

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

ACTA UNIVERSITATIS
LATVIENSIS

Zinātņu vēsture un
muzejniecība

History of Sciences and
Museology

815

ISSN 1407-2157

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

815. SĒJUMS

Zinātņu vēsture
un muzejniecība

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 815

History of Sciences
and Museology

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA

VOLUME 815

History of Sciences and Museology

UNIVERSITY OF LATVIA

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

815. SĒJUMS

Zinātņu vēsture un muzejniecība

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

UDK 001(091)(474.3)(082)
Zi 668

Atbildīgais redaktors *Dr. paed.* **Ilgonis Vilks**

Redakcijas kolēģija

Dr. habil. med. prof. **Māris Baltiņš** (Valsts valodas centrs)

Dr. paed. **Iveta Gudakovska** (Latvijas Universitāte)

Dr. paed. emer. prof. **Aīda Krūze** (Latvijas Universitāte)

Prof. **Jānis Langins** (Toronto Universitāte, Kanāda)

Prof. **Jānis Lielmežs** (Britu Kolumbijas universitāte, Vankūvera, Kanāda)

Dr. med. prof. **Konstantīns Vasiļjevs** (Odesas Nacionālā medicīnas universitāte)

Dr. med. prof. **Arnis Vīksna** (Latvijas Universitāte)

Dr. paed. **Ilgonis Vilks** (Latvijas Universitāte)

Dr. paed. **Alīda Zigmunde** (Rīgas Tehniskā universitāte)

Sastādītājs **Arnis Vīksna**

Latviešu tekstu literārā redaktore **Ruta Puriņa**

Angļu tekstu literārā redaktore **Andra Damberga**

Maketu veidojusi **Andra Liepiņa**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Krājums izdots ar LU 2017. gada akadēmiskā projekta atbalstu.

ISSN 1407-2157

ISBN 978-9934-18-271-6

© Latvijas Universitāte, 2017

<https://doi.org/10.22364/luraksti.zvm.815>

Saturs/Contents

Rakstu krājuma atbildīgais redaktors <i>Dr. paed. Ilgonis Vilks</i>	
Ievads	7
Chief Editor Dr. paed. <i>Ilgonis Vilks</i>	
Preface	10
Uldis Alksnis, Ilgars Grosvalds	
Profesors Aleksandrs Janeks	
<i>Professor Aleksandrs Janeks</i>	13
Raivis Bičevskis	
Filozofija starp izglītību un pētniecību. Filozofiskie pētījumi LU Rakstu izdevumos	
<i>Philosophy Between Education and Research. Philosophical Investigations in Journals LU Raksti</i>	23
Astrīda Cīrule, Valdis Gavars	
Raiņa vasarnīca Jaundubultos	
<i>Summer Cottage of Rainis in Jaundubulti</i>	36
Līga Āboltiņa, Emīlija Černova	
Pētījumi pirmsskolas pedagoģijā un to atspoguļojums Latvijas Universitātes Rakstos	
<i>Reflection of Research in Pre-school Pedagogy in the Issues of University of Latvia Scientific Papers</i>	52
Ilgars Grosvalds, Irēna Berga	
Profesors Eduards Svirlovskis – farmakognozijas pamatlicējs Latvijā	
<i>Professor Eduards Svirlovskis – Founder of Pharmacognosia in Latvia</i>	62
Ilgars Grosvalds, Māris Rudzītis, Angelīna Zabele	
Profesors Boriss Popovs un viņa mineraloģijas un petrogrāfijas skola Latvijas Universitātē	
<i>Professor Boris Popov and His School of Mineralogy and Petrography at the University of Latvia</i>	77
Vija Hodireva	
Mineraloģiskās sistematikas atainojums no LLU atgūtajā LU ZTVM Ģeoloģijas muzeja kolekcijā	
<i>The Mineralogical Systematic in Recovered Collection at the Museum of Geology University of Latvia</i>	103
Karīna Horsta	
LU mācībspēka, arhitekta Ernesta Štālberga (1883–1958) projektētās sanatoriju ēkas	
<i>Sanatorium Buildings Designed by Architect, Associate Professor at the University of Latvia Ernests Štālbergs (1883–1958)</i>	112
Elvigs Kabucis, Inta Vegnere, Inguna Cīrule, Ieva Pīgozne	
Farmācijas maģistra Viktora Šķiltera dzīve un darbs	
<i>Life and Work of Pharm. Mag. Viktors Šķilters</i>	123

Vēsma Klūga

Inženierzinātņu profesora Artura Tramdaha (1884–1970) intelektuālais un kultūrvēsturiskais mantojums Latvijas Universitātes Bibliotēkā
Intellectual and Cultural Heritage of Professor of Civil Engineering Sciences Arturs Tramdahs (1884–1970) at the Library of the University of Latvia 130

Sarma Kļaviņa

Baltu valodas 19. gadsimta Eiropas valodnieku redzeslokā
Baltic Languages Within the Scope of Attention of 19th Century European linguists 138

Iīga Mantiniece

LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēkas krājuma veidošanās pirmskara periodā
Formation of Library Holdings at the UL Faculty of Philology and Philosophy During the Pre-war Period 147

Gunta Marihina

Latvijas Universitāte un Lidijas Krastiņas (dz. Dzene, 1902–1958) dzimta
The University of Latvia and Family of Lidija Krastiņa (née Dzene, 1902–1958) 156

Dzintars Mozgis, Inese Sviestiņa

Dr. Leo Bornhaupts un viņa mūžs laikmetu griežos 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā
Dr. Leo Bornhaupt's Work and Life at the Turn of the 20th Century 166

Andris Piterāns, Uģis Piterāns

Latvijas Universitātes Zooloģijas muzejs
University of Latvia Museum of Zoology 178

Jēkabs Raipulis

Ģenētikas studijas un pētījumi Latvijas Universitātē
Studies and Investigations of Genetics at the University of Latvia 200

Arnīs Vīksna

Vācu dabaspētnieku akadēmija *Leopoldina* un LU Medicīnas fakultāte
Academy of Sciences Leopoldina and the University of Latvia Faculty of Medicine 222

Ilgonis Vilks

Laika skaitīšana Latvijas teritorijā: 1899–1923
Counting of Time in the Territory of Latvia: 1899–1923 233

Indulis Zvirgzdiņš

Oto Ūdentiņš (1892–1988) – LVU Kara katedras vadītājs (1946–1956)
Head of the War Department of the Latvian State University, 1946–1956 Oto Ūdentiņš (1892–1988) 243

Arnīs Vīksna

LU konferenču sekcijas “Zinātņu vēsture un muzejniecība” pārskats: 2001–2017
University of Latvia Conference Section “History of Sciences and Museology”: An Overview: 2001–2017 257

IEVADS

Rakstu krājuma atbildīgais redaktors *Dr. paed. Ilgonis Vilks*

Rakstu sērija “Zinātņu vēsture un muzejniecība” veltīta Latvijas Universitātē (LU) pārstāvēto zinātņu vēstures izpētei – gan atsevišķām zinātnes nozarēm un specialitātēm laika posmā no LU dibināšanas līdz mūsu dienām, gan zinātniskiem kolektīviem, institūtiem, katedrām, zinātniskām skolām un virzieniem, kā arī pazīstamiem LU mācībspēkiem un pētniekiem, viņu dzīvei, darbībai un ieguldījumam augstskolas attīstībā. Daļa rakstu atspoguļo zinātņu un tehnikas vēsturi Latvijā pirms LU nodibināšanas, ļaujot iepazīt arī to pamatu un saknes, no kurām izauga mūsu pirmā nacionālā augstskola. Mazāka, bet nozīmīga rakstu daļa veltīta muzejniecībai, tās metodikai, kolekciju apskatam, konkrētu zinātņu vēstures muzeju darbības atspoguļojumam.

Šis ir jau 14. laidieni LU Rakstu sērijai “Zinātņu vēsture un muzejniecība”. Ilggadējais rakstu krājuma sastādītājs medicīnas vēsturnieks Arnis Vīksna sniedz pārskatu par LU ikgadējās zinātniskās konferences Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijas norisi kopš 2001. gada. Aptuveni puse konferences sekcijā nolasīto ziņojumu pēc tam publicēti šajā rakstu sērijā. Savukārt pa nozarēm sakārtotu rakstu sērijas “Zinātņu vēsture un muzejniecība” satura rādītāju (2001–2014) A. Vīksna publicējis 2015. gada laidienā (LU Raksti. R., 2015, 809. sēj., 186.–199. lpp.).

Šajā laidienā aptvertas daudzas raksturīgas tēmas. Trīs raksti veltīti zinātņu un tehnikas vēsturei Latvijā pirms LU nodibināšanas. Sarma Kļaviņa dod ieskatu 19. gadsimta valodnieku F. Bopa, R. K. Raska, J. Grimma, A. Pota, A. Šleihera u. c. uzskatos par baltu valodām, to cilmi un radniecību ar citām indoeiropiešu valodām, polemikā par valodu grupas nosaukumu. Šo valodnieku darbus kā atspēriena punktu savas zinātniskās darbības sākumā izmantoja Jānis Endzelīns, kurš pats vēlāk kļuva par ievērojamu baltu valodnieku. Dzintars Mozgis un Inese Sviestiņa raksta par izcilu baltvācu ķirurgu Leo Bornhauptu, kurš 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā ilgāku laiku aktīvi strādājis Rīgā, kā arī darbojies kā ārsts Angļu-būru karā Āfrikā, Krievu–japāņu karā, Pirmajā pasaules karā, Latvijas Atbrīvošanas cīņās un Bermontiādes laikā. Ilgonis Vilks, balstoties uz periodikas izpēti, sniedz izsmelšu informāciju par laika skaitīšanu Latvijas teritorijā 1899.–1923. gadā, kas var būt noderīga vēsturniekiem, jo laika skaitīšanas izmaiņas attiecīgajā teritorijā un periodā ir maz pētītas.

Četri raksti veltīti dažādu zinātņu nozaru attīstībai LU, parādot, kā šī attīstība atspoguļojas LU Rakstos un zinātnieku pētījumos. Raivis Bičevskis secina, ka filozofija bijusi pārstāvēta LU Rakstu izdevumos jau no to pirmsākumiem 1921. gadā. Ir publicēti gan atzītu profesoru raksti pirms Otrā pasaules kara, gan metodoloģijas apcerējumi padomju laikā, gan mēģinājumi iekļauties mūsdienu

pasaules filozofisko diskusiju un problēmu risinājumos jaunākajos LU Rakstu laidienos. Emīlijas Černovas un Līgas Āboltiņas raksta mērķis ir apzināt pirmsskolas pedagoģijas tematiku LU Rakstos. Dažādie posmi (starpkaru periods, padomju periods, laiks pēc Latvijas neatkarības atgūšanas) iezīmē laikmetam raksturīgās politiski ekonomiskās un sabiedrības attīstības tendences, kas atspoguļojas pirmsskolas pētījumu saturā un nosaka pirmsskolas pedagoģijas domas attīstību. Ilgonis Vilks sniedz pārskatu par astronomiskajām publikācijām LU Rakstos. Publikāciju vēsture lielā mērā atspoguļo astronomijas vēsturi Latvijā 20. gadsimtā. Pēc auglīgā starpkaru perioda gandrīz visi LU astronomi emigrēja 1944. gadā. Pēc kara viņus aizstāja jauna astronomu paaudze, kad atkal tika piedzīvots ražīgs zinātniskās darbības periods. Arī Jēkabs Raipulis raksta par politisko notikumu un valdošās ideoloģijas ietekmi uz zinātni, šajā gadījumā – ģenētiku. Grūts periods ģenētikas pētījumos Latvijā bija pēc Otrā pasaules kara, kad vadošie LU docētāji bija emigrējuši un ģenētika kā ideoloģiski kaitīga zinātne bija aizliegta. Vēlāk LU atjaunojās gan ģenētikas pasniegšana, gan pētījumi un praktiskā izmantošana.

Rakstu krājuma lielākā daļa veltīta LU mācībspēkiem, kas darbojušies dažādās jomās – medicīnā, farmācijā, ķīmijā, mineraloģijā, arhitektūrā, inženierzinātnēs, arī militārajā jomā. Arnis Viksna izpētījis, ka vairāki 17. gadsimtā dibinātās Vācu dabaspētnieku akadēmijas *Leopoldina* locekļi ir bijuši ar Latviju saistīti zinātnieki, tai skaitā trīs LU Medicīnas fakultātes mācībspēki: farmakologs Cēzars Amslers, tiesu mediķis Ferdinands Neireiters un patologanatoms Romans Adelheims. Ilgars Grosvalds un Irēna Berga pievērsušies Eduardam Svirlovskim, kurš bija viens no augstākās farmācijas izglītības ieviesējiem Latvijā. Viņš īpaši pievērsās farmakognozijai, kas pēta augu un dzīvnieku valsts vielu izmantošanu ārstniecības drogu pagatavošanā. E. Svirlovskis LU nodibināja Farmakognozijas katedru un no 1920. līdz 1949. gadam bija tās vadītājs. Farmācijas vēsturei veltīts arī Elviga Kabuča, Intas Vegneres, Ingūnas Cīrules un Ievas Pīgoznes raksts. 2016. gadā tika atzīmēta farmācijas maģistra Viktora Šķiltera 120. gadskārta, kurai par godu izveidota izstāde Farmācijas muzejā. Raksts izseko galvenajiem Viktora Šķiltera dzīves faktiem, sniedz pārskatu par viņa zinātniskajiem darbiem un raksturo viņam veltīto Farmācijas muzeja ekspozīciju.

Uldis Alksnis un Ilgars Grosvalds raksta par koloīdķīmijas aizsācēju Latvijā Aleksandru Janeku, kurš Latvijas Universitātē strādājis no 1919. līdz 1944. gadam un šajā laikā publicējis vairākas ķīmijas mācību grāmatas. Pēc emigrācijas Otrā pasaules kara laikā A. Janeks strādāja ASV. Ilgara Grosvalda, Māra Rudziņa un Angelīnas Zabeles raksts veltīts Borisam Popovam, vēl vienas jomas – mineraloģijas un petrogrāfijas – iedibinātājam LU. Viņš publicējis nozīmīgus darbus par sfērrokristāliem un izstrādājis praktisko darbu metodiku kristalogrāfijā, mineraloģijā un petrogrāfijā. Pie B. Popova mācījušies daudzi studenti, kas vēlāk kļuvuši par zinātniekiem.

Karīna Horsta analizē divas arhitekta Ernesta Štālberga projektētās sanatoriju ēkas. Neskaitot aktīvu pedagoģisko darbu LU Arhitektūras fakultātē, E. Štālbergs radījis tādus hrestomātiskus Latvijas arhitektūras objektus kā LU Lielā aula un Brīvības pieminekli. Viņa projektētās sanatorijas “Talija” un “Gaujaslīči” iezīmē krasi atšķirīgus arhitekta profesionālās darbības posmus un stilus. Vēsma Klūga analizē LU Bibliotēkas krājumā atrodamos dzelzsbetona konstrukciju speciālista, vairāku

tiltu autora Artura Tramdaļa darbus, kas izdoti laika posmā līdz 1945. gadam. Rakstā sniegtas arī ziņas par A. Tramdaļa komandējumiem uz Vāciju un Šveici, kur viņš pētīja jaunākos atklājumus par betona izmantošanu būvniecībā.

Tēmu par LU mācībspēkiem zināmā mērā turpina Guntas Marihinas raksts par advokātes un pedagoģiskās darbinieces Lidijas Krastiņas darbību un saistību ar Latvijas Universitāti. L. Krastiņa ir viena no pirmajām latviešu sievietēm, kas ieguva juridisko izglītību LU, taču turpmāk darbojās kā privātskolas pedagoģe. Neaprazs liktenis bijis Latvijas armijas virsniekam Oto Ūdentiņam, par kuru raksta Indulis Zvirgzdiņš. Otrā pasaules kara laikā, kad liela daļa agrāko Latvijas armijas virsnieku atradās apcietinājumā, O. Ūdentiņš bija pasniedzējs Kara akadēmijā Maskavā, bet pēc kara vadīja Kara katedru un militāro apmācību LU.

Šajā laidienā atbilstoša uzmanība pievērsta muzejniecībai, ko pārstāv trīs raksti. Astrīda Cīrule un Valdis Gavars raksta par ievērojamā latviešu literāta un politiķa Jāņa Raiņa vasarnīcu Jaundubultos, kur J. Rainis dzīvoja 1904.–1905. gadā. Pēc došanās trimdā uz Šveici J. Rainis vasarnīcu pārdeva. Padomju laikā tajā atradās pionieru nometne, pēc tam kādu laiku ēka bija pamesta. Tagad vasarnīca tiek atjaunota, iekārtojot tajā Raiņa un Aspazijas memoriālo istabu. Vijas Hodi-revas raksts veltīts mineraloģiskās kolekcijas izpētei, kuru 2015. gadā no Latvijas Lauksaimniecības universitātes pārņēma LU Ģeoloģijas muzejs. Tā kā kolekcija, kurā ir ap 900 paraugu, ietver daudz minerālu, tai skaitā reti sastopamus, paveras iespēja LU Ģeoloģijas muzejā izveidot nozīmīgu minerālu etalonkolekciju. Andris Piterāns un Uģis Piterāns izvērsti aplūko LU Zooloģijas muzeja vēsturi, sākot no tā izveides 1920. gadā līdz mūsdienām. Muzeja attīstību tieši vai netieši sekmējuši daudzi izcili zooloģi, kas strādājuši ar muzeju saistītās institūcijās, vai arī muzejā glabājas viņu savāktās kolekcijas. Daudzi no šiem zinātniekiem savas zināšanas nodevuši LU studentiem, kuri paši vēlāk kļuvuši par pasniedzējiem un zooloģiem. Ilga Mantiniece raksta nevis par muzeju, bet gan par LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēkas veidošanos. Ja 1919. gadā bibliotēkā bija tikai 350 grāmatas, tad 20 gadus vēlāk to skaits sasniedza vairāk nekā 40 tūkstošus. Rakstā galvenokārt aplūkoti bibliotēkas krājuma veidošanās pirmie gadi.

Kā redzam, LU Rakstu sērijas “Zinātņu vēsture un muzejniecība” 14. laidieni ir ļoti daudzveidīgi un neapšaubāmi būs noderīgi dažādu dabaszinātņu un humanitāro zinātņu nozaru studentiem, speciālistiem un vēsturniekiem.

PREFACE

Chief Editor Dr. paed. **Ilgonis Vilks**

The Series of History of Science and Museology explore history of sciences at the University of Latvia (UL), highlighting different science branches and specialities starting from the beginnings of UL in 1919, describe history of its scientific institutions, departments and chairs, reveal development of scientific schools, tell about life and activities of well known professors and researchers. Some articles are devoted to the history of science and technologies in Latvia before establishment of UL, revealing the foundations of our first national university. Fewer, but nevertheless significant articles are devoted to museology and its methods, description of specific museums and their collections.

The current issue is No. 14 in the Series of History of Science and Museology. The scientist in charge of compiling this issue Arnis Vīksna provides an overview of the annual Scientific Conferences of UL since 2001 and highlights the activities of the section of the conference devoted to the History of Science and Museology. Approximately a half of the reports given at this section will later be published in these series. People interested in the content of previous issues of the Series of History of Science and Museology (2001–2014) should look for the issue No. 12 (LU Raksti. R., 2015, 809. sēj., 186.–199. lpp.).

This issue covers many of the topics mentioned above. Three articles are devoted to the history of science and technologies in Latvia before establishment of UL. Sarma Kļaviņa provides an insight into the opinions of 19th century linguists (F. Bopp, R. K. Rask, J. Grimm, A. F. Pott, A. Schleicher, etc.) regarding Baltic languages, their descent and relationship with the other Indo-European languages, as well as the naming of this group of the languages. The results of their research were used by Jānis Endzelīns who later became a famous linguist of Baltic languages. Dzintars Mozgis and Inese Sviestiņa tell the life story of outstanding Baltic German surgeon Leo Bornhaupt who worked in Riga at the late 19th century and early 20th century. He also acted as a medical officer in different military conflicts – Second Boer War in Africa, the 1905 revolution, the Russo-Japanese War, World War I, Latvian War of Independence and Bermont adventure. Ilgonis Vilks gives an overview of time counting in the territory of Latvia during 1899–1923 that could be useful for historians who require an exact dating of events, because this topic is poorly researched.

Four articles are devoted to development of different science branches at UL by analyzing the articles published in the Collection of Scientific Papers of the UL. Raivis Bičevskis concludes that philosophy articles were present from the very first publication of Acta Universitatis Latviensis of the UL in

1921. It included articles by known professors published before World War II, publications on the methods of philosophy during the Soviet times and attempts to join contemporary philosophic discussions and topics in recent issues. Emīlija Černova and Līga Āboltiņa explore the subject of preschool pedagogy from the historical perspective. Different periods of time (inter-war period, Soviet times and independent Latvia) have characteristic trends of the political and economic development that are reflected in the content of the preschool research and determine the development of the preschool pedagogy thought. Ilgonis Vilks reviews astronomical publications at the University of Latvia during 1926–2015. The history of these publications also reflects evolvement of the 20th century astronomy in Latvia. The fruitful inter-war period was succeeded by emigration of almost all astronomy specialists of UL in 1944. After the war they were replaced by the new generation of astronomers, and astronomy research resumed with good results. Jēkabs Raipulis also writes about the influence of the politics and ideology upon the scientific research and genetics in particular. After World War II, a difficult period began for genetic research in Latvia because the leading lecturers of the UL had emigrated and genetics was forbidden as a harmful science. In 1964, genetics was rehabilitated and studies, research and practical usage thereof resumed.

A major part of the articles is devoted to the teaching staff of UL working in different fields – medicine, pharmacy, chemistry, mineralogy, architecture, engineering and also military education. Arnis Vīksna found that among the members of the German researcher's academy Leopoldina (established in the 17th century), there were several scientists from Latvia, including three members of the UL Faculty of Medicine teaching staff, – pharmacologist Caesar Amsler, court physician Ferdinand Neureiter and anatomical pathologist Roman Adelheim. Ilgars Grosvalds and Irēna Berga write about Eduards Svirlovskis, one of the establishers of higher pharmaceutical education in Latvia, who laid the foundations of pharmacognosy in Latvia, – investigates science investigating the use of the substances of plant and animal origin for the production of medications. E. Svirlovskis is the founder and head (1920–1949) of the Pharmacognosy Chair at the UL. The article written by Elvigs Kabucis, Inta Vegnere, Inguna Cīrule and Ieva Pīgozne is also devoted to the history of pharmacy. The Pharmacy Museum celebrated the 120th anniversary of Mag. pharm. Viktors Šķilters with an exhibition dedicated to him in 2016. This article reviews the main facts about V. Šķilters, provides a short summary of his scientific papers and describes the exhibition dedicated to him in the Pharmacy Museum of Riga.

Uldis Alksnis and Ilgars Grosvalds wrote about the founder of colloid chemistry in Latvia Aleksandrs Janeks who worked at the UL from 1919 to 1944 and published several chemistry textbooks. After his emigration, during the World War II he continued scientific research in the United States. The article by Ilgars Grosvalds, Māris Rudzītis and Angelīna Zabele is devoted to one more pioneer, the establisher of mineralogy and petrography at the UL, Boris Popoff. He published influential works about the spherocrystals and developed a methodology of practical works in crystallography, mineralogy and petrography. B. Popoff taught numerous students who later became scientists.

Karīna Horsta analyses two sanatorium buildings designed by architect Ernests Štālbergs. He was not only active in pedagogical work at the UL Faculty of Architecture, but also was an author of well known objects in Latvian architecture, such as the Great Hall of the UL and the Freedom Monument. Sanatoriums “Taliņa” and “Gaujaslīči” designed by him show two very different stages of architect’s oeuvre. Vēsma Klūga gives an overview of the life and the work of the civil engineering specialist Arturs Tramdahs, who constructed several bridges. The information about his trips to Germany and Switzerland to study the advancement in use of concrete is given.

The topic about the teaching staff of UL is continued by Gunta Marihina who characterizes the life and work of lawyer and educator Lidiņa Krastiņa, closely connected to UL. She was one of the first Latvian women who graduated the university as a lawyer but continued her career as a private teacher. Indulis Zvirgzdiņš writes about the unusual destiny of the officer of the Latvian Army Oto Ūdentiņš. During World War II, when a large number of former Latvian Army officers were under Soviet arrest, O. Ūdentiņš became a lecturer at the War Academy in Moscow. After the war, he was the Head of the War Department at UL and managed the military education of students.

A great attention in this issue is dedicated to the museology, represented by three articles. Astrīda Cīrule and Valdis Gavars write about the summer cottage of the well known Latvian poet and politician Jānis Rainis. After J. Rainis went into exile to Switzerland, the cottage was sold. During the Soviet time, the cottage was turned into a pioneer camp but later abandoned. At present, the restoration of the cottage has started with a great attention to the memorial room of Rainis and his wife Aspazija. Vija Hodireva’s article reflects the investigation of the mineral collection transferred from the Latvia University of Agriculture to the Museum of Geology of UL in 2015. This collection contains about 900 specimens, including some rare minerals. This yields an opportunity to create an important mineral reference collection at the Museum of Geology. The article by Andris Piterāns and Uģis Piterāns for the first time summarizes the information about the history of the UL Museum of Zoology from the early days to the present. The development of the museum was directly or indirectly influenced by many remarkable zoologists who worked at UL or assembled zoological collections. Many of them shared their knowledge with the students who later became lecturers or zoologists themselves. Ilga Mantiniece writes not about museum but about the foundation and development of the library of the Faculty of Philology and Philosophy of UL that grew from 350 books in 1919 to more than 40 thousand 20 years later. This article mostly explores the first years of the formation of library.

Clearly, the issue No. 14 in the Series of History of Science and Museology is very rich in topics and definitely will be useful for the historians, researchers and students of natural sciences and humanities.

Profesors Aleksandrs Janeks *Professor Aleksandrs Janeks*

Uldis Alksnis, Ilgars Grosvalds

Latvijas ķīmijas vēstures muzejs
Kronvalda bulv. 4, Rīga, LV-1010
E-pasts: uldis.edvins@gmail.com

Koloīdķīmijas aizsācējs Latvijā ir Aleksandrs Janeks (1891–1970). Pirmos zinātniskos darbus publicējis kopā ar savu skolotāju Pēteri fon Veimarnu. Latvijas Universitātē strādājis no 1919. līdz 1944. gadam. Publicējis mācību grāmatas: “Neorganiskā ķīmija” (1922, 1924) un “Dispersoidoloģijas pamati” (1925). Ar B. Jirgenzonu pētījis alkoholu un sāļu ietekmi uz agara un želatīna šķīdumu viskozitāti, bet ar A. Šmitu – koloīdo šķīdumu pagatavošanas metodes. No 1950. gada strādājis ASV. Sākumā par Apdzona (*Upjohn*) firmas ķīmiķi, vēlāk par Kalamazū koledžas mācītspēku. Popularizējis Latvijā budismu.

Atslēgvārdi: A. Janeks, koloīdķīmija.

Aleksandrs Miķelis Janeks dzimis 1891. gada 28. novembrī Daugavpilī skolotāja Miķeļa Janeka un viņa sievas Bertas (dz. Bērne) ģimenē. Pēc gada Janeku ģimene pārcēlās uz Pēterburgu, kur tēvs strādāja par ierēdni un aktīvi piedalījās latviešu kopienas sabiedriskajā dzīvē. Aleksandrs mācījās Pēterburgas Sv. Katrīnas vidusskolā (1899–1909). To beidzot, iestājās Pēterburgas Universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes Ķīmijas nodaļā. Augstskolu viņš absolvēja 1915. gada novembrī ar pirmās šķiras diplomu un *cand. chem.* grādu [1, 3, 7].

Pēterburgas Universitātē koloīdķīmiju mācīja Pēterburgas Kalnu institūta profesors Pēters fon Veimarns (1879–1940). A. Janeks ieinteresējās par koloīdķīmiju. Skolotājam un skolniekam izveidojās cieša sadarbība. Vēl būdams Universitātes students, Janeks sarakstīja koloīdķīmijas mācību grāmatu [41]. Tā bija pirmā oriģinālā koloīdķīmijas mācību grāmata krievu valodā. Ievadā A. Janeks norādīja, ka lielāko daļu zinātniskā materiāla izklāstījis, pamatojoties uz sava skolotāja P. Veimarna teorijām. Sakarā ar to krievu koloīdķīmiķis Nikolajs Peskovs (1880–1940), kas toreiz bija Maskavas Universitātes mācītspēks, rakstīja: “Pirmajās trīs nodaļās Janeka kungs ļoti konsekventi un sistemātiski izvērš matērijas koloīdā stāvokļa vispārīgu ainu, un droši var teikt, ka lasītājs, kas nav pazīstams ar šo parādību loku, gūs no grāmatas lasīšanas ļoti skaidru priekšstatu par koloīdiem .. Pavisam cits raksturs ir grāmatas otrajai, teorētiskajai daļai. Balstoties vienīgi uz Veimarna teorētiskajām koncepcijām, tā ir vienpusīga un tendencioza ..” [42]

Pēc Universitātes beigšanas A. Janeks 1916. gada janvārī sāka strādāt par dabaszinātņu un ģeogrāfijas skolotāju Petrogradas evaņģēliski luteriskās Kristus glābēja baznīcas Komerccizglītības izplatīšanas biedrības vīriešu astoņgadīgā komercskolā.

Līdz ar to kā štata skolotājs viņš tika atbrīvots no iesaukšanas armijā un varēja paralēli skolotāja darbībai Petrogradas Kalnu institūtā prof. P. Veimarna laboratorijā gatavoties zinātniskajam darbam. Šajā laboratorijā A. Janeks strādāja no 1916. gada februāra līdz 1918. gada jūnijam. Tā rezultātā izstrādātas pirmās A. Janeka zinātniskās publikācijas (kopā ar P. Veimarnu) [43–45].

1918. gadā P. Veimarns kļuva par Urālu Kalnu institūta (Jekaterinburgā) rektoru.

A. Janeku 1918. gada 7. jūnijā ievēlēja par šī institūta docentu, bet 1919. gada jūnijā viņu apstiprināja par profesora vietas izpildītāju [7].

P. Veimarns Jekaterinburgā organizēja Urālu Kalnu institūta rakstu izdošanu. Tur bija iespēstas gan Janeka agrākās publikācijas [45–48], gan arī divi jauni raksti [49–50]. Rakstu par P. Veimarna zinātnisko darbību sakarā ar viņa 40 gadu jubileju [50] Janeks publicēja arī presē [51].

1919. gada jūnijā Urālu Kalnu institūtu evakuēja uz Vladivostoku un A. Janeku komandēja uz Vladivostokas Politehnisko institūtu par fizikālās ķīmijas profesora vietas izpildītāju. Šajā amatā viņš strādāja no 1919. gada 1. jūlija līdz 1920. gada 1. martam.

1919. gada 22. septembrī A. Janeks salaulājās ar Mariju Kaupu, kuras dzimtene bija Igaunija [1].

1920. gada sākumā A. Janeks atsaucās uz Latvijas valdības aicinājumu, kurā Latvijas valdība lūdza augstskolu mācību spēkus atgriezties Latvijā un strādāt Latvijas Universitātē. 1920. gada martā A. Janeks un viņa sieva ar tvaikoni, kurā uz Latviju brauca daļa no Imantas pulka, izbrauca no Vladivostokas un jūnija sākumā ieradās Latvijā. Viņu ar 1920. gada 1. jūniju ieskaitīja Latvijas Universitātes mācību personāla sarakstā. 1920. gada septembrī A. Janeku ievēlēja par Ķīmijas fakultātes docentu, bet 1921. gada 4. maijā – par vecāko docentu [1, 20, 21].

A. Janeka pedagoģiskā slodze bija: lekcijas dispersoidoloģijā (koloīdkīmijā) Ķīmijas fakultātes un Veterinārmedicīnas fakultātes studentiem, neorganiskajā ķīmijā Arhitektūras, Inženierzinātņu, Mehānikas un Tautsaimniecības un tiesību zinību fakultātes studentiem un ķīmijas vēsturē Ķīmijas fakultātes studentiem. A. Janeka pārziņā bija Dispersoidoloģijas (Koloīdkīmijas) laboratorija un Vispārīgās ķīmijas laboratorija inženieriem, mehāniķiem, ekonomistiem, arhitektiem un dabaszinātniekiem.

Dispersoidoloģijas (Koloīdkīmijas) laboratoriju A. Janeks Ķīmijas fakultātē izveidoja 1920. gada rudenī. Sākumā tā bija tikai zinātniska laboratorija, bet no 1923. gada tajā mācījās arī studenti. Praktikumus bija obligāts Ķīmijas fakultātes Farmācijas un Teorētiskās (programma B) nodaļas studentiem, Medicīnas, Veterinārmedicīnas un Dabaszinātņu fakultātes Fizioloģijas nodaļas studentiem [7, 20, 21, 39].

1921. gada 4. maijā A. Janeku ievēlēja par vecāko docentu. Viņš ir bijis visai viduvējs lektors. Prof. H. Gode savās atmiņās raksta [33]: “.. Lasīja 2. klausītavā klusā balsī tāfelei, bet ne klausītājiem. Ar krītu neprata rīkoties, nepielika spēku un nekas nebija redzams .. Īstenībā viņa lekcijas bija vērtīgas, bija daudz materiāla, bet toreiz mēs nepratām viņa lielās zināšanas pienācīgu novērtēt”.

Lai gan Janeks bija patīkama, jauneklīga izskata cilvēks, tomēr visai viduvējas materiāla izklāsta formas dēļ viņa lekcijas studentu vidū nav bijušas populāras un

studenti tās apmeklējuši ne visai kuplā skaitā. 30. gados Ķīmijas fakultātē bijis izplatīts šāds nostāsts. Kādam studentam, kas Janeka lekcijas nav apmeklējis, pienācis laiks kārtot attiecīgā priekšmeta eksāmenu. Students gājis uz Janeka kabinetu noskaidrot, kad varētu nokārtot eksāmenu. Janeks jau bijis pie kabineta durvīm piespraudis sarakstu, kad kuru eksāmenu pie viņa var kārtot. Students izvēlējies sev pieņemamu laiku, sagatavojies un gājis to nokārtot. Kabineta durvis nav bijušas aizslēgtas, bet kabinetā neviena nav bijis. Students apstājies koridorā pie loga pagaidīt, līdz profesors atgriežas. Un tad pēkšņi viņš ieraudzījis, ka uz Janeka kabinetu nāk vēl viens jauniešs. Mūsu students jautājis: “Vai tu arī pie Janeka?” Pienācējs tā kā sastomījies, bet tad atbildējis: “Jā, es arī pie Janeka.” – “Klausies, es te tai Janeka grāmatā vienu vietu lāgā nesaprotu. Varbūt tu varētu man paskaidrot!” Pienācējs izklāstījis neskaidro vietu, pa brīžam uzdodot arī kādu jautājumu. Tā, stāvot pie loga, viņi pārrunājuši vairākus jautājumus. Un tad pēkšņi jaunpienācējs teicis: “Tu esi kārtīgi apguvis materiālu! Dod atzīmju grāmatiņu. Es Tev lieku labu atzīmi.” – Dullais, man taču jākārtos eksāmens pie Janeka, nevis pie Tevis.” – “Es jau esmu Janeks.” [3]

Lai atvieglotu studentiem neorganiskās ķīmijas apgūšanu, A. Janeks jau pirmajā sava darba gadā (1920./21. m. g.) nodrukāja savu lekciju konspektus. Pēc gada tos iespieda tipogrāfijā [52], bet 1924. gadā [53] un 1930. gadā [54] šo grāmatu izdeva atkal.

1925. gadā latviešu valodā iznāca A. Janeka (arī A. Janēka) “Dispersoidoloģijas pamati” [55]. Šajā grāmatā bija pārtulkotas krievu izdevuma [41] pirmās trīs daļas, kuras N. Peskovs bija atzinis par labi uzrakstītām [42]. “Dispersoidoloģijas pamatus” latviešu valodā pārtulkoja A. Janeka subasistents Bruno Jirgensons (1904–1982). Šī mācību grāmata bija pirmā koloīdķīmijas mācību grāmata latviešu valodā. To krievu valodā bija sarakstījis pēdējo kursu students A. Janeks un latviski tulkoja pēdējo kursu students B. Jirgensons.

20. gadu sākumā A. Janeks pievērsās budismam. Aizpildot Latvijas Augstskolas anketu, viņš 1920. gadā uz jautājumu “ticība” rakstījis “luterānis”, 1921. gadā “pēc pārliecības – budists”, 1922. gadā “budists” [1].

Pētot ritmisko kristalizāciju gelos (Lizeganga riņķus), A. Janeks bija ievērojis, ka nogulsnes veidojas ne tikai gelā, bet arī uz gela uzliktā šķīduma piliena virsmas. Šo parādību viņš uzskatīja par jaunu kapilār fenomenu un veltīja vairākus gadus tās izpētei [56–59].

1928. gada 9. decembrī A. Janeks ieguva LU ķīmijas doktora grādu, aizstāvot disertāciju *Ein neues Kappilarphänomen* (Jauns kapilār fenomens) [60].

1930. gada septembra sākumā komisija – prof. K. Blahers, prof. V. Fišers un prof. V. Svirlovskis – izvērtēja A. Janeka zinātnisko un pedagoģisko darbību un ieteica viņu ievēlēt par profesoru. 1930. gada 17. septembrī Ķīmijas fakultātes padome ievēlēja A. Janeku par profesoru vispārīgajā ķīmijā un fakultātes pārstāvi LU padomē [12, 20, 21, 39].

No 1932. gada līdz 1934. gadam A. Janeks bija Latvijas Bioloģijas biedrības prezidents. No 1935. gada līdz 1940. gadam – Latviešu un franču tuvināšanās biedrības priekšnieks. 1935. gadā piedalījās Grenobles Universitātes 600 gadu jubilejā. 1937. gadā tika ievēlēts par vicepriekšnieku Latvijas komitejā Parīzes izstādes norises sekmēšanai.

Janeku 1937. gada 17. novembrī apbalvoja ar Triju Zvaigžņu 3. šķiras ordeni, bet 1938. gada 24. augustā – ar Francijas Goda leģiona 4. šķiras ordeni [21]. Ar Latvijas Valsts prezidenta 1938. gada 24. augusta 156. rīkojumu viņam atļauts nēsāt šo ārvalsts ordeni.

Vācu okupācijas gados A. Janeks turpināja pasniedzēja darbu un publicēja elementu periodiskās sistēmas savu variantu [89]. Sekmīgais A. Janeka zinātniskais un pedagoģiskais darbs pārtrūka Otrā pasaules kara beigu posmā.

1944. gada 16. augustā ar “Universitātes Rīgā” (LU nosaukums nacistiskās okupācijas laikā) rektora rīkojumu Nr. 33/106 viņam piešķīra bezalgas atvaļinājumu uz nenoteiktu laiku. Frontei tuvojoties Rīgai, viņš ar kundzi Mariju 1944. gada augustā pārcēlās uz Vāciju. Strādāja Mārburgas Universitātes Fizikālās ķīmijas laboratorijā. Zinātniskās darbības turpināšanai saņēma Aleksandra fon Humbolta fonda stipendiju. Karam beidzoties, strādāja ASV armijas daļā par instruktoru un štāba virsnieku skolā par tulkku no vācu un franču valodas uz angļu valodu.

1950. gada maijā kopā ar kundzi pārcēlās uz ASV un apmetās uz dzīvi Kalamazū, Mičiganas štatā. Tur A. Janeks līdz 1958. gadam strādāja par ķīmiķi *Upjohn* firmā un mācīja krievu un vācu valodu Kalamazū koledžā. Vēlāk šajā koledžā lasīja arī lekcijas par vispārīgiem kultūrvēsturiskiem jautājumiem. Miris 1970. gada 21. oktobrī Kalamazū [29, 30].

20. gadsimta 20. gados A. Janeks ne tikai pētījis ritmisko kristalizāciju [56–60], bet arī pievērsies vairākiem citiem koloīdķīmijas jautājumiem. Konstruējis savu elektroforēzes aparāta variantu [63], pētījis tabakas ekstraktu izmantošanu koloīdo šķīdumu ieguvei [64]. 1923. gadā A. Janeka vadībā zinātnisko darbu sāk veikt Bruno Jirgensons (1904–1982). Viņš pēta organisko vielu ietekmi uz solu stabilitāti. Pirmās kopīgās publikācijas iespiestas 1927. gadā [65–68]. Tie ir pētījumi par neorganisko vielu koloīdajiem šķīdumiem. 1926. gadā B. Jirgensons beidza Ķīmijas fakultāti un pievērsās lielmolekulāro vielu šķīdumu pētīšanai, kas viņu interesēja vairāk. Pirmās publikācijas šajā virzienā arī tapušas A. Janeka vadībā [69–71].

Par savu šefu B. Jirgensons raksta [36]: “Lai gan docenta Janeka specialitāte skaitījās koloīdķīmija (dispersoidoloģija) daudz stundu viņa darba istabā mums pagāja filozofiska rakstura diskusijās. Viņš lasīja diezgan interesanti, taču mani vēl vairāk interesēja koloīdķīmija [...]. Nekas nopietnāks eksperimentāli tomēr vēl nevarēja tikt pasākts studenta un subasistenta pienākumu dēļ. Sekojot šefa Janeka norādījumiem, bija jāpieturas pie neorganiskiem koloīdiem [...]. Patstāvīgus pētījumus par organisko biokoloīdu koagulāciju 1926./27. g. turpināju ar lielu enerģiju un labām sekmēm. Ap to laiku šefs Janeks bieži slimoja, mazāk interesējās par manu darbību, tā kā varēju brīvi izvēlēties darba virzienu un plānu [...]. 1927. gadā publicēti pirmie darbi, vispirms kopā ar Janeku LU rakstos un vācu žurnālā *Kolloid-Zeitschrift*. Nedaudz vēlāk sāka nākt klajā arī pastāvīgi veiktie darbi par biokoloīdu koagulāciju ar organiskām vielām un sāļiem. Pirmie mēģinājumi iesniegt doktora disertācijas metu beidzās nesekmīgi, jo Janeks tos noraidīja. Un kad Janeka katedrai 1928. gadā tika piešķirta asistentūra, mani neavansēja par asistentu, bet pieņēma kolēģi inž. ķīmiķi A. Šmidtu. Janeks bija apvainojies arī par to, ka 1927. gadā no Lauksaimniecības fakultātes bija ienācis priekšlikums, lai viņa neķīmiķiem lasīto ķīmijas kursu sadala, t. i., lai tautsaimniekiem ķīmiju dotu man, no tā, protams, nekas neiznāca.”

1926. gadā Janeka vadībā zinātniskos pētījumus sāka veikt Arvīds Šmits (1894–1968). Tie apkopoti četrās publikācijās [72–75].

30. gadu pirmajā pusē A. Janeks veica pētījumus par sēra solu ieguves metodēm [76–78].

Janeks daudz ceļoja. Sevišķi bija iecienījis Franciju, kur viņam bija izveidojušies kontakti ar franču zinātniekiem un universitātēm Parīzē un Grenoblē. Ceļošanu atviegloja plašās valodas zināšanas. Latvijas Universitātes aptaujas lapā 1942. gada 29. aprīlī viņš norādījis, ka labi pārvalda latviešu, vācu, franču, angļu un krievu valodu, vāji – ķīniešu un itāļu.

Janeks tulkojis no franču valodas A. L. Lešateljē brošūru “Izcilu personību izveidošanās zinātnē un tehnikā” [79] un E. Pikarda “Skats uz zinātņu un fizikālo teoriju vēsturi” [80], kā arī publicējis trīs rakstus, veltītus franču kultūrai un zinātnei [81–83], kā arī rakstus par zinātniekiem Paulu Šucenbergeru [83] un Andrē Marī Ampēru [84, 85]. 1931. gadā A. Janeku kā Latvijas Universitātes pārstāvi sūtīja uz Francijas koledžas 400 gadu svinībām.

No 1932. līdz 1934. gadam Janeks pildīja Bioloģijas biedrības prezidenta pienākumus. Bija Latvijas Ķīmijas biedrības biedrs un tās pēdējais priekšsēdētājs (1934–1944). Arī biedrs biedrībās *Philosophia* (Belgradā), *Kolloid-Gesellschaft* (Leipcīgā), *Deutsche Chemische Gesellschaft* (Berlīnē).

20. gadu sākumā A. Janeks aizrāvās ar budismu un publicēja par šo tēmu vairāk nekā 10 rakstus [91–103]. 30. gadu sākumā viņu arvien vairāk saistīja filozofijas jautājumi [104–113].

A. Janeka filozofiskos uzskatus izvērtējis pazīstamais filozofijas profesors Pauls Jurevičs [15]. Janeks izteic uzskatu: “kā parastā, tā zinātniskā uztvere stipri pārveido īsto pasaules ainu tādā ziņā, ka tas, kas mums dots ir tikai vairāk vai mazāk kondensēts un dots uz reizi vienā momentā. [...] Pretim šim šķītumam Janeks nostāda īstenību, kas atklājas no viedokļa, ko viņš sauc par epallēlisku. [...] Matērija, elektroni, atomi, tāpat dvēsele – viss tas ir tikai “kondensācija”, izskaidrošanas fikcijas, bet nekas reāls, ja vispār īstas esamības pasaulē nemaz nav, bet absolūtais ir – dotību nepārredzamā laicīgā secība, nerimstoša visa plūsma”.

Izsakām pateicību 1999. gada LU Ķīmijas fakultātes absolventam Viesturam Frišfelda kungam par diplomdarbā savākto plašo datu klāstu par A. Janeku un viņa darbību.

VĒRES

Par A. Janeku

1. Janeks Aleksandrs. LVVA, 7427. f., 13. apr., 670. l., 116 lpp.
2. *Ķīmijas fak. zinātniskais un pedagoģiskais personāls*. Sast. A. Ķešāns, 1938, 23. lpp. Latvijas ķīmijas vēst. muzejs. 12. krāj., 3761. lieta.
3. *Janeks Aleksandrs un viņa darbi koloīdķīmijā*. V. Frišfelda bakalaura darbs. Rīga, 1999. 45 lpp.
4. Janeks K. *Janeku ciltskoks*. Rīga: Lauku apgāds, 1992, 15. lpp.
5. Apmeklētājs. Ko dod mums budisms? [Doc. A. Janeka 19. febr. lekcijas atreferējums.] *Students*, 1924, 7. marts.

6. Dr. chem. Aleksandrs Janeks [A. Janeka doktora disert. aizstāvēšana]. *Students*, 1929, 24. janv.
7. *Latvijas Universitāte*. 1919.–1929. Rīga: LU, 1929, 118.–119. lpp.
8. Padome 8. oktobrī ievēlēja doc. A. Janeku par prof. Ķīmijas fak. *Universitas*, 1930, 15. okt., 12. lpp.
9. Jaunievelētie profesori Ķīmijas fak. *Students*, 1930, 27. okt.
10. *Latviešu konversācijas vārdnīca, 7. sēj.* [A. Janeks]. Rīga: A. Gulbja apg., 1931, 13869.–13870. sleja.
11. Jurevičs P. *Filozofiskā doma latviešu garīgā dzīvē. Latvieši II*. Rīga: Valters un Rapa, 1932, 327.–344. lpp.
12. Ķešāns A. Latvija. Latvju zinātne, ķīmija. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca, 11. sēj.* Rīga: A. Gulbja apg. 1934/35, 22457.–22463. sleja.
13. Latvijas Bioloģijas biedrības gada sapulce notika 7. febr. Revīzijas komisijā ievēlēti prof. A. Janeks u. c. *Universitas*, 1936, 20. febr., 67. lpp.
14. Ampēra piemiņas akts notiks 26. maijā, kuru rīko matemātikas un dabas zinātņu fak. Priekšlasījumu noturēs prof. A. Janeks. *Universitas*, 1936, 25. maijs, 164. lpp.
15. Jurevičs P. *Filozofija. Latviešu literatūras vēsture*. Rīga: Literatūra, 1937, 420.–421. lpp.
16. *Latvju mazā enciklopēdija. 1. sēj.* Rīga: Grāmatu draugs, 1938, 1064. sleja.
17. Straumanis M. Ķīmija. No: *Zinātne Tēvzemei. 1918.–1938*. Rīga: LU, 1938, 159.–160. lpp.
18. Kultūras fonda pabalsti. *Students*, 1838, 5. jūn., 477. lpp.
19. Janeks Aleksandrs Miķelis. *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskais apgāds, 1939, 209.–210. lpp.
20. Ķešāns A. *Ķīmijas fakultāte. Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939. I daļa*. Rīga: LU, 1939, 390. lpp.
21. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939. I daļa*. Rīga: LU, 1939, 169.–170. lpp.
22. Universitātes padomes lēmumi. *Students*, 1939, 30. apr.
23. *Latvju enciklopēdija. 1. sēj.* Stokholma: Trīs zvaigznes, 1950/1951, 511. lpp.
24. [Jirgensons B.]. Prof. Dr. chem. A. Janekam 70 gadi. *Technikas apskats*, 1961, Nr. 32, 22. lpp.
25. Stradiņš J. *Ķīmija Latvijas Universitātē (1919–1940). Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR. VI*. Rīga: LPSR ZA izdevn., 1964, 16. lpp.
26. Prof. Dr. chem. Janekam Aleksandram 75. *Technikas apskats*, 1966, Nr. 52, 22. lpp.
27. Johansons A. *Rīgas svārki mugurā*. Bruklina: Grāmatu Draugs, 1966, 197. lpp.; Rīga: Daugava, 2000, 194. lpp.
28. Sakse A. *Dvēseles naktī*. Rīga: Liesma, 1969, 58.–60. lpp.
29. MES [Straumanis M. E.]. Prof. Dr. chem. A. Janeks aizsaulē. *Technikas apskats*, 1971, Nr. 62, 17.–18. lpp.
30. Alksnis A. Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte. *Universitas*, 1971, Nr. 27, 8. lpp.
31. Kazerovskis K. Fakultāte ar raženām darba tradīcijām. Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes Ķīmijas nodaļa. *Universitas*, 1980, Nr. 45, 31.–33. lpp.
32. *Latvju enciklopēdija. 1962–1982. 2. sēj.* Rockville: Amerikas latviešu apvienības institūts, 1985, 2. lpp.
33. Gode H. *Atmiņas par Ķīmijas fakultāti*. Rīga, 1988, 81 lpp., rokraksts.
34. Ozoliņa V. Ķīmiķis – pedagogs, zinātnieks un filozofs Aleksandrs Janeks (1891–1970). *Izglītība*, 1991, 28. dec., 7. lpp.

35. Grosvalds I. *Latvijas Universitātes ķīmiķu ceļi un likteņi pasaulē. Rīgas Tehniskās universitātes vēstures lappuses. 9. sēj.* Rīga: RTU, 1992, 167.–168. lpp.
36. Jirgensons B. Studiju gaita un darbs Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē 1924.–1939. *Acta Medico Historica Rigensia. 21. sēj.* Rīga: P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, 1994, 301.–315. lpp.
37. Raņķis G. *Eksaktā zinātne kultūras vēsturē.* Rīga: Liesma, 1999, 418.–420. lpp.
38. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā. 2. daļa.* Rīga: RTU, 2004, 438. lpp.
39. Grosvalds I., Alksnis U., Meirovics I., Ruplis A. *Ķīmija Latvijas Universitātē 1919–1944.* Rīga: Latv. ķīm. vēst. muzejs, 2005, 151. lpp.
40. *Latvijas enciklopēdija. 3. sēj.* Rīga: V. Belokoņa izdevn., 2005, 115.–116. lpp.

A. Janeka publikācijas

41. Янекъ А. *Краткий учебник дисперсоидологии.* Петроград, К. Л. Рикер, 1915, 248 с.
42. Песков Н. П., Янекъ А. – Краткий учебник дисперсоидологии. *Вестник прикладной химии и химической технологии*, 1916, № 1, с. 64–65.
43. Веймарнь П. П. фонь, Янекъ А. Отношение положительных и отрицательных дисперсоидовъ къ встряхиванию съ различными практически нерастворимыми веществами. *Русск. хим. общ.*, 1916, № 48, с. 1044.
44. Веймарнь П. П. фонь, Янекъ А. Определение зарядов у дисперсоидовъ. *Русск. хим. общ.*, 1916, № 48, с. 1045.
45. Веймарнь П. П. фонь, Янекъ А. О процессе “растворения” хлорного золота въ ароматических углеводородахъ. *Русск. хим. общ.*, 1916, № 48, с. 1060.
46. Веймарнь П. П. фонь, Янекъ А. Отношение положительных и отрицательных дисперсоидовъ къ встряхиванию съ различными практически нерастворимыми веществами. *Известия Уральского Горного института*, 1918/19, № 1/3, с. 112.
47. Веймарнь П. П. фонь, Янекъ А. Определение зарядов у дисперсоидовъ. *Известия Уральского Горного института*, 1918/19, № 1/3, с. 113.
48. Веймарнь П. П. фонь, Янекъ А. О процессе “растворения” хлорного золота въ ароматических углеводородахъ. *Известия Уральского Горного института*, 1918/19, № 1/3, с. 127.
49. Янекъ А. Коагуляция дисперсоидныхъ растворовъ на поверхностяхъ раздела соприкасающихся фазъ. *Известия Уральского Горного института*, 1918/19, № 1, с. 45.
50. Янекъ А. Характеристика научной деятельности П. П. фонь Веймарна. *Известия Уральского Горного института*, 1918/19, № 1/4, с. 28.
51. Янекъ А. Характеристика научной деятельности П. П. фонь Веймарна. *Молодая Русь*, 1919, май, с. 30–32.
52. Janeks A. *Neorganiskā ķīmija. Teorētiskā daļa un nemetāli (pēc manām lekcijām Latvijas Universitātē). 2. papild. izd.* Rīga: A. Ošiņš, R. Mantinieks, 1921/22. 199 lpp.
53. Janeks A. *Neorganiskā ķīmija. 1. d., 3. izd.* Rīga: A. Ošiņš, R. Mantinieks, 1924. 226 lpp.
54. Janeks A. *Neorganiskā ķīmija. 4. izd.* Rīga: A. Ošiņš, R. Mantinieks, 1930. 234 lpp.
55. Janēks A. *Dispersoidoloģijas pamati. 2. papild. izdev. I daļa. Koloīdu problēma un koloīdie šķīdumi.* Rīga: F. Vītuma izd., 1925. 101 lpp.
56. Janek A. Rhythmisch gebänderte Niederschlagshäutchen auf Flüssigkeitsoberflächen. I. *Kolloid-Zeitschrift*, 1923, 32, Heft 4, S. 252–253.
57. Janek A. Rhythmisch gebänderte Niederschlagshäutchen auf Flüssigkeitsoberflächen. II. *Kolloid-Zeitschrift*, 1923, 33, Heft 2, S. 86–89.

58. Janek A. Ein neues Kappilarphönomen. *Kolloidchemische Beihefte*, 1927, 24, Heft 10–12, S. 418–448.
59. Janek A. Ein neues Kappilarphönomen. *Acta Universitatis Latviensis*, 1927, Nr. 17, 681–717.
60. Janek A. *Ein neues Kappilarphönomen*. Rīga, 1927, 64 S.; LĶVM 59. krāj., 2. apr.
61. LVVA, 4427. f., 7. apr., 55. l. Ziņas par LU un tās biedrībām, 1943. g.
62. *Rīgas Tehniskās universitātes Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultātei 150*. Rīga: RTU, 2013, 167. lpp.
63. Janek A. Überführungsapparat. *Kolloid-Zeitschrift*, 1924, 39, S. 104.
64. Janek A. Tabaklauge als Reduktionsmittel zur Herstellung von Solen. *Kolloid-Zeitschrift*, 1927, 41, Heft 3, S. 242–243.
65. Janek A., Jirgensons B. Einfluß der Alkohole auf die Koagulation von dispersoiden Lösungen. *Kolloid-Zeitschrift*, 1927, 41, Heft 1, S. 40–46.
66. Janek A., Jirgensons Br. Sensibilisierende und stabilisierende Wirkung der Haut auf kolloide Lösungen. *Biochemische-Zeitschrift*, 1927, 180, Heft 1/3, S. 193–200.
67. Janeks A., Jirgensons Br. Alkoholu iespaids uz dispersoīdu koagulāciju. *Acta Universitatis Latviensis*, 1927, 16, 509.–544. lpp.
68. Janeks A., Jirgensons B. Dažu mazšķīstošu organisko vielu iespaids uz elektrolītkoagulāciju. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1928, 5, 149.–152. lpp.
69. Jirgensons Br. (Unter Leitung von A. Janek). Die Koagulation des Hämoglobins in Gegenwart von Alkoholen I. *Kolloid-Zeitschrift*, 1927, 41, Heft 4, S. 331–334.
70. Jirgensons Br. (Unter Leitung von A. Janek). Die Koagulation des Hämoglobins in Gegenwart von Alkoholen II. *Kolloid-Zeitschrift*, 1927, 42, S. 59.
71. Jirgensons Br. (Unter Leitung von A. Janek). Die Koagulation des Hämoglobins in Gegenwart von Alkoholen III. *Kolloid-Zeitschrift*, 1927, 44, Heft 1, S. 76–79.
72. Janek A., Schmidt A. Überführung der dispersen Phase aus einem Dispersionsmittel in ein anderes durch Entmischung. I. Die Erscheinung und der Einfluß der Hofmeisterschen Iononenreihe. *Kolloid-Zeitschrift*, 1930, 52, Heft 3, S. 280–288.
73. Janek A., Schmidt A. Die Koagulation von Kolloiden durch Emulsionen die sich bei Temperaturänderung bilden. *Kolloid-Zeitschrift*, 1930, 50, S. 263–265.
74. Janek A., Schmidt A. Kolloide Lösungen bei der Hydrolyse von Zersulfat. *Kolloid-Zeitschrift*, 1933, 65, Heft 3, S. 295–297.
75. Janek A., Schmidt A. Überführung der dispersen Phase aus einem Dispersionsmittel in ein anderes durch Entmischung. II. *Kolloid-Zeitschrift*, 1934, 66, S. 296–302.
76. Janek A. Ein neues Verfahren zur Herstellung von Schwefelsolen. *Kolloid-Zeitschrift*, 1933, 64, Heft 1, S. 31–32.
77. Janek A. Kolloide Schwefellösungen durch Einwirkung von Schwefelsolen. *Kolloid-Zeitschrift*, 1933, 65, Heft 1, S. 65.
78. Janeks A. Divas jaunas koloīdā sēra pagatavošanas metodes. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1933, Nr. 8, 355.–356. lpp.
79. Prof. Le Chatelier. *Izcilu personību izveidošanās zinātnē un tehnikā*. Rīga, 1934. 15 lpp.
80. Picard E. Skats uz zinātņu un fizikālo teoriju vēsturi. *Kurzemes vārds*, 1937. 43 lpp.
81. Janeks A. Francijas kultūras gaisma. *Students*, 1931, 6. marts.
82. Janeks A. Francijas gara kultūra. *Burtnieks*, 1936, Nr. 1, 29.–39. lpp.
83. Janeks A. Paul Schutzenberger l'homme at l'Oeuvre. *Acta Universitatis Latviensis*, 1930, Nr. 6, 139.–144. lpp.

84. Janeks A. A. M. Ampere, l'Homme et l'Oeuvre. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1937, Nr. 7, 310.–313. lpp.
85. Janeks A. A. M. *Ampere, l'Homme et l'Oeuvre*. Rīga: Latvijas Farmaceitu biedrība, 1937, 6. lpp.
86. Janeks A. College de France 400 gadu pastāvēšanas svētki Parīzē. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1931, Nr. 12, 391.–396. lpp.
87. Janeks A. College de France 400 gadu pastāvēšanas svētki Parīzē. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1931. 8 lpp.
88. Janeks A. College de France. *Students*, 1932, 5. febr.
89. Janeks A. *Elementu periodiskā sistēma*. Rīga, autora izdevums, 1943, 3 lpp.
90. Janek A. Zur Statistik der Wertigkeiten. *Zeitschrift für anorg. Chemie*, 1944, Nr. 48, S. 354.
91. Janeks A. Budas mācība. *Valdības Vēstnesis*, 1924, Nr. 62.
92. Janeks A. Par Budas mācību. *Valdības Vēstnesis*, 1924, Nr. 261.
93. Janeks A. Ko dod mums budisms? *Students*, 1924, Nr. 22.
94. Janeks A. Budisms (lekcija). *Rīgas Ziņas*, 1924, Nr. 45.
95. Janeks A. Kā Tenisons maldina publiku? *Rīgas Ziņas*, 1924, Nr. 45.
96. Janeks A. Buddas mācību pamati. Rīga: F. Vītuma izdevums, 1925. 88 lpp.
97. Janeks A. Dzīve un reliģija. Rīga: F. Vītuma izdevums, 1925. 48 lpp.
98. Janeks A. Kāds vārds par “jauno reliģiju”. *Pirmdiena*, 1925, Nr. 29, 32.
99. Janek A. Das Problem des Buddha. *Der Phad III*, 1925, S. 220.
100. Janek A. Nibbana – die höchste Kultur. *Der Phad IV*, 1926, S. 18.
101. Janek A. Ecce mundus. *Der Phad IV*, 1926, S. 91.
102. Janek A. Die Religion Buddhas. *Der Phad IV*, 1926, S. 132, 151.
103. Janek A. Hast du des Entstandenen Nichtigkeit erkannt, so bist du auch Erkennen des Ewigen geworden. *Der Phad V*, 1928, S. 6.
104. Janeks A. Kultūras ceļi un Eiropas lielā tradīcija. *Students*, 1931, 8. maijs.
105. Janeks A. Neizdomājamības princips ķīmijā un tā vispārējā kritika. *Daba un Zinātne*, 1935, Nr. 4, 5. lpp.
106. Janeks A. Die Realität vom Standpunkt des Epallelismus. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1935, Nr. 4, 150.–155. lpp.; Nr. 5, 190.–196. lpp.; Nr. 6, 230.–234. lpp.
107. Janek A. Die Realität vom Stanpunkt des Epallelismus. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 17 lpp.
108. Janek A. Die Realität vom Stanpunkt des Epallelismus. *Burtnieks*, 1936, Nr. 3.
109. Janeks A. Der Epallelismus und die naturwissenschaftliche Forschung. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1937, Nr. 4, 167.–172. lpp.; Nr. 5, 215.–219. lpp.; Nr. 6, 247.–255. lpp.
110. Janeks A. Der Epallelismus und die naturwissenschaftliche Forschung. Rīga: Latvijas Farmaceitu biedrība, 1937, 22. lpp.
111. Janeks A. Kurze Übersicht über den epallelistschen Standpunkt und seine Stellung zur Frage über das Wesen der naturwissenschaftlichen Forschung. *Latvijas Farmaceitu Žurnāls*, 1937, Nr. 7, 310.–313. lpp.
112. Janeks A. Fizikālās pasaules izpratnes būtība (Epalēliskā viedokļa pamatojums). Rīga: Latvijas Farmaceitu biedrība, 1939, 20. lpp.
113. Janeks A. *Fizikālā pasaule un zinātne*. Rīga, autora izdevums, 1940. 60 lpp.

Summary

Alexander Janek (1891–1970) is the founder of colloid chemistry in Latvia. He published his first scientific works together with his teacher Peter von Weimarn, and worked at the University of Latvia from 1919 to 1944. He has published textbooks “Inorganic chemistry” (1922, 1924) and “Fundamentals of dispersion” (1925). Together with B. Jirgenson, he studied the effects of alcohol and salts on viscosity of agar and gelatin solutions, but with A. Shmit – the preparation methods of colloidal solutions. Since 1950 he worked in USA – initially as a chemist in the company “Upjohn”, and later as a lecturer in Kalamazoo College. Popularized Buddhism in Latvia.

Keywords: *A. Janek, colloid chemistry.*

Filozofija starp izglītību un pētniecību. Filozofiskie pētījumi LU Rakstu izdevumos

Philosophy Between Education and Research. Philosophical Investigations in Journals LU Raksti

Raivis Bičevskis

Latvijas Universitāte
Vēstures un filozofijas fakultāte
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: raivis.bicevskis@lu.lv

Filozofija ir bijusi klātesoša LU Rakstu izdevumos jau no to pirmsākumiem. Šī klātbūtne izpaudusies gan atzītu profesoru rakstos pirms Otrā pasaules kara, gan metodoloģijas apcerējumos padomju laikā, gan mēģinājumā iekļauties mūsdienu pasaules filozofisko diskusiju un problēmu risinājumos jaunākajos LU Rakstu “Filozofijas” sērijas izdevumos. Filozofijas jomā publicētais parāda, ka tā ir bijusi multifunkcionāli noslogota, pildot vienlaikus izglītošanas un pētniecības funkcijas. Šo situāciju var atrisināt daudzpakāpju publikāciju līmeņi, starp kuriem LU Rakstu “Filozofijas” sērijas izdevumi varētu ieņemt pētniecības avangarda un diskusijas vietu, izglītības un orientējošas informēšanas funkcijas deleģējot citu līmeņu izdevumiem.

Atslēgvārdi: filozofija, izglītība, pētniecība, līgums starp sabiedrību un filozofiju, pētniecisko un izglītības publikāciju līmeņi.

Filozofijas tekstu un filozofiskas rakstības problēma LU Rakstu kontekstā

Kā zināms, Platons VII vēstulē, kurā viņš runā par savu politisko ceļu uz Sirakūzām un mēģinājumu uzbūvēt ideālo valsti, izsakās arī par to, vai filozofiska doma ir uzrakstāma. Šajā filozofiskajā ekskursā viņš nonāk pie slēdziena par principiālo neiespējamību filozofisku domu izteikt rakstiski. Tā, proti, doma, dzimst tikai skolotāja un skolnieka sarunās, kuras nepieciešamas, lai doma rastos skolnieka dvēselē, kurā tā deg tālāk pati ar savu liesmu. [1] Šim procesam rakstība pat ir kaitīga, jo var izraisīt vai nu pārlieku lielu pierakstītā pielūgsmi, vai pārlieku lielu nicinājumu pret nesaprotamiem vārdiem (VII vēstule, 341b un tālāk).

Lai arī šīs Platona vēstules īstums ir apšaubīts, tomēr šajā tekstā tiek pausts ļoti būtisks filozofijas raksturojums: (1) tā ir uz robežas starp pasakāmo un nepasakāmo, (2) tā ir īpaši pievērsta arī veidam, kādā kaut kas tiek teikts: pat pašsaprotamo mūsdienu zinātnēs un ikdienas pieredzes vidē – valodu un rakstību – filozofija padara par iztīrājamu jautājumu. No šī skatpunkta raugoties, visa filozofijas vēsture kopš Platona laikiem ir bijusi ne tikai tekstu un runu vēsture, bet arī tādu pūļu vēsture, kurās kāds cenšas izprast domas pavēstīšanas, domas izteiksmes un ietekmes nosacījumus: filozofija ir ne tikai doma par kaut ko, bet arī doma par domu un

tās mediju (valodu, rakstību). Šī situācija savā principiālumā nav mainījies arī 20. gadsimtā un mūsdienās, lai arī līdz ar moderno valodas filozofiju, filozofisko hermeneitiku, domas paškritikas metodēm un stratēģijām radušies jauni jēdzieni un jauni nošķirumi.

Turklāt Platona vēstulē vienā elpas vilcienā tiek skartas filozofijas rakstības *un* filozofa politiskās (sabiedriskās) angažētības jautājumi, t. i., filozofijas un sabiedrības attiecību jautājumi. Arī tie pavadījuši filozofiju visā tās turpmākajā attīstībā. Šī attīstība arī pati – kā domas iekšējā loģika vai heteronomu domu konfliktu utt. vēsture – ir nozīmīgs atskaites punkts filozofiska teksta tapšanā un tā referenču apzinātībā.

Filozofisku tekstu rakstīšana un publikācija tādējādi raisa daudzveidīgas pārdomas gan par šo tekstu novietojumu līdzšinējā domas vēsturē un aktuālajās diskusijās, gan par šo tekstu novietojumu sava laika un vietas sabiedrībā (pie kā pieder arī šīs sabiedrības kultūras atmiņas slāņu blīvums un struktūra, [2] tekstu interpretācijas un uzglabāšanas formas), gan par šo tekstu attiecībām ar valodu kopumā. Tāpēc ikviens atskats uz filozofijas rakstību un publicēšanu nevar būt tikai un vienīgi faktoloģisks, konstatējošs apskats. Ar šo apstākli jāreķinās arī LU Rakstu “Filozofijas” sērijas pārskatā un tās perspektīvu ieskicēšanā.

Filozofijas nepieciešamības transparence un izglītības problēma universitātes kontekstā

Šādi pārskati un atskati par notikušo un domāto ir vajadzīgi, ja ar to palīdzību spējam arī pārdomāt filozofijas klātbūtni kādā laikā un vietā, tās tekstu formu un stilu. Tāpēc pārdomas “Filozofija starp izglītību un pētniecību. Filozofiskie pētījumi LU Rakstu izdevumos” vēlētos sākt ar vairāku problēmu ieskicējumu, kuru perspektīvās parādās LU Rakstu “Filozofijas” sērijās publicētais un kuras attiecas uz filozofiju un tās novietojumu kādā vēsturiskā situācijā.

Šīs problēmas ir svarīgi *nosaukt vārdā*, jo tikai tā varēs spriest par to, vai noteiktiem tekstiem vispār ir vieta kādā sabiedrībā. Aprakstāmās problēmas lielā mērā ir sociālas “atzīšanas” problēmas,¹ lai gan vienlaikus – arī valodas un tās lietojuma problēmas. Turklāt tās ieskicējot, var iegūt arī filozofijas un filozofisku

¹ Atzīšanas jēdziens kopš vācu ideālisma laika kalpojis sociālu procesu aprakstam sociālajā un politiskajā filozofijā. Arī mūsdienās tam ir būtiska vieta diskusijā par sociālo intersubjektivitāti, kopības un indivīda attiecībām utt. Jēdziens parādījies vācu ideālisma laikmetā, lai gan tam ir arī priekšvēsture jaunlaiku filozofijā. Savulaik J. G. Fihtes lekcijās par tiesību filozofiju Jēnā (1796/97) un tikumu mācību (1798) indivīdi atzīst citu brīvību un tāpēc ierobežo savas darbības, kas varētu būt pretrunā ar to; citu atzīšana tiesiskā valstī ved pie tā, ka cilvēki sāk sevi apzināties kā brīvus indivīdus – veidojas viņu pašapziņa, viņi sāk ceļu pie brīvības avota sevī. Hēgelis Jēnas laika lekcijās (1802–1807) attīsta šo atzīšanas izpratni tālāk, neaprobežojoties tikai ar tiesiskas valsts un tiesību jomu, bet gan parādot atzīšanas dažādas formas cilvēku savstarpējās attiecībās, ģimenē, kopienā, profesijā, sabiedrībā, turklāt – šo formu vēsturiskajā attīstībā. [3] Mūsdienu filozofs Aksels Honēts (dz. 1949) izmanto šo jēdzienu, lai raksturotu intersubjektīvās atzīšanas formas: mīlestība (atzīšana kā uzticēšanās), tiesības (atzīšana kā cieņa), solidaritāte (atzīšana kā novērtējums), kurās kādā “Mēs” tiek atzīts kāds Es tā vienreizējumā un neaizstājamībā. [4]

tekstu propedeutisku raksturojumu, kas palīdzētu aptvert filozofijas novietojumu mūsdienu pasaulē.

- (1) *Transparences problēma*. Vispirms jāuzdod jautājums, vai noteiktiem tekstiem ir kas tāds, ko var saukt par to nepieciešamības *transparenci*, t. i., vai tie vispār atbilst kādām ilgām, vēlmēm vai vajadzībām un tāpēc to esamība lasāmu publikāciju formā ir pašsaprotama. Šī pašsaprotamība var parādīties arī kā kontroversāla diskusija par tekstu saturu, tomēr kopumā sabiedrība atzīst šādu tekstu nepieciešamību. Ne visur un vienmēr šāda filozofisku tekstu esamība ir transparenta un pašsaprotama – drīzāk gan otrādi: tie var tikt uztverti arī kā nepiedienīgi, kā tukšu salmu kulšana, kā lieki, kā ideoloģiski bīstami, kā biedējoši, kā smieklīgi, kā tādi, kurus mūsdienās varētu aizstāt ekspertu ziņojumi u. tml., t. i., to nepieciešamības *transparence* kādā sabiedrībā nav iesakņojusies; tādējādi filozofisku tekstu esamības pašsaprotamība nodod liecību arī par pašu sabiedrību, kurā to klātbūtne ir vai nav pašsaprotama. Eiropēiskās sabiedrības ir bijušas spiestas kopš Senās Grieķijas filozofijas laikiem dažādās konstelācijās un laikmetos aizvien no jauna uzdot sev jautājumu par filozofijas klātbūtni un tās radītajiem efektiem šajās sabiedrībās. Sabiedrība, kurā filozofija ir klātesoša, ir cita veida sabiedrība nekā tā, kurā tās klātesamība nav nostiprinājusies. Un te principiālā situācija nav mainījies kopš filozofijas parādīšanās brīža: filozofijas klātbūtne un šīs klātbūtnes veids ir viens būtisks indikators attiecīgās sabiedrības raksturojumam. Par šo apstākli labi var pārliecināties, ja pievēršas, piemēram, Francijas, Lielbritānijas un Vācijas modernajām sabiedrībām un analizē tajās salīdzinoši ilgi (vairākus gadsimtus) kultivētos sabiedrības un filozofijas attiecību modeļus. Kāda ir bijusi un ir situācija šo attiecību modeļu ziņā, ja pievēršamies Latvijai LU Rakstu kontekstā – paraugoties uz to saturu un formu 20. gs. 30. gados, Padomju Latvijā, 20. gs. 90. gadu sākumā un mūsdienās? Šis jautājums un atbilde uz to palīdz izprast sociālo un politisko vidi, kurā pastāv (vai nepastāv) noteiktas akadēmiskas institūcijas, to tradīcijas un ietekme un kurā pastāv (vai nepastāv) filozofija, un *kādā veidā* tā pastāv (vai nepastāv). Platona Akadēmija bija cietoksnis pilsētā: Atēnu pilsoņi varēja tajā iet, tomēr ne visi tajā iegāja; filozofija pastāv noteiktā līdzsvarā starp distancētību no sabiedrības un iesaisti sabiedrībā. Šī tēze ved pie nākamās problēmas apraksta.
- (2) *Hegemoniālo pasaules uzskatu un uzticamas informācijas translatoru problēma nacionālās valstīs globālā pasaulē*. Līdz ar filozofijas un sabiedrības attiecību modeļa aprakstu kādā sabiedrībā jānonāk arī pie jautājuma par (augstākās) izglītības un sabiedrības attiecībām. Tāpat kā modernā zinātņu ideja, arī izglītības un pedagoģijas idejas nākušas no Senās Grieķijas filozofijas skolām un (viduslaiku universitāšu un skolu transformatīvā pastarpinājumā) ienākušas modernās neohumānisma garā celtās universitātes idejā. Kāds ir (augstākās) izglītības statuss, cik lielā mērā tās institucionālie nesēji – universitātes – ir kādas sabiedrības *organizējošais un tās pastāvēšanu būtiski ietekmējošais spēks* vai vismaz viens no pamatspēkiem, kas vispār rada kādai sabiedrībai izpratni par savu pagātņi, šodienu un nākotni, par šās

sabiedrības būtiskajiem mērķiem? Universitāte starp izglītību un pētniecību mūsdienu globālo procesu ietekmētajās un transformētajās nacionālajās valstīs ir iesaistīta cīņā par to, kurš būs “hegmons” – būtiskais kādas sabiedrības sevī un pasaules redzējuma veidotājs. Universitāte kā institūcija šobrīd ir ambivalentā situācijā: kā pētniecības un zinātnes universitāte tā dažādo nozaru un disciplīnu specializāciju sazarojumos tiek attālināta no neohumānistu lolotās pētniecības un studiju vienotības idejas nacionālā valstī, kurā universitātes funkcija bija (paralēli zinātniskiem pētījumiem) radīt zināšanu, vērtību un normu horizontu, apvārsni pilsoniskai sabiedrībai, no kura tai veidot izpratni par konkrētiem dzīves mērķiem un uzdevumiem. Domātājs un izglītības reformators, neohumānisma ideju paudējs Vilhelms fon Humbolts (1767–1835) 19. gadsimta pašā sākumā formulēja modernas universitātes principus,² kas ir ļoti aktuāli un nekādā gadījumā nav zaudējuši savu spēku arī mūsdienās. Filozofs un kādreizējais Vācijas kultūras ministrs Juliāns Nida-Rumelīns (dz. 1954) Humbolta principus formulējis, akcentējot to aktualitāti tieši mūsdienu situācijai sabiedrībā un zinātnēs: (1) personības veidošana ir prioritāte universitātē; tā jāliek pirmajā vietā pirms profesijas apguves. (Šis princips ir spēkā, tieši skatoties uz tik bieži diskutējamo par augstāko izglītību piesaukto mūsdienu darba tirgu; tas ievērojami mainās, un tam nepieciešami plašās kopsakarībās domājoši prāti, kas var nevis tikai “klibot” pakal pašreizējā tirgus prasībām, bet arī inovatīvi mainīt tirgu un (tas ir vēl svarīgāk), ietekmēt un mainīt cilvēku vajadzības un pieprasījumu³); (2) universitātes var veikt savus uzdevumus, ja ir auto-

² V. fon Humbolts ieskicē šos principus divos tekstos: “Pieteikums Berlīnes Universitātes dibināšanai” (1809) un “Par Berlīnes augstāko zinātnisko iestāžu iekšējo un ārējo organizāciju” (1810).

³ Austriešu filozofs Konrāds Pauls Līsmans (dz. 1953) ļoti asi kritizē universitātes ekonomizācijas procesu. Jau kopš 2000. gadu sākuma viņš raksta par zināšanu sabiedrības ilūziju un runā par jaunu “neizglītības laikmetu”. Līsmans raksta: “Mēs dzīvojam zināšanu sabiedrībā. Šis apgalvojums spārno izglītības politikus, pedagogus, universitātes reformatorus un ES komisārus, tas virza pētniekus, tirgu un uzņēmējdarbību. Zināšanas un izglītība, tiek teikts, izejvielu ziņā ir nabadzīgās Eiropas svarīgākais resurss, un, kas investē izglītībā, tas investē nākotnē. Ar patosu tiek sludinātas industriālā darba beigas un visa enerģija koncentrēta uz “zināšanās bāzētu” darbību. Pirmajā acu uzmetienā varētu šķist, ka apgaismības sapnis par vispusīgi izglītotu cilvēku ieguvis realitāti vispārēji informētā sabiedrībā. Otrā acu uzmetienā tomēr aktuālās zināšanu formas parādās kā augstākā mērā atskurbinošas. Daudz kas no tā, kas šodien tiek reklamēts un proklamēts par zināšanu sabiedrību, tuvāk ieskatoties, izrādās tikai retorisks žests, kura cēlonis ir nevis izglītības ideja, bet gan politiskas un ekonomiskas intereses. Zināšanu sabiedrība nav nedz kaut kas jauns, nedz tā nomaina industriālo sabiedrību. Drīzāk gan jāteic, ka izglītības sistēmas daudzās reformas virzās uz zināšanu industrializēšanu un ekonomizēšanu un klasiskās izglītības teorijas tiek apgrieztas kājām gaisā. Zināšanu sabiedrības eifēmiskie atslēgvārdi runā nodevīgā valodā. Ja runa ir par pētniecību un studijām, tad tiek piesauktas zināšanu producēšanas vietas, kam ātri “jātehnoloģizējas” un jānonāk ekonomiskās vērtības zonā. Kas runā par universitātēm kā uzņēmumu, ko vada zināšanu menedžeri un kas sastāda zināšanu bilances, rēķina – vai attiecība starp *input* un *output* ir rentabla, tam jāmeklē lietot

nomas un netiek instrumentalizētas un pakļautas; (3) tieši savā autonomijā universitātes valstij jāatbalsta finansiāli. Tas neizslēdz, ka parādās pētījumi, ko finansē kāda trešā institūcija, taču šīm norisēm jābūt ierobežotām un pārskatāmām; (4) un, visbeidzot, tas, kas ir pašlaik visapdraudētākais: pētniecības un studiju vienotība – tikai tas, kas nodarbojas ar zinātni, var arī mācīt zinātni. Cits ceļš vestu pie universitātes padarīšanas par skolu un kanonisku mācību iedzīšanas vietu. Vislabākā augstskolu didaktika nevar atsvērt saikni ar pētniecību un nevar *a fortiori* atsvērt zinātniski angažētu personību trūkumu. [6] Nīda-Rumelīns rezumē: “Vilhelms fon Humbolts uzskatīja, ka izglītības mērķis ir indivīda sevis attīstīšana, personību veidojoša patiesības meklēšana zinātnē un ka universitāte ir šīs attīstīšanas, veidošanas un meklēšanas galvenā institūcija. Domāju, ka kļuvis skaidrs: šie principi ir radikāli un ievērojami vairāk jāņem vērā, nekā to dara pašreizējā zinātnes politika.” [7] Universitātes idejā, kādu to savulaik ieskicēja Vilhelms fon Humbolts,⁴ uzsvars tik tiešām bija likts uz personības, personas iekšējā kodola izveidi, kas rodas studijās, kurās kāds iegūst spēju refleksiīvi distancēties no vienkāršas ierautības dzīvē un tās norisēs un arī spēju šajās norisēs no iegūtās refleksiīvās distances atkal piedalīties; studijas sniedz abstraktā un konkrētā, teorētiskā un praktiskā *saspēles* izjūtu. [9] Šī izjūta ir būtiska filozofijas pedagoģisko un didaktisko iezīmju stihija. Vismaz kopš Platona *paideia* laikiem filozofijai ir īpaša audzinoša ievirze, kas vērsta uz cilvēka iespēju (*praxis*) apzināšanos un pasaules izziņu (*theoria*), kā arī to saskares un attiecību izpēti. Vismaz neohumānistu skatījumā filozofijai ir

industriālās mērauklas un tautsaimnieciskos parametrus zināšanu jomā. Tad tikai visam būs kāda jēga. Daudz kas no tā, kas tiek darīts izglītības sistēmā ar paroli “eficiences kāpinājums”, pamatojas tikai un vienīgi uz industrializācijas principu. Daudz slavētā studiju modulizācija ir tikai funkcionāli diferencēto ražošanas ceļu principa pārnese uz zināšanu apguves jomu – elementu pēc elementa studiju kursi un apgūstamās vielas vienības tiek samontētas pabeidzamā programmā. Arī ECTS punktu (nopelnu/panākumu punktu) ieviešana postulē normu, ar kuras palīdzību tiek vērtēti studiju panākumi, kas atbilst dažādu industrijas normu aprēķinu sistēmai. Fleksiblais cilvēks, kas visu mūžu ir gatavs mācīties, piedāvā savas kognitīvās spējas ātri mainīgajiem tirgiem... – tā nebūt nav pat vairs karikatūra par Vilhelma fon Humbolta koncentrētās cilvēka izglītošanas [*Bildung*] teorijas humānistiski izglītoto cilvēku, bet gan šī cilvēka krass pretstats. Visam, kas cilvēkam šodien jāzina un ko viņš var zināt – un tas nav maz! – trūkst sintezējoša un integrējoša spēka. Šīs zināšanas nav personības izpausme, un tās paliek fragmentāras – ātri sagatavojamas, ātri apgūstamas, viegli atkal aizmirstamas.” [5]

⁴ Humbolta universitātes ideja bija ģenēāla savā vienkāršumā un tajā pašā laikā atbilda tālaika jau daudz kompleksākajai sabiedrībai. Par izglītības modeli starp seno un jauno tolaik izteicās arī viens no jaunās izglītības sistēmas veidotājiem Karls fon Šteins cum Altenšteins (1770–1840). [8] Viņu pārdomas izglītības sakarībā ir interesantas arī mūsdienās. Tās ir modernā laikmeta, modernitātes liecība, jo tajās ir runa par jaunu (izglītības) sākumu, taču tādu, ko vērts saglabāt. Šteins ir viens no tā konservatīvā modernisma pārstāvjiem, kurš nav aizmirsts arī 20. gadsimtā un kurš neatzīst radikāla liberālisma idejas un tomēr iezīmē vienu modernas sabiedrības un izglītības modeli, kas noderētu arī sabiedriskās un politiskās diskusijās par izglītību un augstskolu nākotni Eiropā un tātad arī Latvijā.

centrāla un svarīga loma arī tagadējā modernajā universitātē. Tomēr pašlaik izskan diemžēl pamatota kritika: mūsdienu t. s. zinātnes universitāte aizmirst neohumānisma idejas; cenšoties izrauties no zināšanu reproducēšanas vietas statusa un būt par zināšanu radīšanas vietu, tā krīt visu dzīves aspektu ekonomizēšanas apskāvienos. [10] Universitāte vairs nav sabiedrību organizējošais un tās pastāvēšanu būtiski ietekmējošais spēks.⁵ Iespējams,

⁵ Mūsdienu universitātes, filozofijas un zinātņu apdraudējumi dažādajos kritiskajos apcerējumos ir visai vienoti to uzskaitījumā. Viens no izcilākajiem 20. gadsimta domātājiem Martins Heidegers (1889–1976) jau 20. gs. 30. gados sniedza šī uzskaitījuma paraugu: “Izšķirošais un īstais zinātnes apdraudējums ir pieckārtīgs: 1. Īstais zinātnes apdraudējums nāk no tās pašas un notiek caur to pašu. Mēs te runājam par zinātni vienskaitlī un domājam ar to jaunlaiku zinātni, kas ir pavisam kas cits nekā viduslaiku un antīkā zinātnē. Saskaņā ar tās īpašo, te sīkāk neiztirzājamo, noteicīgo raksturu jaunlaiku zinātnē liels svars ir metodei, eksperimentam un rīcības veidam, kas tiecas būt svarīgāki par pašu lietu. Metožu primaritāte ved pie zinātnes tehnizācijas, pieejas veida izstrādātas kārtības, kas nosaka visu priekšmetisko, kas tiks ņemts uz grauda. Aprakstītā sekas ir specializācija. Abi aspekti (metodes primaritāte un specializācija) jaunlaiku zinātnē ar pilnām tiesībām tiek vērtēti nevis kā trūkumi, bet gan kā patiesie ieguvumi un priekšrocības, un nākotnes ķīla attīstībai. Šī tehnizācija nenotiek tikai matemātiskajās dabaszinātnēs, bet arī garazinātnēs (bibliotēku, arhīvu organizēšana, sērijveida pētījumi un atsevišķu pētījumu lauku norobežošana utt.). Metodes primaritāte un tās nostiprināšana ar tehnikas palīdzību ved pie aizvien tālejošākas atsvešināšanās no priekšmetiskā lauka vispār un tādējādi pirmām kārtām – pie saiknes iznīcināšanas ar to esamības jomu, no kuras nodalīts šis priekšmetiskais lauks. Ir biologi, kam būtiskā (nevis sentimentālā) nozīmē vairs nav saiknes ar dzīvo dabu, un tāda viņiem arī vairs nav nepieciešama, lai nosprastu pētnieciskos mērķus un iegūtu rezultātus, kas derīgi viņu zinātnes attīstībā. Ir mākslas vēsturnieki, kuru saikne ar vēsturi kā vēsturniekiem un mākslas darbu kā mākslas vēsturniekiem vairs nav patiesa, pieredzēta un izziesta. Zinātnē pati sagrauj īsto saikni starp patiesām zināšanām un esošo, un, ciktāl “īstas būtiskas zināšanas ir katras zinātnes pamats, tiktāl” jaunlaiku zinātnē pati sev sagādā īstu apdraudējumu savu pamatu un augsnes zaudējumā. 2. Šis iekšējais apdraudējums šodien tiek būtiski saasināts mūsu tautas neticamajā postā. Zinātnes un to darbība tiek neizbēgami iesaistītas četrģadu plāna īstenošanā, un zinātnē jau tā ielikta tehnizācijas un organizācijas tendence te iegūst milzīgu atbalstu un vēl vairāk nostiprina savu eksakto mehāniskumu. Šis praktiskais atbalsts izaug no politiskas nepieciešamības un tāpēc tiek vēl arī politiski atbalstīts. 3. Jau tā iekšēji tehnizētās zinātnes praktiski tehniskais ievirzījums ved pie tā, ka šādi pieprasītā zinātnē tiek saistīta ar institūcijām, kuras tieši atbild par cilvēku fizisko vajadzību apmierināšanu un ekonomiju. Industrija pārņem zinātni. Arī tas nav nekas pilnīgi jauns, bet gan jau iezīmēts jaunlaiku zinātnes būtībā. Zinātnē pati ir ļoti pietuvojusies industrijas raksturam. Būtu naivi maldīties par jaunlaiku zinātnes būtību, ja ticētu, ka pēc četrģadu plāna īstenošanas tā atkal iesaldēs savu praktisko ievirzi. Tieši pretēji – šī zinātnes ievirze agri vai vēlū kļūs par pasaules procesu un drīz vairs ne zemes ar bagātākajām izrakteņu iegulām, bet gan zemes un tautas ar graujošākajiem izgudrojumiem pārņems vadību. Zinātnes industrializēšanās nozīmē “zinātnes” kā institūcijas un tās realizācijas atkabināšanu no universitātes. Tas gan nenozīmē apdraudējuma kāpinājumu, jo universitāte šodien un kopš vairākiem gadiem desmitiem vairs nav universitāte. Zinātnē tiek atkabināta no iestādījuma, kurā tā pati vairs nebija iekšēji un dziļi iesakņota. Zinātnes atkabināšanās no universitātes tikai tad kļūst par zinātnes apdraudējumu, ja universitāte vēl pretendē uz seno lomu, taču to vairs spēlēt nespēj. 4. Zinātnes atkabināšana no universitātes kļūst par

ka neohumānistu universitātes ideja noriet līdz ar nacionālas valsts un nacionālu kultūras vērtību ideju. [12] Tomēr šobrīd, neskatoties uz pētniecības internacionālo raksturu, universitātes joprojām vēl darbojas nacionālu valstu un nacionālu valodu ietvaros. Vai universitātei un filozofijai universitātē šī vēsturiskā piesaiste ir sekundāra un nesvarīga? Vai tajā tomēr parādās kāds īpašs filozofijai uzdodams jautājums un universitātei risināms uzdevums?

- (3) *Valodas robežu paplašinājuma vai sašaurinājuma* vēsturiski konkrētā problēma. Kādas zināšanu jomas priekšmetiskais lauks un tā izpētes metodes nevar tikt artikulētas bez noteikta vokabulāra un jēdzieniem. Vai noteiktā vēsturiskā situācijā kādai nacionālai valodai ir iespējas šādu vokabulāru un jēdzienus radīt un attīstīt – no tā atkarīgs tas, vai šī valoda spēs atbilst pasaules kompleksamam, kurš izteikts citās attīstītās un niansētās valodās. Runa nav tikai par to, ka pretējā gadījumā šajā valodā runājošie zaudē saikni ar pasauli, kādu tematizē mūsdienu zinātnes un filozofija, un tāpēc izkrīt no konkurētspējīgu valodu un valstu saimes, kurās zināšanas tiek nevis atražotas, bet gan radītas; runa ir arī par fundamentālu pasaules atdarīšanas un aptveršanas procesu, kurš notiek kādā valodā un bez kura šī valoda stagnē, nonāk barbarismu gūstā un atražo aizguvumus, t. i., vairs nav radošs un dinamisks cilvēka un pasaules satikšanās punkts. Lai tā nenotiktu, ir jāiegulda ievērojami pūliņi nacionālo valodu attīstībā, jēdzienu un teoriju atveidē nacionālās valodās. Filozofijai te ir īpaša vieta, jo tajā tieši jēdzienu jaunradei un visdažādāko fenomenu artikulācijai un deskripcijai ir izšķiroši svarīga nozīme. Filozofija piedalās nacionālas valodas attīstībā gan Eiropas filozofijas klasikas un moderno tekstu tulkojumu formā, gan metarefleksīvā līmenī skaidrojot valodas, pasaules un cilvēka attiecības. Filozofija ir ne tikai kritiska domāšana un dažādu procesu un fenomenu analīze, bet arī pieredze uz valodas robežām un šīs pieredzes tematizācija: valodas iespēju pārbaude un kreatīva valodiska piepūle, kas nepieciešama arī, lai artikulētu un formulētu kritikas un analīzes metodes un konceptus. Nacionālo valodu joma ir ļoti pateicīgs filozofisko refleksiju lauks; tas ir arams arī zinātņu un filozofijas internacionalizācijas apstākļos.

zinātnes apdraudējumu, nevis vienkārši zinātnei pārpotot par industriju, bet gan tāpēc, ka vācu universitātes “pašnoteikšanās” nav vairs pamanāma. “Pašnoteikšanās” nenozīmē “ieciklēšanos” uz līdzšinējo, pagājušā glābšanu, taču nenozīmē tikai un galvenokārt arī universitātes politizāciju. Pašnoteikšanās nozīmē gribu apšaubīt pašai sevi un tā un tikai tā atgūt sevi īstajam uzdevumam un augstākā veidolā: proti, būt vietai, kurā zinātne pati nodrošina, atjauno un pārrauga sevi un savu uzdevumu savu sākotnējo zināšanu spēkā. Šādas zināšanas par sevi pašu var izaugt tikai no kopīgām dažādu zinātņu nozaru un grupu pārdomām, kas sakņojas vēsturiski garīgā pamatā, kas top, ja mēs to pamatojam un radām un šādu radīšanu sagatavojam. 5. Universitātes patiesas pašnoteikšanās trūkums un zinātnes apdraudējums tiek pastiprināts ar to, ka sevi pieteikusi nepieciešamība pēc politiskās audzināšanas (mūsdienās šo konceptu var aizstāt ar ideoloģiskās audzināšanas jēdzienu – R. B.). [...] Universitāte – paliekot pašreizējā stāvoklī – kādu dienu vairs nedos neko patiesi radošai zinātniskās augstskolas veidošanai.” [11]

Šīs problēmas ir tas konteksts, kurā pašlaik pastāv (vai nepastāv) filozofija un kurš būtiski ietekmē arī visu universitāti un augstākās izglītības ideju. Filozofiskiem tekstiem šajā kontekstā ir jāpārvietojas (1) starp distanci no ierautības sabiedrības procesos un tomēr vienlaikus pastāvošu saikni ar sabiedrību, (2) starp teoriju un praksi, (3) starp pētījumu internacionalizāciju un nacionālo valodu. Šis trīskāršais “starp” ir tās mūsdienu novietojums, kas vienlaikus ir arī tās “nenovietojamības” zīme un simboliskais apliecinājums.

Filozofija LU Rakstos: vēsturiskas fasetes un mūsdienu situācija

Pēc daudziem liktenīgiem pavērsieniem Eiropas kultūras attīstībā filozofija kā īpašs studiju virziens ar studiju programmām un kā pētniecības nozare ar daudzām apakšdisciplīnām ir nonākusi jaunā universitātes kā institūcijas ietvarā. Filozofijas novietojums šajā ietvarā – ņemot vērā tās novietojuma specifiku eiropisko universitāšu vēstures gaitā – nav pašiem filozofiem un zinātnju saimes pārstāvjiem vienmēr skaidrs un saprotams.⁶ Tikai noteikts vēsturiskais liktenis un *nevis* filozofijas būtība ir vedusi pie tā, ka filozofija šobrīd zinātnju klasifikatoros pamatā parādās starp humanitārajām zinātnēm. [14] Latvijas Universitātes attīstība 20. gs. 20. un 30. gados – kā nacionālai universitātei (drīzāk pamatojoties uz neohumanisma augstākās izglītības izpratnes nostādņām, *nevis* uz senā viduslaiku *artes liberales* Filozofijas fakultātes modeli) – veda pie Filoloģijas un filozofijas fakultātes izveides un pastāvēšanas. Tika izdota LU Rakstu Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija. Tajā 30. gadu gaitā vēsturisku, filoloģisku un psiholoģisku apcerējumu un rakstu starpā parādās šaurākā nozīmē filozofiski pētnieciski teksti (lai arī tiem ir konotācijas filozofijas robežjomās – tālaika psiholoģijā un literatūrzinātnē). No šiem rakstiem var izcelt uz LU uzaicināto vācu filozofijas profesora Valtera Frosta [15] un šveiciešu izcelsmes literatūras profesora Maksa Nusbergera (1879–1843) [16] publikācijas. 1943. gada sējumā publicēts fenomenoloģijas dibinātāja Edmunda Huserla skolnieka Teodora Celma darbs “Subjekts un subjektivācija. Studijas par subjektīvo esamību” [17] vācu valodā, kas ir monolīts pētījums tobrīd kontinentālās Eiropas filozofijai svarīgā fenomenoloģijas tradīcijā (šis darbs ir publicēts atkārtoti jau mūsdienās ar pētniecisku komentāru [18]). Tomēr daudz vairāk tieši filozofijas laukā šī rakstu sērija nesniedz. Nosacīto kultūras filozofijas līniju ievelk Paula Jureviča (1891–1981) apcerējumi par “Latviešu psiholoģiju” [19]. Te jau vērojama robeža starp pētniecību un sabiedrības aktuālo tēmu aplūkojumu

⁶ Sarunas – arī sarunu par pašu zinātnju un filozofijas pašizpratni un to vietu sabiedrībā – starp dažādu zinātnju un filozofijas pārstāvjiem vācu filozofs Odo Markvards (1928–2015) savā stilā raksturo šādi: šīm sarunām pat jāpasargā no “saprāšanās perfektuma”, kas ir īstenais sarunas ienaidnieks. Ne vienmēr galvenais ir konsenss, bet gan – produktīva pārprašana. Un te vieta ir arī filozofiem. To šķietamā nespēja vienoties pat par pamatlietām un principiem (un tas ir lielais filozofijas grēks zinātnieku acīs) izrādās ļoti moderns tikums. Filozofs nav eksperts kādā nozarē. Viņam nav stingri reglamentētas medību atļaujas. Bet viņš ir pēddzinis, kas medī it visur. Filozofs ir eksperta dublieris – kaskadieris pašai neizpildāmākai epizodei. [13]

plašākam lasītāju lokam daudz pieejamākā izklāstā. Taču plašāks pētījumu klāsts Rakstos nav atrodams.

Padomju laika Latvijas Valsts universitātes izdevumi krievu valodā noteiktā ideoloģiskā griezumā pievērsti sociāli teorētisku un praktisku jautājumu risināšanai, kurus drīz papildina, bet tad pat aizstāj un izstumj epistemoloģijai un zinātnes teorijai pievērsti krājumi ar *metodoloģijas* birku. Līdz ar latviešu valodā publicētiem rakstiem 20. gs. 90. gadu sākumā parādās mēģinājumi paplašināt tēmu loku (ar Imanuela Kanta filozofijas aktualizēšanu un piesardzīgām Rietumeiropas filozofijas ontoloģisko un antropoloģisko tēmu skicēm). Tiesa, pirmais īstais pavērsiens šajā virzienā ir jau 1984. gada izdevums [20], kurā (vēl krievu valodā) publicējas arī tobrīd jaunā filozofu paaudze, atjaunojot un uzturot spēkā fenomenoloģijas un kultūras filozofijas līnijas, kas bija sākušas vāri iezīmēties 20. gs. 30. gadu sējumos. Šis sējums tik tiešām ir kā izlaušanās: parādās plašs spektrs tēmu un autoru.

Sākot ar 2005. gadu, LU Rakstu sērijā ar nosaukumu “Filozofija” regulāri publicēti sējumi. Izveidota starptautiska redakcijas padome, kurā bez Latvijas dažādu filozofijas disciplīnu pārstāvjiem savulaik ietilpis ievērojamais Kanta un Heidegera filozofijas pazinējs, Kanta Internacionālās biedrības loceklis, viens no Ničes biedrības dibinātājiem Hanss Martins Gerlahs (1940–2011), Helsinku Universitātes ētikas profesors un Internacionālās Džordža Bērklīja biedrības viceprezidents Timo Airaksins (dz. 1947), Prinstonas un Aberdīnas Universitātes profesors un skotu filozofijas pētnieks Gordons Greiems (dz. 1949), Ļubļanas Universitātes estētikas profesors Alešs Erjavecs (dz. 1951), Aberdīnas Universitātes filozofijas un ētikas profesors Ēriks Metjūss, kanādiešu zinātnes filozofs Viljams Ņūtons-Smits (dz. 1943), Viļņas Universitātes filozofijas profesors Arūns Sverdiols (dz. 1949), dzīves mākslas filozofijas un Fuko pētījumu pārzinātājs Vilhelms Šmids (dz. 1953). “Filozofijas” sērijas izdevumos ir bijusi iespēja publicēt rakstus LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorantiem, kuriem pievienojušies arī Jiveskiles, Maskavas un Venēcijas Universitātes doktoranti. Sērijas izdevumos savus pētījumus publicējuši arī Vēstures un filozofijas fakultātes pasniedzēji. Aizvien izteiktāka šajos gados ir atjaunota tendence, kas bija vērojama arī 30. gadu LU Rakstos: publicēt tekstus dažādās valodās (latviešu, angļu, vācu). Tai piebiedrojusies tendence piesaistīt citu valstu kolēģu pētījumus. Izdevies izveidot sadarbību gan ar ASV, gan somu, vācu un itāļu kolēģiem dažādos līmeņos – sākot ar jau atzītiem pētniekiem un beidzot ar doktorantiem, kas ir sava pētnieciskā ceļa sākumā: “Filozofijas” sējumos atrodami gan matemātikas un filozofijas laukā pazīstamā Svortmoras koledžas (ASV) profesora Alana Beikera [21] raksti, gan 20. gadsimta t. s. dzīves filozofijas un Ludviga Klāgesa filozofijas pārzinātāja, Johana Gūtenberga Universitātes Maincā (Vācija) pasniedzēja Dirka Zolīsa [22] raksti, gan apziņas un valodas filozofijas speciālistes, Ludviga Maksimiliāna Universitātes Mīnhenē (Vācija) pasniedzējas Betinas Valdes [23] raksti, gan jau minētā Timo Airaksina [24] un viņa kolēģa Oli Loukolas [25], gan filozofijas doktores Klaudijas Bēgeres [26], gan Čehijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas institūta pētnieka Martina Nīšes [27] raksti.

Otra tendence ir veidot tematiskus sējumus (piemēram, 2011: “Apziņa un lieta”, 2012: “Tagadne un klātbūtne”, 2014: “Cilvēks un patība”). Tā ir apsveicama tendence, jo ļauj koncentrēties uz kādu noteiktu problēmu vai tematiku, kuras robežas, aspekti, perspektīvas un līdzšinējā diskusija par to tiek kompakti ieskicēti.

Kopumā 21. gadsimta pirmās desmitgades sējumos vērojama liela tematiska bagātība – sākot ar ētikas un kultūras filozofiju un beidzot ar apziņas filozofiju un epistemoloģiju. Tomēr var vērot, ka pēdējos sējumos ir nostiprinājušās dažas filozofisko tekstu rakstības un jautājumu izpētes tradīcijas: šobrīd izskatās, ka tādas ir fenomenoloģija un diskursa analīze. Tas saistīts ar noteiktu tēmu un virzienu prioritātēm LU Vēstures un filozofijas fakultātē (turpmāk VFF), tomēr nav bijis šķērslis arī citām pieejām. Noteiktu virzienu un pieeju prioritāte ir normāls process, kas nav reducējams tikai uz specializēšanās kopējo virzību visās zinātņu jomās. Ja LU izcīnīs aizvien redzamāku vietu Eiropas un pasaules universitāšu spektrā kā viena no daudzveidīgu studiju vietām, tad noteiktas metodes un specializēšanos varēs arī filozofijā uzskatīt par vēlamu un normālu parādību. Pagaidām – ņemot vērā to, ka LU VFF ir vienīgā vieta Latvijā, kur filozofija ir atsevišķa studiju programma, – arī pasniegšana drīzāk vērsta uz to, lai nosegtu plašu pieeju spektru.

Vēl viena iezīme ir tā, ka, neskatoties uz internacionālo gaisotni, LU Rakstu “Filozofijas” sērijas sējumos latviešu valoda joprojām paliek dominējošā. Caur to asi saskatāma “Filozofijas” sērijā publicēto tekstu novietojuma un transparences problēma: vai tie tiek pamatā publicēti vietējai auditorijai vai starptautiskai filozofu un pētnieku kopienai? Ja filozofijai vispār ir kādi uzdevumi un mērķi kāda laika un vietas konkrētā sabiedrībā, tad tai ir arī īpaši, sava laika vēsturiskajai situācijai adekvāti veidi, kā sabiedrība jāuzrunā. Vienlaikus nonākam situācijā, kurā tad tikai pati vietējā filozofu kopiena var kontrolēt tekstu un diskusiju kvalitāti. Tas savukārt paredz šīs kopienas pietiekamu veikspēju, kuras darbībai un izaugsmei nepieciešams nerakstīts līgums starp sabiedrību un filozofiem, t. i., jau minētā filozofijas klātbūtnes transparence – atzīšana un pieņemšana, proti, sabiedrības ielaišanās bīstamajā un tomēr sevis un pasaules izpratni paplašinošajā lietā ar filozofiju.

Filozofija LU Rakstos: nākotnes perspektīvas

Tuvāko gadu jautājums – vismaz viens no būtiskajiem jautājumiem LU Rakstu “Filozofijas” sērijas sakarībā – ir: cik lielā mērā latviešu valoda saglabāsies par pamatvalodu un cik lielā mērā mainīsies filozofijas klātbūtnes transparence Latvijas sabiedrībā. Vienlaikus tuvākajā nākotnē ir jāsniedz atbilde uz jautājumu, kā un kādā formā LU Rakstu sērija “Filozofija” iegūs citējamības statusu un parādīsies starptautiskajās datubāzēs. Ka tas iespējams, pilnībā neatsakoties no latviešu valodas, ir pierādīts – piemērs ir izdevums “Reliģiski-filozofiski raksti”, kas iekļauts starptautiskās datubāzēs [28]. Ja šajā ceļā LU Rakstu “Filozofijas” sērija aizvien vairāk iesaistīsies starptautiski izcīnītās diskusijās filozofu vidē un izcīnīs līdzvērtīgu vietu līdzīgu starptautisku pētniecisku izdevumu laukā, tikai tad varēs teikt, ka uzdevums uzrunāt pirmām kārtām Latvijas lasītāju vairs tik lielā mērā neattiecas uz šīs sērijas sējumiem, bet to varēs deleģēt citiem izdevumiem. Tas paredz visai kompleksu pakāpņveida izdevumu un diskusiju struktūru, kurā pasaules pētnieciskais avangards kādā jomā nogādā domas saturu līdz sabiedrībai. Situācijā, kurā šāda pakāpņveida, līmeņu struktūru bija un ir jāuzņemas pildīt vienam vai diviem izdevumiem, rodas pārslodze, funkciju pārklāšanās, un rezultātā teksti ir saraustīti starp dažādiem tekstu adresātiem. Ja LU Rakstu “Filozofijas” sērija tuvākajā laikā ieņems savas jomas pētnieciskā avangarda pozīcijas līdz ar citiem starptautiskiem

izdevumiem, tad nepieciešami izdevumi, kur notiktu arī tur pausto domu pārveide citos līmeņos. Tikai pastāvot šādi izvērstai dažādu līmeņu izdevumu struktūrai, LU Raksti varēs mierīgi pievērsties pasaules domas avangardam. Kamēr tas tā nav, tie ir bijuši spiesti pildīt pārāk daudz funkciju komplicētā Latvijas sabiedrības situācijā. Ir pazīmes, ka šādi izdevumi var tapt un top (piemēram, interneta žurnālu veidolā), tas ļautu atslogot LU Rakstu sērijas “Filozofija” šobrīd pārāk multifunkcionālo noslodzi.

Ir cerība, ka LU Bibliotēkas 2015. gada septembrī organizētā konference gan iezīmē atskatu uz līdz šim notikušo, gan liecina, ka LU Rakstiem filozofijas jomā jāpastāv nākotnē, taču jau *jaunā* formā. Izmantojot zinātnes teorētiku un filozofa Jirgena Mittelstrasa (dz. 1936) nošķirumu starp pārvaldības jeb kontrolējošām zināšanām un orientējošām jeb vērtējošām zināšanām [29], nobeigumā var teikt: filozofija nesniedz tiešas kontroles un pārvaldības zināšanas, taču tā sniedz ko vairāk: tematizē pašu “zināšanu” jēdzienu un tādējādi ļauj orientēties daudzveidīgajā un arī pretrunīgajā dažādo zināšanu klāstā, izvērtēt tās un arī radīt jaunas zināšanu jomas. Vai filozofija Latvijā vairāk būs orientēta uz konkrētiem LU VFF Filozofijas un ētikas nodaļas pētījumu virzieniem un interdisciplināru un multidisciplināru sadarbību ar zinātnēm LU ietvaros un ārpus tiem, tātad būs sajūgta ar pētniecību un jaunu zināšanu radīšanu (pie kā pieder arī pašu “zināšanu” problematizācija) vai vairāk – uz pēc iespējas plašāku pasaules un Eiropas filozofijas tematu atspoguļojumu izglītības un orientējošu zināšanu perspektīvā, to rādīs tuvākie gadi līdz LU humanitāro un sociālo zinātņu centra izveidei. Ņemot vērā filozofijas vēsturisko likteni, jācer, ka netiks aizmirsta neviena no šīm abām filozofijas ievirzēm, LU Rakstu izdevumiem (varbūt jau ar citu nosaukumu un citā formā) sadarbojoties ar izdevumiem, kas skar filozofisku tematiku un domāti dažāda līmeņa un dažādām auditorijām. Atceroties par filozofijas vēsturisko likteni un iesaistoties sarunā par tās mūsdienu situāciju un jautājumiem, šiem izdevumiem jāpaliek uzticīgiem filozofijas spējai tikpat lielā mērā uz teorētisku distanci un izglītības patosu, kā uz atklājošu kritiku un konkrētā analīzi.

VĒRES

1. Burnyeat M., Frede M. *The Pseudo-Platonic Seventh Letter*. Edited by Dominic Scott. Oxford University Press: Oxford, 2015. 224 p.
2. Assmann A. *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur*. Verlag C. H. Beck: München, 2013.
3. Honneth A. *Strukturwandel der Anerkennung. Paradoxien sozialer Integration in der Gegenwart*. Campus: Frankfurt am Main, New York, 2013.
4. Honneth A. *Kampf um Anerkennung*. Suhrkamp: Frankfurt am Main, 1992 (Neuaufgabe 2003).
5. Liessmann K. P. *Theorie der Unbildung. Die Irrtümer der Wissensgesellschaft*. Zsolnay: Wien, 2006.
6. Nida-Rümelin J. *Philosophie einer humanen Bildung*. Edition Körber-Stiftung: Hamburg, 2013.
7. Nida-Rümelin J. Die Zukunft der Geisteswissenschaften – Eine humanistische Perspektive. In: *Die Zukunft der Geisteswissenschaften*. Hrsg. von Ulrich Arnsward. Heidelberg, 2005, S. 11–27.

8. Von Stein zum Altenstein K. *Ausgewählte Schriften*. Hrsg. von Klaus Thiede. Verlag von Gustav Fischer: Jena, 1929. 406 S.
9. Menze C. *Die Bildungsreform Wilhelm von Humboldts*. Hannover, 1975.
10. *Zur Kritik europäischer Hochschulpolitik: Forschung und Lehre unter Kuratel betriebswirtschaftlicher Denkmuster*. Hrsg. von Paul Kellermann, Manfred Boni, Elisabeth Meyer-Renschhausen. VS Verlag für Sozialwissenschaften: Wiesbaden, 2009.
11. Heidegger M. Die Bedrohung der Wissenschaft. In: *Zur philosophischen Aktualität Martin Heideggers*. Hrsg. von D. Papenfuss und O. Pöggeler. Bd. 1. Philosophie und Politik. Vittorio Klostermann: Frankfurt a. M., 1991, S. 5–11.
12. Kūle M. *Jābūtības vārdi*. FSI: Rīga, 2016.
13. Marquard O. Von der Unvermeidlichkeit der Geisteswissenschaften. In: Odo Marquard. *Apologie des Zufälligen. Philosophische Studien*. Stuttgart, 1987, S. 98–116.
14. *A History of the University in Europe*. Vol. III: Universities in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries (1800–1945). Ed. by Walter Rüegg. Cambridge University Press: Cambridge, 2004. 750 p.
15. Frost W. Die Wurzeln der Vernunft im Charakter. In: *Latvijas Universitātes Raksti. 3. sēj., Nr. 9*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1935/1937, 61.–98. lpp.
16. Nussberger M. Goethes Urpflanze. In: *Latvijas Universitātes Raksti. 1. sēj. Nr. 1–3*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1929, 1.–15. lpp.
17. Celms Th. *Subjekt und Subjektivierung. Studien über das subjektive Sein*. Rīga: Latvju Grāmata, 1943.
18. Celms Th. *Subjekts un subjektivācija. Subjektīvās esamības studijas*. Rīga: LU FSI, 2014. 119 lpp.
19. Jurevičs P. *An essay on Latvian psychology*. Riga: Latvijas Universitāte, 1940.
20. *Методологические проблемы критики современной буржуазной философии*. Латвийский государственный университет. Кафедра прикладной социологии. Рига, 1984.
21. Baker A. Mathematical Skepticism. In: *LU Raksti. 739. sēj. Filosofija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 7.–21. lpp.
22. Sollies D. Von der lebenswissenschaftlichen Partikularisierung des Lebens zu seiner gesellschaftspolitischen Instrumentalisierung: Zum ideengeschichtlichen Zusammenhang von Lebenswissenschaften und Materialismusdebatte im philosophischen Diskurs des 19. Jahrhunderts. In: *LU Raksti. 739. sēj. Filosofija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 126.–145. lpp.
23. Walde B. Reduktionistische Theorien des Geistes und die empirischen Mind Sciences. In: *LU Raksti. 739. sēj. Filosofija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 93.–105. lpp.
24. Airaksinen T. Intolerance and Self-deception: an Epistemological Study. In: *LU Raksti. 687. sēj. Filosofija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2005, 83.–87. lpp.
25. Loukola O. On Justifying Civil Action. In: *LU Raksti. 687. sēj. Filosofija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2005, 88.–97. lpp.
26. Böger C. Zum Begriff der phänomenalen Identität in der Bewegungsausführung. In: *LU Raksti. 739. sēj. Filosofija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 82.–92. lpp.
27. Nitsche Th. Reticence in Silence. An Examination of Heidegger's Phenomenology of Language in Contributions to Philosophy. In: *LU Raksti. 765. sēj. Filosofija*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, 74.–79. lpp.
28. *Reliģiski-filozofiski raksti*. Galv. red. Dr. phil. Solveiga Krūmiņa-Koņkova (FSI). Izdevuma mājaslapa: http://www.scientia.lv/religious_philosophical_articles/.
29. Mittelstrass J. *Wissenschaft als Lebensform*. Frankfurt a. M., 1982.

Summary

Philosophy has been present in the journals LU Raksti from their inception. This presence meant both articles by recognised professors before the Second World War and the methodology in the Soviet days, musings and attempts to join the philosophical discussion of the modern world, and problem solutions to the latest series of LU Raksti into “philosophy” editions. In the field of philosophy, the published materials show a condensed multifunctional performance, simultaneously carrying out education and research functions. This situation could be improved by tiered publications of different levels, where the journals “LU Raksti” of the Philosophy series could be the place for research avant-garde and discussions, delegating the functions of education and indicative information functions to journals of other levels.

Keywords: *philosophy, education, research, contract between philosophy and society, levels of research and educational publications.*

Raiņa vasarnīca Jaundubultos *Summer Cottage of Rainis in Jaundubulti*

Astrīda Cīrule

Raiņa un Aspazijas vasarnīca Jūrmalā, Majoros
Jāņa Pliekšāna iela 5/7, Jūrmala, LV-2015
E-pasts: Astrida.cirule@memorialiemuzeji.lv

Valdis Gavars

Latvijas Zinātņu akadēmija
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-10500
E-pasts: v.gavars@inbox.lv

Jaundubultos, Poruka prospektā 61, atrodas ēka, pie kuras piestiprināta plāksnīte: “Latviešu tautas dzejnieks J. Rainis dzīvoja šajā namā 1904.–1905?”. Rainis vasarnīcu būvēja 1904. gadā: “Varbūt, ka vasarnīca man dos kādus ienākumus. Es gribētu iekārtoties tā, lai varu nodoties tikai rakstniecībai.” Viņš te uzrakstīja lugu “Uguns un nakts”, kā arī kopā ar Aspaziju aktīvi piedalījās 1905. gada notikumos. Pēc došanās trimdā uz Šveici vasarnīcu pārdevis un, atgriežoties Latvijā, par to nav vairs interesējies. Rainis par LU goda biedru uzņemts 1920. gadā. Padomju laikā vasarnīcā atradās Raiņa vārdā nosauktā pionieru nometne. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā īpašnieks nepieteicās, koka ēka 24 gadus atradās valsts iestāžu pārvaldībā, bet diemžēl nekas netika darīts šīs unikālās ēkas saglabāšanai. 2015. gadā Raiņa celto vasarnīca valsts pārdeva. Tagad SIA “Raiņa sēta” uzsākusi to apsaimniekot un atjaunot, lielu uzmanību veltot Raiņa un Aspazijas memoriālajai istabai.

Atslēgvārdi: Raiņa vasarnīca, “Uguns un nakts”, 1905. gada revolūcija, Raiņa priedes, “Lauztās priedes”.

Rainis kopā ar Aspaziju atgriezās no trimdas Slobodskā (Vjatkas guberņā) 1903. gada maijā. Trimdā bija radušies daudzi dzejoļi, kuri iznāca dzimtenē atsevišķās grāmatās: Raiņa pirmais dzejoļu krājums “Tālas noskaņas zilā vakarā” (1903) un Aspazijas “Dvēseles krēsla” (1904).

Saulcerīte Viese par dzejnieku atgriešanos stāsta: “Dzejnieki jau posās uz Jūrmalu. Bijušie trimdinieki, priecādamies kā bērni, steidzās pa senajām jūrmalas takām, it kā gribēdami atrast savu pirmo vasaru, kad te klīda paslepšus no Pliekšānu Doras un viņas draudzenēm. Pa šiem gadiem bija saceltas vasarnīcas ar tornīšiem, ar kokgriezumiem gar logu ailām, dzegām, jumtgalēm, ierīkotas jaunas ielas. Labi te būs atkal dzīvot, vakaros skatīties saulrietā pār ūdeņiem, svētdienās iet uz Horna dārza koncertzāli. Mazais namiņš Mellužos (Salacas ielā 4), kur reiz bija Raiņa vasaras mājvieta, stāvēja turpat, kāpu aizvējā. Nu viņi bija atgriezušies, un viņi gribēja te palikt. Neatkarīgi laimīgi.” [1] Abi dzejnieki šajā laikā jutās saskanīgi un

labi. Naudas rūpes viņus nenomāca. Izdevējs Gulbis par tulkojumiem maksāja labi. Naudu vasarnīcas būvei Rainis bija saņēmis no tēva agrākā parādnieka Strašinska.

Raiņa celtā vasarnīca

Rainis ar Aspaziju nolēma nometināties jūrmalā pastāvīgāk. Izvēle krita uz jau pazīstamo rajonu – Jaundubultiem. Rainis griezās Baltijas guberņu Zemkopības un valsts īpašuma ministrijā, un 1903. gada 11. decembrī viņam piešķir zemi valsts vasarnīcu iecirknī, Slokas mežsaimniecībā (Mellužos, Aleksandra prospektā 16). Nomāse rente gadā noteikta 140 rubļu, un tā jāmaksā Valsts kasē [2]. Tūlīt arī meistari J. Pētersons un A. Vītols uzsāk vasarnīcas būvi. Pētersonu ģimeni Rainis pazina no 1894. gada, jo viņi bija “pēperkoku namiņa” īpašnieki Salacas ielā 4. A. Vītols bija J. Pētersona sievas māsas vīrs, un viņš bija atpircis šo “pēperkoku namiņu”.

Darbu organizēja un materiālus iepirka Rainis pats. Mājas plānu zīmēja un to apstiprināja J. Auziņš. Saulcerīte Viese raksta: “Dzejnieks, kurš visus šos gadus bija tāls no reāliem saimnieciskiem un fiziskiem darbiem, ar apbrīnojamu izdarīgu jau no paša gada sākuma metās būvēties jaunajā gruntsabalā.” [1]

Koku ciršanas atļauja bija saņemta 16. martā. Tika nocirstas 32 lielas un 22 mazas priedes, kā arī 8 lieli un 4 mazi bērzi. Būves projekts apstiprināts 15. aprīlī. Raiņa saglabātajos materiālos atrodama sīkāka informācija par būvi [3]. Kokmateriāli iepirkti Dubultos no *Берлинъ и Шалитъ*, ķieģeļi – no *F. Bauman*, skārds un stikls – no skārdnieka *B. Goldschmit*, tapetes un bordes no *L. Maisel*. Rīgā no M. P. Silenīka iepirkts: 17 kastes dažādu naglu, 3 ruļļi jumta papes, cepeškrāsns, plīts, plīts durtiņas, bleķa aizšaujamais, *dampf klappe*, dzelži, drāts, atslēgas, logu eņģes, vēja āķi, stūra dzelži, glāznīka naglas. No Vilhelma Štrauhmana Karlsbādē (Melluži) iepirkti logi, savienojumi un atslēgas. No *F. Bauman* un *E. Vining* Dubultos iepirkti: grunts balķi, plankas, “kārtes priekš spārēm”, spundēti dēļi, jumta laktas, jumta šindeļi, verandas jumta pape, durvju un logu apmales, 7 logi, 9 durvis, 5 vezumi zāģu skaidu, plīts, 5000 ķieģeļu pamatam un skurstenim, kaļķi, 6 kastes naglu un smiltis [4]. Par krāsošanas darbiem maksāti 460 rbļ. Iepirkumu kvītis ir rakstītas latviešu, krievu un vācu valodā. 10. septembrī tiek sakārtota teritorijai piegulošā ielas daļa. Mājas pirmais stāvs gatavs, un Slokas mežniecības meža revīdents V. Dedudiks 1904. gada 21. septembrī pieņem ekspluatācijā jaunbūves koka dzīvojamu ēku un ledus pagrabu. Būve atbilst projektam, un to drīkst apdzīvot. Pirmajā stāvā ir uzbūvētas 4 istabas, virtuve un saimniecības telpa. Otrajā stāvā jumta izbūvē gatava viena istaba un veranda (att.).

Nākamajā 1905. gadā būvdarbi, kā arī materiālu iepirkumi turpinās. Iepirktas arī mēbeles un istabu aprīkojumi vasarnīcīem. Māja apdrošināta 10. maijā kompānijā *Erste Russische Assecuranz Compagnie, General agentur John Hafferbergs*, tā novērtēta 4500 rbļ. vērtībā.

Rainis Skalbem stāstīja: “Es saņēmu mantojumu no tēva un, lai tas nepazustu, uzcēlu šo vasarnīcu. Var būt, ka tā man dos kādu ienākumu. Es gribētu iekārtoties tā, ka varu nodoties tikai rakstniecībai.” [5] Šo domu Rainis atkārtoti ar A. Deglavam 1907. gada vēstulē: “Tavs aprēķins par nelielu māju celšanu uz tās grunts ir tāds pats, kādu es to biju nodomājis – tikt pie neatkarīgas literārās darbības un

pie labas strādāšanas, tas būtu bijis mans Arhimeda punkts, no kura es būtu spējjis pasauli pacelt.” [6]

J. Kalniņš grāmatā “Rainis” raksta: “Raiņa vasarnīcas pirmais stāvs 1904. gada rudenī bija pabeigts un to izdeva īrniekiem. Vasaru dzejnieki pavadīja vasarnīcas neizbūvētā augšstāvā. Tikai uz nākamo gadu viņi paspēja iekārtot zem mājas tornīša istabu Aspazijai. Otrā stāvā neizbūvētajā daļā bija jau iemūrēts kamīns, un tajā viņa gatavoja – tad, kad saradās kopā ciemiņi, sprieda par literatūru un dzīvi un bija izsalkuši. Nemaz nebija tik viegli ik dienas rūpēties par galdā liekamo, bet Iniņa to darīja ar prieku. Dzejnieks pazuda no šo cilvēku burzmas gan priekšpusdienās, gan pēcpusdienās. Savām dienām bija noteicis stingru režīmu, lai varētu iecerēto padarīt. Viņš pazuda meža klusumā un strādāja, tulkoja Gēti, uzrakstīja pa dzejas rindai, pa jaunās lugas skatam. Iniņa palika istabā, brīvē dabā strādāt viņai neveicās.” [7]

Policijas slepenie novērotāji, kas sekoja Raiņa dzīves vietām, ziņoja: 1904. gada 14. janvārī Pliekšāns apmeties dzīvot Jelgavā, Vecā ielā 4. Un jau 5. februārī no Jelgavas atbraucis uz jūrmalu un ieguvis nekustamo īpašumu Dubultos, Aleksandra prospektā 16, bet ziemas otro pusi mitinās pie Jūlija Pētersona Aleksandra prospektā 2 (tagad Rojas iela 3) [8].

Attēls. Rainis un Aspazija uz Jaundubultu vasarnīcas balkona 1905. gadā.

J. Rieksta foto

Kādu laiku vasarnīcā pie Raiņa un Aspazijas uzturas Kārlis Skalbe (1879–1945), bieži iegriežas komponists Emīls Dārziņš (1875–1910). Te viesojies rakstnieks Augusts Deglavs (1862–1922) un pavisam jauniņā Biruta Skujeniece

(1888–1931) – topošā aktrise, nākamā Aspazijas un Raiņa varoņtēlu atveidotāja. Viņu ciemiņi ir arī revolucionārs Pauls Dauge (1869–1946), skolotājs Fricis Vitenbergs (1879–1964), grāmatizdevējs J. Ozols (1859–1906) un daudzi citi. Šajā vasarnīcā pirmoreiz sastopas Rainis un viņa nākamais biogrāfs Antons Birkerts (1876–1971).

Kārlis Skalbe 1899. gadā bija veltījis Aspazijai viņas tonalitātē uzrakstītu dzejoli “Sarkanās puķes”. Viņš mūža novakarē atzinās, ka šis dzejolis bija viens no tiem gara produktiem, kas atmodināja viņa dvēseli. Par Jaundubultiem Skalbe atceras: “Tā gada vasarā es reiz apmeklēju dzejniekus Jūrmalā, Kārlsbādē (Mellužos), Aleksandra prospektā, līdzās priežu mežam, starp celmiem bija maza vasarnīca. Apakšējais stāvs bija izīrēts. Paši saimnieki bija apmetušies augšā. Aspazijai tur vienā galā bija istaba ar gultu, galdu un krēsliem. Atmiņā pazib arī kāda spoguļa stikls. Rainis dzīvoja vēl neizbūvētā paspārnē, kur arī rakstīja. Uz kādas kastes stāvēja maza petrolejas virtuvīte, tur kūpēja katliņš, kurā sautējās pīle ar zirnīšiem, ko abi dzejnieki uzraudzīja. Šī dzīve bija pilna brīnišķīgas sirsniņas. Bohēmisko pieticību rotāja gaišs humors. Pie brokastīm izlozējām desu, kas bija viena pa trim. – Ar zaļu stiebru kurvīti Aspazija gāja iepirkties pa Jūrmalas veikaliņiem. Viņas soļi ņipri skanēja uz ietves dēļiem. Reiz mājastēvs man ierādīja gulvietu istabiņā, bet pats pārvācās stāva neizbūvētajā daļā.” Skalbe no Ērgļiem Rainim rakstīja vēstulē: “Kad redzu pa logu priedes lokāmiņus, tad domāju, ka tagad jūrā lieli viļņi, no jūras domas arvien pāriet uz Tevi. Vai jau sildies savā tornī?” [9]

Emīls Dārziņš 1904. gadā sacerēja jauktam korim dziesmas “Lauztās priedes” un “Senatni” ar Raiņa dzejoļu vārdiem un “Sapņu tālumā” ar Aspazijas dzejoļu vārdiem. Emīls Dārziņš gribēja komponēt operu un mudināja, lai “Lauzto priežu” sarakstītājs pabeidz iecerēto libretu “Uguns un nakts”. Bet Rainis atbildēja, ka, dienām tālāk ritot, viņš skaidrāk redz, ka tas nemaz nav operas librets, kas viņam sanāk rakstot.

Antons Birkerts rakstīja: “Kas zīmējas uz Raiņa ikdienišķo dzīvi šinī laikmetā, tad lielāko tiesu ne tikai vasaru, bet arī ziemu viņš līdz ar Aspaziju dzīvoja Jūrmalā. Viņu vasarnīca, neliela divstāvu ēka ar mazu zaļu tornīti vienā stūrī, atradās minūtes piecas no Mellužu stacijas un tikpat tālu no jūras. Pa vakariem tika sarīkoti mazi kopēji pastaigāšanās gājieni uz jūru un gar jūru – skatīties saules rietu.” [10] 1905. gada jūnijā vasarnīcā viesojās izdevējs Jānis Ozols, bet oktobrī viņa izdevumā nāk klajā jaunais Raiņa krājums “Vētras sēja”.

Raiņa darbs “Uguns un nakts”, kura apakšnosaukums ir “Sena dziesma – jaunās skaņās”, ir ievērojamākais, ko viņš uzraksta savā vasarnīcā. Lugas “Uguns un nakts” priekšvārdā Rainis raksta: ““Uguns un nakts” tika sacerēta 1903. un 1904. gadā dažādās vietās, vislielākā daļa Rīgas Jūrmalā, Jaundubultos. Mani dziļi un ilgi nodarbināja problēmas par latviešu varoņu teiku sistematizēšanu un sagatavošanu dramatiskai iegūtnei. Jau pirmās trimdas laikā Vjatkā ir uzņemti plaši plāni lugām no šīs vielas aplokiem un izstrādāts gandrīz gatavs viens cēliens no cikla, kurš grozās ap Kurbada teikām. Pirmoreiz “Uguns un nakts” pirmo cēlienu nodrukāja mans draugs Līgotņu Jēkabs kādā rakstu krājumā jau 1904. gadā. Visa luga 1905. gadā parādījās P. Zālīša vadītā “Mājas Viesa Mēnešrakstā.” [11] Andrejs Upītis 1912. gadā lugas sestā izdevuma priekšvārdā raksta: “Sena dziesma jaunās skaņās – līdz šim lielākais latviešu dramatiskās rakstniecības lieliskākais darbs. Neviens cits tā nav sekmējis vispārējās latviešu mākslas uzplaukšanu.”

Luga "Uguns un nakts" drukāta 39 reizes, ieskaitot 3 reizes periodikā, kā arī krievu, vācu, franču, igauņu, baltkrievu un angļu valodā. Luga izdota politiski "kritiskos" gados: 1940., 1945., 1953., 1988. gadā un Raiņa jubilejas gados: 1965., 1995., 2015. gadā. Luga "Uguns un nakts" uz skatuves uzvesta 12 reizes. Nozīmīgi ir 1911. gada un 1947. gada uzvedumi, kad iestudējumu atkārtoja vairāk nekā 100 reižu.

1. tabula

Raiņa "Uguns un nakts" izdevumi

Nr. p. k.	Gads	Izdevums	Izdevējs	Izdošanas vieta	Piezīmes
1.	1904.	Rakstu krājums "Rīta skaņas"		Jelgava	1. cēliens "Aizkraukļa pili"
2.	1905.	Žurnāls "Mājas Viesa Mēnešraksts", Nr. 8, 9, 11, 12	E. Plātešs	Rīga	Iespiests pirmo reizi
3.	1907.	Uguns un nakts	Grāmatu apgādniecība "Domas"	Rīga	Pirmizdevums grāmatā
4.	1911.	Uguns un nakts	Dzirciemnieku izdevums Nr. 18	Rīga	
5.	1913.	Kopoti raksti I Uguns un nakts	Dzirciemnieku izdevums Nr. 43	Rīga	A. Upīša priekšvārds
6.	1921.	Kopoti raksti III Uguns un nakts	A. Gulbja apgāds	Rīga	
7.	1925.	Kopoti raksti V "Dzīve un darbi"	A. Gulbja apgāds	Rīga	Raiņa priekšvārds
8.	1930.	Uguns un nakts	A. Gulbja apgāds	Rīga	
9.	1935.	Uguns un nakts	Valters un Rapa	Rīga	
10.	1936.	Rakstu izlase II	<i>Госизмиздат</i>	Maskava	
11.	1940.	Uguns un nakts	Valsts apgādniecība	Rīga	9. iespiedums
12.	1940.	Uguns un nakts	VAPP Daiļliteratūras apgādniecība	Rīga	Izdots pēc Latvijas okupācijas, 3000 eks. Mākslinieks O. Norītis
13.	1945.	Uguns un nakts	Zelta Ābele	Stokholma	
14.	1946.	Uguns un nakts	Baltijas apgāds	Štutgarte	L. Liberta ilustrācijas, 100 eks. numurēti ar roku
15.	1946.	Rakstu izlase II Uguns un nakts	LVI	Rīga	
16.	1946.	Uguns un nakts	LVI, J. Raiņa muzejs	Rīga	
17.	1946.	Dzimtenes hrestomātija Uguns un nakts	LVI, Chrestomatija 11. klasei	Rīga	

1. tabulas turpinājums

Nr. p. k.	Gads	Izdevums	Izdevējs	Izdošanas vieta	Piezīmes
18.	1950.	Kopoti raksti, 7. sēj. Uguns un nakts	LVI	Rīga	
19.	1953.	Uguns un nakts	LVI	Rīga	Mākslinieks V. Valdmanis
20.	1964.	Kopoti raksti, 15. sēj. Uguns un nakts	Ziemeļblāzma, Jānis Abučs	Zviedrija	Mākslinieks N. Strunke
21.	1972.	Uguns un nakts	Amerikas Latviešu apvienība, izd. <i>Tarmans Books</i>	<i>Elizabeth- town, PA, ASV</i>	
22.	1979.	Uguns un nakts	Liesma	Rīga	Mākslinieks A. Lamsters
23.	1980.	Kopoti raksti, 9. sēj. Uguns un nakts	Zinātne	Rīga	
24.	1996.	Uguns un nakts	LVI	Rīga	“Vajadzīga grāmata”
25.	2014.	Uguns un nakts	Izd. “Publicētava“		
26.	2015.	Uguns un nakts	Zvaigzne ABC	Rīga	“Vajadzīga grāmata” – atkārtots izdevums, uz vāka – Tadenava
27.	2015.	Uguns un nakts	Zvaigzne ABC	Rīga	1953. g. atkārtojums
28.	2015.	Uguns un nakts	<i>JiaHu Books</i>	ASV	ISBN 10: 1784351172

2. tabula

Raiņa “Uguns un nakts” tulkojumi

Nr. p. k.	Gads	Nosaukums	Valoda	Izdevējs	Izdošanas vieta	Piezīmes
1.	1920.	<i>Огонь и ночь</i>	Krievu valoda	<i>Центроне- чатъ</i>	Krievija, Ufa	Jāņa Gruntes tulkojums
2.	1935.	<i>Избранные соч. Огонь и ночь</i>	Krievu valoda	<i>Academia</i>	Maskava	N. Muratova tulkojums
3.	1953.	<i>Избранные произведения Огонь и ночь</i>	Krievu valoda	<i>Советский писатель</i>	Ļeņingrada	V. Roždestvenska tulkojums
4.	1953.	<i>Огонь и ночь</i>	Krievu valoda	<i>Латгосиз- дат</i>	Rīga	V. Roždestven- ska tulkojums, V. Valdmaņa ilustrācijas
5.	1954.	<i>Собр. соч., т. 2 Огонь и ночь</i>	Krievu valoda	<i>Латгосиз- дат</i>	Rīga	V. Roždestvenska tulkojums

2. tabulas turpinājums

Nr. p. k.	Gads	Nosaukums	Valoda	Izdevējs	Izdošanas vieta	Piezīmes
6.	1976.	<i>Стихотворения. Пьесы. Огонь и ночь</i>	Krievu valoda	<i>Художественная литература</i>	Maskava	V. Roždestvenska tulkojums
7.	1991.	<i>Пьесы, т. 1 Огонь и ночь</i>	Krievu valoda	Liesma	Rīga	L. Čerevičņika tulkojums
8.	1922. 1923.	<i>Feu et Nuit</i>	Franču valoda	Žurnāls <i>La Nouvelle Journée</i> 1922, Nr. 36, 1923, Nr. 38, 39, 41, 43	Parīze	Natālijas Robiņas un Kamila Mobēra tulkojums
9.	1965.	<i>Valitud teosed, 2. Tuli ja oo</i>	Igauņu valoda	<i>Eesti Raamat</i>	Tallina	K. Abena un V. Bēkmana tulkojums
10.	1986.	<i>Fire and Night: Five Baltic Plays</i>	Angļu valoda	<i>Wareland Press, Inc.</i>	Ilinosa	A. Straumaņa tulkojums
11.	1988.	<i>Агонь и ночь</i>	Baltkrievu valoda	<i>Юнацтва</i>	Minska	<i>Пер. В. Сёмухи</i>
12.	1920.		Vācu valoda	Nav publicēts	ZA Misiņa bibliotēka	Edvina Teivena tulkojums

Rainis un Aspazija aktīvi piedalījās 1905. gada revolucionārajos notikumos. 1905. gada 11. decembrī notika Aspazijas lugas “Sidraba šķidrants” divdesmit piektā izrāde, līdz pēdējam izpārdota. Tā bija arī beidzamā šim teātrim. Tika aizliegta Rīgas Latviešu biedrība, jo valstsvīriem šķita, ka tā bija galvenā, kas perina “buntavniecību pret valdību”. “Sidraba šķidrants” tajā vakarā netika nospēlēts līdz galam, sākās mītiņš. Arī abi dzejnieki runāja šajā mītiņā, un no jauna viņiem uzgavilēja līdz pēdējai iespējai pārpildītā zāle. Iejaucās žandarmi. Cilvēki tika sisti, dzīti ārā pa durvīm, un drīz namā iestājās klusums. Reakcija pieņēma spēkā, tā bija gatava iznīcināt tos, kas cēlušies pret cariskās patvarības varu.

Rainis 25. decembrī atstāja Rīgu un devās uz Randeni Daugavpils rajonā. Dzejnieks neatstāja Rīgu kopā ar sievu – Inīņa viņam sekoja vēlāk. Tā šķita drošāk. Inīņa atstāja Rīgas dzīvokli, līdzdama cauri pagalmu sētām, lai “Sidraba šķidranta” sacerētāju neieraudzītu izejam pa vārtiem. Viņi kopā devās uz Poliju. Robežu pārgāja mežainā apvidū rītausmā, ziņkārīgu acu nepamanīti. Pēc uzkavēšanās pie drauga Borisa Priediša Sosnovicē ceļš veda tālāk uz Šveici. Cīrihē ieradās Arturs Nagliņa kungs ar sievu Amāliju Gerkīru. Tā bija rakstīts dzejnieku pāra jaunajos dokumentos. Rīgā avīze *Düna-Zeitung* tieši Raini izsludināja par galveno 1905. gada notikumu kūdītāju un visa vaininieku [12].

Vasarnīca pēc Raiņa un Aspazijas aizbraukšanas

Sākumā vasarnīcu pārvaldīja Aspazijas māsa Dora Rozenberga (1877–1925). Rainis sūdzējās: “Doriņa 1906. gadā bija visu izīrējusi, bet bija jāpiemaksā klāt 2 reiz tik daudz, nekā varētu ieņemt no īres (jāatliek bija skaidri ap 200 rbļ., bet nācās klāt piemaksāt 600 rbļ.). Kā nu man tikt vaļā no savas zemes īpašnieka godības?” Rainis lūdza rakstniekam Augustam Deglavam uzņemties galvenās *klapatas*, kas saistītas ar vasarnīcu [13]. Par to, kā viņiem veicās, liecina LU Akadēmiskajā bibliotēkā un Rakstniecības un mūzikas muzejā saglabājušās vairāk nekā 80 vēstuļu, proti, sarakste starp A. Deglavu un Raini.

Par palīdzi vasarnīcas uzturēšanai bija pieaicināta zvejnieka Jūlija Pētersona sieva. Darbus viņa uzsāka spraigi un bija *šiverīga*. 1908. gada sākumā Deglavs sāka uztraukties: “Tagad arī ievācu ziņas, ka Pētersoniete tomēr pēcāk malku īrniekiem pārdevusi, bet man neko par to nesacīja. Sienu pat veduši prom uz savām mājām: arī man nekas nav teikts. Vai es to varēju iedomāties, ka cilvēki tik zemi, parunājuši jau tikām, ka malku var pārdot, bet, protams, ka tad man to nevajadzēja slēpt. Uz pagraba augšas ir vēl tikai nedaudz malkas; pavasarī nu gan mammīte ar mālderī kādu daļu izdedzināja, taču lielāko daļu no visa mūsu malkas krājuma P. ir iztirgojuse bez naudas atdošanas. Ja mūsu mammīte būtu tāda žirgtāka, tad arī varbūt iztīktu gluži bez Pētersonietes.” [14] Rainis atbild: “Pētersoniete, kā jau Tev rakstīju, ir lāga sieva, bet naudas lietās pilnīgi neuzticama. Mums viņa vajadzīga vasarnīcai. Parunā ar viņu gan. Malku tiešām viņa paņēmusi, bija pus kaudzes un bez tam vēl pilna visa pagrabaugša. Par zāģēšanu vien tikām aizmaksājuši 30 rbļ.” [15]

Vasarnīcā daudz uzturējās Aspazijas mamma Margrieta. Vēstulēs viņa minēta kā mama vai mamīte. Rainis viņai katru mēnesi atvēlēja līdz 25 rbļ. A. Deglavs mamīti 1909. gadā slavē: “Lielākie nopelni izīrēšanai ir mamītei, viņai ir atzīstamas veikalnieciskās dāvanas; ar kaut kādiem “suškiem” viņa arī neielaidās! Mamīte nav ne mazam lepna, un tas viņai arī novēlams. Liels piepalīgs pie mājas izīrēšanas bija arī mājas jaunais tērps, jo krāsu tonis atšķiras no visām citām kaimiņu mājām, kā kāds augstāki cēlāks elements. Ar vārdu sakot, māja ir pielīdzināma nevien skaistai, bet arī izglītotai jaunkundzei un tāda valdzina ikvienu. Mamīte saka: “Kurš iet garām apstājās un apskatās!” Nu tad jau arī nav nekāds brīnums, ka kāds ieskatās dziļāki un apmetas.” [16]

Vasarnīcā tika izīrēti abi stāvi, katrā pa četrām istabām. Apakšējo stāvu ar lielo istabu parasti izīrēja vienai ģimenei. Īrētājus ieguva ar sludinājumiem, vai pavasarī īrnieki uzradās, kad tie apstaigāja Jūrmalas mājas. Rainis domāja, ka sludinājumos viņa vārds neko nelīdzēs, jo īrnieki bija pa lielai daļai žīdi. 1907. gadā apakšējā stāva īrnieki bija Vasermana ģimene (250 rbļ.). Citās augšējās istabās arī bija žīdi.

Augšējo dzīvokli aizņēma Raiņa paziņa Jēkabs Dravnieks (1858–1927). A. Deglavs 1907. gada jūnijā ziņo, ka satiecība starp īrētājiem nav nekāda labā. Augšas žīdi un Dravinieks brēc uz apakšas žīdiem, kuri taisot lielu troksni. 1908. gada martā Deglavs ziņo: “Izīrēju tagad visu vienam pašam kādam Tules žīdam Rapoportam par 450 rbļ.” [17] Nākamajā gadā A. Deglavs ziņo Rainim: “Šogad visi žīdi bija nodomājuši sagult Bilderiņos, bet tagad nu Bilderiņu māju saimnieki paši savstarpēji vienojušies un devuši parakstus, ka žīdiem neizīrēs, tā tad jānāk tiem būs atpakaļ pie mums. Tādēļ jau uztraukties vēl nebūt nav ko. Tagad māja ir nokrāsota

un skaista, slien visas citas laukā. Šajā gadā apakša ir izīrēta bagātam žīdam un augša vāciešiem.” [18] Jūlijā A. Deglavs savā vēstulē humoristiskās intonācijās attēlojis notikumu virkni, kura saistījās ar vasarnīcas apakšstāva izīrēšanu turīga ebreju tirgotāja Šalita ģimenei. Nobeigumā viņš jokodamies rezumēja: “Tie, kuriem Dievs to nolīcis, jau arī saiet kopā agri vai vēl.” 1910. gada martā A. Deglavs raksta, ka izīrēšana būs viegla, jo pērnā žīda lietas vēl stāv un varbūt, ka tas pats vēl paliks [19].

Daudz rūpju un līdzekļu prasīja vasarnīcas ēkas uzturēšana labā kārtībā, lai piesaistītu izīrētājus. 1907. martā Rainis raksta A. Deglavam: “Kad apskati, mīļais, tad aprēķini ar mamu, cik vajag nepieciešamo reparatūru (remontu izmaksas – V. G.)” A. Deglavs atbild: “Abi ar Emu (A. Deglava dzīvesbiedre – V. G.) izbraucām un visu apskatījām, arī mēbeles. Istabās būtu jāizdara arī tapetēšana un augšā jākrāso grīdas. J. Pētersons domā, ka tā ilgāk vairs nevar ielaist, jo tad vēlāk nākas grūti dabūt kā vajadzīgs. Apakšā grīda vēl laba, bet nebēdīgie puikas apakšējam balkonam vietām izsītuši rūtis, tie būs jāglāzē. Grīdas krāsu dosim paši un cilvēku pieņemsim uz dienām. Tapetes varētu iznākt 4 rbļ. bez darba. Un glāzes liks Pētersons, cik lēti vien iespējams. Puķu dārzs īrniekiem jākopj pašiem, mēs tikai no gruziem iztīrīsim.” [20] 1907. gada sezonai beidzoties, puķes un trimo tiek nogādāti pie Pētersones. Verandas logi izņemti un aizklāti ar maisiem. Rainis raksta Deglavam: “Vēl ko citu: kad noslēdz villu uz ziemu, tad lūdzams, pieliec visgarām četriem sētas vārtiem atslēgas, lai govis nebradātu kā pērn. Melnās zemes gubu varētu labāk pārdot, jo citādi to tāpat izzags; vezums melnās zemes maksā 1 rubli. Augšā grīdu krāsot vajadzēs, bet ruden, kad lietains laiks nāk virsū, nav tik labi kā pavasarī. Apprasies arī, cik grib Rīgas meistari, vai tik dubultnieki nav lētāki, man pirmo reizi krāsoja labi un lēti Dubultu Goldšmits.” [21]

1908. gada februārī Pētersoniete ziņo par notikušo negadījumu, ka no malkas svara iegāzušies pagraba griesti. Aprīli tiek krāsotas grīdas un tapsētas tās istabas, kurām tapetes gluži saņurcītas. A. Deglavs ziņo: “Mūsu gaišajai ainai, kas citādi būtu mūsu vasarnīca, ir viena maza ēnas puse, proti pērnīe žīdi to aplaiduši ar blaktīm. Tas var būt par iemeslu kontrakta laušanai, un tādēļ mums visiem spēkiem jāizskauž. Sāpīkām un nosūtījām jau visādas indevas un mums cerība blaktis iznīcināt uz bērūm bērūmiem.” [22] Jūlijā A. Deglavs ziņo, ka “krāsotājs ar to tornīti iecirta izdevumos robu – 11 rbļ. 50 kap. Par grīdu krāsošanu samaksājis kādam meistaram par kvadrātasi ar viņa krāsu 50 kap. Mamīte tam arī bija likuse nokrāsot vašblodai kājas un galdu, tā ka rēķinu viņš izstādījis 58 rbļ. 55 kap. Māja jākrāso būs, citādi sāk par daudz mesties tai melnas punktes un vēlāk var kaitīgi būt, par krāsām un par krāsošanu būs jāmaksā daudz vairāk”. 1908. gada jūlijā A. Deglavs raksta: “Žīdiņi pataisīja kādus rubļus piecus liekus izdevām, jo augšas plītij vajadzēja vēlāk darīt ielāpu pie izdegušās ceptuves krāsns, tāpat taisīt viņiem galdiņus laukā. Tā kā pavasarī bija auksts, ieteicu, lai viņi uzstāda petrolejas krāsni, bet tad viņi gribēja, lai es maksāju no tās pusi, jo citādi tie augšas īrētāji vāksoties ārā. Es, protams, stingri noraidīju – manis dēļ, lai velkas, bet lai samaksā. Mājas apkopšanai vēl izdevumi radās 10 rbļ., starp citu, tika uzstādītas dēļu klapes priekšā lielai glāžu verandai, lai nenotiktu atkal mūsu glāžu izdauzīšana.” [23]

1909. gada aprīlī Rainis Deglavam dod steidzīgas atbildes: “Māju liec krāsot, mīļo brāl, krāsu, lai ņem vislabāk brūnīgi pelēku, tad verandu rozā krāsa piederēs

labi klāt; gaiša – balta vai dzeltena – krāsa maksās par dārgi.” Uz Deglavs atbild: “Mājas krāsošanas darbi šodien tika uzsākti. Salīgu ar krāsotāju meistarū V. Rozi par 110 rbļ. Krāsa būs gaiša dzeltenī zaļganīga. Skaistāka kāda var būt un visur parasta. Par labu darbu meistars apņēmis galvot; arī tornītis vēl reizi tiek pārkrāsots ar švemfurter grīnu. Balkoni tiek krāsoti. Pirmais aprēķins bija sataisīts uz 127 rbļ. 40 kap. Vēl bija rēķinājis par gruntēšanu un 2 reiz krāsošanu 120 kap. par kvadrātsi.” [24] Maijā Deglavs ziņo: “Tikai nu policija nāk virsū, lai taisa trotuāru, – būs atkal jauni izdevumi. Dēļi jau nopirkti, un no pašu kokiem raudzīsīm izmantot. Tad viena nepatīkama lieta, ka mazajā pusē starp šindeļa jumtu un papes jumtu nozudusi rene, arī vien palikuši. Vai viņa tur pavisam bijusi, Tu taču atceries? Tā nu viena nepatīkšana atkal vairāk.” [25] Jūlijā Rainis raksta: “Tā krāsošana un Jūs abi jaunie māklēri [G. Rozenberga un A. Deglavs] esat tiešām izdarījuši brīnuma lietas. Krāsošana 120 rbļ. ir ļoti lēta. Gleznotājam Jūlijam Maderniekam izsaki vēl sevišķi manu pateicību par skaisto un oriģinālo zīmējumu. Tu varētu viņu arī kādu reizi izvest laukā no Rīgas un parādīt mūsu vasarnīcu, ko viņš par to teiktu? Vai viņam arī nepatīktu tas “glāžu nams”, kā viņu jau toreiz dzirdēja saucam? Un tagad tas taču daudz skaistāks, kā Tu pats saki. J. Madernieks pašlaik rakstot par Jūrmalas vasarnīcām, varēja arī mūsējo godam minēt.” [26]

Daudz pūļu prasīja vasarnīcas naudas lietas. Kad saimniekot sāka A. Deglavs, 1907. gadā istabu īre ienāca: no apakšstāva 200–230 rbļ., no augšas 2 istabas ar balkonu – 60–80 rbļ., pārējās pa 25–35 rbļ., augškakts – 15–20 rbļ., apakšējā atsevišķā istaba ap 30–45 rbļ. Tādēļ Rainis lūdz Deglavu: “Rēķinus vajadzētu Tev vest, jo mama to neprot.” A. Deglavs atbild: “Īrēs jau esmu saņēmis par visu caur Pētersoni un no Dravnieka. Nu galu galā iznāk jau tīri labi, aprēķins man sanāk kopā par visiem 450 rbļ.” Un oktobrī Rainis raksta: “Tev naudas jāpatura vispirms priekš mammas 2 mēn. – 50 rbļ., tad priekš villas apkopšanas: cieti aiztaisīšanas, atslēgām, norūmēšanas; priekš ledus ievēšanas 10–12 rbļ., tad neparedzētiem izdevumiem – kopā varbūt 100–150 rbļ.” [21]

1908. gadā Deglavs raksta: “Esmu iedevis mamītei par aprīli, maiju un jūniju 75 rbļ., bez tam, vēl materiālu esam pirkuši par kādiem 13 rbļ. 57 kap., braukšanas naudas, sūtīšanas, pasta pakas man līdz šim prasījušas ap 6 rbļ. Ledus uzpildīšana un atejas vietas tīrīšana 9 rbļ. 50 kap. Grunts nauda par 1908. gadu 141 rbļ. 05 kap. un apdrošināšana 35 rbļ., policijai 3 rbļ.” Rainis interesējas: “Vai esi jau runājis cik izmaksās villas krāsošana? Kad būs no īrnieka samaksāts, vai tad viss atlikums izietu uz krāsošanu vai vēl paliktu kas? Vai varētu mums drusku atsūtīt?” 1909. gada martā Deglavs raksta: “Vēl nekas nav īrēts un par to nevajag uztraukties, jo tas tādēļ, ka mēs turamies pie cenas, gribam izdzīt 500 rbļ.” Jūnijā vasarnīca ir galīgi izīrēta; apakša par 300 rbļ., augša par 190 rbļ., kopā par 490 rubļiem [18].

Koka vasarnīca bija noteikti jāapdrošina. Rainis 1906. gada februārī rēķinājis: ja vasarnīcu neizīrē, tās uzturēšana (*asēkurance* – apdrošināšana un grunts nauda) gadā izmaksātu 200 rbļ. A. Deglavs 1906. gadā par 500 rbļ. pie Dž. Hafferberga Kungu ielā 11 apdrošināja mēbeles “pret uguni”. 1907. gada maijā Dž. Hafferbergam samaksāja par apdrošināšanu 45 rbļ. 1907. gada oktobrī Rainis raksta Deglavam: “Apdrošināšanu pārvedām gan uz II Krievu biedrību, aģents Blauberģs man pazīstams un goda vīrs, jo 15 rbļ. par gadu lētāks, ir taču aprēķins.”

Par vasarnīcas pārdošanu Rainis sāka rūpēties jau 1906. gadā. Viņš A. Deglam rakstīja: “Man tagad tik prāts pārdot to villu, parunā arī par to šur tur.” 1907. gadā Rainis turpina: “Vēl viena veikala darīšana: vai nevari dot kādu pado- mu, ko lai daru ar savu vasarnīcu. Vai negrib kāds pirkt? Vai īrēt? Vai varbūt tāpat dzīvot un izīrēt citiem?” Jūlijā Deglavs ziņo: “Kāds caur Rozenberģi griezies, vai Tu nepārdotu savu villu Karlsbādē. Viņš dod 3500 rbļ.” Rainis atbild: “Nu un ar Karlsbādes villas pārdošanu arī ir, kā ir. Man pašam villa to maksā, ko pircējs sola, tad vēl iekšā mēbeles un piederumi par 500 rbļ. Tos nav citur kur likt, jāpārdod līdzī (es paturu tikai grāmatas un piemiņas bildes). Tad arī vēl paliktu nesamaksāti baļķi, malka, melnzeme, kas arī būtu 500 rbļ. Vēl viens gads: gara izmaksa.” [27] 1907. gada augustā Deglavs informē: “Kas attiecas uz Karlsbādes grunti, tad nu ve- cais Rozenbergs pats to sadomājis pirkt. Viņa oferte šāda: 3500 rbļ. tanī skaitā kon- trakta izdevumi; 300 rbļ. tūdaļ maksāt, tālāk katru gadu 500 rbļ. nomaksāt un par neizmaksāto kapitālu maksāt procentus, viņš tos augstākus par 6 % negrib maksāt. Pašreizējā Tavai gruntei daudz lielāka vērtība ne kā iepriekš tam. Zināms ar vienu māju aprobežoties nevar. Kad otra māja gatava, tad to nobeidzot varētu uzcelt trešo u.t.t., kamēr gruntsgabals pilns. Tad tas ienestu tik daudz, cik Jums abiem priekš eksistēšanas vajadzīgs. Var dot kādam žīdam būvēt, no kā protams pirmajos gados pašam nebūtu nekāda labuma.” [28] 1907. gada oktobrī Deglavs raksta: “Jelgavas pircēja Mucenieks jkundze jau būtu ļoti pa rokai, tagad arī mama raksta, ka lau- cenieki labprāt pērkot mierīgas Jūrmalas vasarnīcas nekā savas nemierīgās lauku mājas. – Varbūt kas iznāk mums arī. Bet tādi ļaudis negrib pirkt bez kaulēšanās, tāpat Tev arī būs jāuzprasa 5 vai 6 tūkstoši, lai būtu ko līgt.” [29]

1908. gada februārī Deglavs vēsta: “Pēc ilgāka laika man nu Jums atkal par šo to jāpaziņo. Tā pircēja no Jelgavas bija pie manis, ir kāda Šeibas kundze. Māja viņai ļoti patīkot, bet kad noprasīju 5500 rbļ., tad atrada to par dārgu. Es domāju, ka nav ko pārsteigties, kaut gan Pētersonieta patlaban ziņo, ka mežs Tavai mājai blakus tikšot sadalīts un tikšot apbūvēts.” Jūlijā Rainis atbild: “Villu pārdot es vēl negribu, Jūrmala attīstās un, jo ilgāk es spēju kavēties ar pārdošanu, jo labāk.” [30]

1910. gada jūnijā A. Deglavs ziņoja, ka viņš un Aspazijas māte gatavojoties pārdot Jaundubultu vasarnīcu kādam Eizenbergam. Rainis atbild: “Mīļo, brāli, pircējs ir labs, es pazīstu tādu famīliju Jūrmalā, tie ir bagāti ļaudis. Tāpat še nosūtu Tev arī obligāciju. Šo obligāciju Tu pārdod viņiem par teikto cenu – 5350 rbļ. Tev arī vajadzēs ņemt advokātu, vislabāk Gustavu Zemgali, kuram laikam ir jau mana pilnvara. Par pārdošanas sīkumiem: mēbeles vasarnīcā, gultas, grāmatu skapi, bil- des, lai visu pārdod tam pašam pircējam. Lai māmiņa patura, kas viņai gribas, un tad lai nepārdod: divas “lauzto prieku” bildes, kas man dāvātas no Gruzītiens (rāmi nav vajadzīgi) [Rainis šeit runā par pirmās latviešu profesionālās gleznotājas Emīlijas Gruzītes dāvinātajām gleznām, kuras bija tapušas populārā Raiņa dzejoļu iespaidā. Tajās attēlotas “Lauztās priedes” Jūrmalas kāpās. Viena no šīm gleznām glabājās Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā – V. G.], – tad Bocklina *Schloss am Meer* [Rainis te piemin viņa un Aspazijas iemīļotā šveiciešu gleznotāja A. Bekelīna darba reprodukciju – V. G.] līdz ar rāmi, kas dāvāta Elzai, – tad visas fotogrāfijas no mums un skati no Slobodskas lai paliek nepārdoti, tāpat lai nepārdod grāmatas.”

1910. gada jūlijā A. Deglavs ziņo: “Sliktā puse no pārdošanas ir, ka tas izpaudās pa visu Jūrmalu un visi par šo pirkumu runā, labā puse – ka arī pietiecās vairāki pircēji. Noraidu tos pie mamītes, lai viņi nolīgst un tad nāk pie manis (obligācija glabājās pie manis).” Augustā A. Deglavs raksta: “Tagad ļoti daudz nāk pircēju, pieprasa cenu, noņurd, izgudrojas un tad sola atkal atnākt. Mums ir pilnīgi mierīgi jāiztur, kamēr viņi nāk, jo mēs nedrīkstam lietu citādi nostādīt kā: mēs neesam spiesti pārdot. Saka visi, ka cena esot par augstu. Bet vienu zelta mācību es varu dot: kas grib māju labi pārdot, tam vajag pacietības.” [31]

1911. gada 10. martā Deglavs vēsta: “Tagad griežos pie Jums daudz priecīgāki un nopietnā lietā. Proti, mēs esam jūsu māju Jūrmalā pārdevuši šorīt, un prasījām “riktīgi” par 5350 rubļiem, kas mūs pie līguma saista; un esam jau saņēmuši 50 rbļ. Mamīte beidzot dabūjusi vienu gruntīgu pircēju, kādu būvmeistaru Sīpolu no Tukuma apgabala, kam tā nauda ir. 1911. gada 3. maijā Rainis pateicās: “Jāiesāk nu ar lieliem un daudziem paldiesiem par mājas pārdošanu! Nu tad Elza brauks uz sanatoriju, un es pamazām sākšu nolīdzināt savus parādus. Tie divi tūkstoši Tev būs jāšūta man caur kādu Rīgas banku. Tie atlikušie trīs tūkstoši ir uz laiku brīvi un var nākt uz obligāciju.” [32] Kad māja ir pārdota, A. Deglavs raksta, ka 1. maijā braukšot pie mamītes, kura tagad Jūrmalā vēl turpat savā vecajā lomā pie jaunā saimnieka Sīpola.

Nekustamo īpašumu Poruka prospektā 61 no Raiņa nopircis Jēkabs Anša dēls Sīpols, kurš dzīvoja Tukumā, Pauzera ielā 3. Pirkšanas-pārdošanas līgums parakstīts 1911. gada 9. jūnijā, pārdošanas cena uzrādīta 4500 rbļ. [33]

Informācijas iegūšana par mājas pircēju Sīpolu bija sarežģīta. Raiņa un Deglava vēstulēs uzrādīts tikai pircēja uzvārds – Sīpols, nav vārda un pat vārda pirmā burta. Meklējot LVVA Poruka prosp. 61 zemesgrāmatu, noskaidrojās, ka ne uz J. Pliekšāna vārda, ne M. Sīpola vārda tādas nav. Ir tikai “Māja grāmata”, kurā ieraksti sākti no 1940. gada. Šajā “Mājas grāmatā” ierakstītais īpašnieks M. Sīpols ir izsvītrots, un tā vietā ierakstīta Rīgas Jūrmalas savstarpējā kredītu biedrība. Turpinot meklēšanu, tika izmantota informācija no LVVA radurakstiem, kur bija tikai viena piemērota persona – namīpašnieks Mārtiņš Sīpols (M. Sīpols) no Salas pagasta. Šis Mārtiņš dzimis 1761. gadā, viņa ģimenē bijuši trīs dēli: Pēteris, Mārtiņš un Jēkabs. Dēliem Pēterim un Jēkabam Mellužos bijuši savi zemes gabali. Papildu informācija bija fotogrāfija, kuru atrada Imants Briedis, uzsākot 2016. gadā atjaunot ēku Nr. 2 Poruka prospektā 61 (1923. g. fotoateljē MATIS Rīgā, Dārtas ielā 4, dz. 6.). Fotogrāfijā redzami kādas ģimenes locekļi ar dēliem. Tas deva pārliecību, ka izsekotais Mārtiņš ir meklētā persona, kas no Raiņa iegādājās vasarnīcu.

Tālāk tika veikti sīkāki pētījumi par Raiņa un Aspazijas uzturēšanos Jaundubultos vasarnīcas būves laikā. No informācijas avotiem zināms, ka viņi 1904. gadā, kamēr notika celtniecība, ir īrējuši istabas no Jūlija Pētersona Aleksandra prospektā 2. Noskaidrojās, ka šīs mājas adrese tagad ir Rojas iela 3 un ka tās īpašnieki zināja nostāstu par Raiņa un Aspazijas dzīvi viņu mājā. Tādēļ LVVA fondā tika sameklēta šīs mājas zemesgrāmata, kuras īpašnieks 1938. gadā bijis Jēkabs Freimanis. Sarakstā viņa uzvārdam blakus gluži nejauši atklājās arī īpašnieka Kriša Finča zemesgrāmata. K. Finčis Raiņa vasarnīcas 1940. gada “Mājas grāmatā” reģistrēts kā neprecēts vecpuišs un gadījumu darbinieks. Iepazīstoties ar šo Poruka prospekta 61 zemesgrāmatu, izrādījās, ka K. Finčis ir bijis pēdējais

Raiņa mājas īpašnieks, bet pircējs no Raiņa ir bijis Jēkabs Sīpols. Šajā arhīva lietā nebija atzīmes, ka kāds to līdz šim būtu izmantojis.

Dati par Jēkaba Sīpola ģimeni iegūti no Tukuma luterticīgo baznīcas grāmatām [34].

3. tabula

	Tēvs	Māte	Uzvārds pirms laulībām	Dzimšanas dati (vecajā stilā)
Jēkabs	Ansis	Anna		1867. g. 29. nov.
Katrīne	Jēkaba sieva, dzim. Vīrse			
Jēkaba un Katrīnes kāzas				1900. g. 13. dec.
Lidija	Jēkabs	Katrīne	Upelince	1903. g. 1. aug.
Matilde	Jēkabs	Katrīne		1906. g. 30. aug.
Emīlija	Jēkabs	Katrīne	Zenne	1907. g. 16. okt.
Gustavs	Jēkabs	Katrīne		1909. g. 22. marts

Jēkabs Sīpols ir kristīts Svētā Mārtiņa baznīcā Rīgā, viņa bērnu dzimšanas ierakstos ir norāde, ka tēvs ir celtniecības lietu meistars (*мастер строительных дел*).

Jēkaba Sīpola ģimene bijusi ēkas Poruka prospektā 61 īpašniece arī līdz 1934. gadam, kad nolēmuši to nodot ģimenes vienas personas – Matildes Sīpolas – rīcībā. Tātad “Mājas grāmatā” uzrādītais īpašnieks M. Sīpols nav bijis Mārtiņš, bet Matilde Sīpols. No dokumentiem redzams, ka pēc Pirmā pasaules kara Sīpolu ģimenei ir bijušas grūtības īpašuma pārvaldīšanā, tas vairākas reizes ieķīlāts, īpašumam jau bijuši lieli parādi, un pēc neilga laika parādnieces M. Sīpols īpašums pārdošanas izsolē nonācis Rīgas Jūrmalas savstarpējā kredītu biedrības īpašumā. Biedrība 1939. gada novembrī īpašumu pārdevusi Krišam Finķim, līgumā uzrādītā pārdošanas cena ir 15 000 Ls.

Raiņa celtās vasarnīcas liktenis

19. gs. beigās un 20. gs sākumā, kad tika būvēta Rīga, celtnieku darbs un vasarnīcu izīrēšana bija ļoti ienesīga. Jēkabs Sīpols tūlīt pēc Raiņa ēkas nopirkšanas Poruka prospekta 61 teritorijā uzbūvēja vēl trīs vasarnīcu ēkas. Pirmais pasaules karš un neatkarīgās Latvijas nodibināšana situāciju krasi mainīja. Pirmā pasaules kara laikā Rīgas jūrmalas teritoriju vairākkārtīgi šķērsoja armijas, kuru zaldāti krietni paputināja neapdzīvotās vasarnīcas. Pēc Latvijas nodibināšanas vasarnieki no Krievijas, kuras galvaspilsēta bija kļuvusi Maskava, uz Rīgas jūrmalu vairs nebrauca. Ēku atjaunošana prasīja lielas investīcijas. Pirms kara uzbūvētās vasarnīcas brīvajā Latvijā ienākumus deva maz.

Pēc atgriešanās Latvijā 1920. gadā Rainis par savu bijušo māju vairs neinteresējās, viņš 1926. gadā nopirka vasarnīcu Majoros. Finķa kungs, nopērkot Raiņa vasarnīcu bagātajos Ulmaņa laikos, cerēja lielos parādus ātri izmaksāt. Viņa cerības izplēnēja jau pēc pusgada, kad Latvija tika okupēta. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gada jūnijā padomju vara viņa zemi un mājas nacionalizēja. Bet nākamajā gadā iebrukusī vācu vara īpašuma tiesības atkal uz neilgu laiku atjaunoja.

Poruka prospekta 61 "Mājas grāmatā" var izsekot notikumiem, kuri risinājās šajā periodā. Krišs Finķis (1886–?) ieradies Jūrmalā 1940. g. 17. janvārī no Tukuma un dzīvojis Poruka prospektā 61, 2. dzīvoklī. No 1940. gada 6. jūnija līdz 12. septembrim reģistrēti trīs vasarnieki: *Leytas Elias* (rabīns) ar sievu lietuvieti Freidi un polis *Niemotin Szymis-Neach* (rabīns). Finķis Poruka prospektā nodzīvojis līdz 1940. gada 16. decembrim, tad aizbraucis uz Brikstu mežsaimniecību Briežos. 1941. un 1942. gadā vasarnieki nav reģistrēti. Finķis Krišs atgriezies Jūrmalā 1943. gada 2. martā, un vācu policija viņu iereģistrējusi kā Poruka prospekta 61 materiālo laukuma pārzini [35]. 1943. gadā no marta līdz 3. oktobrim 12 dzīvokļos reģistrēti 25 vasarnieki no Rīgas. 1944. gadā vasarnieku skaits palielinājies, no marta līdz jūnijam reģistrēti un pierakstīti uz laiku 39 vasarnieki no Rīgas.

1944. gadā atgriezās Padomju armija, 13. oktobrī ieņēma Rīgu. Īpašums Poruka prospektā 61 tiek iekļauts Latvijas PSR Valsts iestāžu darbinieku arodbiedrības sastāvā. Karš turpinās, bet 23. oktobrī ir jau nodibināta Raiņa pionieru nometne [36]. Šajā nometnē bija iekļautas vēl 17 nacionalizētās vasarnīcas, kuras atradās Poruka prospektā. Pionieru nometne vienlaikus varēja uzņemt 200 bērnu. Lielu daļu bērnu nometināja tieši Poruka prospektā 61, kur atradās arī nometnes vadība. Nometnes direkcija aizņēma Raiņa celto māju. Pie ēkas 1945. gada 23. septembrī svinīgi tika piestiprināta memoriāla plāksne ar uzrakstu: "Latviešu tautas dzejnieks J. RAINIS dzīvoja šajā namā 1904.–1905."

Raiņa mājas pirmo stāvu 1950. gadā pārbūvēja par zāli. Poruka prospekta 61 teritorijā bija izurbta artēziskā aka, no kuras apgādāja bērnu mazgāšanās vietas un ēdnīcu. Nometnes ēdnīca atradās blakus Poruka prospektā 59. Uz Raiņa vārdā nosaukto pionieru nometni sūtīja bērnus no visas Padomju Savienības, tā darbojās katru gadu no 1. maija līdz 31. augustam. Pārējā laikā (konservācijas periodā) to uzraudzīja un remontu darbus vadīja saimnieciskais pārzinis un trīsi sargi-ugunsdzēsēji. Šajā pionieru nometnē 45 gadu laikā (1945–1990) vasaras pavadījuši ap 35 000 bērnu. Raiņa celtā koka ēka strauji nolietojās, par tās atjaunošanu, izņemot krāsošanu, nerūpējās. Astoņdesmitajos atmodas gados Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs cenšas sadarboties ar pionieru nometni. Raiņa tornītī tiek restaurētas vitrāžas un izvietoti fotoattēli, bet Aspazijas istabiņā izveidota improvizēta ekspozīcija. Pionieru nometnes bērniem rīko pasākumus. Tomēr radīt īstu piemiņas vietu šajos apstākļos nav iespējams.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas 1991. gadā īpašums Poruka prospektā 61 atradās Valsts iestāžu darbinieku republikāniskās arodbiedrības valdījumā (priekšsēdētājs A. Irgensons). Tas bija kļuvis par J. Raiņa vārdā nosaukto bērnu atpūtas bāzi, tās pēdējais priekšnieks bija N. Orlovs. Atpūtas bāze tika likvidēta 1992. gada 2. novembrī.

Uz īpašuma (Poruka prospektā 61) denacionalizāciju neviens nebija pieteicies, un Jūrmalas pilsētas valde ar lēmumu Nr. 351 1993. gada 29. jūlijā to nodod Jaundubultu rehabilitācijas centra rīcībā (Dubultu prospekts 71). Šajā periodā dažas rehabilitācijas centra darbinieku ģimenes tur dzīvo pastāvīgi, bet vasarā daudzi darbinieki to izmanto kā vasarnīcu. Palielinoties nekustamā īpašuma nodoklim, rehabilitācijas centrs nespēj to nomaksāt un nodod īpašumu Poruka prospektā 61 valsts rīcībā.

Īpašums nonāk “Valsts nekustamo īpašumu aģentūras” pārvaldīšanā. Aģentūra mājas Poruka prospektā 61 vasarā izīrē. Raiņa celto māju 1997. gada vasarā izīrē Inītai Gaikai par 2000 latu. 2001. gadā izīrē Aleksejam Jeļinam. 2002. gadā Īrnieci ir Vanda Gamula, 2008. gadā – Jeļena Padomova-Strautiņa. Šie izīrētāji neoficiāli pieņem arī apakšīrniekus. Īrnieki šeit uzturas tikai vasarā, bet astoņus mēnešus gadā īpašumu praktiski neviens nepieskata [11]. Raiņa mājā šad tad nakšņo bezpajumtnieki un aiz sevis atstāj uzlauztas durvis un izsistus logus.

Jaundubultu iedzīvotāji 2005. gada maijā nosūta Kultūras ministrijai, Jūrmalas domei un VAS “Privatizācijas aģentūra” vēstuli (30 paraksti, ieskaitot A. Žiguri, S. Ēlerti, L. Slavu), kurā izsaka bažas par šī nozīmīgā kultūras pieminekļa stāvokli. Kultūras ministrija 2009. gada 21. septembrī ar rīkojumu Nr. 2.1.-1/174 ietver Raiņa būvēto māju Valsts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā kā vietējās nozīmes, vēsturiska notikuma vietu – dzejnieku Raiņa un Aspazijas dzīvesvietu 1904.–1905. gadā – ar Nr. 8704.

Kādu kultūras funkciju piešķirt mājai, kas prasa lielus ieguldījumus? Rakstniecības, teātra un mākslas muzeja (RTMM) direktors Ivars Zukulis uzskata: “Rainim atšķirībā no citiem latviešu literātiem nebija konkrētas mājas. Pie katras nevajadzētu pielikt piemiņas zīmi. Nevar visu Jūrmalu pārvērst pieminekļi, pietiks ar Raiņa un Aspazijas māju Majoros un Aspazijas māju Dubultos.” [37] Valdība 2008. gadā nolēmj, ka šis īpašums jāprivatizē. Pieteikumi tiek saņemti no visiem trim tā perioda īrniekiem, bet juridiski privatizācija noformēta kļūdaini un tiek atlikta. 2013. gadā teritorija tiek sadalīta divās daļās un paziņota atkārtota privatizācija. Zane Juhansone un Jaroslavs Bariņņikovs, kuri iegādājās īpašumu, ātri atkārst, ka 110 gadu vecās koka mājas ir katastrofālā stāvoklī un prasa lielus ieguldījumus, kuri neatmaksājas. Viņi nesāņem arī cerēto atbalstu no Jūrmalas domes Raiņa celtnes mājas saglabāšanai.

Nekustamo īpašumu Poruka prospektā 61 iegādājās Gavaru ģimene. Raiņa celtnes vasarnīcas atjaunošanu un apsaimniekošanu uzņēmusies SIA “Raiņa sēta”. Mājas tehniskais stāvoklis pēc 110 gadiem ir katastrofāls. Nepieciešama pilnīga pirmā un otrā stāva koka detaļu atjaunošana. Tiks atjaunota Raiņa memoriālā piemiņas istaba un balkons, uz kura 1905. gada fotogrāfijā stāv Rainis un Aspazija.

VĒRES

1. Viese S. *Mūžīgie spārni*. Rīga: Jaunā Daugava, 2004, 211. lpp.
2. RTMM Rai D2/16 inv. Nr. 23028.
3. RTMM Rai D2/16 inv. Nr. 25405.
4. Turpat.
5. Skalbe K. *Kopotī raksti VIII*. Rīga: I. Roze, 1939, 128. lpp.
6. LU Akadēmiskā bibliotēka, K. Egles fonds 476,20.
7. Kalniņš J. *Rainis*. Rīga: Liesma, 1977, 237. lpp.
8. RVLN inv. Nr. 89434.
9. RTMM Nr. 23911.
10. Birkerts A. *Kopotī raksti VI. Apcerējumi par Raini*. Rīga: A. Raņča grāmatu apgādība, 1928, 121. lpp.
11. Rainis J. *Uguns un nakts*. Rīga: Mājas Viesa Mēnešraksts, 1905, 562. lpp.
12. Dobrovenskis R. *Rainis un viņa brāļi*. Rīga: izdevniecība “K”, 2013, 407. lpp.
13. LU Akadēmiskā bibliotēka, K. Egles fonds 476,4.

14. RTMM inv. Nr. 7765.
15. LU Akadēmiskā bibliotēka, K. Egles fonds 476,31.
16. RTMM inv. Nr. 16265.
17. RTMM inv. Nr. 16263.
18. RTMM inv. Nr. 16265.
19. RTMM inv. Nr. 16284.
20. RTMM inv. Nr. 77662.
21. LU Akadēmiskā bibliotēka, K. Egles fonds 476,22.
22. RTMM inv. Nr. 16263.
23. RTMM inv. Nr. 16226.
24. RTMM inv. Nr. 16276.
25. RTMM inv. Nr. 16277.
26. LU Akadēmiskā bibliotēka, K. Egles fonds 477,15.
27. LU Akadēmiskā bibliotēka, K. Egles fonds 476,11.
28. RTMM inv. Nr. 77667.
29. LU Akadēmiskā bibliotēka, K. Egles fonds 476,23.
30. LU Akadēmiskā bibliotēka, K. Egles fonds 476,40.
31. RTMM inv. Nr. 16294.
32. RTMM inv. Nr. 18394.
33. LVVA, 1615. f., 5. apr., 1300. l.
34. LVVA Raduraksti, Ev. Lut. Baznīcu grāmatas, Tukuma draudze.
35. LVVA, 2942. f., 1. apr., 11149. l.
36. LVVA, 1730. f., 4. apr., 5. l., 16. lpp.
37. Vorobjovs A. Raiņa namiņa iesaldēšana. *Diena*, 2008, 30. janv.

Summary

There is a building, located in Jaundubulti, Poruka prospekts 61, which on its facade bears the plate: "Poet of Latvian Nation J. Rainis lived in this house from 1904 to 1905." Rainis built this summer cottage with the aim of renting it out: "Perhaps it will bring me some earnings so that I could completely devote myself to literary work". In this cottage he wrote his play "Fire and Night". Together with Aspazija, he also took an active part in the revolutionary events of 1905.

After Rainis and Aspazija went into exile to Switzerland, the cottage was sold. On returning to Latvia, Rainis was not interested in it any more. In 1920, Rainis became the Honorary Member of the University of Latvia. During the Soviet time, the summerhouse was turned into a pioneer camp and named after the poet. After Latvia regained its independence in 1991, since no one had applied for the right of property, consequently, the building was taken over by state authorities for the period of 20 years and, unfortunately, nothing was done to restore this unique wooden building. In 2015, the state authorities sold the summer cottage built by Rainis. At present the commercial enterprise "Raiņa sēta" ("Courtyard of Rainis") has started the restoration and management of the building, paying a great attention to the memorial rooms of Rainis and Aspazija.

Keywords: *summer cottage of Rainis's, Fire and Night, revolutionary events of 1905, broken pines.*

Pētījumi pirmsskolas pedagogijā un to atspoguļojums Latvijas Universitātes Rakstos

Reflection of Research in Pre-school Pedagogy in the Issues of University of Latvia Scientific Papers

Līga Āboltiņa, Emīlija Černova

Latvijas Universitāte
Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte
Jūrmalas gatve 76, Rīga, LV-1083
E-pasts: emilija.cernova@lu.lv, ligaa@lu.lv

Raksta mērķis ir apzināt pirmsskolas pedagogijas tematiku Latvijas Universitātes Rakstos vēsturiskajā skatījumā. Raksts veidots atbilstīgi Latvijas Universitātes Rakstu struktūrai, sadalot pētījumus trīs laika posmos, tas ir, 1923.–1943. gads, 1949.–1991. gads un periods pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Katrs no minētajiem posmiem iezīmē laikam raksturīgās politiski ekonomiskās un sabiedrības attīstības tendences, kas atspoguļojas pirmsskolas pētījumu saturā un nosaka pirmsskolas pedagogijas attīstību.

Atslēgvārdi: attīstība, audzināšana, mijiedarbība, pirmsskolas pedagogija, pirmsskolas pedagoģiskais process.

Ievads

Kaut arī Latvijas Universitātē (LU) pirmsskolas izglītības programmas īstenotas tikai pēc Latvijas neatkarības atgūšanas, tomēr interese par pirmsskolas pedagoģijas problēmām vērojama jau vēsturiski. Tāpēc pārskats par LU Rakstiem pirmsskolas pedagoģijas jomā strukturēts šādos trijos posmos: periods no 1923. līdz 1943. gadam, padomju laika posms un laiks pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas.

Pedagoģijas zinātnes attīstībā Latvijas Universitātes profesoriem Aleksandram Daugem, Paulam Jurevičam, Jānim Kauliņam u. c. ir nozīmīgs sniegums. Milda Liepiņa aizstāvēja doktora disertāciju par bērna attīstību “Miesas uzbūve un psihiskās īpatnības” [11]. Kā redzams, Latvijas Universitātē par bērnu līdz skolas vecumam ir domāts, kaut arī Latvijas Universitātes Rakstos atspoguļots netiek.

Toties latviešu pedagoģiskajā presē, žurnālos “Mūsu Nākotne” un “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts”, lasām jaunākās teorijas un prakses jautājumus par pirmsskolas vecuma bērnu mācīšanu un sagatavošanu skolai, par skolotāju sagatavošanu darbam ar sešus gadus veciem bērniem. Tas arī noteica šī raksta mērķi – apzināt pirmsskolas pedagogijas tematiku LU Rakstos vēsturiskajā skatījumā.

Pirmsskolas pedagoģijas tematika LU Rakstos no 1923. līdz 1943. gadam

Šajā laika posmā pedagoģijā un arī psiholoģijā veiktie pētījumi netiek atsevišķi atspoguļoti. LU Rakstos publicēti autoru pētījumi par bērnu ķermeņa uzbūves izpēti Latvijā un Eiropā, kā arī aprakstīta pētījumu metodika. Analizējot iegūtos antropometriskos rādītājus, tie tiek salīdzināti ar pieaugušu cilvēku rādītājiem. Kā atzīst *Dr. med.* profesors J. Prīmanis un *Dr. med.* privātdocente L. Jēruma-Krastiņa, šajā laikā pētījumi par bērna ķermeņa uzbūvi Eiropā ir attīstījušies samērā plaši. Tiek pētītas arī bērnu slimības un saslimstība [29]. *Dr. med.* docents M. Brants LU Patoloģijas institūtā pēta bērnu triekas (poliomiēlīta) gadījumus Latvijā laika posmā no 1926. līdz 1938. gadam. Šajā rakstā sniegts vēsturisks pārskats par saslimstību Eiropas valstīs 19. gs. un 20. gs. sākumā. Pētījuma **mērķis** ir izziņāt saslimstību un mirstību Latvijā dažādās vecuma grupās [12]. Arvien lielāka nozīme tiek piešķirta mazbērnu antropoloģijai. Diemžēl Latvijas kontekstā nav pētījumu par mazbērnu antropoloģiju. Rakstā “Antropoloģiskie dati par latviešu skolas jaunatni” [29] sniegta skolas vecuma bērnu pētījuma metodika un raksturotas antropoloģiskās pazīmes, uzmanību pievēršot bērna ķermeņa garumam, svaram, krūšu apkārtmēram.

Veiktais ieskats pirmsskolas pedagoģijas atziņu atspoguļojumā LU Rakstos šajā laika posmā ļauj apgalvot, ka bērns tiek pētīts no medicīnas viedokļa par cilvēka antropoloģiju, konkrētāk, bērna ķermeņa uzbūvi.

Pirmsskolas pedagoģijas tematika LU Rakstos no 1949. līdz 1991. gadam

Pasaule strauji mainās. Līdz ar Latvijas iekļaušanu Padomju Savienībā pirmsskolas vecuma bērnu attīstības un audzināšanas Pedagoģijas teorijā un praksē notiek radikālas pārmaiņas. Reorganizācija skar gan juridiski institucionālo, gan saturisko un metodisko jomu.

Pedagoģija un psiholoģija tiek raksturotas kā atsevišķas zinātnes. Pirmsskolas pedagoģijas apakšnozarē galvenais akcents tiek likts uz bērna attīstību un audzināšanu kolektīvā.

Par tautas izglītības izaugsmi un sasniegumiem pirmsskolas izglītībā pārskatu sniedz A. Builis [9]. Pamatojoties uz tālaika politisko ideoloģiju, īpaša nozīme tiek ierādīta darbaudzināšanai un kolektīvam darbam, kam pakārtotas citas bērna audzināšanas un attīstības jomas. Skatījums uz bērnu tiek veidots no kolektīvā darba aspekta, neņemot vērā bērna individuālās vajadzības un spējas. Līdz ar to svarīga ir bērna iespējami ātrāka iekļaušana sabiedrībā un socializācija, lai jaunais cilvēks tiktu ātrāk sagatavots darba tirgum. Kā piemērs, sākot ar 1959./1960. mācību gadu, minama pāreja uz vispārējo obligāto astoņgadīgo izglītību, mācību programmās ieviešot rokdarbus, darbmācību un sabiedriski derīgo darbu.

Bērna iekļaušana sabiedrībā ir sistēmisks un pēctecīgs process. Lai izstrādātu tālaika ideoloģijai atbilstīgu mācību un audzināšanas darba saturu, tiek izdotas jaunas programmas un mācību grāmatas, pilnveidotas pedagogu darba metodes. Pirmsskolas pedagogu izglītošanā ievērojama nozīme ir 1944. gadā dibinātajam Izglītības ministrijas Skolotāju kvalifikācijas celšanas institūtam, kur pirmsskolas skolotāji apgūst jaunākās tālaika metodiskās nostādnes, iepazīst labās prakses

piemērus un daļās savā pieredzē. Savukārt 1946. gadā tiek dibināta Rīgas Pedagoģijas skola, kur var iegūt pirmsskolas pedagoga kvalifikāciju.

Aktuāls ir jautājums par pirmsskolas izglītības iestāžu/bērnudārzu apmeklētību. Līdzīgi kā Latvijas brīvvalsts gados [17], ne visiem pirmsskolas vecuma bērniem ir pieejama pirmsskolas izglītība.

Privātos bērnudārzus nomaina valsts finansētie bērnudārzi, kas atrodas Tautas izglītības nodaļas pārziņā. Piemēram, 1939. gadā Latvijā ir 87 bērnudārzi, no kuriem tikai daži ir valsts pārziņā, savukārt 1940. gadā situācija strauji mainās, privāto bērnudārzu vietā tiek dibināti valsts bērnudārzi. Līdz ar to tiek aktualizēts vecāku līdzfinansējums pirmsskolas izglītības iestādei [9].

Raksturotas pirmsskolas pedagoga funkcijas, kas salīdzinoši ierobežotas, jo galvenā uzmanība pirmsskolas izglītības iestādē tiek vērsta uz bērnu aprūpi un pie-skatīšanu. Par to liecina pirmsskolas pedagoga kvalifikācijas *audzinātājs* lietojums LU Rakstu analīzē, kā arī atzinums, ka “par bērnu audzināšanu rūpējas audzinātāji, ārsti un medicīnas māsas” [9].

PPedagoģijā akcentēts bērns kā personība un audzināšanas un pašaudzināšanas savstarpējā mijiedarbība [23]. Pašaudzināšanas process, kā norāda A. Laizāne, aizsākas jau agrā bērnībā ar pašapkalpošanās prasmju pilnveidi un savas tuvākās rotaļu un dzīves vides sakārtošanu, tādējādi izskaužot bērnā negatīvās īpašības un veidojot pozitīvās rakstura īpašības, kā gribasspēks, izturība un neatlaidība.

Pirmsskolas pedagogoģijas uzmanības lokā (atbilstīgi iepriekš raksturotajai politiskajai situācijai) tiek apzināti bērna kolektīva tradīciju veidošanās kā pašaudzināšanas sekmēšanas nosacījumi, ko pēta N. Klēģeris rakstā “Kolektīva tradīcijas kā komunistiskās audzināšanas faktors” [20]. Tiek pētīti ne tikai ārējie faktori, kas veicina kolektīvo tradīciju veidošanos, bet arī bērna attīstības iekšējie nosacījumi – nervu sistēmas tips un savstarpējās attiecības ar bērnam tuvākajiem cilvēkiem. Rezultātā ārējo un iekšējo faktoru mijiedarbības procesā veidojas bērna raksturs. Ieviešot tradīciju pasākumus, piemēram, ik gadu pirmsskolas izglītības iestādē atzīmējot svarīgas dienas un svētkus, un kolektīvās darbības organizācijas formas u. c., bērnos tiek sekmēta kolektīvā apziņa. Kā efektīvas kolektīvās darbības organizācijas formas bērnudārzā tiek minēts dienas režīms, rotaļas, sabiedriski derīgais darbs, kā arī pamudinājumi un sodi. Salīdzinoši plaši tiek raksturota nepieciešamība izkopt bērna strādīgumu, kārtīgumu, darba izpildi līdz galam, kas ir ne tikai bērnudārza, bet arī ģimenes uzdevums. Līdzīgi kā iepriekš, par vienu no svarīgākajiem kolektīvo tradīciju audzināšanai faktoriem tiek uzskatīts kolektīvais darbs. Pēc N. Klēģera domām [20], kolektīvais darbs bērnos sekmē pašierosmi, atbildību un regulē bērna uzvedību. Līdz ar to tiek akcentēta bērnu audzināšanas un attīstības savstarpējā sakarība un mijiedarbība, tradīciju audzināšanas ietekmes fizioloģiskais pamats, paradumu nozīme bērna rakstura īpašību veidošanā.

Kā viena no aktuālākajām audzināšanas jomām pirmsskolas pedagogoģijā tiek izvirzīta estētiskā audzināšana [1]. Rakstā tiek runāts par mākslinieciskās gaumes audzināšanu jau bērnudārzā. Līdz ar to estētiskās audzināšanas pamati liekami jau agrā bērnībā ģimenē un pirmsskolas izglītības iestādē. Estētiskā audzināšana ir saistāma ar bērna pirmo interesi par dabu un sabiedriskajām parādībām, ar apkār-tējo lietu pasauli, ar pirmajiem iespaidiem, dziesmām, pasakām un rotaļām, vēlāk

ar bērnu daiļliteratūru, filmām un citiem mākslas veidiem, ar pirmajiem patstāvīgajiem visa tā vērtējumiem, ko bērns ir redzējis un dzirdējis un kas viņā izraisījis emocionālu pārdzīvojumu. Zinātnieki akcentē emocionālo atsaucību kā nosacījumu, lai bērni iemācītos uztvert un pārdzīvot skaisto savā apkārtnē un mākslā. No pētījumā iegūtiem faktiem izriet, ka daudzveidīgā darbība palīdz audzēkņiem apzināties nepieciešamību papildināt savas zināšanas mākslas nozarēs. Līdz ar to atkal tiek uzsvērti bērnu spēcīgo emociju avoti: rotaļas un darbs. Tiek raksturota gaume kā izvēle, kas balstīta uz estētisko pārliecību un veidojas sarežģītā audzināšanas un pašaudzināšanas procesā. Pirmsskolas vecumā gan tikai veidojas gaumes iedīgļi. No iepriekš teiktā izriet, ka arī šajā rakstā tiek uzsvērta audzināšanas un pašaudzināšanas mijiedarbība. Pirmsskolas estētiskās audzināšanas uzdevums tiek skaidrots personības attīstības veselumā, proti, bērns ne tikai izprot skaisto, bet arī pats darbojas un rada skaisto sev apkārt.

Pētījumos par pirmsskolas pedagogiju uzmanība tiek pievērsta pirmsskolas skolas sadarbībai bērnu sagatavošanā skolai [31]. Tiek akcentētas mācīšanās un attīstības savstarpējās sakarības, mācīšanās procesa atkarība no bērna nervu sistēmas īpatnībām un katra bērna individuālajām īpatnībām, kas izveidojušās iepriekšējā attīstības gaitā. Līdz ar to arvien aktuālāki kļūst pētījumi par individuālo pieeju bērnam. Lai mācību darbs 1. klasēs būtu mērķtiecīgs un tiktu izstrādāta diferencētas pieejas metodika, uzmanība tiek pievērsta bērnu sagatavošanai skolai, konkrētāk, bērna zināšanām, prasmēm un iemaņām, intelektuālās darbības līmenim un viņu vispārīgam redzeslokam, zināšanām par apkārtējās sabiedriskās dzīves parādībām un notikumiem. Tāpēc bērnu zināšanu līmeņa un intelektuālās attīstības pakāpes sistēmiska iepazīšana un ievērošana mācību darbā 1. klasēs sekmē padziļinātu zināšanu apguvi un visu 1. klases skolēnu straujāku intelektuālo attīstību.

Kopumā pētījumos tiek atzīmēts, ka vēl salīdzinoši daudz darba veicams pirmsskolas izglītībā sabiedriskajā audzināšanā, jo īpaši pirmsskolas tīkla paplašināšanā [10].

Padomju laikposma zinātnieki savos rakstos atklāj, ka bērnudārzu darbības programmas tika piemērotas Padomju Savienībā pastāvošajām pārmaiņām, kur dominējošo vietu ieņēma laikam raksturīgās politiskās un sabiedriskās tendences.

Pirmsskolas pedagogijas tematika LU Rakstos pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas (no 1991. gada līdz mūsdienām)

Arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta bērnam kā individualitātei. Pamatojoties uz Trešās atmodas idejām, pirmsskolas pedagogijā tiek veikti pētījumi par bērna valodu. Valodniece D. Markus apzinājusi dažādu tautību bērnu vecumā no 2,5 līdz 3 gadiem individuālās un kopīgās tendences valodas jaunradē – jaunu vārdu darināšanā un formu veidošanas procesā [26]. Veicot pētījumus par pirmsskolas vecuma bērna valodas attīstības sekmēšanu, tiek analizētas rotaļspēles, kas atzītas kā viens no efektīvākajiem līdzekļiem sensoro spēju un valodas attīstībā [22]. Tiek secināts, ka bērna valodas attīstība pirmsskolas izglītības iestādē noris mijiedarbībā ar pedagogu. Pedagogu starppersonu komunikatīvā kompetence gan ietekmē mijiedarbību, gan ir atkarīga no viņa vērtībām un personības veseluma kvalitātēm.

Līdz ar to secināms, ka bērna valodas attīstība noris mijiedarbībā ar pedagogu, kas atkarīga no pedagoga starppersonu komunikatīvās kompetences.

Psihologe I. Bite vispirms apzinājusi bērnu piesaistes jeb pieķeršanās teorijas un to atspoguļojumu bērnu dzīvē, pēc tam – saistībā starp pieaugušo piesaistes veidiem [8]. Rakstā akcentēta bioloģiski pamatota saikne ar bērna aprūpētāju, cilvēku tieksme veidot spēcīgas emocionālas saites ar citām īpašām personām, tā rodas agrā bērnībā un ir noturīga visas dzīves laikā.

Latvijas zinātnieki un pedagogi praktiski ir vienprātīgi, ka pirmsskolas vecuma bērna adaptācijas un socializācijas izpētei ir nozīme pedagoģijas zinātnes attīstībā.

Pamatojoties uz iepriekš minētajiem pētījumiem, arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta bērna interesēm, vajadzībām un labsajūtai sabiedrībā, kuras saistītas ar bērna adaptēšanos pirmsskolas izglītības iestādē un vēlāk ar bērna pāreju no pirmsskolas uz skolu [19]. Pētījumā atklātas bērnu literatūras iespējas adaptācijas sekmēšanā pirmsskolas pedagoģiskajā procesā, tas ir, literatūras uztvere rada bērnam noteiktas emocijas, jūtas (kā ilgstošus emocionālos procesus), pārdzīvojumu un, pamatojoties uz bērna vajadzībām, rosina ziņkāri un izziņas interesi. Adaptācijas periodā pirmsskolas izglītības iestādē bērnu literatūra tiek raksturota kā viņu aktivitātes jeb pašdarbības rosinātāja. Arvien vairāk tiek apzināta pirmsskolas vecuma bērna darbība un aktivitāte. Uzsākot skolas gaitas, mainās prasības bērna darbības sistēmā, jo ierasto vadošo darbību – rotaļu – pakāpeniski nomaina jauna vadošā darbība – mācības. Savukārt bērna darbības aktivitāte tiek raksturota pēc mācību procesa organizēšanas un vadīšanas nosacījumiem [19]. No pētījuma rezultātiem izriet, ka ikdienas praksē bērnu darbība kā viens no svarīgākajiem komponentiem sākumskolas pedagoģiskajā procesā tiek aplūkota vispārīnāti un virspusēji, neanalizējot to sistēmā saistībā ar pedagoga darbības plānošanu. Tāpēc rodas nepieciešamība izziņāt, kā bērnu darbības veidu maiņa tiek dažādota, vai tā izriet no pedagoga ieceres un pedagoģiskā procesa organizēšanas un cik lielā mērā tiek ņemtas vērā paša bērna iniciatīva un tās rosināšana, kā arī bērna gatavība un iespējas darbībai. Turpmākajos pētījumos par bērnu adaptēšanos izziņāta bērnu sociālā adaptēšanās 1. klasē [4, 5]. Rakstos atklāta sociālās adaptēšanās definīcija, konkretizēti sociālās adaptēšanās komponenti un to līmeņi un raksturotas izveidotā sociālās adaptācijas programma un 7-gadīgu bērnu sociālā adaptēšanās skolā. No iepriekš teiktā secināms, ka minētajos rakstos sākotnēji tiek analizēta bērnu adaptācija kā pirmsskolas pedagoga, vecāku un bērnu mijiedarbības process, vēlāk – bērnu adaptēšanās kā attīstības pazīme sociālajā vidē, kuras efektivitāti nosaka bērna kā indivīda un sociālās vides mijšakarība, turklāt tā arī nodrošina bērna iespējas sevis īstenošanā jaunā sociālā vidē, tādējādi akcentējot viņa pašregulētu darbību.

D. Lieģeniece, pamatojoties uz Rietumvalstu pētījumu rezultātiem, kuros sekmēta bērnu sociālā adaptēšanās, akcentē bērnu paškontroli, kas nodrošina labu psihosociālo adaptāciju un spēju pārvarēt grūtības visas dzīves laikā. Zinātniece uzskata, ka vecāku audzināšanas stils un audzināšanas kultūra var radīt vidi, kas veicina paškontroli. Lai sekmētu bērnu sociālo adaptāciju, pirmsskolas izglītības pedagogiem tiek ieteikts sadarboties ar audzēkņu vecākiem, izziņāt bērnu stiprās puses un vajadzības [24].

Pētījumus par bērnu adaptēšanos papildina pētījumi par bērnu dažādo attīstību pirmsskolā un skolā, kā arī par attieksmi pret dažādību pirmsskolā [6, 7].

L. Āboltiņa, analizējot, kā notiek bērnu ar dažādu attīstību sociālā adaptācija vispārizglītojošās skolas 1. klasē, akcentē viņu attīstības atšķirīgos rādītājus. Tāpēc mācību saturu 1. klasē vajag diferencēt atbilstīgi katra bērna individuālajam attīstības līmenim un aktualizēt ciešāku 1. klašu pedagogu sadarbību ar pirmsskolas skolotājiem. Tādējādi pirmsskolā tiks nodrošināts bērnu pamatprasmiņu apguves pēctecīgs izlīdzinājums un sekmēta bērnu sociālā adaptācija skolā. Savukārt rakstā “Attieksme pret dažādību pirmsskolas izglītības iestādē X” [7] atklāta pirmsskolas vecuma bērnu pozitīvas attieksmes veidošanās pret dažādību, izskaidrojot viņiem dažādību kā vērtību. Pozitīvas attieksmes veidošanās pret dažādību pirmsskolā ir atkarīga no ģimenes vērtībām, tāpēc svarīga ir pirmsskolas izglītības iestādes sadarbība ar bērnu vecākiem.

Tiek aktualizēts arī jautājums par pirmsskolas vecuma bērnu apdāvinātību, iedzimto spēju diagnosticēšanu un turpmākās attīstības sekmēšanas iespējām. Lai apdāvināta bērna personība varētu maksimāli attīstīties, nepieciešams rūpīgi un padziļināti pētīt bērna personīgās īpašības un jaunrades potenciālu. Raksta autore atzīst, ka mūsdienās šī problēma ir aktuāla un nepieciešams turpināt pētīt bērnu apdāvinātību. Līdz ar to secināms, ka tiek apzinātas ne tikai bērnu attīstības grūtības, bet arī bērnu talanti un apdāvinātība [15].

Sekmējot pirmsskolas un skolas pedagoģisko procesu pēctecību audzēkņu adaptācijā, audzināšanā un attīstībā, tiek meklētas atbildes uz bērnu mācīšanās vēlmes mazināšanos jau 1. klasē [30]. Rakstā atklāti problēmu iespējamie cēloņi: stress, sociālo lomu apguves grūtības, koncentrēšanās grūtības, uztveres problēmas, nopietnas grūtības kādā mācību priekšmetā, konflikti saskarsmē ar vienaudžiem un pieaugušajiem, veselības sarežģījumi u. c., tāpēc ikdienā daudziem bērniem nepieciešams profesionālu speciālistu atbalsts. Kā atzīst pētniece, “katra problēma prasa individuālu risinājumu, tieši tāpēc palīdzības sniegšanā būtiska nozīme ir speciālistu sadarbībai un komandas darbam. Latvijā trūkst pilnvērtīgas agrīnās “iejaukšanās” politikas; netiek nodrošināts savlaicīgs atbalsta personāla speciālistu komandas darbs pirmsskolā; trūkst pēctecības atbalsta un palīdzības sniegšanā pirmsskolas un skolas vecuma bērniem un ģimenēm” [30, 111. lpp.]. Līdz ar to secināms, ka bērna socializēšanās tiek sekmēta ciešākā pirmsskolas pedagogu sadarbībā ar vecākiem, atbalsta personālu un skolas skolotājiem.

Ģimenes iespējas pirmsskolas vecuma bērna audzināšanā raksturo D. Medne [28]. Rakstā pievērsta uzmanība audzināšanas procesam ģimenē un pamatots mūsdienās izplatītais viedoklis par audzināšanu kā paaudžu savstarpēju mācīšanos. Pamatojoties uz zinātniskās literatūras analīzi, tiek piedāvāti kritēriji un rādītāji, lai novērtētu vecāku kompetenci audzināšanā. Tādējādi pētnieciski tiek pamatotas ģimenes kā patstāvīgas sociālas institūcijas iespējas bērnu audzināšanā, kas veicina katra ģimenes locekļa līdzsvarotu dzīvesdarbību.

Arī šajā pētījumā tiek akcentēta bērnu un vecāku savstarpējā mijiedarbība, kuras rezultātā notiek savstarpēja mācīšanās.

LU Rakstos analizētas ģimenes iespējas bērnu audzināšanā un attīstībā. Pirmsskolas pedagoģijā tiek aktualizēts jautājums par bērniem, kas aug ārpusģimenes aprūpes institūcijās [32]. L. Vasečko rakstā analizētas tādu bērnu attīstības īpatnības, kuri atrodas ārpusģimenes aprūpes institūcijās, uzsverot emocionāli tuvu attiecību nozīmi jaunā cilvēka personības attīstības procesā. Pētījuma rezultāti liecina, ka

bērnam tiek nopietni traucēts personības attīstības process, jo šajā vidē gandrīz nav iespējama tuvu emocionālu attiecību veidošana ar vismaz vienu pieaugušo, un tas ir būtisks nosacījums bērna pilnvērtīgai attīstībai. Rakstā tiek uzsverta ģimenes nozīme un iespējas bērna pozitīvās pieredzes veidošanā, kas ietekmē indivīda pašidentitātes veidošanos, vērtīborientāciju, spēju adaptēties un atrast savu vietu sabiedrībā.

Pamatojoties uz harmoniskām attiecībām starp vecākiem un bērniem sadarbības jomā, tiek veicināta ne tikai bērnu pašidentitātes veidošanās un vērtīborientācija, bet arī kreativitātes attīstība [33]. Rakstā atklātie pētījuma rezultāti liecina, ka vecāki nepietiekami augstu novērtē bērnu intelektuālās un radošās spējas, nepietiekami veicina bērna iniciatīvu un patstāvību, un tas nesekmē personības attīstību un kreativitātes izpausmi.

Turpmākajos pētījumos jau konkrētāk tiek meklētas atbildes uz jautājumiem, kas ietekmē pedagogu, vecāku un bērnu sadarbību un mijiedarbību, rosinot pirmskolas pedagogus veikt pašizpēti.

Nozīmīgi ir pētījumi ne tikai par pirmsskolas vecuma bērniem, bet arī par pirmsskolas pedagogiem. E. Černova izzinājusi pirmsskolas skolotāja profesijas izvēles motīvus [14]. Šī pētījuma rezultāti liecina, ka 21. gs. pirmsskolas skolotājs ne tikai nodod iepriekšējo paudžu uzkrāto pieredzi, bet arī, mobilizējot visas savas profesionālās zināšanas un prasmes, attīsta bērņā tikumiskās īpašības un ticību cilvēkam; tādējādi skolotājs kā pedagogiskās darbības subjekts paplašina savu profesionālo darbību līdz bērna attīstīšanas, audzināšanas un mācīšanas unikālajai mākslai. Tiek akcentētas skolotāju diskusiju un pašvērtējuma iespējas pirmsskolas skolotāja darbības motīvu veidošanās sekmēšanā.

A. Ābele un A. Tauriņa savā pētījumā izvērtē pirmsskolas skolotājam nepieciešamās saskarsmes prasmes un to izpratni topošo sporta skolotāju un pirmsskolas izglītības iestādes pedagogu skatījumā. Pētījuma rezultāti liecina, ka sporta stundu vadīšanā pirmsskolā iesaistāmas rotaļas, spilgti emocionālie tēli un izmantojams pedagoga aktiera talants [3]. Savukārt D. Lieģeniece pētījusi pedagoga un pirmsskolas vecuma bērnu mijiedarbības daudzšķautņaino raksturu un pirmsskolas pedagoga starppersonu komunikācijas kompetences raksturotājus [25]. Pētniece programmā aktualizē, kas ir tas "citādais", ko bērns ir iemācījies, apgūstot akadēmisko saturu, un kas skaidro pedagoga socializējošo faktoru ietekmi uz bērnu. Pedagoga starppersonu komunikatīvā kompetence gan to ietekmē, gan ir atkarīga no viņa vērtībām un personības veseluma kvalitātēm. Pētījuma rezultātā secināts, ka bērna un pedagoga mijiedarbības procesa kvalitāte ir atkarīga no pirmsskolas pedagoga starppersonu komunikatīvās kompetences.

Arvien aktuālāki kļūst pētījumi, kuri atklāj integrācijas būtību un dažādās iespējas [2]. Pirmsskolas attīstības posmā sporta rotaļas un attīstošā vide bērna personības izaugsmes aspektā ir pozitīva, ja vienlaikus ar pamatkustību un fizisko īpašību attīstību tiek sekmēta dialogiskā runa un veicināta sociālo prasmju attīstība. A. Ābeles un A. Tauriņas rakstā [2] izvērtēta pirmsskolas vecuma bērnu dialogiskās runas prasmju izaugsme sporta rotaļu nodarbībās. Analizējot teorētiskās atziņas un apkopojot empīriskā pētījuma rezultātus, secināts, ka sporta rotaļu nodarbību plānošana un satura realizēšana vērtējama pozitīvi, ja integrē pamatkustību, fizisko īpašību, sociālo prasmju un dialogiskās runas pilnveidošanas uzdevumus. Līdz ar to pirmsskolas vecuma bērnu valodas attīstības iespējas (salīdzinājumā ar D. Markus

pētījumu par bērnu jaunu vārdu darināšanas paņēmieniem [26]) tiek pilnveidotas un pētītas jau metodiski jēgpilnāk un pilnvērtīgāk, ievērojot veseluma principu.

Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju attīstība rada būtiskas izmaiņas sabiedrībā kopumā, tiek pētīts, kādas izmaiņas šīs tehnoloģijas ienes arī pirmsskolas pedagoģijā. Tāpēc 20. gs. beigās un 21. gs. sākumā pirmsskolas pedagoģijā tiek runāts par pāreju no industriālās sabiedrības uz informācijas sabiedrību un meklētas atbildes uz jautājumu, kā tehnoloģiju progress ietekmē pirmsskolas audzināšanas, izglītības un socializācijas procesus [21]. Pētījums veltīts jautājumam, kāda ir bērniņa informācijas sabiedrībā, sniegts teorētisks ieskats bērniņas jēdziena ģenēzē, informācijas un komunikācijas tehnoloģiju attīstības vēsturē, raksturojot informācijas sabiedrību un bērniņas jēdziena izpratni tajā. Līdzīgu pētījumu veikusi I. Dinka, atklājot rotaļietas un rotaļu transformāciju mediju sabiedrībā 21. gadsimtā [16]. Lai sekmētu bērniņa rotaļu ar rotaļietām, raksta autore akcentē pedagoģu un vecāku iesaistīšanos bērniņa darbībā, kritiski izvērtējot rotaļietu piedāvājumus un veicinot tādu mediju lietošanu, kuri nodrošina pedagoģisko un audzināmo potenciālu. Savukārt D. Medne [27] izzinājusi, kā Latvijas preses izdevums "Mans Mazais", kura mērķauditorija ir vecāki, atspoguļo audzināšanas jautājumus atbilstīgi kritērijiem un rādītājiem, kas nosaka vecāku kompetenci bērniņa audzināšanā un kas uzsvērti pētījumā "Audzināšana ģimenē Latvijas transformācijā sabiedrībā". Rakstā secināts, ka Latvijā vienīgais žurnāls latviešu valodā, kura mērķauditorija ir vecāki, ļoti minimāli atspoguļo mūsdienu zinātnē akcentētās tendences un tāpēc veido samērā vienaspusējo priekšstatu par audzināšanu. Tāpēc pirmsskolas pedagoģijā tiek apzināti mediji, kas sekmētu bērniņa audzināšanu, izglītību un socializācijas procesu.

Secinājumi

1. Katrā no minētajiem posmiem LU Rakstos par pirmsskolas pedagoģiju iezīmējas laicam raksturīgās sabiedrības attīstības tendences.
2. No 1923. līdz 1943. gadam LU Rakstos par pirmsskolas pedagoģijas tematiku tiek pētīta tikai bērniņa fizioloģija, konkrētāk, bērniņa ķermeņa uzbūve.
3. No 1949. līdz 1991. LU Rakstos par šo tematiku, pamatojoties uz tālaika politisko ideoloģiju, bērniņš tiek raksturots kā sabiedrības objekts, uz kuru iedarbojas ārējā vide. Īpaša nozīme tiek ierādīta darbaudzināšanai un kolektīvajam darbam, kam pakārtotas citas bērniņa audzināšanas un attīstības jomas, un bērniņa iekļaušana sabiedrībā tiek raksturota kā sistēmisks un pēctecīgs process.
4. Laikā pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas LU Rakstos par pirmsskolas pedagoģijas tematiku bērniņš raksturots kā personība, apzināta bērniņa dažādā attīstība, tiek meklēti pedagoģiski un psiholoģiski pamatoti risinājumi, kā nodrošināt bērniņa attīstību veselumā vecāku, pedagoģu un bērniņa mijiedarbībā.
5. Sakarā ar sabiedrības attīstību un izglītības kvalitātes pilnveidošanu pirmsskolas pedagoģijas pētījumi pašlaik kļuvuši ne tikai saturiski daudzveidīgāki, bet arī pētnieciski pamatotāki un atklāj galvenās problēmas un to iespējamus risinājumus.

VĒRES

1. Anspaks J., Zeile P. Aktuāli estētiskās audzināšanas uzdevumi un jaunā cilvēka veidošana. No: *LU Raksti. 69. sēj.*, 203.–240. lpp. Rīga: LU (1964).
2. Ābele A., Tauriņa A. Pirmsskolas vecuma bērna dialogiskās runas attīstības sekmēšana sporta rotaļu nodarbībās. No: *LU Raksti. 747. sēj. Pedagoģija un skolotāju izglītība*, 201.–214. lpp. Rīga: LU, 2009.
3. Ābele A., Tauriņa A. Sporta skolotājs pirmsskolas izglītības iestādē. No: *LU Raksti. Pedagoģija. 678. sēj.*, 107.–111. lpp. Rīga: LU, 2004.
4. Āboltiņa L. 7-gadīgu bērnu sociālās adaptēšanās raksturojums. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 795. sēj.*, 18.–30. lpp. Rīga: LU, 2014a.
5. Āboltiņa L. 7-gadīgo bērnu sociālā adaptēšanās skolā šodien un rīt. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 802. sēj.*, 9.–17. lpp. Rīga: LU, 2014b.
6. Āboltiņa L. Bērnu ar dažādu attīstību sociālā adaptācija vispārizglītojošās skolas 1. klasē. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 759. sēj.*, 8.–19. lpp. Rīga: LU, 2011.
7. Bišofa I., Lēvalde A. u. c. Attieksme pret dažādību pirmsskolas izglītības iestādē X. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 759. sēj.*, 20.–29. lpp. Rīga: LU, 2011.
8. Bite I. Saistība starp pieaugušo piesaistes veidiem, bērnības vardarbības pieredzi un vardarbību partnerattiecībās. No: *LU Raksti. Izglītības zinātnes un pedagoģija mūsdienų pasaulē. 655. sēj.*, 445.–456. lpp. Rīga: LU, 2002.
9. Builis A. Tautas izglītības izaugsme un sasniegumi Padomju Latvijā 25 gados. No: *LU Raksti. Audzināšanas un personības attīstības jautājumi padomju skolā. 86. sēj.*, 7.–25. lpp. Rīga: LU, 1966.
10. Builis A., Laizāne A. *PSKP Programma*. Rīga: LVI, 1961, 110. lpp.
11. Baltiņš M. *Latvijā aizstāvētās doktora disertācijas (1923–1943)*. Rīga: LU Zinātnes un tehnikas vēstures muzejs, 2004, 31. lpp.
12. Brants M. Par "bērnu triekas" (poliomielīta) epidēmijām Latvijā. No: *LU Raksti. Medicīnas fakultātes sērija. 3. sēj.*, 351.–363. lpp. Rīga: LU, 1939.
13. Builis A. Tautas izglītības izaugsme un sasniegumi Padomju Latvijā 25 gados. No: *LU Raksti. Audzināšanas un personības attīstības jautājumi skolā. 86. sēj.*, 7.–25. lpp. Rīga: LU, 1966.
14. Černova E. Pirmsskolas skolotāja profesijas izvēles motīvi. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 747. sēj.*, 64.–74. lpp. Rīga: LU, 2009.
15. Černova I. Apdāvināto bērnu personības īpatnības. No: *LU Raksti. Izglītības zinātnes un pedagoģija mūsdienų pasaulē. 649. sēj.*, 455.–464. lpp. Rīga: LU, 2002.
16. Dinka I. Rotallieta mediju sabiedrībā. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 781. sēj.*, 61.–67. lpp. Rīga: LU, 2012.
17. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1933, Nr. 5/6, 300. lpp.
18. Kaņepēja R., Āboltiņa L. Bērnu literatūra bērna adaptācijas periodā pirmsskolā. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 747. sēj.*, 32.–44. lpp. Rīga: LU, 2009.
19. Kaņepēja R., Āboltiņa L. Bērnu darbība adaptācijas periodā sākumskolā. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 741. sēj.*, 61.–80. lpp. Rīga: LU, 2008.
20. Klēgeris N. Kolektīva tradīcijas kā komunistiskās audzināšanas faktors. No: *LU Raksti. Pedagoģijas un psiholoģijas zinātnes. 48. sēj.*, 107.–127. lpp. Rīga: LU, 1962.
21. Krūmiņa A. Bērnība informācijas un komunikācijas tehnoloģiju laikmetā. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 81. sēj.*, 18.–29. lpp. Rīga: LU, 2012.
22. Kuzina V. Rotaļspēles un to valodas lingvostatistikā izpēte. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 715. sēj.*, 55.–61. lpp. Rīga: LU, 2007.
23. Laizāne A. Pašaudzināšanas organizēšana skolā. No: *LU Raksti. Personības audzināšana un pašaudzināšana: LVU SZB Pedagoģijas un psiholoģijas nodaļas rakstu krājums*, 22.–28. lpp. Rīga: LU, 1975.

24. Lieģeniece D. Bērna uzvedības problēmu cēloņi: Rietumvalstīs veiktu pētījumu analīze. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 747. sēj.*, 124.–132. lpp. Rīga: LU, 2009.
25. Lieģeniece D. Pedagoģa “slēptā programma” viņa darbībā ar pirmsskolas vecuma bērniem. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 715. sēj.*, 62.–70. lpp. Rīga: LU, 2007.
26. Markus D. Kopīgais un atšķirīgais bērnu valodā. No: *LU Raksti. Izglītības zinātnes un pedagoģija mūsdienu pasaulē. 655. sēj.*, 347.–355. lpp. Rīga: LU, 2002.
27. Medne D. Pedagoģisko vērtību interpretācija žurnālā “Mans Mazais”. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 781. sēj.*, 175.–181. lpp. Rīga: LU, 2012.
28. Medne D. Audzināšana ģimenē – līdzsvarotas dzīvesdarbības sekmētāja. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 747. sēj.*, 133.–141. lpp. Rīga: LU, 2009.
29. Prīmanis J., Jēruma-Krastiņa L. Antropoloģiskie dati par latviešu skolas jaunatni. No: *LU Raksti. Medicīnas fakultātes raksti. 3. sēj.*, 235.–272. lpp. Rīga: LU, 1937.
30. Prole A. Pēctecības nozīme atbalsta personāla speciālistu komandas darbā pirmsskolā un skolā. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 802. sēj.*, 111.–124. lpp. Rīga: LU, 2014.
31. Svelpe A. I. klases skolēnu intelektuālā attīstība mācībās diferencētās pieejas ietekmē. No: *LU Raksti. Pedagoģijas un psiholoģijas zinātnes. 48. sēj.*, 144.–162. lpp. Rīga: LU, 1962.
32. Vasečko Ļ. Piesaistes personas nozīme bērna personības attīstības procesā ārpusģimenes aprūpes institūcijās. No: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 795. sēj.*, 139.–151. lpp. Rīga: LU, 2014.
33. Yasylyevych Y. The Impact of Family on the Development of Preschooler's Creativity. In: *LU Raksti. Pedagoģija un skolotāju izglītība. 795. sēj.*, 152.–159. lpp. Rīga: LU, 2014.

Summary

The aim of the article is to explore the thematic of pre-school pedagogy in the scientific papers of the University of Latvia from the historical perspective. The article corresponds to the structure of the scientific papers of the University of Latvia and is divided into three time periods, namely, 1923–1943, reflecting the research dedicated to pre-school pedagogy during the inter-war period, 1949–1991 – the research in pre-school pedagogy during the Soviet times and research starting with 1991 until today that describes the research in pre-school pedagogy after Latvia regained its independence. Each of the above periods presents the political and economic, as well as the society development trends characteristic to the given period that are reflected in the content of the pre-school research and determine the development of the pre-school pedagogy thought.

Keywords: child, development, upbringing, interaction, pre-school pedagogy, pre-school pedagogical process.

Profesors Eduards Svirlovskis – farmakognozijas pamatlicējs Latvijā

Professor Eduards Svirlovskis – Founder of Pharmacognosia in Latvia

Ilgars Grosvalds, Irēna Berga

LU, RTU Latvijas ķīmijas vēstures muzejs
Kronvalda bulv. 4, Rīga, LV-1010

Eduards Svirlovskis līdzās profesoriem J. Kupcim, E. Zariņam, J. Maizītim ir viens no augstākās farmācijas izglītības ieviesējiem Latvijā. Viņa dzīve un darbs saistās ar Tērbatas Universitāti (1895, 1899–1901, 1904–1906), Pēterburgas Farmaceitu biedrību (1906–1918), Pēterburgas Zemkopības departamentu (1916–1918) un Latvijas Universitāti / LVU (1919–1949). Viņš licis pamatus Latvijā farmācijas zinātnes nozarei – farmakognozijai, kas pēta augu un dzīvnieku valsts vielu lietošanu ārstniecības zāļu (drogu) pagatavošanai.

E. Svirlovskis pazīstams kā ilggadējs Latvijas Universitātes Farmakognozijas katedras nodibinātājs un ilggadējs tās vadītājs (1920–1949).

Atslēgvārdi: Eduards Svirlovskis, farmakognozija.

Eduarda Svirlovskā dzimtā puse ir auglīgā, zaļā Zemgale. Viņš dzimis 1874. gada 10. novembrī kā vienīgais dēls Jelgavas apriņķa Ūziņu (Jēkabnieku) pagasta “Lieldimzēnu” saimnieku Jāņa un Lizbetes (dzimusi Jēkabsons) Svirlovsku ģimenē. Viņa tēva patēvs Dāvis Blumberģis kā viens no pirmajiem saimniekiem mājas izpirka no valsts (kroņa) muižas. Saglabāties 1879. gada dokuments, ka Dāvis atdod mājas par Jurgiņiem savam padēlam Jānim Svirlovskim, četrus darba zirgus, piecas slaucamas govīs, vairākus buļļus un teļus un 15 aitas. Lauku sētas “Lieldimzēni” divstāvu dzīvojamā māja ar sarkano dakstiņu jumtu Svētes upes krastā, klēti, ratnīcu, kūti un pirti ir Zaļenieku pagasta vietējās nozīmes arhitektūras piemineklis [14, 25]. 2016. gada 17. septembra rītā šī ansambļa lielā saimniecības ēka – kūts, kur atradās divi zirgi un kazu ganāmpulks, – no elektrisko vadu īssavienojuma aizdegās. Kazas un zirgi palika dzīvi, bet no skaistās kūts – vienīgi mūri [26].

Par E. Svirlovski rakstīts Latvijas Universitātes, Rīgas Politehniskā institūta, Rīgas Tehniskās universitātes rakstu krājumos [1–6], enciklopēdijās [7–14], žurnālos, grāmatās u. c. izdevumos [15–29]. Materiāli par viņu glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, Latvijas ķīmijas vēstures muzejā un Ūziņu bibliotēkā [30–41].

Latvijas Valsts vēstures arhīvā Latvijas Universitātes fondā (7427) ir E. Svirlovskā personīgā lieta (Nr. 1667), kas atspoguļo viņa akadēmisko un zinātnisko darbību Latvijas Universitātē (1919–1949), bet Latvijas ķīmijas vēstures muzejā

(27. krājums) – materiāli par viņu, atsauksmes par zinātnisko un pedagoģisko darbu, autobiogrāfija, sarakstītās mācību grāmatas un zinātniskie raksti.

P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā (257. krājums) atrodas E. Svirlovskas publicēto mācību un zinātnisko darbu un vadīto diplomdarbu saraksti, viņa dzīvesbiedres Zelmas Svirlovskas, skolnieču – profesores M. Hammermanes, asistentes Martas Liepiņas, Alvīnes Freijas-Lidurtes – atmiņas un fotogrāfijas, bet Ūziņu bibliotēkā – materiāli par viņa skolas un studiju gadiem un dzimtām mājām “Dimzēni”. Profesors E. Svirlovskis ir zinātnisku grāmatu – “Jautājumā par atšķaidītas sālskābes iedarbību uz olbaltumvielām” (1906) [42], “Magoņu kultūra un opija iegūšana Semirečjē” (1917) [43] – autors un “Latvijas farmakopejas” (1940) [46] farmakognozijas nodaļas redaktors un līdzautors. Viņš sarakstījis 2 mācību grāmatas: “Mikroskops un tā lietošana”(1922) [44] un “Farmakognozija”(1940) [45]. Publicējis 74 zinātniskus un populārzinātniskus rakstus vācu, krievu, latviešu un angļu valodā [47–120].

Eduards Svirlovskis, kluss un noslēgts zēns, izauga starp pieaugušiem bez rotaļu biedriem. Tēvam patika izdaiļot māju ar kokiem, košumkrūmiem un puķēm. Vēl tagad zaļo tēva stādītie ozoli, oši un liepas gar Svētes upi. Viņam palīdzēja Edis, kā mājās sauca Eduardu. Pēc stādīšanas lāpstas vajadzēja kārtīgi notīrīt. Tā jau no mazotnes zēns pierada kārtīgi padarīt darbu.

Tēvs prata vācu un krievu valodu, abonēja ārzemju žurnālus. Par rakstīto stāstīja dēlam. Zēnam patika lasīt pļāvā puķes. Tēvs mācīja viņam ievākt un izžāvēt augus, taisīt herbāriju. Edis labprāt brauca līdz mātei uz Jelgavu. Mājās viņa bija izveidojusi nelielu dziedniecības augu dārzu un regulāri par ārstniecības augu audzēšanu un lietošanu aprunājās ar aptiekāru. Aptiekā zēns ar interesi aplūkoja daudzās zāļu pudelītes. Reizēm viņam aptiekārs šo to pastāstīja. Edis pirmmācību ieguva mājās: kad iemācījās lasīt, pats rakņājās pa grāmatām.

Eduards izglītības gaitas uzsāka Zaļenieku draudzes jeb baznīcas skolā. Par visu vairāk viņu interesēja zināšanas. Viņa 1887. gada *Grünhofsische kirchen-kirchspielen Schule* trešās klases beigšanas liecībā ierakstīts: “Uzvedība ļoti laba, slavēts 15 reizes, “smādēts” ne reizes, gandrīz visos priekšmetos atzīmes “ļoti labi”, zīmēšanā un dziedāšanā “itin labi”.” [25]

Jauneklis turpināja mācīties Jelgavas klasiskajā ģimnāzijā. Tēva mājā “Dimzēni” kalna galā liepās iekārtoja solu, lai netraucēts varētu nodoties valodas studijām. Ģimnāzijas laikā labi apguva krievu, vācu, sengrieķu un latīņu valodu.

Sekmīgi 1892. gadā pabeidzis ģimnāziju, E. Svirlovskis divus gadus no 1892. līdz 1894. gadam nostrādāja par mācekli labi nostādītā Jāņa Hertelja aptiekā Jelgavā un turpmāk J. F. Lihingera aptiekā Rīgā no 1894. līdz 1895. gadam. Ieguvis vajadzīgās zināšanas, 1895. gadā viņš devās uz Tērbatas Universitāti, kur nokārtoja aptiekāra palīga eksāmenu. Pēc tam Vladikaukāzā Štebera un Batumi Vituminska aptiekā četrus gadus no 1896. līdz 1899. gadam izpildīja aptiekāra palīga pienākumus [24].

Atgriezies dzimtenē, E. Svirlovskis 1899. gadā no “Dimzēniem” devās uz Jurjevu, kā bija pārdēvēta Tērbata, studēt farmāciju. Tai laikā Baltiju skāra rusicisma vilnis: 1893. gadā arī Tērbatas Universitāte bija nosaukta par Jurjevas Universitāti. Daudzi pazīstami vācu profesori, nevarēdami pieņemt augstskolas reorganizāciju krievu šovinisma garā, pameta to vai tika atlaisti.

1894. gadā no Universitātes padzina ievērojamo vācu farmācijas profesoru Johanu Georgu Dragendorfu (1836–1898). Viņa vietā nāca krievu ķīmijas maģistrs Ivans Kondakovs (1857–1931).

J. G. Dragendorfs savā 30 gadu darbības laikā Tērbatā bija ievērojami sekmējis Farmācijas institūta izaugsmi. Viņa skolnieku vidū bija daudzi ievērojami latviešu farmaceiti: Jānis Hertelis (1858–1912), viens no pirmajiem redzamākajiem latviešu aptiekāriem, Kurzemes Farmaceitu biedrības dibinātājs un priekšsēdētājs (no 1890), un Kārlis Krēsliņš (1860–1929), viens no praktiskās bakterioloģijas pionieriem Krievijā. Viņš izstrādājis mikrobioloģiskās un farmaceutiskās metodes tuberkulīna un malēina pētījumiem [27, 28].

E. Svirlovskis studiju sākumā iestājās korporācijā *Lettgalia*, bija viens no tās pirmajiem krustdēliem. Studēja cītīgi un 1901. gadā absolvēja augstskolu ar provizora grādu.

Atgriezies dzimtenē, neilgi strādāja par aptiekas pārvaldnieku Vilcē un Strenčos. 1904. gadā no jauna devās studēt uz Jurjevas Universitāti. Tēvs, jautāts, par ko viņa dēls kļūs, atbildēja: “Vai nu profesors, vai vēzis.” Daudzi izbrīnījās par dīvaino atbildi. Dēlam ceļš nebija nolemts kā vēzim iet atpakaļgaitā, bet uz priekšu un kļūt par profesoru. Farmācijas institūtā profesora Dmitrija Lavrova (1867–1929) vadībā izstrādāja farmācijas maģistra disertāciju par atšķaidītas sāļsskābes iedarbību uz dažādām olbaltumvielām. 1906. gadā to sekmīgi aizstāvēja. Disertāciju izdeva atsevišķā iespaidumā ar nosaukumu “Jautājums par atšķaidītas sāļsskābes iedarbību uz olbaltumvielām” 1906. gadā krievu valodā [42].

Pēc studijām jaunais speciālists strādāja Pēterburgā no 1906. līdz 1908. gadam prestižajā farmācijas maģistra Kārļa Krēsliņa aptiekas bakterioloģiskajā laboratorijā par laborantu. K. Krēsliņš centīgo un spējīgo zinātnieku visādi atbalstīja [24].

1908. gadā E. Svirlovski pieņēma darbā Pēterburgas Farmaceitu biedrības Ķīmiskā un bakterioloģiskā laboratorijā par vadītāju un “Farmaceutiskā žurnāla” redaktoru. Tajā viņš nostrādāja ar pārtraukumiem vairāk nekā 10 gadus līdz 1918. gadam. Publicēja žurnālā rakstus par farmāciju, tās problēmām, attīstību un uzdevumiem, kā arī citiem jautājumiem.

1914. gadā E. Svirlovskim komandējumā Šveicē bija izdevība specializēties un iepazīties ar jaunākām drogu izmeklēšanas metodēm pie slavena farmakognozijas profesora Aleksandra Čirha (*Tschirch*, 1856–1939) Bernes Universitātē [35]. Viņš atceras: praktikums farmakognozijā un mikroskopijā pie profesora sākās septiņos un beidzās deviņos no rīta. To vadīja pats A. Čirhs. Kā viņš izteicās, tik svarīgu, sarežģītu darbu nevar nodot palīgspēku rokās. Vadot sekoja darbam ar lielu uzmanību, bija stingrs, prasīja no praktikantiem nopietnību. Lekcijās runāja nesteidzoties, bez žestiem, skaidri un saprotami, papildinot tās ar bagātu demonstrējumu.

Parasti katru otro svētdienu viņa skolnieki pie sava skolotāja ieradās mājās. Te netrūka jautrības. Profesors stāstīja par saviem ceļojumiem, rādīja savas gleznas, kurās bija attēlota Šveices skaistā daba. Varēja iepazīt viņu ne vien kā zinātnieku, bet arī kā cilvēku [93, 97].

Profesora A. Čirha pētījumi un personība atstāja uz E. Svirlovski lielu iespaidu. Vēlāk, strādājot Latvijas Universitātē, ierādīja savam skolotājam goda vietu: viņa kabinetu greznoja profesora portrets.

E. Svirlovskis komandējuma laikā iepazinās arī ar Šveices dziedniecības augu floru. Vācijā, Berlīnē, viņš papildināja zināšanas profesora O. Tunmaņa augu mikroķīmiskā laboratorijā, kur pētīja biogēnisko vielu lokalizāciju, to veidošanos augu šūnās un audos [24]. 1915. gadā Pēterburgā apmeklēja angļu valodas kursus.

1916. gadā E. Svirlovskis publicēja "Farmaceitiskā žurnālā" rakstu "Ārstniecības augu kultūras stāvoklis Krievijā un ārzemēs" [68, 70]. Viņš ierosināja kultivēt dziedniecības augus Krievijā, kurus pirms tam importēja no Vācijas, pieaicinot agronomus, farmaceitus un ķīmiķus, norādīja, kādos virzienos būtu jāstrādā, lai nostādītu to iegūšanu uz racionāliem un zinātniskiem pamatiem [70].

E. Svirlovskis ieguva ne vien zinātnieku, bet arī valdības aprindu uzmanību. Viņu 1916. gadā iecēla par galveno speciālistu Zemkopības departamentā Petrogradā [35].

Tolaik Pirmā pasaules kara apstākļos opijs bija ļoti nepieciešams kara medicīnā, lai remdētu ievainoto karavīru sāpes un ciešanas. Ārstniecības augu sagādi pārraudzīja Zemkopības ministrija.

1914. gadā, sākoties Pirmajam pasaules karam Krievijā, radās ārstniecības zāļu bads. Līdz tam lielāko daļu medikamentu, arī dziedniecības augu drogu, importēja no ārzemēm, visvairāk no Vācijas. Opiju ievada no Turcijas, Konstantinopoles, bet opija alkaloīdus – no Vācijas. Ar kara sākumu opija imports izbeidzās. Kara darbībai vēršoties plašumā, arvien vairāk karavīru tika ievainoti, bet sāpju remdinošā līdzekļa opija trūka. Vajadzēja steidzīgi kultivēt opija magones un iegūt opiju. Lai ierīkotu dziedniecības augu kultūru plantācijas un noskaidrotu, kur vislabāk ievācamī savvaļā augošie ārstniecības augi, 1915. gadā Zemkopības departamentā Petrogradā nodibināja speciālu Augstāko militārās un evakuācijas pārvaldi, kas organizēja ekspedīcijas uz dažādiem valsts novadiem.

E. Svirlovski 1916. gadā komandēja uz Turkestānas Semirečjes apgabalu pētīt turienes farmācijas floru un organizēt opija magoņu kultivēšanu un opija iegūšanu [35, 36]. Opija magoņu kultivēšanas tradīcijas tajā bija ieviesuši dunganī, kas 19. gs. 70. un 80. gadu mijā bija ieceļojuši no Ķīnas. Viņi opiju kontrabandas ceļā sūtīja uz Ķīnu. Nereti muitnieki to pārtvēra, konfiscēja un sadedzināja. Opiju ieguva no sabiezējušas opija magoņu (*Papaver somniferum* L.) sulas. To dabūja, iegriezot zaļās, nepilnīgi nogatavojušās magoņu galviņās. Iztecējušo, sabiezējušo sulu pēc dienas nokasīja no galviņām. Iegūto mitro masu izžāvējot, ieguva opiju. Apstrādes process bija samērā primitīvs. Opijs, kas saturēja vairāk nekā 45% mitruma, bojājās, pelēja. Tam nevarēja piedot vajadzīgo veidu: no iepakojuma iztecēja. Žāvējot strauji, žāvēšanas iekārtās tas nomelnēja. Prževaļskā un Džarkentā atūdeņošanai lietoja iekārtas, kādas izmantoja alus fabrikā iesala žāvēšanā. Daļēji izžāvēto opiju sasmalcināja sīkākos gabalos un turpināja žāvēšanu, pēc tam sasmalcināja pulverī akmens vai koka piestās un izsijāja caur sietu.

1916. gada pavasarī E. Svirlovskim piešķīra plašas pilnvaras, apgādāja ar nepieciešamām iekārtām un ķīmikālijām. Ceļš uz Semirečjes apgabalu bija tāls, grūts un bīstams. Līdz Taškentai nokļuva pēc 6 dienu ilga brauciena vilcienā. Uz Verniju (Alma-Atu) vēl tikai būvēja dzelzceļu. Kaut kā ekspedīcija kopā ar dzelzceļa strādniekiem uz platformām nokļuva Džambulā. Atlikušo 600 kilometru ceļu līdz opija ražošanas centram – Alma-Atai – vajadzēja braukt ar pasta pajūgiem, kurus mainīja pēc 20–30 verstu nobraukšanas. Tajā laikā notika kirgīzu dumpis.

Viņi laukos iznīcināja krievu apmetnes un pasta stacijas. Dumpja apspiešanai bija izsaukti kazaki. Reiz E. Svirlovskis sameklēja vedējus, lai nogādātu laboratorijas iekārtu vajadzīgā vietā. Kādu nakti tie, glābdami savu dzīvību, atstāja Svirlovski vienu ar visām kastēm stepē. Kirgīzi draudēja viņu nošaut, bet viss beidzās laimīgi: viņš nokļuva paredzētā vietā Tjanšana kalnu pakājē pie Ķīnas robežas.

Neskatoties uz visām grūtībām, E. Svirlovskis 1916. gadā noorganizēja opija iegūšanu. Ar dunganiem sarunāja izveidot opija magoņu laukus un produkciju nodot valstij. Viņiem pievienojās vietējie krievi un tatāri. Noorganizēja opija savākšanas punktus un laboratoriju, kurā noteica ievāktajam opijam morfija saturu. 1916. gadā jau pietiekošā daudzumā opiju nosūtīja armijai.

Pavasārī E. Svirlovskis ieradās agri, kad magones vēl tikai ziedēja, laiku izmantoja lietderīgi: iepazinās ar vietējo augu floru. Uz divām dienām izbrauca arī uz Ķīnu [35, 36].

1917. gada rudenī ekspedīcija, savākusi labu opija ražu, atgriezās Petrogradā. E. Svirlovskis publicēja plašu atskaiti par komandējumu "Magoņu kultūra un opija iegūšana". To brošūrā izdeva Zemkopības departamenta Augstākā sanitārās evakuācijas nodaļa [43]. 1918. gadā E. Svirlovskis Botāniskā dārzā sistematizēja savāktos augus. Padomju iekārta opija iegūšanu nostiprināja un attīstīja ar centru Prževaļskā labi nostādītā opija sovhozā un opija stacijā. Tā E. Svirlovskis vēsturē iegājis kā opija audzēšanas ieviesējs ne vien Krievijā, bet arī Padomju Savienībā [36].

1918. gada augustā zinātnieks no badā nonākušās Petrogradas atgriezās tēva mājās vācu okupētajā Latvijā, kur pavadīja lielinieku īso valdīšanas laiku 1919. gada sākumā. Viņa tēvs kara laikā bija pazudis bez vēsts, mājās saimniekoja māte Lizbete.

1919. gada 16. augustā E. Svirlovski uzaicināja Latvijas Iekšlietu ministrijas departamentā par Ķīmijas nodaļas vadītāju. 1919. gada 20. novembrī viņu ievēlēja un apstiprināja par Latvijas Augstskolas Medicīnas fakultātes asistentu profesora Eduarda Zariņa lasītiem priekšmetiem.

Strādājot departamentā, viņš ieteica dzeramā ūdens dezinficēšanai lietot ozonu, pētīja fosfītu, lecitīnu un to, kā tiesu ķīmijā tiek noteikti minerālūdeņi un metilspirts.

1920. gada 1. jūlijā E. Svirlovskis kļuva Latvijas Augstskolas Ķīmijas fakultātē par docentu un Farmakognozijas katedras vadītāju. Kopā ar profesoru E. Zariņu un provizoru M. Pusbarnieku sastādīja Farmācijas nodaļas mācību programmu. Viņiem pievienojās farmācijas maģistri Jānis Kupcis (1871–1930), Jānis Maizīte (1883–1956) un provizors Dāvis Blūmentāls (1871–1937). 1920./1921. mācību gadā Farmācijas nodaļā darbojās pirmais kurss, nākamajā 1921./1922. mācību gadā jau otrais kurss. E. Svirlovskis lasīja farmakognozijas kursu farmaceitiem un saīsinātu tā kursu ārstiem un veterinārārstiem, kā arī vadīja praktiskos darbus farmakognozijā. Mikroskopiju viņš pasniedza farmācijas, ķīmijas un kādu laiku arī bioloģijas studentiem [2, 24].

Lai iepazītos ar farmakognozijas jaunākajām darba metodēm, mācību darbu un dziedniecības augu kultivēšanu, 1923. gada vasarā E. Svirlovskis apmeklēja Berlīnes Farmācijas institūtu un botānisko dārzu [1].

No 1920. gada 30. jūnija Farmakognozijas katedra atradās Kronvalda bulvārī 4. 1925. gadā to pārcēla uz Baznīcas ielu 5. Tajā minimāli pārbūvējot piekto dzīvokli, iekārtoja auditoriju-praktisko darbu telpu, muzeju, laboratorijas un sagatavošanas telpu, kas reizē bija subasistentu un asistentu darba vieta. Profesora kabinetā izvietoja bibliotēku.

Organizējot katedru, profesors E. Svirlovskis iegādājās iekārtas un inventāru, ķīmikālijas, traukus un uzskates līdzekļus. Augu un dzīvnieku izcelsmes drogas saņēma no Vācijas firmas *Merck*, tropu un subtropu herbāriju no Holandes. Iekārtoja ārstniecības augu dārzu iepretim Ķīmiijas fakultātei – Kronvalda ielas apstādījumos, pēc tam to pārcēla uz Rīgas pilsētas dārzniecību Dreiliņos, beigās uz Pārdaugavu, Latvijas Universitātes Botānisko dārzu Kandavas ielā 2. Katedrā bez profesora darbojās viens vai divi asistenti, viens subasistents (laborants) [2, 35].

1924. gadā E. Svirlovski ievēlēja par profesoru Farmakognozijas katedrā. Tajā dažādos laikos par asistentiem strādājuši Alvīne Lidurte (1920–1927), Marta Ieviņa (1926–1927), Olga Grauze (1929–1935) un Kārlis Kazerovskis (1941–1944). Subasistenta pienākumus izpildījuši Marta Liepiņa (1921–1926), Roberts Jakobsons (1926–1930), Olga Grauze (1927–1929), Roberts Zvejnieks (1930–1936), Ernests Mālers (1935–1937), Herberts Cālbergs (1937–1938) un Kārlis Kazerovskis (1939–1940) [37]. Vecākā asistente bijusi Olga Grauze (1935–1944).

Ārstniecības augu kultivēšanā E. Svirlovskis sadarbojās ar Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātes mācību spēkiem un lauksaimniecības skolu skolotājiem. Pēc viņa ierosinājuma izmēģinājuma lauciņus iekārtoja Lauksaimniecības fakultātes saimniecībā Rānavā, vēlāk arī Vecaucē un lauksaimniecības skolā Malnavā. Zemnieku saimniecībās Allažos un Saldū sāka kultivēt kumelītes, baldriānus un piparmētras. Pamazām ārstniecības augu audzēšana vērsās plašumā. Tautas labklājības ministrija nodibināja Augu tirdzniecības uzņēmumu, ko vadīja E. Svirlovskis skolnieks Roberts Jakobsons. Profesors bija bieži sastopams šajā uzņēmumā kā konsultants. Ar ārstniecības augu drogām apgādāja slimnīcas, galēniskās laboratorijas, farmaceitiskos uzņēmumus, un tās eksportēja uz ārzemēm.

Farmakognozijas katedra ievāktu drogu labvērtību pārbaudīja, analizēja atnesotos savvaļas augus.

E. Svirlovskis 1925. gadā pasūtīja uzpirkstīšu sugu (*Digitalis*) sēklas, lai noskaidrotu šīs drogas lietošanu sirds slimību ārstēšanā. 1929. gada vasarā viņu komandēja uz Austriju. Vīnes Universitātes Botāniskā institūta laboratorijā viņš iepazinās ar augu ģenētiku, embrioloģiju un citoloģiju. Atgriezies Latvijā, uzpirkstītes krustojot, ieguva 12 dažādus hibrīdus. Noskaidroja hibrīdu īpašības, to sēklu dīgšanas spēju. Pievērsās arī glikozīdu un saponīnu veidošanās procesam. Sirds glikozīdu farmakoloģisko izpēti viņam palīdzēja veikt Medicīnas fakultātes privātdocents Eduards Rencis (*Rentz*, 1898–1966) ar jūras cūciņām, bet toksisku pārbaudi veica Farmakognozijas katedrā ar vardēm. Ziemā tās meklēja Siguldā, Gūtmaņa alā, strautiņā [24, 35].

Pētījuma rezultātus E. Svirlovskis apkopoja farmācijas doktora (*Dr. pharm.*) disertācijā “Hibridoloģiskas un embrioloģiski citoloģiskas studijas par *Digitalis* ģinti”, ko aizstāvēja 1937. gada 20. maijā. Tās oficiālie oponenti bija profesori Eduards Zariņš, Nikolajs Malta un Jānis Maizīte [29]. Daļu disertācijas publicēja Kembridžas Universitātes rakstu krājumā *Journal of Genetics* 1939. gadā ar nosaukumu

Hibridologische studien in der Gattung Digitalis [113]. Pēc disertācijas aizstāvēšanas, godinot cienījamo filistru, korporācijas *Lettgallia* konvents viņam pasniedza zinātņu doktora zelta nozīmi [16].

Aktīvi E. Svirlovskis piedalījās grāmatas “Latvijas farmakopeja” (1940) veidošanā kā farmakognozijas subkomisijas priekšsēdētājs un nozīmīgāko rakstu autors [46].

Zinātniskos, mākslas un arhitektūras studiju nolūkos E. Svirlovskis 1933. gada pavasarī par saviem līdzekļiem aizbrauca uz Austriju, Itāliju, Franciju, Šveici [104], bet 1938. gada vasarā – uz Poliju, Ungāriju, Dienvidslāviju, Austriju un Grieķiju un iepazinās ar šo valstu kultūru [112]. Ceļojumos interesējās par turienes dabu, apmeklēja botāniskos dārzus, augstskolu Farmakognozijas katedras, iepazinās ar savas specialitātes zinātniekiem, mākslas un arhitektūras objektiem.

1940. gadā Latvijas Universitātes mācību grāmatu sērijā ar 15. numuru iznāca E. Svirlovskas “Farmakognozijas I vispārīgā daļa”. Tās priekšvārdā autors norāda: “Galveno vērību piegriezu farmācijas studentu vajadzībām, tāpēc ka viņi savās studiju gaitās šādas grāmatas trūkumu visvairāk sajūt, jo lekcijas nevar aizstāt mācību grāmatu un grāmata savukārt lekcijas.” [45] Uzsākot izdot Latvijas farmaceitu žurnālu, E. Svirlovskis 1924. gadā darbojās kā tā galvenais redaktors. Viņš bija Latvijas Farmaceitu biedrības, Latvijas Ķīmiķu biedrības, Latvijas Biologu biedrības un *Deutschen Pharmazeutischen Gesellschaft* biedrs. Biologu biedrībā kādu laiku izpildīja priekšsēdētāja amatu. Par ieguldījumu farmācijā E. Svirlovskis 1935. gadā saņēma Triju Zvaigžņu ordeni (III šķiru).

Profesora mierīgo dzīves un darba ritmu pārtrauca PSRS, okupējot Latviju (1940–1941), un Lielais Tēvijas karš (1941–1945). Jau 1940. gada rudenī no Ķīmijas fakultātes dekāna un Farmācijas nodaļas vadītāja amata tika atbrīvots studentu cienītais profesors Eduards Zariņš. Citi mācībspēki tika atlaisti vai pazemināti amatā. 1940. gada 14. jūnijā vairāki Latvijas Universitātes mācību spēki tika izsūtīti un Sibīriju. Viegglāks nebija vācu okupācijas laiks (1941–1944) ar visādiem ierobežojumiem. Profesors turpināja strādāt pedagoģisko un zinātnisko darbu. 1943. gada maijā viņa asistents Kārlis Kazerovskis (1910–1987), ko profesors uzskatīja par sava darba turpinātāju, sekmīgi aizstāvēja farmācijas doktora disertāciju “Dažu savvaļas augu saponīnu saturs un *Trientalis europaea* L. saponīns”. Oponenti bija profesori Eduards Zariņš, Eduards Svirlovskis un Gustavs Vanags [29].

K. Kazerovskis bija veicis eksperimentus ar 21 saponīnu saturošu augu, īpaši ar Eiropas septiņstarītēm (*Trientalis europaea* L.). To izdalīja kristāliskā veidā, ko oponenti atzina kā nozīmīgu atklājumu.

E. Svirlovskis, būdams sajūsmā par sava audzēkņa darbu, piesprauda K. Kazerovska svārku atlokam savu doktora zelta nozīmi ar uzrakstu otrā pusē “Prof. Dr. pharm. E. Svirlovskis *Lettgallia*'s konvents”. Ar to viņš simboliski turpināja vienu no savas korporācijas skaistākajām tradīcijām [16].

1944. gada rudenī, baidīdamies no padomju represiju atkārtοšanās, emigrēja seši no vienpadsmit Farmācijas nodaļas mācību spēkiem, arī K. Kazerovskis. Vācijā pēc kara viņš strādāja UNRRA Universitātē Minhenē. 1949. gadā izceļoja uz ASV, iesaistījās darbā Ferri institūta Farmācijas koledžā sākumā kā palīgprofesors, vēlāk kā farmakognozijas profesors. No 1969. līdz 1976. gadam viņš vadīja

Farmakoznijas nodaļu. 1975. gadā, aizejot pensijā, viņu cildināja vadība: “Jūs bijāt viens no vislabāk sagatavotiem, organizētiem un entuziastiskākiem profesoriem, kāds mums bija. Studenti Jūs respektēja un apbrīnoja.” Kazerovska devums akadēmiskā darbā atzīmēts ar bronzas piemiņas plāksni koledžā.

E. Svirlovskis izbeidza savu vecpuiša dzīvi 1944. gada 13. maijā. Rīgas dzimtsarakstu nodaļā viņš salaulājās ar Rīgas 1. slimnīcas ārsti Zeltu Puriņu, kas dzimusi 1893. gada 22. septembrī. Eduardam bija gandrīz septiņdesmit gadu, bet Zelmāi – piecdesmit. Kā atzīmēts I. Baueres un A. Toomas rakstā: “Mīlestība nav forma, mīlestība ir saturs”, viņi bijuši “divi ar iemīļoto darbu pārņemti vientuļi cilvēki, kas mūža vakarā laimīgi atraduši kopīgo pavardu, pie kura pasēdēt un paklusēt, sajūtot garīgo tuvību” [25].

1944. gada jūlijā beidzamās dienās E. Svirlovskis ar sievu atpūtās dzimtas mājās “Dimzēni” Jēkabnieku pagastā. Pie viņiem ciemojās arī kādreizējā subasistente Marta Liepiņa, kas strādāja Jelgavā aptiekā. Pārraujot fronti Lietuvā pie Šauliem, Sarkanā armija negaidīti iebruka Zemgalē. Profesors palika iekarotā teritorijā. Tai laikā viņa tuvākie darbabiedri Rīgā emigrēja uz Vāciju.

1944. gada 3. novembrī, kad Rīga jau bija padomju varas rokās, E. Svirlovskis devās uz Latvijas Valsts universitātes Ķīmijas fakultāti. Viņu sagaidīja nepatīkams pārsteigums: dzīvoklī Baznīcas ielā 8–25 bija ievācies kāds jaunās varas pārstāvis. Viņam bija jācīnās, lai to atgūtu. Profesoram vajadzēja meklēt jaunus darbiniekus, apmācīt tos, lai 1945. gada I pusgadā varētu atjaunot katedras darbu. Par E. Svirlovski liecināja viņa nesavtīgais darbs. To novērtēja arī padomju vara, piešķirot medaļu “Par varonīgu darbu Lielā Tēvijas karā 1941–1945”. 1945. gada martā Valsts augstākā atestācijas komisija viņam apstiprināja doktora zinātnisko grādu un profesora nosaukumu [24, 35].

Tāpat kā Farmācijas nodaļas vadītājam profesoram Jānim Maizītem, arī Eduardam Svirlovskim bija nepieņemama Maskavas programma, kas bija obligāta visām augstskolām farmaceitu apmācībā. Studijām paredzēja tikai četrus gadus līdzšinējās Latvijas Universitātes piecu gadu programmas vietā. To vajadzēja nobeigt četros gados nevis ar diplomdarba aizstāvēšanu, bet tikai ar valsts eksāmenu kārtošanu. Vēl 1949. gadā profesors E. Svirlovskis strādāja pēc agrākās programmas. Ar profesora J. Maizītes aiziešanu mūžībā 1950. gadā vairs nebija neviena kompetenta un zinoša cīnītāja. Pēc atdalīšanas no Ķīmijas fakultātes un pievienošanas Rīgas Medicīnas institūtam Farmācijas fakultāte palika pabērna lomā.

Borātu pētnieks profesors H. Gode atceras: “Kad jau biju asistents, šad tad biju viņa kabinetā. Rādīja man krievu farmaceitu biedrības žurnālu sējumus, kurus savā laikā bija izdevis Krievijā – vairāki liela formāta biezi sējumi.

Viņš jūsmoja par Grieķijas dabu, un es iedevu viņam lasīt ceļojumu aprakstus par Grieķiju. Viņš jau toreiz bija slims, pirms aiziešanas uz slimnīcu man grāmatu atdeva.

Pēc prostatas operācijas atnāca no slimnīcas, bet drīz bija atkal jāiet uz slimnīcu, un viņu vairāk neredzēja. Vispār viņš bija augsti stāvoša persona, solīds, nepieejams, izturēja distanci.

Mēs sarunājāmies arī par viņa specialitāti. Mani interesēja valrieksti, kas aug mūsu dārzos un parkos. Viņš paskaidroja, ka tie, kas aug, ir Juglans nigra, bet ēdamais valrieksts ir Juglans regia.”

E. Svirlovska skolniece Helēna Rubīne par profesoru raksta: “Savu pēdējo lekciju Eduards Svirlovskis 1949. gada 29. martā nolasīja trešā kursa farmaceitiem [starp kuriem bija arī šī raksta autore]. Kā parasti viņš apmeklēja arī praktiskos darbus, paskatījās, kā strādā studentes. Viņš bija manāmi uztraucies, kad sniedza norādījumus asistentei M. Liepiņai, kas jādara, kamēr viņš atradīsies slimnīcā.” [24] Pēc neveiksmīgās operācijas profesors aizgāja aizsaulē 1949. gada 17. maijā.

E. Svirlovski izvadīja 1949. gada 20. maijā no Latvijas Valsts universitātes Liepājas aulā Raiņa bulvārī 19. Zārku no slimnīcas kapličas atveda pulksten septiņos. Pie šķirsta no plkst. 11 līdz 12.30 stāvēja goda sardze – sākumā studenti, tad laboranti, beidzot mācību spēki. Atvadoties darbabiēdros organiskās ķīmijas profesors Gustavs Vanags teica: “Otrdien 17. maijā agrā rīta stundā ir stājušies pukstēt vecākā mācības spēka, farmācijas zinātņu doktora, profesora Eduarda Svirlovska sirds. Viņa nāve – neatsverams zaudējums fakultātei. Būs grūti šo robu aizpildīt. Viņš bija ne tikai liels speciālists farmakognozijā, bet arī izcils studentu audzinātājs, prata lasīt lekcijas augstākā zinātniskā līmenī, papildināt ar jaunākiem zinātniskiem sasniegumiem, bet arī dziļi ieinteresēt studentus savā specialitātē. Attiecībā pret darba biēdriem bija vienmēr atsaucīgs, saprotošs un izpalīdzīgs. Šo kluso līdzjūtošo sirsniņu un izpalīdzību arī man nācās izjust kādā manas dzīves grūtā posmā, par ko arī es personīgi izsaku visdziļāko pateicību.”

No aulā zārku iznesa, ievietoja mašīnā. Sēru gājiens devās uz Ķīmijas fakultātes ēku Kronvalda bulvārī 4, kur notika īss klusuma brīdis un zemū tika noliekti karogi. Pēc tam brauciens uz dzimto Ūziņu kapsētu, kur E. Svirlovskis tika apbedīts. Tur pēdējos atvadu vārdus teica viņa tuvākais darbabiēdros profesors Jānis Maizīte [41].

E. Svirlovskim nebija miera zem Latvijas priedēm. Izlasījuši kādā publikācijā, ka Ūziņu priežu kapos apbedīts profesors, ļaundari nekautrējās pārbaudīt, vai nav saglabājusies mūža saderības zīme, ko rūsa un kodes nemaitā – laulības gredzens.

Viņa sieva Zelma Svirlovska nodzīvoja garu mūžu: aizsaulē aizgāja 1990. gadā. Lai gan viņa Ūziņu kapos guldīta blakus vīram, pieminēklī iecirsts tikai Eduarda Svirlovska un viņa mātes Lizbetes vārds. Nav nekādas norādes, ka te ir arī Zelas Svirlovskas atdusas vieta [25].

Profesoru var raksturot kā izcilu zinātnieku. Viņš uzmanīgi sekoja jaunākai literatūrai savā nozarē. Pētījumiem centās lietot jaunāko aparatūru un zinātniskās atziņas. Ja kādu darbinieku vai studentu interesēja izpētīt dziļāk kādu jautājumu, izlīdzēja ar grāmatām no savas bibliotēkas. Profesors mīlēja strādāt, to arī prasīja no saviem darbiniekiem; kā cilvēks bija vienkāršs, kārtīgs, izpalīdzīgs, ar lielu pienākuma sajūtu. Ja kādam studentam draudēja izslēgšana nenomaksātas mācību naudas dēļ, samaksāja viņa vietā. Pret studentiem un asistentiem bija stingrs, prasīgs un taisnīgs [24, 35]. Ja kāds no studentiem nestrādāja, kā vajadzēja, sekoja brīdinājums: “Es jūsu vietā darītu tā.” Viņa palīgs farmācijas doktors Kārlis Kazarovskis atceras: “Profesors nekad nelika gaidīt uz saviem eksāmeniem vai lekcijām. Ja students atnācis uz eksāmenu ar nokavēšanos, pēc tam, kad profesors studentu jau pāris reizes bija izmeklējis, tad viņš zobgalīgi pieminājis: “Nu jā, jūs griebet būt tā saule un man jābūt tai planētai.” Savas stingrās nostājas dēļ filistrs bija viens no visvairāk respektētiem mācību spēkiem Ķīmijas fakultātē. Ar paviršām

zināšanām neviens students uz viņa eksāmeniem negāja, jo jau iepriekš zināja, kāds būs liktenis.“ [16]

E. Svirlovskis nemēdza par sevi runāt, izvairījās no citu slavināšanas. Lai par spējām un panākumiem runā padarītais. Pētnieciskā darbā profesors iesaistīja asistentus un studentus. Viņa vadībā izstrādāti 49 diplomdarbi [38]. Pētīts Latvijas ārstniecības augu – kumelīšu, sinepju, miltenju, velnābolu, apdziru un dažu saponīnu saturošu augu – ķīmiskais sastāvs un drogu anatomiskā uzbūve. Pārbaudītas dažādu alkaloidu, cukuru u. c. vielu kvalitatīvās un kvantitatīvās noteikšanas metodes. Veikta ārstniecības augu aklimatizācija, arī selekcija un hibridizācija ar uzpirkstītes ģints augiem. Vairāki studentu diplomdarbi saīsinātā vai pārstrādātā veidā iespiesti.

No 1948. gada profesora vadībā darbojās farmācijas studentu zinātniskais pulciņš, kas pēc viņa nāves 1949. gadā turpināja strādāt viņa skolnieces, toreizējās studentes Helēnas Rubīnes vadībā [35].

Profesors Eduards Svirlovskis bija ne vien erudīts zinātnieks, bet arī augsta intelekta cilvēks. Viņam nebija sveša daiļliteratūra un māksla. Brīvos brīžus profesors pavadīja ar grāmatu rokās. Bez iemīļotajiem latviešu rakstniekiem oriģinālā lasīja V. Gētes, F. Šillera un Ļ. Tolstoja darbus. Viņa dzīvoklī bija gleznas un reprodukcijas. Ārzemju ceļojumos nepalaida garām izdevību iepazīties ar arhitektūras un mākslas pieminekļiem [24, 35].

Tuvas E. Svirlovskim bija dzimtās mājas “Dimzēni”. Tajās viņš pavadīja ne tikai vasaras brīvlaiku, bet katru brīdi, kad varēja izrauties no Rīgas. Savus ienākumus – profesora algu (tā nebija maza) – izmantoja lauku sētas sakopšanai. Izveidoja nelielu dendroloģisko parku un dziedniecisko augu dārzu. Gar koku lapotnēm Svētes upes krastā labi saskatāms ir dzīvojamās ēkas sarkano dakstiņu jumts. Lauku mājā viņš labprāt pieņēma draugus: otrā stāvā bija izbūvējis divas istabas viesiem [35].

K. Kazerovskis raksta: “Filistrs nepiekrīta arī parastam buršu teicienam *In vino veritas*. Savus ciemiņus profesors pie pusdienu vai vakariņu galda, sabiedrības tradīciju dēļ, pacienāja ar glāzi vīna vai glāzi *aqua vitae* un tad, ne jau nenovīdības dēļ, pēc pirmās glāzes pudele tika nolikta atpakaļ skapī. Tā nu iznāca, ka no vienas un tās pašas pudeles profesors cienāja savus viesus vairākus gadus. Viņš atzina un stingri sekoja vecai dzīves gudrībai: ko dari, to dari ar mēru un ar jēgu.” [16]

Profesoram nebija daudz tuvu draugu, vienīgi kādi no Tērbatas laika studiju biedriem. Vēlāk, darbojoties Latvijas Biologu biedrībā, viņa draugu pulkam pievienojās profesori Nikolajs Malta, Aleksandrs Zāmelis, Kārlis Ābele un Oktāvs Trebū.

VĒRES

Par E. Svirlovski

1. *Latvijas Universitāte 1919–1929*. Rīga: LU, 1929, 109.–110. lpp.
2. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939*. Rīga: LU, 1939, 2. daļa, 180.–181. lpp.
3. Ķešāns A. Ķīmijs fakultāte [par E. Svirlovski 364., 369., 370., 390., 391., 399. lpp.]. No: *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939*. Rīga: LU, 1939, 1. daļa, 363.–340. lpp.
4. Maizīte J. Farmācija [par farmakognoziju un E. Svirlovski 50.–51. lpp.]. No: *Zinātne Tēvzemei divdesmit gados 1918–1938*. Rīga: LU, 1938, 47.–61. lpp.
5. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā. 2. daļa. Tehniskās fakultātes Latvijas Universitātē, Rīgas Universitātē, Latvijas Valsts universitātē 1919–1958* [par

- E. Svirlovski 131., 177., 178., 187., 190., 195., 260., 190., 355., 359., 361., 407., 469., 494. lpp.]. Rīga: RTU, 2004.
6. Grosvalds I., Alksnis U., Meirovics I., Ruplis A. *Ķīmija Latvijas Universitātē (1919–1944)* [par E. Svirlovski 42., 45., 53., 70., 71., 88., 96., 120., 146., 159., 160. lpp.]. Rīga: Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 116. lpp.
 7. *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 468. lpp.
 8. *Latviešu konversācijas vārdnīca. 21. sēj.* Rīga: A. Gulbja apgāds, 1940, 41399.–41400. sleja.
 9. *Latvju mazā enciklopēdija. Mich-Z*. Rīga: Grāmatu draugs, 2506. sleja.
 10. *Latvju enciklopēdija*. Stokholma: Trīs Zvaigznes, 1953–1955, 2389. sleja.
 11. *Latvju enciklopēdija 1962–1992*. 4. sēj., 1-šm. Rockville, Md, ASV: Amerikas latviešu apvienības Latviešu institūts, 1990. 532 lpp.
 12. *Enciklopēdiskā vārdnīca. 2. sēj.* Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991, 226. lpp.
 13. *Latvijas enciklopēdija. 5. sēj.* Rīga: V. Belokoņa izdevn., 2009, 387. lpp.
 14. Zaļenieku pagasts Jelgavas rajonā [kultūras un arhitektūras pieminekļi (Lieldimzēni), ievērojamas personības (E. Svirlovskis)]. No: *Latvijas pagasti. Enciklopēdija*. Rīga: Preses nams, 2002, 651., 652. lpp.
 15. Prof., Dr. [80 gadu dzimšanas dienas atcere]. *Tehnikas Apskats*, 1954, Nr. 4, 10. lpp.
 16. Kazerovskis K. Svirlovskis Eduards. 90 gadu dzimšanas atcere. *Universitas*, 1964, Nr. 13, 55.–58. lpp.
 17. Kazerovskis K. LU Ķīmijas fakultātes Farmācijas nodaļa. *Universitas*, 1970, Nr. 25, 13.–23. lpp.
 18. Pilce M. Profesoru Eduardu Svirlovski pieminot. No: *Dabas un vēstures kalendārs. 1974*. Rīga: Zinātne, 1973, 188.–190. lpp.
 19. Blumberga M. Farmakologa atcerei [E. Svirlovskā 100 dzimšanas dienas atcere P. Stradiņa vēstures muzejā]. *Rīgas Balss*, 1974, 26. nov., Nr. 2776.
 20. Grosvalds I. Ķīmijas fakultātes Farmācijas nodaļai veltītais kolokvijs. *Latvijas PSR ZA Vēstis*, 1979, Nr. 6, 137. lpp.
 21. Vīksna A. Svirlovskis Eduards. *Veselība*, 1982, Nr. 8, 3. lpp.
 22. Vīksna A. *Par ārstu takām* [E. Svirlovskis]. Rīga: Avots, 1990, 80.–81. lpp.
 23. I. Grosvalds, U. Alksnis, A. Ruplis, I. Meirovics. Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes Farmācijas nodaļa (1919–1950). *Acta Medico-Historica Rigensia. 5. sēj.* Rīga: Pauli Stradini Museum Historiae Medicinae, Nr. 200, 203.–222. lpp.
 24. Rubīne H. Atceroties profesoru Eduardu Svirlovski. *Materia Medica*, 2004, Nr. 11, 18.–22. lpp.
 25. Bauere I., Tooma A. Mīlestība nav forma, mīlestība ir saturs [par prof. E. Svirlovski]. *Vides Vēstis*, 2015, Nr. 4, 40.–45. lpp.
 26. Kūts nodeg, kazas dzīvas [par uguns nelaimi “Lieldimzēnu” arhitektūras pieminekļa kūtī]. *Latvijas Avīze*, 2016, 21. sept., 5. lpp.
 27. Mauriņa B. *Augstākā farmaceutiskā izglītība: Tērbatas universitāte, Latvijas Universitāte, Latvijas Valsts universitāte, Rīgas Medicīnas institūts (specialitāte – farmācija, promocijas darba kopsavilkums)*. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2008, 52. lpp.
 28. Vīksna A. *Tērbatas universitāte*. Rīga: Zinātne, 1986. 192 lpp.
 29. Baltiņš M. *Latvijā aizstāvētās doktora disertācijas (1923–1944)*. Rīga: LU Bibliotēka, 2004, 91. lpp.
 30. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427. f., 19. apr., 1667. l., 147. lp.
 31. Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 27. krājums.
 32. P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, 257. krājums.
 33. Jēkabnieku (Ūziņu) bibliotēka, materiālu krājums.
 34. Svirlovskā Z. *Atmiņas par Eduardu Svirlovski*. P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, 257. krājums, inv. Nr. Z-1641, mašīnraksts, 2 lp.

35. Liepiņa Marta. *Atmiņas par Eduardu Svirlovski*. P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, 257. krājums, inv. Nr. Z-1639, mašīnraksts, 2 lp.
36. Гаммерман А. Ф., Лиепиня М. П. Из воспоминаний профессора Э. Сvirlovского. *Из истории медицины*. Т. 12. 1980, с. 168–175.
37. *Список научных работ профессора доктора Эдуарда Ивановича Сvirlovского (1906–1949)*. P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, 257. krājums, inv. Nr. Z-2000, mašīnraksts, 4 lp.
38. *Farmācijas fakultātes studentu diplomdarbu saraksts, sastādīts ap 1975. gadu*. P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, 257. krājums, inv. Nr. Rp 3851, mašīnraksts, 5 lp.
39. *Mag. pharm. Eduarda Svirlovskā curriculum vitae (20.V 1937.)*. Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 27. krājums, inv. Nr. 6903, 20.V, 1937, 16. lp.
40. Malta N., Zariņš E., Maizīte J. (28. IV. 1937). *Atsauksme par prof. mag. E. Svirlovskā darbu "Hibridoloģiskas un embrioloģiski citoloģiskas studijas par Digitalis ģinti"*. Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 27. krājums, inv. Nr. 6903, 14. lp.
41. *Prof. Dr. E. Svirlovskā izvadīšanas gaita. 1949. 20.V*. Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 27. krājums, inv. Nr. 1436, 4.–5. lp.

E. Svirlovskā darbi

Grāmatas

42. Сvirlovский Э. И. *К вопросу о действии разведенной соляной кислоты на белковая вещество*. Юрьев: Э. Верман, 1906, 119 с.
43. Сvirlovский Э. И. *Культура мака и добывание опиума в Семиречье (отчет о командировке в Семиречье)*. Петроград: А. Э. Винике, 1917, 39 + 5 с.
44. Svirlovskis E. *Mikroskops un tā lietošana*. Rīga: F. Vītuma izdevn., 1922. 78 lpp.
45. Svirlovskis E. *Farmakoznija. I d.* Rīga: LU, 1940. 228 lpp.
46. Svirlovskis E. (priekšsēdētājs), Maizīte J., Vaits R. *Latvijas farmakopeja. Farmakoznijas subkomisija*. Rīga: Tautas labklājības ministrijas izdevums, 1940. 968 lpp.

Raksti

47. Swirlowsky E. Zur Frage nach der Einwirkung von verdünnter Salzsäure auf Eiweisssubstanzen. *Zeitschrift für physiologie, Chemie*, 1907.
48. Сvirlovский Э. Озон как обезвреживающее средство для питьевой воды. *Фармацевтический журнал*, 1909, № 27, 28, 29.
49. Сvirlovский Э. Группа фосфатидов и лецитины. *Фармацевтический журнал*, 1909, № 45, 46.
50. Сvirlovский Э. Использование некоторых приборов химико-бактериологических лабораториях и в рецептуре. *Фармацевтический журнал*, 1910, № 12.
51. Сvirlovский Э. Краткий обзор успехов фармации за 1909 год. *Фармацевтический журнал*, 1910, № 14, 15, 16, 21, 22, 24, 25.
52. Сvirlovский Э. Диокси-диамино-арсено бензол, новое средство против сифилиса. *Фармацевтический журнал*, 1910, № 10.
53. Сvirlovский Э. Стерилизация и дезинфекция в аптечной практике. *Фармацевтический журнал*, 1910, № 42, 44, 45, 46.
54. Сvirlovский Э. Шестое издание Российской фармакопеи. *Фармацевтический журнал*, 1910, № 47, 48.
55. Сvirlovский Э. И. Обеззараживание воды озоном и первая озонная станция Петербурга. *Фармацевтический журнал*, 1911, № 20, 21.
56. Сvirlovский Э. Современное исследование минеральной воды согласно теориям растворов. *Фармацевтический журнал*, 1911, № 47, 48.
57. Сvirlovский Э. И. Материалы к статистике продажного пчелиного воска. *Фармацевтический журнал*, 1912, № 17.

58. Свирловский Э. И. Метиловый алкоголь с точки зрения судебно-химической экспертизы. *Фармацевтический журнал*, 1912.
59. Свирловский Э. И. Краткий обзор успехов фармации за 1912 год. *Фармацевтический журнал*, 1913, № 10, 11, 12, 13, 14, 15.
60. Свирловский Э. *Задачи и направление фармации в разная эпохи ея развития*. Петроград: тип. Винике, 1913, 19 с.
61. Свирловский Э. И. Поленический задор. *Фармацевтический журнал*, 1911, № 44.
62. Свирловский Э. Новая Российская Военная фармакопея. *Фармацевтический журнал*, 1913, № 48, 49.
63. Свирловский Э. И. Путевые замешки. *Фармацевтический журнал*, 1914, № 32, 33, 41, 42.
64. Свирловский Э. И. Основы микроскопической техники и ее значение в фармакогнозии. *Фармацевтический журнал*, 1914, № 42, 43, 44, 45.
65. Свирловский Э. И. Научные основы культуры лекарственных растений. *Фармацевтический журнал*, 1914, № 17, 18. Отдельный оттиск.
66. Свирловский Э. И. *Научные основы культуры лекарственных растений*. Петроград: тип. А. Э. Винике, 1915, 12 с.
67. Свирловский Э. И. *Культура лекарственных растений за границей. Труд междоветоведомственного совещание 14–16 марта 1915 г. По вопросу об улучшении производства в России лекарственных растений*. Петроград, 1915 г. Прилож. № 12.
68. Svirlovskis E. Aptieku augu ražošanas lietā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1915, 23. V, Nr. 138.
69. Свирловский Э. И. Культура лекарственных растений за границей. *Фармацевтический журнал*, 1916, № 6, 7, 8.
70. Свирловский Э. И. К статистике сортов персидского опия на русском рынке. *Фармацевтический журнал*, 1916, № 10.
71. Свирловский Э. И. Положение дела культуры лекарственных растений в России и за границей. *Фармацевтический журнал*, 1916, № 15.
72. Свирловский Э. И. Основания сбора и сушки лекарственных растений. *Фармацевтический журнал*, 1916, № 25, 26, 27, 28.
73. Свирловский Э. И. Культура мака и добывание опия в Семиречье. *Фармацевтический журнал*, 1916, № 37; 1918, № 1, 2, 3, 4.
74. Свирловский Э. И. Опиное дело в Семиречье. *Известии справочно-посредническое бюро по лекарственным растениям, 1917*.
75. Свирловский Э. И. Опиий добытый из мака выращенного в Полтавской губернии. *Известие справочно-посредническое бюро по лекарственным растениям, 1917, № 3*.
76. Свирловский Э. И. Исследование некоторых сырых лекарственных материалов опий добываемых из мака, культивированного в Полтавской губернии и на Кавказе. *Фармацевтический журнал*, 1917, № 8.
77. Swirlowsky E. Über die opium Gewinnung in Turkestan. *Berichte der Deutsche Pharmazeutische Gesellschaft*, 1919.
78. Svirlovskis E. Semirečjes farmako flora. *LU Raksti. 1. sēj.* 1920, 399.–412. lpp.
79. Swirlowsky E. Die Pharmako-flora des Ssemirjetischen Gebietes in Turkestan. *Berichte der Deutsche Pharmazeutische Gesellschaft*, 1920, Jahrg. 30, Hefte 9.
80. Svirlovskis E. Latvijā kultivētās piparmētras eļļa un salnas iespāids uz piparmētras eļļas sastāvu. *LU Raksti. 8. sēj.* 1923, 399.–414. lpp.
81. Svirlovskis E. Latvijā kultivētās piparmētras eļļa un salnas iespāids uz piparmētras eļļas sastāvu. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1924, Nr. 1, 7.–13. lpp.; Nr. 3, 42–46. lpp.
82. Swirlowsky E. Das Öl der in Lettland kultivieren Pfefferminze und der Einfluss des Frostes auf die Zusammensetzung des Pfefferminzöles. *Berichte der Deutsche Pharmazeutische Gesellschaft*, 1923, Jahrg. 23, Heft 617.
83. Svirlovskis E. Ārstniecības augu kultūras Latvijā. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1924, Nr. 5, 135.–142. lpp.

84. E. S. [Svirlovskis E.] Santoperis, jauns līdzeklis pret tārpiem. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1924, Nr. 3, 87.–88. lpp.
85. E. S. [Svirlovskis E.] Diphosols, jauns līdzeklis pret sifilisu. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1924, Nr. 3, 88. lpp.
86. E. S. [Svirlovskis E.] Digitalis purpurea kultūra. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1924, Nr. 3, 90.–91. lpp.
87. E. S. [Svirlovskis E.] Farmācija un botānika. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1924, Nr. 4, 119.–120. lpp.
88. E. S. [Svirlovskis E.] Farmācijas prakse. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1924, Nr. 4, 121.–122. lpp.; Nr. 10, 266.–268. lpp.
89. E. S. [Svirlovskis E.] Farmācija un botānika. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1924, Nr. 11, 295.–296. lpp.
90. E. S. [Svirlovskis E.] Farmācija un ķīmija. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1924, Nr. 12, 327.–328. lpp.
91. E. S. [Svirlovskis E.] Fizioloģiskā ķīmija un toksikoloģija. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1924, Nr. 12, 329.–330. lpp.
92. E. S. [Svirlovskis E.] Farmakognozija un botānika. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1925, Nr. 1, 12.–13. lpp.; Nr. 2, 46.–47. lpp.; Nr. 5, 168.–169. lpp.; Nr. 6/7, 200.–201. lpp.; Nr. 10, 289.–291. lpp.; Nr. 12, 343.–345. lpp.; 1926, Nr. 1, 15.–16. lpp.; Nr. 5/6, 154.–155. lpp.
93. Svirlovskis E. Aparāts ēterisko eļļu daudzuma noteikšanai mazos augu daudzumos. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1925, Nr. 5, 146.–149. lpp.
94. Swirlowsky E. *Die Bildungsfrage der Pharmazeuten in Lettland. Comptes rendues du I-en Congrès pharm. des delegues des Etats Baltiques dans Riga l' annoe (5-7 jun 1928)*. Rīga, 1926.
95. Svirlovskis E. Prof. dokt. A. Tschirch'a 70. dzimšanas dienas gadījumā. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1926, Nr. 9, 203.–207. lpp.
96. Svirlovskis E. Pārskats par pagājušā (1925) gada drogu tirgu un drogu labvērtību. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1926, Nr. 1, 203.–207. lpp.
97. Svirlovskis E. Alkaloidi modernās bioķīmijas apgaismojumā. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1927, Nr. 2, 3.
98. Svirlovskis E. Dažu Latvijā aklimatizācijas nolūkos kultivēto ārstniecības augu farmako ķīmiskais sastāvs. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1927, 1928, Nr. 5, 146.–149. lpp.
99. Svirlovskis E. Prof. dokt. A. Tschirch'a 75. dzimšanas dienas gadījumā. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1931, Nr. 1.
100. Svirlovskis E., Lidurte A. Latvijā kultivētās Digitalis purpurea L. un citu Digitalis sugu bioloģiskā novērtēšana. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1931, Nr. 4.
101. Svirlovskis E., Lidurte A. Latvijā kultivētās Digitalis purpurea L. un citu Digitalis sugu bioloģiskā novērtēšana. *Latvijas Bioloģijas biedrības raksti, 1. sēj.* Rīga, 1931.
102. Svirlovskis E., Okšs J. Hemolīze Digitalis ģintī. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1931.
103. Swirlowsky E., Okšs J. Beitrag zur Kenntnis der Verteilung der Saponine in der Gattung Digitalis. *Latvijas Bioloģijas biedrības raksti, 2. sēj.* Rīga, 1931, 27.–42. lpp.
104. Svirlovskis E., Okšis J. Saponīnu novietojums Digitalis ģintī. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1932, Nr. 2, 63.–66. lpp. [referāts pēc Latvijas Biologu biedrības raksta 1931. g.].
105. Swirlowsky E., Liepin A. Beitrag zur Kenntnis der Verteilung und Bildung der Saponine und der Bildung der Glukoside in der Gattung Digitalis. *Latvijas Bioloģijas biedrības raksti, 4. sēj.* Rīga, 1934, dec., 153.–183. lpp.
106. Svirlovskis E. Ainas no Itālijas augu dzīves (ceļojuma iespaidi un novērojumi). *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1934, Nr. 2, 57.–66. lpp.
107. Svirlovskis E., Šteinbriks A. Tropana grupas alkaloidu pierādīšana drogās mikroķīmiskā ceļā. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1935, Nr. 3, 91.–95. lpp.; Nr. 4, 135.–139. lpp.
108. Svirlovskis E., Šteinbriks A. *Tropana grupas alkaloidu pierādīšana drogās mikroķīmiskā ceļā.* Latvijas Farmaceitu biedrība, Latvijas Aptieku biedrība, 1935. 12 lpp.

109. Svirlovskis E. *Mimulus L.* No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 14. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1936, 27270.–27271. sleja.
110. Svirlovskis E. Prof. dokt. Jānis Kupcis pēdējā gaitā. *Students*, 1936, Nr. 7.
111. Svirlovskis E. Prof. dokt. Jānis Kupcis (1871–1936). *Latvijas Bioloģijas biedrības raksti*, 1935, 4. sēj.
112. Svirlovskis E. Opijs (gr. opium). No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 15. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1937, 29875.–28876. sleja.
113. Swirlowsky E., Krause E. Beitrag zur identifizierung der Monosacharide und Uronsauren, sowie deren Nachweis und Polysachariden, Glykosiden und Saponinen auf mikrochemischen Wege. *Acta Biologica Latvica*. Riga, Vol. 8., martius, 1938, S. 27–72.
114. Svirlovskis E. *Iespaidi un novērojumi ceļojumā uz Grieķiju*. Rīga: Latvijas Farmaceitu biedrība, 1938. 16 lpp.
115. Svirlovskis E. Ceļojumu iespaidi un novērojumi ceļojumā uz Grieķiju. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1938, Nr. 8, 322.–335. lpp.
116. Swirlowsky E. Hydrobiologische studien in der Gattung Digitalis. *Journal auf Genetics*, 1939, Vol. 28, No. 3.
117. Svirlovskis E., Lidurte A. Latvijā kultivētās Digitalis sugas un to bastardi. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1939. Atsevišķs novilk.
118. Svirlovskis E., Lidurte A. *Latvijā kultivētās Digitalis sugas un to bastardi*. Rīga: Latvijas Farmaceitu biedrība, 1939. 16 lpp.
119. Svirlovskis E. Prof. dokt. Aleksandra Tschircha piemiņai. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1940, Nr. 1, 21.–24. lpp.
120. Swirlowsky E. Par Polygonum hydropiper L. ķīmisko sastāvu. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1941, Nr. 1/2, 15.–22. lpp.
121. Svirlovskis E. *Par Polygonum hydropiper L. ķīmisko sastāvu*. Rīga: Tēvija, 1941. 7 lpp.
122. Svirlovskis E. Par Cicutā viroša L. – velna rutka ķīmisko sastāvu. *LVU Zin. raksti. I. sēj.* Rīga: LU, 1949, 27.–35. lpp.
123. Свирловский Э. И., Лиепиня М. П., Пилпе Л. Д. Анатомическое строение скополии гималайской. *Известии Академии наук ЛСССР*, 1958, № 8.
124. Свирловский Э. И., Лиепиня М. П., Пилпе Л. Д. Анатомическое строение листьев скополии карниолийской. *Вопросы фармакогнозии: труды Ленингр. хим. фарм. ин-та*. Т. 12, 1961, с. 71–73.

Summary

Eduards Svirlovskis is one of the establishers of higher pharmaceutical education in Latvia. His work and life are linked with Tartu University (1895, 1899–1901, 1904–1906), Pharmaceutical Society of St. Petersburg (1906–1918), the Department of Agriculture of St. Petersburg (1916–1918) and Latvian University (1919–1949). He has laid the foundation of pharmacognosia, which investigates the use of the substances of plant and animal origin for the production of medical drugs.

E. Svirlovskis has deeply investigated the species of Foxgloves (Digitalis) and its use in cardiological treatment. He is also the pioneer of opium production in Russia.

Keywords: *Eduards Svirlovskis, pharmacognosia.*

**Profesors Boriss Popovs un viņa mineraloģijas
un petrogrāfijas skola Latvijas Universitātē**
*Professor Boris Popov and His School of Mineralogy
and Petrography at the University of Latvia*

Ilgars Grosvalds

LU, RTU Latvijas ķīmijas vēstures muzejs
Kronvalda bulv. 4, Rīga, LV-1586

Māris Rudzītis, Angelīna Zabele

LU Ģeoloģijas muzejs
Alberta iela 10, Rīga, LV-1010
E-pasts: maris.rudzitis@lu.lv; angelina.zabele@lu.lv

Profesors Boriss Popovs – mineraloģijas un petrogrāfijas iedibinātājs Latvijas Universitātē (1921–1944) – publicējis nozīmīgus darbus par sferokristālu rašanos un augšanas mehānismu. Ar privātdocenti I. Kvelbergu sarakstījis monogrāfiju *Die Tafoni-Verwitterungerschei-nung* par Korsikas salas magmatisko iežu sairšanu. Ar privātdocentu O. Melli izstrādājis praktisko darbu metodiku kristalogrāfijā, mineraloģijā un petrogrāfijā. Penfīlda goniometra vietā ieviesis paša konstruētu teodolīta kontaktgoniometru.

Pēc Otrā pasaules kara docente K. Zēberga turpināja B. Popova mineraloģijas un petrogrāfijas skolas tradīcijas Latvijas Valsts universitātē. Par viņas tuvākajiem palīgiem kļuva mineralogs vecākais pasniedzējs J. Bite un asistente V. Reine. Pie B. Popova mācījušies daudzi studenti, starp tiem arī daži, kā J. Eiduks, H. Gode, K. Zēberga, kuru atmiņas izmantotas šajā rakstā.

Atslēgvārdi: kristalogrāfija, mineraloģija, petrogrāfija, profesors B. Popovs, K. Zēberga.

1919. gadā nodibinātajā Latvijas Augstskolā bija no Rīgas Politehniskā insti-tūta mantota Ķīmijas fakultāte, modernas iekārtas un nesen uzcelta laboratoriju ēka Kronvalda bulvārī 4, taču nebija mineralogu un speciālistu ģeoloģijas jautā-jumos. Latvijas ģeoloģijas pētnieks un RPI docents, vēlāk profesors Bruno Doss pēc 25 darba gadiem RPI, sākoties karam, kā Vācijas pavalstnieks tika internēts uz Orlu, vēlāk izsūtīts uz Vāciju. Tur viņu iesauca armijā, kur viņš saslima un 1919. gadā mira. Latvijas Augstskola meklēja speciālistus ārzemju augstskolās, un atsaucās Boriss Popovs, kurš ieradās Latvijā 1920. gada oktobrī.

Profesors Boriss Popovs

Profesors Boriss Popovs cēlies no Rīgas tirgotāju dzimtas, kuras saknes Rīgā meklējamas 17. gadsimtā, laikā, kad daudzviet Krievijā vecticībnieki tika vajāti, bet Vidzemes guberņā attieksme pret tiem bija iecietīgāka. Rīgas Popovu dzimtā puse ir Jaroslavļa. Tirdzniecības sabiedrība “Brāļi Popovi” lepojās ar to, ka tā dibināta jau 1788. gadā un, pēc nostāstiem, faktiski pastāvējusi aptuveni 40 gadus agrāk. Uzņēmums tirgoja galvenokārt metāla izstrādājumus – skārdu, stieņus, plāksnes, drātiņus, kā arī saimniecības un mājturības preces, trānu, eļļas, darvu, līdz Pirmajam pasaules karam arī tabakas izstrādājumus. 20. gs. pirmajā pusē firmas nodaļas un veikali Rīgā atradušies Grēcinieku ielā 30 un 35, Turgeņeva ielā 19 un 36, Stabu ielā 87, Brīvības ielā 96.

Kādreizējais Kurmanova 2. dambis, kur 1777. gadā celtā nelielā muižas tipa saimniecībā, kas kādreiz saukta par Nikolino, dzīvoja Popovu dzimta, ieguva Popova ielas nosaukumu, un teritoriju ielas labajā pusē dēvēja par Popovku. Tur Popova ielā 6/8 atradās arī noliktavas, pie kurām pienāca dzelzceļa atzarojums. 20. gs. 30. gados Popova ielu pārdēvēja par Visvalža ielu. Pēc Otrā pasaules kara – padomju laikā – noliktavas nojauc, tajā vietā uzcēla Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes ēku. Tika uzbūvēts arī augsts dzelzceļa uzbērums un izveidota plata Satekles iela. Palika un vēl tagad tur atrodas senlaicīga dzīvojamā ēka ar milzīgu lieveni Visvalža ielā 8. Popovu dzimtai piederēja arī daļa tirgū – Sarkanajos spīķeros, nekustamie īpašumi Pārdaugavā, Dzirciema ielā 36, Lielā muiža (*Essenhoff*), Popova legāts.

B. Popova dzimtas koka Rīgas atzaru var iezīmēt ar lieltirgotājiem – brāļiem Pavlinu un Jermolaju Savičiem (Savas dēliem), kas, iespējams, bija tie brāļi Popovi, kuri devuši firmas vārdu. Jermolajs miris 1850. gadā, atstājot dēlu Anfiru un četras meitas: Elizabeti, Mariju, Pelageju un Annu.

Anfirs Jermolaja dēls Popovs (1836–1884) bija Rīgas goda pilsonis. Tas bija oficiāls tituls, kas goda pilsoņiem ļāva baudīt dažādas priekšrocības, bet uzlika arī dažādus, ne vienmēr rakstītus pienākumus, piemēram, A. Popovs ziedoja līdzekļus nabadzīgajiem krievu bērniem Rīgas Aleksandra un Lomonosova ģimnāzijā. Goda pilsoņa tituls Krievijā bija mantojams līdz tā atcelšanai 1917. gadā, tātad dzimuši goda pilsoņi bija arī abi Anfira dēli Boriss un Vladimirs.

Boriss Popovs dzimis Rīgā, Nikolino muižā, 1871. gada 30. jūlijā 1. ģildes lieltirgotāja Anfira un Marijas (dzimušas Boļšakovas) ģimenē. Pirmizglītību viņš ieguva Francijā un Vācijā, kur Freiburgā beidza pirmās četras klases. Iespējams, Borisa izglītības un interešu plānus ietekmēja māsiņas vīrs, sabiedriska darbinieks Joakims Pečatkins, kurš nāca no papīrrūpnieku dzimtas, bet bija apguvis minerāloģiju Tērbatas Universitātē un mācījies arī Freibergas Kalnu akadēmijā. Pēc Rīgas pilsētas ģimnāzijas beigšanas 1891. gadā B. Popovs iestājās Sanktpēterburgas Ķeizarišķās universitātes Fizikas un matemātikas fakultātē, kuras Dabaszinātņu nodaļu absolvēja 1897. gadā ar pirmās šķiras diplomu. Studiju sākumā viņš pievērsās zooloģijai un botānikai, vēlāk specializējās petrogrāfijā. Viņa pasniedzēji bija tālaika labākie speciālisti Krievijā – A. Inostrancevs, N. Karakašs, V. Amaļickis, F. Levinsons-Lesings. B. Popovs tika atstāts fakultātē zinātniskajam darbam.

(Par atstāšanu lēma Universitātes padome, izvēloties spilgtākos un talantīgākos studentus.) Par savu specialitāti ģeoloģijas jomā viņš izvēlējās kristalogrāfiju, mineraloģiju un petrogrāfiju. No 1897. līdz 1899. gadam zināšanas papildināja Greifsvaldē, Vīnē un Oslo.

1899. gadā B. Popovu ievēlēja Sanktpēterburgas Ķeizariskajā universitātē par Ģeoloģijas kabineta konservatoru. Tai pašā gadā Pēterburgas Dabaspētnieku biedrība viņu komandēja uz Ziemeļu Ledus okeāna piekrasti veikt ģeoloģiskās rekonozēšanas darbus. 1901. gadā Ķeizariskās Mineraloģijas biedrības un Ķeizariskās Dabaspētnieku biedrības uzdevumā viņš organizēja un vadīja lielu ģeogrāfisku, ģeoloģisku un mineraloģisku ekspedīciju uz vēl maz pētīto Krievijas centrālo Lapzemi. Tādas pašas lielas ekspedīcijas B. Popovs organizēja un vadīja 1906., 1910. un 1914. gadā Ziemeļu Ledus okeāna piekrastē.

1904. un 1907. gadā Sanktpēterburgas Ķeizariskā universitāte komandēja B. Popovu uz Korsikas salu pētīt turienes īpatnējos sfēriskas uzbūves iežus, sameklēt aizmirstas sfērolītiskā porfīra pamatatragnes un tuvāk izpētīt viņa atklāto granītu un bāzisko iežu kontakta apgabalu. 1908. gadā, noliekot eksāmenus, viņš kļuva par maģistrantu. 1914. gadā viņu ievēlēja par ģeoloģijas kabineta vecāko asistentu. No 1905. līdz 1917. gadam B. Popovs strādāja Pēterburgas Civilo inženieru institūtā par mineraloģijas un ģeognostikas pasniedzēju, lasīja iežu ģenēzes, petrogrāfisko pētījumu un Zemes apledojuma kursu. Tad pat B. Popovs sāka lasīt lekcijas dinamiskajā ģeoloģijā Sanktpēterburgas Augstākajos sieviešuursos.

1912. gadā B. Popovu ievēlēja par Sanktpēterburgas Ķeizariskās universitātes mineraloģijas un ģeognostikas privātdocentu. Viņš lasīja mineraloģijas un petrogrāfijas pētījumu metodikas kursu. 1912. gada aprīlī viņu aicināja arī uz Vīnes Universitāti, kur viņš nolasīja vairākas lekcijas par starainās kristalizācijas parādību. 1915. gadā B. Popovam uzticēja asistentu un pie Universitātes atstāto līdzstrādnieku vadību. Tajā pašā gadā viņš publicēja studentiem domātu izmēģinājuma mācību līdzekli "Iežu galveno minerālu optiskais noteicējs" [1]. 1916. gadā šis noteicējs (ar uzrakstu uz vāka "pirmais izdevums") jau bija plašāks [2].

Desmit gadus no 1906. līdz 1916. gadam B. Popovs pildīja Pēterburgas (vēlāk – Petrogradas) Ķeizariskās Dabaspētnieku biedrības Mineraloģijas un ģeoloģijas nodaļas darbu (*Труды Императорскаго С.-Петербургскаго общества естествоиспытателей*) redaktora pienākumus. 1916. gadā viņu ievēlēja par Pēterburgas Zinātņu akadēmijas Dabas pētīšanas komisijas locekli.

No B. Popova tālāka skolniekiem minami akadēmiķis A. Polkanovs (pirmkembrija intruzīvo iežu pētnieks, PSRS ZA akadēmiķis), profesors A. Čurakovs (proterozoja speciālists), profesors O. Anšeless (Ļeņingradas Valsts universitātes Kristalogrāfijas katedras dibinātājs, attīstījis kristālu audzēšanas un mikroskopiskās izpētes metodes), V. Timofejevs (Karēlijas pētnieks, Ļeņingrada), S. Jakovļevs (kvartārģeoloģijas pētnieks, Ļeņingrada) un E. Žeremina (Jerjomina, dzimusi Čerņajeva, Parīze, Sorbonas Dabas vēstures muzejs). Šos kā Popova acīmredzot izcilākos un tuvākos skolniekus nosaucis O. Mellis [3].

A. Inostrancevs savās atmiņās (sarakstītas 1919. gadā, izdotas ar papildinājumiem un komentāriem 2014. gadā) gan šos līdzstrādniekus, gan arī B. Popovu pašu, N. Karakašu, V. Amaļicki, F. Levinsonu-Lessingu iekļāuj to savu 57 skolnieku sarakstā, kuri viņa 50 darba gadu laikā strādājuši ģeoloģijas kabinetā un sarakstījuši

zinātniskus darbus. A. Inostranceva sarakstā gan nav E. Žereminas varbūt tāpēc, ka saraksts, kā raksta pats A. Inostrancevs, sastādīts pēc atmiņas un īsi pirms autora nāves 1919. gadā, turklāt viņas karjera Francijā tajā laikā tikai vēl sākās. 2014. gada izdevuma komentāros nav iekļautas visu skolnieku biogrāfijas, bet par B. Popovu teikts īsi: “Popovs Boriss Aleksandrovičs – pazīstams petrogrāfs, A. Inostranceva skolnieks, pasniedzējs Pēterburgas Universitātes Ģeoloģijas katedrā. Somijas pirmskembrija iežu pētnieks, radījis oriģinālu rapakivi granītu magmatiskās izcelsmes hipotēzi; plaši pazīstamo minerālu mikroskopiskās noteikšanas tabulu autors. 20. gs. sāk. aizbraucis uz pastāvīgu dzīves vietu Somijā.” [4] Šāda kļūda tēva vārdā un visai nepilnīgā un kļūdainā biogrāfija liecina, ka autoram 1919. gadā pietrūcis informācijas par B. Popova dzīves gaitu.

Popova vārds atrodams Pēterburgas Universitātes mājaslapā starp mācībspēku “biografikām” [5]. Blakus precīzam amatam un lasīto kursu uzskaitījumam redzamas šādas ailes: “Pamata dzīves gaitas, karjera ārpus universitātes: 1920. g. atgriezās Rīgā, ieņem profesora vietu Latvijas Augstākās skolas (*Высшей школы*) ķīmijas fakultātes mineraloģijas katedrā un strādā tur līdz 1944. gadam. Pētniecisko interešu joma, nozīme zinātnē: Radījis vairākus zinātniskos darbus mineraloģijā vācu valodā, kas tikuši augstu novērtēti Vācijā. Galvenie darbi: Zīmīte (sūdzība) par neapmierinošu mineraloģijas un ģeoloģijas zinātņu grupas pasniegšanas nostādni Sieviešu pedagoģiskā institūta Fizikas-matemātikas nodaļā, ko institūta Fizikas-matemātikas nodaļā iesniedzis Sanktpēterburgas Ķeizarkais universitātes petrogrāfijas un dinamiskās ģeoloģijas privātdocents B. Popovs, 1913.” [6]

Šie ieraksti liek domāt, ka autoriem trūcis laika vai intereses noskaidrot ko vairāk. Acīmredzot daudzie citu personu un jomu sasniegumi aizēnojuši B. Popova devumu.

O. Anšeless ir sūtījis vairākas savas publikācijas B. Popovam uz Rīgu. Tās ar autora ierakstiem saglabājušās Popova fondā Latvijas ķīmijas vēstures muzejā. Viņš tiek uzskatīts par vienu no redzamākajiem B. Popova skolniekiem, jo pievērsies kristalogrāfijai. 2004. gadā publicēts O. Anšelesa ap 1938.–1939. gadu rakstīts, bet agrāk nepublicēts apcerējums “Ļeņingradas Valsts universitātes kristalogrāfijas katedras attīstības vēsture” [7]. Tajā pieminēti tikai paši lielākie kristalogrāfijas teorētiķi – M. Jerofejevs, A. Karnožickis, P. Zemjatčenskis, J. Fjodorovs, G. Pigulevskis, bet B. Popovs nav minēts. Iespējams, tālaika apstākļi un stils nav ļāvis slavēt tos, kas pametuši universitāti un arī Krieviju. Šajā pašā darbā gan uzsvērts, ka “nodarboties tieši ar kristalogrāfiju pirmsrevolūcijas universitātē nebija viegli”. Tālāk akadēmiķis V. Vernadskis raksta, ka “izdarīt kristalogrāfiskus mērījumus un aprēķinus, veikt eksperimentālus pētījumus tā laika Pēterburgas Universitātē nebija iespējams. Nebija pat atbilstošu iekārtu, nācās mācībās izmantot XIX gs. pirmās puses ierīces. ... bet 1924. g., kad no mineraloģijas katedras tika atdalīta kristalogrāfijas katedra, kurā kā profesora v. i. bija norīkots J. Fjodorova skolnieks – O. Anšeless, daļa kabineta inventāra bija no Augstāko sieviešu kursu mineraloģijas kabineta, kristalogrāfiskie modeļi, daži veci polarizācijas mikroskopi”. Iespējams, tas bija tas inventārs, par kura trūkumiem ir B. Popova rakstīta zīmīte “par neapmierinošu mineraloģijas un ģeoloģijas zinātņu grupas pasniegšanas nostādni”, šī zīmīte ir atrodama Krievijas Valsts bibliotēkas katalogā [6].

1912.–1914. gadā G. Sedova Ziemeļpola ekspedīcijas (ar kuģi “Svētmoceklis Foka”) pirmās ziemošanas laikā ekspedīcijas ģeologs Mihails Aleksejevičs Pavlovs šķērsoja Novaja Zemļas Ziemeļu salu pa 76° Z. pl., divus atklātos ledājus viņš nosauca savu skolotāju – A. Inostranceva un B. Popova – vārdā [8]. Šie nosaukumi redzami arī mūsdienu kartēs. Popova vārdā nosaukta arī kalnu grēda Krievijas Lapzemē, kur savā laikā B. Popova ekspedīcija konstatējusi magnētisko anomāliju, bet 1925. gadā atklātas dzelzs un niķeļa rūdas.

1917. gadā B. Popovs tika komandēts uz konferenci Stokholmā. Viņam bija uzdots arī izpētīt Norvēģijas dzelzsrūdas, salīdzināt tās ar dzelzsrūdām, kas bija atklātas viņa studentu ekspedīcijas Kolas pussalā. 1918. gadā B. Popovs pieņēma Oslo Universitātes aicinājumu nolasīt lekciju ciklu par Ziemeļkrievijas mineraloģiju un ģeoloģiju. No Norvēģijas B. Popovs Krievijā, kas bija ierauta revolūcijā un pilsoņu karā, vairs neatgriezās [9–26]. Tur palika iespīšanai sagatavoti seši viņa darbu manuskripti, tai skaitā *Явление лучистой кристаллизации* (apmēram sešas drukas loksnes, t. i., ap 100 lpp.), *Das Anorthositgebiet des russischen Lapplands* (apmēram 10 drukas loksnes) un *Strahlungskristallisation* [27].

1920. gadā B. Popovs Norvēģijā pieņēma Latvijas Universitātes uzaicinājumu kļūt par mineraloģijas un vispārīgās ģeoloģijas profesoru. Latvijas Augstskolas uzaicinājums nebija personīgs, tas bija adresēts V. Ramzajam Helsingforsas Universitātē, un B. Popovs saņēma to ar H. Baklunda no Abo akadēmijas (Turku) starpniecību. B. Popovs tolaik saņēmis uzaicinājumu arī no kādas citas mācību iestādes (iespējams, Polijā), bet izšķīries par labu Rīgai.

Latvijas Universitātē viņš noorganizēja un iekārtoja Petroloģijas institūtu, kas iekārtu un zinātnisko sasniegumu ziņā neatpalika no daudziem Skandināvijas un Rietumeiropas institūtiem.

Latvijas ģeoloģija un nogulumieži profesoru B. Popovu neinteresēja. Viņš Rīgā turpināja Pēterburgā uzsāktos rapakivi granītu pētījumus. Pirmais šajos granītos konstatēja eitektiskus kvarca-laukšpata saaugumus. Par to viņš nolasīja ārzemju konferencēs vairākus referātus un 1928. gadā Somijas žurnāla *Fennia* 50. sējumā publicēja rakstu [28]. Turpināja arī sferolītisko kristālu pētījumus – tagad jau eksperimentāli, Universitātes laboratorijā, paša konstruētā iekārtā novērojot malonamīda un rezorcīna kristalizācijas procesu, un plašajam rakstam “Latvijas Farmaceitu žurnālā” bija pievienotas teicami izgatavotas mikrofotogrāfijas [29].

1930. gadā B. Popovs apceļoja daudzas Rietumeiropas un Skandināvijas valstis, bija Latvijas Universitātes pārstāvis Francijas Ģeoloģijas biedrībā (*Société Géologique de France*) 100 gadu jubilejas svinībās.

B. Popovs atgriezās arī Korsikas salā, kuru bija sācis pētīt divos Sanktpēterburgas Ķeizariskās universitātes komandējumos. No 1927. gada viņš tur pavadīja daudzas vasaras, pētīja īpatnēju magmatisko iežu sadēdēšanas procesu, ko vietējie sauca par tafoni parādību. Ievāktos paraugus apstrādāja asistentes K. Zēberga un I. Kvelberga. Pētījumu rezultāti rādīja, ka sairšanu izraisa nevis ķīmiski un bioloģiski faktori, kā domāja līdz šim, bet gaisa temperatūras svārstības un citi fizikāli cēloņi. Šo B. Popova pētījumu rezultāti kā atsevišķa nodaļa “1928.–1935. gadu ceļojumu piezīmes par tafoni” iekļauti I. Kvelbergas 1937. gadā publicētajā plašajā monogrāfijā “Tafoni dēdēšanas parādība” Latvijas Universitātes zinātnisko darbu sērijā [30].

B. Popova publicēto zinātnisko un metodisko darbu saraksts daudzus gadus nebija apzināts un, iespējams, vēl arvien nav pilnīgs. Pēc profesora paša izteikuma, viņš savus darbus neskaitot, bet līdz 1930. gadam “iespiests pāri par 40 zinātnisko darbu, piezīmju un mācības grāmatu (neskaitot rakstus populāros žurnālos) un nolasīti pāri par 65 zinātnisko ziņojumu Rietumu Eiropas starptautiskos kongresos un zinātniskās biedrībās” [1–2, 28–57].

B. Popovs lasīja lekcijas un organizēja mācības kristalogrāfijā, mineraloģijā, ģeoloģijā un petrogrāfijā farmācijas, dabaszinātņu, lauksaimniecības, ķīmijas un inženierzinātņu fakultāšu studentiem. Viņš daudz veicis mineraloģijas un kristalogrāfijas praktisko darbu metodikas pilnveidošanā. Studentus dalīja grupās, apmācību uzticēja asistentiem. Ģeoloģijas kursā studentiem bija jāsatavoto referāti, kurus pēc tam klausītāji apsprieda. Kopā ar asistentu, vēlāk privātdocentu O. Melli profesors Penfilda goniometru vietā ieviesa paša konstruētos, Vācijā pagatavotos teodolīta kontaktgoniometrus, kuri bija ērtāki kristālu optiskajiem pētījumiem un ievērojami vienkāršoja praktiskos darbus kristalogrāfijā. Praktiskajos darbos kristalogrāfijā lietoja kristālu koka modeļus, mineraloģijas praktiskajos darbos – plānslīpējumus un polarizācijas mikroskopus. Plānslīpējumu izgatavošana notika blakus praktisko darbu telpai, kur atradās slīpēšanas ierīces un liels ripzāģis, kas bija dzesējams ar petroleju.

B. Popovs sadarbojās ar K. Leica optisko ierīču ražotni Vācijā, papildinot jau pazīstamā vidējā petrogrāfiskā mikroskopa konstrukciju. Šāds 1925. gadā ražots instruments ar Popova uzlabojumiem skatāms Optisko instrumentu muzejā (*Museum optischer Instrumente*) [58]. Lai sekmētu studentu zināšanas, Popovs izdeva metodiskus izdevumus – mācību līdzekļus: Krievijā minerālu optiskos noteicējus 1908., 1915. un 1916. gadā [44, 1, 2], Rīgā darbus *Конспективный обзор кристаллических сингоний и классовъ* (1922) [49] un *Конспективное пособие къ курсу геометрической кристаллографии* (1926) [50]. Tie O. Meļļa tulkojumā un papildināti vēlāk iznāca ar nosaukumiem “Optiskais noteicējs svarīgākiem iežos sastopamiem minerāliem” un “Kristallu klases”, katrs divos izdevumos – pirmais – 1928. [53] un 1934. gadā [55], otrais – 1930. [54] un 1937. gadā [56]. LU Ģeoloģijas muzejā saglabājušies B. Popova mineraloģijas lekciju pieraksti, ko veidojuši studenti. Tie tulkoti (lekcijas lasītas vācu valodā), pārrakstīti ar rakstammašīnu, ilustrēti ar zīmējumiem un pavairoti A4 formātā uz 123 lapām [25].

Izcils minerālu optiskās noteikšanas speciālists V. Lodočņikovs 1931. gadā izdotajā (un daudzkārt pārīzdotajā) grāmatā “Galvenie iežus veidojošie minerāli” dod ieteicamo rokasgrāmatu sarakstu, kurā blakus desmit pārsvarā nesen izdotām grāmatām iesaka arī B. Popova 1916. gada izdevumu, kurā “mācību kurss izveidots oriģināli, noteicēja veidā”, kā arī B. Popova grāmata nodēvēta par vienu no labākajiem minerālu noteicējiem pasaulē [59].

Minerālu noteikšana, izmantojot Popova ieteikto dubultlaušanas skalu, ir ieguvusi popularitāti visā pasaulē. Darbiem, kas saistīti ar tik neparastām un nepraktiskām tēmām kā starainā kristalizācija, sferolīti, kā arī tafoni dēdēšana, nav daudz turpinātāju. Joprojām šo jomu publikācijās ir atsauces uz nelielu iepriekšējo pētījumu skaitu, tostarp arī uz B. Popova un I. Kvelbergas darbiem.

Vēl arvien tiek lietoti arī B. Popova radītie speciālie termini, piemēram, “sferokristāliskie sferolīti” un pārzīmēti zīmējumi [60–63].

B. Popovs bija mūža biedrs vairākās zinātniskās biedrībās (Francijas Mineraloģijas biedrībā, Norvēģijas Ģeoloģijas biedrībā, Ļeņingradas Dabaspētnieku biedrībā (*Société Française de Mineralogie, Norsk Geologisk Forening* un *Ленинградское Общество Естественных Исследователей*) un pilntiesīgs biedrs Stokholmas Ģeoloģijas biedrībā, Vācijas Mineraloģijas biedrībā un Vācijas Ģeoloģijas biedrībā (*Geologiska Föreningen o Stockholm, Deutsche Mineralogische Gesellschaft* un *Deutsche Geologische Gesellschaft*). Pastāvīgi ar daudziem ģeologiem apmainījās ar publikācijām – pārsvarā sepepatnoveikumiem. Latvijas Ķīmijas vēstures muzejā un LU Ģeoloģijas muzejā ir saglabājušies daži desmiti izdevumu ar autoru veltījumiem, tai skaitā ar V. Vernadska, O. Anšelesa, P. Eskolas, F. Levinsona-Lesinga, V. Goldsmīta, H. Baklunda, H. Hausena, E. Žereminas, H. Reuša, J. Samsonoviča, K. Vegmana, R. Dalī, V. Ramzaja, H. Ekermana ierakstiem, kā arī dažas vēstules [24, 25].

Par Borisu Popovu atzinīgi atsaukušies viņa skolnieki – nākamie universitātes mācītbspēki: Silikātu tehnoloģijas katedras vadītājs profesors Jūlijs Eiduks atmiņās “Mana dzīve un darbs” [22] un borātu pētnieks profesors Haralds Gode “Atmiņās par Ķīmijas fakultāti” [18]. J. Eiduks atceras: “Ienāk slaidis sirms profesors ar neļķi svārku pogcaurumā, stāsta par ugunsvēmējiem vulkāniem, magmas izvirdumiem, par iežu sadēdēšanas procesu. Praktiskos darbos pavērās jauna pasaule – minerāli plānslīpējumos izezgojās visās varavīksnes krāsās.” [22]

Plašāku raksturojumu par B. Popovu devis H. Gode: “Pirmajā semestrī profesors Popovs lasīja lekcijas kristalogrāfijā, otrajā – mineraloģijā, trešajā semestrī bija ģeoloģija. Lekcijas viņš lasīja l. klausītavā vācu valodā. Latviešu valodu zināja slikti. Viņš uzsvēra, ka var atbildēt latviešu, vācu, krievu, angļu, franču, itāļu vai zviedru valodā. Profesoram Popovam bija interesanta āriene. Ne pārmērīgi garš, kupliem sirmiemi matiem, vienmēr tumšā uzvalkā. Ja mēdz teikt, ka sava nozīme ir mācību spēka ārienei, tad šinī gadījumā tā bija īstenība un ar savu cienīgo izskatu profesors pastiprināja mācāmā priekšmeta nozīmi.

Katru rudenī, kad sākās mācības, uz melna dēļa bija izlikts paziņojums, ka profesors Popovs vēl nav atgriezies no ārzemēm un lekcijas sāksies pēc dažām nedēļām. Vasarās Popovs uzturējās Korsikas salā, kur pētīja īpatnēju iežu sairšanas procesu. Par šo procesu viņš daudz stāstīja ģeoloģijas lekcijās un vēl pēc 50 gadiem man daudz kas palicis atmiņā.” [18]

Kādā jubilejā studenti B. Popovam uzdāvināja labi noformētu zīmējumu – draudzīgu šaržu. Tajā redzams profesors, kas sēž uz biezas zinātnes Bībeles un rokās tur gaismas nesēju sveci, bet pašā apakšā kā mazas skudriņas studenti. Uzraksts – “Neko mums nepacelt līdz profesora Popova līmenim” [24].

Par profesoru B. Popovu vēl 20. gadsimta beigās tika stāstīti dažādi nostāsti un atgadījumi. Reiz studenti nolēmuši, ka viņiem uz eksāmenu pie profesora Popova jāierodas solīdi tērptiem, tad augstākā atzīme garantēta. Pa visiem noīrējuši elegantus svārkus un laka kurpes. Pēc eksāmena nokārtošanas tās bija jānodod nākamajam, kas ies eksaminēties. Kādam tuklam studentam ar grūtībām uzspīlējuši svārkus, bet pēc eksāmena nekā nevarējuši dabūt nost. Profesors, nevarēdams sagaidīt nākamo eksāmena licēju, pavēris durvis. Redzēdams, kā studenti mokās ar pārgērbšanos, noteicis: “Ar svārkīem pietiek, laka kurpes nav vajadzīgas.”

B. Popovs bija pietiekami turīgs un varēja materiāli palīdzēt tiem, kam tas bija vajadzīgs. Pēc H. Godes ziņām, pēc Pirmā pasaules kara viņš rūpējās par saviem līdzstrādniekiem, lai tie no Krievijas varētu atgriezties Latvijā un iekārtoties dzīvē. Jaunai māksliniecei viņš nodrošinājis mācības Mākslas akadēmijā. (H. Gode mākslinieces vārdu nemin. Iespējams, tā ir gleznotāja Vera Alabastere (dzimusi Pečatkina, 1889–1964), B. Popova attāla radniece, studējusi Pēterburgā, Florencē un Minhenē, bet mūža lielāko daļu pavadījusi Lielbritānijā.) Būdams vecticībnieks, profesors atbalstīja Grebenščikova vecticībnieku baznīcu un palīdzēja trūkumā nonākušajiem draudzes locekļiem. Viņš bija kristīts un laulāts pareizticīgo baznīcā, taču acīmredzot ievēroja vecticībnieku paražas. Par to liecina, piemēram, V. Semjonova-Tjanšanska atmiņas, kur B. Popovs nodēvēts par petrogrāfu-vecticībnieku [64]. Popovs organizēja līdzekļu vākšanu, lai atbalstītu sava priekšgājēja – RPI ģeologa Bruno Dosa – atraitni Ellu, kas bija palikusi Vācijā bez apgādnieka [24].

Profesora B. Popova vērtīgās Krievijas, Vācijas, Norvēģijas, Somijas, Šveices un Francijas minerālu un iezu kolekcijas bija izvietotas Ķīmiņas fakultātes telpās Kronvalda bulvārī 4 daudzās vitrīnās. Pēc Otrā pasaules kara daļu kolekciju pārvietoja uz jaundibināto Ģeoloģijas un augsnes fakultāti Kronvalda bulvārī 1, taču pēc pieciem gadiem šī fakultāte tika likvidēta, katedras sadalot starp Ģeogrāfijas un Bioloģijas fakultāti. 1951. gadā Ģeoloģijas un ģeogrāfijas fakultātes Mineraloģijas un petrogrāfijas katedru apvienoja ar Ģeoloģijas katedru, bet 1952. gadā arī to likvidēja.

Muzejs tika sadalīts. Pēc mūsu rīcībā esošām ziņām, daļa nonāca LVU Ķīmiņas fakultātē, daļa Ģeogrāfijas fakultātē, trešā daļa – Dabas muzeja pagraba telpās un no tām ar neseno Ķīmiņas fakultātes absolventu (bet vēlāk – pazīstamu ķīmiķu un mācītspēku) K. Bambergu, K. Švalbes un asistentes V. Reines gādību Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā Jelgavas pilī, kur paraugus izvietoja vitrīnās kādā gaitenī. No bagātās kolekcijas bija palikušas tikai nožēlojamas atmiņas [18]. Inventarizācijas dokumenti, kā arī pavēles, kas liecinātu par muzeja likteni, nav atrastas. Ir tikai baumas – iezu plānslīpējumi, kuru izgatavošanā ieguldīts daudz darba un līdzekļu, esot izmantoti ceļa grambu aizbēršanai, unikāli lielle paraugi barbariski sadalīti sīkākās mazvērtīgās plāksnītēs. Daudzi paraugi palikuši bez etiķetēm, tos muzeja pārzine asistente Vera Reine (Reinis) sakārtoja un identificēja pēc atmiņas. 2016. gadā daļa paraugu no LLU atdota LU Ģeoloģijas muzejam.

Kad 1925. gadā LU sāka strādāt otrs ģeoloģijas profesors – E. Krauss (Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē), B. Popova laboratorijas aprūpes budžets tika pēkšņi un negaidīti samazināts. Saruka arī nodarbību skaits.

Lekcijas B. Popovs lasīja “krievu, respektīvi, vācu valodā” (tā pats rakstīja); kad LU mācību spēkiem bija jāpāriet uz lekcijām latviešu valodā, viņš bija viens no retajiem, kas to nedarīja, jo, stājoties darbā, šāda punkta līgumā nebija. Vairākkārt tika lemts par Popova atstādināšanu no profesora amata, un studenti profesora atbalstam vāca parakstus.

Padomju vara Latvijā skāra arī Popovu firmu un ģimeni. 1940. gada nogalē daudzi Popovu īpašumi, arī dzīvojamā māja Visvalža ielā, tika nacionalizēti. 1941. gadā karadarbībā nodega firmas “Brāļi Popovi” galvenā ēka Grēcinieku ielā.

Boriss Popovs ir precējies divas reizes. Pirmo reizi vēl studiju gados – 1892. gada 4. novembrī Rīgas Sv. Aleksija baznīcā ar astonepadsmitgadīgo studiju biedreni Nadeždu Konstantinovnu Bajovu; ir nepārbaudītas ziņas, ka viņas dzimtā puse esot Kurska. Otrās laulības – kara laikā, kā atraitnim – 1943. gada 20. jūlijā ar Tatjanu Popovu Rīgas Dzimsarakstu nodaļā, kur par lieciniekiem bija Oto un Irēna Meļļi. Tatjana Popova bija Borisa brāļa Vladimira (1872–1911) meita, dzimusi 1906. gadā Pēterburgā, Padomju Savienības pilsone un 1933. gadā viena no sešiem firmas īpašniekiem. Abas laulības bijušas bez bērniem.

B. Popovs nepieņēma Latvijas pavalstniecību, skaitījās nansenists – bijušais Krievijas Impērijas pavalstnieks.

1944. gada augustā, fronteī pietuvojoties Rīgai, B. Popovs ar sievu devās uz Vāciju, kur nonāca bēgļu nometnēs. Ar zviedru kolēģu (arī O. Mellis bija kļuvis par Upsalas, vēlāk Stokholmas Universitātes mācībspēku) palīdzību 1946. gadā no Greifsvaldes nokļuva Zviedrijā, kur Upsalas Universitātē turpināja iesāktos pētījumus par sferolītu staraino kristalizāciju. 1948. gadā Upsalas Universitātē vēlreiz tika izdots B. Popova minerālu optiskais noteicējs, šoreiz iespiests uz rotaprinta un vācu valodā [57]. B. Popovs aizgāja mūžībā 1950. gada 11. maijā Upsalā [3, 12–16, 21, 22, 23].

Anonīmajā nekrologā žurnālā *Geologiska Föreningen i Stockholm Förhandlingar* [13] pieminēti vairāki fakti, kas nav atrodami Popova oficiālajā autobiogrāfijā [10], no kā var spriest, ka nekrologu rakstījis labs Popova pazinējs, visticamāk, O. Mellis. Tā kā nav pieminēta profesora atraitne, domājams, šajā laikā viņa nav bijusi Upsalā.

1952. gadā Matveja (Matiasa) Mačinska redakcijā Parīzē iznāca rakstu krājums [23], veltīts profesora B. Popova piemiņai, kur savus pētījumu rezultātus par kristalogrāfiju, tafoni u. c. B. Popovam tuvām tēmām publicēja profesora draugi, kolēģi un Rietumos dzīvojošie Pēterburgas perioda skolnieki, kā arī LU absolventi O. Mellis no Stokholmas un A. Dreimanis no Rietumu Ontario universitātes. Šajā gadā tika publicēti arī vairāki nekrologi Francijas žurnālos [3, 14], kas acīmredzot ir par ıemeslu vairākos izdevumos nepareizi norādītam Popova miršanas gadam.

1980. gadā Ļeņingradas Valsts universitātes Kristalogrāfijas katedrā notika B. Popova piemiņai veltīta sanāksme [20].

Privātdocents Margēris Gutmanis

Profesora Borisa Popova tuvākie palīgi Petroloģijas institūtā bija privātdocenti Margēris Gutmanis, Irma Kvelberga, Katrīna Zēberga un Oto Mellis.

Margēris Gutmanis dzimis 1885. gada 26. decembrī Mores pagastā Rīgas apriņķī. 1904. gadā beidzis Pleskavas ģimnāziju. 1914. gadā absolvējis Katrīnas II Kalnu institūtu Pēterburgā ar 1. šķiras diplomu. No 1914. līdz 1915. gadam strādājis par inženieri akciju sabiedrībā *Vossidlo un Co*, bet no 1915. līdz 1917. gadam par inženieri Krievijas armijā. 1917. gadā veicis ģeoloģiskus un petrogrāfiskus pētījumus Mingrebijas kņaza īpašumos Kaukāzā. No 1918. līdz 1919. gadam strādājis par alvas raktuvju pārvaldnieku Aizbaikālā Olovjannajā, bet 1919. gadā veicis ģeoloģiskus pētījumus Mandžūrijā. 1920. gadā viņš brīvprātīgi iestājās Tālo Austrumu Latvijas karaspēkā par kareivi un kopā ar pulku no Vladivostokas ar kuģi atgriezās Latvijā.

1920. gada 1. novembrī M. Gutmani ievēlēja Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes Petroloģijas institūtā par asistentu un 1924. gadā par vecāko asistentu, bet 1926. gada 5. martā Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes Ģeoloģijas un paleontoloģijas institūtā par privātdocentu. Ķīmijas fakultātē viņš vadīja praktiskos darbus mineraloģijā un petrogrāfijā, bet Dabaszinātņu nodaļā lasīja lekcijas un vadīja seminārus par vulkānismu, derīgajiem izrakteņiem un Zemes klēpja (dzīļu) bagātībām. 1922. gadā M. Gutmanis ar kultūras fonda atbalstu veica ģeoloģiskus pētījumus Tatra un Karpatu kalnos un Silēzijā Vācijā. 1927. gadā vasaras brīvlaikā pētīja brūnogles un degakmeņus Štutgartes un Leipcigas tuvumā Vācijā. Viņš bija viens no pirmajiem, kas devis vispārīgu pārskatu par Latvijas derīgajiem izrakteņiem [65] un publicējis darbus par Latvijas dzelzsrūdām un Daugavas ielejas ģeoloģiju [66, 67].

1929. gadā M. Gutmanis izceļoja uz Argentīnu. No 1929. līdz 1935. gadam darbojās par naftas ģeologu Patagonijas dienvidos Komadora Rivadavijas (*Comodoro Rivadavia*) un Brazīlijas Bolīvijas pierobežā. No 1935. gada strādāja Brazīlijas Sanpaulu Agronomiskajā dienestā par petrogrāfu Kompīnjasā (*Compinas*). 1949. gadā viņš publicēja darbu par Paranas baseina tektoniku un 1951. gadā par Sanpaulu pavalstu augsnēm. 1952. gadā viņš veica pētījumus Antiļu salās, sevišķi Martinikā. Savas dzīves pēdējos divpadsmit gadus blakus tiešajiem darbiem pētīja Brazīlijas perma un karbona perioda nogulumus un konstatēja tajos apledojuma pēdas. Miris 1959. gada 8. jūlijā Brazīlijā ar sirdstrieku [65–74].

Par nesaskaņām, kas radās starp profesoru B. Popovu un M. Gutmani, tuvāk izteikusies abu kolēģe K. Zēberga [75]: “M. Gutmanis, kas ir beidzis Pēterburgas Kalnu institūtu, saraksta un publicē savu minerālu optisko noteicēju latviešu valodā, starp viņu un B. Popovu izceļas konflikts. B. Popovs pārmet M. Gutmanim, ka viņš bez atļaujas izmantojis B. Popova datus. M. Gutmanis bija spiests pamest darbu katedrā.”

M. Gutmanis bija viens no Latvijas Dabaszinātņu biedrības žurnāla “Daba” aktīviem līdzstrādniekiem, un 1925. gada 8. numurā bija iespiesta viņa publikācija “Mineralu un iežu noteikšana ar mikroskopa palīdzību”. Tā iznāca arī kā atsevišķa burtnīca [76]. Publikācija bija divdesmit vienu A5 formāta lappusi gara, ar 18 attēliem (zīmējumiem), metožu aprakstu, tajā bija atsauce uz B. Popovu kā kāda metodikas elementa ieviesēju. Beigās atrodams ieteikums izmantot četru autoru rokasgrāmatas, tai skaitā arī B. Popova darbu “Optiskais noteicējs iežu vissvarīgākajiem minerāliem” (Pēterpils, 1916, atsauce citēta krievu valodā).

Vienā no nākamajiem žurnāla numuriem (1926. gada 3. numurā) sekoja B. Popova publikācija “Pārs vārdu par Gutmaņa kga rakstu “Mineralu un iežu noteikšana ar mikroskopu”” [51], kurā lasāms: “Gutmaņa kgs ir ievietojis, bez norādījumiem uz avotu, veselu rindu mineraloptiskās analīzes metožu, kuru autors es esmu un kuras vel nav dabūjušas plašāku izplatīšanos. Protestējot pret tādu sveša zinātniska īpašuma izmantošanu, skaitu sevi piespiestu atjaunot savas autora tiesības [...] Vispāri, Gutmaņa kga raksts sastādīts pavirši, bez stingri pārdomāta plāna, bez lietas vajadzīgās zināšanas un ļoti neskaidrā formā, satur vēl virkni rupju kļūdu [...]”

Un M. Gutmaņa “Atbilde prof. B. Popova kgam”: “[...] prof. Popovs apvaino mani nolūkā laupīt autora tiesības. Ja es to gribētu darīt, tad es nebūtu minējis prof. Popova grāmatu, kurā visi minētie izteicieni atrodas. Jāpiezīmē, ka visiem

minētiem terminiem nav zinātniska atklājuma nozīmes. Nevienā minerālu noteicējā, kādi parādījušies Vācijā beidzamos desmit gados ļoti daudzi [prof. Popova noteicējs izdots 1916. gadā], nav pievesti prof. Popova minētie termini [..]. Profesora norādītās kļūdas M. Gutmanis rakstā vairāk vai mazāk pamatoti noraida kā B. Popova sliktās valodas zināšanas dēļ radušos pārpratumus. Aiz rakstiem sekoja “Redakcijas piezīme. Polemiku ar šo ieskatam par izbeigtu”.

Tomēr tas nebija viss – žurnāla redakcija M. Gutmanim pieprasīja paskaidrojumu, kā arī saņēma otru vēstuli no B. Popova, kur norādīts, ka M. Gutmanis faktiski pārņēmis B. Popova izstrādātās un lietotās metodes, kas gan ir aprakstītas 1916. g. mācību grāmatā, taču šī grāmata Krievijas revolūcijas dēļ nav izplatījusies ne pārdošanā, ne bibliotēkās. Turklāt M. Gutmaņa raksts lielākoties esot “nemākulīgs atstāstījums no visa tā, ko es stāstu praktiskos darbos Universitātē, atstāstījums izķēmts ar veselu rindu rupju kļūdu, kas cēlušās no nezināšanas un nesaprašanas”. Šie žurnāla “Daba” redakcijas materiāli saglabājušies LU Ģeoloģijas muzejā [77]. Latvijas ķīmijas vēstures muzeja krājumos ir saglabājušies M. Gutmaņa grāmata “Minerālu un iežu noteikšana ar mikroskopu”, izdota 1926. gadā [76], ar februārī datētu autora ierakstu *Многоуважаемому проф. Борису Анфировичу Попову* (“Ļoti godātajam prof. B. Popovam”). B. Popovs savu optisko noteicēju izdeva latviešu valodā 1928. un 1934. gadā.

Privātdocents Oto Mellis

Vēl būdams students, Oto Mellis iestājās darbā pie B. Popova par subasistentu un kļuva par profesora tuvāko līdzstrādnieku un izpalīgu latviešu valodas jautājumos.

Oto Mellis dzimis 1906. gada 10. martā Pēterburgā Pētera un Alvīnes (dziņušas Arklīņas) Meļļu ģimenē. No 1913. līdz 1916. gadam mācījās Pēterburgas Sv. Annas Ķeizariskajā komercskolā, kuru beidza kā 6. padomju vidusskolas audzēknis. No 1921. līdz 1923. gadam studēja Petrogradas Valsts universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes Mineraloģijas un petrogrāfijas nodaļā, specializējoties kristalogrāfijā un mineraloģijā pie profesora P. Zemjatčenska.

1923. gadā ar vecākiem atgriezās Latvijā. 1924. gadā pabeidza E. Zalcmaņa privātģimnāziju Rīgā un iestājās Latvijas Universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes Dabaszinātņu nodaļā. Pie profesora B. Popova, kas vadīja Ķīmijas fakultātes Kristalogrāfijas un mineraloģijas katedru, specializējies mineraloģijā.

Ar saviem zinātniskajiem darbiem studenta gados viņš sevi parādīja kā talantīgu pētnieku. 1927. gadā, nosakot Pargasas salā Somijā minerāla hondrodīta optiskās īpašības, pierādīja, ka tās nav atkarīgas no Fe_2O_3 procentuālā sastāva. Viņa 1928. gadā publicētais darbs žurnālā *Zeitschrift für Geschiebeforschung* par helsinkīta laukakmeņiem Latvijā izraisīja dzīvas laukakmeņu pētnieku diskusijas.

Savas zināšanas O. Mellis ar Latvijas Universitātes atbalstu 1929. gadā papildināja laukakmeņu pētīšanasursos Prūsijas ģeoloģiskā iestādē Berlīnē un 1936. gadā – mineraloģijā pie profesora V. Goldšmita Oslo.

No 1929. līdz 1933. gadam O. Mellis strādāja par Ķīmijas fakultātes Petroloģijas institūta subasistentu. 1933. gadā viņš beidza Latvijas Universitāti ar dabaszinātņu kandidāta (*Cand. rer. nat.*) grādu. No 1933. gada strādāja par jaunāko asistentu, no

1936. gada – par vecāko asistentu un 1937. gadā pēc habilitācijas darba izstrādes – par privātdocentu.

O. Mellis pārtulkoja latviešu valodā B. Popova mācību grāmatu kristalogrāfijā “Kristallu klases”, kas iznāca 1930. un 1937. gadā, un grāmatu “Optiskais noteicējs svarīgākiem iežos sastopamiem mineraliem” 1928. un 1934. gadā [53–56].

Sava skolnieka devumu profesors B. Popovs novērtēja augsti [24]: “Privātdocents Oto Mellis, kas manā vadībā ir specializējies mineraloģiskā petroloģijā, pazīstams kā erudīts un apzinīgs zinātnieks ar daudzpusīgām interesēm savas specialitātes robežās. Viņa iesniegtie darbi, kas pa daļai veikti manā personīgā vadībā, ir vērtīgas zinātniskas etīdes un pētījumi. Lielākajā daļā no tiem izteiktas jaunas idejas, kas visas apstiprinātas ar pozitīviem pierādījumiem.”

Ar saviem pētījumiem O. Mellis kļuva pazīstams Skandināvijas valstīs, un 1935. gadā viņu ievēlēja par Somijas Ģeologu biedrības biedru, 1937. gadā – par Zviedrijas Ģeologu biedrības biedru. Viņš bija arī Ģeoloģijas savienības (Vācijā), Vācijas Ģeoloģijas biedrības, Biedrības morēnu pētīšanai (Vācijā), Paleontoloģijas biedrības Berlīnē biedrs. 1936. gadā O. Mellis kā Latvijas Universitātes pārstāvis piedalījās Somijas Ģeologu biedrības 50 gadu jubilejas svinībās, 1937. gadā – starptautiskajā ģeologu kongresā Maskavā. Zinātniskos nolūkos viņš apceļoja Igauniju, Somiju, Poliju, Vāciju, Austriju, Šveici, Čehoslovākiju, Franciju, Zviedriju un Norvēģiju. 1936. gadā Somijas valdība viņam piešķīra Baltās Rozes ordeni. Par Latvijas helsinkīta laukakmeņu un limonīta atradņu pētījumiem viņam 1930. un 1939. gadā piešķīra K. Barona prēmiju.

O. Mellis raksts 1930. gadā par krusta galdiņu Fjodorova mikroskopam, kas dod preparāta paralēlas pārbīdīšanas iespēju, guva plašu rezonansi. Ar laiku viņš kļuva par autoritāti optiskās mineraloģijas laukā: ar viņu sadarbojās pasauleslavenās firmas *Zeiss* un *Leitz* [78].

Pēc rentgena iekārtas iegūšanas 1932. gadā Ķīmijas fakultātē ar Rokfelleras fonda un Latvijas Universitātes atbalstu M. Straumanis un O. Mellis sāka precīzi noteikt kristālu režģa parametrus pēc Debaja–Šērera (*Debye-Sherrer*) metodes. Kopā ar B. Popovu viņš uzlaboja praktiskos darbus kristalogrāfijā un mineraloģijā, lietojot Popova teodolīta kontaktgoniometru.

O. Mellis izstrādāja doktora disertāciju “Studijas par Latvijas šķiedrģipsi un šķiedru celestīna uzbūvi un ģenēzi”. To aizstāvēja 1943. gada 20. maijā un ieguva *Dr. rer. nat.* grādu. Ar dzīvesbiedri Irēnu Melli viņš 1943. gadā “Zemes bagātību pētīšanas institūta rakstos” publicēja monogrāfiju par Rembates dolomītsmilšakmeņi [79]. Noskaidroja, ka tas sastāv no labi frakcionētām smiltīm, kas cementētas ar 0,2 mm lieliem dolomīta kristāliem un nelielu daudzumu glaukonīta.

1944. gada rudenī, kad fronte tuvojās Rīgai, O. Mellis, baidoties no 1941. gada represiju atkārtoties, devās trimdā. No 1944. līdz 1945. gadam strādāja Greifsvaldes Universitātē, pēc tam no 1945. līdz 1946. gadam Baltijas Universitātē Hamburgā un Pinebergā.

Nonācis Zviedrijā, O. Mellis no 1946. līdz 1949. gadam strādāja Upsalas Universitātē, pēc tam pārgāja darbā Stokholmas Universitātē. Viņš baudīja zviedru mineraloģiju un ģeoloģiju. 1960. gadā starptautiskajā ģeologu kongresā Kopenhāgenā pārstāvēja Zviedrijas ģeologus. No 1961. gada varēja nodoties zinātniskajam

darbam kā pētniecības profesors, apvienojot klasiskos pētījumus polarizācijas mikroskopā ar rentgenogrāfiskiem pētījumiem.

O. Mellis pievērsās dārgakmeņu pētījumiem [80]. Viņš vadīja zviedru dārgakmeņu pētnieku kursus. Sadarbojoties ar Gēteborgas Okeanogrāfijas institūtu, izvērtēja "Albatrosa" ekspedīcijas iegūtos materiālus un konstatēja vulkānisko pelnu klātbūtni Vidusjūras nogulās [81-83]. Viņš viens no pirmajiem saistīja Santorini vulkāna grandiozo eksploziju ar Bībelē minēto Ēģiptes tumsību un Mīnosa kultūras bojāeju.

O. Meļļa nodomiem pētniecībā pārvilka svītru ļaundabīga slimība, un 1970. gada 6. septembrī viņš Stokholmā slēdza acis uz mūžu [84-95].

Privātdocente Irma Kvelberga

Visciešāk B. Popovs zinātniskajos pētījumos sadarbojās ar savu bijušo skolnieci privātdocenti Irmu Kvelbergu.

Irma Kvelberga dzimusi 1887. gada 8. janvārī Talsu apriņķa Kandavas pagastā lauksaimnieku ģimenē – tēvs Bertolds (arī Bērtulis) Kvelbergs (*Bertold Quellberg*) bija Līgas muižas (Kandavas draudzē) nomnieks [96]. Pēc Jelgavas sieviešu ģimnāzijas beigšanas viņa studēja dabaszinātnes Pēterburgas Augstākajos sieviešu kursos, kurus absolvēja 1914. gadā [97-101]. Tur pie B. Popova studēja petrogrāfiju. No 1917. līdz 1920. gadam strādāja par skolotāju vidusskolā Daugavpilī, bet pēc pārnākšanas uz Rīgu – Valsts vidusskolā pieaugušajiem, Millera un Beķera ģimnāzijā, kā arī mācību līdzekļu muzejā. 1921. gadā viņu ievēlēja par Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes Petroloģijas institūta jaunāko asistenti, 1923. gadā – par asistenti, 1926. gadā par vecāko asistenti. 1936. gadā I. Kvelberga iesniedza habilitācijas darbu *Die Tafoni-Verwitterungserscheinung* un 1937. gadā tika ievēlēta par privātdocenti [102, 103]. 1938. gadā kopā ar kolēģiem devās zinātniskā komandējumā uz Korsikas salu.

Par I. Kvelbergas zinātnisko un pedagoģisko darbu profesors B. Popovs izteicies ļoti atzinīgi atsauksmē par viņas ievēlēšanu docenta amatā (datēta ar 1940. gada 22. septembri). Viņš norāda, ka I. Kvelberga ļoti labi pārzina minerālu optiskās analīzes metodiku, ieskaitot arī jaunākos Fjodorova teodolīta metodes paņēmienus. Sešus gadus viņa neatlaidīgi pētījusi pēc profesora ievāktajiem apjomīgajiem materiāliem tos Korsikas salas ziemeļrietumu daļas iežus, kuriem raksturīga tā saucamā tafoni parādība jeb dobumainā sairšana. Līdz tam zinātnieki šo parādību īsti nav izpratuši un izskaidrojuši to visfantastiskākajos veidos. Izmantojot Bekkes konoskopiskās, Fjodorova teodolīta un citas sarežģītas optiskās minerālu izpētes metodes, Irmāi Kvelbergai izdevies pierādīt, ka tafoni veidotāji ir fizikālie, nevis ķīmiskie procesi, kā tas ticis uzskatīts iepriekš. Viņa veikusi arī eksperimentu, kas demonstrē un izskaidro plāksņveida daļiņu atdalīšanos no ieliektām virsmām, kā tas raksturīgs tafoni dobumos [104].

I. Kvelbergas pētījums par Korsikas salas iežos novērojamo īpatnējo dēdēšanu (tafoni parādību) publicēts LU Rakstos 1937. gadā kā viņas un profesora B. Popova kopdarbs [102, 103]. Tā titullapā norādīts, ka darbs ietver novērojumus dabā, mikroskopiskus pētījumus, skaidrojumus, kritiskas piezīmes un eksperimentus, kā arī mēģinājumu klasificēt dobumus iežos pēc to ģenēzes; petrogrāfiskos pētījumus

tafoni parādības skaidrojumam ir veikusi Irma Kvelberga, bet Boriss Popovs ir sniedzis 1928.–1935. gada ceļojumu piezīmes par tafoni parādību. Darbu ilustrē 16 pielikumi un 61 attēls tekstā.

Pēc Otrā pasaules kara akadēmiskajā darbā I. Kvelberga vairs neatgriezās, bet palika savās mājās laukos. Viņai ar brāli Kārli Kvelbergu (1876–1944), pēc izglītības juristu, kurš savā laikā bija prokurors, mirtiesnesis, apgabaltiesas loceklis, notārs un Saeimas deputāts, pēc 1937. gada pensionēts lauksaimnieks, piederēja Kandavas pagasta Līgas muižā 45 pūrvietu (16,4 ha) liela jaunsaimniecība. Tāpēc viņa tika ieskaitīta budžu kārtā un atradās bezizejā: visa manta, pat malka tika aprakstīta. I. Kvelberga griezās pie Latvijas Valsts universitātes rektora Matveja Kadeka, kurš centās palīdzēt. Viņš 1949. gada 8. janvārī rakstījis LPSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājam Kārlim Ozoliņam: “Ņemot vērā Kvelbergas I. B. ilggadīgo zinātniski pedagoģisko darba stāžu un publicētos vērtīgos zinātniskos rakstus, kā arī, ka viņas apgādībā atrodas ievērojamā valodnieka K. Mīlenbaha 93 gadus vecā māsa, uzskatu par iespējamu Kvelbergu nodarbināt kā mācības spēku Ģeoloģijas-augsnes fakultātē Latvijas Universitātē.” Vēstule palika bez atbildes [100, 101]. Te M. Kadeks noklusējis, ka K. Mīlenbaha māsa Gotlība bija Irmas māte. Irma (pilnā vārdā Šarlote Margarēta) Kvelberga mirusi 1971. gada 9. oktobrī, atdusas Meža kapos Rīgā.

Docente Katrīna Zēberga

Kristāloptiskajos pētījumos profesoram B. Popovam lielu atbalstu sniedza viņa līdzstrādniece Katrīna Zēberga.

Katrīna Zēberga dzimusi 1889. gada 29. janvārī Rīgā Aleksandra ģimnāzijas skolotāja Fridriha Zēberga un Katrīnas (dzimušas Piščalkinas) ģimenē. Pirmo izglītību viņa baudīja mājās. Pēc slimšanas ar šarlaku trīs gadu vecumā ieguva dzirdes traucējumus, kas saglabājās visu mūžu. Tā kā ģimenē runāja krievu valodā, tikai pēc 1920. gada viņa apguva latviešu valodu.

1908. gadā K. Zēberga beidza Rīgas Lomonosova sieviešu ģimnāziju ar zelta medaļu. Studēja Maskavas Augstākajos sieviešuursos Dabaszinātņu fakultātē. Savās atmiņās viņa raksta: “Tikai profesors V. Karandejevs varēja mani saistīt ar savu pārkonstipiro balsi. Tas bija vienīgais profesors, kuru es varēju dzirdēt pat zināmā attālumā. Tāpēc arī specializējos kristalogrāfijā un kristāloptikā.” Arī citi mācības spēki – V. Vernadskis, A. Fersmanis, J. Fjodorovs un G. Vulfs – bija izcili savas nozares speciālisti. Vladimirs Vernadskis mīļi viņu saucis par savu mazmeitiņu.

K. Zēberga piedalījās V. Karandejeva ekspedīcijās: 1912. gadā – Vidusāzijā, Buhārā, Amudarjas baseinā, un 1913. gadā – Urālos minerālu atradņu apzināšanā un izpētē. Augstākos sieviešu kursus viņa absolvēja 1915. gadā ar 1. šķiras diplomu kristalogrāfijā un mineraloģijā. Viņas diplomdarbs “Čuiskas raga analcīma analīze” 1915. gadā tika publicēts Pēterburgas Zinātņu akadēmijas Rakstos.

No 1916. līdz 1918. gadam K. Zēberga strādāja par ķīmiķi Viskrievijas Zemstu savienības baktereoloģiskajā laboratorijā frontē Galīcijā un Rumānijā, no 1919. līdz 1920. gadam Taganrogā privātā aptiekā un no 1920. līdz 1921. gadam Pēterburgā Ķīmijas tehniskajā skolā par ķīmijas, mineraloģijas un ģeoloģijas pasniedzēju.

Pēc atgriešanās no Petrogradas 1921. gadā K. Zēbergu profesors B. Popovs laipni pieņēma Petroloģijas institūtā. Viņam vajadzēja asistenti kristāloptikā, un viņš labi pazina K. Zēbergas skolotājus mineraloģijā un kristāloptikā. Viņai iekārtoties darbā Latvijas Universitātē palīdzēja arī tēva Fridriha Zēberga skolnieki, jo tajā nelabprāt pieņēma pasniedzējus, kas neprata latviešu valodu.

K. Zēbergu 1921. gadā ievēlēja par jaunāko asistenti, 1924. gadā – par asistenti, 1927. gadā – par vecāko asistenti un 1937. gadā – par privātdocenti. Mācību darbā viņa vadīja nodarbības minerālu optiskā analizē. Pētīja profesora B. Popova no Korsikas atvesto iežu paraugus. 1937. gadā kā habilitācijas darbu iesniedza pētījumu par granīta un gabro attiecībām Porto ielejā Korsikā [105, 112], par kuru profesors B. Popovs izteicies šādi: “1930.–37. gados izstrādāts darbs “Granīta un gabro attiecības Korsikas iežos”, kas paveikts ar manis ievāktu materiālu. Šinī darbā, kas izstrādāts lietojot jaunākās konoskopiskās un Fjodorova teodolīta metodes, Zēbergai izdevās pirmo reizi pierādīt granīta injekcijas esamību Korsikas iežos un gabro-granīta plutoniskās brekcijas rašanos uz šo divu dažādo iežu robežas. Ar optiskās analīzes palīdzību Zēberga izsekoja virkni gabro magmas minerālu pārveidošanos siltuma un granīta ekshalāciju ietekmē, kas daudzējādā ziņā ir jaunums.” [106] 1938. gadā uzsāka lasīt kursu par minerālu optisko analīzi un vasarā devās zinātniskā komandējumā uz Korsikas salu, lai turpinātu kontaktmetamorfisma pētījumus.

1944. gada nogalē K. Zēberga bija vienīgā, kas no Mineraloģijas katedras mācību spēkiem bija palikusi Rīgā. Viņu iecēla par jaundibinātās Ģeoloģijas un augsnes fakultātes Mineraloģijas un petrogrāfijas katedras vadītāju. Viņa lasīja lekcijas kristalogrāfijā, mineraloģijā un petrogrāfijā Ķīmijas, Ģeoloģijas-augšnes un Ģeogrāfijas fakultātes studentiem. Par darbu šajā laikā viņa 1967. gadā rakstīja: “Gatavoju lekcijas ik dienas līdz plkst. 4 naktī. Man nebija laika īstam zinātnes darbam. Domāju, ka daudzi jauni ģeologi nepiemirsīs manu kursu. Es arvien gribēju tikai vienu – lai mūsu jaunatne varētu normāli daudz iegūt zināšanas, kas ir mums apkārt. Savā jaunībā es gribēju zināt it visu, bet manas vēlēšanās ierobežoja mans kurlums.” [107]

No 1954. līdz 1959. gadam K. Zēberga strādāja Ķīmijas fakultātes Silikātu tehnoloģijas katedrā par stundu pasniedzēju. Pētīja glazūru un keramikas drumstalu mijiedarbību. Kopā ar katedras vadītāju profesoru Jūliju Eiduku un savu līdzgaitnieci vecāko laboranti Veru Reini 1959. gadā publicēja rakstu par petrogrāfisko metožu izmantošanu glazūru pētniecībā [108]. Pēc aktīvās darbības universitātē K. Zēberga kopā ar V. Reini dzīvoja savā mājā Dobelē. Viņas redze un dzirde bija ļoti vājas. V. Reine viņai daudz palīdzēja. Pēc kritiena dzīvoklī 1975. gadā V. Reine drīz nomira un K. Zēberga palika viena. Viņa aizgāja mūžībā tā paša gada 18. augustā Dobeles slimnīcā [109–115].

Juris Bite un citi Borisa Popova sekotāji no Latvijas

Juris Bite ir profesora B. Popova skolnieks un viens no tuvākajiem docentes K. Zēbergas līdzgaitniekiem pēc Otrā pasaules kara.

Juris Bite dzimis 1919. gada 21. februārī Aizbaikālā – Čitā, kur viņa māte Lilija Bite bija nokļuvusi bēgļu gaitās Pirmā pasaules kara laikā. 1922. gadā viņi atgriezās Latvijā [116].

J. Bite beidza Rīgas 4. pamatskolu, no 1933. līdz 1938. gadam mācījās Rīgas pilsētas 1. ģimnāzijā. Pēc tās beigšanas tajā pašā gadā iestājās Latvijas Universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē.

Visvairāk eksāmenu J. Bite kārtoja pie B. Popova: kristalogrāfiju, mineraloģiju, ievadu petrogrāfijā, ķīmisko ģeoloģiju, par minerāliem iežos un rūdu atradnēm. Kā liecina ieraksti atzīmju grāmatiņā, viņš visus priekšmetus nokārtoja ar atzīmi “teicami” vai “ļoti sekmīgi”. “No saviem kursa biedriem J. Bite atšķīrās ar izcilām zināšanām, bija labsirdīgs un izpalīdzīgs pret kursa biedriem un viens no glītākiem pušiem kursā,” viņu raksturo studiju biedre I. Kotoviča.

Visus eksāmenus J. Bite nokārtoja līdz vācu okupācijas sākumam – 1941. gada 1. jūlijam. Tā kā vecāko kursu studentiem līdz 1943. gada 31. oktobrim bija atlikta iesaukšana darba dienestā vai leģionā, viņš izmantoja izdevību nokārtot valsts eksāmenu un pēc iespējas ilgāk strādāt pie diplomdarba [117]. 1943. gada 16. decembrī viņš ļoti sekmīgi beidza augstskolu kā dabaszinātņu maģistrs ar specialitāti petrogrāfs, kā lasāms viņa rakstītajā anketā. Taču viņa personas lietā atrodama arī Latvijas Valsts universitātes diploma Nr. 000345 kopija, kas apliecina, ka Juris Arsēnija dēls Bite 1938. gadā iestājies Latvijas Universitātē, 1946. gadā beidzis Latvijas Valsts universitātes Ģeoloģijas un augsnes fakultātes pilnu kursu ģeoloģijas specialitātē un ar 1946. gada 1. jūliju viņam piešķirta ģeologa kvalifikācija [116]. Acīmredzot iepriekšējais diploms netika atzīts.

J. Biti iesauca vācu armijā, un kara gaitās viņš nokļuva Rietumvācijā. Īsu laiku J. Bite dienēja ASV armijas artilērijas divīzijas 17. izpletņlēcēju bataljonā par tulku. Viņš pārvaldīja angļu, vācu un krievu valodu, zināja arī latīņu un norvēģu valodu, jo viņa vecmāmiņa Amālija Bite (dzimusi Hansone) pēc tautības bija norvēģiete. J. Bites anketā gan rakstīts, ka viņš no karaklausības ir bijis atbrīvots tuvredzības dēļ, bet 1944. gadā vācieši viņu ar varu aizveduši darbos Rietumvācijā, no kurienes pārbēdzis pāri frontes līnijai uz amerikāņu zonu un vēlāk nonācis Francijā. Latvijā atgriezies 1945. gada septembrī [116]. Čekisti viņu vairākkārt pratināja Stūra mājā.

Ģeologa gaitas J. Bite uzsāka Zemes bagātību pētīšanas institūtā par zinātnisko līdzstrādnieku (1938–1944), bet pēc tam LPSR ZA Ģeoloģijas un ģeogrāfijas institūtā par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieku (1946–1949). Viņš 1947. gadā institūta rakstu krājumā publicēja pētījumu par Ķemeru apkārtnes ģipšiem [118].

Līdztekus darbam Zinātņu akadēmijā J. Bite strādāja Latvijas Valsts universitātes Ģeoloģijas-augsnes fakultātē par asistentu (1946–1949) un vecāko pasniedzēju (1949–1952). Lasīja lekcijas petrogrāfijā 3. kursa studentiem, ar lielu pacietību un mīlestību mācīja studentus strādāt ar mikroskopu. Ar 1952. gada decembri kļuva par LU Ķīmijas fakultātes Silikātu tehnoloģijas katedras mācītbspēku, kur nostrādāja līdz 1956. gada septembrim. Bija adventists: savas reliģiskās pārliecības dēļ nestrādāja sestdienās. Viņam nācās “uz paša vēlēšanos” aiziet no fakultātes. J. Bite varēja kļūt par B. Popova darba cienīgu turpinātāju, bet padomju vara nežēlīgi salauza gudra, bet reliģioza cilvēka dzīvi.

J. Bites mineraloģiskie pētījumi atspoguļoti kandidāta disertācijā “Ģipša un sērūdeņraža veidošanās fizikāli ķīmiskie apstākļi, kā arī vietējā ģipšakmens kā apdares materiāla izmantošanas iespējas” [119], kura netika aizstāvēta.

1950. gadā apprecējās ar ģeoloģi Viktoriju Vasiļjevu, bet reliģisku iemeslu dēļ pēc pusgada laulība izjuka.

Vēl J. Bite strādāja LPSR ZA Ģeoloģijas un derīgo izrakteņu institūtā par vecākā zinātniskā līdzstrādnieka vietas izpildītāju (1957–1958) un Ģeoloģijas un zemes dzīļu aizsardzības pārvaldes Centrālajā laboratorijā par vecāko inženieri (1959–1960), pēc tam pievērsās radiotehnikai. Pēc aiziešanas pensijā J. Bite dzīvoja vientuļīgi savā mājā Vecāķos. Miris Rīgā 86 gadu vecumā 2005. gada 25. jūnijā [120, 121].

Profesors Boriss Popovs kā spilgta personība caur saviem skolniekiem un viņu skolniekiem ir ietekmējis ne vienu vien Latvijas ķīmiķi un ģeologu. Nosacīti to varētu uzskatīt par B. Popova kristalogrāfijas, mineraloģijas un petroloģijas skolu. Viņa sekotāji kristalogrāfijas novirzienā meklējami galvenokārt ķīmiķu vidū. B. Popova zināšanas un uzskatus pārņēma Katrīna Zēberga, kas tos nodeva tālāk savam skolniekam profesoram Uldim Sedmalim, kurš turpināja lasīt kristalogrāfijas un mineraloģijas kursu silikātu tehnologiem, bet viņš – Ingundai Šperbergai.

Savukārt mineraloģijas un petroloģijas jautājumiem savos darbos ir pievērsusies virkne ģeologu. To vidū var minēt ne tikai Irmu Kvelbergu, Katrīnu Zēbergu, Oto Melli un Juri Biti, bet arī B. Popova studentus Aleksi Dreimani un Verneru Zānu. A. Dreimanis galvenokārt pētījis kvartāra veidojumus. Lai nekļūdīgi varētu atpazīt karbonātu minerālus, veicot petrogrāfisko un mineraloģisko analīzi, viņš izstrādāja pat speciālu metodiku, kas vēlāk ieguva Dreimaņa metodes nosaukumu. V. Zāns savos Latvijas kvartāra pētījumos īpašu uzmanību veltīja laukakmeņu petrogrāfijai, bet Jamaikas ģeoloģiskajos pētījumos būtisku vietu ieņēma boksītu petroloģija.

Daudzi K. Zēbergas skolnieki ir kļuvuši par atzītiem speciālistiem. To vidū minami Ilga Apinīte, Biruta Bičus, Viktors Grāvītis, Dmitrijs Jegorovs, Bernarda Klagiša, Visvaldis Kuršs, Abrams Luncs, Jadvīga Majore, Astra Upīte un vēl citi. Jau studiju gados K. Zēberga spēja tā ieinteresēt mineraloģijā B. Klagišu, I. Apinīti, V. Kuršu un A. Upīti – viņi piedalījās ar referātiem Ļeņingradas Kalnu institūta zinātniskajās konferencēs Mineraloģijas un petrogrāfijas sekcijā, kuru vadīja profesors Dmitrijs Grigorjevs [122].

Pēc augstskolas beigšanas jaunie speciālisti tika nosūtīti darbā pa visu plašo Padomju Savienību. Latvijā palikt izdevās nedaudziem. Daļa pēc obligātajiem nosūtījuma darba gadiem atgriezās Latvijā, bet citi iedzīvojās jaunajās darba vietās un tur palika uz ilgu laiku. K. Zēberga ļoti lepojās ar savu audzēkni, kara laikā daudz cietušo D. Jegorovu, kuru nosūtīja darbā uz Magadanu. Tur tālu ziemeļos Aņujas rajonā viņš atklāja bagātas zelta iegulas, par ko tika apbalvots ar Ļeņina prēmiju.

Jau studiju gados Biruta Bičus par prakses vietu izvēlējās Karēliju un savu diplomdarbu izstrādāja par kāda tās reģiona ģeoloģiju un iežu petrogrāfiju. Ilgus gadus viņa nostrādāja Jakutijā alvas rūdu pētījumos. Viņas nozīmīgākais devums ir kasiterīta tipomorfisma pētījumos, lai varētu precīzāk noskaidrot sulfīdu rūdu mineralizācijas veidošanās apstākļus un to saistību ar magmatiskajiem procesiem reģionā. Iegūtie rezultāti publicēti gan zinātniskos rakstos [123], gan apjomīgā kolektīvā monogrāfijā [124]. Minerālu kristālu tipomorfisma pētījumi prasa ļoti rūpīgu, ilgstošu darbu ar goniometru un citiem precīziem instrumentiem, ko pamatā B. Bičus bija apguvusi jau K. Zēbergas nodarbībās un nu varēja likt lietā.

Tādu retu, bet nozīmīgu iežu pētījumiem kā Karēlijas sārmainie pegmatīti pievērsās A. Luncs. Viņš centās izziņāt to minerālo un ķīmisko sastāvu, lai spriestu par veidošanās apstākļiem un saistību ar sārmainajiem granītiem, jo šādos pegmatītos atrodami retzemju elementi. Par šo pētījumu viņš ieguva ģeoloģijas un mineraloģijas zinātņu kandidāta grādu un 1972. gadā publicēja monogrāfiju [125]. Tālākie viņa pētījumi galvenokārt ir saistīti ar Latvijas pamatklintāja iežu petroloģiju, kas atspoguļoti daudzos rakstos.

O. Meļļa iesāktos pētījumus par Latvijas limonītiem savā studiju noslēguma darbā turpināja B. Klagiša. Dzelzsrūdas bija viņas ikdiena ilgu laiku, tikai ne Latvijā, bet Kurskas magnētiskajā anomālijā. Tur B. Klagiša par darbu, kas bija veltīts Kurskas magnētiskās anomālijas prekembrija dzelzaino kvarcītu asociācijas iežiem, ieguva ģeoloģijas un mineraloģijas zinātņu kandidāta grādu. Viņas pētījumu rezultāti ir iekļauti apjomīgā kolektīvajā monogrāfijā [126].

J. Majores darba gaitas bija saistītas ar LPSR ZA Ģeoloģijas un derīgo izrakteņu institūtu, kurš laika gaitā pārtapa par Vissavienības jūras ģeoloģijas un ģeofizikas zinātniski pētniecisko institūtu. Viņa, strādājot laboratorijā, veica mineraloģiskās un petrogrāfiskās analīzes, sadarībā ar Viktoru Ulstu pievērsās Latvijas kvartāra smago minerālu un to asociāciju pētījumiem Baltijas jūras piekrastē. Īpašu uzmanību viņa veltīja ragmāņu tipomorfajām pazīmēm un secināja, ka to noapaļotības koeficients var palīdzēt kvartāra nogulumu iedalīšanā un vecuma noteikšanā [127]. Būtisku atbalstu viņa ir sniegusi ģeologiem PSRS ziemeļu piekrastes nogulumu pētījumos saistībā ar alvas, zelta un retzemju elementu kļiedņiem.

Pēc augstskolas beigšanas I. Apinīte strādāja LPSR ZA Ģeoloģijas un derīgo izrakteņu institūtā, pētot Latvijas iežu litoloģiju, bet vēlāk kļuva par Latvijas Ģeoloģijas pārvaldes Centrālās laboratorijas Litoloģijas nodaļas vadītāju, ieinteresējās par kembrija nogulumiem, beidza neklātienas aspirantūru Viskrievijas Naftas zinātniski pētnieciskajā ģeoloģiskās izpētes institūtā Ļeņingradā (ВНИГПИ – *Всероссийский нефтяной научно-исследовательский геологоразведочный институт*) un 1973. gadā Tallinā aizstāvēja disertāciju par Latvijas kembriju [128] ģeoloģijas un mineraloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. Darbā liela uzmanība veltīta tieši pēcsedimentācijas procesiem iežos un autigēnajiem minerāliem, kuru veidošanās var būtiski ietekmēt iežu porainību.

V. Kuršs diplomdarbu izstrādāja par Centrālās Kazahstānas polimetālu rūdu atradnēm, pēc augstskolas beigšanas saņēma nosūtījumu uz Altaju, bet pēc atgriešanās Latvijā pievērsās derīgo izrakteņu ģeoloģijai un devona terigēnajiem iežiem. Viņš rūpīgi analizēja arī nogulumu minerālo sastāvu un litoloģiju, kas būtiski palīdzēja paleoģeogrāfisko rekonstrukciju veidošanā. Šo pētījumu rezultāti atspoguļoti divās monogrāfijās [129, 130]. Pēdējā no tām viņam ļāva habilitēties par ģeoloģijas zinātņu doktoru.

Ne visu B. Popova un K. Zēbergas audzēkņu-ģeologu pamatnodarbošanās vēlāk saistījās ar mineraloģiskiem un petrogrāfiskiem pētījumiem. Tomēr daudzas K. Zēbergas un J. Bites lekcijas un stāsti par B. Popova personību bija atstājuši neizdzēšamas pēdas. Paleontologs un ģeoloģijas vēsturnieks Viktors Grāvītis nodarbojās ne tikai ar devona brahiopodiem, bet ievēroja arī krama veidojumus karbonātiežos un pievērsās to izpētei [131]. LU Ģeoloģijas muzeja krājumā atrasts arī V. Grāvīša

sarakstīts minerālu noteicējs, ko J. Bite atsauksmē novērtējis ļoti atzinīgi un ieteicis publicēšanai. Darbs tomēr palicis nublicēts [132]. Vadot Dabas muzeja jauno ģeologu pulciņu, V. Grāvītis aizrautīgi centās sniegt jauniešiem zināšanas ģeoloģijā un ieinteresēt šajā specialitātē. Liela vieta nodarbībās tika ierādīta minerālu un iežu apguvei. Tur kā teorētiskos un praktiskos skaidrojumos, tā arī tīri sadzīviskās sarunās bieži vien izskanēja gan B. Popova un K. Zēbergas, gan J. Bites un citu ģeologu vārdi. V. Grāvītis muzejā noorganizēja pat profesora D. Grigorjeva lekciju.

Astra Upīte kļuva par ķīmiķi, kura savos pētījumos balstījās uz mineraloģisko un kristalogrāfisko pētījumu metodēm. Viņa LPSR ZA Ķīmijas institūtā izveidoja laboratoriju metālu korozijas un tās apkarošanas metožu pētījumiem. Tomēr dabā sastopamos minerālus viņa aizmirst nespēja. Radās viena no nedaudzajām grāmatām par minerāliem latviešu valodā [133]. Bija iecerēts arī darbs par minerāliem Latvijā, to sastopamību iežos, diemžēl tas netika pabeigts.

Profesora B. Popova ietekme vairāku paaudžu garumā īsumā ir ieskicēta, bet tā prasa daudz rūpīgākus tālākos pētījumus. Daudzos gadījumos nevar runāt par viņa kristalogrāfijas, mineraloģijas un petroloģijas skolu zinātniskā nozīmē, bet nevar noliegt viņa personības nozīmi daudzu cilvēku dzīvē. Apzināti ir tikai viņa pazīstamākie skolnieki, bet par citiem, kas arī ir strādājuši viņa vadībā (piemēram, E. Gamušs [134]), nav zināms nekas. Nav pat mēģināts apzināt tos, kas ar mineraloģiju un ģeoloģiju nav saistīti, bet interesi par to saglabājuši – kā ķīmiķis, krāsu foto speciālists Juris Benjamiņš. Studiju laikā viņš piedalījās B. Popova ekskursijā uz Korsikas salu, iegūstot ģeoloģiskas zināšanas, kas vēlāk lieti noderēja zemūdens alu pētniecībā. Viņš sadarbībā ar ievērojamo franču zemūdens pētnieku Žaku Īvu Kusto pētīja Karību jūras Bahamu lielākās salas Androsas zemūdens alas. Par šiem pētījumiem viņš ieguva Jorkas Universitātes (Toronto, Kanādā) goda doktora grādu [135]. Rūpīgāk jāizvērtē arī B. Popova devums tālaika zinātnisko sasniegumu kontekstā.

VĒRES

1. *Определитель важнейших минералов горных пород*. Пособие для упражненной студентов естественников Императорского Петрогр. ун-та. Прив.-доц. Петрогр. ун-та Бориса Попова. Проб. изд. Петроград: тип. К. Биркенфельд, 1915. 34 с.
2. *Оптический определитель важнейших минералов горных пород*. Пособие для упражненной студентов естественников Императорского Петроградского Университета. Приватъ-доцента Императорского Петроградского Университета Бориса Попова. 1-е изд. Петроградъ: тип. К. Биркенфельд, 1916, 48/51 с. 11 табл.
3. Mellis O. Notice nécrologique sur B. A. Popoff. *Bulletin de la Société française de Mineralogie et de Cristallographie*, 1952, 75, 385–390.
4. (Иностранцев А. А.) Воспоминания. 2 изд. Но: Профессор Санкт-Петербургского университета А. А. Иностранцев. *К 170-летию со дня рождения*. Санкт-петербургский Государственный университет. Музей истории университета. Кафедра осадочной геологии. СПб.: Издательство «Супервэйв Групп», 2014. 352 с. ISBN 978-5-9443-2796-3.
5. Биографика СПбГУ. *Сетевой биографический словарь профессоров и преподавателей Санкт-Петербургского университета (1819–1917)*. СПб., 2012–2014. Ред. коллегия: проф. Ганелин Р. Ш. (руковод. проекта), проф.

- Дворниченко А. Ю. (отв. ред.), доц. Жуковская Т. Н., доц. Ростовцев Е. А. (отв. ред.), доц. Тихонов И. Л. Pieejams: <http://bioslovhist.history.spbu.ru/component/fabrik/details/1/581-popov.html>.
6. *Записка о неудовлетворительной постановке преподавания наук группы минералогии и геологии на Физико-математическом отделении Женского педагогического института, представленная в Физико-математическое отделение Института преподавателем петрографии и динамической геологии приват-доцентом С.-Петербургского университета Б. А. Поповым.* V 248/535 Российская государственная библиотека. 1913. Официальный сайт. Электронный каталог. 6 с. Типо-лит. К. Биркенфельда. Pieejams: <http://old.rsl.ru/table.jsp?f=1003&t=3&v0=%D0%9F%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%2C+%D0%A2.&f=1003&t=1&v1=&f=4&t=2&v2=&f=21&t=3&v3=&f=1016&t=3&v4=&f=1016&t=3&v5=&cc=a1&i=41&s=2&ss=31&ce=4>.
 7. Аншелес О. М. История развития кафедры кристаллографии ЛГУ. *Записки Всероссийского Минералогического Общества.* Ч. CXXXIII. 2004, № 5, с. 34–39. Pieejams: <http://www.minsoc.ru/articles.php?id=34&mid=21335&eid=2133502>.
 8. Аветисов Г. П. *Имена на карте Арктики.* Павлов Михаил Алексеевич (1884–04.06.1938). Pieejams: <http://www.gpavet.narod.ru>, <http://www.gpavet.narod.ru/Names3/pavlovMA.htm>.
 9. Anonīmi. Profesors Boriss Popovs. No: *Latvijas Universitāte 1919–1929.* Rīga: LU izdevums, 1929, 107.–109. lpp.
 10. Anonīmi. Profesors Boriss Popovs. No: *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939.* Rīga: LU, 1939, 177.–178. lpp.
 11. Anonīmi. Popovs Boriss. No: *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca.* Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939a, 287.–288. lpp.
 12. Anonīmi. Boriss Popovs. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca. 17. sēj.* Rīga: A. Gulbis, 1936, 33503.–33504. slpja.
 13. Anonymous. Boris Anfirovitj Popoff (1871–1950). *Geologiska Foereningen i Stockholm Foerhandlingar*, 1950, 72(4), S. 402–404.
 14. Anonime. *B.-A. Popoff 1871–1950. Recueil d'articles réunis par M. Matschinski avec la collaboration des "Cahiers Géologiques de Thoiry" Paris-Thoiry, 1952–1953.* N 16–17. Janvier-Mars 1953. [I] (129)–151.
 15. Anonīmi. Popovs Boriss. No: *Latvijas enciklopēdija, 3. sēj.* Rockville M. D., ASV: Amerikas Latviešu apvienības institūts, 1987, 495.–496. lpp.
 16. Anonīmi. Popovs Boriss. No: *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā. 2. daļa.* Rīga: RTU, 2004, 459. lpp.
 17. Anonīmi. Popovs Boriss. No: *Ķīmija Latvijas Universitātē 1919–1944.* Rīga: Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 157. lpp.
 18. Gode H. *Atmiņas par ķīmijas fakultāti 1937–1949.* Rīga, 1988. Mašīnraksts [par B. Popovu 14., 52., 53.; I. Kvelbergu 53.; K. Zēbergu 14., 53.; O. Melli 53. lpp.]. Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 66. fonds.
 19. Ķešāns A. *Ķīmijas fakultātes zinātniskais un pedagoģiskais personāls (B. Popovs, M. Gutmanis, I. Kvelberga, K. Zēberga).* Latvijas ķīmijas vēstures muzeja krājums. 1938.
 20. Года Г. К. Профессор Борис Анфирович Попов. *Вестник Ленинградского университета. Серия 7. Геология и география, выпуск 2.* 1989, с. 119–121.
 21. Gode H. Latvijas Universitātes profesors Boriss Popovs. *Acta Historiae Scientiorum Baltica*, 9. Rīga: RTU, 1992, 121.–125. lpp.
 22. Eiduks J. *Mana dzīve un darbs.* Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 43. krājums.

23. Matschinski M. *In memoriam B. A. Popoff (11 août 1871–11 mai 1950)*. B. A. Popoff et le phénomène de cristallisation rayonnante. *Experientia* 01/1952; 8(6): 242–243. DOI:10.1007/BF02170733.
24. Popovs B., Mellis O. *Latvijas ķīmijas vēstures muzejs*, 21. fonds.
25. Popova B. fonds. LU ZTVM Ģeoloģijas muzejs.
26. Straumanis M. Ķīmija. No: *Zinātne tēvzemei divdesmit gados*. Rīga: LU, 1938, 170.–172. lpp. [par Mineraloģijas un petrogrāfijas institūtu, B. Popovu, O. Melli un I. Kvelbergu].
27. *Profesors Boriss Popovs*. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427 f., 13. apr., 1350. l., 222. lp.
28. Popov B. Mikroskopische Studien von Rapakiwi des Wiborger Verbreitungsgebietes. *Fennia*, 1928, 50, Helsinki-Helsingfors, S. 1–34.
29. Popoff B. Sphärolithenbau und Strahlungskristallisation. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1934a, 308.–309., 353.–364., 389.–398., 450.–456., 496.–508. lpp. Son. druck 1–48.
30. Reisenotizen über Tafoni aus der Jahren 1928–1935. In: Kvelberga I., Popoff B. *Die Tafoni-Verwitterungerscheinung. Latvijas universitātes raksti (Acta Universitatis Latviensis)*. Ķīmijas fakultātes serija IV. 1937a, 6, 129–368.
31. Попов Б., Де Геер. О происхождении галечных озоев. *Труды Императорскаго С.-Петербургскаго общества естествоиспытателей*. 1899, т. XXVIII, 42 с.
32. Попов Б. *Гнейсограниты Северной Лапландии. Записки Импер. Минер. Общества*, 1901.
33. Popoff B. Ellipsoidische Einsprenglinge des Finnländischen Rapakivi-Granites. *Travaux de la Société Impériale de naturalistes de St. Pétersbourg*, 1902, Vol. XXXII, 1–50.
34. Popoff B. Beitrag zum Studium der Sphärolithbildungen. *Förh. V Nordiska Naturforskarämäbet*, 1902a, IV, p. 46. Helsingfors.
35. Попов Б. Отчет об экспедиции 1901 г. на Кольский полуостров для исследования пространства между озером Ното и Имандра. *Записки Импер. Мин. Общества*, 1902b.
36. Popoff B. Zur Frage von der Entstehung terrassenähnlichen Abstufungen an moränebedeckten Gebirgsabhängen unter Inlandeis gewesener Gebiete. *Verh. d. Russ. Kaiserl. Min. Gesellschafte z. St. Peterburg*, ser. 2, 1903, Bd. XLI, S. 55–64.
37. Popoff B. Ueber Rapakiwi aus Südrussland. *Travaux de la Société Impériale de naturalistes de St. Pétersbourg*, 1903a, Vol. XXXI, livr. 5, p. 240, Soc. d. Geol. et de Min. St. Petersburg.
38. Попов Б. О закономерностях в сравнении калиевого и натрового полевых щпатов в граниты Чагве-Цайв в русской Лапландии. *Труды Императорскаго С.-Петербургскаго общества естествоиспытателей*, 1903b, т. XXXI.
39. Попов Б. О находке последниковок отложений в центральной Лапландии. *Записки Импер. Мин. Общества*, 1903 с.
40. Попов Б. Нагорные террасы Сальной Тундры в Лапландии. *Труды Императорскаго С.-Петербургскаго общества естествоиспытателей*, 1903d, т. XXX.
41. Popoff B. Eine neue Untersuchungsweise Sphärolitischen Bildungen. *Tschermaks Mineralogische und Petrographische Mitteilungen*, 1904, XXIII, Wien, S. 153.
42. Попов Б. Новый метод исследования сферолитовых образований. *Труды Императорскаго С.-Петербургскаго общества естествоиспытателей*, 1905, т. XXXIII, 5, с. 19–44.
43. Попов Б. Новый метод изучения винтообразно построенных анизотропных тел. *Труды Императорскаго С.-Петербургскаго общества естествоиспытателей*, 1908.

44. Попов Б. *Опыт составления систематического оптического определителя минералов*. С. Петербург: изд. Меркушева, 1908а.
45. Попов Б. Новый метод определения угла оптических осей в параллельном поляризованном свете. *Труды Императорского С.-Петербургского общества естествоиспытателей*, 1908b.
46. Попов Б. Новый метод определения оптической ориентировки минералов в шлифах при помощи кварцевого клина. *Труды Императорского С.-Петербургского общества естествоиспытателей*, 1909.
47. Popoff V. Studium vor Sphäroliten und Sphärokristallen. *Travaux de la Société Impériale de naturalistes de St. Pétersbourg*, 1912, Vol. XLIII, livr. 1, 64–66.
48. Popoff V. Ilsvikens strandlinje ved Trondheim. Diskusjon i Norsk geol. foren. 30. nov. 1918. *Norsk geol. tidsskr.*, 1919, 5, 149–157.
49. *Конспективный обзор кристаллических сингоний и классов с приложением определителя кристаллических классов*. Пособие к курсу кристаллографии читанному проф. Б. А. Поповым в 1921-ому году в высшей школе Латвии. Рига: изд. Ф. Витума, 1922. 34 с.
50. *Конспективное пособие к курсу геометрической кристаллографии профессора Б. А. Попова*. Рига: издание Ф. Витума, 1926. 52 с.
51. Popovs V. Pārs vārdu par Gutmaņa kga rakstu "Mineralu un iežu noteikšana ar mikroskopu". *Daba*, 1926, 3, 102.–103. lpp.
52. Popoff V. Die Erscheinung der Strahlungskristallisation. Autoreferat. *Zeitschrift z. Kristallographie*, 1927, Bd. 64.
53. Popovs V. *Optiskais noteicējs svarīgākiem iežos sastopamiem mineraliem*. Tulk. O. Mellis. 1. izd. Rīga: L.U. Dabaszinātņu studentu b-bas izd., 1928. 37 lpp.
54. Popovs V. *Kristallu klases. Īss pārskats ar paskaidrojumiem kristallu projicēšanā*. 1. izd. Rīga: F. Vītuma izd., 1930. 52 lpp.
55. Popovs V. *Optiskais noteicējs svarīgākiem iežos sastopamiem mineraliem*. Tulk. O. Mellis. 2. papild. izd. Rīga: F. Vītuma izd., 1934. 51 lpp.
56. Popovs V. *Kristallu klases. Īss pārskats ar paskaidrojumiem kristallu projicēšanā*. 2. pārl. un papild. izd. Tulk. O. Mellis. Rīga: F. Vītuma izd., 1937. 64 lpp.
57. Popoff V. *Optisches Bestimmungsbuch der gesteinsbildenden Mineralien*. Uppsala, 1948. 121 S. Edition polycopiée. Rotaprintēts izdevums.
58. Museum optischer Instrumente Pieejams: http://www.musoptin.com/leiss_105.html.
59. Лодочников В. Н. *Главнейшие породообразующие минералы*. Издание 5-е, испр. и доп. Под ред. В. С. Соболева. Москва: Недра, 1974, с. 11.
60. Дымков Ю. М., Барсуков В. Л., Бойцов В. Е. и др. Уранинит и ориентировка волокон в сферокристаллах настурана. No: *Текстуры и структуры урановых руд эндогенных месторождений*. Под ред. д-ра геол.-мин. наук Р. П. Петрова. Москва: Атомиздат, 1977, с. 17–28.
61. Morse H. W., Donnay J. D. H. Optics and structure of three-dimensional spherulites. *The American Mineralogist*, 1936, Vol. 21, No. 7.
62. Rodríguez J. A. M. *Génesis de cavidades graníticas en ambientes endógenos y exógenos*. Tesis doctoral. Instituto universitario de Geología Isidro Parga Pondal, 2011, 381.
63. Vidal Romani J. R., Twidale C. R. *Formas y paisajes graníticos*. Universidade da Coruña servicio de publicaciones, 1998, 411.
64. Семенов-Тянь-Шанский В. П. *То, что прошло. Том 2. Зрелые годы, старость (XX век). Ч. 1. Предреволюционные годы. Семенов-Тянь-Шанский М. А. Примечания, составление именного указателя, компьютерная верстка*, 2007, pdf, 168 с.
65. Gutmanis M. Latvijas derīgie izraktenī. *Daba*, 1927, 6. lpp

66. Gutmanis M. Daugavas krāču izcelšanās. No: *LU Raksti XIII*. Rīga: Valstspapīru spiestuve, 1926, 457.–478. lpp.
67. Gutmanis M. Jauni dati Daugavas ielejas ģeoloģijā. *Latv. inž. un techn. kongresa biroja tehniskais žurnāls*. Rīga, 1926a.
68. Anonīmi. Vecākais asistents Marģers Gutmanis. No: *Latvijas Universitāte 1919–1929*. Rīga: LU, 1929, 134.–135. lpp.
69. Anonīmi. Gutmanis Marģers. No: *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 194. lpp.
70. Anonīmi. Gutmanis Marģers. No: *Latviešu Zinātnieku Biogrāfisks Arhīvs, 7. gr.* Latviešu apvienība Austrālijā, 1961.
71. Anonīmi. Gutmanis Marģers. No: *Latvju enciklopēdija 1962–1982, 1. sēj.* Lincoln, Nebraska, ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1983, 531. lpp.
72. Anonīmi. Gutmanis Marģers. No: *Ķīmija Latvijas Universitātē 1919–1944*. Rīga: Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 150. lpp.
73. Dreimanis A. Marģers Gutmanis LU privātdocents. *Akadēmiskā Dzīve*, 1962, 5, 84–85. lpp.
74. *Privātdocents Marģers Gutmanis*. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427. f., 13. apr., 610. l., 82. lpp.
75. Klagiša B. LVU docente Katrīne Zēberga. No: *Vēstures lapaspuses*. Rīga: RTU, 1998, 101.–103. lpp.
76. Gutmanis M. Minerālu un iežu noteikšana ar mikroskopa palīdzību. *Daba*, 1925, 8, 254.–304. lpp.; atsevišķs novilkums – Rīga: Latvijas Dabas zinātnu biedrības izdevums.
77. Grestes J. fonds. LU ZTVM Ģeoloģijas muzejs, JG63 (3).
78. Mellis O. Gefügediagramme in stereographischer Projection. *Mineralogische und petrographische Mitteilungen*, 1942, 53, S. 330–353.
79. Mellis O., Mellis I. Petroloģiski pētījumi par Rembates dolomītsmilšakmeni. No: *Zemes bagātību pētīšanas institūta raksti*, 5, 2. Rīga, 1943, 63.–141. lpp.
80. Mellis O. Mineralogische Untersuchungen an Granaten aus in Schweden gefundenen Schmuckgegenständen der Merrowinger und Karolingerzeit. *Arkiv f. Mineralogie*, 1963, 3, S. 15.
81. Mellis O. Volcanic ash-horizons in deep-sea sediments from the Eastern Mediterranean. Preliminary report. *Deep-Sea Research*, 1954, 2, pp. 89–92.
82. Mellis O. Zur Sedimentation in Der Romache-Tiefe (Ein Beitrag zur Erklärung der Entstehung des Tiefseesandes in Atlantischen Ozean). *Geologischen Rundschau*, 1958, Goteborg.
83. Laevastu T., Mellis O. Size and mass distribution of cosmic dust. *Jour. Geophys. Research*, 1961, Vol. 66, No. 8, 2507.–2508.
84. Anonīmi. Mellis Oto. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca, 13. sēj.* Rīga: A. Gulbis, 1935, 26506.–26507. sleja.
85. Anonīmi. Privātdocents Oto Mellis. No: *Latvijas Universitāte 1919–1939, 2. daļa*. Rīga: LU, 1939, 197.–198. lpp.
86. Anonīmi. Mellis Oto. No: *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskais apgāds, 1939a, 335.–336. lpp.
87. Anonīmi. Mellis Oto. *Latvju enciklopēdija, 2. sēj.* Stokholma: Trīs Zvaigznes, 1952, 1659. lpp.
88. Anonīmi. Dr. rer. nat. Otto Mellis. *Technikas apskats*, 1956, 9, 18. lpp.
89. Anonīmi Mellis Oto. No: *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā, 2. daļa*. Rīga: RTU, 2004, 453. lpp.
90. Anonīmi. Mellis Oto. No: *Ķīmija Latvijas Universitātē 1919–1944*. Rīga: Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 156. lpp.

91. Dreimanis A. Mūžībā aizgājušie. Profesors Otto Mellis. *Akadēmiskā Dzīve*, 1972, 14, 109.–110. lpp.
92. Gavelin S. Memorial of Otto Mellis (1906–1970). *Geologiska Föreningens i Stockholm Föhandlingar*, 1971, 93, 164–169.
93. Grosvalds I., Alksnis O., Zabele A. Mineralogs profesors Oto Mellis (1906–1970). No: *LU Raksti*, 716. sēj. Rīga: LU, 2007, 94.–105. lpp.
94. M. E. S. (Straumanis M.) Profesoru Dr. Otto Melli pieminot. *Technikas Apskats*, 1971, 61, 15.–17. lpp.
95. Mellis Oto. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427. f., 13. apr., 1350. l., 222 lpp.
96. *Rūmenes muižas sadalīšana. Pilna Rūmenes Muižas vēsture*. 107 lpp. Pieejams: <http://rumene.lv/files/download/185>.
97. Anonīmi. Kvelberga Irma. No: *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 280. lpp.
98. Anonīmi. Privātdocente Irma Kvelberga. No: *Latvijas Universitātē divdesmit gados 1919–1939*. 2. daļa. Rīga: LU, 1939a, 197. lpp.
99. Anonīmi. Kvelberga Irma. No: *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā*. 2. daļa. Rīga: RTU, 2004, 447. lpp.
100. Anonīmi. Kvelberga Irma. No: *Ķīmija Latvijas Universitātē 1919–1944*. Rīga: Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 154. lpp.
101. Kvelberga Irma. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427. f., 13. apr., 929. l., 80., 32.–34. lpp.
102. Kvelberg I., Popoff B. (1937, atsevišķs izdevums). Die Tafoni-Verwitterungserscheinung. Petrografische Beiträge zur Aufklärung des Tafoniproblems von Irma Kvelberg und Reisenotizen über Tafoni aus der Jahren 1928–1935 von Boris Popoff. *Latvijas universitātes raksti (Acta Universitatis Latviensis)*. *Ķīmijas fakultātes serija IV*. 1938, 6, 129.–368. lpp.
103. Kvelberga I., Popoff B. Die Tafoni-Verwitterungserscheinung. *Latvijas universitātes raksti (Acta Universitatis Latviensis)*. *Ķīmijas fakultātes serija IV*. 1938, 6, 129.–368. lpp.
104. Grestes J. fonds. LU ZTVM Ģeoloģijas muzejs, JG63 (B. Popovs, I. Kvelberga).
105. Zēberga K. (1937) *Pētījumi par Rietumkorsikā, Otas miestiņa apkārtnē esošo granīta iežu un seno gabro attiecībām, sevišķi par gabro ieslēgumiem minētajos iežos*. L.U. Minerāloģijas-petroloģijas institūts. Rīgā, 1937. g., 1. martā. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/1131>, 162 lpp.
106. J. Grestes fonds. LU ZTVM Ģeoloģijas muzejs, JG 63 (B. Popovs, K. Zēberga).
107. K. Zēberga. *Atmiņas*. LU ZTVM Ģeoloģijas muzejs.
108. Зеберг Е., Эйдук Ю., Рейнис В. Некоторые методы петрографического исследования в применении к изучению глазурей. *Научные доклады Высшей Школы. Химия и технология*, 1959, 1, с. 177–180.
109. Anonīmi. Vecākā asistente Katrīna Zēberga. No: *Latvijas Universitātē 1919–1929*. Rīga: LU, 1929, 146.–147. lpp.
110. Anonīmi. Privātdocente Katrīna Zēberga. No: *Latvijas Universitātē divdesmit gados 1919–1939*. 2. daļa. Rīga: LU, 1939, 201.–202. lpp.
111. Anonīmi. Zēberga Katrīna. No: *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskais apgāds, 1939a, 545. lpp.
112. Anonīmi. Katrīna Zēberga. No: *Silikātu tehnoloģijas katedra 55*. Rīga: RTU, 2002, 208. lpp.
113. Anonīmi. Zēberga Katrīna. No: *Ķīmija Latvijas Universitātē (1919–1944)*. Rīga: Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 162. lpp.

114. Sedmalis U., Šperberga I. Kristalogrāfijas pirmsākumi Latvijas Universitātē. No: *RTU Zinātniskie raksti. Humanitārās un sociālās zinātnes. Zinātņu un augstskolu vēsture, 7. sēj.* Rīga: RTU, 2005, 71.–73. lpp. (par Katrīnu Zēbergu).
115. Zēberga Katrīna. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7427. f., 13. apr., 1585. l., 11. lpp.
116. Bite Juris. LU arhīvs, 7. apr., 318. l.
117. Bite J. *Pētījumi laukšpatu raksturošanai dienvidrietumu Kolas apgabala magmatiskos iežos ar lielu granāta saturu.* 1943. Pētījumi Latvijas Universitātē (1926–1944) / Research in the University of Latvia. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/1109>, 65 lpp.
118. Bite J. Dažu ģipšu un ģipšainu iežu petrografiskais raksturojums Ķemeru rajona augšdevona nogulumos. No: *LPSR ZA Ģeoloģijas un ģeografijas institūta Raksti I.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1947, 123.–128. lpp.
119. Бите Ю. *Физико-химические условия образования гипса и сероводорода, а также возможности использования гипсового камня в качестве облицовочного материала. Диссертация на соискание ученой степени кандидата химических наук.* Рига, 1955, 181 с. (Rokraksts; LU ZTVM Ģeoloģijas muzeja fonds.)
120. Grosvalds I. Zem mūžības spārniem [par J. Biti]. *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, 2005, 4, 401.–402. lpp.
121. Grosvalds I. Mineralogs un kristalogrāfs Juris Bite (1919–2005). *Inženieris*, 2005a, 31. aug., 13. lpp.
122. Klagiša V. *LVU docente Katrīne Zēberga.* LU ZTVM Ģeoloģijas muzejs, Zēbergas K. fonds, 11 lpp.
123. Флеров Б. Л., Холмогоров А. И., Кравцов Е. Д., Бичус Б. Я. Особенности структуры и генезиса касситерит-сульфидного месторождения в Дзыхтардахском рудном узле. No: *Генезис оловорудных месторождений и связь их с магматизмом на территории Якутии.* Якутск, 1975.
124. Флеров Б. Л., Бичус Б. Я., Яковлев Я. В. и др. *Типоморфные особенности касситерита Якутии.* Якутск: ЯФ СО АН СССР, 1982. 116 с.
125. Лунц А. Я. *Минералогия, геохимия и генезис редкоземельных пегматитов щелочных гранитов северо-запада СССР.* Москва: Недра, 1972. 176 с.
126. Голишкин Н. И., Зайцев О. С., Клагис Б. Д., Красовицкая Р. С., Павловский В. И., Полищук В. Д., Полищук В. И. *Геология, гидрогеология и железистые руды бассейна Курской магнитной аномалии. Т. 1. Геология. Книга первая. Докембрий.* Москва: Недра, 1970. 440 с.
127. Ульст В. Г., Майоре Я. Я. Стратиграфическое расчленение ледниковых отложений запада Европейской части СССР по окатанности зерен роговой обманки. *Вопросы четвертичной геологии III.* Рига: Изд. АН ЛССР, 1964, с. 33–62.
128. Апините И. А. *Петрография и некоторые литолого-фациальные особенности кембрийских отложений Латвии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата геолого-минералогических наук.* Таллин, 1973. 214 с.
129. Курш В. М. *Литология и полезные ископаемые терригенного девона главного поля.* Рига: Зинатне, 1975. 222 с.
130. Курш В. М. *Девонское терригенное осадконакопление на главном девонском поле.* Рига: Зинатне, 1992. 208 с.
131. Гравитис В. А. Силициты Даугавской свиты. No: *Франские отложения Латвийской ССР. Труды Института геологии АН ЛССР, X.* Рига: Изд. АН ЛССР, 1963, с. 243–262.
132. Grāvītis V. *Nogulumu iežu caurspīdīgo minerālu noteikšanas režģu tabulas.* 17 lр. teksta, ar zīmējumiem, komentāriem, pielikumiem. J. Bites atsauksme. LU ZTVM Ģeoloģijas muzejs, 1957, Grāvīša V. fonds.

133. Upīte A. *Minerālu pasaulē*. Rīga: LPSR ZA izdevn., 1964. 153 lpp.
134. Gamušs E. Iežu ģeometriskā analīze un tās pielietošanas piemērs pie mikrogranīta kvarca-porfira no Porto ielejas Korsikas salā. 1930. 31 lpp. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/1113>.
135. Grosvalds I. Pieminot Juri Benjamiņu (1918–1993). *Latvijas Ķīmijas Žurnāls*, 1994, 4, 505.–506. lpp.

Summary

Professor Boris Popov (Popoff) – establisher of mineralogy and petrography in the University of Latvia (1921–1944), has published influential works about the formation of spherocrystals and the mechanism of their growth. Together with privatdozentin I. Kvelberga authored the monography “Die Tafoni-Verwiterungserscheinung” about the decomposition of igneous rocks on the island of Corsica, and with private docent O. Mellis developed methodology of practical works in crystallography, mineralogy and petrography. He introduced a self-designed teodolite contact angle goniometer as a replacement for the Penfield goniometer.

After World War II, docent K. Zeberga continued the traditions of B. Popov’s school of mineralogy and petrography at the State University of Latvia. Senior teacher mineralogist J. Bite and assistant V. Reinis became the closest assistants of K. Zeberga. B. Popov has taught many students, among them are J. Eiduks, H. Gode and K. Zeberga whose documented memories have been reflected in this paper.

Keywords: *crystallography, mineralogy, petrography, Professor B. Popov, K. Zeberga.*

Mineraloģiskās sistemātikas atainojums no LLU atgūtajā LU ZTVM Ģeoloģijas muzeja kolekcijā *The Mineralogical Systematic in Recovered Collection at the Museum of Geology University of Latvia*

Vija Hodireva

LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzejs
Alberta iela 10, Rīga, LV-1010
E-pasts: vija.hodireva@lu.lv

Raksts veltīts atgūtās mineraloģiskās kolekcijas izpētei, kuru 2015. gadā no Latvijas Lauksaimniecības Universitātes (LLU) pārņēma LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzeja (ZTVM) Ģeoloģijas muzejs. Pētot un raksturojot atgūtās kolekcijas akmens paraugu izcelsmi un mineraloģiju, noskaidrots, ka šī vērtīgā krājuma turpmākai apzināšanai, saglabāšanai, sistematizēšanai, kā arī atvieglojot muzeja priekšmetu meklēšanu, būtu nepieciešama šajā jomā starptautiski pieņemto minerālu klasifikācijas principu ievērošana. Muzejā kolekcijas izpēte sāka ar katra minerāla atbilstības noteikšanu tipam, klasei vai grupai pēc starptautiskās sistemātikas, izmantojot savienojuma ķīmisko formulu, kas pieejama kolekcijai pievienotajā rakstveida informācijā. Tā kā kolekcija (ap 900 paraugu) ietver daudz minerālu, kā arī to paveidus, turklāt arī reti sastopamus, un to daudzveidībā atainojas pilnīga mineraloģiskā sistemātika, tad Latvijas Universitātē rodas pamatota iespēja izveidot Latvijā nozīmīgāko akadēmisku minerālu etalonkolekciju, to papildinot ar paraugiem no LU ZTVM Ģeoloģijas muzejā saglabātā krājuma.

Atslēgvārdi: krājums, minerāli, muzeja ekspozīcija, akadēmiska etalonkolekcija, minerālu kolekcijas katalogs.

Ievads

Pasaules nozīmīgākajos muzejos, piemēram, Dabas vēstures muzejā [1] Londonā, Lielbritānijā, Hārvarda Universitātes muzejā ASV un citos, minerālu paraugus saglabā un izstāda galvenokārt kā minerālu sistemātikas kolekcijas, kuras aktīvi var izmantot zinātnieki pētījumiem. Universitāšu muzeju darba metodoloģiskos principus skaidro un ievieš Universitātes muzeju un kolekciju starptautiskā komiteja (*UMAC*) [2], kā arī Zinātnes un tehnoloģijas muzeju un kolekciju starptautiskā komiteja (*CIMUSET*) [3]. Muzeoloģijas pozitīvā pieredze rāda [4], ka šie principi sekmē dabas daudzveidības un likumsakarību atainošanu, īpaši veidojot ekspozīcijas. To uzsver arī Starptautiskā Dabas vēstures kolekciju saglabāšanas biedrība (*The Society for the Preservation of Natural History Collections*), kuras misija ir uzlabot dabas vēstures kolekciju saglabāšanu, konservāciju un menedžmentu, garantējot to vērtību saglabāšanu sabiedrībai [3, 5]. Latvijā muzeju krājuma regulējumu reglamentē [6] Noteikumi par Nacionālo muzeju krājumu (MK noteikumi Nr. 956. Spēkā ar grozījumiem no 01.01.2010.).

Minerālu kolekcijas muzejos, to veidošanas pamatprincipi un sistematizēšana

Zinātniski sistematizēta kolekcija ir kā fiziska Zemes dabas vēstures datu nesēja un “datubāzes” uzturētāja, kas ataino Zemes garozas procesus laika gaitā un to rezultātus, kuri jau patlaban ir saskatāmi un burtiskā nozīmē taustāmi. Tā ir būtiska vērtība kontekstā ne tikai ar litosfēras, bet arī ar visas planētas straujajām izmaiņām. Eiropas un pasaules zinātniskā sabiedrība, arī universitāšu muzeji, ļoti rūpīgi saglabā gan vēsturiskas kolekcijas, gan lokālos atradumus, gan teritoriju raksturojošos paraugus [8, 9].

Pašlaik Zemes garozā atklāti jau ap 5000 minerālu, kas visi tiek apstiprināti un reģistrēti starptautiskajās datubāzēs atbilstoši pieņemtajām mūsdienu mineraloģiskajām klasifikācijām. Mineraloģiskās sistematikas vizuāla vērošana un minerālu īpašību izsekošana akmens paraugos muzejā var būt kā katra cilvēka atklāsme dabas likumsakarību saskatīšanā [7]. Universitāšu muzeju ekspozīcijas un krājuma izmantošana studiju un pētniecības procesā tiek sekmēta katrā ar Zemes zinātņu jomu saistītā augstskolā ne tikai mūsu kaimiņvalstīs, bet arī augsta reitinga mācību iestādēs pasaulē, kā Lielbritānijā, ASV vai Austrālijā [10, 11].

Vēsturisks atskats un atgūtās kolekcijas statistikas dati kā vērtīgs zinātniski informatīvais avots

LU ZTVM Ģeoloģijas muzeja atgūtā kolekcija tikusi vākta un komplektēta Latvijas Universitātē 20. gs. pirmajā pusē, kad LU Matemātikas un dabaszinību fakultātē, Ķīmijas fakultātē, vēlāk arī Ģeogrāfijas fakultātē notika aktīvs studiju un pētniecības process. Atsevišķu kolekcijas daļu izveidošanas vēsture varētu tikt uzzināta, detalizētāk pētot rakstveida informācijas avotus, kas vienmēr ir obligāts pielikums jebkurai ģeoloģiskai kolekcijai un nav nozaudēts arī, šos paraugus transportējot un izstādot daudzās vietās. Šādu pielikumu veido katra parauga etiķetes, kas kā pase rāda minerāla nosaukumu, izcelsmes vietu, retāk minerālagregāta formu, ietverošo iežu ģeoloģisko vecumu, turklāt arī personu, kas veic paraugošanu, un institūciju, kas organizējusi ekspedīciju vai kas saglabā paraugu. Šajā senajā kolekcijā ne visiem paraugiem ir etiķetes, kurās ir pietiekami pilnīga informācija. Turpretī praktiski visi paraugi ir ietverti paraugu katalogā, kurā atainojas vienota numerācija, minerāla nosaukums, ķīmiskā formula, ieguves vieta ar biežāk uzsvērtu valsti, piemēram, Vācija, Francija, Brazīlija, vai kādu ģeogrāfisku objektu, piemēram, Urālu kalni, Karakums, Sicīlija.

Līdz 20. gs. 50. gadiem Latvijas Universitātē savāktā un izmantotā minerālu kolekcija vēlāk bija apskatāma ekspozīcijā LLU gaitenī (pie Pārtikas tehnoloģijas fakultātes Ķīmijas katedras) no aptuveni 1952. gada līdz 2015. gada beigām. Minerāli bija apkopoti izstādīšanai vitrīnās pēc dominējošā metāla jona, piemēram, svina savienojumi, vai arī kādā anjonā ietvertā ķīmiskā elementa vai tās pašas apakšgrupas elementa (pēc ķīmisko elementu periodiskās sistēmas), piemēram, fosfora fosfātos, arsēna arsenātos vai citos tamlīdzīgos. Pēc šāda principa izkārtoti minerāli apliecina viena ķīmiskā elementa daudzveidīgu un atšķirīgu savienojumu izplatību un esamību dabā. Šādu ekspozīcijas veidošanu var izsekot pievienotajā ar

roku rakstītajā paraugu katalogā, kur nodalītas ķīmisko savienojumu grupas ekspozīcijai atsevišķās vitrīnās. No paraugu etiķešu kataloga var secināt, ka kolekcijā ietilpst ap 900 paraugu, galvenokārt minerālu indivīdu vai to kopu, kā arī atsevišķi iežu paraugi.

Muzeja apmeklētāji visbiežāk uzdod jautājumu: “Kas senajā saglabāto dārgumu lādītē ir iekšā?” Īpaši, ja par kolekcijas simbolu var uzskatīt senu, tieši minerālu saglabāšanai un eksponēšanai gatavotu unikālu koka lādīti (1. att.).

1. attēls. Paraugu saglabāšanai speciāli izgatavota koka lādīte kā seno mineraloģisko kolekciju ietvars

Pēc atsevišķiem ierakstiem var konstatēt paraugu ievākšanas laiku:

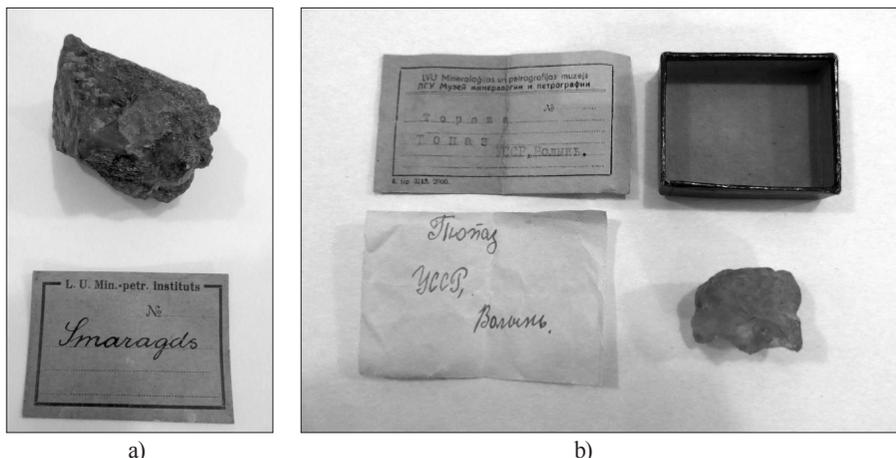
- 1) 19. gs. vākumi no profesora B. Dosa kolekcijām pirms LU dibināšanas;
 - 2) 20. gs. vākumi no LU profesora B. Popova un darbinieku kolekcijām [12, 13].
- Paraugu izcelsmes ģeogrāfija ir plaša, tie ievākti dažādās valstīs un reģionos:

- Skandināvijā; Korsikas salā Francijā un citos reģionos (no prof. B. Popova grupas ārzemju komandējumiem);
- LU Mineraloģijas un petrogrāfijas institūta darbinieku ekspedīcijās Eiropā (Itālija, Anglija, Vācija u. c.) un Latvijā, piemēram, ceilonīts no Šveices, kriolīts no Grenlandes;
- no studentu praksēm Latvijā, lauka darbu ekspedīcijām bijušajā Padomju Savienībā (Kazahstāna, Urāli), dāvinājumi no Krievijas;
- interesanti un unikāli paraugi, mineraloģiski retumi, piemēram, reti sastopami minerāli, urāna minerāli, dabīgie dārgakmeņi (2. att.).

Pētītajā kolekcijā konstatēti paraugi ar standarta etiķetēm no

- LU Mineraloģijas un petroloģijas institūta (vai katedras);
- LVU Mineraloģijas un petrogrāfijas muzeja;
- citām kolekcijām (2. attēlā – no marķējuma paraugiem).

Etiķetes oriģināla jeb parauga pasē aptuveni 900 akmens paraugiem ir minimālā nepieciešamā informācija: minerāla nosaukums, ķīmiskā formula, izcelsmes valsts vai reģions. Paraugi ir numurēti. Kolekcijas izpētē konstatēts, ka daudziem ir gan senais, gan daudz jaunāks marķējums. Kolekcijas paraugu izmēri ir no dažiem centimetriem līdz pat aptuveni 30 cm, tādēļ ne visus var saglabāt standartaprīkojumā.

2. attēls. Pētītajā kolekcijā konstatētie paraugi no LU Mineraloģijas un petroloģijas institūta (a) un LVU Mineraloģijas un petrogrāfijas muzeja (b) kolekcijām (oriģinālās seno muzeja paraugu etiķetes un marķējums)

Daļu minerālu nepieciešams noteikt un diagnosticēt no jauna, jo ilgā laikā un kolekcijas aktīvas lietošanas rezultātā daļa informācijas tomēr ir zaudēta. Muzeja kolekcijas izpētes gaitā arvien vairāk tiek novērtēta akmens paraugiem klāt pievienotās zinātniskās informācijas būtiskā lietderība. Ļoti vērtīgi ir, ja katalogā var atrast visu minerālu ķīmisko formulu, turpretī kolekcijas veidošanas un ievākšanas vēsture kā senu ekspedīciju, studentu prakšu un citu zinātnisku ceļojumu un apmaiņas kontaktu noskaidrošana 20. gs. vēsturē, visdrīzāk, nenotiks. Arī tādēļ, ka galvenajā katalogā nav nosaukts autors, bet autoru uzvārdus var atpazīt tikai daļā etiķešu. Vēsturiski nozīmīgu personu vākus šajā gadījumā nav iespējams nodalīt, tādēļ paraugu vērtību kultūrvēsturiskā aspektā pilnībā nav iespējams izvērtēt.

Atgūtajā kolekcijā pārstāvēti ļoti daudz minerālu un to paveidu, aptverot visus minerālu sistematikas tipus un klases. Pēc kolekcijai klātpievienotās dokumentācijas, kas ir saraksta veidā, turklāt ne visiem paraugiem primārā dokumentācija ir saglabājusies, iespējams konstatēt, kā minerāli tikuši iedalīti un kādā veidā klasificēti. Kā jau minēts iepriekš, tas notika, uzsverot vienu ķīmisko elementu, kas tajos sastopams. Lielākai daļai minerālu dota ķīmiskā formula, atzīmēta izcelsmes valsts, kā arī norādīts, kuri minerāli kādreiz apvienoti kopā, lai tiktu eksponēti vienā vitrīnā Latvijas Lauksaimniecības universitātē.

Minerālu klasifikācijas pamatprincipi

Lai sistematizētu plašākas kolekcijas, var izmantot vairākus principus un izvēlēties raksturīgāko un visinformatīvāko. Minerālus var iedalīt gan pēc ģenēzes, noderīgajām īpašībām, ievākšanas teritorijas vai citiem kritērijiem. Muzejos visbiežāk izmantotā un zinātniski pamatotākā ir minerālu starptautiski pieņemta klasifikācija.

Senatnē minerālus sāka iedalīt pēc to ārējām pazīmēm un fizikālajām īpašībām. 19. gadsimtā zviedru pētnieks Jenss Jākobs Bercēliuss minerālus sāka klasificēt arī pēc ķīmiskā sastāva. Minerālu ķīmiskais sastāvs gan nedaudz variē: dažādos

ģeoloģiskos procesos izomorfā aizvietošanās (viena ķīmiskā elementa aizvietošanās ar citu) notiek atšķirīgi, jo to ietekmē ģenētiskā procesa vides temperatūra, spiediens, ķīmija, kristalizācijas gaita. Gandrīz vienlaicīgi attīstījās arī kristalogrāfiskais virziens – klasifikācijas pēc kristālu simetrijas, singonijām, kuru nepilnība bija ķīmiskā sastāva neievērošana. Pastāv arī ģenētiskās klasifikācijas, kuru pamatā ir minerālu veidošanās mehānisms. Tām ir lielas priekšrocības, jo šeit ir iespējams apvienot kristāliskos un ģenētiskos aspektus.

Mūsdienās līdz ar modernām analītiskajām metodēm ķīmiskā sastāva un kristālrežģa tipa noteikšanā lietotās minerālu klasifikācijas kļūst arvien komplicētākas, bet darbam ar kolekcijām ikdienā labi var izmantot arī vienkāršotas, kas balstās uz J. D. Danas definētajiem principiem un tiek lietotas gan studiju procesā, gan muzeju kolekciju apzināšanā un uzskaitē. Pasaulē tiek izmantotas nedaudz atšķirīgas minerālu klasifikācijas sistēmas, kuras radījuši un centušies ieviest iespējami plašāk dažādu valstu zinātnieki: J. D. Dana (no 1837) – ASV [14, 15], H. Štruncs – Vācijā [16], A. M. Klarks – Lielbritānijā [17], A. Betehtins (1950) [18], A. Godovikovs (1975, 1979, 1983) – Krievijā [19, 20], I. Kostovs – Bulgārijā [21, 22].

Pašreizējā zinātņu attīstības stadijā par visracionālākām uzskata kristālķīmiskās, nevis ģenētiskās klasifikācijas. Mūsdienu sistemātikā pēc amerikāņu mineraloga J. D. Danas [14] [15] klasifikācijas minerālus iedala piecos tipos un katru no tiem klasēs:

- I tips – vienkāršās vielas
 - Tīrradņu metāli un metaloīdi
 - Tīrradņu nemetāli
- II tips – sulfīdi un sulfosāļi
 - Sulfīdi un to analogi
 - Persulfīdi
 - Sulfosāļi
- III tips – skābekli saturoši savienojumi
 - Oksīdi un hidroksīdi
 - Silikāti
 - Sulfāti
 - Fosfāti, arsenāti, vanadāti
 - Volframāti, molibdāti, hromāti
 - Karbonāti
 - Borāti
 - Nitrāti
- IV tips – halogenīdi
 - Fluorīdi
 - Hlorīdi, bromīdi, jodīdi
- V tips – organiskie minerāli

Pasaules muzeju nozīmīgās ekspozīcijas tiek iekārtotas, ņemot vērā tieši šādu minerālu sistemātiku un iedalījumu [8, 9, 10, 11]. Lielākoties tā ir mērķtiecīga un pamatota izvēle, jo dabīgo kristālisko vielu jeb minerālu īpašības nosaka kristālrežģa

tips, tā raksturlielumi un jonu izkārtojums. Savukārt makroparaugos kristālrežģa iekšējās uzbūves galvenās likumsakarības ir izsekojamas un ieraugāmas vizuāli.

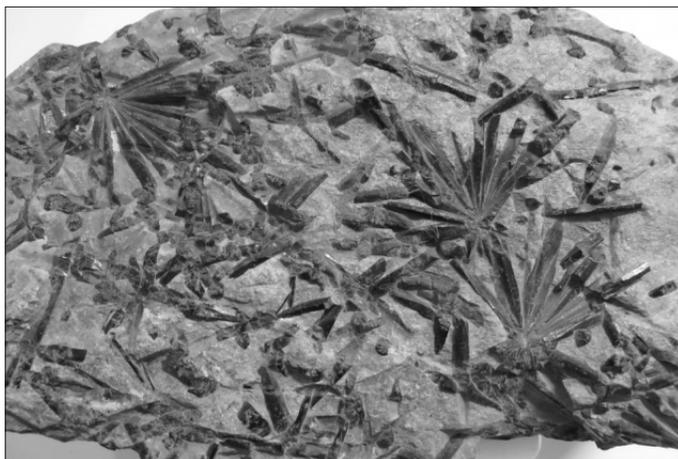
Pētītājā kolekcijā konstatēti 37 paraugi no vienkāršo vielu tipa, 112 – no sulfīdu tipa, 51 – no halogenīdu tipa, kā arī ap 17 paraugu no organisko minerālu tipa (3. att.). No dabā visplašāk izplatītā skābekli saturošo savienojumu tipa klasēm kolekcijā sastopamie minerāli pieder pie oksīdu un hidroksīdu klases, silikātu (4. un 5. att.), sulfātu (ap 70 paraugu), fosfātu (6. att.), karbonātu (ap 40 paraugu) (7. att.), kā arī dabā daudz retāk sastopamo arsenātu, vanadātu, volframātu, molibdātu, hromātu, borātu vai nitrātu klases.

3. attēls. Dzintars, izcelsmes vieta nav norādīta, organisko minerālu tips.
Precīzākai noteikšanai nepieciešama analītiskā diagnostika

4. attēls. Pirops, magnija un alumīnija granāts (Ceilona), silikātu klases minerāls

5. attēls. Staurolīts (Urāli), silikātu klases minerāls

6. attēls. Fosforīts (Podolija, Ukraina), sastāv no fosfātu klases minerāliem

7. attēls. Kaļķu tufs jeb saldūdens kaļķiezis (Latvija), sastāv no minerāla kalcīta, karbonātu klases minerāla

Nobeigums un kopsavilkums

Senās LU kolekcijas atgriešanās tagadējā LU Ģeoloģijas muzejā ir apliecinājums tam, ka dabas vērtību kolekcijas ir iespējams saglabāt ilglaicīgi un tās var kalpot izziņas procesam daudzām paaudzēm.

Izpētot kolekcijas akmens paraugus un cita veida pieejamo informāciju par tiem, noskaidrots, ka ģeoloģiskais konteksts tiem tomēr zudis vai arī paraugi, iespējams, ievākti, lai varētu parādīt un pētīt daudzveidīgu, tai skaitā arī reti sastopamu, dabas kristālisko vielu īpašības, mazākā mērā minerālu paraģenētisko kopumu (minerālu kopums, kas veidojies likumsakarīgi līdzīgos ģenētiskos procesos).

Minerālu kolekcijas izpēte jāturpina, lai studenti, pētnieki un pārējā sabiedrība ne tikai varētu tikt iepazīstināta ar vizuāli atraktīviem un skaistiem paraugiem, bet arī lai LU atgūtu zinātniski nozīmīgu mantojumu, kas Latvijā nonācis, pētnieku rūpīgi ievākts, atvests no daudzām vietām pasaulē un saglabāts ļoti ilgu laiku.

Kolekcijā sastopami minerāli no visiem pieciem mineraloģiskajā sistemātikā izdalītajiem tipiēm, gandrīz visām savienojumu klasēm un arī no daudzām minerālu grupām.

Pēc paraugu izvērtēšanas secināts, ka šī vērtīgā krājuma pilnīgākai apzināšanai, saglabāšanai un sistematizēšanai, kā arī turpmākai muzeja priekšmetu meklēšanas, pieejamības un salīdzinošas analīzes atvieglošanai [23] nepieciešama starptautiski pieņemto mineraloģisko klasifikāciju ievērošana. Izmantojot tieši šo principu, LU kolekcija kļūst nozīmīgāka un tās vērtība palielinās. Zinātniski klasificētu paraugu kopums ir aizsākums reprezentatīvas akadēmiskas minerālu kolekcijas izveidošanai LU muzejā.

Pēc detalizētas izpētes, ietverot šo kolekciju muzeja pamatkrājumā, nepieciešams to veidot kā akadēmisku sistematizētu minerālu etalonkolekciju. Tas ir svarīgi gan studentu mācību procesam, gan pētnieku zinātniskajam darbam, gan uzskatāmākam dabas likumsakarību skaidrojumam un vizuālai atainošanai muzeja ekspozīcijā. Tā būs pieejama ikvienam LU ZTVM Ģeoloģijas muzeja apmeklētājam.

VĒRES

1. Dabas vēstures muzejs, Londona, Lielbritānija. Pieejams: <http://www.nhm.ac.uk/our-science/collections/mineralogy-collections/mineral-collection.html>.
2. International Committee for University Museums and Collections (UMAC). Pieejams: <http://umac.icom.museum>.
3. The International Committee for Museums and Collections of Science and Technology (CIMUSET). Pieejams: <http://cimuset.icom.museum/>.
4. Rutka A., Ernšteins R. Vides izglītības darbs dabas muzejos. *Daba un Muzejs*, 6. laid. Rīga: ADverts, 1996, 93.–99. lpp.
5. The Society for the Preservation of Natural History Collections. Pieejams: <http://www.spnhc.org/>.
6. *Noteikumi par Nacionālo muzeju krājumu. Ministru kabineta noteikumi Nr. 956*. Rīgā 2006. gada 21. novembrī (prot. Nr. 61, 5. §).
7. Muzeoloģijas bibliotēka. Muzeju izglītojošais darbs. Latvijas Muzeju asociācija, 1997. 150 lpp.
8. Oksfordas Universitātes Dabas vēstures muzejs, Lielbritānija. Pieejams: www.museums.ox.ac.uk/natural-history.

9. Hārvarda Universitātes muzejs, Kembridža, Masačūsetsas štats, ASV. Pieejams: <http://mgmh.fas.harvard.edu/mineral-and-gem-collection>.
10. Delaveras Universitātes Mineraloģijas muzejs, ASV. Pieejams: <http://sites.udel.edu/museums/mineralogical-museum/#>.
11. Melburnas Universitātes muzejs, Austrālija. Pieejams: <http://museumsandcollections.unimelb.edu.au/>.
12. Grosvalds I., Meirovics I., Alksnis U. No Tehnoloģijas un preču zinātnes muzeja līdz Ķīmijas vēstures muzejam. *LU Raksti. 639. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2001, 239.–259. lpp.
13. Zabele A., Rudzītis M. Ģeoloģija Rīgas Politehnikumā un Rīgas Politehniskajā institūtā (1862–1918). *LU Raksti. 639. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2006, 230.–239. lpp.
14. Dana J. D. *System of Mineralogy*. Wiley, New York. 1837.
15. Klein C., Dutrow B. *The 23th edition of Manual of Mineral Science*. After J. D. Dana. John Wiley & Sons Inc. 2008.
16. Strunz H., Nickel, E. H. *Strunz mineralogical tables: chemical-structural mineral classification system (9th ed.)*. Stuttgart: Schweizerbart, 2001. ISBN 978-3-510-65188-7.
17. Clark A. M. *Hey's Mineral Index. Mineral Species, Varieties and Synonyms, 3rd ed.* London, Glasgow, New York, Tokyo, Melbourne, Madras: Chapman & Hall, 1993, xii + 852 pp. ISBN 0 412 39950 4.
18. Бетехтин А. Г. *Минералогия*. М.: Госгеолиздат, 1950. 956 с.
19. Годовиков А. А. Структурно-химическая систематика минералов. М. РАН. Мин-музей им. А. Е. Ферсмана, 1997. 247 с.
20. Годовиков А. А., Ненашева С. Н. *Структурно-химическая систематика минералов*. М.: Изд-во Экост, 2007. 296 с.
21. Kostov I. *Mineralogy*. Edinburgh and London, Oliver and Boyd., 1968. 587 p.
22. Kostov I., Kostov R. I. 1999. *Crystal Habits of Minerals*. Bulgarian Academic Monographs, Sofia, Pensoft Publishers. Prof. Marin Drinov Academic Publishing House, 415 p.
23. *Museum Studies: Perspectives & Innovations*. Stephen L. Williams and Catharine A. Hawks, Editors. Society for the Preservation of Natural History Collections, 2006. 281 p.

Summary

The article deals with investigation of mineral collection recovered from the Latvia University of Agriculture to the University of Latvia Museum of Geology in 2015. It is concluded that in using the systematic classification of minerals, in future it would be very important and useful to create museum exhibition and keep collection in order for the role, which these resources can play in the current teaching and research work, as well as to retain them at the museum for display purposes to raise public awareness. Mineral specimens also constitute an academic research reference collection at the Museum of Geology.

Keywords: *academic collection, catalog of mineral collection, collections of museum, mineral, museum exhibition.*

**LU mācībspēka, arhitekta Ernesta Štālberga
(1883–1958) projektētās sanatoriju ēkas**
*Sanatorium Buildings Designed by Architect,
Associate Professor at the University of Latvia
Ernests Štālbergs (1883–1958)*

Karīna Horsta

Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts
Akadēmijas laukums 1–301/302, Rīga, LV-1050
E-pasts: karina.horsta@gmail.com

Rakstā analizētas divas arhitekta Ernesta Štālberga projektētās sanatoriju ēkas. Bez aktīva pedagoģiskā darba LU Arhitektūras fakultātē Štālbergs radījis Latvijas arhitektūras vēsturē hrestomātiskus objektus, piemēram, LU Lielo aulu un Brīvības pieminekli. Tomēr ne mazāk svarīga bijusi viņa darbība veselības aprūpes arhitektūras jomā. Sanatorija “Taliņa” (1924–1927) un sanatorija “Gaujaslīči” (1936–1939) iezīmē krasi atšķirīgus arhitekta profesionālās darbības posmus. Turklāt iespaidi no viņa projektētās sanatorijas “Taliņa” jūtami arī vairāku LU Arhitektūras fakultātes absolventu darbos.

Atslēgvārdi: arhitektūra, Ernests Štālbergs, Latvijas Universitāte, sanatorija, starpkaru periods.

Ernests Štālbergs piedzima 1883. gadā Liepājā. Pēc Liepājas pilsētas reālskolas absolvēšanas (1895–1902) viņš mācījās Kazaņas mākslas skolas Arhitektūras nodaļā (1902–1904) un 1904. gadā iestājās Pēterburgas Mākslas akadēmijas (turpmāk PMA) Arhitektūras nodaļā [10]. 1911. gadā viņš nokļuva profesora Leontija Benuā (*Леонтий Бенуа*, 1856–1928) darbnīcā, kurā padziļināti apguva klasiskās arhitektūras tradīcijas, lielu uzmanību pievēršot tektonikai un klasiskajām proporcijām [25]. Jau studiju periodā Štālbergs neatzina Pēterburgas arhitektūras skolā tolaik valdošo eklektismu un savos ēku projektos radīja savdabīgu klasiskās un modernās arhitektūras sintēzi [20]. Šī pieceja viņa daiļradē saglabājās arī vēlāk – tā bija viņa radošam rokrakstam raksturīga pazīme.

Jau studiju laikā 1911. gadā arhitekta, vēlākā utopiskās Padomju pils līdzautora Vladimira Ščuko (*Владимир Щуко*, 1878–1939) vadībā Štālbergs strādāja pie Krievijas Impērijas paviljona projekta un būvniecības starptautiskajā mākslas izstādē Romā. Par šo darbu viņš saņēma Itālijas kroņa ordeni un finansējumu, kas vienu gadu sedza uzturēšanos šajā valstī, lai pētītu antīko arhitektūru un arheoloģiskos izrakumus, kā arī apceļotu Ziemeļitālijas pilsētas. Šie iespaidi Štālbergu pavadīja visu mūžu. 1914. gadā uzreiz pēc Pēterburgas Mākslas akadēmijas absolvēšanas Ščuko jauno arhitektu uzaicināja kļūt par pedagogu viņa vadītajos Jeļenas Bagajevas (*Елена Багаева*) Augstākajos sieviešu arhitektūras zinātņuursos. Turpmākos

gados Štālbergs aktīvi darbojās Pēterburgā, 1919. gadā pat īslaicīgi kļūstot par PMA rektoru un vēlāk arī par Arhitektūras fakultātes dekānu [14].

1921. gada septembrī Latvijas Republikas Izglītības ministrija aicināja Ernestu Štālbergu atgriezties Latvijā un apstiprināja viņu par Latvijas Universitātes (turpmāk LU) Arhitektūras fakultātes docentu. Pēc gada arhitekts pārcēlās uz Rīgu un sāka vadīt vienu no trim arhitektūras darbnīcām – C darbnīcā studenti apguva modernās arhitektūras formas. Štālberga ierašanās Latvijā bija liels pienesums lokālajai arhitektūras videi, jo viņš pārstāvēja stingras akadēmiskas tradīcijas un iekoptu un pārbaudītu pedagoģisko sistēmu, ko papildināja moderna pieeja arhitektūras problēmām [19]. Štālbergam piedēvē izcilu pedagoga talantu. Gan brīvvalsts laikā, gan padomju periodā viņš izaudzināja vairākas spilgtas modernistu paaudzes, tostarp arhitektus Aleksandru Klinklāvu (1899–1982), Nikolaju Voitu (1904–1989), Alfrēdu Laukirbi (1901–1993), Staņislavu Aloizu Borbalu (1907–2000), Arturu Reinfeldu (1911–2003), Martu Staņu (1913–1972) un citus.

Latvijas arhitektūras vēsturē Štālbergs nozīmīgs ar hrestomātiskajiem darbiem pieminekļu jomā. Sadarbojoties ar tēlnieku Kārli Zāli (1888–1942), pēc viņa projekta celts Brīvības piemineklis (1930–1935) un t. s. Sudrabkalniņš jeb piemineklis 6. Rīgas kājnieku pulka karavīriem (1934–1937). Tāpat iezīmīga ir viņa projektētā LU Lielā aula (1929–1936), kurā saskatāmi Zviedrijas neoklasicisma iespaidi, un pilsētas blokmāja Lomonosova ielā (1929–1930), kas apliecina arhitekta interesi par dzīvokļu krīzes risināšanu Rīgā un atspoguļo 20. gs. pirmās puses modernisma arhitektiem raksturīgo vēlmi ar arhitektūras palīdzību risināt sociālas problēmas. Mazāk zināma, taču svarīga ir Štālberga darbība veselības aprūpes arhitektūras jomā – pēc arhitekta projekta brīvvalsts laikā uzbūvētas divas savstarpēji ļoti atšķirīgas sanatoriju ēkas.

Latvijas aktieru arodbiedrības atpūtas sanatorija “Taliņa”

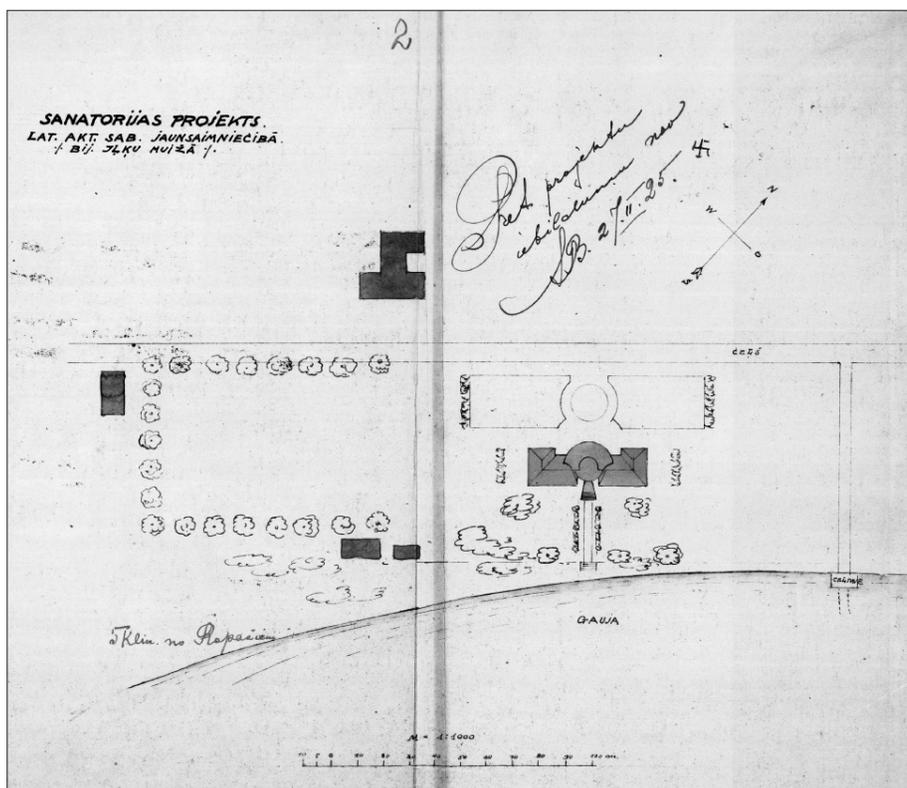
Par pirmo sanatorijas jaunceltni Latvijas Republikā kļuva 1920. gadā dibinātajai Latvijas aktieru arodbiedrībai projektētā vasaras atpūtas sanatorija “Taliņa”, kas tika nosaukta par godu komēdijas mūzai. Tā tapa, pilnībā pārbūvējot bijušās Iļķenes muižas kungu namu [11]. Aktieru arodbiedrība Iļķenes muižas centru agrārreformas rezultātā visdrīzāk ieguva ap 1923. gadu, kad tika sadalīts muižas zemes īpašums [22]. 1924. gadā Ernests Štālbergs sāka darbu pie sanatorijas būvprojekta, no sākotnējās 20. gs. sākumā celtās mūra ēkas saglabājot tikai pamatus. Bija divas projekta versijas: 1924. gada aprīlī arhitekts radīja variantu, kurā sanatorija bija ieturēta franču baroka arhitektūras formās [12], bet otrā un realizētā projekta versija tapa tā paša gada jūlijā. Šis projekts Iekšlietu ministrijas būvvaldē tika apstiprināts 1925. gada 28. februārī [16].

Ēku uzcēla par aktieru arodbiedrības līdzekļiem un nodeva lietošanā 1927. gada sākumā [17]. Tā bija paredzēta kā vasaras atpūtas vieta, taču pēc nama atklāšanas aktieri neizrādīja vēlmi tur pavadīt savas brīvdienas. 1927. gada februārī presē izvērtās skandāls par apjomīgiem finanšu līdzekļiem, kas iztērēti galu galā aktieriem nevajadzīgas ēkas celtniecībā [1]. Lai izvairītos no tālākiem zaudējumiem, arodbiedrība jau tā paša gada maijā namu kopā ar zemi pārdeva Latvijas Tuberkulozes apkarošanas biedrībai (turpmāk LTAB) [24]. Pārdošanas brīdī komplekss un pati

celtne, visticamāk, vēl nebija līdz galam iekārtota, jo sanatorijas vadītāja ārste Marija Siliņa atcerējās, ka “tikko nopirkta ēka bija neremontēta, dārzs nolaists, neizkopts” [6]. Tāpat sanatorijai tika konstatēti atsevišķi būvniecības defekti [24], kas gan pēckara gados bija pašsaprotami, jo nemitīgi trūka būvmateriālu un līdzekļu.

LTAB plānoja tur ierīkot pirmo tuberkulozes slimnieku darba sanatoriju valstī – tajā veselību un darbības daļēji atguvušie pacienti varētu turpināt ārstniecību un, veicot vienkāršus darbus, nopelnīt sev iztiku, tādējādi pēc rehabilitācijas posma beigām sagatavojoties atgriezties profesionālajā vidē [2]. Tomēr nelabvēlīgo finansiālo apstākļu dēļ tika nolemts ēkā vispirms ierīkot bērnu vasaras koloniju, tāpēc kopš sanatorijas atklāšanas 1927. gada 16. jūlijā tā visu starpkaru periodu palika bērnu sanatorija “Gauja” [3]. Sanatorija darbojās gan ziemas, gan vasaras sezonā, un kopš 1930. gada tajā ārstējās tikai meitenes, bet otrā LTAB sanatorijā Ogresgrīvas pusmuižā – tikai zēni. Pēc LTAB apvienošanas ar citām biedrībām, kas bija saistītas ar veselības aprūpi, 1937. gadā sanatorija “Gauja” nonāca Veselības veicināšanas biedrības (turpmāk VVB) īpašumā.

Arhitekts Ernests Štālbergs 20. gs. 20. gados radījis vairākus ar teātra nozari saistītus projektus. 1924. gadā viņš projektēja aktiera un režisora Eduarda Smiļģa (1886–1966) savrupmāju Pārdaugavā, bet 1925. gadā pēc Smiļģa

1. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorijas “Talija” būvprojekts. Novietnes plāns. 1925
No: LVVA, 6343. f., 10. apr., 28. l., 2. lp.

uzaicinājuma – Dailes teātra ēkas un skatuves pārbūvi. Personiska pazišanās un draudzība ar režisoru, iespējams, palīdzēja iegūt aktieru arodbiedrības sanatorijas pasūtījumu.

Arhitekts sanatorijas kompleksu (1. att.) projektējis kā vienotu ansambli ar simetrisku centrālo daļu – ap sanatorijas ēku uz vienas simetrijas ass novietoti regulāri, ģeometrizēti apstādījumi ar strūklaku. Dienvidrietumu pusē ierīkots dārzs, kuru no trim pusēm ieskauj koki, tā atpūtniekiem nodrošinot aizvēju. Aiz tiem brīvi izvietotas saimniecības ēkas, kas saglabātas no sākotnējā muižas kompleksa. Pati sanatorija novietota starp piebraucamo ceļu, Gauju un ceļu uz pārceltuvi pāri upei.

Sanatorijas celtnie bija orientēta ar garenfasādēm ziemeļrietumu–dienvidaustrumu virzienā tā, lai pret ziemeļiem būtu pavērsts tikai viens ēkas stūris, nevis vesela fasāde (sanatorijas novietojumā visticamāk tika saglabāta Iļķenes muižas nama debespūšu orientācija). Šajā stūrī izvietoja galvenokārt saimniecības telpas. Celtnes plānojumu pielāgojot debespūsēm, arhitekts nodrošināja labi izsauļotas un patīkami siltas iekštelpas, kas, garantējot pacientu komfortu, bija būtiski, jo taupības apsvērumi lika ēkā radīt samērā šauras logailas (pretēji vēlākās funkcionālisma arhitektūras plašajiem iestiklojumiem). Šāda orientācija pret debespūsēm, t. i., būvobjoma novietojums diagonāli pret ziemeļu–dienvidu virzienu, bija pārņemta no Šveices kalnu apbūves un sanatorijām un garantēja mazāk apēnojuma celtnes tuvumā, kā arī pašas ēkas un tās apkārtnes sausumu un tīrību [5]. Tas bija raksturīgs gandrīz visām tālaika sanatoriju būvēm Eiropā. Arhitekts, visticamāk, bija labi informēts par sanatorijas novietojuma un plānojuma terapeitisko nozīmi, jo viņa sieva Henriete Štālberga (1883–1950) bija ārste – pediatre.

Sanatorijas ēkai bija simetrisks, tradicionālās formās risināts divstāvu taisnstūrveida būvobjoms ar masīvu cilindrisku uz abām pusēm vērstu izvīzījumu centrā. Pusaploces vai cilindrisks apjoms kā celtnes galvenais kompozicionālais akcents raksturīgs vairākiem Štālberga projektiem jau kopš viņa radošās darbības

2. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorijas “Talijs” dienvidaustrumu fasāde. 1927

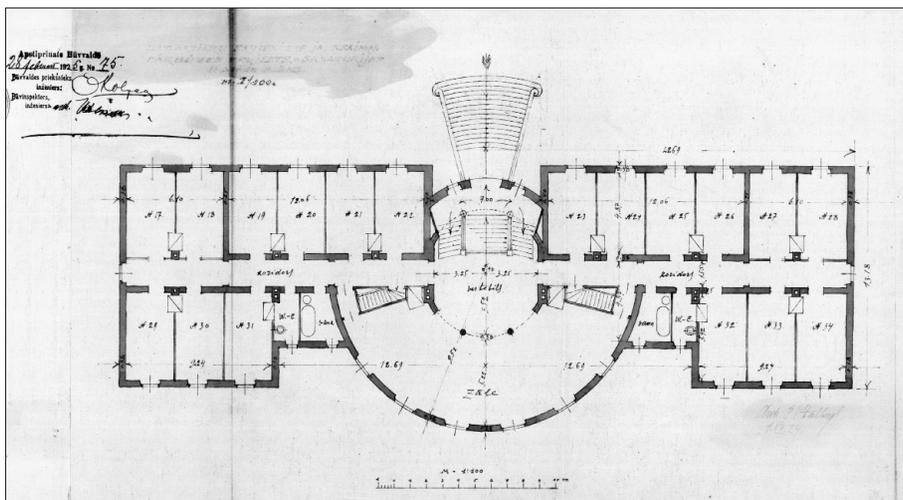
sākumposma. Šis motīvs eksterjerā apliecina iespaidus no antīkās Romas arhitektūras, bet telpās rada svinīgu efektu. Tas izmantots jau minētajā Krievijas Impērijas paviljonā Pasaules mākslas izstādē Romā, Ķemeru dūņu vannu ēkā un Eduarda Smiļģa savrupmājā (abas 1924), kā arī Tautas nama projektā Rīgā (1928–1929), LU Lielās aulās interjerā un citos projektos.

Pret upes pusi, no kuras ar pārceltuvi ieradās vairums apmeklētāju, bija pāvērsta sanatorijas fasādē iedziļinātā cilindra daļa ar plašām kāpnēm, kas iezīmēja reprezentablās kāpņutelpas atrašanās vietu un apmeklētāju uzveda uzreiz pusstāvā starp pirmo un otro stāvu (2. att.), no kura centrālais kāpņu laidiens veda uz leju, bet sānu laidieni – uz augšu [16]. Pagalma fasādē atradās lielāks izvirzījums, kurā bija izvietotas sanatorijas kopējās telpas abos stāvos. To kompozicionāli līdzsvaroja celtnes sānu galu rizalīti (3. att.). Iedziļinājumu starp rizalītiem un centrālo apjomu savienoja Štālberga daiļradei 20. gs. 20. gados raksturīgās pusloka arkādes, kas izmantotas arī Smiļģa savrupmājā un Ķemeru dūņu vannu ēkā un savukārt norāda uz Itālijas renesanses arhitektūras ietekmi. Celtnes masīvajā cilindriskajā apjomā un uzsvērti vienkāršajās, tektoniskajās formās jūtami iespaidi no Senās Romas arhitektūras, ar kuru Štālbergs bija aizrāvējis jau studiju gados, taču būvmasu ģeometriskums un dekora trūkums liecina par modernās arhitektūras ietekmēm.

Sanatorijas plānojums bija racionāls, skaidrs, kā arī gandrīz simetrisks (4. att.). Visas telpas bija organizētas tālaika veselības aprūpes arhitektūrā izplatītajā un par higiēnisku atzītajā koridora sistēmā – būvķermeni simetriski pa vidu šķērsoja taisns gaitenis, kam abās pusēs pieslēdzās apmēram vienādas platības atpūtnieku istabas ar vienu logu katrā no tām, kā arī pārējās telpas [16]. Sanatorijas interjerā plānojuma iespējas ievērojami paplašināja pusaploces motīvs – dzīvojamo telpu virkni pirmajā stāvā pārtrauca pusloka formas ēdamtelpa, bet otrajā stāvā – atpūtas zāle. Oriģināls bija arī otrā stāva vestibila atvērums uz zāli, organizējot to kā miniatūru skatuvi ar skatītāju vietām, bet svinīgo telpisko efektu pastiprināja vestibila konusveida pārsegums klasiskas rotundas formā [25]. Šie klasiskie motīvi iekštelpās veidoja tiešu atsauci uz antīko arhitektūru, tā radot asociācijas ar amfiteātri un teātra mākslas pirmsākumiem.

3. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorijas “Taliya” būvprojekts. Ziemeļrietumu fasāde. 1924

4. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorijas “Talijs” būvprojekts. Otrā stāva plāns. 1925
No: LVVA, 6343. f., 10. apr., 28. l., 2. lp.

Pēc sanatorijas “Gauja” ierīkošanas presē tika ziņots, ka telpas “glīti remontētas, piemēroti ierīkotas, atbilstošas visām higiēnas prasībām” [6]. Sanatorijas ēdamzālē atradušās latviešu mākslinieku gleznas, bet “glīti iekārtota” bijusi arī atpūtas zāle, ārstes un audzinātāju istabas. Šeit jāpiemin LTAB un vēlākās VVB ilggadējās vadītājas, sabiedriskās darbinieces un filantropes Elzas Klaustiņas (1885–1971) aktīvā darbība. Par spīti taupībai un pieticībai, viņa ar pašas darinājumiem un dažādu labdarības akciju palīdzību iespēju robežās spēja papildināt un padarīt mājīgākus bērnu sanatoriju interjerus, taču šāda pašdarbība iekšējai kopējo izteiksmi vairāk tuvināja estētikai, kas raksturīga pilsoniskajai videi un, visticamāk, neatbilda arhitekta iecerēm.

Jau 1930. gadā sanatorijas vadībai radās plāni ēku un tās kompleksu paplašināt. Visdrīzāk laikā ap 1938. gadu nama dienvidrietumu pusē tika uzcelta piebūve funkcionālisma stilā ar izteismīgām logu rindām un uz stabiem balstītu balkonu [9]. Kā liecina arhīva materiāli, pats Štālbergs šo sanatorijas daļu bija plānojis paplašināt ar vasaras ēdamzāles telpu, taču projekta lapu nav datējis [12]. Realizētās piebūves pagrieziena leņķī no sanatorijas pamatapjoma, samērā masīvās proporcijas un papildinājums ar balkonu neatbilda Štālberga idejai un bija kompozicionāli neiederīgs sākotnējā būvapjomā. Tas liecina, ka darbus veicis cits, iespējams, mazāk kvalificēts autors. LVVA atrodams ziņas, ka 1938. gadā sanatorijas kompleksā būvzinieris Jānis Jagars (1894–1970) izstrādājis projektu ārsta dzīvojamai mājai [16]. Tā kā būvzinieris savā daiļradē īpaši aktīvi un reizēm arī pašmērķīgi aizguva funkcionālisma formas, visticamāk, ka viņš projektējis arī ap šo pašu laiku tapušo piebūvi. To apstiprina Elzas Klaustiņas atmiņas 1952. gada trimdas izdevumā “Latvju Sieviete”, kurā viņa skaidro, ka sanatorija 30. gados paplašināta, uzceļot piebūvi un ārsta māju [7]. Padomju periodā sanatorijas zemesgabals iekļauts Ādažu kolhoza teritorijā un ēka pilnībā nopostīta.

Veselības veicināšanas biedrības bērnu sanatorija “Gaujaslīči”

Pēdējā no starpkaru Latvijā atklātajām bērnu sanatorijām – Veselības veicināšanas biedrības Tuberkulozes apkarošanas sekcijas sanatorija “Gaujaslīči” Cēsīs – tika uzcelta divpadsmit gadus pēc sanatorijas “Taliņa” un iezīmēja atšķirīgu Štālberga radošās darbības posmu.

Sanatorijas jaunbūves darbus uzsāka 1936. gadā par VVB galvenās valdes līdzekļiem, un kopumā celtni izmaksāja aptuveni 80 tūkstošus latu. 1939. gada pavasarī ēkā tika pabeigti visi iekšdarbi. Nama iesvētīšana notika tā paša gada 30. aprīlī, bet 1. maijā sanatorija uzsāka darbību [26]. Līdz ar “Gaujaslīču” atvēršanu VVB likvidēja savu sanatoriju Ulbrokas muižā un tās personālu un inventāru pārcēla uz Cēsīm [21]. Iestāde darbojās visu gadu un bija paredzēta 2–15 gadu veciem bērniem ar slēgtām tuberkulozes formām [23]. Sanatorijas komplekss tika radīts, mērķtiecīgi izmantojot dabiskā apgaismojuma, reljefa un priežu meža apstākļus, papildinot to ar dārzu un tiešu pieeju Gaujai. Gan apkārtnes labiekārtojums, gan sanatorijas un saimniecības ēku novietojums un plānojums bija cieši pakļauti debespusēm: ziemeļu daļa bija paredzēta saimnieciskajai darbībai, pašai sanatorijas celtni uz šo pusi bija pavērsti nedaudzi logi un izvietotas telpas, kurās tieša saulesgaisma nebija vajadzīga. Tāpat ēkas ziemeļu pusē, izmantojot reljefu, bija atsegts pagraba stāvs (5. att.), no saimniecības pagalma nodrošinot tiešu pieeju sanatorijas tehniskajām telpām (šī fasāde bija trīs stāvus augsta, bet pārējām bija divi stāvi). Savukārt uz dienvidiem pavērās parks, sanatorijas terase un plašākie stiklojumi divās plaknēs. Rīta un pēcpusdienas saules maksimālai izmantošanai šajā ēkas pusē tika ierīkotas palātas un bērniem kopīgās telpas, kā arī atpūtas zonas – dienvidrietumu pusē atradās bērnu rotaļu laukums un plaši stiklota ēdamzāle ar terasi otrajā stāvā, bet dienvidaustrumu pusē – apstādījumi un stiklotas pacientu istabas abos stāvos.

5. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorija “Gaujaslīči” skatā no ziemeļiem.
1936–1939

Foto: Ernests Štālbergs, 1939. No: LVA, 95. f., 1. apr., 127. l., 8. lp.

Apkārtējo vidi papildināja arhitektes Elfrīdas Legzdiņas (1905–?) projektēts skaidri telpiski organizēts dārzs, kuru sāka veidot 1939. gada rudenī. To strukturēja uz vienas simetrijas ass abpus sanatorijas ēkai. Iekārtojumā dominēja pusaploces formas un ģeometrizēti apstādījumi. Projekta autore skaidroja, ka apkārtnes labiekārtojumā centusies radīt bērniem saprotamu pasauli. Piemēram, kastaņkoku, kas iezīmē kompozīcijas centru, viņa uzskatīja par bērnu prieka avotu rudenī, bet par zināma veida atrakciju – vīteniem apaudzēto eju, kas vestu uz mazākajiem bērniem paredzēto smilšu rotaļu laukumu, bet lielākiem bērniem tiktu piešķirtas individuālas puķudobes [18]. Uzsvērtais dabiskums, bērnu iesaiste ainavas veidošanā un idilliskā noskaņa (apkārtni papildināja vairākas putnu dzirdinātavas) liecina, ka arhitektei tiešām izdevies radīt bērnu uztveres īpatnībām un interesēm atbilstošu vidi.

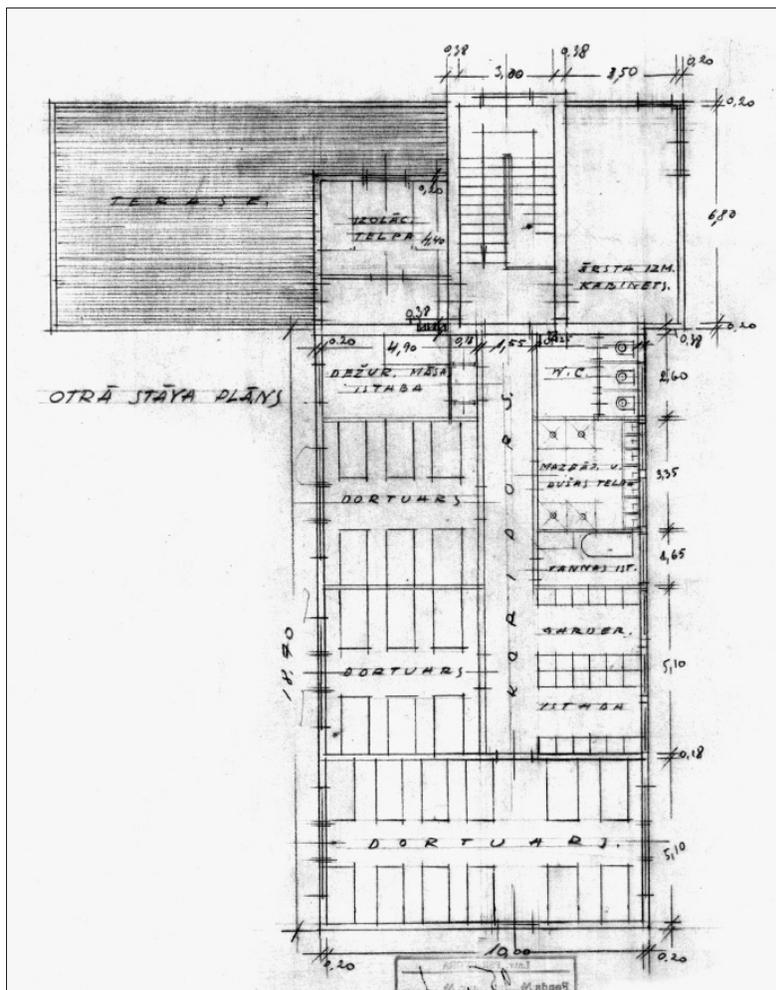
Sanatorijas ēkā veiksmīgi izmantots dabiskais reljefs, kas palīdz veidot bagātīgu, asimetrisku, taču skaidru apjomu kompozīciju – divus perpendikulārus dažāda augstuma taisnstūra formas korpusus. Ēkai ir vienkāršas un atturīgas būvformas, kuru arhitektonisko izteiksmi nosaka dabiskie un pieticīgie apdares materiāli – koks un apmetums. Korpusu izvietojums ir ļoti pārdomāts. Tas šo Štālberga projektu tuvina Ziemeļeiropā iedibinātajam arhitektūras virzienam, kurā racionāla un moderna arhitektūra veidota ciešā saskaņā ar dabu. Par sanatorijas akcentu un pievienoto vērtību kļuva otrā stāva terase celtnes dienvidu pusē – zem tās atradās ēdamzāle (6. att.) [13]. Kā ir raksturīgi funkcionālisma arhitektūrai, ēkas fasādes norāda uz celtnes iekštelpu plānojumu – plašie stiklojumi iezīmēja palātu atrašanās vietu, bet celtnes vidusdaļā, kurā logu ritms bija retāks, atradās sanitārās un ārstniecības telpas.

Sanatorijai bija izteikti racionāls iekštelpu plānojums – tajā bija iekārtotas sešas lielas istabas pacientiem, ērti transformējama ēdamzāle, plaša terase apsaulošanai

6. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorija "Gaujaslīči" skatā no dienvidrietumiem. 1936–1939

Foto: Ernests Štālbergs, 1939. No: LVA, 95. f., 1. apr., 127. l., 9. lp.

7. attēls. Ernests Štālbergs. Sanatorijas "Gaujasliči" būvprojekts. Otrā stāva plāns. 1937
No: LVA, 95. f., 1. apr., 123. l., 17. lp.

un citas telpas, kas atbilda visām tālaika higiēnas prasībām [4]. Cēlnes plānojuma projekts (7. att.) apliecina tolaik izplatītos sanatoriju projektēšanas principus: izmantota koridora sistēma; palātas izvietotas siltākajā dienvidu un dienvidaustrumu pusē, bet ziemeļu daļā atradās ārsta kabinets, kāpņutelpa un sanitārais mezgls [13].

Sanatorijas interjers bija veidots ļoti vienkārši un pieticīgi, tomēr izjusti ievērojot kopējo izteiksmi – dabiskumu un izteikti racionālus risinājumus. Ēdamzāles izveidojumā parādās pat nacionālajam romantismam raksturīgas detaļas, piemēram, dekoratīvi koka stabi un tautiskā stilā veidoti kroņlukturi. Šāda iekštelpu apdare arhitektam bija mazāk raksturīga, tāpēc var izteikt hipotēzi, ka ideja radīt šo interjeru varēja nākt no Elzas Klaustiņas. Cēlne līdz mūsdienām saglabājusies gandrīz neizmainītā veidā; otrā stāva terases vietā padomju gados izbūvētas papildu telpas.

Nobeigums

Lai gan abas sanatorijas mēroga ziņā bija līdzīgas, 20. gs. 30. gadu otrajā pusē tapusi sanatorija “Gaujaslīči” Ernesta Štālberga daiļradē rāda krasi atšķirīgu pieeju no 20. gados uzceltās sanatorijas “Talijs”. Aktieru arodbiedrībai projektētā sanatorija atspoguļoja gan 20. gadu uz historisma tendencēm balstīto arhitektūras estētiku, gan atsauci uz celtnes sākotnējo īpašnieku profesiju – ēkā manāmas klasiskās arhitektūras ietekmes modernā būvāpjomā, bet celtnes kopējās izteiksmes pompozitāte ar masīvajām kāpnēm un terasi veido ko līdzīgu teātra skatuvei. Savukārt projektā, kas iezīmē arhitekta vēlāko darbības posmu, Štālbergs aizvien vairāk pietuvinājās Skandināvijas modernās arhitektūras principiem. “Gaujaslīču” asimetriskais un reljefam pakļautais būvājumu kārtojums apliecina patiesi racionālu arhitektūru bez formālām nodevām simetrijai, klasiskajai arhitektūrai vai centieniem ēku padarīt respektablāku vai – gluži otrādi – atbilstošāku funkcionālisma kanonam. Sanatorijas risinājums rāda, ka arhitekts vēlējies, lai apkārtējā vide būtu skaidri organizēta, taču vienlaikus dabiska, savukārt pati celtnes – nesamāksloti vienkārša un cieši saistīta ar ārtelpu, tādējādi kļūstot par vienotu veselumu, ko mazie pacienti varētu aktīvi apdzīvot.

Profesionālajā darbībā Štālbergs mērķtiecīgi virzījās no klasiskās arhitektūras tradīcijām modernās arhitektūras virzienā. Sākotnēji bija novērojama savdabīga abu arhitektūras stilu saplūsmē, kā sanatorijā “Talijs”, taču ap 1935. gadu, visdrīzāk Zviedrijas apmeklējuma rezultātā [10], Štālberga projekti kļuva izteikti moderni, atsakoties no atsaucēm uz klasiskās arhitektūras mantojumu, kā sanatorijā “Gaujaslīči”. Štālberga veidotās sanatorijas Rietumeiropas hrestomātiskajiem piemēriem un valdošajām tendencēm bija mazāk raksturīgas un vairāk apliecināja lokālo identitāti – sākotnēji muižu arhitektūras ietekmi uz lauku kultūrvidi, bet vēlāk Ziemeļeiropai raksturīgās celtniecības tradīcijas.

Štālberga autoritāte nenoliedzami ietekmēja daudzu studentu priekšstatus par arhitektūru un varēja veicināt viņa darbībai radniecīgu risinājumu parādīšanos. Vairāki LU Arhitektūras fakultātes absolventi, savā profesionālajā darbībā pievērsoties sanatorijai, iespaidojušies tieši no “Talijs” būvājumu telpiskā risinājuma. Līdz 1930. gadam Latvijā bija uzceltas vien trīs sanatoriju jaunbūves, kuras jaunie arhitekti noteikti labi pazina: bez jau minētās Štālberga sanatorijas, arī izteiktā historisma formu valodā ieturētā bērnu sanatorija Jaunogrē (arh. Konstantīns Pēkšēns, 1926–1927) un sanatorija “Saulstari” Ogrē (arh. Kārlis Bikše, 1928–1930), kas izcēlās ar iespaidīgu un sarežģītu funkcionālisma stilam raksturīgu apjomu kompozīciju. Tomēr pēdējiem diviem sanatoriju piemēriem sekotāju nebija. Štālberga radītā modernajai arhitektūrai adaptētā Latvijas klasicisma muižu kungu māju būvtipa variācija – taisnstūra korpuss ar pusaploces izvirzījumu pret dārzu – parādās gan tolaik vēl studenta Anša Kalniņa (1903–1944) 1930. gadā radītajā konkursa priekšlikumā Tērvetes sanatorijas jaunceltnēi [15], gan Štālberga spožākā audzēkņa arhitekta Aleksandra Klīnkāva tālākajā šī projekta izstrādē un gala versijā [15]. Līdzīgs formāls risinājums redzams arī Alfrēda Birkhāna (1897–1974) 1930. gadā projektētajā karavīru sanatorijā Cēsīs, kuras kopumā kubisko būvājumu dienvidu fasādē papildina izteiksmīgs pusloka formas rizalīts [8]. Šie piemēri nozīmē nevis tiešu Štālberga radošo paņēmieni kopēšanu, bet gan kādu veiksmīgu no pasniedzēja

aizgūtu risinājumu, kā ārstniecības iestādes ārējo telpisko struktūru padarīt interesantāku, bet iekšējai – lietotājam patīkamākas un izsmalcinātākas.

VĒRES

1. Aktieru atpūtas namu “Taliņa” pārdos. *Pirmdiena*, 1927, 14. febr., Nr. 102.
2. Dažādu sabiedrisko organizāciju un veselības kopšanas iestāžu darbība. *Tautas Veselība*, 1927, Nr. 4.
3. Dažādu sabiedrisko organizāciju un veselības kopšanas iestāžu darbība. *Tautas Veselība*, 1927, Nr. 6/7.
4. “Gaujasliču” sanatorijas atklāšana. *Latvijas Kareivis*, 1939, 2. maijs, Nr. 98.
5. Hobday R. *The Light revolution: Health, architecture and the sun*. Findhorn: Findhorn Press, 2006. 175 p.
6. J. Br. Dažas stundas Gaujas sanatorijā. *Pēdējā Brīdī*, 1930, 22. jūn., Nr. 138.
7. Klaustiņa E. Sieviete sabiedriskā darbā: Mūsu darbs iet plašumā. *Latvju Sieviete*, 1952, Nr. 9.
8. Latvijas Kara muzejs, inv. Nr. 4-1035-FTp.
9. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, inv. Nr. KF 3222:14.
10. Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 95. f., 1. apr.
11. LVA, 95. f., 1. apr., 118. l.
12. LVA, 95. f., 1. apr., 119. l.
13. LVA, 95. f., 1. apr., 123. l.
14. LVA, 95. f., 1. apr., 354. l.
15. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 4712. f., 7. apr., 371. l.
16. LVVA, 6343. f., 10. apr., 28. l.
17. Latvju aktieru vasaras mītne “Taliņa” Ādažos. *Atpūta*, 1927, Nr. 120.
18. Legzdiņa E. Divi jaunatnes dārzi. *Latvijas Arhitektūra*, 1939, Nr. 7, 212.–214. lpp.
19. Legzdiņš R. Prof. E. Štālbergu mūžībā aizvadot. *Arhitekts*, 1962, Nr. 11/12, 29.–30. lpp.
20. Pāvila M. E. Štālberga fonds Latvijas valsts arhīvā. *Latvijas Arhīvi*, 1994, Nr. 2, 75.–80. lpp.
21. Sanatorija. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 19. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1939, 37519.–37522. sleja.
22. Sarakste ar Ādažu mākslas un vēstures centra speciālisti Elitu Pētersoni 2015. gada jūlijā. Pieraksts autore arhīvā.
23. Svētdien atklās jauno sanatoriju. *Cēsu Vēstis*, 1939, 28. apr., Nr. 304.
24. Taliņas pils pārdota. *Aizkulises*, 1927, 18. maijs, Nr. 19.
25. Valeskalne V. Ernests Štālbergs. No: *Latvijas arhitektūras meistari*. Redkolēģ. O. Buka, J. Krastiņš, J. Lejnieks, I. Strautmanis. Rīga: RTU Arhitektūras fakultāte, 1995, 185.–198. lpp.
26. Veselības veicināšanas darbs Cēsīs. *Cēsu Vēstis*, 1939, 28. apr., Nr. 304.

Summary

Article provides an analysis of two sanatorium buildings designed by architect Ernests Štālbergs. In addition to his active pedagogical work at the Faculty of Architecture of the University of Latvia (UL), he also was an author of exceptional objects in Latvian history of architecture. The University of Latvia Great Hall and Freedom Monument bear the testimony of his work. His practice in healthcare architecture was no less important. Sanatorium “Taliņa” (1924–1927) and sanatorium “Gaujasliči” (1936–1939) show two different stages of architect’s work. Furthermore, the influences introduced by his design of sanatorium “Taliņa” appear in several other designs made by graduates of the Faculty of Architecture.

Keywords: architecture, Ernests Štālbergs, interwar period, sanatorium, University of Latvia.

Farmācijas maģistra Viktora Šķiltera dzīve un darbs *Life and Work of Pharm. Mag. Viktors Šķilters*

Elvigs Kabucis, Inta Vegnere, Inguna Cīrule

Farmācijas muzejs
Vāgnera iela 13, Rīga, LV-1050
E-pasts: elvigs.kabucis@yahoo.com; farmacijasmuzejs@inbox.lv;
Inguna.cirule@gmail.com

Ieva Pīgozne

LU Latvijas vēstures institūts
Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
E-pasts: pigozne@inbox.lv

2016. gadā tika atzīmēta farmācijas maģistra Viktora Šķiltera 120. gadskārta, kurai par godu tika izveidota neliela izstāde Farmācijas muzejā. Rakstā aplūkots Viktora Šķiltera dzīves gājums un devums farmācijā. Hronoloģiskais apkopojums balstīts uz faktiem, kuri iegūti no publikācijām periodikā, Viktora Šķiltera publicētajiem zinātniskajiem rakstiem, ģimenes sniegtās informācijas un Farmācijas muzeja krājumā esošajiem materiāliem. Raksts izseko galvenajiem Viktora Šķiltera dzīves faktiem, sniedz pārskatu par viņa septiņiem zinātniskajiem darbiem un apskata Farmācijas muzeja ekspozīcijā izvietotajā Viktoram Šķilteram veltītajā stendā izstādītās fotogrāfijas, dokumentus un piemiņas priekšmetus.

Atslēgvārdi: cilvēka zarnu parazīti, dūņas, farmācijas maģistrs, Farmācijas muzejs, Viktors Šķilters.

Viktora Šķiltera devums zinātnē vērtējams kā vērtīgs aizsākums vairākās jomās, kuras vēl arvien ir aktuālas mūsdienu medicīnā un farmācijā. Piemēram, dzeramā ūdens kvalitāte, parazīti organismā un dūņu izmantošana dziedniecībā.

Par Viktoru Šķilteru ziņu nav daudz. Viņš pats publicējis septiņus zinātniskus rakstus un rakstu avīzē “Rīts” par parazītiem cilvēka ķermenī [1]. Laikrakstā “Auseklis” publicēts neliels raksts par Viktoru Šķilteru, atzīmējot viņa simtgadi [2], un žurnālā *Materia Medica* raksts viņa 120. gadskārtas atcerei [3]. Visas šīs un Farmācijas muzeja rīcībā esošās ziņas esam centušies apkopot.

Viktors Šķilters dzimis 1896. gada 1. maijā (pēc jaunā stila) Limbažos kalēja ģimenē. Tēvs Leonards Šķilters bija ievērojams ne tikai ar saviem mākslinieciski veidotajiem kalumiem, bet arī ar to, ka astoņus gadus bijis pilsētas domnieks un izpildītājs ugunsdzēsēju vienības mantziņa pienākumus.

Viktors ģimenē bija trešais bērns, viņam bija divi brāļi un māsa, kura jaunībā mira no tīfa.

Viktora ceļš uz Limbažu pilsētas skolu veda garām aptiekai. Tā ieinteresēja tik ļoti, ka pēc skolas beigšanas 1914. gadā viņš sāka strādāt par aptiekāra mācekli.

Pirmā pasaules kara laikā Viktors Šķilters tika iesaukts karadienestā Krievijā, kur līdz 1918. gadam bija rotas feldšeris.

No 1919. līdz 1920. gadam Viktors Šķilters piedalījās Latvijas Brīvības cīņās. Visu savu mūžu viņš ir bijis nacionāli noskaņots un nekad to nav slēpis.

24 gadu vecumā viņam bija skaidrs, ka savu mūžu veltīs farmācijai. 1920. gadā viņš ieguva aptiekāra palīga grādu un turpināja studijas Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē. 1927. gadā viņš ieguva farmācijas kandidāta grādu. Viņa diplomdarbs “Ķemeru dūņu baktērijas un apstākļi, zem kādiem darbojas *Spirillum desulfuricans*” bija veltīts Ķemeru dūņu baktērijām. Viktors Šķilters pētīja, kādas baktērijas un mikroorganismi atrodas kūdrā un kādos apstākļos tās darbojas. Šiem novērojumiem varēja būt liela praktiska nozīme. Viktors Šķilters secināja, ka, Ķemeru purvus susinot, dūņām būs lielāka gaisa pieceja, tajos radīsies *Sp. desulfuricans* iznīcinošas vielas, kuru dēļ ģipsis nevarēs vairs tikt reducēts, un līdz ar to ūdeņos izzudīs sērūdeņradis [4].

Studiju laiks tika lietderīgi izmantots, strādājot par laborantu Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē (1923–1927). Pēc kandidāta grāda iegūšanas viņš turpināja darbu kā jaunākais asistents (1927–1928), septiņus gadus kā asistents (1928–1935) un piecus gadus kā vecākais asistents (1935–1940) Latvijas Universitātes Praktiskās farmācijas katedrā.

Jautājums par farmaceitu sagatavošanu Latvijas Augstskolā (Latvijas Universitātē) nopietni izvirzījās 1919. gada augustā, kad fakultāšu veidošanā iesaistījās Petrogradas Universitātes farmācijas profesors Eduards Zariņš, kas izveidoja apakškomisiju Farmācijas nodaļas organizēšanai. Apakškomisija izstrādāja mācību plānu.

Ķīmijas fakultātē izveidoja četras katedras: Farmācijas ķīmijas, Uztura vielu ķīmijas, Farmakognozijas un Praktiskās farmācijas katedru.

Sākumā Farmācijas nodaļa atradās Ķīmijas fakultātes ēkā Kronvalda bulvārī 4. Telpu trūkuma dēļ Farmakognozijas un Farmācijas ķīmijas katedru 1925. gada janvārī pārvietoja uz Baznīcas ielu 5, bet Praktiskās farmācijas un Uztura un baudu vielu katedra palika Kronvalda bulvārī 4.

Praktiskās farmācijas katedras vadītājs un izveidotājs bija docents (profesors no 1927. gada) Jānis Kupcis. Pēc J. Kupča nāves 1936. gadā katedru vadīja Jūlijs Rumments (1936–1940, 1941–1943) un Viktors Šķilters (1940–1941 un 1944–1950). Par katedras asistentiem strādāja Viktors Šķilters (1935–1940, 1941–1944) un Pēteris Ērmanis (1938–1944).

Viktors Šķilters (1927–1944, katedras vadītājs 1940–1941 un 1945–1947) Tiesu ķīmijas un klīniskās analīzes laboratorijā pasniedza praktiskos darbus tiesu ķīmijā un klīniskajā analīzē [5].

1940. gada 1. septembrī Eduardu Zariņu atcēla no Ķīmijas fakultātes dekāna un Uzturvielu katedras vadītāja amata. Uzturvielu katedras vadītājas pienākumus uzdeva veikt vecākajai asistentei I. Robežniecei. Vecākais asistents Viktors Šķilters kļuva par docenta vietas izpildītāju, un [6] viņu iecēla par Farmācijas nodaļas vadītāju [7].

No 1951. gada Viktors Šķilters kļuva par Rīgas Medicīnas institūta (RMI) docentu Farmācijas fakultātē, bija RMI Zāļu formu tehnoloģijas un galēnisko preparātu katedras vadītājs (1953–1963) [7].

Viktora Šķiltera Rīgas dzīvoklī bija iekārtota viņa privātā analītiskā laboratorija, kur jebkurš varēja nodot analīzes un saņemt rezultātus (izmeklēja asinis, urīnu, fekālas un kuņģa sulu).

1944. gadā Viktors Šķilters piepildīja sen lolotu sapni un kopā ar farmācijas maģistru Vili Kalniņu atvēra Pāvila aptieku Rīgā, Marijas ielā 49 [8].

Otrā pasaules kara laikā Šķiltera sieva Emīlija (dzimusi Priedīte 1900–1988) ar bērniem pārcēlās dzīvot uz Limbažiem un viņš pats ģimeni varēja apmeklēt tikai nedēļas nogalēs.

Padomju laikā savas politiskās pārliecības dēļ Viktoram Šķilteram nācās saskarties ar grūtībām un 1963. gadā viņš bija spiests aiziet no darba Rīgas Medicīnas institūta Farmācijas fakultātē.

Dzīvodams Limbažos, Viktors Šķilters ar tuvākajiem draugiem (filozofu Kārli Ābeli, skolotāju Eduardu Ādamsonu, skolotāju Akmentiņu un mācītāju Augustu Puriņu) izveidoja inteliģentu kopu, kas, sanākot kopā, apsprieda dažādus jautājumus un kopīgi piedalījās dažādās aktivitātēs.

Viktora Šķiltera plašās zināšanas un analītiskais prāts ļāva viņam pievērsties pētnieciskajam darbam.

Viktora Šķiltera pirmais publicētais zinātniskais pētījums bija “Limbažu pilsētas dzeramais ūdens”. Tas tika publicēts 1929. gadā “Latvijas Farmaceitu žurnālā”. Lai iegūtu vispārējo pārskatu par mazo pilsētu iedzīvotāju lietojamo ūdeni, Viktors Šķilters izmeklēja visu Limbažu pilsētas aku ūdeni. Galvenais uzdevums bija noskaidrot šo ūdeņu derīgumu dzeršanai atkarībā no to ķīmiskā sastāva. Visas analīzes viņš sakārtoja pēc ielām un attiecīgo māju numuriem. Viktors Šķilters secināja, ka pēc ķīmiskā sastāva ūdens, lai gan paciets, tomēr būtu labs dzeršanai un ēdienu pagatavošanai, ja netiktu no ārienes sabojāts ar dažādiem atkritumiem, samazgu un noteku ūdeņiem. Tādēļ vaļējas akas ūdens apdzīvotā vietā nekad nebūs pilnībā drošs dzeršanai un šāds ūdens jāuzvāra. Tā kā Limbažu pilsētai, kas ir vairāk nekā 700 gadus veca, nav kanalizācijas un vietām nav ūdensvadu, nederīgajam ūdenim ir augsts īpatsvars. Viktors Šķilters ieteica pāriet no grodu akām uz dziļi urbtām akām un ierīkot kanalizāciju. Akas būtu jācenšas ierīkot attālāk no apdzīvotām vietām, lopus atļaut turēt tikai pilsētas nomalēs. Sētas vienmēr būtu jātur tīras [9].

1935. gadā Viktors Šķilters publicēja divus rakstus “Latvijas Farmaceitu žurnālā”. Žurnāla 5. numurā viņš publicēja rakstu “Vienkāršs un lēts statīvs sarkano asins ķermenīšu grimšanas ātruma noteikšanas caurulītēm”, kurā ieteica, kā lēti un viegli pagatavot statīvus speciālo pipetveidīgo caurulīšu novietošanai [10].

8. numurā rakstā “Svešķermeņi zirga kuņģī” Viktors Šķilters aprakstīja zirga kuņģī atrasto svešķermeņu izmērus un sastāvu. Raksta nobeigumā viņš secināja, ka sekas, kādas varētu radīt kuņģī esošie svešķermeņi, var būt dažādas. Mazāki neasi priekšmeti neatstāj nekādu iespaidu. Lielāki neasi priekšmeti, kā korķi, drēbes gabali u. c., līdzīgi var aizsprostot kuņģa izejas kanālu. Adatas, naglas un stieples gabali nereti izurbjas cauri kuņģa sienai. Stūraini asi priekšmeti izraisa brūces asiņošanu, augoņu rašanos un kuņģa gļotādas iekaisumus [11].

Vislielāko ievērību izpelnījās viņa apjomīgais zinātniskais darbs “Daži dati par cilvēka zarnu parazītu izplatīšanos Latvijā (sevišķi Latgalē)”, kas publicēts 1936. gadā LU Rakstos un izpelnījās prezidenta Kārļa Ulmaņa pateicības rakstu. Šajā darbā Viktors Šķilters vēlējas noskaidrot cilvēka zarnu parazītu izplatīšanos Latvijā, kādi šie parazīti ir, cik bieži tie izplatīti un vai sastopami arī tādi parazīti, kas mums vēl nav zināmi. Raksta nobeigumā Viktors Šķilters piedāvāja vairākus pasākumus situācijas uzlabošanai: kanalizācijas ierīkošanu katrā dzīvesvietā, atkritumu novākšanu, kas jāveic sistemātiski, dzeramā ūdens rezervuāru izbūvi, personīgās higiēnas ievērošanu, gaļas un zivju termisko apstrādi pirms lietošanas uzturā, neēst labi nenomazgātus svaigus dārzeņus, bērniem negrauzt nagus un nesūktāt pirkstus. Šis Viktora Šķiltera darbs ir aktuāls arī mūsdienās [12].

1937. gadā “Latvijas Farmaceitu žurnālā” publicēts Viktora Šķiltera pētījums “Vai kuņģa sulas sastāvs ietekmē galvas matu izkrišanu?”. Izmeklējot kuņģa sulu, Viktors Šķilters novēroja, ka starp izmeklējamo cilvēku galvas matu kuplumu un kuņģa sulas sastāvu var saskatīt zināmas savstarpējas sakarības. Tādēļ viņam radās vēlme noskaidrot, vai kuņģa sulas sastāvs un darbība ietekmē galvas matu izkrišanu un vai plāni mati un plīks pakausis norāda uz kuņģa sekrēcijas nepareizu darbību. Tika izmeklēti 198 dažāda vecuma vīrieši, bet veikto analīžu tomēr izrādījās par maz, lai nonāktu pie kāda noteikta slēdziena. Tomēr Viktoram Šķilteram bija skaidrs, ka matu izkrišanas cēlonis ir iekšējās sekrēcijas traucējumi. Individīda galvas matu biezums norāda uz viņa kuņģa pareizu vai nepareizu darbību. Cilvēkiem lielāka vērība jāpievērš kuņģa darbībai jau no pašas jaunības. Laikā iesākta kuņģa ārstēšana daudzus pasargātu no matu zaudēšanas. Visiem tiem, kuriem mati sāk palikt plānāki, kā arī tiem, kuriem uz vecumdienām mati ir stipri kupli, derētu piegriezt vērību kuņģim, izmeklējot tā sulas sastāvu [13].

1952. gadā LVU Zinātniskajos rakstos publicēts viņa pētījums “Limbažu dziedniecības dūņas”. Šajā darbā Viktors Šķilters centās noskaidrot, vai Limbažu dūņezera dūņas būtu noderīgas balneoloģiskiem mērķiem, jo līdz tam tās vēl nebija pētītas. Analizējot dūņas, svarīgi bija noteikt ne tikai to ķīmisko sastāvu, bet arī to vielu saturu, kas noderīgas balneoloģijā. Pētījumu rezultātā Viktors Šķilters noskaidroja, ka Limbažu dūņas ir vienmērīgas plastikas un pieskaitāmas pie ezera dūņu tipa – slīksnāju dūņām. Plastiskā dūņu konsistence, vājā siltuma vadīšanas spēja, lēnā un vienmērīgā atdzišana un praktiskā izmēģinājumā gūtie rezultāti liecināja, ka dūņām piemīt terapeitiskas īpašības. Izpētītās dūņas pēc sava ķīmiskā sastāva, konsistences un fizikālajām īpašībām nav sliktākas par pazīstamajām Baldones dūņām. Viktors Šķilters, ņemot vērā, ka Limbažu dūņu krājums ir ļoti bagāts, ieteica tās plašāk izmantot dziedniecībā [14].

Kopā ar Zeltu Bērzkalni (1896–1986) 1961. gadā Rīgas Medicīnas institūta rakstu krājumā Viktors Šķilters publicējis rakstu “Par medicīnisko ūdeņu un koncentrēto šķīdumu pagatavošanu un bakterioloģisko novērtēšanu”. Darbā autori mēģināja noskaidrot sīkbūtņu skaitu aptiekās sastopamajos ūdeņos un zāļu vielu ūdens koncentrātos. Daži izmeklētie paraugi tika ievākti no Rīgas aptiekām, dažus pagatavoja paši laboratorijā. Sīkbūtnes rada dažādas pārmaiņas aromātisko ūdeņu sastāvā, padarot tos skābus vai duļķainus, jo rodas sīkas nogulsnes un pārsulas. Pagatavotie ūdeņi būtu jāiepilda izplaucētās nelielās sterilās pudelēs ar stikla aizbāžņiem un jāuzglabā tumšā un vēsā vietā. Arī aptiekās lietotajiem zāļu vielu

ūdens koncentrāti satur sīkbūtnes. Tādēļ nepieciešams šos šķīdumus gatavot stingri aseptiskos apstākļos, noteikti ievērojot Galvenās aptieku pārvaldes instrukcijas. Rezultātā abi autori secina, ka būtu vēlams jaunajā farmakopejas izdevumā mainīt aromātisko ūdeņu pagatavošanas metodi. Tā kā aptiekās mikstūru pagatavošanai plaši izmanto birešu sistēmu, tad vajadzīgo koncentrātu pagatavošanā stingri jāievēro aseptikas noteikumi. Turklāt šķīdumi pagatavojami neilgam laikam, noteikti ievērojot Galvenās aptieku pārvaldes izdotās instrukcijas par konkrēto šķīdumu uzglabāšanas ilgumu [15].

Šķiltera bērni jau no mazām dienām auga starp zāļu smaržām un dzīvi saistīja ar medicīnu. Dzidra (Medne) kļuva par farmaceiti (bijusī RSU Farmācijas fakultātes docētāja), Aldona (Briede) – par zobārsti, Druvvaldis (Šķilters) – par anesteziologu.

Viktora Šķiltera autoritāte piesaistījusi farmaceita profesijai arī viņa mazbērns – Ilzi Āboliņu un Agri Briedi (Farmācijas muzeja vadītājs (1988–2004)). Par farmaceitiem kļuvuši arī mazmazbērni – Ulrika un Agnese Briedes [16].

Farmācijas muzejā turpinās Viktora Šķiltera atstātā mantojuma izpēte.

2016. gadā tika atzīmēta farmācijas maģistra Viktora Šķiltera 120 gadu jubileja un tai par godu Farmācijas muzejā bija izveidota izstāde. Viņam veltīts arī viens stends pastāvīgajā muzeja ekspozīcijā.

Farmācijas maģistra Viktora Šķiltera biogrāfiskie materiāli Farmācijas muzeja ekspozīcijā

Farmācijas muzeja pētnieciskais darbs saistīts ar Latvijas farmācijas vēsturi, sākot no farmācijas attīstības pirmsākumiem līdz mūsu dienām, uzmanību pievēršot ne tikai Latvijas aptieku, ražotņu, laboratoriju, bet arī to īpašnieku, izcilu farmaceitu liktenim. Pastiprināta uzmanība tiek veltīta arī Latvijas farmaceitiskās izglītības izpētei. Apzinot Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja krājumā pieejamos materiālus par Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes Farmācijas nodaļas izveidi, mācību programmām, mācībspēku biogrāfijām, zinātnisko darbību, sadarbojoties ar Ķīmijas vēstures muzeju un saņemot dāvinājumā ģimenes arhīva materiālus, 1992. gadā Farmācijas muzeja ekspozīcijā “Farmācijas nozares” tika izveidots farmācijas maģistra Viktora Šķiltera piemiņas stends, kas atspoguļo viena farmaceita, pētnieka un mācībspēka likteni [17]. Biogrāfisko faktu izklāsts sākas ar 1901. gadā Limbažos uzņemtu ģimenes fotogrāfiju, kurā redzams 1896. gadā dzimušais Viktors kopā ar tēvu Leonardu, māti Annu, brāļiem Oskaru un Rūdolfu. Turpinājumā par skolas laikiem liecina Limbažu četrgadīgās skolas beigšanas atestāts un skolēnu grupas fotogrāfija, kura uzņemta 1910. gadā Limbažos un kurā Viktors Šķilters redzams kā skolas audzēknis. No ģimenes arhīva dāvinājumā saņemta Limbažu baznīcas izdota iesvētīšanas dienas piemiņas lapa Jānim Viktoram Šķilteram, dzimušam 18. aprīlī (pēc vecā stila) 1896. gadā, kristītam tā paša gada 12. maijā un iesvētītam 1913. gada 21. jūlijā (pēc vecā stila).

Par farmaceita gaitu uzsākšanu liecina 1914. gadā Petrogradā izdota apliecība par aptiekāra mācekļa nosaukuma iegūšanu.

Pirmā pasaules kara gados Viktors Šķilters tika iesaukts cariskās Krievijas armijā, kur pildīja rotas feldšera pienākumus. Kā šī laika liecības muzejā eksponēta rotas feldšera kokarde, uzpleči, rokas lente un 1916. gadā uzņemts fotoportrets

Galīcijā. Hronoloģiski seko 1919. gadā uzņemta fotogrāfija, kurā redzams Viktors Šķilters kopā ar draugu kā Latvijas Brīvības cīņu dalībnieki, un 1923. gada 25. jūlijā izdota apliecība par to, ka Latvijas Karaspēka pārvalde apliecina, ka pilsonis Viktors Leonarda dēls Šķilters ir piedalījies Latvijas atbrīvošanas karā kā aptiekas farmaceits sestajā Rīgas kaujinieku pulkā un viņam piešķirtas tiesības nēsāt Latvijas atbrīvošanas kara piemiņas zīmi. Dokumentu parakstījis ģenerālis Mārtiņš Peniķis.

1919. gada augustā tika aktualizēts jautājums par farmaceitu sagatavošanu Latvijā un jaundibināmās Latvijas Augstskolas organizācijas komisija nolēma Farmācijas nodaļu atvērt Ķīmijas fakultātē [17]. Lai uzsāktu studijas, Viktors Šķilters nokārtoja aptiekāra palīga eksāmenus, par ko liecina Farmācijas muzejā eksponētā apliecība, kas izdota 1920. gada 12. maijā Rīgā un ko apliecina Latvijas Augstskolas organizācijas padome ar prorektora Paula Lejiņa un Ķīmijas fakultātes dekāna profesora Valdemāra Fišera parakstu. Farmācijas kandidāta grādu Viktors Šķilters ieguva pēc diplomdarba “Ķemeru dūņu baktērijas un apstākļi, zem kādiem darbojas *Spirillum desulfuricans*” aizstāvēšanas 1927. gadā, un tā oriģināls atrodas Farmācijas muzeja ekspozīcijā.

Jau studiju laikā Viktors Šķilters sāka strādāt Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes Praktiskās farmācijas katedrā un kā mācītbspēks turpināja darboties arī pēc diploma iegūšanas. 1937. gadā uzņemta grupas fotogrāfija, kurā viņš redzams kopā ar farmaceitiem aptiekas darbinieku kvalifikācijas celšanas kursu izlaidumā.

Muzejā atrodas divi priekšmeti, kas apliecina, ka Viktoram Šķilteram kā ekspertam tiesu ķīmijā un klīniskajās analīzēs bijusi laboratorija: metāla izkārtne “*Mag.pharm.* V. Šķiltera analītiskā laboratorija ķīmiskām, mikroskopiskām un bakterioskopiskām izmeklēšanām” un veidlapa ar tādu pašu nosaukumu un ziņām par adresi Miera ielā 105 dz. 7. Ģimenes atmiņās apstiprinātas ziņas par to, ka dzīvoklī bijusi iekārtota privāta analītiskā laboratorija.

Sapnis par savu aptieku piepildījās 1939. gadā, kad Viktoram Šķilteram kopā ar Vili Kalniņu piešķīra Pāvila aptiekas koncesiju Rīgā, Marijas ielā 49. Saglabājusies 1940. gadā noformēta aptiekas signatūra ar īpašnieku uzvārdiem “*Mag.pharm.* V. Kalniņš, *Mag.pharm.* V. Šķilters” un 1944. gadā izdota dienesta apliecība Viktoram Šķilteram kā Pāvila aptiekas pārvaldniekam. Muzejā glabājas fotogrāfija, kurā redzams Viktors Šķilters savā kabinetā 1944. gadā.

Farmācijas muzejā vēl eksponēti divi iespieddarbi, kuru autors ir Viktors Šķilters: “Vai kuņģa sulas sastāvs ietekmē galvas matu izkrišanu?” un “Limbažu dziedniecības dūņas”. No personīgajiem dokumentiem ir 1924. gadā izdota ieroču atļauja par viena revolvera turēšanu un 1938. gadā Latvijas Pasta izdota Krājkašes grāmatiņa. Vitrīnā eksponēti arī Viktora Šķiltera personīgie priekšmeti: personīgais spiedogs, aptiekas rokas svāriņi un atsvaru komplekti, 1935. gadā Vācijā ražots kalkulators, 1947. gadā Krievijā ražots portatīvais mikroskops un 1963. gada Otto Medņa ksilogrāfija – *Ex libris*, veltīts Viktoram Šķilteram.

Farmaceita, pētnieka un mācītbspēka piemiņai veltītais biogrāfiskais ekskurss Farmācijas muzejā noslēdzas ar fotogrāfiju, kurā redzams piemiņas akmens Limbažu kapos ar uzrakstu “*Mag.pharm.* VIKTORS ŠĶILTERS 1896–1977”.

VĒRES

1. Šķilters V. Zarnu parazīti un tautas veselība. *Rīts*, 1963, 169, 5. lpp.
2. Justa Dz. Varbūt tieši viņš izglāba Limbažus? *Auseklis*, 1996, Nr. 51 (6633), 3. lpp.
3. Farmācijas maģistram Viktoram Šķilteram 120. *Materia Medica*, 2016/6, 34.–35. lpp.
4. Šķilters V. *Ķemeru dūņu baktērijas un apstākļi, zem kādiem darbojas Spirillum desulfuricans*. Diplomdarbs. Latvijas Universitāte, 1935. 32 lpp.
5. Grosvalds I., Alksnis U., Meirovics I., Ruplis A. *Ķīmija Latvijas Universitātē (1919.–1944.)*. Rīga: Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, 2005, 43., 46., 160. lpp.
6. Latvijas PSR tautas Komisāru padomes lēmumi. *Darbs*, 1940, Nr. 77, 2. lpp.
7. Grosvalds I., Alksnis U., Ruplis A., Meirovics I. Latvijas Universitātes ķīmijas fakultātes farmācijas nodaļa (1919–1950). *Acta Medico-Historica Rigensia*, Nr. 5(24) (210. lpp). Rīga: Paula Stradiņa Medicīnas vēstures institūts, 2000.
8. Valdības iestāžu likumi, rīkojumi un paziņojumi. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1944, Nr. 6, 132.–133. lpp.
9. Šķilters V. Limbažu pilsētas dzeramais ūdens. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1929, Nr. 5, 6, 1.–16. lpp.
10. Šķilters V. Vienkāršs un lēts statīvs sarkano asins ķermenīšu grimšanas ātruma noteikšanas caurulītēm. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1935a, Nr. 5, 197. lpp.
11. Šķilters V. Svešķermeņi zirga kuņģī. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1935b, Nr. 8, 313.–318. lpp.
12. Šķilters V. Daži dati par cilvēka zarnu parazītu izplatīšanos Latvijā (sevišķi Latgalē). *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1936, Nr. 5, 10.–28. lpp.
13. Šķilters V. Vai kuņģa sulas sastāvs ietekmē galvas matu izkrišanu? *Latvijas Farmaceitu žurnāls*, 1937, Nr. 2, 3.–5. lpp.
14. Šķilters V. (b. g.). *Limbažu dziedniecības dūņas*. Atsevišķs novilkums, b. v., 243.–255. lpp.
15. Šķilters V., Bērzkalne Z. Par medicīnisko ūdeņu un koncentrēto šķīdumu pagatavošanu un bakterioloģisko novērtēšanu. *Zinātisko rakstu krājums XI. Trešā daļa, Teorētiskās medicīnas jautājumi*. Rīga: Rīgas Medicīnas institūts, 1961, 11, 3. d., 323.–328. lpp.
16. Vegnere I. No idejas līdz muzejam. *Acta Medico-Historica Rigensia*, 2007, Nr. 7(26), 272.–275. lpp.
17. Kundziņš K. Latvijas Universitātes priekšvēsture, viņas nodibināšana un pirmie pieci gadi. No: *Latvijas Universitāte 1919–1929*, 5.–50. (19.–23.) lpp.

Summary

In 2016, Pharmacy Museum celebrated the 120th anniversary of Mag. Pharm. Viktors Šķilters with an exhibition dedicated to him. This paper presents an outline of life and pharmaceutical work of Viktors Šķilters. The chronological overview is based on facts obtained from publications in periodicals, scientific publications of Viktors Šķilters, information provided by his family and the materials of Pharmacy Museum. The paper reflects the main facts of Viktors Šķilters' life, provides a short summary of his seven scientific papers and examines photos, documents and commemorative items from the exhibition dedicated to Viktors Šķilters in Pharmacy Museum.

Keywords: mud, parasites of human intestines, Pharm. Mag., Pharmacy Museum, Viktors Šķilters.

**Inženierzinātņu profesora Artura Tramdaha (1884–1970)
intelektuālais un kultūrvēsturiskais mantojums
Latvijas Universitātes Bibliotēkā**
*Intellectual and Cultural Heritage
of Professor of Civil Engineering Sciences
Arturs Tramdahs (1884–1970) at the Library
of the University of Latvia*

Vēsma Klūga

LU Bibliotēka
Lielvārdes iela 24, Rīga, LV-1006
E-pasts: vesma.kluga@lu.lv

Latvijas Universitātes (LU) Bibliotēkas krājumā atrodas vairāki dzelzsbetona zinātniskās pētniecības pamatlīdzekļi Latvijā, ievērojamā dzelzsbetona konstrukciju speciālista, vairāku tiltu autora LU profesora Artura Tramdaha sarakstīti nozīmīgi darbi, kas izdoti līdz 1945. gadam. LU Bibliotēka glabā profesora A. Tramdaha rokraksta manuskriptu ar fotogrāfijām “Ziņojums Universitātes Padomei par ārzemju ceļojumu 1923. gada vasarā” par mācību komandējumu Vācijā un Šveicē, kur viņš pētīja jaunākos atklājumus betona lietošanā būvniecībā. Rakstā sniegta informācija arī par profesora A. Tramdaha vairākkārtējiem grāmatu dāvinājumiem (kopumā ap 90 grāmatām) Inženierzinātņu fakultātes bibliotēkai. Nozīmīgs kultūrvēsturisks mantojums ir grāmatas ar profesora ierakstiem tajās.

Atslēgvārdi: Arturs Tramdahs, grāmatu dāvinājums, inženierzinātne, Inženierzinātņu fakultātes bibliotēka, Latvijas Universitātes Bibliotēka.

Profesora Artura Tramdaha (1884–1970) darbība un mūža veikums jau ir pētīts un analizēts [5], tāpēc šī raksta mērķis ir iepazīstināt ar viņa atstātā mantojuma izpēti un saglabāšanu Latvijas Universitātes Bibliotēkā.

A. Tramdahs dzimis 1884. gada 14. septembrī Rubas pagastā Kurzemē. Pēc Jelgavas vidusskolas un reālskolas beigšanas viņš iestājas Rīgas Politehniskajā institūtā (RPI), ko ar uzslavu pabeidz 1910. gadā, iegūstot būvinženiera grādu. Tālākās darba gaitas uz neilgu laiku nākamo profesoru aizved uz Maskavu, kur viņš strādā pie pilsētas notekūdeņu attīrīšanas ietaises būvdarbiem. Atgriezies Rīgā, A. Tramdahs otrreiz iestājas RPI, lai iegūtu zināšanas tolaik pavisam jaunajā dzelzsbetona būvniecības nozarē. Līdz Pirmajam pasaules karam A. Tramdaha vadībā uzbūvēja Gogoļa, Dzirnāvu, Lāčplēša un Daugavpils ielas dzelzsbetona viaduktus, gājēju tuneli un Rīgas stacijas bagāžas telpu. No 1915. gada līdz 1918. gada pavasarim A. Tramdahs strādā Maskavā [5].

Pēc Latvijas Republikas nodibināšanas A. Tramdahs sāk darbu savas valsts labā – vispirms valsts dienestā [5], bet kopš 1919. gada 2. augusta kā Latvijas

Augstskolas dibināšanas organizācijas komisijas loceklis. A. Tramdahs Inženierzinātņu fakultātes subkomitejas sastāvā izstrādā fakultātes mācību plānu, par paraugu ņemot labākās tehniskās augstskolas Eiropā [7].

No 1920. gada docents A. Tramdahs vada Masīvo un dzelzsbetona konstrukciju katedru, 1921. gadā viņu ievēl par vecāko docentu, bet kopš 1934. gada pēc disertācijas “Ar elastīgu koka pāļu ledgriežu izveidošanu saistīti pamatliekoši jautājumi” aizstāvēšanas – par profesoru. Ar pārtraukumiem no 1924. līdz 1930. gadam A. Tramdahs ir Inženierzinātņu fakultātes dekāns. Paralēli darbam LU A. Tramdahs vada arī būvniecības darbus. 1926. gadā A. Tramdahs apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni. Vācu okupācijas laikā (1941–1944) profesors turpina darbu LU [5].

Otrajam pasaules karam sekojošajā padomju varas desmitgadē profesors turpina akadēmisko darbību LU, bet tas viņam kā bijušajam Latvijas brīvvalsts mācītspēkam, kas saņēma nemitīgus pārmējumus par “nepareiziem uzskatiem”, nebija viegli. Laikraksts “Padomju Students” raksta: “Prof. A. Tramdahs inženierzinātņu fakultātē jau vairākkārt asi kritizēts. 1949. g. martā žurnāls “Padomju Latvijas Boļševiks” publicēja A. Vosa un N. Muravjova aso kritiku pret kosmopolitismu un buržuāzisko nacionālismu prof. A. Tramdaha darbā, uzskatos un 1935. g. publicētajās reakcionārajās brošūrās. Bet prof. A. Tramdahs nav ņēmis vērā kritiku, nav atzinis un nosodījis savas kļūdas, nav atklāti paziņojis tagadējo attieksmi pret saviem agrāk publicētajiem reakcionārajiem savārstījumiem un nav arī sagatavojis iespēšanai nevienu īstenu zinātnisku darbu vai rakstu. Ievērojot to, jāsecina, ka prof. A. Tramdahs nevēlas pildīt padomju zinātnieka pienākumus.” [6]

Savukārt profesora students un subasistents Jānis Ātrens (1903–1998) atmiņās par A. Tramdahu raksta: “Viņa pārliecība bija, ka universitātes mācības spēkiem ir jāpalīdz studentiem studiju laikā pieradināties loģiski domāt. Viņš savās lekcijās ļoti maz pieskārs rutīnas jautājumiem; par to bija rakstīts mācību grāmatās un tehnikas rokas grāmatās. Savās lekcijās viņš mēģināja iztirzāt daudzās problēmas, kas radās, teknikai strauji attīstoties. Katra lekcija bija kādas problēmas iztirzājums, iespējamais tehniskais atrisinājums, šo atrisinājumu kritika, lektora secinājumi, ieteikumi.” [1]

Laikā no 1944. gada līdz pat atbrīvošanai no darba Latvijas Valsts universitātē (LVU) 1952. gadā A. Tramdahs profesora amatā strādā Inženierzinātņu fakultātē, līdz 1949. gada septembrim vada Tiltu būves katedru. Arī padomju varas gados paralēli pasniedzēja darbam savas zināšanas sniedz dažādām organizācijām, viņu komandē arī uz Maskavu, lai pārņemtu Padomju Savienības dzelzsbetona konstrukciju būvniecības pieredzi. Nākamos 10 gadus pēc atbrīvošanas no darba LVU A. Tramdahs lasa lekcijas Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā. A. Tramdahs miris 1970. gada 26. aprīlī un apglabāts Rīgā, 2. Meža kapos [5].

Lai arī J. Ātrens savās atmiņās raksta, ka “profesors brīvajā laikā bija aizņemts, studējot jaunākos publicējumus, kas parādījās vācu, franču un angļu tehniskajos žurnālos [..]. Tā viņam pietrūka laika rakstīt mācību grāmatas, kas būtu atvieglinājušas studentiem mācību gaitas. Tehnisko grāmatu latviešu valodā toreiz tikpat kā nebija, tās bija vācu vai krievu valodās” [1], tomēr A. Tramdaha atstātais intelektuālais mantojums zinātnisko publikāciju veidā ir nozīmīgs un ievērojams.

A. Tramdahs publicējis vairāk nekā 60 zinātnisku rakstu tehniskajos žurnālos. Pirmās publikācijas tapušas par Latvijas dzelzceļu līniju un tiltu atjaunošanas

jautājumiem, pēc tam seko pētījumi par ledgriežņu konstrukcijām, šim jautājumam veltīta arī disertācija. 20. gs. 20.–30. gados publicē rakstus par dzelzsbetona konstrukciju veidiem būvniecībā, par cementa un betona īpašībām.

20. gadu beigās tapušais pētījums “Koks kā būvmateriāls” (1928) apbalvots ar Kultūras fonda prēmiju. 30. gadu vidū profesors A. Tramdahs publicē savus nozīmīgākos darbus: “Par inženierdarinājumu estētiku” (1935), “Tehnika un inženierētika” (1935) [5], par kuru profesors Pauls Dāle ir teicis: “Ar lielu gandarījumu jāuzņem prof. Dr. ing. A. Tramdaha vārdi: inženierim, kam jāorganizē dabas spēki, līdztekus saimnieciskajiem un sabiedriskajiem organizējumiem jāpazīst šo organizējumu elementī un par visu vairāk jāpazīst cilvēka garīgā konstitūcija.” [3]

LU Bibliotēkā glabājas divi unikāli A. Tramdaha manuskripti. Viens no tiem ir 1924. gadā sarakstītais “Ziņojums Universitātes Padomei par ārzemju ceļojumu 1923. gada vasarā” [27]. Lai sekmētu mācībspēku kvalifikācijas pilnveidošanu un nodibinātu personīgus sakarus ar ārzemju zinātniekiem, LU savus pasniedzējus sūtīja zinātniskos komandējumos. Šādā mācību komandējumā uz Šveici un Vāciju 1923. gada vasarā devās arī docents A. Tramdahs, kur apmeklēja augstskolu laboratorijas Cīrihē, Karlsrūē, Drēzdenē, Vīnē, Berlīnē un tikās ar mācībspēkiem. Viņš apskatīja spēkstaciju un zvejniecības ostas būvniecības darbus un iepazīnās ar betona lietošanu celtniecībā. Redzētais ir aprakstīts un atspoguļots manuskriptā.

Tā ir rokraksta klade (23 × 28 cm) cietos vākos ar 104 lapām, ar tekstu un mērījumu tabulām lapu vienā pusē un 33 ielīmētām melnbaltām fotogrāfijām. Darbs sastāv no ievada un vairākām daļām. Ievadā autors īsi iepazīstina ar ceļojuma mērķi un paveikto. Tālāk atsevišķās nodaļās autors sniedz betona vispārējo raksturojumu, atsevišķi apskata katru betona veidu, dodot to tehniskos parametrus, īpašības un lietojuma piemērus. Fotoattēli ilustrē dažādas betona gatavošanas ierīces un betonēšanas darba procesus.

“Latvijas inženieru un tehniķu kongresa biroja žurnālā” publicētā informācija liecina, ka A. Tramdahs ar Eiropā redzēto iepazīstinājis jau pirms rakstiskās atskaites sagatavošanas: “Jaundibinātā Latvijas būvinženieru biedrība noturēja 21. decembrī 1923. g. savu pirmo sēdi universitātes inženierzinātņu fakultātes 12. klausītāvā. Pēc īsa statūtu paskaidrojuma vadītājs deva vārdu doc. inž. A. Tramdaham, kurš referēja par betona uzpūšanu. Šo jaunāko betonēšanas veidu Tramdahs studējis Vakarēiropā savā pagājušās vasaras ceļojumā; referātu ilustrēja bagāts gaismas bilžu krājums, daļu no kura referents bija saņēmis no Torkreta biedrības Berlīnē. Temats apgaismots pilnos apmēros sākot no 1908. gada, kad ungārs J. v. Vass Drezenē atrada un patentēja savu izgudrojumu, līdz pēdējam 1923. gadam, kad minēto patentu turētājs atradis betona uzpūšanas un betona sviešanas (centrifugēšanas) savienojumu un to pielietojis lielo caurmēra cauruļu izgatavošanai. Sēde bija ļoti kupli apmeklēta.” [4] Turpat minēts, ka A. Tramdahs nākamajā sēdē stāstīs par betona liešanu.

Otrs manuskripts ir kopā ar docentu Edmundu Ziemeli (1880–1970) sastādītais “LU Inženierzinātņu fakultātes 5 gadu darbības pārskats: (1919.–1924.)” [7]. Tas ir 99 lapu biezs manuskripts mašīnrakstā, drukāts ar melnu un zilu krāsu uz dažāda veida papīra. Daļa teksta drukāta uz mazākām dažāda izmēra lapiņām, ir arī teksts rokrakstā.

Saturā detalizēti aprakstīta fakultātes dibināšana, ir fakultātes dažādo komiteju un komisiju uzskaitījums hronoloģiskā secībā, to uzdevumi, ievērojams apjoms ir

veltīts mācībspēku biogrāfijai un darbībai, ieskaitot ārzemju mācību komandējumos redzēto un apgūto. Darbs ietver fakultātes nodaļās un katedrās pasniedzamo priekšmetu sarakstus un studiju gaitas aprakstus. Manuskriptā sniegta informācija par bibliotēku, Ģeodēzijas institūtu, inženierzinātņu laboratoriju. Pielikumos uzrādīti fakultātes štatu saraksti; mācību plāni; projektu izstrādāšanas kārtības noteikumi; pierakstīšanās kārtība uz lekcijām un praktiskajiem darbiem; prasību minimums studentiem katrā studiju gadā; noteikumi par pārbaudījumiem un diplomdarba aizstāvēšanu; rasētavu un bibliotēkas lietošanas noteikumi; inženierzinātņu doktora *honoris causa* grāda piešķiršanas kārtība. Manuskripts pilnā apjomā, bet ar vairāku teikumu konstrukcijas pārveidojumiem ir publicēts izdevumā “Latvijas Universitātes piec gadu darbības pārskats: 1919.–1924.” [8]. Tabula atspoguļo profesora A. Tramdaļa darbus, kas glabājas LU Bibliotēkā.

Tabula

LU Bibliotēkas krājumā esošie profesora A. Tramdaļa darbi

Nr. p. k.	Autors	Nosaukums, izdošanas ziņas
1.	Tramdahs, Arturs	Latvijas Universitātes prof. Dr. art. h. c. Mārtiņa Bīmaņa 70 mūža gadu darbs / A. Tramdachs. Rīga : [b.i.], 1934. 7 lpp.
2.	Ziemeļis, Edmunds Tramdahs, Arturs	Latvijas Universitāte.: LU Inženierzinātņu fakultātes 5 gadu darbības pārskats : (1919.-1924.) / Ziemeļa un Tramdaļa sastādīts. [Rīga, 1924]. [99] lp.
3.	Tramdahs, Arturs	Mūra un betona caurlaidības novērsšana / A. Tramdachs. Rīga : Latvijas lauksaimniecības centrālbiedrības tehnikas nodaļa, 1934 (L. Audzes spiestuve) 30, [2] lpp.
4.	Tramdahs, Arturs	Par inženierdarinājumu aistētiku / Arturs Tramdachs. Rīga : Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1935. 12 lpp.
5.	Tramdahs, Arturs	Par inženierkonstrukciju drošību / A. Tramdachs. Rīga : [b.i.], 1933. 13, [1] lpp.
6.	Tramdahs, Arturs	Par romanzementu un viņa leetoschanas kahtību / A. Tramdachs. Rīga : Latvijas Lauksaimniecības Centrālbiedrības būvtehnikas birojs, 1932. 20 lpp.
7.	Rozenšteins, Eižens Tramdahs, Arturs	Rozenšteins, E. (Eižens). Portlandcimenta normas / E. Rozenšteins un A. Tramdachs. Rīga : [b.i.], 1928 (Valstspapīru spiestuve) 27, [5] lpp.
8.	Tramdahs, Arturs	Technika un inženierētika / A. Tramdachs. Rīga : [b.i.], 1935. 32 lpp.
9.	Tramdahs, Arturs	Tuvīnu formulas tapu aplēsei / A. Tramdaļa. [Rīga, 1923]. [327.]-341. lpp. : il.
10.	Tramdahs, Arturs	Vispārīgs pārskats par Rembates dolomītsmilšakmens pētījumiem no būvmateriālu viedokļa; Rembates dolomītsmilšakmens fizikāli-tehniskās īpašības un izmantojamība / Arturs Tramdaļa. Rīga : Zemes bagātību pētīšanas institūts, 1943. 10, 181.-208. lpp. : il.
11.	Tramdahs, Arturs	Ziņojums Universitātes Padomei par ārzemju ceļojumu 1923. gada vasarā [manuskripts] / [Artur Tramdachs] [Rīga, 1924]. 104 lp. : il., ielīm. fotogr., tab.

Inženierzinātņu fakultātes bibliotēkas inventāru grāmatas [9] sniedz informāciju par profesora A. Tramdaļa grāmatu dāvinājumiem un grāmatu iegādi no profesora pirkšanas ceļā. Diemžēl daudzas dāvinātās grāmatas līdz mūsdienām dažādu iemeslu dēļ nav saglabājušās.

Pirmās 22 grāmatas A. Tramdaļš savas fakultātes bibliotēkai dāvinājis 1921. gadā – 21 grāmatu vācu valodā un vienu grāmatu latviešu valodā [10]. Informācija liecina, ka dāvinātās vācu inženiera Heinriha Leica (*Heinrich Friedrich Leitz*, 1886–1930) grāmatas grāmatas par dzelzsbetona materiālu izmantošanu būvniecībā *Die Berechnung der frei aufliegenden, rechteckigen Platten* (Berlin, 1914) [11] krājumā vairs nav, jo inventāru grāmatā pretī dāvinājuma ierakstam ir zīmogs ar tekstu “Grāmata izslēgta no inž.-zin. fak. bibliotēkas inventāra gr. ar 1941. g. 23. XII aktu Nr. 18.” Tādu pašu likteni ir piedzīvojušas arī vairākas citas profesora dāvinātās grāmatas. 1924. gadā LU no A. Tramdaļa iegādājās ievērojamā vācu inženiera profesora Emīla Morša (*Emil Mörsch*, 1872–1950) 710 lappušu biezo un bagātīgi ilustrēto grāmatu par dzelzsbetonu *Der Eisenbetonbau : seine Theorie und Anwendung* (Stuttgart, 1912) [14], arī šī grāmata izslēgta ar iepriekš minēto aktu.

1936. dāvinātais materiālu apkopojums “Latvijas tehniskās izglītības kongress 1934. gada 5. un 6. apr. Rīgas valsts tehnikumā” specfondā nonāca 1949. gada 23. martā [17]. Savukārt paša profesora 1934. gadā sarakstītais un fakultātes bibliotēkai dāvinātais “Latvijas Universitātes prof. Dr. art. h. c. Mārtiņa Bīmaņa 70 mūža gadu darbs” specfondā nonāca ar 1951. gada 1. decembra aktu [16], bet pie 1939. gadā dāvinātā rakstu krājuma “Latvijas zemes bagātību pētījumi” (1939) inventāru grāmatā ierakstīts: “Nodots specfondā ar aktu 1954. gada 11. septembrī”.

Inženierzinātņu fakultāte savu nosaukumu saglabāja līdz 1951. gadam, kad 1. februārī tai pievienoja likvidēto Arhitektūras fakultāti un to nosauca par Inženierceltniecības fakultāti. Reorganizācijas rezultātā likvidēja vairākas agrākās specialitātes, piemēram, pilsētu ceļu būvniecību, tiltu un tuneļu būvniecību u. c. [2].

1958. gadā no LU tika nodalītas tehnisko zinātņu fakultātes, kas tika apvienotas atjaunotajā RPI, tāpēc ievērojams skaits tehniskā profila grāmatu no LU Bibliotēkas krājuma nonāca RPI. Informācija vēsta, ka 1923. gada 23. jūnijā A. Tramdaļš savas fakultātes bibliotēkai ir dāvinājis futrālī ievietotu papīra logaritmisko lineālu [13], savukārt blakus ieraksts “Akts RPI 20. XII 1958” liecina, ka dāvinājums nonācis RPI. Tāpat arī dāvinātais paša sarakstītais darbs “Dzelzs daudzums stiegotās betona konstrukcijās” nonācis RPI krājumā. Arī Kultūras fonda prēmiju saņēmusī un autora dāvinātā grāmata “Koks kā būvmateriāls” (1928) [15] 1958. gada 1. oktobrī nodota RPI.

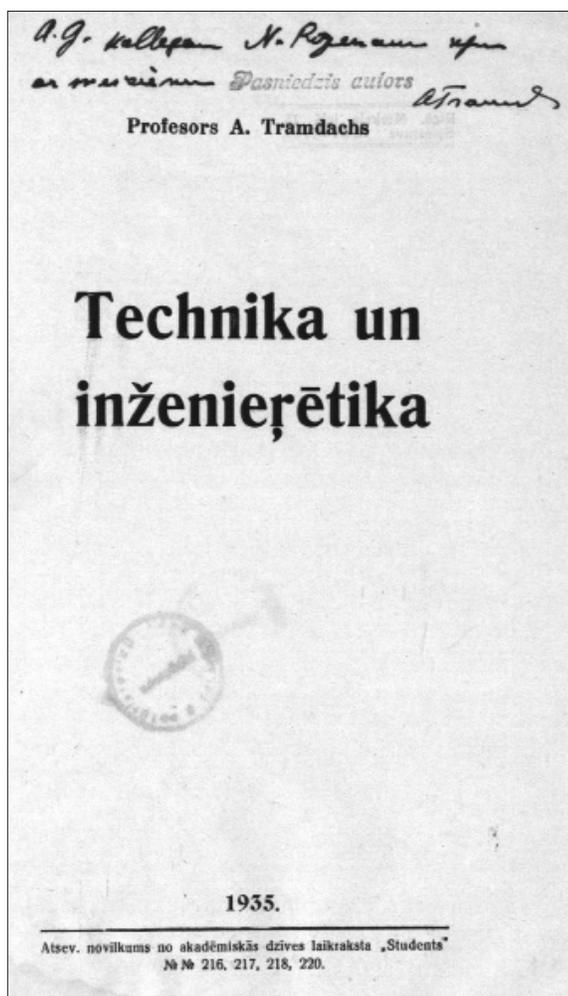
1939. gada 6. jūlija ieraksts inventāru grāmatā [18] liecina, ka profesors Edgars Jakobi (1881–1964) Inženierzinātņu fakultātes bibliotēkai uzdāvinājis A. Tramdaļa disertāciju mašīnrakstā “Ar elastīgu koka pāļu ledgriežu izveidošanu saistīti pamatpaliekoši jautājumi” (1934), savukārt ar 1958. gada 1. oktobra aktu tā nodota RPI. Sazinoties ar RPI bibliotēku, tika saņemta informācija, ka RPI disertācijas manuskripta nav.

Diemžēl arī par A. Tramdaļa manuskriptu “Tuvīnu formulas tapu aplēsei” [12] nav ziņu, vai tas saglabājies, šo savu darbu autors bibliotēkai dāvinājis 1923. gadā, bet ar autora veltījuma ierakstu “L.U. Inž. zin. fak. bibliotēkai – A. Tramdaļš, 22.10.[19]23.” [24] ir saglabājies tipogrāfijā iespiestais izdevums.

“Vispārīgs pārskats par Rembates dolomītsmilšakmens pētījumiem no būvmateriālu viedokļa; Rembates dolomītsmilšakmens fizikāli-tehniskās īpašības un izmantojamība” (1943) [19] ir pēdējā profesora dāvinātā grāmata, kas ar autora ierakstu “Inženier. zin. fak. bibliotēkai – Autors. 15.I.[19]44.” [26] ir arī saglabājusies LU Bibliotēkas krājumā.

A. Tramdahs pavisam savas fakultātes bibliotēkai dāvinājis 89 grāmatas, no kurām vairāk nekā puse ir vācu valodā, bet 16 grāmatas LU no profesora ir iegādājusies pirkušanas ceļā [9].

Tieši grāmatas ar profesora A. Tramdaha veltījuma ierakstiem gan fakultātes bibliotēkai, gan saviem kolēģiem ir ar īpašu kultūrvēsturisku mantojuma nozīmi. Tās ir tikai dažas grāmatas, tāpēc vēl jo vērtīgākas.

Attēls. Artura Tramdaha grāmata “Tehnika un inženierētika” (1935)

1923. gadā atsevišķā “Latvijas Universitātes rakstu” iespiedumā izdoto darbu “Tuvīnu formulas tapu aplēsei” autors dāvinājis docentam Eduardam Jākobsonam (1896–1969), ierakstot “A. g. Ed. Jakobsona kungam. 22.10.[19]23. A. Tramdachs” [25]. Pēc gadu desmita kolēģim dāvināta vēl viena grāmata, tas ir izdevums “Mūra un betona caurlaidības novēršana” (1934): “A. g. kollegam doc. Ed. Jakobsona kungam cienībā - A. Tramdachs” [20].

Savu grāmatu “Par inženierkonstrukciju drošību” (1933) ar ierakstu “A.g. kollegam doc. M. Vegnera kungam pasniedzis autors” [21] dāvinājis docentam Maksimiliānam Vegneram (1884–1962).

Savukārt grāmata “Tehnika un inženierētika” (1935) kā autora dāvinājums ar ierakstiem ir nonākusi pie profesoriem Nikolaja Rozenauera (1890–1970): “A.g. kollegam N. Rozenauera kungam ar sveicienu - A. Tramdahs” [22] un Franča Baloža (1882–1947): “Augsti godātam profesoram Fr. Baloža kungam ar cienību” [23]. Visi ieraksti veikti ar melnu tintes spalvu, tāpēc arī pēc daudziem gadu desmitiem ir skaidri izlasāmi.

Apzināt, saglabāt un popularizēt šīs grāmatas nozīmē saglabāt atmiņu un izrādīt cieņu savas tautas pagātnei un sasniegumiem.

Kopsavilkums

Rakstā sniegti galvenie profesora Artura Tramdaha (1884–1970) dzīvesgājuma dati un informācija par darbu Latvijas Universitātē (1919–1952). No LU Inženierzinātņu fakultātes bibliotēkas inventāru grāmatām apkopota un analizēta informācija par A. Tramdaha grāmatu dāvinājumiem Bibliotēkai. Grāmatas ar profesora veltījuma ierakstiem tajās ir nozīmīgs kultūrvēsturisks mantojums.

VĒRES

1. Ātrēns J. Prof. Dr. Ing. Arturs Tramdachs. *Akadēmiskā Dzīve*, 1971, 13, 116.–117. lpp.
2. *Augstākās tehniskās izglītības vēsture Latvijā. 2. daļa*. Rīga: RTU, 2004. 543 lpp.
3. Dāle P. Psihologa darba ētikas pamatprincipi. *Students*, 1935, 223, 2.–3. lpp.
4. Iz biedrību dzīves. *Latvijas Inženieru un Tehniķu Kongresa Biroja Žurnāls*, 1924, 3–4, 113.–114. lpp.
5. Klētnieks J. Inženierzinātņu profesors Arturs Tramdahs (1884–1970). *RTU Zinātniskie raksti. Humanitārās un sociālās zinātnes*, 2005, 7, 95.–102. lpp.
6. Lasis A. Cīņa pret buržuāziskā nacionālisma izpaudumiem inženierzinātņu fakultātē. *Padomju Students*, 1950, 10. okt., 1. lpp.
7. *Latvijas Universitāte: LU Inženierzinātņu fakultātes 5 gadu darbības pārskats: (1919.–1924.)*. Ziemeļis, Edmunds & Tramdahs, Arturs. [1924]. [Rīga, 99] lp.
8. *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats: 1919.–1924.* Rīga: LU izdevums, 1925, 28.–83. lpp.
9. LU Inženierzinātņu fakultātes bibliotēkas inventāru grāmatas, Nr. 1–3. (1919–1954) (turpmāk – Inventāru grāmatas).
10. Inventāru grāmatas, Nr. 1, 31., 33., 35. lpp.
11. Turpat, 31. lpp.
12. Turpat, 127. lpp.
13. Turpat, 141. lpp.
14. Turpat, 181. lpp.
15. Turpat, Nr. 2, 19. lpp.

16. Turpat, 99. lpp.
17. Turpat, 114. lpp.
18. Turpat, Nr. 3, 8. lpp.
19. Turpat, 79. lpp.
20. Tramdaļš A. 1934. *Mūra un betona caurlaidības novērsšana*. Rīga: Latvijas lauksaimniecības centrālbiedrības tehnikas nodaļa, 30, [2] lpp. (inv. Nr. 1952:47034).
21. Tramdaļš A. 1933. *Par inženierkonstrukciju drošību*. [B. i.], Rīga. 13, [1] lpp. (inv. Nr. 1952:47034).
22. Tramdaļš A. 1935. *Tehnika un inženierētika*. [B. i.], Rīga. 32 lpp. (inv. Nr. 1952:31067).
23. Tramdaļš A. 1935. *Tehnika un inženierētika*. [B. i.], Rīga. 32 lpp. (inv. Nr. 1952:31065).
24. Tramdaļš A. [1923]. *Tuvīnu formulas tapu aplēsei*. [Rīga]. [327.]–341. lpp.: il. (inv. Nr. Sp. 1952:6651).
25. Tramdaļš A. [1923]. *Tuvīnu formulas tapu aplēsei*. [Rīga]. [327.]–341. lpp.: il. (inv. Nr. 1952:31060).
26. Tramdaļš A. 1943. *Vispārīgs pārskats par Rembates dolomītsmilšakmens pētījumiem no būvmateriālu viedokļa. Rembates dolomītsmilšakmens fizikāli-tehniskās īpašības un izmantojamība*. Rīga: Zemes bagātību pētīšanas institūts, [38] lpp. (inv. Nr. Sp. 1952:6650).
27. Tramdaļš A. 1924. *Ziņojums Universitātes Padomei par ārzemju ceļojumu 1923. gada vasarā [manuskripts]*. [Rīga]. 104 lp.: il., ielīm. fotogr., tab.

Summary

The article presents the main data about Professor of Civil Engineering Arturs Tramdaļš (1884–1970) life and his work at the University of Latvia (1919–1952). The inventory books of the Library of the Engineering Faculty store valuable information about his book donations to the Library – 89 books in total. These books with inscriptions and autographs by the Professor have a special cultural and historical meaning.

Keywords: *Arturs Tramdaļš, book donations, civil engineering, Library of the Faculty of Engineering, Library of the University of Latvia.*

Baltu valodas 19. gadsimta Eiropas valodnieku redzeslokā

Baltic Languages Within the Scope of Attention of 19th Century European linguists

Sarma Kļaviņa

Dr. philol., LZA Dr. h. c. philol.
E-pasts: sarmak@latnet.lv

Baltu valodām, īpaši lietuviešu valodai, tāpat kā sanskritam, to seniskuma dēļ bija un ir svarīga loma indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā. Rakstā dots ieskats 19. gadsimta valodnieku (F. Bopa, R. K. Raska, J. Grimma, A. Pota, A. Šleihera u. c.) uzskatos par baltu valodām, to cilmi un radniecību ar citām indoeiropiešu valodām, par valodu grupas nosaukumu. Rakstā arī skarta intensīvā baltu valodu materiāla izmantošana indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības kopējo jautājumu risināšanā jaungramatiķu periodā un J. Endzelīna ienākšana zinātnē.

Atslēgvārdi: Adalberts Becenbergers, baltu valodas, Filips Fortunatovs, indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskā valodniecība, jaungramatiķi, Jānis Endzelīns.

Profesors Jānis Endzelīns 20. gs. 1. pusē ar saviem lieldarbiem *Lettische Grammatik* [1], “Latviešu valodas vārdnīca” [2], “Senprūšu valoda” [3] un “Baltu valodu skaņas un formas” [4] lika pamatus jaunai apakšnozarei indoeiropiešu salīdzināmajā valodniecībā. Latvijā daudzi neapzinās šo J. Endzelīna veikuma starptautisko dimensiju un neprot viņa zinātniskajā mantojumā atšķirt fundamentālos, starptautiski nozīmīgos darbus no lokālām vērtībām, un galveno uzmanību pievērš tikai profesora zinātniskajam darbam latvistikā un praktiskajam devumam vienotās latviešu rakstu jeb literārās valodas un rakstības izveidē un izkopšanā. Cēloņi tam ir nepietiekamas valodniecības vēstures zināšanas, zinātniskā procesa nepārtrauktības un pēctecības zudums, kā arī no tā izrietošā pasaules baltistikas centra pārvietošanās uz Lietuvu pēc J. Endzelīna nāves.

Lai apjaustu J. Endzelīna paveikto 20. gs. 1. pusē, šķiet lietderīgi ielūkoties iepriekšējā gadsimta Eiropas valodnieku uzskatos un pētījumos par baltu valodām.

Salīdzināmi vēsturiskās valodniecības radītāji: Bops, Rasks, Grimms

Valodniecība par patstāvīgu zinātnes nozari kļuva tikai 19. gs. 1. ceturksnī, kad statistiski aprakstošo pieeju nomainīja sapratne par valodu vēsturisko attīstību un radniecību, kad pētījumos sāka izmantot salīdzināmi vēsturisko metodi un,

salīdzinot radu valodu skaņas un formas, sāka noskaidrot valodu vēsturiskās attīstības likumības.

1816. gadā tika publicēts Berlīnes Universitātes profesora sanskritologa Franča Bopa (*Bopp*) darbs *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* (Par sanskritvalodas konjugācijas sistēmu salīdzinājumā ar grieķu, latīņu un ģermāņu valodām) [5]. F. Bops, salīdzinājis sanskrita un citu valodu darbības vārdu galotnes, atklāja veselu atbilstmju sistēmu. Turpmākajos darbos viņš parādīja tolaik zināmo valodu radniecību un radu valodu saimi ierosināja saukt par indoeiropiešu, nevis indoģermāņu valodām: “Bieži lietoto nosaukumu *indoģermāņi* es neatzīstu, jo neredzu iemesla, kāpēc plašas valodu saimes nosaukumā būtu jāuzsver tieši ģermāņi kā mūsu pasaules daļas pārstāvji.” [6] Bops arī aizrādīja, ka no Frīdriha Šlēgeļa (*Schlegel*) pārņemtais termins *salīdzināmā gramatika* nosauc tikai metodi, bet ne pētījuma mērķi – vēsturiskās attīstības noskaidrošanu [7].

Salīdzināmi vēsturiskās valodniecības rašanos, protams, sagatavoja valodu materiāla vākums un valodu klasifikācijas mēģinājumi 17. un 18. gadsimta daudzvalodu vārdnīcās jeb katalogos. Viens no tiem – vācu zinātnieku Johana Kristofa Adelunga (*Adelung*) un Johana Severīna Fātera (*Vater*) četru sējumu darbs *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten* (Mitridāts jeb vispārīgā valodniecība ar Tēvreizi kā valodu paraugu gandrīz 500 valodās un izloksnēs) – iznāca Berlīnē no 1806. līdz 1817. gadam, tātad tieši pirms salīdzināmi vēsturiskās metodes rašanās. J. S. Fāters Eiropas valodām veltītajā 2. sējumā ir aplūkojis arī ģermāniskas slāvu jeb latviešu valodas (*Germanisch-Slavischer oder Lettischer Sprachstamm*): senprūšu (*Alt-Preussisch*), lietuviešu (*Preussisch-Litauisch*), žemaišu (*Polnisch-Litauisch oder Schamaitisch*), latviešu (*Lettisch im engsten Verstande*). Viņaprāt, šo valodu runātāji esot radušies no gotu un slāvu sajaukuma, ko pazīstot ar vārdu *Letva* jeb *Letten*, un to valodās divas trešdaļas esot slāviskas. Turklāt ziemeļu kaimiņu – somu – valoda esot ietekmējusi vienu no šīm valodām – latviešu valodu. Paraugam ir dotas Tēvreizes no Kurzemes un Vidzemes, kā arī no Vitebskas guberņas latviešu vai lietuviešu katoļu draudzes. Nobeigumā trīspadsmit punktos J. Fāters ir īsi raksturojis visu četru valodu leksiku, fonētiku, morfoloģiju un sintaksi, visur saskatot ģermāņu un slāvu valodu sajaukumu [8].

Baltu valodas Eiropas valodnieki 19. gadsimtā iepazīna no iespīestiem darbiem. Piemēram, līdz 1863. gadam latviešu valodas avoti bija Vecā Stendera (*Stender*) 18. gadsimtā izdotā gramatika [9] un vārdnīca [10], Tērbatas Universitātes latviešu valodas lektora Oto Rozenbergera (*Rosenberger*) formu mācība [11], pēc 1863. gada – Augusta Bīlenšteina (*Bielenstein*) zinātniskā gramatika *Die lettische Sprache* .. [12] un Karla Kristiāna Ulmana (*Ulmann*) vārdnīca [13], 80. gados arī dzīvā latviešu valoda autentiskā vidē.

Faktiski salīdzināmi vēsturisko metodi pirmais, jau 1814. gadā, bija lietojis Kopenhāgenas Universitātes profesors Rasmuss Kristiāns Rasks (*Rask*) darbā *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs oprindelse* (Pētījums par senziemeļnieku jeb islandiešu valodas izcelšanos), taču tas tika publicēts tikai 1818. gadā [14]. Viņš bija arī pirmais, kurš uzskatīja, ka par latviešu valodām sauktās ir patstāvīga valodu grupa: “Lai cik liela līdzība ir latviešu valodām ar gotu

un slāvu valodām, ir skaidrs, ka no slāvu un gotu valodām nevarētu būt cēlušās latviešu valodas, kuru gramatika ir sarežģītāka: gan slāvu, gan gotu valodās nav divskaitļa un darbības vārdu nākotnes formu, kā arī vairāku divdabju u. tml. Kā tas būtu varējis notikt, ja latviešu valodas būtu slāvu un gotu valodu sajaukums? Drīzāk varētu uzskatīt, ka slāvu un gotu valodas ir cēlušās no latviešu valodām. Tomēr arī tas nešķiet pamatoti, jo latviešu valodās trūkst nekatras dzimtes, kas piemīt pārējām divām grupām, un pastāv vēl daudz citu atšķirību. **Pareizāk būtu uzskatīt, ka tās [latviešu valodas – S. K.] ir atsevišķa grupa, kas ir tuvu radniecīga ar slāviem, bet vairāk – ar gotiem** [izcēlums mans – S. K., bet tulkojis no dāņu valodas Snorre Karkonens-Svensons].” [15]

Apgalvojumu, ka latviešu valodas cēlušās no slāvīsku elementu sajaukšanās ar ģermāniskiem, par lielu kļūdu uzskatīja Halles Universitātes profesors Augusts Frīdrihs Pots (*Pott*) 1837. gadā [16]. Arī salīdzināmi vēsturiskās valodniecības pamatlicēji Francis Bops un Jākobs Grimms (*Grimm*) gadsimta vidū bija ieguvuši zināmu skaidrību par iepriekš minēto valodu radniecību. Vieni tās sauca par latviešu, citi – par lietuviešu, vēl citi – par letoslāvu vai litoslāvu valodām.

F. Bops 1853. gadā atzina: “Prūšu valoda veido ar lietuviešu un latviešu valodu šauru valodu loku, kas robežojas vispirms ar slāvu valodu apgabalu, bet kas nav uzlūkojams par tā sastāvdaļu. Tas, ka latviešu valodas ar slāvu valodām ir ciešākā radniecībā nekā ar citām mūsu [indoeiropiešu – S. K.] saimes valodām un valodu grupām, jāsaprot tā, ka tās ilgāku laiku ar slāvu valodām vai ar kādu no tām palikušas kopā.” [17]

Savukārt J. Grimms 1848. gadā rakstīja: “Par piekto Eiropas tautu grupu es uzskatu lietuviešus [baltus – S. K.], par kuriem vēsture gandrīz klusē, bet kurus izceļ vērtīgā valoda. Tā sadalījusies trīs zaros, turklāt prūšu valoda ir pilnīgi izmirusi. Lietuviešu valoda dzīva Austrumprūsijā un Žemaitijā, latviešu valoda – Kurzemē un Vidzemē.” [18]

Valodu grupas nosaukšanā, kā jau iepriekš minēju, bija juceklis, tāpēc Kēnigsbergas Universitātes profesors Georgs Heinrihs Ferdinands Neselmanis (*Nesselmann*) 1845. gadā pārmeta tiem, kuri valodu grupu sauca vārdā, kas jau bija aizņemts vienas valodas nosaukšanai. Viņš ierosināja grupu saukt par baltu valodām [19]. Diemžēl Neselmaņa piedāvātais nosaukums īsti ieviesās tikai 20. gs. sākumā.

Ciltskoks un gramatikas: Šleihers un Bilenšteins

Salīdzināmi vēsturiskajai metodei nostiprinoties, 50.–60. gados baltu valodām to seniskuma dēļ Eiropas valodnieki sāka pievērst īpašu uzmanību. Tālaika ietekmīgākais Eiropas valodnieks, naturālisma ideju paudējs valodniecībā un indoeiropiešu ciltskoka teorijas radītājs Augusts Šleihers (*Schleicher*) vispusīgi iepazīstināja Eiropas zinātniekus ar lietuviešu valodu un folkloru.

Būdams profesors Prāgas Kārļa universitātē, A. Šleihers 1852. gada vasarā devās uz Mazo Lietuvu, iemācījās lietuviešu valodu, vāca valodas un folkloras materiālus un turpmākajos gados izstrādāja lietuviešu valodas zinātnisko gramatiku *Litauische Grammatik* (Lietuviešu gramatika), kas tika publicēta 1856. gadā [20]. Pēc gada tai sekoja *Lesebuch und Glossar* (Lasāmgrāmata un glosārijs), tad abu

grāmatu apvienojums vienā – *Handbuch der litauischen Sprache* (Lietuviešu valodas rokasgrāmata).

Kā Pēterburgas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis A. Šleihers, strādājot vēlāk Jēnas Universitātē, īpaši interesējās par slāvu un baltu valodu senajiem sakariem. 1865. gadā viņš rakstīja: “Jaunāka par lietuviešu un prūšu valodu pēc savām skaniskajām un formālajām pazīmēm, toties rakstos un runā liela iedzīvotāju kopuma lietota ir latviešu valoda. Tajā ir nedaudz tādu senisku formu, kuru nav lietuviešu valodā. Visas trīs valodas norāda uz senāko kopīgo pamatvalodu (*Grundsprache*), no kuras tās cēlušās.” [21] A. Šleiheram bija lieli plāni baltu un slāvu valodu sakarā: 1) slāvu valodu salīdzināmā gramatika ar slāvu pamatvalodas rekonstrukciju, 2) baltu valodu salīdzināmā gramatika ar baltu pamatvalodas rekonstrukciju, 3) slāvu–baltu gramatika ar kopīgās pamatvalodas rekonstrukciju [22]. Tālākais tad būtu baltu–slāvu–ģermāņu pamatvalodas rekonstrukcija, bet galvenais mērķis paliktu indoeiropiešu pirmvalodas (*indogermanische Ursprache*) rekonstrukcija. Atbilstoši savai bioloģiskajai valodas izpratnei pirmvalodas sadalīšanos A. Šleihers iedomājās kā pakāpenisku procesu, ko attēloja ar t. s. ciltskoku (*Stammbaum*). Tas skatāms viņa mūža darbā *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Indoeiropiešu valodu salīdzināmās gramatikas kompendijs) [23]. Tikai jāatceras, ka autors baltu valodas dažreiz sauc par latviešu, citreiz – par lietuviešu valodām.

Pirmo latviešu valodas zinātnisko gramatiku *Die lettische Sprache, nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt* (Latviešu valoda tās skaņās un formās izskaidrota un salīdzināta) apmēram septiņos gados izstrādāja Jaunaucē mācītājs, vēlākais Kēnigsbergas Universitātes un Tērbatas Universitātes teoloģijas goda doktors, arī Pēterburgas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, Augusts Bīlenšteins (*Bielenstein*). Plašāk – S. Kļaviņas grāmatā “Latviešu valodas pētnieki ...” [24]. Pēterburgas Zinātņu akadēmija piešķīra autoram līdzekļus darba publicēšanai, un apjomīgais – ap 900 lpp. – darbs tika izdots Berlīnē divos sējumos (pirmais – veltīts skaņu mācībai un vārdu darināšanai, otrais – vārdu locīšanai) [25]. Atkārtoti A. Bīlenšteina gramatika izdota arī 20. gadsimtā (Leipcīgā 1972. gadā).

Par savu uzdevumu vispusīgi izglītotais, ar zinātnisku garu un eiropiešu domāšanu apveltītais A. Bīlenšteins uzskatīja pilnīgāku, dziļāku un bagātāku latviešu valodas izziņu ar salīdzināmi vēsturisko metodi. Jaunaucē mācītājs bija studējis vācu valodnieku darbus, kā arī bija personīgi pazīstams ar to autoriem – tālaika Eiropas humanitāro zinātņu izcilībām, piemēram, ar vācu filologu, folkloristu Jākobu Grimmu, ar salīdzināmi vēsturiskās valodniecības pamatlicēju Berlīnes Universitātes profesoru Franci Bopu, ar Kēnigsbergas Universitātes profesoru Georgu Neselmani un citiem. Jēnas Universitātes profesora A. Šleihera jau minētā lietuviešu valodas gramatika bija paraugs A. Bīlenšteiņam, daudz palīdzēja arī sirsnīgās attiecības, profesionālās sarunas A. Šleihera mājā Jēnā un aktīvā sarakste starp abiem zinātniekiem. Bez Šleihera lietuviešu valodas gramatikas grūti iedomāties Bīlenšteina latviešu valodas gramatiku.

Latviešu valodu A. Bīlenšteins iepazīna gan kā valodas filozofs, gan kā dabas pētnieks, gan kā vēsturnieks. Tās pētīšanai viņš izmantoja trīs avotus: dzīvo tautas valodu tās trīs dialektos, iepriekš publicētās gramatikas un vārdnīcas, kā arī tautasdziesmu valodu.

Tūdaļ pēc publicēšanas A. Bīlenšteina latviešu valodas gramatikas abi sējumi kļuva par nozīmīgu indoeiropiešu valodniecības avotu. Tos izmantoja, uz tiem atsaucās ievērojami Eiropas salīdzināmās valodniecības pētnieki, universitāšu profesori, visi, kas rakstīja par latviešu valodu. Nepārspilējot var teikt, ka A. Bīlenšteins jau 19. gadsimtā ieveda latviešu valodu Eiropas zinātnē: viņa gramatika gandrīz sešdesmit gadus, līdz pat 1922. gadam, kad tika publicēta J. Endzelīna *Lettische Grammatik*, cittaute zinātniekiem bija avots, no kura gūt izpratni par latviešu valodas iekšējo uzbūvi un tās rašanos.

Atklājumi un likumi: jaungramatiķi, vācu un krievu akadēmiķi

Sākot ar 19. gadsimta 70. gadiem, t. i., jaungramatiķu (*Junggrammatiker*) darbības laikā, salīdzināmi vēsturiskā valodniecība Eiropā guva nozīmīgus sasniegumus un izplatījās pasaulē.

Jaungramatiķu skola salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā izveidojās, protestējot pret Šleihera naturālismu (bioloģismu). Skolas principus 1878. gadā izklāstīja vācu valodnieki profesori Karls Brugmanis (*Brugmann*) un Hermanis Osthoofs (*Osthoff*) sava darba *Morphologische Untersuchungen* (Morfoloģijas pētījumi) 1. daļas priekšvārdā un jo īpaši Hermanis Pauls (*Paul*) 1880. gadā monogrāfijā *Prinzipien der Sprachgeschichte* (Valodas vēstures principi). Jaungramatiķi valodu izprata kā vēsturiski mainīgu indivīda un tautas psihofizioloģisku darbību. Par savu galveno uzdevumu viņi uzskatīja atsevišķu radu valodu attīstības noskaidrošanu un pirmajā vietā izvirzīja dzīvu valodu un dialektu pētīšanu. Jaungramatiķu darbības pamatprincipi bija vēsturiskums, psiholoģisms, zinātniskums un atomisms. H. Pauls rakstīja: “Ikviens zinātnieks, kas pamatojas uz pieredzes datiem, panāk jo lielāku precizitāti, jo labāk tai izdodas no tās pētāmajām parādībām norobežot atsevišķus faktoros un izpētīt katru šāda faktora darbību atsevišķi.” [26] Zinātniska precizitāte bija pirmā prasība pētījumos, un galvenās nozares bija vēsturiskā fonētika un morfoloģija, dialektoloģija, lingvistiskā ģeogrāfija un arī semasioloģija (vārdu nozīmes maiņu izpēte). Pētnieki meklēja un formulēja valodas attīstības iekšējos likumus (fonētiskos un analogijas likumus).

Baltu valodu materiāls bija noderīgs un tika intensīvi un plaši izmantots kopējo indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības jautājumu risināšanai gan fonētikā un morfoloģijā, gan baltu un slāvu seno sakaru noskaidrošanā. Šajā sakarā pirmkārt jāmin Leipcigas Universitātes profesora, slāvista un baltista Augusta Leskīna (*Leskien*) monogrāfijas: par deklināciju slāvu, baltu un ģermāņu valodās [27], par skaņu miju lietuviešu saknes zilbēs [28], kā arī par nomena darināšanu lietuviešu valodā [29].

Jaungramatiķu darbības virsotne bija Leipcigas profesora Karla Brugmana (*Brugmann*) un Jēnas profesora Bertolda Delbriķa (*Delbrück*) indoeiropiešu valodu salīdzināmā gramatika (*Grundriss* ..) piecos sējumos [30]. Apbrīnojams ir gan šī darba apjoms (apraksta visas tolaik zināmās indoeiropiešu valodas no skaņām līdz teikumiem), gan loģiski konsekventā un detalizētā struktūra, pacietīgais un nepieķāpīgais izklāsts, gan katram sējumam pievienotie precīzie priekšmetu un vārdu rādītāji.

Ar salīdzināmi vēsturisko metodi radu valodu pētījumos tika atklāti daudzi fonētiskie likumi. Piemēram, 1895. gadā Ferdināns de Sosīrs (*Saussure*) Ženēvā un

Filips Fortunatovs (*Фортунатов*) Maskavā formulēja likumu par cirkumflektētas zilbes uzsvara pārvirzi no vārda sākuma uz akūtēto gala zilbi a-celma lietvārdiem baltu un slāvu valodās.

Pateicoties jaungramatiķu darbībai Vācijā, indoeiropiešu salīdzināmā valodniecība kļuva par eksaktu zinātni un ieguva sekotājus daudzās pasaules valstīs, arī Krievijas Impērijā un baltu zemēs. Jaungramatiķu idejas Krievijā 80. un 90. gados attīstīja divas lingvistiskās skolas: Maskavas Universitātē profesora Filipa Fortunatova un Kazanāžas Universitātē profesora Jana Boduēna de Kurtenē (*Baudouin de Courtenay*) vadībā. Abiem izcilajiem valodniekiem bija arī tieša un personīga loma Jāņa Endzelīna akadēmiskajā biogrāfijā.

Krievijas universitātēs saskaņā ar tālaika nolikumu līdz 1917. gadam darbojās salīdzināmās valodniecības un sanskrita katedras. Maskavas Universitātē šo katedru no 1876. līdz 1902. gadam vadīja profesors F. Fortunatovs, kurš universitātē gūtās zināšanas bija papildinājis pie jaungramatiķiem Leipciģā, Berlīnē un Tībingenē, arī Kēnigsbergā, Parīzē un Londonā. Viņš uzskatīja, ka, strādājot salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā, ir jāzina sanskrits, sengrieķu, latīņu, senslāvu un lietuviešu valoda. 1871. gadā F. Fortunatovs kopā ar Vsevolodu Milleru zinātniskā komandējumā Lietuvā vāca folkloras un valodas materiālu. Maskavas Universitātē viņš docēja indoeiropiešu salīdzināmo fonētiku un morfoloģiju, arī sanskritu, un viens no pirmajiem uzsāka lietuviešu valodas docēšanu Krievijas augstskolās.

F. Fortunatovs 80. gados uzsāka lielu pētījumu par uzsvaru un intonāciju baltu valodās. Darba 1. daļa *Ударение в прусском языке* (Uzsvars prūšu valodā) tika publicēta 1895. gadā, bet 2. daļas *Долгота в латышском языке* (Intonācija latviešu valodā) nepabeigts rokraksts (109 lpp.) glabājās Krievijas Zinātņu akadēmijas Sanktpēterburgas filiālē F. Fortunatova fondā līdz 1993. gadam, kad to publicēja Viļņa [31]. F. Fortunatova fondā glabājas arī šim pētījumam izmantotie materiāli [32]: gan Pētera Šmita, Jēkaba Velmes un citu raksti par trīs zilbes intonācijām – stiepto, laužto, krītošo – latviešu valodā, gan profesoram iesūtītie vārdu saraksti ar izrunas apzīmējumiem, piemēram, no Drustu draudzes, ko sagatavojis pedagogs Indriķis Čīrulis un F. Fortunatovam nosūtījis Fricis Brīvzemnieks – Treilands.

F. Fortunatovs aicināja latviešus, kuru runā ir dzīvas trīs zilbes intonācijas, pievērst uzmanību šai parādībai, vākt materiālu un aprakstīt šo trejādību, iesūtīt viņam vārdu sarakstus. Uz šo aicinājumu atsaucās arī Tērbatas Universitātes klasiskās filoloģijas students J. Endzelīns, sagatavoja dzimtās Valmieras izloknes vārdu sarakstus ar izrunas apzīmējumiem un uzrakstīja savu pirmo zinātnisko rakstu "Diftongu un garo vokāļu izruna latviešu valodā". 1897. gadā tas publicēts Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājumā [33]. Par valodām ieinteresētais jauneklis, beidzis universitātē klasiskās filoloģijas studijas, tātad labi apguvis grieķu un latīņu valodu, sāka studēt slāvu filoloģiju, taču pētīja savu dzimto, latviešu, valodu un rakstīja par to latviešu, vācu un krievu zinātniskos izdevumos. Kad 1900. gadā J. Endzelīns slāvu filoloģijas studijas beidza, Tērbatas Universitātes un fakultātes vadība pūlējās panākt, lai viņam piešķirtu stipendiju diviem gadiem un komandētu uz Maskavas Universitāti pie profesora F. Fortunatova gatavoties akadēmiskam darbam. Diemžēl mācību apgabala kurators universitātes iesniegumu noraidīja. Taču J. Endzelīns arī bez stipendijas turpināja apgūt jaunas zināšanas: sanskritu, gotu valodu, lietuviešu valodu, salīdzināmi vēsturisko valodniecību,

bet iztikas līdzekļus nopelnīja, mācot senās valodas Tartu Hugo Trefnera ģimnāzijā. Šajā laikā viņš arī izstrādāja un aizstāvēja slāvu filoloģijas kandidāta darbu *Исследования в области кашубского языка* (Pētījumi par kašubu valodu). Tas 1902. gadā ir publicēts Varšavā F. Fortunatova jubilejai veltītā audzēkņu un cienītāju rakstu krājumā [34]. J. Endzelīns bija Fortunatova audzēknis pēc būtības. Maskavas profesora rosināts, viņš bija pievērsies latviešu valodas vēsturiskajai fonētikai un arī vēlējās Maskavas profesora vadībā gatavoties turpmākajam darbam salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā. Taču, kad prof. F. Fortunatovs 1902. gadā sakarā ar ievēlēšanu par Pēterburgas Zinātņu akadēmijas akadēmiķi pārcēlās no Maskavas uz Pēterburgu, J. Endzelīns viņam turp nesekoja. Tomēr viņu abu sadarbība turpinājās, jo abi bija uzticīgi jaungramatiķu garam, principiem un pētījumu metodikai.

Ievērojama un īpaša loma baltu valodu pētīšanā 19. gadsimtā ir vēl vienam no daudzajiem jaungramatiķu sekotājiem – Adalbertam Becenbergeram (*Bezenberger*), Kēnigsbergas Universitātes profesoram (1880–1922), trīs periodus arī rektoram. A. Bīlenšteins par viņu ir rakstījis: “Becenbergers ir tas pārkais par visiem ārzemju valodu zinātniekiem tai ziņā, ka viņš ne tik vien mūsu [latviešu – S. K.] valodas dabu un likumus skaidri zin un prot, bet ka viņš arī latviešu un leišu valodas tik skaidri zin un veikli māc runāt, kā dzimis leitis vai latvietis, un to nav vis viegli panākt ārpus šo tautu robežām, kā viņš to panāca vēl pirms Kurzemi bija redzējis.” [35] A. Becenbergers ir pirmais profesionālais Eiropas valodnieks, kurš prot latviešu un lietuviešu valodu. Viņš ir pirmais no zinātniekiem, kas pats ir piedalījies latviešu valodas pētīšanā, pētot gan 16. un 17. gadsimta tekstus, gan dialektus un izloksnes, kopā ar A. Bīlenšteinu un Tērbatas Universitātes anatomijas profesoru Ludvīgu Štīdu (*Stieda*) 1882. gadā apceļojot Latvijas novadus. A. Becenbergers iepazīstināja Eiropas zinātniekus ar lietuviešu un latviešu 16. gadsimta tekstiem [36], publicēja latviešu dialektu studijas [37], aprakstīja Prūsijas, t. i., Kuršu kāpu, latviešu jeb kursenieku valodu [38]. No 1877. gada Becenbergers izdeva žurnālu indoeiropiešu valodu pētniecībai [39], tajā savus darbus mēdza publicēt arī Kārlis Mīlenbahs un Jānis Endzelīns. Tieši Becenbergera rediģētais žurnāls *Über den lettischen Silbenakzent* (Par latviešu zilbes akcentu), ar ko jaunais pētnieks izpelnījās Eiropas lingvistu ievērību un atzinību [40].

Kaut A. Becenbergers bija 25 gadus jaunāks par A. Bīlenšteinu, viņus saistīja cieša draudzība un kopēji darbi. Pateicībā par garīgā harmonijā pavadītām dienām A. Bīlenšteins savu ievērojamāko darbu *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert* (Latviešu tautas un valodas robežas tagadnē un 13. gadsimtā) ir veltījis A. Becenbergeram [41].

Kopsavilkums

Ieskats 19. gadsimta Eiropas lingvistiskās domas attīstībā, pētījumu praksē un rezultātos rāda valodniecības kā zinātnes nozares tapšanu, nostiprināšanos un izplatīšanos pasaulē. Šajā kontekstā spilgti izpaužas evolūcija uzskatos un attieksmē pret baltu valodām. No indoeiropiešu salīdzināmi vēsturiskās valodniecības rašanās gadsimta pirmajā ceturksnī līdz uzplaukumam gadsimta pēdējā ceturksnī nostiprinājās baltu valodu kā patstāvīgas un nozīmīgas valodu grupas statuss. Īpaši

nopelni tajā vācu jaungramatiķiem, viņu teorētiskajiem uzskatiem, valodas vēstures pētīšanas principiem un sasniegumiem. Tos pārmantoja un tālāk izkopa citu zemju lingvisti, arī izcilais latviešu valodnieks un baltistikas pamatlicējs Jānis Endzelīns. Iepazīstot uzskatus par baltu valodām un to pētīšanas tradīcijas 19. gadsimta Eiropas salīdzināmi vēsturiskajā valodniecībā, kļūst skaidrāka J. Endzelīna zinātnieka personības tapšana un veikums baltistikā.

VĒRES

1. Endzelin J. *Lettische Grammatik*. Rīga: Kommissionsverlag A. Gulbis, 1922. 862 S.
2. K. Mülenbacha *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis un turpinājis J. Endzelīns. I–IV sēj. Rīga, 1923–1932; Endzelīns J., Hauzenberga E. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. I–II sēj. Rīga, 1934–1946.
3. Endzelīns J. *Senprūšu valoda. Ievads, gramatika un leksika*. Rīga: Universitāte, 1943. 288 lpp.
4. Endzelīns J. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1948. 260 lpp.
5. Bopp F. *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*. Nebst Episoden des Ramajan und Mahabharat in genauen metrischen Übersetzungen aus dem Originaltexte und einigen Abschnitten aus den Vedas. Frankfurt am Main, 1816.
6. Bopp F. *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen*. Bd. 1. Berlin, 1833, S. XXIV.
7. Turpat, S. 215.
8. Adelung J. Ch., Vater J. S. *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*. Zweiter Theil. Berlin, 1809, S. 696.
9. Stender G. F. *Neue vollständigere lettische Grammatik*. Braunschweig, 1761.
10. Stender G. F. *Lettisches Lexikon in zwei Theilen abgefasst*. Mitau, 1789.
11. Rosenberger O. *Formenlehre der lettischen Sprache*. 1830.
12. Bielenstein A. *Die lettische Sprache, nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt*. Theil 1–2. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, 1863–1864.
13. Ulmann C. Ch. *Lettisches Wörterbuch*. Erster Theil. Riga, 1872.
14. Rask R. K. *Undersögelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs oprindelse*. Kjöbenhavn: Gyldendals, 1818.
15. Turpat, S. 173.
16. Pott A. F. *De Borusso-Lithuanicae tam in Slavicis quam Letticis linguis principatu comentatio*. Halis Saxonum in Libraria Gebaueria, 1837, 71 S.
17. Bopp F. *Über die Sprache der alten Preussen in ihren verwandschaftlichen Beziehungen*. Berlin, 1853, S. 1.
18. Grimm J. *Geschichte der deutschen Sprache*. Band 1. Leipzig, 1848, S. 169.
19. Nesselmann G. H. F. *Die Sprache der alten Preussen an ihren Überresten erläutert*. Berlin: Reimer, 1845, S. XXIX.
20. Schleicher A. *Litauische Grammatik*. Prag: Calve, 1856. 342 S.
21. Шлейхер А. *Краткий очерк доисторической жизни северо-восточного отдела индогерманских языков*. Санктпетербург, 1865, с. 62.
22. Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīva Sanktpēterburgas filiāle, 95. f., 3. apr., 49. l., 1. lp.
23. Schleicher A. *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Bd. 1–2. Weimar, 1861–1862.

24. Kļaviņa S. *Latviešu valodas pētnieki. No kļaušu laikiem līdz savai valstij*. Rīga: RaKa, 2008, 25.–51. lpp.
25. Bielenstein A. *Die lettische Sprache, nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt*. Theil 1. Die Laute. Die Wortbildung. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, 1863. 486 S.; Theil 2. Die Wortbeugung. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, 1864. 428 S.
26. Paul H. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. 5. Auflage. Halle: Verlag von Max Niemeier, 1920, S. 16.
27. Leskien A. *Die Deklination im Slavisch-Litauischen und Germanischen*. Leipzig: S. Hirzel, 1876.
28. Leskien A. *Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen*. Leipzig, 1884.
29. Leskien A. *Die Bildung der Nomina im Litauischen*. Leipzig, 1891.
30. Brugmann K., Delbrück B. *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Bd. 1–5. Strassburg: Karl J. Trübner, 1897–1916.
31. Фортунатов Ф. Ф. Об ударении и долготе в балтийских языках. II. Долгота в латышском языке. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, XXX. Vilnius, 1993.
32. Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīva Sanktpēterburgas filiāle, 90. f., 1. apr.
33. Endzelīns J. Diftongu un garo vokāļu izruna latviešu valodā. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums*, 11. krāj. Jelgava, 1897, 107.–121. lpp.
34. Эндзелин И. Исследования в области кашубского языка. *Сборник статей, посвященных учениками и почитателями академику и заслуженному ординарному профессору Ф. Ф. Фортунатову*. Варшава, 1902, с. 535–572; sk.: Endzelīns J. *Darbu izlase*, I sēj. Rīga: Zinātne, 1971, 213.–242. lpp.
35. Bīlenšteins A. Dr. Adalberts Becenbergers, profesors Karalaučos (Kensbergā). *Austrums*, 1896, 63.–64. lpp.
36. Bezenberger A. *Litauische und lettische Drucke des XVI Jahrhunderts*. Göttingen: Robert Peppmüller, 1875.
37. Bezenberger A. *Lettische Dialekt-Studien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1885.
38. Bezenberger A. *Über die Sprache der preussischen Letten*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1888; *Die kurische Nehrung und ihre Bewohner*. Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn, 1889.
39. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. Göttingen, 1877–1906.
40. Endzelīns J. Über den lettischen Silbenaccent. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. Göttingen, 1899, S. 259–274.
41. Bielenstein A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1892.

Summary

Baltic languages, in particular Lithuanian, due to its ancient character, similar to Sanskrit, have a significant role in Indo-European comparative linguistics. The article provides an insight into the opinions of 19th century linguists (Franz Bopp, Rasmus Kristian Rask, Jacob Grimm, August Friedrich Pott, August Schleicher, and others) regarding Baltic languages, their descent and relationship to other Indo-European languages, as well as the title of this group of languages. The article also touches upon the intense use of the Baltic language material for the purpose of solving common issues of Indo-European comparative linguistics during the neogrammarian period and the entry of Jānis Endzelīns into science.

Keywords: *Adalbert Bezenberger, Baltic languages, Filipp Fortunatov, Indo-European linguistics, Jānis Endzelīns, neogrammarians.*

LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēkas krājuma veidošanās pirmskara periodā

Formation of Library Holdings at the UL Faculty of Philology and Philosophy During the Pre-war Period

Ilga Mantiniece

LU Bibliotēka
Krājuma izmantošanas un attīstības departaments
Lielvārdes iela 24, Rīga, LV-1006
E-pasts: ilga.mantiniece@lu.lv

Jaunveidotās Latvijas Augstskolas humanitārajās fakultātēs, atšķirībā no tehniskajām, kam daļēji bija saglabājušies tās priekšteča – RPI – nodaļu bibliotēku krājumi, savas bibliotēkas bija jāveido no pamatiem. Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēkai grāmatas tika iegūtas, gan ar valsts piešķiruma, gan pirkumu, gan dāvinājumu palīdzību, no 350 grāmatām 1919. gadā nonākot līdz vairāk nekā 40 tūkstošiem 1939. gadā. Rakstā skatīti galvenokārt krājuma veidošanās pirmie gadi.

Atslēgvārdi: bibliotēkas krājuma veidošanās, Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēka, izdevumu ieguves avoti, Latvijas Universitāte, LU vēsture.

Neviena universitāte nav iedomājama bez bibliotēkas. Arī Latvijas Augstskolai tas bija viens no pirmajiem uzdevumiem. Tehniskās fakultātes varēja cerēt uz kādiem atlikumiem no Rīgas Politehniskā institūta, bet Filoloģijas un filozofijas fakultāte – tobrīd Latvijas Augstskolas Valodnieciski-filozofiskā fakultāte – bija pilnībā jaunizveidota, un tās, tāpat kā tās bibliotēkas, vēsture sākas ar 1919. gadu.

Plašāka informācija par kopsakarībām laika posmā no 1919. līdz 1939. gadam atrodama gan Universitātes desmitgades un divdesmitgades jubilejas izdevumos, gan arī ikgadējos Universitātes darba pārskatos. 1939./40. akadēmiskā mācību gada darbības pārskats neiznāca, pat ja tika gatavots – 1940. gada 17. jūnijā Latviju okupēja padomju karaspēks. Latvijas bibliotekārajā presē LU Bibliotēkai (bibliotēkām) veltīti raksti praktiski neparādās.

Šajā divdesmit gadu periodā pirmskara preses izdevumos plašākā informācija par attiecīgo tēmu pieejama “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā”, latvju akadēmiskās dzīves laikrakstā “Students” un akadēmiskajā žurnālā *Universitas*, kas iznāca kopš 1930. gada – tajā vienmēr parādījās ziņas par dāvinājumiem bibliotēkai (ne tikai konkrēti Filoloģijas fakultātes, bet arī Centrālajai bibliotēkai un pārējo fakultāšu un mazāku struktūrvienību bibliotēkām).

Par Filoloģijas fakultātes krājumu lielāks bija tikai Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes bibliotēkas krājums (1938. gada vidū attiecīgi 36 972 un 43 459),

neskaitot Centrālo bibliotēku (ap 140 000 sējumu; ar grāmatu kopskaitu visā LU 325 000 sēj.).

Pirmie darbinieki Filoloģijas fakultātes bibliotēkā bija docents valodnieks Ernests Blese (1892–1964), kuru 1919. gada 1. septembrī ievēlēja par bibliotēkas pārzini (bez atlīdzības), un filoloģijas kandidāte, vēlākā vecākā docente Anna Ābele (1881–1975), kas ar šī paša gada 7. novembri sāka pirmos bibliotēkas grāmatu inventarizēšanas un kārtošanas darbus. Laikposmā no 1919. gada septembra līdz decembrim filologi jau bija iegrāmatojuši 358 sējumus, divdesmit gadus vēlāk, pirms 1939./40. akadēmiskā gada, sasniedzot jau 40 020 sējumu robežu. Bagātīgākie gadi ir bijuši 1920. (inventāru grāmata tika papildināta ar 4446 jauniem ierakstiem), 1929. (4311 jauni ieraksti) un 1937. gads (3183 ieraksti).

Atšķirībā no dažu citu fakultāšu bibliotēkām un nedaudz vēlāk izveidotās Centrālās bibliotēkas, pozitīvi jānovērtē tas, ka Filoloģijas fakultātes inventāru grāmatā tika uzrādīts, no kā kādas grāmatas iegūtas. Virs izdevumu grupas tika rakstīts teksts par iegūšanas veidu un avotu; pirkumiem – arī rēķina datums (piemēram, “Pirkta no Glücksman’a pēc rēķina no 30/IX.1919”, “Pirkta no Calvarys Berlinē”, “Autora dāvināta”, “Pirkta no Ķimeļa 4.XI.1920.g.”, “Dāvinātas no prof. Šmidta”, “Pirkta no prof. Endzelīna”, “No pedagoģisko kursu bibliotēkas“ utt.). Zem tā seko ieraksti par konkrētajām grāmatām, kam tiek piešķirts katrai savs inventāra numurs.

Krājums tika veidots pēc parastajiem avotiem – pirkumi, dāvinājumi, arī valsts piešķirumi. Finansējums pirkumiem bija mazs, bet to atsvēra vērā ņemamie valsts piešķirumi no Izglītības ministrijas atbildībā esošajām grāmatu krātuvēm. Šajā periodā izglītības ministrs (pirmais) bija Kārlis Kasparsons, kuram Universitāte vēlāk (1925. gadā) piešķīra LU goda biedra titulu, viņš gādāja arī, lai ar Izglītības ministrijas palīdzību fakultāte saņemtu papildinājumus no Valmieras grāmatu krātuves.

Pēc Pirmā, tāpat kā vēlāk pēc Otrā pasaules kara no grāmatām, kas bija palikušas no bēgļu gaitās aizgājušo vai kara un varas maiņu apstākļos bojāgājušo īpašuma, veidojās tā sauktā bezsaimnieka manta. Sevišķi vērtīgi izdevumi nāca no piļu un muižu bibliotēkām, kas bija jāglābj no izlaušanās vai pat dedzināšanas. Ar inventāra Nr. 111 sākas ieraksti “No Walmeeras grāmatu krātuves”: grieķu-latīņu darbi ar vācu komentāriem – 1802., 1803., 1804. un tālākie gadi, vēl 18. gadsimtā izdotie Plūtārha morāli filozofisko darbu sējumi un Kanta “Tikumu metafizika” (vāciski, protams). Daļai bijušie īpašnieki bija zināmi, daļai ne. Tika pieņemts, ka pēc pieprasījuma grāmatas atdos īpašniekiem, bet raksta autorei neizdevās ieraudzīt kaut vienu ierakstu inventāru grāmatā, pie kura būtu atzīmēts, ka eksemplārs izslēgts no fonda, lai atdotu īpašniekam.

Tāpat arī 1920. gada sākumā inventāru grāmatā parādās Jelgavas vārds, par to “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” publicētas ziņas, ka 7. Siguldas kājnieku pulka saimniecības priekšnieks norādījis uz vērtīgām grāmatām, kuras atrodas Jelgavā, Kroiča alus brūža telpās, un kuras nu jau pa daļai pārvestas uz Latvijas Augstskolu. 1920. gada martā pie avota “No Jelgavas” iegrāmatota Rīgveda, senirāņu, persiešu, arābu, sīriešu, ziemeļsemītu u. c. valodu un sanskrita mācībām domātas grāmatas, ķīniešu Jaunā Derība, Austrumu kristīgā literatūra. Kāds bijis šī krājuma pirmavots, paliek nezināms.

Cits lielākais papildinājums bija agrāko Pedagoģisko kursu bibliotēkas krājums, kas atradās Universitātes telpās un skaitījās Universitātes īpašums. Tika ierosināts šo krājumu pārņemt, jo saturiski tas atbilda fakultātes vajadzībām – tās bija grāmatas par pedagoģiju, psiholoģiju, didaktiku, filozofiju, etnopsiholoģiju, estētiku, loģiku. Sākumā vēl tiek rakstīts: “Pagaidu leetošanā no pedagoģisko kursu bibl.”, pēc tam jau vienkārši “No pedagoģisko kursu bibl.”.

Pedagoģijas kursu bibliotēkas ieraksti mijas ar Skolu muzeja ierakstiem par avotiem. Pilsētas Skolu muzejs bija nodibināts tikai 1919. gada 15. augustā, bet jau aktīvi dalījās ar saviem krājumiem, kas bija veidojušies no likvidēto skolu pārņemtajām bibliotēkām. Pirmā (un 1919. gadā vienīgā) grāmata latviešu valodā te ir “Laba un slikta audzināšana piemēros” (Rīgā, 1904) no Rīgas pilsētas ģimnāzijas bibliotēkas. Lūk, mums jau pirmie iedīgli Universitātes sadarbībai ar skolu bibliotēkām!

Pirmais ieraksts Latvijas Augstskolas Valodnieciski-filozofiskās fakultātes inventāru grāmatā veikts 1919. gada 3. novembrī (“No Glücksman’a pirktas pēc rēķina 18.IX.1919”) par Džona Stjuarta Milla darba *System of Logic* tulkojumu krievu valodā *Система логики силлогистической и индуктивной*, protams, veicajā ortogrāfijā, 2. izdevums, izdots Maskavā 1914. gadā. Praktiski gandrīz visas pirmās trīs lappuses aizpilda ieraksti par grāmatām krievu valodā – par filozofiju, lielo domātāju darbiem un biogrāfiju, ētiku, psiholoģiju. Pirmais, ar kuru izveidojās sadarbība grāmatu iepirkumā, kā rāda ierakstā minētais avots *Glücksman*, bija ebreju izcelsmes Rīgas grāmatirgotājs Dāvids Gliksmans (1884–1942). Šajos pirmajos ierakstos redzamas pārsvarā pirmsrevolūcijas Krievijas grāmatas, un pirmajā sadarbības gadā no septembra otrās puses līdz decembra beigām no viņa iepirkti vairāki desmiti grāmatu par filozofijas tēmu.

Tika meklēta sadarbība arī ar latviešu grāmatirgotājiem – tie bija “Valters un Rapa”, no kuriem pirmais grāmatu iepirkums tika veikts arī jau pirmajās dienās – 19. septembrī. Starp pirmajiem iegāmatotajiem pirkumiem no “Valtera un Rapas” ir Frīdriha Jodla grāmatas *Aesthetik der bildenden Künste* (Stuttgart u. Berlin, 1917) un *Allgemeine Aesthetik* (Stuttgart u. Berlin, 1918), Ernsta Moimana (*E. Meumann*) *Intelligenz und Kunst* (Leipzig, 1913), Baruha Spinozas, Vilhelma Vundta darbi vācu valodā.

Pirmais dāvinājums nāca no Paula Dāles; inventāra ieraksts Nr. 4: *О подсознательных явлениях душевной жизни* (1916). Pauls Dāle (1889–1968) bija cilvēks, kurš piedalījās Universitātes dibināšanā un pēc sava profila bija šīs fakultātes mācītbspēks, un ne velti tieši ar viņa dāvinājumu aizsākas visi pārējie. Nākamais – no Jēkaba Lautenbaha (1847–1928), kurš dāvināja savu grāmatu *Очерки из истории литовско-латышского народного творчества* (Юрьев, 1915), tad no Pētera Zālītes (1864–1939), kurš turklāt jau dāvināja vairākos eksemplāros, pirmā bija grāmata *Darstellung und Kritik der Kantischen Lehre von der Willensfreiheit mit einem geschichtlichen Rückblick auf das Freiheitsproblem* (Rostock, 1898) trijos eksemplāros.

Pirmajos gados ik pa brīdim parādās pa kādai atsevišķai grāmatai “No Špora bibliotēkas” vai “No Špora privātbibliotēkas” – pārsvarā par skolvedību, piemēram, *A. Baumeister. Die Einrichtung und Verwaltung des höheren Schulwesens in der Kulturländer von Europa und in Nordamerika* (München, 1897), *A. Matthias.*

Praktische Pädagogik für höhere Lehranstalten (3. Auflage, München, 1908) un *J. Wychgram. Vorträge und Aufsätze zum Mädchenschulwesen* (Leipzig, 1907). Tomēr no Špora bibliotēkas nāk ne tikai pedagoģiskā literatūra, bet arī izdevumi par estētiku, skaistuma ideju, kristīgo morāli, I. Kanta filozofiju un daudzi V. Vundta etnopsiholoģijas sējumi, tāpat arī desmitiem grāmatu par ģeogrāfiju – eksotiskām zemēm (Okeāniju, Transhimalajiem u. c.).

Mūsdienās vairs nav atrodams necik daudz informācijas par Špora bibliotēku vai Špora muzeju, bet tobrīd šī persona ar tās īpašumu ir bijusi ļoti zināma, ja to varēja ierakstīt kā avotu bez jebkādiem precizējumiem. Tālaika un agrāku gadu periodikā nedaudz pieminēts Šporu nams (Teātra bulvārī), Šporu ģimenes atbalsts Alberta skolai (vācu skolai), mākslinieks Frīdrihs Špors (*Professor der Zeichnungskunst*) un kādreizējā RPI absolvents un mācītājs Johans Teodors Špors saistībā ar pilsētas Skolu muzeju.

Arī LU piecgadu darbības pārskata izdevumā ir atsaucē uz Šporu – pieminēts, ka LU Filoloģijas fakultātes Mākslas kabineta pamatam “noderēja tās mantas, ko universitāte dabūja no bij. Politehnikas un bij. Špora kolekcijas. Te bija daži simti mākslas darbu fotogrāfiju un diapozitīvu, arī dažas grāmatas”.

Līdzīga situācija ir ar tādu grāmatu ieguves avotu, kas varētu būt nākušas no Siroječkovsku ģimenes. Ieraksti inventāru grāmatās ir dažādi: “No Siroječu grāmatām” – J. A. Komenska *Избранные педагогические сочинения*, (1893); “No Siroječska privatbibliotēkas” – *Curtmann. Lehrbuch des Unterrichts. 7. Aufl. II Teil. Leipzig u. Heidelberg, 1866* u. tml. Domājams, ka tas ir Rīgas Nikolaja I ģimnāzijas direktors, Krievijas valsts padomnieks Ivans Siroječovskis (*Иван Егорович Сыроечковский, ?–1902*) un viņa ģimenes bibliotēka.

Pakāpeniski krājumā pieaug agrāko gadu periodikas daudzums ar rakstiem pedagoģijā un valodniecībā, jo sevišķi no pedagoģisko kursu bibliotēkas. Skolu muzejs, savukārt, ir devis samērā daudz grāmatu par Baltijas, Latvijas, Rīgas skolu vēsturi, tai skaitā jubilejas izdevumus. Tomēr bija jādomā arī par plašāku spektru un jaunāko literatūru, kas nozīmēja pirkšanu, neraugoties uz visai ierobežotām budžeta iespējām. Redzams, ka iepirkumi ir no tādiem grāmattirgotājiem kā Glikmans Rīgā, Ķīmelis, arī Rīgā, tāpat arī Deibners (*Deubners*).

Iepirkumi paplašinās ar 1921. gadu, parādās ieraksts “pirktas no Calvary, Berlīnē” un “Pirktas no Foka (Focka), Leipciģā” (daudziem Foka ierakstiem apakšā parakstīts “sūtījums” – pamatā 1921. gada rudenī). 1921. gada 21. oktobrī – “Pirktas no Champion (caur Latviešu Lēģionu Parīzē) 31.VIII” – Bedjē episkās teikas, pētījumi par to veidošanos (Paris, 1914. Idem. Tome II. Paris, 1917 (neiesieta)) un daži lingvistiski darbi. Parādās jaunas personas – pirktas no Kramera (04.10.1921. – valodniecības tematika vācu un franču valodā), no Frīdleina Krakovā, no *Honoré Champion* Parīzē, no *Georges Roustan* Berlīnē, no *Libraire Croville-Morant* Parīzē u. c. 1922. gada 23. janvārī, kad ierakstu skaits jau sasniedz 5480, pirmoreiz redzams ieraksts “Pirktas no Valtera de Gruytera 6.VI.1921” (*Vulfila, oder Die gotische Bibel, 1919*). Salīdzinot ieraksta datumu ar pirkuma izdarīšanas datumu, jāatceras tālaika sarežģītumi ar Vācijas pasta piegādājumiem. Daudzus ārzemju izdevumus iepērk arī no latviešu grāmattirgotavas firmā “Valters un Rapa” pārdošanā pieejamā ārzemju grāmatu klāsta. Valodnieciski-filozofiskās fakultātes bibliotēkas krājumi pildījās samērā intensīvi, un tomēr kopumā, beidzoties 2. akadēmiskajam gadam,

1921. gada vidū LU rektors Ernests Felsbergs “Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā”, rakstot par Universitātes materiālo stāvokli, saka: “Grāmatu trūkums Universitatē ir tik liels, ka grūti ir atrast priekšmetu, kuŗā varētu noslēgt kādu lielāku zinātnisku pētījumu nebraucot uz ārzemēm. Ja dažiem mācības spēkiem nebūtu lielāku privātu biblioteku, tad varbūt pat Universitātes “Rakstu” pirmā burtnīca nebūtu varējusi iznākt.” Ernests Felsbergs, starp citu, 1920. gada beigās dāvina Filoloģijas fakultātes bibliotēkai astoņus savus darbus. Arī profesora privātbibliotēku, astoņus gadus vēlāk viņam aizejot aizsaulē, LU Filoloģijas fakultāte atpērk no Felsbergu ģimenes un iekļauj fakultātes bibliotēkas krājumā kā klasisko zinātņu avotu paraugu, kas atklāj izglītota cilvēka pasaules skatījumu.

Pirmais lielais profesionāli savāktais grāmatu kopums ir Kārļa Mīlenbaha bibliotēka, kas tika nopirkta 1920. gada sākumā (Mīlenbahs bija miris pirms četriem gadiem). Pirmais ieraksts izdarīts 20. februārī, pavisam ap 300, to starpā beidzot parādās arī izdevumi latviešu valodā – periodisko izdevumu “Domas” un “Austrums” gadagrājumi, krājums “Pūrs”, kā arī tādi vēsturiski pirmizdevumi kā Stendera *Lettsische Grammatik* (1783), Langes *Wollständiges lettisches Lexikon* (1772–1773) un tādas vārdnīcas kā Krišjāņa Valdemāra “Latviešu-krievu-vācu vārdnīca” (izdota no Tautas apgaismības ministrijas Maskavā 1879. gadā) un Mīkola Miežina (*Mykolas Miežinis*) “Leišu-latviešu-poļu-krievu vārdnīca” (Tilzītē, 1894).

Valodniecība, gramatika, vārdnīcas, latviešu un lietuviešu dainas, bet pārsvarā šī jau ir specializēta profesionālā literatūra. Tur arī paša Kārļa Mīlenbaha darbi, Jānis Endzelīns, Jēkabs Lautenbahs – pārsvarā šo autoru krievu valodā sarakstītie darbi, Pētera Šmita etnogrāfisko rakstu krājums (1912), komplekts “Latvju tauta: enciklopedisku rakstu virkne” (1892–1894), arī daiļliteratūra.

Domājot par klasiskās universitātes izglītības nodrošinājumu, šajā gadā lielāka vērtība tiek piegriezta klasiskās filoloģijas krājuma papildināšanai. LU piec gadu darbības pārskatā (1919–1924) minēts, ka 1920. gada pavasarī tiek nopirkta mirušā virsskolotāja Edelberga bibliotēka. Pirms tam ik pa brīdim bija parādīties ieraksts “Pirkts no Edelberga pēc rēķina” – pa vienai atsevišķai grāmatai, pēdējie ieraksti vēl gada sākumā, janvārī. Acīmredzot šī persona ir bijusi pazīstama ar respektablu bibliotēku, taču ziņas par viņu pašu ir niecīgas. Zināms, ka 19. gadsimta nogalē viņš ir bijis latīņu un grieķu valodas docētājs Tērbatas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē. Krājums bagātinās ar grieķu un romiešu vēstures grāmatām, izdevumiem grieķu un latīņu valodā, mākslas vēstures grāmatām, dažās no tām zīmogs *Wilhelm Edelberg, cand. phil. Riga*.

Ar laiku fakultāte sāk atpērk no saviem mācībspēkiem atsevišķas noderīgas grāmatu kolekcijas vai vismaz nelielas kolekciju daļas vēl viņu dzīves laikā. Šī paša gada 9. septembrī sākas ieraksti “Pirktas no prof. Endzelīna” – tie nav retumi, bet gan dažādi valodniecības izdevumi – Herodots, Cicerons, Ksenofons, Homers, Lukians, Sofokls, Cēzars u. c. ar vācu vai latīņu komentāriem, kā arī paša Jāņa Endzelīna darbi. Profesora sarakstīto darbu te ir daudz, pārsvarā latviešu un krievu valodā. Jāatceras, ka viņa laikā nebija, kur studēt baltu valodas, varēja studēt tikai slāvu. Daļa viņa darbu ir sarakstīti leišu valodā, jo J. Endzelīns bija patstāvīgi iemācījies šo valodu. Vācu valodā rakstīti tikai pavisam nedaudz viņa darbu – tas vairumam latviešu valodnieku ir neraksturīgi. Savulaik Mīlenbaha bibliotēka tika nopirkta par 3000 rubļu, bet Endzelīnam tiek izmaksāti 5000 rubļu.

Citu tagad plaši pazīstamu vārdu vidū ieraugām arī Jāņa Misiņa vārdu. 1921. gada 14. jūnijā veikts apjomīgs ieraksts “Pirktas no Misiņa 26.III.1921” – komplekts *Magazin der Lettisch Literarisch Gesellschaft: Mitau, 1829–1913* (39 sējumi). No J. Misiņa tiek nopirktas arī diezgan daudzas grāmatas par Latvijas vēsturi. No profesora Franča Baloža daļa grāmatu tiek pirktas, daļa saņemtas dāvinājumā. Profesors Leonīds Arbuzovs grāmatas par vēsturi un par baznīcas vēsturi bibliotēkai dāvina, tāpat arī profesors Ernsts Šneiders – jaunākos izdevumus psiholoģijā un psihiatrijā, arī Zigmunda Freida grāmatu *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. Drei Teile: Fehlleistungen, Traum, allgemeine Neurosenlehre*.

Parasti pāiet vairāki mēneši no rēķina izrakstīšanas datuma līdz pirkuma iereģistrēšanai inventāru grāmatā. Šī aina izteiktāk vērojama pirmajos bibliotēkas darbības gados, kad vienlaicīgi noris darbs ar kāda atsevišķa krājuma pārņemšanu, dāvinājumiem un pirkumiem. Daudziem materiāliem inventarizēšanas laikā atzīmēts, ka tie ir neiesieti, jo tas ir gan darbietilpīgs, gan materiālietilpīgs process.

Dažādie manuskripti, piemēram, J. Lautenbaha rokrakstu vairākas kastes, nemaz netiek iereģistrētas inventāru grāmatā, tomēr tiek godprātīgi uzglabātas bibliotēkas krājumā. Universitātes pirmo darbības gadu pārskatos minēts, piemēram, ka fakultātes rīcībā nodoti bijušā Krievijas tieslietu ministra grāfa Pālena materiāli arhīvā, taču par tā tālāko likteni un izmantošanu informācijas nav.

Attiecībā uz manuskriptu un dažādu arhīva materiālu iegūšanu raksturīga ir pavadvēstule, kas pievienota cara ģimenei pietuvinātā grāfa Mihaila Reiterna arhīva materiālu mapei. Šoreiz tas ir vēstures studenta Nikolaja Blumberga 1920. gada 23. marta iesniegums Latvijas Augstskolas rektoram pieņemt kara apstākļos 1919. gada novembrī Reņģes pilī no izputināšanas izglābto mapi ar dokumentiem. Parakstījis LA prorektors K. Kundziņš 30. martā. Teksts papildināts ar Dekānu padomes 3. maija lēmumu materiālus nodot Valodnieciski-filozofiskai un Juridiski-ekonomiskai fakultātei. Glabāšanā pieņēmusi Filoloģijas fakultāte, uzspiests dokumenta zīmogs “Latvijas Augstskola, No. 212, 26. marts 1920”. Iespējams, ka jau minētais grāfa Pālena arhīvs pārceļojis un nodots citas fakultātes rīcībā.

Jebkuri lielākie ieguvumi tika atspoguļoti Universitātes darbības gada pārskatos, tai skaitā par pirmajiem diviem gadiem un apkopojumos par pirmajiem pieciem, desmit un divdesmit gadiem. Tālāk minētie lielākie dāvinājumi sniedz priekšstatu par dāsnākajām personām, bet tiks aplūkoti tuvāk kādā no turpmākiem pētījumiem. LU profesors Pēteris Šmits, kura dāvinājums ir ne tikai vislielākais, ko saņēmusi Filoloģijas fakultāte, bet arī tematiski visspilgtākais un daudzveidīgākais, ir viena no šādām spilgtām personībām – sīkāka informācija par šo kolekciju jau ir pieejama LU Rakstu 814. sējumā.

Ar retiem izņēmumiem šo dāvinājumu agrākā piederība parasti ir tikusi fiksēta ar attiecīgu zīmogu vai ielīmi ar dāvinātāja vārdu, vai arī to var atpazīt pēc personas atstātā īpašuma ieraksta, dažkārt vienkārši pēc ierakstīta uzvārda. Liels daudzums atsevišķu grāmatu bija autoru dāvinājumi bibliotēkai ar attiecīgajiem ierakstiem. Ar visām šīm saņemtajām grāmatām un periodiskajiem izdevumiem paplašinājās tematu loks, tika pārķāptas šaurās lokālās vai specifiskās profesionālās robežas. Katra lielāka personība ietekmē apkārtējos arī ar to, ko sniedz viņu apvāršņa paplašināšanai.

1. tabula

Lielākie privātpersonu dāvinājumi (pēc 1939. gada datiem)

Dāvinātājs	Grāmatu skaits
Profesors Pēteris Šmits	2162
Profesors Pēteris Zālīte	1484
Profesors Julians Kšižanovskis	1107
Skolotājs P. Dreimanis Valmierā	334
Profesors Gustavs Bolinders	302
Profesors Staņislavs Kolbuševskis	294
Privātdocents Harijs Vallīns (starpnieks)	214
Profesors Kārlis Straubergs	136
Dr. Čārlzs Teodors Hegbergs Raits (<i>Hagberg Wright</i>) Londonā	124
Stud. <i>phil.</i> J. Gefkens	111
Lektors Jānis Zariņš	104
Privātdocente Alise Karlsonē	76
Krišjāņa Barona mantinieki	60
Skolotājs Meirēns (pēc Draudzīgā aicinājuma)	56
Lauksaimniecības atašejis E. Zalcmanis	51
Profesors Francis Balodis	43

2. tabula

Lielākie iestāžu un organizāciju dāvinājumi (pēc 1939. gada datiem)

Dāvinātājs	Grāmatu skaits
Polijas Izglītības ministrija un poļu konsuls Rīgā	1391
Liepājas pilsētas bibliotēka	1292
Zviedrijas iestādes un darbinieki	1106
Padovas (Padujas) Universitāte	754
Kultūras fonds	512
Latvijas Izglītības ministrija	399
Liepājas Valsts vidusskola	342
Francijas valdība	301
Angļu un latviešu klubs	148
Poļu Zinātņu akadēmija	95
Daugavpils ģimnāzija	80
Liepājas pilsēta	68
Kandavas pilsētas valde (sekojot Draudzīgajam aicinājumam)	59
Kuldīgas Valsts ģimnāzija	53
Rumānijas valdība	49

Nevarētu teikt, ka īpašs grāmatu skaita pieplūdums notika 1935. gada Valsts prezidenta Draudzīgā aicinājuma (28. janvārī) dēļ, lai gan bibliotēkā ir ne mazums grāmatu ar attiecīgajām ielīmēm par konkrētās grāmatas saņemšanu sakarā ar šo akciju (šīs ielīmes vēlāk padomju varas gados tika plēstas un skrāpētas nost, aizkrāsotas utt.). Grāmatu ieguvumu skaits šajā gadā (2315) ir tikai nedaudz lielāks par

vidējo. Šīs grāmatas radīja dažādību bibliotēkas krājumā, bet starp tām bija mazāk profesionālās literatūras, vairāk daiļliteratūras, taču nevar noliegt, ka Filoloģijas fakultātei vajadzīga arī tā.

Kā Latvijas Universitātes struktūrvienība Filoloģijas un filozofijas bibliotēka saņēma ne mazumu dāvinājumu no citām iestādēm un organizācijām. Ieguvumi no ārvalstīm galvenokārt bija šo valstu valodā un nereti bija saistīti ar Latvijas Universitātē strādājošu konkrētās tautības mācītājspēku. Lielākais ir poļu dāvinājums, un arī pēc dāvinājumu kopējiem apjomiem privātpersonu vidū poļu tautības profesori ir vairākumā.

Zīmogi tika likti arī iestāžu un organizāciju dāvinājumos, gan ne visos. Piemēram, liels daudzums grāmatu tika saņemts 1935. gadā dāvinājumā no Liepājas pilsētas bibliotēkas, starp tiem bija arī ne mazums īsteni vērtīgu antikvāru izdevumu – kopumā nepilni trīs simti retu, senu sējumu par vēsturi, likumdošanu un teoloģiju ar izdošanas gadiem no 1605. gada līdz 19. gadsimta vidum, pārsvarā no 18. gadsimta. Tajās ir īpašuma zīmogs *Libauische Stadt-Bibliothek*. Kā vienu no šiem dāvinājumiem var izcelt apjomīgo reformācijas teologa Mārtiņa Lutera tematiski kārtoto Kopoto darbu izdevumu 11 sējumos 22 daļās (1729–1734), kas pasaulē pazīstams kā “Leipcigas izdevums”. To iespiedis vācu grāmattirgotājs un izdevējs Johans Heinrihs Cedlers (*Zedler*, 1706–1760), slavenais 64 sējumu lielā universālā leksikona *Grosse vollständige Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste* (1732–1754) izdevējs. Uz šo Lutera darbu sējumu muguriņām iespiests teksts *Ex Bibliotheca Libauensi Deo dicatum. Liebau Kirch. Bibl. A 1738.*, no kā varam secināt, ka tos tūlīt pēc izdošanas savai baznīcas bibliotēkai (bija arī tādas) iegādājusies Liepājas baznīca, domājams – Liepājas Svētās Annas evaņģēliski luteriskā baznīca. Tās mācītājs vairākus gadu desmitus vēlāk bija Johans Andreass Grunts, kurš pēc tam ir dibinājis Liepājas pilsētas bibliotēku. Savukārt no šī ārkārtīgi vērtīgā dāvinājuma fakta varam spriest par Liepājas pilsētas īpašo attieksmi pret savas valsts nacionālo augstskolu – Latvijas Universitāti. Šis ir tikai viens no daudziem piemēriem, jo gandrīz ikvienu grāmata glabā kādu dziļāku vēstījumu.

Liepāja un arī Valmiera ir aktīvākās sadarbības pilsētas, kā jau vienas no iezīmīgākajiem tālaika latviešu sabiedriskās dzīves centriem; Valmiera gan bija aktīvāka valsts izveidošanās pirmajos gados. Iniciatīva parasti ir nākusi tieši no šīm pilsētām, nevis no lielās metropoles Rīgas.

30. gadu beigās bibliotēku papildināja arī repatriējošo baltvāciešu (vācbaltiešu) iestādes un organizācijas, kas pārtrauca darbību, taču par šo periodu dokumentācija nav oficiāli publikota.

Kad kultūras un zinātnes vērtības (Pauls Dāle lietoja jēdzienu “zinātniskā kultūra”) tiek radītas, apkopotas un saglabātas nākamajām paaudzēm, vai vienmēr šīs nākamās paaudzes to pienācīgi novērtē un pilnvērtīgi izmanto? Humanitāro zinātņu vērtības nemēdz novecot jaunu atklājumu gaismā, kā tas varbūt notiek ar eksaktajām zinātnēm. Protams, ir patīkamāk lasīt jaunas, svaigas grāmatas pēdējo atkārtoto izdevumu, bet daļa vērtīgu/noderīgu darbu nav piedzīvojuši atkārtotu publicēšanu to šauri zinātniskā interesentu loka dēļ, jo masu produkcija izrādītos nerentabla. Tāpēc bibliotēka, kas ir saglabājusi iespēju piekļūt šiem materiāliem, ir nenovērtējama.

VĒRES

1. *Latvijas Universitāte, 1919–1929*. Rīga: LU, 1929.
2. *Latvijas Universitāte divdesmit gados, 1919–1939, 2 sēj.* Rīga: LU, 1939.
3. *Latvijas Universitātes darbības pārskats 1926/27 akad. gads*. Rīga: LU, 1927.
4. *Latvijas Universitātes darbības pārskats 1927/28 akad. gads*. Rīga: LU, 1928.
5. *Latvijas Universitātes darbības pārskats 1928/29 akad. gads*. Rīga: LU, 1929.
6. *Latvijas Universitātes darbības pārskats 1929/30 akad. gads*. Rīga: LU, 1930.
7. *Latvijas Universitātes divgadu darbības pārskats 1924.–1926*. Rīga: LU, 1926.
8. *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats 1919.–1924*. Rīga: LU, 1925.
9. *LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēkas inventāru grāmatas, 1919–1948*, 13 sēj., Nr. 1–13.

Summary

The faculties of the humanities of the newly established University of Latvia had to create their libraries from the ground up, as opposed to the technical libraries who had partly preserved the stocks from the departments of the predecessor, the RPI. Books for the library of the Faculty of Philology and Philosophy were obtained through governmental allocations, purchases, and donations, and so it grew from 350 books in 1919 to more than 40 thousand in 1939. This article explores the first years of the formation of library holdings.

Keywords: *formation of library holdings, history of UL, Library of the Faculty of Philology and Philosophy, sources, University of Latvia.*

**Latvijas Universitāte un Lidijas Krastiņas
(dz. Dzene, 1902–1958) dzimta**
*The University of Latvia and Family of Lidija Krastiņa
(née Dzene, 1902–1958)*

Gunta Marihina

LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte
Jūrmalas gatve 74/76, Rīga, LV-1083
E-pasts: gunta.marihina@gmail.com

Pētījuma mērķis ir raksturot advokātes un pedagoģiskās darbinieces Lidijas Krastiņas dzīvesdarbību, kas bija cieši savijusies ar Latvijas Universitāti 20. gadsimtā. Lidija Krastiņa ieguva advokātes izglītību kā viena no pirmajām un nedaudzajām latviešu sievietēm Latvijas Universitātē 20. gadsimtā. Pēc grāda iegūšanas tieslietu zinātnē no 1929. gada paralēli advokātes praksei viņa strādāja par pedagoģisko darbinieci savu vecāku Dzeņu privātajās skolās Rīgā līdz 1940. gadam. Lidijas vīrs Alfons Krastiņš (1900–1981) pēc LU absolvēšanas 1928. gadā profesionālo karjeru veidoja mācību spēka statusā Inženierzinātņu fakultātē Ceļu būvju katedrā no 1934. gada līdz 1944. gadam. Arī Lidijas brālis Oļģerds Dzenis izvēlējās studijas LU un darbojās kā Latvijas Universitātes biedrs. Lidijas Krastiņas dzīvē izglītotas sievietes spilgti piemēri bija viņas māte Berta Dzene – izglītības politiķe un tēva māsa Anna Dzene (1886–1950) – skolotāja, kā arī mātes māsiņa Anna Rūmane-Ķeniņa (1877–1950), LU lektore (1920. gadā vienu semestri) un LU studentu biedrības “Varavīksne” goda biedre, kura neatlaidīgi aktualizēja jautājumu par sievietes emancipāciju un līdztiesību 20. gadsimtā.

Atslēgvārdi: advokāte, emancipācijas kustība, Latvijas Universitātes absolventi, Lidija Dzene-Krastiņa.

Ievads

Lidija Krastiņa (dz. Dzene) savu karjeru sāka laikā, kad sabiedrībā aktuāls kļuva jautājums par sievietes iespējām studēt Latvijas Universitātē un izvēlēties tolaik sievietēm neraksturīgu specialitāti, to skaitā tieslietas. Viņa bija viena no pirmajām sievietēm LU absolventēm, kura veidoja savu profesionālo karjeru advokatūrā.

Lidija Krastiņa kļuva par pazīstamu advokāti Latvijas sabiedrībā. Viņa bija emancipēta un materiāli labi situēta sieviete, tāpēc 20. gs. 20./30. gados piederēja pie elitārās sabiedrības aprindām. Arī Lidijas Krastiņas dzimtas dzīvesdarbība bija saistīta ar Latvijas Universitāti: gan studiju laikā, gan profesionālajā darbā – mācību spēka statusā. Krastiņas ģimenē bija cilvēki ar plašām zināšanām, taču īpaša nozīme Lidijas personības izaugsmei bija viņas vecākiem – sabiedriskās dzīves līderiem un izglītības politiķiem 20. gadsimtā.

Lidijas vecāki

Lidija (Felicita Berta) ir dzimusi 1902. gada 9. augustā plkst. 7.00 no rīta Olainē [1] Bertas un Pētera Dzeņu ģimenē. Jaundzimušās meitenes kristības notika Olaines evaņģēliski-luteriskajā draudzē 1902. gada 25. augustā, klātesot vecākiem un tuvākiem ģimenes radniekiem: ievērojamajai Latvijas sabiedriskajai darbiniecei Annai Ķeniņai (viņa bija Lidijas tante – mātes māsiņa), Joannai Ozolai, Zelmai Štrausai un Robertam Rūmanim (onkulim – mātes brālim) [2].

Lidijas māte Berta (1880–1945) bija senas zemgaļu dzimtas Rūmaņu atvase. Viņi vairākās paaudzēs dzīvojuši Tērvetē – Kalnamuižā, Zviedru kalnā [3]. 1899. gadā Berta Rūmane ieguva mājskolotājas tiesības [4]. Viņa turpināja izglītību Guseva augstākās sieviešu kursos [5]. Tas 19. gadsimta beigās liecināja par sieviešu emancipācijas kustības aizsākumiem. Sabiedriski politiskās dzīves līderi Fricis Brīvzemnieks (1846–1907) un Teodors Zeiferts (1865–1929) rosināja Bertu paralēli mācībām darboties arī rakstniecībā. Viņa piekrita šim ieteikumam un veiksmīgi sāka nodarboties ar rakstniecību, izmantojot pseidonīmu Rūmaņu Berta, vēlāk – Dzeņu Berta. Laika gaitā vairākkārt viņas proza ieguva augstu Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas žūrijas novērtējumu [6], kas liecināja par jaunās autores talantu.

Lidijas tēvs Pēteris Dzenis (1877–1946) bija dzimis Borkovas pagastā (vēlāk Barkavas pagasts) Madonas apriņķī [7]. P. Dzenis bija izglītojis Pleskavas skolotāju seminārā, kur paralēli mācībām viņš pasniedza privātstundas un izglītoja pieaugušus analfabētus Pleskavas svētdienas skolā [8]. Skolotāja gaitas ļāva studentam uzlabot savu materiālo situāciju un palīdzēt analfabētisma likvidēšanā. Arī turpmāko dzīvi Pēteris Dzenis veltīja pedagoģiskajam darbam un izglītības politikai Latvijā.

Lidijas vecāki iepazīnās Olainē, kur Pēteris Dzenis strādāja Baložu–Rolbušu skolā par pārzini [9] – direktoru, savukārt Berta Rūmane šajā skolā bija pieņemta darbā par otro skolotāju [10]. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā sievietēm nebija atļauts strādāt par skolotājām, taču viņas piedalījās mācību procesā un asistēja vīrietim skolotājam.

Kad Lidija bija trīs gadus veca, viņas vecākiem darbavieta skolā bija jāpamet, jo tēvs Pēteris Dzenis bija viens no 1905. gada revolūcijas kustības līderiem [11], tāpēc viņam aizmuguriski tika piespriests nāves sods un sākās viņa vajāšana [12]. Apstākļu spiesti, Dzeņu ģimene zaudēja visu savu iedzīvi [13]. Laimīgā kārtā Lidijas tēvam Pēterim Dzenim izdevās aizbēgt pāri robežai [14], bēguļojot pa purviem un mežiem [15].

Kad 1905. gada revolūcijas vētras pierima, Lidijas vecāki atsāka darbu pedagoģijā: Berta Dzene strādāja par skolotāju Rīgas Pārdaugavas latviešu labdarības biedrības skolā. 1908. gadā viņa nodibināja privātu meiteņu skolu mācībām vakaros (vakarskolu) [16] un noorganizēja sieviešu izglītības kursus mazturīgām jauniešiem. Pēteris Dzenis bija inspektors un skolotājs Ķeniņu privātajās skolās Rīgā [17] (Ķeniņi bija Lidijas mātei tuvi radnieki). Vēlāk P. Dzenis Rīgā nodibināja tādas privātās mācību iestādes kā sieviešu ģimnāzija un vīriešu ģimnāzija, kā arī vīriešu proģimnāzija un pirmos mērniecības un kultūrtehniku kursus 1911. gada pavasarī (Tieslietu ministrijas pārvaldē) [18].

Kardinālās pārmaiņas izglītības sistēmā notika padomju diktatūras laikā, kas ietekmēja arī Lidijas vecāku profesionālo darbību: ar 1940. gada 15. septembri P. Dzenis tika atbrīvots no amata pienākumiem, jo ģimnāzija tika likvidēta [19]. Bertai Dzenei šajā laikā apritēja 40 gadi, kopš viņa darbojās izglītībā [20]. Lidijas vecāki savu mūžu veltīja izglītības darbam, arī ļoti rūpējoties par savu bērnu – vecākās meitas Lidijas un viņas jaunākā brāļa Oļģerda – izglītību.

Lidijas skolas gaitas

Lidija skolas gaitas sāka astoņu gadu vecumā sava tēva nodibinātajā Pētera Dzeņa sieviešu vidusskolā. Sākoties Pirmajam pasaules karam, Dzeņu skola tika evakuēta uz Pēterpili, kur tā darbojās trīs gadus. Evakuācijas laikā Pēterpilī Lidija pabeidza vidusskolas otro klasi. Kad Dzeņu ģimene atgriezās jaunnodibinātajā Latvijas valstī, Lidija turpināja izglītību savu vecāku privātajā ģimnāzijā Rīgā, kuru absolvēja 1920. gada vasarā [21].

1919./1920. mācību gadā Klasiskās nodaļas programmā Lidija ieguva teicamas sekmes: latviešu, krievu, vācu, franču, angļu valodā, vēsturē, ģeogrāfijā, matemātikā (algebrā, ģeometrijā, trigonometrijā), fizikā, ķīmijā, psiholoģijā/logikā, ētikā/reliģijā, likumu zinībās, mākslas vēsturē, zīmēšanā Lidija saņēma 5 (ļoti labi) [22]. Viņa neieguva absolūtas teicamnieces statusu tāpēc, ka latīņu valodā bija vienīgais četrinieks (labi).

Lidija sāka studēt Latvijas Universitātē un kādu laiku paralēli studēja arī glezniecību Latvijas Mākslas akadēmijā.

Lidijas studijas Latvijas Universitātē

Pēc P. Dzeņa sieviešu vidusskolas beigšanas 1920. gadā Lidija iestājās Latvijas Universitātē Tiesību zinātņu fakultātē Tiesību zinātņu nodaļā, kurā viņa mācījās līdz 1929. gadam. Diplomdarbu Lidija Dzene rakstīja par tematu “Pavalstniecība modernās valstīs” [23]. Pirms tam studiju laikā Lidija “ļoti sekmīgi” nokārtoja valsts eksāmenus jeb diploma pārbaudījumus tādos studiju priekšmetos kā starptautiskās tiesības [24], civiltiesības [25], krimināltiesības [26], kriminālprocess [27], civilprocess [28]. Iegūtie vērtējumi profesionālajās zinībās liecināja par studentes mērķtiecību un erudīciju.

Lidija Dzene izcili pabeidza Tiesību zinātņu nodaļas pilnu kursu, tāpēc 1929. gada 22. maija fakultātes sapulces lēmumā viņai tika piešķirts tiesību zinātņu kandidāta grāds [29]. Togad Latvijas Universitātē šo fakultāti absolvēja pavisam 30 tiesību zinātņu jauno profesionāļi, to skaitā bija 28 vīrieši un tikai divas sievietes – Lidija Dzene un Anna Admine [30]. Advokātes profesija bija sievietēm neraksturīga izvēle, taču Lidija (un Anna) sasniedza savu mērķi un tā spēja iedrošināt arī citas sievietes studēt tiesību zinātnes Latvijas Universitātē.

Paralēli tiesību zinātnes studijām Latvijas Universitātē Lidija Dzene no 1921. gada oktobra līdz 1924. gadam studēja Latvijas Mākslas akadēmijā Glezniecības nodaļā. Lai būtu iespējams savienot studijas Universitātē ar glezniecības studijām, viņai bija plānotas gan dienas, gan vakara nodarbības Latvijas Mākslas akadēmijā. Lidija pabeidza trešo kursu, bet 1925. gada septembrī viņa

no akadēmijas izstājās [31], jo par prioritāti izvēlējās iegūt grādu tiesību zinātnēs Latvijas Universitātē.

Pēc kāda laika Lidija, tolaik jau vīra uzvārdā Krastiņa, vēlējās paplašināt savu izglītību, tādēļ viņa nolēma atkal studēt un izraudzījās Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tautsaimniecības nodaļu. Taču jau pēc pirmā studiju gada Lidija rektoram iesniedza lūgumrakstu atskaitīt viņu no Latvijas Universitātes studentu skaita [32]. Sākot ar 1931./1932. mācību gadu, Lidija studijas neturpināja, jo, kā viņa pati paskaidroja, laika trūkuma dēļ studijas nebija iespējamas [33]. Turpmākajā dzīvē Lidija šajā specialitātē studijas neatjaunoja.

Lidijas darbs advokatūrā

1930. gada 28. februārī Lidija Dzene tika uzņemta zvērināto advokātu palīgu skaitā [34]. No 1930. gada 26. februāra Lidija strādāja par zverinātā advokāta V. Alkšņa palīdzi, taču no 1938. gada 23. februāra bija zvērinātā advokāte Rīgā [35].

Profesionālas zināšanas tieslietās Lidija atspoguļoja grāmatā “Asinsgrupu izmeklēšana kā pierādījuma līdzeklis civilā un kriminālprocesā”, kas tika iespiesta izdevniecībā “Rota” Rīgā 1937. gadā [36]. Lidijas Krastiņas grāmata bija aktuāla tieslietu speciālistiem viņu darbā.

Varas maiņas degradēja Lidijas profesionālo karjeru: 1941. gada 15. martā viņa izstājās no Advokātu kolēģijas, bet nacistu okupācijas laikā 1941. gada 9. septembrī viņa tika ieskaitīta (pagaidām) advokatūras sastāvā [37].

Lidijas pedagoģiskā darbība

Paralēli tieslietām Lidija jau studiju laikā veica pedagoģisko darbu savu vecāku privātajās skolās. Lidijai spilgti piemēri pedagoģiskajā darbā bija viņas māte Berta Dzene – privāto skolu administratore un cīnītāja par sieviešu, īpaši trūcīgo sieviešu, izglītošanu.

Lidijas tēva māsa Anna Helene Dzene (1886–1950) bija ieguvusi vēstures skolotājas cenzu (kvalifikāciju). Pirmā pasaules kara laikā Anna Dzene nokļuva Ziemeļkaukāzā, kur viņa darbojās par pārzini-vadītāju Ašabovas divu klašu skolā (1915–1920), un trīs gadus pedagoģiskais darbs aizritēja skolās Pjatigorskā [38]. Anna Dzene atgriezās Latvijā un turpināja pedagoģisko darbu skolās Inčukalna pagastā un Rīgā [39].

Lidijas tante (mātes māsiņa) Anna Rūmane-Ķeniņa (1877–1950) bija sieviete ar plašām zināšanām un darbības lauku tādās jomās kā izglītība un kultūra, rakstniecība un politika.

Kā apliecināja privāto skolu īpašnieks un direktors Pēteris Dzenis, “viņu meita skolā ir izaugusi, ar skolas darbu kā saaugusi un jau pēc ģimnāzijas beigšanas vairāk kā desmit gadus faktiski man ir daudz palīdzējusi, aktīvi piedaloties audzināšanas un administratīvā, un skolas darbā” [40].

Lidija sāka darbu par skolotāju P. Dzeņa ģimnāzijā Rīgā 1929. gada rudenī. Viņa mācīja zīmēšanu, vēlākos gados arī vēsturi, likumu zinības, latviešu valodu u. c. visās vidusskolas klasēs un pamatskolā, kā arī audzināja klasi [41]. 1923. gada 22. februārī Lidija ieguva vidusskolas skolotājas kandidātes kvalifikāciju ar tiesībām mācīt tiesību zinātņu priekšmetus [42]. Lidija Krastiņa ar izglītības ministra

rīkojumu tika iecelta par ģimnāzijas vadītāja vietas izpildītāju direktora P. Dzeņa slimības laikā 1937. gada 15. oktobrī [43] un 1940. gadā no 4. jūnija līdz 13. jūnijam [44]. Varas maiņu laikā 1940. gadā izglītības tautas komisārs b. Jūlijs Lācis apstiprināja Lidiju Krastiņu par 9. vidusskolas (bij. Dzeņu privātā skola) direktora vietas izpildītāju [45].

Lidijas vīrs Alfons Krastiņš (1900–1981) – LU mācībspēks

Personīgi nozīmīgs Lidijai kļuva 1932. gada 27. februāris, jo šajā dienā Lidija Dzene salaulājās ar Alfonsu Krastiņu [46]. Alfons Krastiņš bija dzimis būvuzņēmēja Augusta Krastiņa ģimenē Cēsīs [47]. Alfons bija izglītojis Longīna Ausēja dibinātā reālskolā, kur 1918./1919. mācību gadā sekmīgi pabeidza 7. klasi, pārvarot notikumus [48], kas viņam izraisīja psiholoģisku pārdzīvojumu un ietekmēja viņa turpmāko dzīvi. 1919. gada pavasarī lielinieki apcietināja Alfonsa tēvu Augustu Krastiņu, kuru atkāpjoties nošāva Cēsu cietuma pagalmā, tāpat kā daudzus citus nevainīgus cilvēkus [49].

Pēc tēva nāves Alfons mācījās Kara skolā [50] un, kad piecus mēnešus ilgusī militārā izglītība bija pabeigta, brīvprātīgi iestājās 5. Cēsu kājnieku pulkā ar leitnanta dienesta pakāpi [51]. 1919. gadā no 8. oktobra līdz 13. novembrim A. Krastiņš piedalījās kaujās pret bermontiešiem pie Lielupes un no 16. novembra līdz 29. novembrim pie Iecavas [52].

Pēc militārā dienesta A. Krastiņš nolēma iegūt augstāko izglītību. 1921. gadā Alfons Krastiņš lūdza viņu uzņemt Latvijas Augstskolā (vēlāk LU) Inženierzinātņu fakultātē Būvzinātnieku nodaļā [53]. No 1923. gada 19. jūnija līdz 1923. gada 15. oktobrim A. Krastiņš studiju laikā praktizēja dažādus tehniskos darbus, kurus vienmēr viņš izpildīja sekmīgi [54]. No 1924. gada 2. jūnija līdz 1. oktobrim A. Krastiņam kā studentam-praktikantam bija uzticēts uzraudzīt būvdarbus Jaunlatgales, Ludzas un Rēzeknes apriņķī [55].

Diplomdarba komisijas priekšsēdētājs M. Ašmanis 1928. gada 15. martā akceptēja studentam A. Krastiņam uzdoto diplomdarba uzdevumu: sagatavot dzelzs tilta projektu pār Daugavu starp Krustpili un Jēkabpili piemērotākā vietā, ievērojot braucēju kustības intensitāti, kā arī šaursliežu pieveddzelzceļu kustību [56].

Latvijas Universitātes Inženierzinātņu fakultātes padomes 1927. gada 27. aprīlī sēdē ievēlētā un Universitātes padomē apstiprinātā galvenā pārbaudes komisija – dekāns M. Bīmanis, docents P. Pāvulāns un docents A. Tramdahs – 1928. gada 30. martā dekāna M. Bīmaņa vadībā izvērtēja A. Krastiņa diplomdarbu. Komisija vienbalsīgi atzina, ka students A. Krastiņš diplomdarbu “Dzelzs tilta projekts pār Daugavu pie Krustpils” izpildījis ļoti sekmīgi, un pieņēma lēmumu piešķirt būvzinieņa grādu ar atzīmi “ļoti sekmīgi” [57].

Sākot ar 1929./30. gadu, Krastiņa profesionālā darbība turpinājās mācību spēka statusā Latvijas Universitātē Inženierzinātņu fakultātē Ceļu būvniecības katedrā. 1930. gada 14. februārī A. Krastiņš tika ievēlēts par jaunāko asistentu [58], vēlāk – no 1934. gada 1. jūlija līdz 1935. gada 1. jūlijam – par asistentu uz vienu gadu [59].

A. Krastiņa habilitācijas rakstu “Jauktas kustības ceļu izbūves paņēmieni” komisija atzina par pilnīgi atbilstošu habilitācijai 1934. gada 16. novembrī [60].

1934. gada 30. novembra padomes sēdē Krastiņš tika ievēlēts par privātdocentu Ceļu būvniecības katedrā. Šajā sēdē viņš uzstājās ar parauglekciju par viņam uzdoto tematu “Cementmakadama segas, to izveidošanas paņēmieni un pielietošanas izredzes Latvijas ceļiem; to salīdzinājums ar cementbetona segām”, ko fakultātes padome atzina par atbilstošu habilitācijas noteikumiem. Sākot ar 1935. gada 1. janvāri, Inženierzinātņu fakultātē (dekāna G. Klaustiņa vadībā) A. Krastiņu norīkoja pasniegt studentiem obligāto kursu “Ceļi” un vadīt projektu un diplomdarbu izstrādāšanu šajā priekšmetā [61]. 1935. gada 16. janvāra sēdē ar balsu vairākumu (32 balsis), tomēr vienai atturoties, A. Krastiņu ievēlēja par privātdocentu [62] un vēlāk (no 1936. gada 1. jūlija) par štata docentu [63].

Kā Latvijas Universitātes mācību spēks A. Krastiņš vairākkārt tika komandēts zinātniskos nolūkos uz Vāciju (Mīnheni), kur notika ceļu būvniecības izstāde (1934. gadā no 14. septembra līdz 25. septembrim [64] un 1936. gada 25. aprīlī [65]), kā arī uz Holandi (1938. gadā no 18. jūnija līdz 15. jūlijam [66]), Austriju, Čehoslovākiju, Ungāriju [67] u. c.

Varas maiņu laikā Alfonss Krastiņš darbu turpināja Latvijas Valsts universitātē. 1940. gada 29. oktobrī rektora izdotajā 22. pavēlē ar Latvijas PSR Tautas Komisariātu Padomes lēmumu Latvijas Valsts universitātes Inženierzinātņu fakultātes docents Alfonss Krastiņš tika apstiprināts par Ceļu katedras vadītāja v. i. (to varēja lasīt arī “Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājā”, 1940, Nr. 50) [68].

Nacistu okupācijas laikā Inženierzinātņu fakultātes padome 1942. gada 29. maija sēdē vienbalsīgi nobalsoja par to, ka 1942./1943. mācību gadā viņš pasniegs arī studiju priekšmetu “Būvmašīnas”, ko pirms tam bija mācījis profesors E. Ziemeļis. Šī priekšmeta pasniegšana bija neatliekama, jo jau divus iepriekšējos gadus tas netika darīts [69]. Docents A. Krastiņš šo priekšmetu mācīja arī 1943./1944. mācību gadā [70].

1944. gadā Alfons Krastiņš pameta Latviju. Šajā laikā trimdā devās arī Alfonsa Krastiņa brālis Dr. Augusts Krastiņš (1902–1971) un māsa Dr. Lūcija Jeruma-Krastiņa (1899–1968) ar ģimeni [71].

Sākumā Alfonss Krastiņš uzturējās Vīsbādenes nometnē Vācijā, bet 1949. gadā devās uz Venecuēlu [72], kur strādāja par būvinženieri Būvniecības ministrijā. Sākot ar 1952. gadu, A. Krastiņš bija upju dambju pārzinis Andu kalnu rajonos, vēlāk – Marakaibo ezera dienvidu apgabalā. Pēc pensionēšanās Alfonss Krastiņš atsāka gleznošanu, ko bija mācījis jaunības laikā Rīgā. Savas gleznas viņš divas reizes bija izstādījis valsts muzejā Karakasā [73].

Alfonss Krastiņš miris 1981. gada 24. februārī Venecuēlas galvaspilsētā Karakasā. Apbedīts 1981. gada 25. februārī kapsētā *Cementerio del Este* [74].

Lidijas brālis Oļģerds Dzenis [75] (1905–1965) – skolotājs

Lidijas brālis Oļģerds (Roberts Pēteris) pasaulē nāca 1905. gada 3. oktobrī [76]. Dzeņu ģimenei tas bija pārdzīvojumu pilns laiks, jo ģimenes tēvs kā aktīvam revolucionāram draudēja dzīvības briesmas.

Mācības Oļģerds sāka septiņu gadu vecumā Dzeņu pamatskolā Rīgā. Būdam evakuācijā Pēterpilī, Oļģerds izglītojās Pētera 1. reālskolā, taču ģimnāziju viņš pabeidza Rīgā [77] 1925. gada 20. jūnijā pēc tam, kad bija beidzis reālģimnāzijas

kursu [78]. Kad bija iegūta vidējā izglītība, Oļģerds kārtoja eksāmenus studijām Latvijas Universitātē Medicīnas fakultātē, bet neizturēja konkursu, jo latviešu valodā viņš saņēma vērtējumu 3 (apmierinoši). Viņš lūdza iespēju studēt Veterināri-medīcīnas fakultātē, un viņa lūgums tika akceptēts fakultātes sēdē 1925. gada 5. septembrī [79].

Pēc pirmā studiju gada 1926. gada 10. augustā O. Dzenis rektoram rakstīja lūgumu pārcelt viņu uz Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļu [80], jo viņš paralēli vēlējās studēt arī Mākslas akadēmijā un šajā fakultātē bija iespējams vieglāk mācības savienot ar mākslas studijām. Jau skolas gados Oļģerdam ļoti interesēja māksla, sevišķi glezniecība, tāpēc viņš iestājās Latvijas Mākslas akadēmijā. Paralēli mākslas studijām viņš praktizēja par zīmēšanas pasniedzēju Dzeņu privātajās skolās – pamatskolā un ģimnāzijā [81].

Oļģerds Dzenis nepabeidza Latvijas Mākslas akadēmiju, taču glezniecības studiju nolūkos viņš daudzkārt bija papildinājis zināšanas Vācijā un Francijā [82].

Studijas Latvijas Universitātē O. Dzenis pārtrauca 1940. gada 27. septembrī, būdams 3. kursa students. Universitātes sekretariātam viņš ziņojumā rakstīja: “Apstākļu dēļ esmu spiests studijas pārtraukt.” [83]

Tālāko dzīvi Oļģerds Dzenis veltīja skolotāja darbam: no 1940. gada 1. oktobra līdz 1941. gada 31. jūlijam viņš mācīja krievu valodu Rīgas pilsētas Raiņa vidusskolā, sākot ar 1942. gada 1. oktobri līdz 1944. gadam – zīmēšanu Rīgas valsts 4. ģimnāzijā [84].

Lidijas Krastiņas mūža noslēgums

Pēc Otrā pasaules kara Lidija Krastiņa bija pensionāre Rīgā [85]. Mūža nogalē Lidija cīnījās par savu veselību, bet nedziedināmā slimība bija stiprāka [86]. Lidija Krastiņa mirusi 1958. gada 23. oktobrī. Apbedīta Rīgas Meža kapos [87].

Nobeigums

Lidijas Krastiņas dzīvesdarbība ir viens no biogrāfiskiem piemēriem tam, cik daudz var sasniegt Latvijas Universitātes absolvente – mērķtiecīga un emancipēta sieviete 20. gadsimtā. Lidija veidoja profesionālu karjeru tieslietās un pārliecināja, ka sievietes spēj darboties vīriešu monopolizētajā jomā – advokatūrā.

Lidijas vīra Alfonsa Krastiņa studijas un vēlāk profesionālā darbība mācību spēka statusā bija saistīta ar Latvijas Universitāti. Dr. Alfonsa Krastiņa zinātniskā darbība inženierzinātnēs izvērtējama vēsturiskā laika kontekstā.

Lidijas Krastiņas un viņas dzimtas piederīgie bija cilvēki ar kvalitatīvām zināšanām izglītībā un mākslā, medicīnā un tautsaimniecībā. Viņu nesavtīgā darbība sabiedrības un zinātnes attīstībā bija nozīmīgs ieguldījums Latvijas valsts labklājībā.

Padomju okupācijas režīms degradēja Lidijas un viņas dzimtas piederīgo profesionālo darbību un dzīves kvalitāti, tāpēc vairāki no viņas piederīgajiem bija spiesti doties trimdā.

Pētījums par Lidiju Krastiņu un viņas dzimtas piederīgo saistību ar Latvijas Universitāti atspoguļoja cilvēku dzīvesceļus 20. gadsimtā.

VĒRES

1. Apliecība par dzimšanu un kristīšanu. LVVA, 7427. f., 1. apr., 1887. l., 6. lp.
2. Turpat.
3. Šops, K. Ģimnāzijas direktriese B. Dzeņa k-dzes 40 darba gadi. *Latvijas Skola*, 1940, Nr. 415, 206. lpp.
4. Turpat.
5. Turpat, 207. lpp.
6. Audzināšanas darbam veltīts mūžs. *Jaunākās Ziņas*, 1940, Nr. 28, 14. lpp.
7. Jaunatnes audzinātāja jubileja. *Jaunākās Ziņas*, 1938, Nr. 138, 18. lpp.
8. Dzenis Pēteris personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., I d., 4957. l., 4. lp.
9. Turpat.
10. Audzināšanas darbam veltīts mūžs. *Jaunākās Ziņas*, 1940, Nr. 28, 14. lpp.
11. Krastiņas Lidijas personas lieta. LVVA, 7427. f., 1. apr., 1887. l., 15. lp.
12. Dzenis Pēteris personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., I d., 4957. l., 19. lp.
13. Turpat, 4. lp.
14. Jaunatnes audzinātāja jubileja. *Jaunākās Ziņas*, 1938, Nr. 138, 18. lpp.
15. Tautas apvienības dibinātājs un priekšsēdētājs, ģimnāzijas direktors un sabiedrisks darbinieks P. Dzenis. *Pēdējā Brīdī*, 1928, Nr. 226, 5. lpp.
16. Audzināšanas darbam veltīts mūžs. *Jaunākās Ziņas*, 1940, Nr. 28, 14. lpp.
17. Krastiņas Lidijas personas lieta. LVVA, 7427. f., 1. apr., 1887. l., 15. lp.
18. Dzenis Pēteris personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., I d., 4957. l., 2. lp.
19. Turpat, 24. lp.
20. Audzināšanas darbam veltīts mūžs. *Jaunākās Ziņas*, 1940, Nr. 28, 14. lpp.
21. Krastiņas Lidijas personas lieta. LVVA, 7427. f., 1. apr., 1887. l., 15. lp.
22. Dzenis Lidija personas lieta. LVVA, 7427. f., 1. apr., 1887. l., 3.–4. lp.
23. Krastiņš-Dzenis Lidija personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., 10671. l., 6. lp.
24. Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes tiesību zinātņu nodaļas Diploma pārbau-dījuma protokols. LVVA, 7427. f., 1. apr., 1887. l., 17. lp.
25. Turpat, 18. lp.
26. Turpat, 19. lp.
27. Turpat, 20. lp.
28. Turpat, 21. lp.
29. Krastiņa, Lidija personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., 10671. l., 11. lp.
30. Attēls: Universitātes tiesību zinātņu fakultāti beigušie un mācību spēki. *Atpūta*, 1928, Nr. 176, 11. lpp.
31. Krastiņa, Lidija personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., 10671. l., 10. lp.
32. Dzenis Lidija personas lieta. LVVA, 7427. f., 1. apr., 1887. l., 5. lp.
33. Turpat, 10. lp.
34. Krastiņš-Dzenis Lidija personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., 10671. l., 6. lp.
35. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. *Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945*. Latvijas Valsts vēstures arhīvs Rīga, 2007, 288. lpp.
36. Izdevumi tiesību zinātnēs. *Valsts Bibliotēkas Biļetens*, 1937, Nr. 37, 314. lpp.
37. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. *Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 288. lpp.
38. Dzenis Anna personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., 4937. l., 20. lp.
39. Turpat, 5. lp.
40. Krastiņa, Lidija personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., 10671. l., 24. lp.
41. Krastiņš-Dzenis Lidija personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., 10671. l., 9. lp.
42. Turpat, 1. lp.

43. Krastiņš-Dzenis Lidija personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., 10671. l., 9. lp.
44. Turpat.
45. Apstiprināta vadība Rīgas pilsētas vidusskolām. *Darbs*, 1940, Nr. 36, 2. lpp.
46. Krastiņš, A. personas lieta. LVVA, 7427. f., 13. apr., 857. l., 30. lp.
47. Spurmanis A. Docenta Alfona Krastiņa 60 gadi. *Tehnikas Apskats*, 1961, Nr. 30, 23. lpp.
48. Krastiņš, A. personas lieta. LVVA, 7427. f., 1. apr., 3753. l., 3. lp.
49. Deisons R. Mūsu jaunās zinātnieces. *Zeltene*, 1935, Nr. 5, 4. lpp.
50. Krastiņš, Alfonsss personas lieta. LVVA, 7427. f., 13. apr., 857. l., 3. lp.
51. Krastiņš, A. personas lieta. LVVA, 7427. f., 1. apr., 3753. l., 7. lp.
52. Krastiņš, Alfonsss personas lieta. LVVA, 7427. f., 13. apr., 857. l., 3. lp.
53. Krastiņš, A. personas lieta. LVVA, 7427. f., 1. apr., 3753. lieta, 2. lp.
54. Turpat, 8. lp.
55. Turpat, 9. lp.
56. Turpat, 11. lp.
57. Turpat, 12. lp.
58. Krastiņš, Alfonsss personas lieta. LVVA, 7427. f., 13. apr., 857. l., 5. lp.
59. Turpat, 12. lp.
60. Turpat, 17. lp.
61. Turpat, 18. lp.
62. Krastiņš, Alfonsss personas lieta. LVVA, 7427. f., 13. apr., 857. l., 19. lp.
63. Turpat, 32. lp.
64. Krastiņš, A. personas lieta. LVVA, 7427. f., 1. apr., 3753. l., 14.–15. lp.
65. Krastiņš, A. personas lieta. LVVA, 7427. f., 13. apr., 857. l., 24. lp.
66. Turpat, 75. lp.
67. Turpat.
68. Turpat, 36. lp.
69. Turpat, 41. lp.
70. Turpat, 45. lp.
71. In memoriam. *Universitas*, 1969, Nr. 23, 68. lpp.
72. Kese, O. Docents Alfons Krastiņš. *Tehnikas Apskats*, 1981, Nr. 93, 21. lpp.
73. Spurmanis A. Docenta A. Krastiņa 75 gadi. *Latvija Amerikā*, 1976, Nr. 19, 12. lpp.
74. Kese O. Docents Alfons Krastiņš. *Tehnikas Apskats*, 1981, Nr. 93, 21. lpp.
75. Dzenis Oļģerds pase. LVVA, 2996. f., 4. apr., 17681. l., 1. lp.
76. Turpat.
77. Dzenis, Oļģerds personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., 4955. l., 1. lp.
78. Dzenis, Oļģerds personas lieta. LVVA, 7427. f., 1. apr., 9048. l., 4. lp.
79. Turpat, 5. lp.
80. Turpat, 7. lp.
81. Dzenis, Oļģerds personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., 4955. l., 1. lp.
82. Turpat.
83. Dzenis, Oļģerds personas lieta. LVVA, 7427. f., 1. apr., 9048. l., 7. lp.
84. Dzenis, Oļģerds personas lieta. LVVA, 1632. f., 1. apr., 4955. l., 5. lp.
85. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. *Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 288. lpp.
86. Lapiņš E. Tiesībniece aizsaulē. *Latvija Amerikā*, 1959, Nr. 1, 8. lpp.
87. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. *Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945*. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 288. lpp.

Summary

The aim of the research is to provide an overview of the life and work of lawyer and educator Lidija Krastiņa, which was closely tied with the University of Latvia in the 20th century.

In the 20th century, Lidija Krastiņa was one of the first women at the University of Latvia who graduated as a lawyer. After her graduation in 1929 and until 1940, Lidija combined her solicitor's career with teaching at the private schools of her parents.

Lidija's husband Alfonss Krastiņš (1900–1981) graduated from the University of Latvia in 1928, and later joined the staff of the Road Building Department, the Faculty of Engineering (1934–1944).

Lidija's brother Oļģerds Dzenis also graduated from the University of Latvia and was an associate member of the University. Bright examples of educated women in Lidija's family were her mother Berta Dzene, who was involved in education policy, her paternal aunt Anna Dzene (1886–1950), who worked as teacher, and also her mother's cousin Anna Rūmane-Ķeniņa (1877–1950), a member of honour of student association "Varavīksne", and an adherent of women's emancipation and equality in the 20th century.

Keywords: *lawyer, emancipation, graduates of the University of Latvia, Lidija Dzene-Krastiņa.*

Dr. Leo Bornhaupts un viņa mūžs laikmetu griežos 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā

Dr. Leo Bornhaupt's Work and Life at the Turn of the 20th Century

Dzintars Mozgis

Rīgas Stradiņa universitāte, Slimību profilakses un kontroles centrs
Dunties iela 22, Rīga, LV-1005
E-pasts: dzintars@mozgis.lv

Inese Sviestiņa

Latvijas Universitāte
Bērnu klīniskā universitātes slimnīca
Vienības gatve 45, Rīga, LV-1004
E-pasts: inese.sviestina@bkus.lv

Viens no izciliem ķirurgiem, kurš 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā ilgāku laiku aktīvi strādājis arī Rīgā, bija Leo Bornhaupts. Viņa dzīves gājums ataino laikmeta vēsturiskos notikumus – Angļu-būru karu Āfrikā, Krievu–japāņu karu, 1905. gada revolūciju, Pirmo pasaules karu, Latvijas Atbrīvošanas cīņas un Bermontiādi –, kuros viņš vairāk vai mazāk bijis iesaistīts. Viņa mūža periods līdz 1919. gadam bijis veltīts ķirurga mākslai, bet pēc tā Sumatras un Javas salā esot vairāk līdzinājies cīņai par eksistenci. Raksta tapšanā būtiska nozīme ir Leo Bornhaupts autobiogrāfijai.

Atslēgvārdi: bērnu slimnīca, Džeimss Armitsteds (*James Armitstead*, 19. gs beigās 20. gs sākums, kara ārsts Dr. Leo Oto Johans Bornhaupts, ķirurgs, Marijas diakonīsu slimnīca, medicīnas vēsture, Rīgas 1. slimnīca.

Viens no ķirurgiem, kurš 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā ilgāku laiku aktīvi strādājis arī Rīgā, bija Leo Bornhaupts (*Leo Otto Johann Bornhaupt*). Viņš dzimis Maskavā 1874. gada 25. (13.) maijā. Viņa tēvs Vilhelms Bornhaupts (*Wilhelm Karl Friedrich Bornhaupt*), kas dzimis 1844. gadā Rīgā, ir bijis otrais tā Vilhelma Bornhaupts dēls, kurš 19. gadsimtā bija populārs praktizējošais ārsts, viens no *Fraternitas Rigensis* līdzdibinātājiem Tērbatā 1823. gadā, kā arī viens no Rīgas 1. pilsētas slimnīcas direktoriem. Leo Bornhaupts tēvs arī divus gadus Tērbatā studējis medicīnu, tomēr to pametis un devies uz Maskavu, kur kļuvis par tirgotāju. Leo Bornhaupts vecmāmiņai (dzimušai fon Reisai (*von Reuss*)) piedēvējušas Maskavā mēbelētās istabiņas, kuras viņa izīrējusi pārsvarā vāciešiem un baltiešiem, jo slikti runājusi krieviski. Šajā vietā Leo tēvs arī iepazinies ar Helēni Zalcu (*Helene Salza*), kura dzimusi 1854. gadā. Leo mātes vecākā māsa Anna bijusi ļoti apdāvināta mūziķe un dziedātāja, kura pēc vīra-inženiera Knipera (*Knipper*)

nāves kļuvusi par vokālās mākslas profesori Maskavas filharmonijā. Leo bērniībā vecāki dzīvojuši Maskavā Vācu ielā (*Немецкая улица*). Leo Bornhauptam bijusi arī māsa Helēne, kura dzimusi 1875. gada 23. (10.) jūnijā. Pēc bērnudārza apmeklējuma, kuru vadījušas divas vecākas vācu tautības kundzes – Luras un Bertas tante – deviņu gadu vecumā viņš sācis apmeklēt 3. Maskavas ģimnāzijas sagatavošanas klasi Lubjankas ielā, kur 1888. gadā 14 gadu vecumā viņš ticis uzņemts 5. klasē. Tas bijis visai liels izaicinājums, jo pirms tam bijis jānokārto gan mutiskais, gan rakstiskais eksāmens, kurā būtībā izsijāta visa 4. klases mācību viela. Mājās valdījusi mūzikas gaisotne, jo bieži pulcējušies visai zināmi dziedoņi, kuri dziedājuši vīru kvartetus, Leo māte labi spēlējusi klavieres, viņas māsa Anna izcili dziedājuši alta partijas. Leo tēvs vairāk biedrojies ar vāciski runājošiem draugiem, bet māte un viņas radnieki savukārt domāja krieviski un apjūsvoja Maskavu. Leo atceras, ka bērniībā notika vētrains diskusijas par politiku, Vāciju un Krieviju, par Bismarku, Šilleru un Gēti, Dostojevski, Turgeņevu un Gogoli, kur vienā pusē bijis viņa tēvs un svainis – prūšu izcelsmes inženieris Knipers, bet otrā – māte un viņas radnieki. Minētā inženiera Knipera un Leo mātes vecākās māsas Annas ģimenē dzimusi meita Olga Knipere, kas kļuvusi par pazīstamo Maskavas Mākslas teātra aktrisi, kurā bijis iemīļējies un ar kuru arī apprecējies Antons Čehovs. “Kaijas” pirmizrādē galvenajā lomā bijusi Olga, tiesa, no citiem avotiem zināms, ka pirmizrādē piedzīvota apkaunojoša izgāšanās. Leo Bornhaupts savā autobiogrāfijā norāda, ka viņi ar māšcu it kā labi sapratušies, tomēr domstarpības vienmēr bijušas par tautību – Olga domājusi krieviski.

1888. gada novembrī ģimene pārcēlusies uz Rīgu, kur Leo turpinājis mācības Rīgas pilsētas ģimnāzijā. Ģimene dzīvojuši Torņakalnā pie Māras dīķa, *Tuchfabrik Holm & Co*, kas piederējusi viņa onkulim Šeibneram (*Otto von Scheubner*). Te Leo iepazinies ar Rīgā dzīvojošiem radniekiem. Šeibnera sieva Anna bijusi Leo tēva māsa. Šeibnera mājā visi radnieku bērni uzņemti kā savējie. Arī šeit lielā ģimene ar draugiem labprāt muzicējuši, turklāt arī jauniešu vidū izveidojies kvartets, kurā basa partijas dziedājis Leo – viņi gan to biežāk darījuši izbraucienā ar laivu pa Māras dīķi.

1892. gadā Leo Bornhaupts pabeidzis ģimnāziju un septembrī sācis medicīnas studijas Tērbatas Universitātē – novembrī viņš svinīgi ticis uzņemts korporācijā *Fraternitas Rigensis*. Lai arī viņa buršu laiks ildzis vien divarpus gadus, savā autobiogrāfijā viņš norāda, ka to baudījis bez mazākās vilšanās pilnā mērā, turklāt “pārdzeršanās” vai “izēšanās” bijusi vien maska, aiz kuras ļoti daudzi apdāvināti korporācijas brāļi diskutējuši par zinātniskiem, politiskiem, filozofiski teoloģiskiem un vēsturiskiem jautājumiem. Pēc 1892. gada aizsākusies skolu rusifikācija, kura ar laiku Tērbatas Universitātē radījusi tādus apstākļus, ka Leo Bornhaupts, kurš brīvi pārvaldījis arī krievu valodu, izlēmis turpināt studijas kādā Krievijas universitātē. Tā kā Maskavā fakultāte bijusi pārpildīta, viņš izlēmis studijas turpināt Harkovā, uz kurieni tajā laikā bija pārcēlušies arī viņa vecāki. Pirmajā laikā viņš Harkovas Universitātē sajuties kā trimdā, jo te vējojis pavisam cits vējš, tomēr vēlāk atradis dažus laikabiedrus no Tērbatas, kas apvienojušies nelielā Baltijas studentu pulciņā svešumā. Bieži vakaros devušies pie astronomijas profesora Strūves (*Friedrich Georg Wilhelm von Struve*). Leo Bornhaupts šajā laikā dzīvojis pie vecākiem. 1897. gadā neilgi pirms gala eksāmeņiem 10. maijā no barības vada vēža nomiris

viņa tēvs, kurš tajā laikā strādājis pavisam nelielā uzņēmumā un kuram neesot bijis nekādu iekrājumu. Pateicoties draugu labvēlībai, viņš apglabāts Harkovas luterāņu kapsētā un uzcelts piemineklis. Šajā pašā gadā Leo Bornhaupts *cum laude* nokārtojis valsts eksāmenu un saņēmis diplomu. Par studijām visu šo laiku bija maksājis Oto Šeibners, un vēlēšanās nostāties pašam uz savām kājām bijis galvenais motīvs, kādēļ Leo Bornhaupts meklējis atalgotu asistenta vietu. Tāda izdevība radusies Rīgā, kur viņš 1898. gada janvārī sācis strādāt par I. pilsētas slimnīcas I. ķirurgiskās nodaļas asistentu pie Dr. Ādolfā fon Bergmaņa (*Adolf von Bergmann*), kurš kļuvis par viņa skolotāju ķirurģijā un kuram viņš juties ļoti pateicīgs, pieminot viņa milzīgo pieredzi diagnosticēšanā un operēšanā, un kurš teicami mācījis saudzīgu un anatomiski precīzu operāciju tehniku. Asistenta laikā pilsētas slimnīcā Bornhaupts plašais slimnieku "materiāls", interesantais darbs un draudzīgā dzīve ar kolēģiem vecajā doktorātā Bruņinieku ielā kompensējusi niecīgo atlīdzību 33 rbl. un dažas kapeikas mēnesī, reizēm slikto ēdienu, ko piegādājusi virtuve, jo izmitināšana un ēdināšana bijusi par velti. Ēdienreizēs vienmēr notikušas interesantas un emocionālas diskusijas par zinātniskiem jautājumiem, bet, neskatoties uz visai saspringto asistenta darbu, vienmēr valdījusi draudzība un omulība un nekad neesot bijušas sarunas par atlīdzības palielināšanu vai citām pavisam materiālām lietām. Vēlākos gados, kad doktorātā kļuvis vairāk ebreju vai latviešu izcelsmes "elementu", šīs saruna bijušas noteicošas, tās viņam šķitušas kaitīgas, kā proletariāta gars, kurš vēlākos gados iemājojis arī vecajā labajā doktorātā. 1899. gada decembrī, kad Leo Bornhaupts asistenta termiņš bija beidzies, Transvālā bija izcēlies Angļu-būru karš. No laikrakstiem viņš uzzinājis, ka Pēterburgā tiek vākti ziedojumi, lai izveidotu krievu-holandiešu ambulanci, kurā tiek meklēti trīs holandiešu ārsti, no kuriem viens būšot galvenais ārsts, un četri krievu ārsti. Viņš pastāstījis fon Bergmanim par savu iecerī, un pēdējais tūdaļ iedevis savu ieteikuma vēstuli mācītājam Žijo (*Gillot*). Šī vēstule arī kļuvusi par galveno iemeslu, kādēļ no 200 ārstiem, kuri pieteikušies Pēterburgā, ticis izvēlēts arī viņš. 1900. gada sākumā ceļš vedis jau uz Pēterburgu, kur organizēta kolonnas krievu daļa. Tajā bez Bornhaupts bijuši vēl trīs ārsti un piecas Sarkanā Krusta māsas. Viņu ceļš tālāk caur Berlīni un Minheni vedis uz Neapoli, kur uz tvaikoņa "Kanciers" kolonnas krievu daļa apvienojusies ar holandiešu daļu – galveno ārstu van Lērzumu (*van Leersum*), vēl diviem kolēģiem un piecām māsām. Marta sākumā viņi nonākuši Maputo līcī (toreiz *Delagoa* līcis), no kurienes turpinājies ceļš uz Pretoriju, tolaik Transvālas galvaspilsētu. Šajā laikā jau bija noticis pagrieziena punkts – bija ieradušies britu papildspēki feldmaršala Frederika Robertsa vadībā un uzsākuši plašu ofensīvu. Krievu-holandiešu kolonna izveidoja lazareti Oranjes brīvvalsts vidū Kronštātē (*Croonstadt*), kur ārstēja ievainotos. Karš aizvien vairāk esot sācis līdzināties britu un holandiešu cīņai par ietekmi, bet pēc Pretorijas krišanas jūnija sākumā un holandiešu izcelsmes prezidenta Paula Krūģera (*Paul Krüger*) bēgšanas atlikušās būru armijas daļas izklīdušas Transvālas teritorijā. Lazaretē iestājusies pilnīga bezdarbība. Lai cik arī jauka bijusi vizināšanās mūļu vai vēršu vilktos ratos pa skaisto apkārtni, lai cik arī jauka varētu šķist brīvība teltīs zem brīvās debess, ar laiku tomēr kļuvis garlaicīgi. "Loderējot" un bezdarbībā Bornhaupts kļuvis par kaislīgu pīpes pīpētāju, ko pirms tam nekad neesot darījis. Bet, kas esot bijis vēl sliktāk, – aiz nekā nedarīšanas viņš saderinājies ar holandiešu māsu Helliņu van Mārsevēnu (*Helly van Maarseveen*), kuras māte

bija mirusi no tuberkulozes, bet tēvam Amsterdamā piederējis juvelieru veikals. Atpakaļceļš vedis cauri Ēģiptei – arī garām piramīdām un sfinksai – uz Amsterdamu, kur viņš iepazinies ar līgavas ģimeni. 1900. gada septembrī Bornhaupts atgriezies Rīgā, kur fon Bergmans piedāvājis viņam kļūt par pilsētas slimnīcas 1. nodaļas sekundārārstu no 1901. gada 1. janvāra. Lai pilnveidotos un pateicoties nelieliem iekrājumiem, Bornhaupts pirms darba uzsākšanas 6 nedēļas mācījies operāciju kursus Kēnigsbergā, pēc tam viesojās Heidelbergas klīnikā pie profesora Černī (*Vincenz Czerny*), Freiburgā pie profesora Kraskes (*Paul Kraske*), Frankfurtē pie Mainas pie profesora Rēna (*Ludwig Rehn*), Cīrihē pie profesora Krēnleina (*Rudolf Ulrich Krönlein*), Lozannā pie profesora Rū (*César Roux*) un noslēgumā divas nedēļas ilgi Bernē pie, kā viņš raksta, lielā profesora Kohera (*Emil Theodor Kocher*). Turpmākos trīs gadus viņš ir intensīvi strādājis, daudz operējis, piedalījies ar vairākiem priekšlasījumiem un uzrakstījis vairākus publicētus darbus – par nieru ekstirpācijām [1], par agrīnu apendicīta operāciju [2], par dažām izpausmēm, kas līdzinās aktinomikozei [3].

1902. gada 12. jūnijā viņš apprecējis savu saderināto Helliju van Mārsevēnu un ģimene dzīvojuši nelielā dzīvoklī Šarlotes ielā, kas bijis atvēlēts sekundārārstam. 1903. gada 12. septembrī tur piedzīmusi meita Helga. Šajā laikā papildus dzīvokļa īrei, apkurei, apgaismošanai un uzturam viņš saņēmis mēnesī 100 rubļu atlīdzību, turklāt papildus drīkstējis arī praktizēt ambulatori, konsultējot un pat operēt privātos pacientus šefa Ādolda fon Bergmana privātklīnikā (t. s. Pētersona kundzes privātklīnikā). Tomēr, tā kā fon Bergmans uzskatīja, ka sekundārārsta postenis ir izveidots tādā veidā, lai tas varētu būt pieejams arī citiem jaunākiem kolēģiem, pēc trīs gadiem Bornhauptam bija jāmeklē patstāvīgs darbs. 1904. gada janvārī viņš devās uz Maskavu, kur viņš pieņēma ķirurga amatu Sarkanā Krusta žēlsirdīgo māsu iestādē “Ibērijas kopiena” (*Иверская община*). Janvāra beigās sākās Krievu–japāņu karš. “Ibērijas kopienas” protektore bija lielkņaze Elizabete Fjodorovna, pazīstama kā *Великая Матушка* – Krievijas carienes Aleksandras Fjodorovnas jaunākā māsa, kuru 1902. gadā Krievijas Pareizticīgā baznīca iecēla svēto kārtā. Lielkņaze uzaicinājusi Bornhauptu steidzami izstrādāt lazaretis un tās aprīkojuma projektu 200 ievainotajiem un jau nākamajā dienā pēc projekta apspriešanas uzaicinājusi uzņemt šīs lazaretis vadību. Pēc zināmas vilcināšanās, ko Bornhaupts raksturo kā darbību īsti krieviskā stilā ar neiztrūkstošu vodkas dzeršanu, pankūku un kaviāra ēšanu, 1904. gada 6. februārī ir tik tālu, ka nepieciešamais aprīkojums ticis iekrauts ešelonā un sācies sešas nedēļas ilga ceļš uz Harbinu, kur tajā laikā bijusi gan krievu, gan ķīniešu administrācija. Lazaretis personālu veidoja saimniecības daļas vadītājs, 6 ārsti, bakteriologs¹, 25 māsas un 30 sanitāri, kurus Bornhaupts raksturo kā dzērāju un guļavu bandu, kuri uzreiz protestējuši pret vācisko kārtību (*немецкие порядки*). Harbinā lazaretei ierādīta vieta kavalērijas barakās, kuras vispirms bijis jāizmēž tīras no zirgu un citiem mēsliem, kamēr izveidota lazarete ar ūdensvadu, klozetiem, vannas istabām un vannām. Jau pašā kara sākumā mūsu lazarete izrādījās par mazu un tika palielināta līdz 400 vietām,

¹ Par bakteriologu strādājis Dr. Kizerickis (*Ludwig Gerhard Kieseritzky*), ārsts, militārārsts, gleznotājs un grafiķis.

bet pēc Mukdenas kaujas pat līdz 800 vietām – gan personāls, gan inventārs mums tika sūtīts papildus. Neizticis bez denunciācijām, kas aiz Bornhaupta muguras aizsūtītas lielkņazei, taču par atbildi negaidīti atnākusi pateicības telegramma par labo kārtību un lazaretēs darba rezultātiem, kā arī denunciācijas atsaukums. Protesti pret vācisko kārtību (*немецкие порядки*) izzuduši. 1905. gada rudenī Bornhauptu kopā ar personālu un inventāru atgriezies Maskavā. Par darbu Harbinā viņš ticis apbalvots ar Svētā Staņislava II klases ordeni, kas nēsājams ap kaklu. Tas esot viņa vienīgais Krievijas apbalvojums. Par novēroto kara laikā tapušas vairākas publikācijas – asinsvadu bojājumi un traumatiskās aneirismas Krievu–japāņu karā [4], locītavu šautās brūces Krievu–japāņu karā [5], par šautiem ievainojumiem vēderā Krievu–japāņu karā [6], par asinsvadu ievainojumu ārstēšanu karā [7], par akūto pankreatītu [8], par akūtā pankreatīta ķirurģisko ārstēšanu [9]

Maskavā Bornhauptu uzzinājis, ka jaunuzceltajā Marijas diakonīsu slimnīcā papildus Dr. Fr. Bergam ir nepieciešams vēl viens ķirurgs, tādēļ viņš 1905. gada oktobrī atgriezās Rīgā. Pa ceļam vēl 17. oktobrī viņam Maskavas Universitātē izdevies klausīties rektora profesora Manilova svētku uzrunu sakarā ar Nikolaja II 1905. gada 17. oktobra manifestu par Valsts domes pasludināšanu par galveno likumdevēju, kas dod pilsoņiem vienkāršākās pilsoniskās tiesības. Uzrunu pārtraukuši komunistisko aģitatoru aicinājumi gāzt monarhiju un sākt plašas nekārtības. Atgriezies Rīgā, viņš sajutis līdzīgu noskaņu – visi streikojuši, laukos situācija atgādinājusi karu, bet valdība neesot bijusi gatava kaut ko darīt. Tieši šajā brīdī pēkšņi saslīmis pilsētas slimnīcas direktors *Dr. med. Deibners (Karl Deubner)*, tādēļ Rīgas pilsētas pārvalde norīkojusi Bornhauptu par direktora vietas izpildītāju – līdz ar to tieši viņam uzdots tas “patīkamais” pienākums un uzdevums mēģināt slimnīcā atkal pie strādāšanas piedabūt līdz vājprātam nokaitēto un streikojošo slimnīcas personālu. Viņš rakstījis, ka šis laika posms bijis ļoti pamācošs, – tam, kas vēlas kaut ko mācīties, bet parasti cilvēce sāk mācīties vien tad, kad jārīkojas, un tas ir par vēlu.

1906. gada aprīlī viņš piedalījies Vācijas Ķirurģu biedrības kongresā, kur referējis par locītavu ievainojumiem Krievu–japāņu karā – diskusijā piedalījies arī profesors Ernsts fon Bergmans (*Ernst von Bergmann*). No 1906. gada viņš Marijas diakonīsu slimnīcā pievērsies plašai ķirurģiskajai darbībai, t. sk. galvas un muguras smadzeņu operācijām. Par to liecina viņa šajā laikā tapušās publikācijas – par *Angulus pontocerebellaris* tumoru ķirurģisko ārstēšanu [10], Ferstera operācija (laminektomija un mugurējo sensitīvo saknīšu pārdalīšana spastisko parēžu gadījumā) [11], par apakšējās dobās vēnas sānu sašūšanu [12], par ķirurģisko ārstēšanu traumatiskās epilepsijas gadījumā [13], par epilepsijas ķirurģisko ārstēšanu [14], kā arī vēlāk publicētie cistas ķirurģiskās ārstēšanas rezultāti smadzeņu sānu vēderiņā [15]. Šajā periodā viņš gandrīz katru gadu apmeklējis Vācijas Ķirurģu biedrības kongresus Berlīnē, kur apmeties pie sava drauga profesora Ādolfa Brentano, ar kuru sadraudzējies jau Harbinā Krievu–japāņu kara laikā, kur viņš bijis Sarkanā Krusta vācu lazaretēs galvenais ārsts, kuru Vācijas valdība bija atvēlējusi krievu ievainotajiem. Augusti arī Bornhaupta privātprakses popularitāte. Viņš apraksta arī kādu gadījumu, kad piekritis braukt konsultēt kādu pacienti Krievijas Impērijas Akmoļinskas apgabalā, kas pašlaik aptuveni atbilst Omskas apgabala dienviddaļai. Ceļojums no Pēterburgas ar Sibīrijas ekspresi ildzis sešas dienas, bet tālāk deviņas dienas turpinājies ragavās, kurām ik pēc 20 verstīm mainīti zirgi, ar apmaldīšanos

lielā salā un sniega vētrā, lai atrastu pacienti pēc žultsakmeņu lēkmes pie pilnas veselības. Atpakaļceļš bijis veiksmīgāks, jo ildzis vien 11 dienas, no kurām trīs sniega vētras dēļ pavadītas netīrā zemnieku būdā.

1907. gada 28. februārī piedzimis viņa pirmais dēls Leo Kārlis Vilhelms, bet 1908. gada 28. augustā otrais dēls Volfgangs Oto.

1910. gadā Rīgas pilsētas pārvalde iecēlusi viņu par ķirurgiskās nodaļas vadītāju Džeimsa Armitsteda bērnu slimnīcā, kur viņam nācies daudz operēt bērnus, turklāt darīt to īpaši saudzīgi un ar minimālu asins zudumu. Šeit viņš aizsācis totālās barības vada aizvietošanas plastikas bērniem pēc barības vada striktūras pēc apdegumiem ar sārmiem vai skābēm – par to liecina viņa publikācija 1919. gadā par diviem pabeigtiem barības vada aizvietošanas operāciju ķēdes gadījumiem [16]. Šajā laikā mājsaimniecībās par tīrīšanas līdzekli bieži izmantoja augstas koncentrācijas nātrija sārmu – t. s. ziepju zāles, kuras nejauši iedzēra bērni. Sārms barības vada pirmajā fizioloģiskajā sašaurinājumā izraisīja t. s. kolikvācijas nekrozi, proti, barības vada audi saira un izveidojās videnes iekaisums, kas bieži beidzās letāli. Lai glābtu bērnu no drošas nāves, Bornhaupts ieviesis barības vada pārdalīšanu un tā aborālā gala iešūšanu kakla kreisajā pusē, izveidojot fistulu uz āru [17]. Kopā ar savu asistentu Reiholdu Girgensonu (*Reinhold Girghensohn*) gan Marijas diakonīsu slimnīcā, gan bērnu slimnīcā viņi izstrādājuši totālās antetorakālās barības vada aizvietošanas operāciju, kas sastāvējusi no vairākiem secīgi veikto operāciju posmiem, starp operācijām praktizējot 6–12 nedēļas ilgus atlabšanas periodus, kas samazinājuši kopējās plastikas risku [18].

1914. gada aprīlī Bornhaupts piedalījies starptautiskā ķirurgu kongresā Ņujorkā, uz kuru vairums Eiropas ķirurgu devušies deviņas dienas ilgā ceļojumā no Hamburgas ostas ar tvaikoni “Imperators”, uz kura bijuši lieliski apstākļi un labs ēdiens. Interesanti, ka šajā kongresā nav piedalījies neviens angļu ķirurgs. Vislielākos panākumus guvis profesors E. Leksers (*Erich Lexer*)², kurš demonstrējis vairāk nekā 200 diapozitīvu par viņa veiktām plastiskās ķirurgijas operācijām. Pēc kongresa bijusi divas nedēļas ilga ekskursija ar vilcienu pa Ziemeļameriku – Filadelfiju, Baltimoru, Čikāgu, Minesotu, Niagāras ūdenskritumu, Vašingtonu, Bostonu un atpakaļ uz Ņujorku. Minesotā viņi uzskavējušies trīs dienas brāļu Meijo (*William and Charles Mayo*) klīnikā, kur bijis iespējams ik dienas novērot 35–38 operācijas sešās operāciju zālēs un iepazīties ar elektriski darbināmām iekārtām un modernu slimnīcas darba organizāciju.

Pasaules karam sākoties, nesen uzceltajā 2. pilsētas slimnīcā Āgenskalnā tika iekārtota lazarete ievainotajiem karavīriem, bet lazarete ievainotajiem virsniekiem – baroneses Adas Firkas (*Ada Fircks*) privātklīnikā Rīgā, Slokas ielā 31. Pilsētas pārvalde nominējusi Bornhauptu par šo abu pilsētas lazarešu galveno ārstu. Lai arī Nikolajs II bija stingri pavēlējis krievu armijai 1915. gada oktobrī par katru cenu ieņemt Jelgavu, tomēr arī šis pēc skaita trešais uzbrukums nebija veiksmīgs un ticis ar lieliem zaudējumiem 28. oktobrī (10. novembrī pēc jaunā stila) atsists. Daudzi smagi ievainotie – pārsvarā jauni sibīrieši – vesti uz lazareti, kur tie apkopti

² Profesors Ēriks Leksers (1867–1937) tiek uzskatīts par vienu no mūsdienu plastiskās ķirurgijas pamatlicējiem.

Attēls. Virsnieku lazaretēs personāls 1915. gadā Rīgā uz Slokas un Mārtiņa ielas stūra. L. Bornhaupts stāv labajā pusē

un operēti, tādēļ 29. oktobra rītā pārgurušais personāls tik tikko ticis galā ar sakopšanu un tīrīšanu, kad ap plkst. 10 ieradusies Viņa Ķeizarišķā Augstība Nikolajs II. Vispirms Bornhaupts izrādījis ķeizaram un troņmantniekam Aleksejam zāli, kurā gulējuši gan smagi ievainotie, gan tikko operētie, gan arī mirstošie – tā kā troņmantnieks bijis 12. Austrumsibīrijas reģimenta pavēlnieks un daļa ievainoto bijuši no šī reģimenta, tad ievainotie kareivji no aizkustinājuma raudājuši. Pēc tam kad Bornhaupts izstāstījis par katra ievainojuma veidu un smagumu, cars ievainotajiem izdalījis Svētā Jura krustus, taču viņa sejas izteiksme un izturēšanās šķitusi visai tāla no notiekošā – kareivjiem cara attieksme bijusi jānojaus pilnīgā klusumā. Tikai elektriskā kartupeļu mizojamā mašīna manāmi iepriecinājusi monarhu, un viņa sejā uzausis smaids tajā brīdī, kad viņi abi ar dēlu modernajā slimnīcas virtuvē priecājušies par mašīnā lēkājošajiem kartupeļiem. Apbrīnota tikusi arī operāciju zāle.

1916. gada 1. (14.) jūlijā Bornhaupts kļuvis par 1. pilsētas slimnīcas 2. ķirurģiskās nodaļas virsārstu un vienlaikus direktora vietnieku, bet viņa vietā bērnu slimnīcā iecelts *Dr. med.* Reinholds Girgensons. Bornhaupts darba diena sākusies deviņos no rīta 1. slimnīcā, pēc tam ceļš veda uz lazareti 2. slimnīcā, pusdienlaikā ap plkst. 14–15 viņš aprūpējis slimos un ievainotos Marijas diakonīsu slimnīcā (*Die Marien-Diakonissenanstalt zu Riga*), bet vakarā ap 18–19 viņš skatījis ievainotos virsniekus Adas Firsas privātklīnikā. Novērojot ievainojumus, viņš konstatējis, ka apvalka lodes, kuras audos saplacinājās, atstāja smagākus ievainojumus nekā t. s. humānās lodes, kuras atstāja mazas ieejas un izejas atveres, cilvēku tikai ievainojot. Ievainojumos ar plašiem audu bojājumiem asiņošanas apstādīnāšanai ieteikta brīva muskuļa lēvera plastika [19]. Šādos audos ātri veidojās infekciozi sarežģījumi un

gāzes gangrēna, tādēļ taktikā prevalēja šauto brūču plaša atvēršana – par to Bornhaupts ziņojis krievu militāro ārstu kongresā 1917. gadā [20].

1917. gada 26. augustā notika pirmās Rīgas domes vēlēšanas, kas Latvijas teritorijā ir pirmās demokrātiskās vēlēšanas, kurās uzvarējuši kreisie. Skaistie plāni gan nav tikuši realizēti, jo vācu karaspēks atjaunojis uzbrukumu un 3. septembrī ieņēmis Rīgu. Lazaretēs pirms tam jau evakuētas, bet vācieši izmantojuši tikai vācu lazareti, tādēļ Bornhauptam vairs nav bijis jāveic militārā ārsta darbs. Kā Rīgas pilsētas uzticības padomes loceklim viņam gan iznācis ne vienu reizi vien cīnīties ar vācu militārajiem ierēdņiem par to, kā slimnīcu apgādāt ar uzturu. Viņaprāt, pretstatā tam garam, kas valdījis starp frontes kareivjiem, aizmugures dienestos dominējusi vien iedomība, demoralizācija un spekulācija, kas arī vēlāk kļuvušas par sagrauves iemeslu. Tirdzniecības un pārvietošanās ierobežojumu dēļ okupētajā Rīgā pakāpeniski viss esot apstājies – iedzīvotāji cietuši visos jautājumos, cenas kāpušas, trūcis kurināmā, tādēļ 1918. gada 1. augustā slēgta Marijas diakonišu slimnīca, 1. septembrī Pētersona kundzes privātklīnika; Bornhaupts privātprakse sašaurinājusies un ierobežoti turpinājies viņa darbs vien 1. pilsētas slimnīcā. Pēdējie Ziemassvētki 1918. gadā Rīgā svinēti neskaidrās nākotnes nojautās, bet jau 25. decembrī kļuvis skaidrs, ka vācu armija atdos Rīgu boļševikiem, 40 Rīgas uzticības padomes locekļiem piedāvājot iespēju naktī no 27. uz 28. decembri ar speciālu vilcienu doties uz Vāciju. Sniegputenī un salā ap diviem naktī trešās klases vagonā ar izsistu logu viņa ģimenei izdevies atrast vietu un sācies ceļš uz Berlīni un tad tālāk uz Lībeku, kur viņi viesmīlīgi izmitināti kādā kūrmājā. Pēc sešām nedēļām tur atnākusi pilnīgi izlaupītā bagāža, kas drēbju un citu vērtslietu vietā bijusi piebāzta ar vecām avīzēm. Bornhaupts raksta, ka viņš bija palicis bez naudas un arī burtiski bez biksēm. Bornhaupts sieva ar trīs bērniem devusies uz Amsterdamu, bet viņš pieteicies Baltijas landesvērā Liepājā. Dodoties turp, Berlīnē 1919. gada janvārī viņš piedzīvojis arī Spartaka savienības sacelšanos, kas tikuši apspiesta trīs dienu laikā. Bornhaupts sīkāk neraksta par notikumiem Liepājā līdz 1919. gada maijam, taču min, ka divos naktī uz 22. maiju sācies plašs triecienuzbrukums Lielupes frontē, bet ap diviem dienā viņa pakļautībā esošās sešas sanitārās automašīnas jau pārbraukušas Rīgā pa dzelzceļa tiltu un tirgus laukumā tikuši savākti smagi ievainotie. No mājām vēl šur tur esot šauts, bet pāris artilērijas šāviņu no Torņakalna puses visu šaušanu apklusinājuši un pilsēta esot bijusi no boļševikiem iztīrīta. Ievainotie aizvesti uz 1. pilsētas slimnīcu, kur visi ārsti bijuši uz vietas. Tiesa, kāds no mūkošajiem boļševikiem nomaldījies šāviens esot ievainojis gurnā viņa kolēģi, kurš pēc dažām dienām miris.

Tā kā landesvērs nonācis Latvijas armijas pakļautībā, Bornhaupts no tā izstājies, jo nav vēlējis atbalstīt Latvijas neatkarību, devies prom no Rīgas un kļuvis par pulkveža Virgoļiča korpusa ārstu, kas kopā ar Bermontu-Avalovu bruņojās cīņai ar boļševikiem. Šo savas dzīves periodu viņš atceras kā pašu drūmāko, jo gan Bermonts, gan Virgoļičs esot bijuši garīgi aprobežoti cilvēki, pilnīgi nepiemēroti vadītāji un tukšu salmu kūlēji. Tik zemu kritušā sabiedrībā viņš neesot pabijis ne līdz tam, ne arī vēlāk. Kā jau bijis sagaidāms, visa ņemšanās 1919. gada beigās pilnībā beigusies un visi vācieši transportēti uz Berlīni. Viņam izdevies nokļūt pie drauga profesora Ādolfā Brentano (*Adolf Bretano*), kurš viņu teju vairs nav atpazinis pēc šiem “patriotiskajiem varoņdarbiem” saplēstajās skrandās, kurās kauns bijis

uz ielas rādīties, bet “Bermonta nauda” nav bijusi pat plika graša vērtā. Brentano un viņa sieva, ne vārda nesakot, augstsirdīgi nopirkuši viņam apģērbu, kurpes un palīdzējuši doties uz Amsterdamu pie ģimenes, kur viņš nonācis 1919. gada 18. decembrī. Vēl Berlīnē viņš mēģinājis pieteikties par ķirurgu Štetīnē un, lai arī atzīts par labāko pretendentu, noraidīts, jo nav bijis Vācijas pilsonis.

Amsterdamā Bornhaupt pieņēmis lēmumu doties uz Holandes kolonijām Indonēzijā, tas bija iespējams, jo viņa sieva bija holandiešu. Sievas brālis aizdeva 6000 guldeņu uz 6% gadā, lai varētu aizceļot un iekārtoties. 1920. gada 3. aprīlī ar sievu un trīs bērniem 3. klasē viņš uzkāpis uz kuģa “Princese Juliāna”, lai dotos mēnesi ilgā ceļā, un pat nav īsti zinājis, kurā no ostām izkāps. Tā kā Medanā Sumatras salas austrumu karstā kādā privātklīnikā strādājusi viņa sievas jaunākā māsa, tad tur arī izkāpuši 1920. gada 5. maijā. Laimīgas sagādīšanās dēļ jau 15. maijā viņš strādājis *Limah Poeloe* slimnīcā, kas malaiziešu valodā nozīmējis ‘piecdesmit’, un centies tajā saprasties. Viņam par brīvu ierādīts dzīvoklis un nopirkta automašīna – atlīdzība bijusi 250 guldeņi, bet auto uzturēšanai un atmaksāšanai papildus maksāti 1250 guldeņi, līdz ar to varējies kaut kā iztikt, lai nostātos uz kājām. Privāti ārsti pelnījuši pat 5000–6000 guldeņu mēnesī un nodarbojušies ar darījumiem biržā. Drīz atklājies, ka Bornhauptam 46 gadu vecumā jāatkārto ārsta eksāmens, jo viņa Harkovas diploms nav atzīts. Pirms tam nācies ļoti daudz ko apgūt no jauna, piemēram, tropu infekcijas, malārijas un amēbu dizentērijas ārstēšanu, – pirms eksāmena viņam piešķirts divu mēnešu atvaļinājums ar pusi algas un atļauts joprojām dzīvot doktorātā. Lai ar starpgadījumiem, tomēr eksāmens nokārtots, un tas ļāvis viņam praktizēt visā t. s. Nīderlandes Indijā, taču ne Holandē. Tā kā Sumatras salā neesot bijusi vidusskola bērniem, 1921. gadā viņš uzņēmis valsts norīkota ārsta amatu Semarangā Javas salā. Sākumā strādājis poliklīnikā, kur nodarbojies pārsvarā ar ādas slimību ārstēšanu un saņēmis 400 guldeņu mēnesī. Ārsti no Eiropas uz kolonijām devušies galvenokārt ātras peļņas nolūkā, tādēļ te bijusi augsta personāla mainība. Tā sanācis, ka visai drīz viņam paveicies atsākt operēt – operāciju zāle gan bijusi zem klajas debess un lietota tikai sānu gaisma, jo virsgaismas izmantošana tropisko lietavu dēļ neesot bijusi atrisināta. Viņa šefs, kāds ķīniešu izcelsmes ārsts, pieaicinājis Bornhauptu pie slimnieka, kuram bijis smags ielaists strutains gonīts ar nekrotiskiem perēkļiem. Viņš, apzinoties, ka slimnieks noteikti nepiekritīs amputācijai, bet paliatīvi pasākumi nepalīdzēs, ieteicis radikālu risinājumu – izšķirties par ceļa locītavas rezekciju. Ķīnietis piedāvājis Bornhauptam to arī realizēt, un Bornhaupt rezekciju arī veikli īstenojis, jo kara ārsta pieredze smagu ievainojumu ārstēšanā viņam bijusi pietiekama. Šāds praktiskās varēšanas eksāmens palīdzējis Bornhauptam atsākt strādāt par ķirurgu. Vēl pēc neilga perioda viņš kļuvis arī par slimnīcas direktora vietas izpildītāju un saņēmis jau 1000 guldeņu, kas bijis jau pietiekami pieticīgai dzīvošanai un pat nelielai atlicināšanai. 1921. gada maijā Bornhaupt no kāda Krievijas ebreju tautības ārsta Dubinska, kas ar panākumiem praktizējis Surabajā un, iekrājis lielu īpašumu, devās atpakaļ uz Itāliju, atpircis praksi ar šādiem noteikumiem – pirmie 3000 guldeņu mēnesī piederējuši viņam, bet par summu virs 3000 guldeņu divus gadus ilgi katru mēnesi bijis jāmaksā 60%. Tūdaļ sācies intensīvs darbs, jo gandrīz katru nakti 2–3 reizes zvanījis telefons, ap 7 no rīta viņš apmeklējis pacientus privātklīnikā, no 8 līdz 11.30 bijusi pieņemšana mājās, tad līdz plkst. 17 apmeklējis slimniekus mājās, līdz septiņiem, citreiz astoņiem

atkal pieņemšana un atkal mājas vizītes, nereti līdz 23.30. Tā tas turpinājies līdz 1929. gadam, kad Bornhaupts kļuvis 55 gadus vecs un pakāpeniski sācis nedaudz samazināt savas prakses tempu.

Surabajā esot bijuši 8 ķirurgi – 7 praktizējuši privāti, bet tikai 1 bijis sabiedriskās slimokases atalgots, kopā 75 ārsti. Katoļu slimnīcā bijušas 50 gultas vietas, bet privātklīnikā, kurā operējuši visi ķirurgi, augstākais, 75. Katrs ķirurgs lūkojies uz pacientu teju vai kā uz medījumu. Turklāt iedzimtie domājot atšķirīgi – viņi nebūt nepiekrītot ķirurģiskai ārstēšanai, bet gan cerot uz medikamentozo. Smagākas slimības gadījumos viņi apstaigājot 5–6 ārstus, iegādājoties ordinētās zāles un tad tās visas mēģinot salīdzināt, no kurām viņiem paliekot labāk. Tā arī Bornhaupts uzskata, ka no ķirurga pārtapis par sliktu internistu, kurš ar auto un medikamentu kastī traucas pa pilsētu un veic hinīna un emetīna injekcijas pret malāriju un amebiālo dizentēriju. Katra vizīte ienesot 5 guldeņus, bet injekcija – 10. Tā kā ne visiem iedzīvotājiem ir nauda, lai uzreiz norēķinātos, liela daļa paliekot parādā. Līdz ar to esot arī veikli ķīmieši, kuri par atrunātiem procentiem palīdzot ar laiku parādus nolīdzināt.

Neierasta problēma Javas salā bijuši smagas un ielaistas gonorejas slimnieki, kuriem prostatā *per rectum* bija taustāmi nelieli abscesi. Tos dažreiz varējis izmasēt – izdalījušās strutas, kurās mikroskopiski varējis redzēt leikocītus un gonokokus. Jauni vīrieši, kuri vēlējās precēties un radīt bērnus, nevarēja no šīs problēmas izārstēties. Lai radikāli izārstētu šādus ielaistus gadījumus, Bornhaupts bija sācis veikt perineālas incīzijas ar tamponēšanu, kuras lielākoties bijušas veiksmīgas. Taču vienā gadījumā nedēļu pēc operācijas izveidojusies fistula no uretras uz taisno zarnu, kuru viņš pieņēma par savu neuzmanības kļūdu sliktā apgaismojuma un redzes pavājināšanās dēļ. Sākumā fistula bijusi neliela, bet tad kāds cits kolēģis, rīkodamies nekoleģiāli un solot tikt ar šo problēmu galā divās nedēļās, kateterizējot pārplēsis audus, tāpēc izveidojies milzīgs audu defekts starp urīnprūsi, taisno zarnu un incīzijas vietu. Bornhaupts sūtījis pacientu uz Vāciju un uzņēmies segt visus izdevumus – pacients atgriezies pēc diviem gadiem pēc pārciestām daudzām operācijām, taču impotents, smagā depresijā un ar vēlmi atriebties. Bornhaupts atbilstoši solītajam sedzis 30 000 guldeņus. Gadījums beidzies traģiski – pacients nošāvis. Pēc kādām dienām Bornhaupts saņēmis īsu pacienta pirmsnāves atvainošanās vēstuli, bet arī vācu kolēģa ar jūtamu augstprātību rakstītu izrakstu, norādot uz rupjām ārstējošā ārsta kļūdām. No tā, cik ļoti daudz vietas Bornhaupts savā autobiogrāfijā veltījis šī viņa mūža nelaimīgākā pacienta slimības gaitas aprakstam, var saprast, cik ļoti viņš šo situāciju pārdzīvojis un cik svarīgs viņam bijis princips *primum non nocere*.

Savā autobiogrāfijā viņš ar neslēptu rūgtumu raksta, ka tās vērtības, ar kurām viņš studējis un aizrautīgi strādājis par ķirurgu Rīgā, sabrukušas 1919. gadā, bet ārsta darbs kolonijā reducējies vien par naudas ieguves avotu – saaukstēšanās, sāpes vēderā, vemšana, caureja un histērijas lēkmes ārstēšana ar injekciju vai bez tās. Tas zināmā mērā līdzinājies spaidu darbam, lai bērniem būtu nākotne Holandē. Savu dzīvi līdz 1898.–1919. gadā viņš veltījis ķirurga mākslai, pēc tam eksistējis – cīnījies par savu un savu bērnu eksistenci. Ceļotājam vienmēr esot iespēja atgriezties dzimtenē, taču izceļotājs visur esot vien svešinieks.

Savas autobiogrāfijas nobeigumā [21], kura parakstīta ar 1932. gada 20. martu, Leo Bornhaupts plaši apraksta savus politiskos uzskatus, kuri ir tuvi nacionālsociālisma idejām Vācijā, un norāda, ka jūtot vecuma tuvošanos, milzīgā karstumā ātri nogurstot, pasliktinoties redze, bijusi jau arī sirdslēkme, tādēļ stundas brauciena attālumā no Surabajas, kalnos, kur vēsāks, viņš uzcēlis nelielu koka mājiņu, kuru nosaucis par Rīgu un pie kuras esot izkārtis *Fraternitas Rigensis* karogs – zils, sarkans un balts.

Leo Bornhaupts nomiris 1936. gada 30. jūlijā Sumatrā [22].

VĒRES

1. Bornhaupt L. Über *Nierenextirpationen*. Wiener klinische Rundschau, 1902, S. 24, 25, 26.
2. Bornhaupt L. Zur Frühoperation der Apendizitis. Ed.: E.von Bergmann at al. *Archiv für klinische Chirurgie*, 1903, Vol. 70, S. 303–368. Pieejams: <https://archive.org/details/archivfrklinisc01unkngoog>.
3. Bornhaupt L., Kieseritzky L. G. Über einige unter dem Bilde der Aktinomykose verlaufende Affektionen. *Archiv für klinische Chirurgie*, 1903, Vol. 76(4), S. 835–882.
4. Bornhaupt L. O. J. Gefäßverletzungen und traumatische Aneurysmen im russisch-japanischen Kriege. *Archiv für klinische Chirurgie*, 1905, Vol. 77(3).
5. Bornhaupt L. O. J. Die Schußverletzungen der Gelenke im russisch-japanischen Kriege: Vortrag, gehalten am ersten Sitzungstag des 35. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Chirurgie. Abgedruckt in Verhandlungen. 4. April 1906.
6. Bornhaupt L. O. J. Über Bauchschüße im russisch-japanischen Kriege. *Archiv für klinische Chirurgie*, 1907, Vol. 84(3), S. 54–59.
7. Bornhaupt L. O. J. Über die Behandlung der Gefäßverletzungen im Kriege. *St. Petersburger Medizinische Wochenschrift*, 1908, Vol. 87, S. 30–34.
8. Bornhaupt L. O. J. Pancreatitis acuta. *Archiv für klinische Chirurgie*, 1906, Vol. 82(1), S. 76–83.
9. Bornhaupt L. O. J. Zur operativen Behandlung der Pancreatitis acuta. *Deutsche Medizinische Wochenschrift*, 1908, Vol. 22(34), S. 1306–1307.
10. Bornhaupt L. O. J. Zur operativen Behandlung der Brüchenwinkeltumoren. *St. Petersburger Medizinische Wochenschrift*, 1911, Vol. 35, S. 1–3.
11. Bornhaupt L. O. J. Förstersche Operation. *St. Petersburger Medizinische Wochenschrift*, 1911, Vol. 35, S. 3–5.
12. Bornhaupt L. O. J. Seitliche Naht der Vena cava. *St. Petersburger Medizinische Wochenschrift*, 1911, S. 44.
13. Bornhaupt L. O. J. Zur chirurgischen Behandlung der traumatischen Epilepsie. *St. Petersburger Medizinische Wochenschrift*, 1911, Vol. 36, S. 48–52.
14. Bornhaupt L. O. J. Beitrag zur chirurgischen Behandlung der Epilepsie. *Deutsche Zeitschrift für Chirurgie*, Jubileumsband für Dr. med. Adolf von Bergmann, 1915, Vol. 124(1–4).
15. Bornhaupt L. O. J. Hirncyste des rechten Seitenventrikels operativ geheilt. *Zentralblatt für Chirurgie*, 1918, Vol. 24, S. 1052–1057.
16. Bornhaupt L. O. J. Zwei geheilte Fälle von totaler Oesophagoplastik. *Arch. F. Klin. Chir.*, 1919, 111: 315.
17. LVA, A. Bieziņa personīgā lieta Latvijas Universitātē.
18. *Verhandlungen der I Fenno Baltischen Ärztetagung 26.–27.08.1938*. Ser B, Tom XXVII, S. 1–2.

19. Bornhaupt L. O. J. Freie Muskeltransplantation als blutstillendes Mittel. *Zentralblatt für Chirurgie*, 1919, Vol. 32, S. 1102–1105.
20. Bornhaupt L. O. J. *Gasgangren und Malignes Oedem (russisch)*. Verhandlungen der russischen Militärärzte in Pleskau, 1917.
21. Bornhaupt L. O. J. Lebensgeschichte. Geschrieben fuer die Gesellschaft praktiseher Aerzte in Riga / Livland. 1931–1932. In Soerabaia / Java, Nederl. Oost Indie. LVVA, 3981. f., 1. apr., 74. l.
22. Dr. Leo Bornhaupt zum Gedächtnis. *Rigasche Rundschau*, 1936, Vol. 194(6).

Summary

One of the most outstanding surgeons who actively worked in Riga at the late 19th century and early 20th century was Leo Bornhaupt. His life reflected the historical events – Boer wars in Africa, the 1905 revolution, the Russo-Japanese War, World War I, Latvian Liberation Struggle and Bermont's campaign, where he was involved to a greater or lesser extent. His work before the 1919 was dedicated to the art of the surgeon but subsequently, in Sumatra and Java, it resembled the struggle for existence.

Keywords: *history of medicine, James Armitstaed Childrens Hospital, late 19th and early 20th century, Riga, Riga 1st Hospital, surgeon Leo Otto Johan Bornhaupt.*

Latvijas Universitātes Zooloģijas muzejs *University of Latvia Museum of Zoology*

Andris Piterāns

E-pasts: mobil@inbox.lv

Uģis Piterāns

Latvijas Universitātes Zooloģijas muzejs
Kronvalda bulv. 4, LV-1010
E-pasts: ugis.piterans@lu.lv

1919. gada 28. septembrī – Latvijas Universitātes (tolaik Latvijas Augstskolas) dibināšanas dienā – tika atklāta arī Matemātikas un dabaszinātņu fakultāte. Fakultātes Dabaszinātņu nodaļas paspārnē 1920. gadā izveidoja Sistemātiskās zooloģijas un Salīdzināmās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūtu. Tieši šajos institūtos savākie eksponāti un kolekcijas ir vēlāk izveidotā LU Zooloģijas muzeja pamats. Lai gan daļa muzeja eksponātu ir daudz vecāki (pārņemti no citiem, eksistēt beigušiem muzejiem), par reālu muzeja izveides sākumgadu jāuzskata tieši 1920. gads.

Atslēgvārdi: Latvijas Universitāte, Naums Lebedinskis, Embriks Strands, Nikolajs Tranzē, zooloģija.

Saīsinājumi

LA	Latvijas Augstskola
LLA	Latvijas Lauksaimniecības akadēmija
LOB	Latvijas Ornitoloģijas biedrība
LOC	Latvijas Ornitoloģijas centrāle
LPSR	Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
LU	Latvijas Universitāte
LVU	Latvijas Valsts universitāte
MDF	Matemātikas un dabaszinātņu fakultāte
PSRS	Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
RMI	Rīgas Medicīnas institūts
RPI	Rīgas Politehniskais institūts
SAEZI	Salīdzināmās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūts
SZI	Sistemātiskās zooloģijas institūts
ZA	Zinātņu akadēmija
ZM	Zooloģijas muzejs
ZTVM	Zinātņu un tehnikas vēstures muzejs

Latvijā ir daudz muzeju, bet vai zināt, kurš muzejs Latvijā veltīts vienīgi zooloģijai? Nē, tas nav Latvijas Dabas muzejs. Tajā ir gan zooloģijas, gan entomoloģijas nodaļa, bet šis muzejs nekad nav saukts par zooloģijas muzeju. Vienīgais tāds ir **Latvijas Universitātes Zooloģijas muzejs**.

Tā vēsturi tieši vai netieši veidojuši daudzi izcili ne tikai Latvijas, bet visas pasaules mēroga zooloģi. Viņi ir strādājuši muzeja tapšanā nozīmīgās institūcijās, vai arī muzejā glabājas viņu savāktās kolekcijas. Daudzi no viņiem savas zināšanas nodevuši Latvijas Universitātes studentiem, kuri paši vēlāk kļuvuši par pasniedzējiem un ievērojamiem zooloģiem. Tāpēc ir laiks atskatīties uz šī muzeja gandrīz simts gadus seno vēsturi un pastāstīt par cilvēkiem, kuriem bijusi liela nozīme pašreizējā muzeja tapšanā.

Vispirms nedaudz par Latvijas Universitāti [1]. 1919. gada 8. februārī (šo datumu padomju okupācijas gados atzīmēja kā universitātes dibināšanas dienu) tajā laikā pie varas nākusī lielnieku padomju valdība ar Pēteri Stučku priekšgalā parakstīja dekrētu par Rīgas Politehniskā institūta (turpmāk RPI, dibināts 1862. gadā, līdz 1896. gadam Rīgas Politehnikums) likvidēšanu, lai uz tā bāzes dibinātu Latvijas Augstskolu (turpmāk LA) ar izglītību latviešu valodā. Tomēr LA atklāšana notika tikai 1919. gada 28. septembrī, pēc tam, kad kontroli pār Rīgu atguva Kārļa Ulmaņa Pagaidu valdība. 1923. gada 28. martā Latvijas Republikas Saeima apstiprināja Augstskolas Satversmi un piešķīra augstskolai Latvijas Universitātes (turpmāk LU) nosaukumu.

Vienlaicīgi (1919. gada 28. septembrī) LA paspārnē tika izveidota Matemātikas un dabaszinātņu fakultāte (turpmāk MDF). Šīs fakultātes Dabaszinātņu nodaļa ir uzskatāma par pašreizējās Bioloģijas fakultātes priekšteci. 1920. gadā fakultātes Dabaszinātņu nodaļas paspārnē izveidoja **Sistemātiskās zooloģijas institūtu** (turpmāk SZI) [2] un **Salīdzināmās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūtu** (turpmāk SAEZI) [3]. Tieši šajos institūtos (it īpaši jau SZI) savāktie eksponāti un kolekcijas ir vēlāk izveidotā **LU Zooloģijas muzeja** (turpmāk ZM) pamats. Lai gan daļa muzeja eksponātu ir daudz vecāki (pārņemti no citiem, eksistēt beigušiem muzejiem), par reālu muzeja izveides sākumgadu jāuzskata tieši 1920. gads.

Pirmais tika izveidots SZI (līdz 1923. gadam tas saglabāja veco nosaukumu – Zooloģijas kabinets), kuru vadīja (1920–1921) bijušais RPI profesors, vācbaltu zooloģis **Gvido Šneiders** (*Guido Alexander Johann Schneider*).

Gvido Šneiders dzimis 1866. gada 30. septembrī Rēvelē (*Reval*) (tagadējā Tallina). Pēc Rēveles Valsts ģimnāzijas beigšanas (1886) viņš Tērbatas (*Dorpat*) Universitātē (1886–1891) studēja medicīnu un zooloģiju. Pēc tam strādāja Neapoles Zooloģiskajā stacijā (1896–1897), vadīja Sevastopoles Bioloģisko staciju (1897–1900) un bija Izglītības ministrijas darbinieks Sanktpēterburgā (1900–1907). No 1907. līdz 1918. gadam viņš bija pasniedzējs (no 1911. gada profesors) RPI. Pēc RPI pārveidošanas par LA neilgu brīdi (1920–1921) vadīja Zooloģijas kabinetu, pēc tam strādāja (1921–1923) Tērbatas Universitātē. Kopš 1901. gada G. Šneiders bija Rīgas Dabaspētnieku biedrības (*Naturforschenden Vereins zu Riga*) biedrs. Viņam bija plašas zooloģiskās intereses, t. sk. viņš bija atzīta autoritāte nematožu (*Nematoda*) pētījumos, tāpēc nav brīnums, ka viņam par godu nosauktas nematodes *Chromadorita guidoschneideri* (Filipjev, 1929), *Eleutherolaimus schneideri* Turpeenniemi, 1997 un *Elaeophora schneideri* Wehr & Dikmans, 1935. Viņa vārdā nosaukts arī hidrozojs *Perarella schneideri* (Motz-Kossowska, 1905). Dzīves nogali G. Šneiders pavadīja Zviedrijā un Vācijā (Pozenē (*Posen*, tagad Poznaņa Polijā) un Greifswaldē (*Greifswald*)). G. Šneiders miris 1948. gada 31. maijā Greifswaldē.

Sākumā SZI (arī fakultāte) palika vecajā Politehnikuma ēkā (tagadējā LU galvenā ēka Raiņa bulv. 19), kur dažādu dabaszinātņu kolekciju glabāšanai bija atvēlētas 8 zāles. Institūts pārņēma RPI Zooloģijas un zivkopības kabineta eksponātus un inventāru. 1920. gada 20. maijā inventārs un kolekcijas tika pārvestas uz bijušo pareizticīgo semināra ēku Kronvalda (līdz 1923. gadam – Puškina) bulv. 9, kur sākās no RPI pārņemto eksponātu inventarizēšana un sakārtošana. Tāpēc tieši šo datumu var uzskatīt par pašreizējā LU ZM dzimšanas dienu. Savukārt vairākums citu fakultātes struktūru pārcēlās uz reorganizētā RPI laboratoriju ēku Kronvalda bulv. 4.

Sākoties 1920./21. mācību gadam, sekojot vairākuma tālaika ārvalstu universitāšu paraugam, mugurkaulnieku salīdzinošās anatomijas un sistemātiskās zooloģijas kursi tika sadalīti. Tāpēc no Šveices (Bāzeles) tika uzaicināts ebreju izcelsmes zoologs **Naums Lebedinskis** (*Naum (Nuchim) Gregor Lebedinsky*), kuram tika uzticēts vadīt mugurkaulnieku salīdzināmās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas kursus [3]. Tam loģisks rezultāts bija SAEZI izveidošana. Oficiāli šis institūts dibināts 1920. gada 22. septembrī (atklāts 31. oktobrī) kā **Eksperimentālās zooloģijas un zootomijas institūts** (par SAEZI tas tika pārdēvēts nākamā gada 1. aprīlī).

Naums Lebedinskis [4] – kristītu ebreju cilmes zoologs, dzimis 1888. gada 2. martā Odesā fabrikas direktora ģimenē. Pēc Kijevas komercskolas beigšanas viņš devās uz Šveici, kur 1907. gadā iestājās Cīrihes Universitātes Filozofijas fakultātē, kur specializējās zooloģijā un salīdzināmajā anatomijā. 1913. gadā N. Lebedinskis ieguva filozofijas doktora grādu, kā arī kļuva par Šveices pavalstnieku. 1915. gadā viņš sāka strādāt Bāzeles Zooloģijas institūtā, kur kļuva par privātdocentu (1917). Sākot strādāt Latvijā (1920), N. Lebedinskis apguva latviešu valodu un lekcijas lasīja latviski. Viņš pasniedza mugurkaulnieku salīdzināmo anatomiju un sistemātiku, zooloģiju, evolūcijas teoriju un iedzimtību, embrioloģiju, fenogēnetiku, reģenerāciju un transplantāciju, kā arī dzimuma dimorfismu. N. Lebedinskis sagatavoja un publicēja arī mācību grāmatas studentiem latviešu valodā: “Vispārējā zooloģija un eksperimentālā bioloģija” (1924) [5] un “Mugurkaulnieku salīdzināmā anatomija” (1934–1938) [6]. Viņš publicējis arī ap 60 zinātnisku rakstu. Plaša bija N. Lebedinska sabiedriskā darbība. Viņš darbojās Latvijas Bioloģijas biedrībā, LU Botāniskā dārza draugu biedrībā, bija Cīrihes Dabaspētnieku biedrības biedrs un korespondētājs goda biedrs Rumānijas Vecuma apkarošanas un vecuma pētīšanas institūtā. N. Lebedinska dzīve beidzās traģiski. Sākoties vācu okupācijai, viņu atskaitīja no LU profesūras un atcēla no institūta direktora posteņa (1941). Viņš saņēma rīkojumu pārcelties uz Rīgas ebreju geto. Pazemojuma vietā N. Lebedinskis izvēlējās doties nāvē. 1942. gada 27. martā labprātīgi no indes mira profesora sieva Lea, slimais jaunākais dēls Eduards un profesors pats (pēc citas versijas šī traģēdija notika 1941. gada oktobrī).

Arī SAEZI atradās Kronvalda bulv. 9, kur kopā ar SZI saspiedās 3 istabās. Arī SAEZI pamatfondus veidoja no RPI Zooloģijas un zivkopības kabineta pārņemtie eksponāti un inventārs. Ap 1920. gada Ziemassvētkiem toreizējais SZI direktors prof. G. Šneiders pārcēlās uz Tērbatas Universitāti un SZI vadību (kā direktora v. i.) pārņēma tolaik vēl docents (no 1921. gada – profesors) N. Lebedinskis, vienlaicīgi būdams arī SAEZI direktors.

Pēc vairāku kandidatūru izvērtēšanas 1923. gada maijā par SZI direktoru kļuva no Vācijas uzaicinātais zoologs **Embriks Strands** (*Embrik Strand*), pēc tautības norvēģis, kurš vadīja šo institūtu līdz 1941. gadam. Viņš vienlaicīgi kļuva arī par Hidrobioloģiskās stacijas [7] direktoru. To izveidoja no Zemkopības ministrijas bijušās Hidrobioloģiskās laboratorijas. To ar Ministru kabineta 1924. gada 31. jūlija lēmumu pievienoja LU (pēc kara Hidrobioloģiskā stacija darbību neatjaunoja).

Norvēģu zoologs **Embriks Strands** [8, 9] dzimis 1876. gada 2. jūnijā Buskerudas provinces Oles viensētā. Pēc Kristiānijas (tagad Oslo) Universitātes beigšanas (1897) viņš līdz 1903. gadam kā šīs augstskolas stipendiāts ceļoja pa Norvēģiju un vāca materiālu, galvenokārt zirnekļus un kukaiņus, augstskolas Zooloģijas muzejam (no 1901. gada viņš šeit veica arī muzeja kuratora pienākumus). Pēc tam viņš turpināja studijas Vācijā Marburgas Universitātē. Pēc studijām strādāja Štutgartes, Tbingenes un Frankfurtes pie Mainas muzejos. No 1907. līdz 1922. gadam E. Strands darbojās Berlīnes Karaliskajā Zooloģijas muzejā un no 1912. gada arī Vācu Entomoloģijas muzejā Dālemā. 1922. gada nogalē viņš saņēma uzaicinājumu kļūt par LU profesoru. Pārcēlies uz Latviju, E. Strands kļuva par LU mācībspēku (viņš lasīja lekciju kursus vispārīgajā un bezmugurkaulnieku zooloģijā, sistemātikā un zooģeogrāfijā) un ieņēma arī SZI un nedaudz vēlāk (1924) Hidrobioloģiskās stacijas direktora amatu. 1929. gadā E. Strandam piešķīra Latvijas Universitātes dabaszinātņu goda doktora grādu. Kā pasniedzējs LU viņš nostrādāja līdz pat mūža beigām (1923–1947†). Viņš sarakstīja vairāk nekā 800 zinātnisku darbu, galvenokārt par pasaules zirnekļveidīgo un kukaiņu sistemātiku, kā arī publicēja darbus salīdzināmajā anatomijā, embrioloģijā un hidrobioloģijā. Sākumā lekcijas profesors lasīja vācu valodā, bet vēlāk bija spiests to darīt latviski, jo 1935. gadā LU ārzemju profesoriem izvirzīja prasību lekcijas lasīt latviešu valodā. Lekcijas no vācu valodas tulkoja laborants. Pats profesors latviski neprata, tāpēc stāsta, ka saprast viņa lasītās lekcijas bijis visai grūti. E. Strands bija daudzu biedrību biedrs visā pasaulē, t. sk. arī Rīgas Dabaspētnieku (kopš 1923. gada) un Latvijas Bioloģijas biedrības biedrs. Daudzu valstu zinātnieki, aprakstot jaunus taksonus, nosaukuši tos par godu E. Strandam [10]. Turklāt šajā jomā bijuši visai radoši – *Embrikiola*, *Strandiella*, *strandii*, *embriki*, *embrikiellus*, *embrikstrandellus* u. c. E. Strands miris 1947. gada 3. novembrī Rīgā.

Bez E. Stranda Hidrobioloģiskajā stacijā jau no tās dibināšanas dienas darbojās subasistents (vēlāk (1934) vecākais asistents) **Viktors Ozoliņš** (1924–1937†). Pēc V. Ozoliņa pāragrās nāves viņa vietu ieņēma subasistents (no 1942. gada – jaunākais asistents) **Bruno Bērziņš** (1937–1944). Darbā tika pieņemts arī laborants **Nikolajs Sizovs**.

Viktors Ozoliņš dzimis 1895. gada 15. oktobrī Pāles pagastā. 1927. gadā viņš beidza LU MDF, bet jau no 1924. gada V. Ozoliņš darbojās SZI Hidrobioloģiskajā stacijā. No 1925. līdz 1934. gadam tiešā viņa vadībā tika organizēta Usmas un tam tuvāko ezeru izpēte, kur galvenā uzmanība tika pievērsta ezeru hidrobioloģijai un morfometrijai, kā arī zivju bioloģijai. Interesējās par ūdensērcēm (*Hydracarina*). 1929. gadā V. Ozoliņu iecēla par Teorētiskās un pielietojamās limnoloģijas

starptautiskās savienības pārstāvi Latvijā. Pēc ilgas slimības miris 1937. gada 20. septembrī Rīgā.

Bruno Bērziņš [11, 12, 13] dzimis 1909. gada 18. jūlijā Majoros. Pirmā pasaules kara laikā viņš kopā ar ģimeni tika evakuēts uz Nižņijnovgorodu Krievijā. Pēc kara ģimene atgriezās Latvijā. Pēc Dubultu vidusskolas beigšanas (1927) nākamā gada rudenī iestājās LU MDF. Dažādu iemeslu dēļ studijas pabeigt izdevās vien 1941. gadā. Vēl būdams students, B. Bērziņš kā subasistents sāka darbu LU Hidrobioloģiskajā stacijā (1937–1944). Paralēli viņš strādāja arī Latvijas Lauksaimniecības kamerā par zivkopības un zvejniecības instruktoru. 1944. gadā, ienākot Padomju armijai, B. Bērziņš kopā ar Kārli Princi un vēl dažiem dabaspētniekiem ar kuģīti “Neptūns” devās trimdā no Ventspils ostas pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju [14]. Tur strādāja Lundas Limnoloģijas laboratorijā un Upsālas Universitātē. B. Bērziņš bija viens no pasaules vadošajiem virpotāju (*Rotatoria*) speciālistiem. Viņš zinātnei aprakstījis 5 jaunas virpotāju ģintis, 62 sugas un 41 pasugu. Dažām jaunajām sugām viņš deva nosaukumus, kas saistīti ar Latviju (*vidzemensis*, *latvica*) vai latviešu zinātniekiem (*ozolini* – hidrobiologu **Viktoru Ozoliņu**, *racenisi* – entomologu un ornitologu **Jāni Rāceni** (1915–1980) [15], *neboisi* – entomologu **Arturu Neboisu** (1924–2010) [16], *strandii* – arahnologu un entomologu **Embriku Strandu**, *princisi* – entomologu **Kārli Princi**) [10]. Savukārt par godu viņam nosaukti virpotāji *Lepadella berzinsi* Segers, 1993 un *Testudinella berzinsi* Gillard, 1952. B. Bērziņš miris 1985. gada 5. septembrī Lundā.

Savukārt SZI jau pirms E. Stranda ierašanās un no institūta dibināšanas dienas strādāja (1920–1939) asistents (no 1930. gada privātdocents, bet no 1938. gada – docents) **Nikolajs Tranzē** (*Nikolai Heinrich von Transehe*). Viņš daudz paveica tieši institūta kolekciju papildināšanai. 1925. gadā N. Tranzē SZI paspārnē nodibināja un arī pats vadīja **Latvijas Ornitoloģijas centrāli** [17]. 1921. gadā SZI kā subasistente (no 1939. gada kā privātdocente) sāka strādāt **Olga Trauberga** (1921–1944), bet 1939. gadā no Latvijas aizbraukušā N. Tranzē vietā darbā tika pieņemts subasistents (vēlāk asistents) **Reinis Kampe** (1939–1944).

Nikolajs Tranzē [18, 19, 20, 21] dzimis Jaunbrenguļos (tagadējā Brenguļu pagastā, Valmieras rajonā) 1886. gada 31. jūlijā. Jau skolas gados viņam radās interese par putniem. Domājams, ka lielāko atbalstu savam vaļaspriekam viņš guva no kaimiņa – ievērojamā vācbaltu ornitologa barona **Haralda Loudona** (*Harald Georg Gideon Loudon*, 1876–1959). Laika posmu no 1909. līdz 1918. gadam N. Tranzē pavadīja ārzemēs, mācoties Leipciģas Universitātē, bet vēlāk – dienot armijā. No 1920. līdz 1939. gadam viņš strādāja LU. N. Tranzē darbojās SZI, kā arī lasīja lekciju kursus zooloģijā, ornitoloģijā, mamaloģijā un salīdzināmajā anatomijā. 1936. gadā N. Tranzē sadarbībā ar ārstu Dr. **Reini Sinātu** (1910–1964) [11, 22] publicēja apjomīgu grāmatu “Latvijas putni” [23], ko uzskata par vienu no tālaika nozīmīgākajām grāmatām par putniem. 1939. gada beigās politisku apstākļu dēļ N. Tranzē kopā ar ģimeni un tūkstošiem citu vācu tautības izceļotāju bija spiests pamest dzimteni un pārcelties uz vācu armijas okupētajām teritorijām Polijā. N. Tranzē tolaik bija 53 gadi. Atrazdamies trimdā, N. Tranzē tomēr spēja apkopot uzkrātos materiālus

par Latvijas putniem (faunistiku, izplatību, fenoloģiju), un 1963. gadā (autoram bija 77 gadi) viņš pabeidza rakstīt savu mūža darbu – grāmatu *Die Vögelwelt Lettlands* (“Latvijas putnu pasaule”) [24], kas tika izdota pēc diviem gadiem Hannoverē. N. Tranzē miris 1969. gada 29. septembrī Honeringenā VFR.

1925. gadā pēc Nikolaja Tranzē iniciatīvas SZI paspārnē nodibinātās Latvijas Ornitoloģijas centrāles (turpmāk LOC) [17] mērķis bija “apvienot cilvēkus, kuriem interesēja savvaļas putni, lai kopīgi varētu realizēt ar putnu pētījumiem saistītus pasākumus. Tajā pašā gadā tika uzsākta regulāra putnu gredzenošana, 1934. gadā organizēta 1. Eiropas līgздоjošo balto stārķu uzskaitē Latvijā, kā arī organizēta fenoloģisko datu uzkrāšana, veiktas aptaujas par vairāku putnu sugu novērojumiem un citi pasākumi” [25]. Sekmīgu centrāles darbību veicināja tas, ka to daudzus gadus finansiāli atbalstīja Latvijas Kultūras fonds un Zemkopības ministrijas Mežu departaments [20]. 1939. gada nogalē N. Tranzē bija spiests aizbraukt no Latvijas, un pēc viņa ieteikuma 1940. gada vidū par LOC vadītāju apstiprināja **Kārli Vilku** (1900–1993). 1944. gada rudenī LOC faktiski pārstāja darboties, jo no Latvijas emigrēja lielākā daļa aktīvāko biedru. Emigrēja arī **Bruno Bērziņš**, kurš bija LOC vadītāja vietnieks un faktiski arī arhīva glabātājs (tas atradās SZI), jo K. Vilks tajā laikā dzīvoja un strādāja Jelgavā. Tomēr 1944. gada beigās pirms emigrēšanas, lai paglābtu LOC materiālus, B. Bērziņš arhīvu pārveda uz Dambju mājām Babītes ezera krastā, kur, vienojoties ar saimnieku, noslēpa arhīvu šķūnī [12]. Kad pēc kara LOC mantas no Dambju mājām tika pārvestas uz Rīgu, K. Vilks 1946. gada 15. janvārī parakstīja LOC mantu nodošanas aktu, ar to juridiski pārtraucot LOC darbību un faktiski izveidojot jaunu organizāciju – **Rīgas** (vēlāk – **Latvijas**) **Ornitoloģisko staciju**, kas sākotnēji atradās Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas (turpmāk LLA) pārziņā. Stacija pārņēma visus bijušās Ornitoloģiskās centrāles materiālus un turpināja tās iesākto darbu. Vēlāk Ornitoloģijas staciju pārņēma LPSR Zinātņu akadēmijas (turpmāk ZA) Mežsaimniecības problēmu institūts, bet 1951. gadā to pievienoja Bioloģijas institūtam un vēlāk pārdēvēja par **Ornitoloģijas laboratoriju** [26].

Reinis Kampe dzimis 1910. gada 2. septembrī Priekuļu pagastā. 1939. gadā viņš ļoti sekmīgi pabeidza LU MDF Dabaszinātņu nodaļu, iegūstot dabaszinātņu kandidāta grādu. Viņa kandidāta darbs “Pētījumi par bruņu zivju atlieku iegulumu veidu Latvijas devona smilts iezī” tika novērtēts ar godalgu. LU Ģeoloģijas muzejā ir ap 160 R. Kampes ievāktu paraugu [27]. Savukārt LU ZM glabājas samērā neliela, taču vērtīga viņa ievāktu upespērleņu *Margaritifera margaritifera* kolekcija [28]. Pēc studijām R. Kampe strādāja SZI (1939–1944). Kara beigās viņš emigrēja uz Vāciju, vēlāk dzīvoja ASV. Miris 1994. gada 10. decembrī Kalifornijā.

1926. gadā abi institūti no Kronvalda bulv. 9 pārcēlās uz Alberta ielu 10¹, kur pirms tam atradās J. Landava privātā ebreju vidusskola. Sākotnēji N. Mironova

¹ Padomju okupācijas gados ielu pārdēvēja par Friča Gaiļa ielu (1941, 1944–1990), bet vācu laikā to sauca par *Hartknochstraße* (1941) un *Hollanderstraße* (1942–1944).

komercskolai celto namu universitātes vajadzībām jau 1924. gadā bija nopirkusi Finanšu ministrija. Vispirms (1926. gada martā) uz Alberta ielu 10 pārcēlās SAEZI (uz šo ēku pārcēlās arī pārējie Dabaszinātņu nodaļas institūti), bet rudenī arī SZI (E. Strands, N. Tranzē, O. Trauberga, V. Ozoliņš). SAEZI šajā laikā kopā ar N. Lebedinski (1920–1941) strādāja **Leons Āboliņš** (1920–1944), **Anna Dauvarde** (1922–1935†) un **Valters Meldēris** (1920–1928). Vēlāk institūtā darba gaitas uzsāka **Oto Grotāns** (1929–1944), **Austra Redliha** (1934–1944) un **Jānis Immers** (1936–1944). Īsu brīdi (1935–1936) institūtā strādāja arī vēlāk pazīstamais zooloģis **Egons Tauriņš**. 1927. gadā L. Āboliņš nodibināja un pats vadīja **Dzīvnieku fizioloģijas nodaļu** (1931. gadā izveidoja arī laboratoriju). Viņa vadībā pētījumus veica **Anna Kroģe** (1930–1944, vēlākā L. Āboliņa dzīvesbiedre), kā arī **Anna Bērtiņa** (1938–1944), **Jānis Kazāks** (1938–1944) un **Ivars Jānis Bickis** (1940–1944). SAEZI piederēja arī **Eksperimentālās zooloģijas stacija**, kas atradās Zooloģiskajā dārza teritorijā Mežaparkā.

Leons (Leo) Āboliņš [29, 30] dzimis 1895. gada 17. aprīlī Stāmerienā. Pēc Valkas reālskolas beigšanas viņš Maskavas un Petrogradas Universitātē studēja filozofiju, mākslas vēsturi un dabaszinības. Studijas pabeidza (1921) LU. Jau 1920. gadā viņš sāka strādāt SAEZI (1920–1944). Vēlāk bija LU mācītbspēks (privātdocents (1923), docents (1928), bet 1932. gadā viņu ievēlēja par ārkārtas profesoru). Lasīja lekcijas salīdzināmajā anatomijā, zooloģijā, kā arī eksperimentālajā zooloģijā un fizioloģijā. Sarakstīja mācību grāmatu “Vispārīgā zooloģija” (1930) [31]. No 1938. līdz 1939. gadam L. Āboliņš bija MDF dekāns. 1944. gadā viņš emigrēja uz Zviedriju, kur kopā ar dzīvesbiedri strādāja Aksela Vennera-Grena (*Wenner-Gren*) Bioloģijas institūtā Stokholmā, bet vēlāk kļuva par Upsālas Universitātes Zoofizioloģijas institūta salīdzinošās endokrinoloģijas profesoru. Upsālas Universitāte 1959. gadā L. Āboliņam piešķīra goda doktora grādu. L. Āboliņš strādāja arī Zviedrijas Karaliskās zinātņu akadēmijas Kristinibergas Zooloģiskajā stacijā. Miris 1974. gada 18. janvārī Upsālā.

Viņa sieva **Anna Āboliņa-Kroģe** dzimusi 1905. gada 27. augustā Jaunburtnieku pagastā. 1930. gadā pabeidza MDF Dabaszinātņu nodaļu, pēc tam strādāja SAEZI. 1944. gadā kopā ar vīru emigrēja uz Zviedriju. 1963. gadā Upsālas Universitātē ieguva doktores grādu. Veica pētījumus eksperimentālajā zooloģijā, embrioloģijā un endokrinoloģijā. Mirusi 1997. gada 6. jūnijā Upsālā.

1940. gadā pēc padomju okupācijas reorganizēja arī LU (to sāka saukt par Latvijas Valsts universitāti (turpmāk LVU)). MDF sadalīja Fizikas un matemātikas un **Dabaszinātņu fakultātē**, kurā mācības sākās tā paša gada 1. oktobrī. Tomēr, sākoties Otrajam pasaules karam un ienākot vācu karaspēkam, pārkārtojumi tika pārtraukti. 1941. gada 1. jūlijā tika atjaunots iepriekšējais LU nosaukums, bet jau 1942. gadā to vienkārši nosauca par Universitāti Rīgā (*Universitāt in Riga*). Sākumā mācību un zinātniskais darbs necieta, bet, sākot ar 1943. gada vasaru, tas samazinājās līdz minimumam [27]. Šajā periodā SZI un Hidrobioloģiskās stacijas direktora amatā prof. E. Strandu nomainīja entomoloģis **Kārlis Princis** (1941–1944).

Kārlis Princis [32, 33, 34, 35] dzimis 1893. gada 11. oktobrī Ovišos. Pēc Ventspils reālskolas beigšanas viņš devās uz Pēterburgu, kur iestājās Pēterburgas Kalnu institūtā. Studijas pārtrauca Pirmais pasaules karš, un K. Princis iesauca karadienestā un nosūtīja uz Vladimiras virsnieku skolu. Pēc tam viņš kā virsnieks dienēja 2. Rīgas latviešu strēlnieku pulkā. Pēc strēlnieku pulku izjukšanas K. Princis nokļuva Sibīrijā, no kurienes ar Imantas pulku atgriezās Latvijā. Šeit viņš studēja LU MDF (1922–1927). Vēl būdams students, K. Princis uzsāka skolotāja gaitas. Vispirms viņš bija skolotājs Kļaviņas ģimnāzijā Bauskā, tad Rīgas Jūrmalas ģimnāzijā Dubultos. Līdztekus skolotāja darbam viņš nodarbojās arī ar zinātniskiem pētījumiem. 1934. gadā viņš LU aizstāvēja maģistra, bet vēlāk (1939) arī habilitācijas darbu. 1940. gadā K. Princis kļuva par privātdocentu, un jau nākamajā gadā viņu iecēla par SZI un Hidrobioloģiskās laboratorijas direktoru. 1942. gadā viņš uzņēmās arī Rīgas pilsētas Dabas muzeja direktora pienākumus. 1944. gadā K. Princis bija spiests emigrēt uz Zviedriju, kur ilgus gadus strādāja Lundas Universitātes Zooloģijas institūtā. 1964. gadā Lundas Universitāte piešķīra viņam goda doktora grādu. Latvijā un ārzemēs K. Princis bija pazīstams ar taisnspārņu (*Orthoptera*) pētījumiem. Pēc kara viņš kļuva par starptautisku autoritāti prusaku (*Blattodea*) sistemātikā, un nav brīnums, ka daudzi pasaules zinātnieki jaunas prusaku sugas nosaukuši par godu K. Princim – *princisi*. Pats K. Princis aprakstījis ap 100 jaunu taisnspārņu sugu un 2 dzimtas. Miris 1978. gada 25. martā Vesterosā (Sūrahammarā) Zviedrijā.

Naums Lebedinskis
SAEZI 1920–1942
SZI 1920–1923

Embriks Strands
SZI 1923–1941

Kārlis Princis
SZI 1941–1944

**1. attēls. SZI un SAEZI direktori no 1920. līdz 1944. gadam
(galerijā nav redzams pirmais SZI direktors Gvido Šneiders (1920–1921))**

Kara laikā ēka Alberta ielā necieta, tomēr inventārs jau laikus tika izvests un iekārtas izjauktas. Daļa optikas un vērtīgākās institūtu kolekcijas tika aizvestas uz Salas pagastu (pie Babītes ezera), kur daļa, atrodoties nepiemērotos glabāšanas apstākļos, tika bojāta vai pat neatgriezeniski zaudēta.

Dažādi dzīve izvērās institūtu darbiniekiem. Jau 1939. gadā lielākā daļa vācu izcelsmes pilsoņu bija spiesti izceļot uz Vāciju, tāpēc 1939. gadā aizbrauca N. Tranzē, bet 1941. gadā, ienākot vāciešiem, traģiski dzīve beidzās prof. N. Lebedinskim. Savukārt daudzi mācībspēki un darbinieki (piemēram, B. Bērziņš, L. Āboliņš, J. Immers, O. Grotāns, I. J. Bickis, K. Princis, R. Kampe), bēgot no padomju varas represijām, 1944. gadā emigrēja uz ārzemēm.

1944. gada oktobrī, Rīgā ienākot Sarkanajai armijai un atjaunojoties padomju režīmam, LVU fakultāšu struktūra tika pārveidota pēc Maskavas Valsts universitātes parauga. 1944. gadā no jauna izveidotajā tagad jau **Bioloģijas fakultātē**¹ uz SZI un SAEZI bāzes tika izveidota **Zooloģijas katedra**². Šajā laikā katedru (tās pārziņā bija arī no abiem institūtiem pārņemtās kolekcijas) vadīja (1944–1948) docente **Olga Trauberga**.

Olga Trauberga dzimusi 1894. gada 10. septembrī Ēveles pagastā. Pēc ģimnāzijas beigšanas Porhovā (Pleskavas guberņā) mācījās Stebuta lauksaimniecības kursos Petrogradā (1912–1917), pēc tam strādāja par skolotāju Krievijā. Pēc atgriešanās Latvijā viņa pabeidza LU MDF Dabaszinātņu nodaļu (1926). Jau 1921. gadā sāka strādāt SZI. Viņa vadīja praktiskos darbus zooloģijā. Atšķirībā no daudziem citiem, O. Trauberga pēc kara palika Latvijā un bija pirmā Zooloģijas katedras vadītāja (1944–1948). 1948. gadā viņa no darba katedrā aizgāja. Sarakstīja grāmatas “Praktiskie darbi zooloģijā studentiem” (1933) [37] un kopā ar vīru **Jūliju Traubergu** (1897–1961) “Zooloģija vidusskolām” (1927) [38], kas izdota atkārtoti. Pētīja tripšus (*Thysanoptera*). Publicējusi rakstus par daudzkājiem (*Myriapoda*), sūkļiem (*Spongia*) un sūneņiem (*Bryozoa*). Labi zīmēja un spēlēja klavieres. Mirusi 1968. gada 9. martā Rīgā.

Bez O. Traubergas no vecajiem kadriem palikuši bija vienīgi prof. **E. Strands** un asistente **A. Redliha** (1905–1987), kas Zooloģijas katedrā nostrādāja līdz pat aiziešanai pensijā 1973. gadā. Tāpēc darbā tika pieņemti asistents **Artūrs Apinis** un laborants **Oskars Lapsiņš**. Tieši O. Lapsiņš ilgus gadus rūpējās par ZM kolekciju un eksponātu saglabāšanu.

Oskars Lapsiņš (1925–1961), strādājot katedrā (1944–1961), bija atbildīgs par ZM kolekciju saglabāšanu. Viņš traģiski gāja bojā zooloģiskā materiāla ievākšanas laikā.

1948. gada septembrī no darba aizgājušās O. Traubergas vietā par katedras vadītāju (1948–1950) kļuva histologs prof. **Konstantīns Bogojavlenskis** (*Константин Сергеевич Богоявленский*), kas tika uzaicināts no Maskavas un vēlāk pārgāja strādāt uz Rīgas Medicīnas institūtu (turpmāk RMI).

¹ 1949./50. akadēmiskajā mācību gadā sakarā ar Ģeogrāfijas un ģeoloģijas fakultātes Ģeoloģijas nodaļas likvidēšanu Bioloģijas fakultātei pievienoja Augsnes zinību katedru, tāpēc mainījās arī fakultātes nosaukums. Tagad to sauca **Bioloģijas un augšnes zinību fakultāte**, tomēr 1953. gadā tā atguva Bioloģijas fakultātes nosaukumu [36].

² No 1966. gada **Zooloģijas un ģenētikas**, bet no 2000. gada – **Zooloģijas un dzīvnieku ekoloģijas katedra**.

Konstantīns Bogojavļenskis [39] dzimis 1899. gada 15. aprīlī Maskavā. Viņa tēvs **Sergejs Bogojavļenskis** (*Сергей Константинович Богоявленский*, 1871–1947) bija pazīstams krievu un padomju vēsturnieks un arheologs, bet māte **Marija Bogojavļenska** (*Мария Михайловна Богоявленская*, 1871–1949) – pazīstama pianiste (pats profesors labi spēlēja vijoli). Viņa tēvs 19. un 20. gs. mijā Latvijā bija veicis arheoloģiskus pētījumus par lībiešu iecelošanu no Karēlijas. Šajā laikā viņa ģimene (arī mazais Kostja) vairākas vasaras pavadīja Mellužos. 1923. gadā K. Bogojavļenskis pabeidza Maskavas Universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes Dabaszinātņu nodaļu, kur specializējās histoloģijā un embrioloģijā. Pēc tam šeit lasīja arī lekcijas (sākumā kā asistents, bet no 1930. gada kā docents). Vēlāk viņš vadīja katedru Kurskas Medicīnas institūtā un bija Maskavas Zirgkopības zootehnikas institūta direktors. No 1948. gada viņa darba gaitas saistījās ar Latviju (LVU un RMI). K. Bogojavļenskis miris 1967. gada 26. maijā Rīgā.

1951. gadā uz SAEZI Dzīvnieku fizioloģijas nodaļas (laboratorijas) bāzes izveidoja **Dzīvnieku fizioloģijas** (vēlāk **Cilvēka un dzīvnieku fizioloģijas**) katedru. Laika posmā no 1951. līdz 1958. gadam Zooloģijas katedra bija apvienota ar Dzīvnieku fizioloģijas katedru, paturot Zooloģijas katedras nosaukumu. Šajā laikā (1950–1956) to vadīja doc. **Marta Aizupiete** – kvēla sociālisma ideju aizstāve. Pēc viņas (1956–1958) katedru vadīja prof. **Jānis Lūsis**.

Marta Aizupiete dzimusi 1892. gada 7. novembrī Lejasciemā Gulbenes novadā. 1944. gada nogalē viņa Latvijā ieradās no Maskavas, būdama PSRS ZA vecākā zinātniskā līdzstrādniece. Bija Zooloģijas katedras vadītāja (1950–1956). Pēc katedru sadalīšanas kļuva par Cilvēka un dzīvnieku katedras vadītāju (1958–1961). No 1950. līdz 1960. gadam bija Bioloģijas fakultātes dekāne. Mirusi 1975. gada 25. novembrī Rīgā.

Tieši pateicoties ģenētiķim un zoologam prof. **Jānim Lūsim**, kas 1949. gadā bija sācis darbu Zooloģijas katedrā, notika ne tikai katedras reorganizācija (1958. gadā Dzīvnieku fizioloģijas katedru atdalīja no Zooloģijas katedras). Tieši J. Lūsis bija galvenais iniciators ZM kā struktūrvienības izveidē. Pēc katedru sadalīšanas Zooloģijas katedru viņš vadīja līdz pat 1972. gadam (1958–1972).

Jānis Arnolds Lūsis [40, 41, 42, 43] dzimis 1897. gada 5. decembrī Valmieras apriņķa Ķonu ciema Kalniņos zemnieka ģimenē. 1916. gadā viņš pabeidza Valkas reālskolu. Tālāko izglītību viņš turpināja Petrogradā, kur 1916. gadā kļuva par Petrogradas Ķeizarkās universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes Bioloģijas nodaļas studentu. Pēc universitātes beigšanas J. Lūsis strādāja dažādās zinātniskās un pedagoģiskās iestādēs. No 1926. gada J. Lūsis pievērsās mājdzīvnieku selekcijas pētījumiem Vidusāzijā. Diemžēl 30. gadu beigās ģenētika PSRS tika pasludināta par pseidozinātni un ciest nācās arī ģenētiķiem. Tāpēc 1948. gadā J. Lūsis zaudēja darbu. Ar draugu atbalstu prof. J. Lūsis 1949. gadā atgriezās Latvijā un sāka strādāt LVU Bioloģijas fakultātes Zooloģijas katedrā. 1964. gadā Padomju Savienībā ģenētiku legalizēja un J. Lūsis sāka organizēt ģenētikas pasniegšanu Bioloģijas fakultātē. 1966. gadā prof. J. Lūsis oficiāli pieteica zinātniskā darba tēmu par mārīšu

ģenētiku, viņš studentiem lasīja lekcijas ne tikai zooloģijā, variāciju statistikā un entomoloģijā, bet arī ģenētikā un evolūcijā. 1976. gadā profesors aizgāja no darba tolaik jau Zooloģijas un ģenētikas katedrā, palikdams tikai par zinātnisko konsultantu. Profesors J. Lūsis miris 1979. gada 10. augustā Rīgā.

Pateicoties J. Lūša, kā arī toreizējās fakultātes dekānes doc. **Ritas Eglītes** un LVU rektora **Jāņa Jurgena** (1900–1983) pūlēm, 1961. gadā Zooloģijas katedras paspārnē kā apakšstruktūra tika izveidots **Zooloģijas muzejs** (ZM) ar 2 štata vietām, kuras ieņēma entomologs **Viktors Šmits** un ornitologs **Pēteris Blūms** (zināmā mērā tas bija saistīts ar to, ka 1961. gadā mūžībā aizgāja ilggadējais muzeja fondu uzraudzītājs **Oskars Lapsiņš**).

Viktors Šmits [44, 45] dzimis 1912. gada 26. aprīlī Pļaviņās. Pēc Daugavpils vidusskolas beigšanas (1931) viņš studēja LU Juridiskajā fakultātē (1932–1935), pēc tam dienēja armijā. 1944. gadā tika iesaukts vācu pretgaisa aizsardzības daļā. Ienākot Padomju armijai, tika arestēts un izsūtīts spēkstacijas celtniecības darbos netālu no Baltās jūras kanāla. Pēc filtrācijas 1946. gadā atgriezās Rīgā. No sākuma strādāja par rasētāju būvkanonā, vēlāk par komandantu bērnu silītē. 1949. gadā V. Šmits ieņēma laboranta vietu LLA Zooloģijas, entomoloģijas un fitopatoloģijas katedrā. 1957. gadā viņš pārgāja uz ZA Bioloģijas institūta Ornitoloģijas laboratoriju (piedalījās pīļu pētījumos Engures ezerā). No 1961. līdz 1975. gadam V. Šmits strādāja LVU Bioloģijas fakultātes ZM. Jau būdams pensijā, viņš sāka strādāt Latvijas Dabas muzejā (1978–1985). Zinātniskās intereses bija saistītas galvenokārt ar entomoloģiju (it īpaši ar vabolēm (*Coleoptera*)) un ornitoloģiju. Grāmatas “Mizgrauži” (1960) [46] autors un sadarbībā ar **Zandi Spuri** (1924–1998) [47] fotoalbuma “Putnu rezervāts” (1962) [48] līdzautors. 20. gs. 50. un 60. gadu mijā V. Šmits bija labākais putnu fotogrāfs Latvijā. Daudz paveicis ZM fondu kolekciju apstrādāšanā un ekspozīciju izveidē. Miris 1989. gada 2. jūlijā Rīgā.

Pēteris Blūms [49] dzimis 1938. gada 23. aprīlī Liepājā. Ar ornitoloģiskiem pētījumiem nodarbojas kopš 1953. gada. Galvenās zinātniskās intereses bija saistītas ar Engures Ornitoloģiskajā stacionārā veiktajiem lauča un pīļu ekoloģijas pētījumiem. P. Blūms uzskatāms par vienu no Papes Ornitoloģiskā stacionāra dibinātājiem. 1993. gadā emigrēja uz ASV, kur strādāja ornitoloģijas laboratorijā, turpinādams pētīt pīļu ekoloģiju. 2016. gada septembrī atgriezās Latvijā. Vēl pirms aizbraukšanas uz ASV aizrāvās ar maratonu. Bijušais desmitcīņnieks. P. Blūms ir grāmatas “Latvijas putni” (1969, sadarbībā ar **Jāni Baumanu**) [50] līdzautors.

Muzeja vadītāja funkcijas joprojām izpildīja katedras vadītājs. Pēc prof. J. Lūša Zooloģijas katedru vadīja doc. **Rita Eglīte** (1972–1982) un doc. **Anna Volkova** (1982–1993).

Rita Eglīte (dz. Līdaka) dzimusi 1927. gada 25. decembrī Salacas pagastā. 1952. gadā viņa pabeidza LVU Bioloģijas fakultāti. Pēc aspirantūras beigšanas (1955) sāka strādāt Zooloģijas katedrā, sākumā par asistenti, vēlāk par docenti. Katedrā viņa nostrādāja (1957–1995) līdz pat aiziešanai pensijā. Bija Zooloģijas un

ģenētikas katedras vadītāja (1972–1982), bet no 1960. līdz 1965. gadam R. Eglīte ieņēma Bioloģijas fakultātes dekāna amatu. 1992. gadā ieguva bioloģijas doktora zinātnisko grādu. Apaļmutnieku (*Cyclostomata*) speciāliste. R. Eglīte lasīja mācību kursus histoloģijā, ihtioloģijā un mugurkaulnieku zooloģijā.

Anna Volkova (dz. Zviedre) dzimusi 1932. gada 5. maijā Pabažu pagastā. 1956. gadā pabeidza LVU Bioloģijas fakultāti. Pēc tam strādāja Rīgas Zooloģiskajā dārzā, ZA Bioloģijas institūtā un arī Baltijas Zivsaimniecības zinātniskās pētniecības institūtā. Pēc aspirantūras beigšanas (1964) sāka strādāt LVU Bioloģijas fakultātes Zooloģijas katedrā, kurā nostrādāja līdz 2000. gadam. Bija katedras vadītāja (1982–1993). 1992. gadā ieguva bioloģijas doktora zinātnisko grādu. Specializējās hidrobioloģijā.

Olga Trauberga
1944–1948

Konstantīns Bogojavlenskis
1948–1950

Marta Aizupiete
1950–1956

Jānis Lūsis
1956–1972

Rita Eglīte
1972–1982

Anna Volkova
1982–1993

2. attēls. Zooloģijas katedras vadītāji no 1944. līdz 1993. gadam

60. gadu otrajā pusē štata vietu skaits tika palielināts līdz septiņām. Šajā laikā tika uzsākta pastāvīgas ekspozīcijas izveide, kuru 1969. gada 8. februārī (P. Stučkas izveidotās LA (no 1958. gada P. Stučkas vārdā nosauktās Latvijas Valsts universitātes) 50. gadadienā)) svinīgi atklāja apmeklētājiem.

Šajā laikā muzejā strādājuši dažādu zooloģijas novirzienu speciālisti. Sākot ar 1961. gadu, ZM ir darbojušies vai vēl darbojas tādi pazīstami ornitologi kā **Aivars Mednis** (1961), **Pēteris Blūms** (1961–1969), **Jānis Baumanis** (1966–1969), **Juris Lipsbergs** (1969–1972), **Juris Rūte** (1969–1985), **Jānis Priednieks** (1979–1982 un 1985–1993), **Aivars Petriņš** (no 1983), **Māris Kreilis** (1986–1991) un **Madars Bergmanis** (no 1993).

Jānis Baumanis [22, 51] dzimis 1940. gada 4. maijā Limbažu pusē Ārciemā. Pēc Limbažu 1. vidusskolas beigšanas viņš studēja LVU Bioloģijas fakultātē (1959–1964). Pēc dienesta Padomju armijā sāka strādāt ZM, bet vēlāk (1972) darbu turpināja ZA (tagad LU) Bioloģijas institūta Ornitoloģijas laboratorijā, kurā nostrādāja līdz pat aiziešanai mūžībā. Viens no viņa zinātniskās darbības virzieniem bija Nagļu dīķsaimniecības pīļu populācijas pētījumi. Otrs pētījumu virziens bija saistīts ar putnu migrācijām. Kopā ar **Pēteri Blūmu** un **Jāni Baltvilku** (1944–2003) viņu var uzskatīt par putnu ķeršanas pionieri Papē (kopš stacionāra izveidošanas 1966. gadā). J. Baumanis jau kopš Latvijas Ornitofaunistikas komisijas dibināšanas 70. gados bija ilggadējs tās priekšsēdētājs. Ar **Pēteri Blūmu** sarakstīja pirmo putnu noteicēju latviešu valodā “Latvijas putni” (1969) [50, 52], kuru atkārtoti ar papildinājumiem izdeva pēc 3 gadiem. 1997. gadā iznāca grāmata “Putni Latvijā” (sadarbībā ar **Viesturu Klimpiņu** (dz. 1937)) [53]. J. Baumanis traģiski gāja bojā Papē 2006. gada 9. oktobrī.

Juris Lipsbergs [11, 54, 55] dzimis 1939. gada 25. jūlijā Salacgrīvā. Jau būdams students, uzsāka darbu ZM (LVU Bioloģijas fakultāti pabeidza 1971. gadā). Pēc tam strādāja ZA (tagad LU) Bioloģijas institūta Ornitoloģijas laboratorijā (1972–2009). Ilgstoši pētīja vairāku putnu sugu, īpaši niedru putnu (somzīlītes, Seivi ķauķa un bārdzīlītes), paugurknābja gulbja, jūras ērgļa un ūpja, ligzdošanas bioloģiju un ekoloģiju. Aktīvi piedalījās Papes Ornitoloģiskā stacionāra attīstīšanā un Latvijas Sarkanās grāmatas veidošanā. 2016. gadā J. Lipsbergu ievēlēja par Latvijas Ornitoloģijas biedrības (turpmāk LOB) goda biedru. Viņš (ornitologu aprindās saukts par Ģenerāli) ir atmiņu grāmatas “Klaidonīga putnu pētnieka piedzīvojumi” (2016) [56] autors. Arī viņa vecākais brālis **Uldis Lipsbergs** (1926–1999) [57] aizrāvās ar ornitoloģiju.

Juris Andris Rūte [49] dzimis 1947. gada 27. augustā Rīgā. Strādājis muzejā (1969–1985), daudz darīja muzeja krājuma papildināšanā, izgatavojot putnu ādiņas, izbāzeņus un papildinot putnu olu kolekciju. Viņa zinātniskās intereses bija saistītas ar zīlīšu (*Paridae*) rudens migrāciju pētījumiem Papes Ornitoloģiskajā stacionārā. Kopā ar **Jāni Baumanis** viņš bija arī viens no Papes stacionāra vadītājiem. Pēc darba ZM strādāja par Meristēmu laboratorijas vadītāju zvejnieku kolhozā “Carnikava”, bet pēc laboratorijas likvidēšanas (1997) – par gāzes apkures katlu operatoru. Miris 2014. gada 11. oktobrī.

Māris Kreilis dzimis Rīgā 1964. gada 8. februārī. Pēc Rīgas 2. vidusskolas beigšanas (1982) iestājās LVU Bioloģijas fakultātē. Studijas pārtrauca dienests Padomju armijā (1983–1985). Pēc atgriešanās strādāja ZM (1986–1991). Pēc tam M. Kreilis iekļāvās Latvijas Dabas fonda darbā, sākumā kā projektu līdzstrādnieks, bet vēlāk jau kā projektu vadītājs. Daudzus gadus veicis pētījumus un vadījis projektus par zivjērgli. 1994. gadā M. Kreilis kļuva par Latvijas Dabas fonda direktoru. Šajā amatā viņš nostrādāja līdz 2007. gada martam. Par būtiskāko šī laika sasniegumu pats uzskata Ķemeru Nacionālā parka nodibināšanu 1997. gada 12. jūnijā. Pēc tam darbojās Jūrmalas pilsētas domē un Latvijas Zaļo partijā.

Madars Bergmanis dzimis Rīgā 1969. gada 16. septembrī. Mācījās Rīgas 49. vidusskolā (tāpat kā vismaz trīs citi (**J. Priednieks**, **K. Ozoliņš** (dz. 1970) un **V. Vintulis**) bijušie un tagadējie ZM darbinieki). 1993. gadā absolvēja LU Bioloģijas fakultāti. Jau studiju laikā pakāpeniski iesaistījās ZM darbā (oficiāli kopš 1993. gada februāra). No 1991. gada vēl joprojām daudz laika velta dzeņu (*Piciformes*) ekoloģijas pētījumiem. Paralēli darbam muzejā ir basketbola komentētājs (komentējis arī citus sporta veidus, piemēram, trampīnlēkšanu, kērlingu, ziemeļu divcīņu u. c.). No 2000. līdz 2016. gadam akreditēts 6 olimpiskajās spēlēs (4 vasaras, 2 ziemas).

No ornitologiem centās neatpalikt entomologi – **Viktors Šmits** (amata ieņemšanas gadi) (1961–1975), **Vilhelms Tumšs** (1967–1978), **Dzidra Velce** (1965–1970), **Aija Zilspārne** (1970–1976), **Māris Poikāns** (1974–1981), **Andris Piterāns** (1982–2013), **Andris Mičulis** (1983–1985) un **Māris Cinītis** (no 1988).

Vilhelms Tumšs [58] dzimis 1907. gada 25. janvārī Jēkabpils apriņķa Saukas pagastā. 1926. gadā viņš beidza Jēkabpils Valsts vidusskolu. Jau skolas laikā viņam radās interese par dabu, tāpēc 1926. gadā V. Tumšs iestājās LU MDF, kuras Dabaszinātņu nodaļu pabeidza 1938. gadā. Pēc studiju beigšanas līdz pat 1954. gadam viņš strādāja par skolotāju – vispirms Indras Valsts pamatskolā, tad Pļaviņu, Aizputes (ieņēma arī direktora amatu (1946–1952)) un Ventspils vidusskolā, kā arī Ventspils 8. septiņgadīgajā skolā. Lai gan Otrā pasaules kara laikā līdz ar nodegušajām tēva mājām bojā gāja arī visi ievāktie zinātniskie materiāli un plašā bibliotēka, tomēr V. Tumšs atrada spēkus, lai pētījumus sāktu no jauna. No 1955. līdz 1967. gadam viņš strādāja Latvijas mežsaimniecības sistēmā par starprajonu inženieri – meža patologu. Šis darbs pavēra daudz plašākas iespējas vākt materiālus, nekā strādājot par pedagogu. Viņa interešu loks galvenokārt aptvēra dzelējplēvspārņus (*Aculeata*), māņzirnekļus (*Opiliones*), kā arī māņskorpionus (*Pseudoscorpiones*). Lai vairāk laika veltītu ievāktā materiāla apstrādei un sistematizēšanai, V. Tumšs 1967. gadā iestājās darbā LVU Bioloģijas fakultātes ZM, kur strādāja līdz pat 1978. gadam, kad strauji progresējošās slimības dēļ bija spiests aiziet pensijā. V. Tumšs miris 1981. gada 5. februārī.

Dzidra Velce dzimusi 1937. gada 14. jūlijā Rīgā. Beigusi LVU Bioloģijas fakultāti (1960). Strādājusi ZM (1965–1970), tad ZA Botāniskajā dārzā (1970–1979) un izdevniecībās “Latvijas enciklopēdija” (1979–1999) un “Aplis”. Zinātniskās intereses bija saistītas ar cikādēm (*Auchenorrhyncha*).

Astra-Aija Zilspārne (dz. Seisuma) dzimusi 1936. gada 8. jūlijā Strenčos. 1962. gadā viņa pabeidza LVU Bioloģijas fakultāti. Jau studiju pēdējā gadā uzsāka darba gaitas ZA Bioloģijas institūtā. Pēc tam strādāja ZM (1970–1976), bet vēlāk arī Latvijas Dabas muzejā. Darbojās Metodiskajā un Entomoloģijas nodaļā (1982–1999 un 2002–2006†). Ieņēma arī šo nodaļu vadītājas amatu. Strādājot Dabas muzejā, vadīja vasaras mācību prakses Daugavpils Pedagoģiskā institūta (tagad Daugavpils Universitāte) studentiem. Mirusi 2006. gada 18. novembrī.

Māris Poikāns dzimis 1950. gada 21. februārī Rīgā. 1975. gadā beidza LVU Bioloģijas fakultāti. Pēc darba ZM (1975–1981) pārgāja strādāt uz a/s “Latvijas dzelzceļš”. Šeit viņš ieņēma vides pārvaldības sistēmas vadītāja amatu. Zinātniskās intereses bija saistītas ar bišveidīgo (*Apoidea*) plēvspārņu faunu un ekoloģiju.

Andris Piterāns [59, 60, 61] dzimis 1959. gada 2. septembrī Tilžā Balvu rajonā. Pēc Rīgas 3. vidusskolas beigšanas studēja LVU Bioloģijas fakultātē (1977–1982). Jau studiju laikā (sākot ar 1980. gadu) iesaistījās ZM darbā. Muzejā viņš palika strādāt arī pēc fakultātes beigšanas (1982–2013). Sarakstījis (ar līdzautoriem) mācību grāmatu “Zooloģija 8. klasēm” (1998, 2006) [62, 63]. Vairāk nekā 400 populārzinātnisku rakstu par dabu (galvenokārt dzīvniekiem) autors. Kalendāra “Daba un Vēsture” atbildīgais redaktors (2011–2013) un žurnāla ģimenei par dabu “Zīlīte” galvenais redaktors (2013–2016). Interesējas par jātnieciņiem (*Ichneumonidae*). Atmodas laikā vadīja Latvijas Tautas frontes Bioloģijas fakultātes nodaļu.

Andris Mičulis dzimis 1961. gada 26. jūnijā Rīgā. Pēc Rīgas 41. vidusskolas beigšanas (1979) mācījās Rīgas pilsētas 3. tehniskajā skolā (1980–1981). No 1981. līdz 1986. gadam studēja LVU Bioloģijas fakultātē. Šajā laikā neilgi (1983–1985) bija arī ZM darbinieks. Pēc tam strādāja ASF “Saules koks”, Valsts zemes dienesta Toponīmikas nodaļā un Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Toponīmikas laboratorijā. Pazīstams folkmuziķis. A. Mičulis (folkmuziķu lokā saukts par Prie-vīšu Andri) ir ne tikai lielisks kokļu spēlmanis, bet arī nopietns senvēstures izziņātājs. Sevi viņš dēvē par neatkarīgo Viedas pētnieku. Kopš 1984. gada piepulcējās **Austras Pumpures** (1928–2017) Austrasbērnu sastāvam. Kopš 1996. gada vada grupu “Līga”, muzicējis folkmuzikas (akustiskās autormuzikas) grupās “Diedelnieki” un “Viadukts”. Uzstājas arī ar solokoncertiem. Grāmatas “Dvēseles Dziesma” (2001) [64] autors.

Māris Cinītis dzimis 1964. gada 8. martā Rīgā. Pēc Rīgas 2. vidusskolas beigšanas (1982) un dienesta Padomju armijā studēja LVU Bioloģijas fakultātē (1985–1990). Vēl būdams students, sāka strādāt ZM (1988). Zinātniskās intereses saistītas ar vabolēm (*Coleoptera*). Aizraujas ar krustvārdu mīklu sastādīšanu.

Arī citos zooloģijas novirzienos tika un tiek veikti zinātniskie pētījumi. Tā, piemēram, abiniekus un rāpuļus pētīja **Igors Caune** (1976–1983), sikspārņus – **Ināra Buša** (Rūce) (1975–1987) un joprojām pēta **Viesturs Vintulis** (no 1999), etoloģiskos pētījumus veica **Viktors Gomeļuks** (1973–1980), **Tatjana Zorenko** (1972–1999)

un **Konstantīns Zaharovs** (1987–2000), bet gliemju faunu pēta **Mudīte Rudzīte** (no 1990).

Igors Caune dzimis 1954. gada 18. maijā Krasnojarskas apgabalā Krievijā. 1976. gadā beidza LVU Bioloģijas fakultāti. Pēc darba ZM (1976–1983) strādāja Latvijas Dabas muzeja Zooloģijas nodaļā (1983–1994), pēc tam neilgi zooveikalā un tad līdz pat aiziešanai pensijā Rīgas Zooloģiskajā dārzā (1995–2006). Zinātniskās intereses saistītas ar rāpuļu (*Reptilia*) un abinieku (*Amphibia*) faunu un ekoloģiju, to audzēšanu un pavairošanu.

Ināra Buša (pēc apprecēšanās Rūce) dzimusi 1953. gada 18. janvārī Cīravā Liepājas rajonā. Pēc Jūrmalas 1. vidusskolas beigšanas (1971) studēja LVU Bioloģijas fakultātē, kuru pabeidza 1977. gadā. Jau kā studente uzsāka darbu ZM (1976). Pēc aiziešanas no ZM (1987) strādāja par skolotāju Rucavā un Jelgavā. I. Bušas zinātniskās intereses bija saistītas ar sikspārņu (*Chiroptera*) faunu un ekoloģiju. Uzsāka sikspārņu faunas inventarizāciju Latvijā, pētīja to ziemošanu. I. Bušas skolnieks ir **Gunārs Pētersons** (dz. 1959) [65] – pašreiz vadošais Latvijas hiropterologs. Populārzinātniskā izdevuma “Mūsu sikspārņi” (1980) [66] autore.

Viesturs Vintulis dzimis 1973. gada 24. oktobrī Rīgā. Pēc Rīgas 49. vidusskolas beigšanas studēja LU Bioloģijas fakultātē (1992–1999), bet savas biologa gaitas uzsāka jau skolas laikā, apmeklējot ornitologa **Alvila Reinberga** (dz. 1959) vadīto zooloģijas pulciņu Latvijas Dabas muzejā, tādējādi pirmās pastāvīgās V. Vintuļa pētnieka gaitas bija saistītas ar putniem. 1992. gadā, darbojoties Papes Ornitoloģiskajā stacionārā, Latvijas vadošais sikspārņu pētnieks **Gunārs Pētersons** “garām ejot” piedāvāja izstrādāt bakalaura darbu par sikspārņiem. Rezultātā V. Vintulis savā turpmākajā dzīvē kļuva par sikspārņu pētnieku – hiropterologu. 2013. gadā V. Vintulis šajā jomā aizstāvēja promocijas darbu un ieguva bioloģijas doktora grādu. V. Vintuļa pētnieka intereses saistītas galvenokārt ar sikspārņiem un putniem, pēdējā laikā arī ar kukaiņiem. Kā vaļasprieki pieminami putniem un sikspārņiem veltītu monētu kolekcionēšana un dabas fotogrāfēšana.

Viktors Gomeļuks dzimis 1949. gada 6. jūnijā Gomeļā Baltkrievijā. Mācījās Liepājas 2. un A. Puškina 3. vidusskolā. Pēc tam studēja LVU Bioloģijas fakultātē (1968–1973), pēc kuras beigšanas palika strādāt ZM. 1980. gadā aizbrauca uz Vladivostoku. Strādāja PSRS ZA Jūras bioloģijas institūtā (1980–1992). Vēlāk pārcēlās uz dzīvi Austrālijā. Sākumā strādāja *Victorian Institute of Marine Science*, pēc tam Melburnas Universitātē. Vēlāk ieguva jūras biologa vietu *Cobourg Marine Park* (200 km no Darvinas), pētīja koraļļu rifus un to zivis. 2013. gadā aizgāja pensijā un pārcēlās uz dzīvi Melburnā.

Mudīte Rudzīte (dz. Valaine) dzimusi 1960. gada 31. oktobrī Aizputē. Pēc Aizputes vidusskolas beigšanas (1979) studēja LVU Bioloģijas fakultātē (1979–1984). Jau būdama studente, strādāja par zooloģijas pulciņa vadītāju Jūrmalas (Asaru) Jauno naturālistu stacijā (1983–1984), pēc tam (1984–1987) bija vecākā laborante LVU Bioloģijas fakultātes Zooloģijas un ģenētikas katedrā. No 1987. līdz

1990. gadam strādāja zinātnes un ražošanas apvienības “Sigma” valsts vaislas bulļu stacijā “Beites”, bet kopš 1990. gada ir fondu glabātāja ZM. Paralēli darbam muzejā M. Rudzīte bija lektore Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolā (2000–2004, 2011–2012), bet laikā no 2002. līdz 2003. gadam – prodekāne šīs pašas augstskolas Pedagoģijas un skolvadības fakultātē. No 2008. gada ir pētniece Zooloģijas un dzīvnieku ekoloģijas katedrā. M. Rudzīte bijusi daudzu Latvijas Dabas fonda projektu (par vīngliemezi un it īpaši par ziemeļu upespērli) vadītāja, kā arī daudzos projektos piedalījusies kā eksperte. Zinātniskās intereses saistītas ar Latvijas gliemju (*Mollusca*) faunistiku un ekoloģiju, kā arī ar apdraudēto sugu aizsardzību. Grāmatas “Latvijas zemesgliemeži” (2000) [67] un noteicēja “Latvijas gliemji” (2010) [68] autore.

Muzejā darbojušies arī **Brigita Šable** (1972–1974), **Aleksandrs Ribovskis** (1975–1977), **Tatjana Grišina** (1970–1973), **Baiba Sergejeva** (Ritas Eglītes meita, 1978–1985), **Ilze Cīrulle** (1983–1985), **Gunta Vuškāne** (1980–1982), **Ainārs Vanags** (1985–1986), **Zaiga Bruņeniece** (1984–1985) un **Kaspars Ozoliņš** (1994), bet taksidermists **Valdis Roze** daudzu gadu garumā (1994–2013) papildināja muzeja krājumus ar jauniem eksponātiem.

Valdis Roze [69] dzimis 1956. gada 19. aprīlī Pūrē. Putnu taksidermists un kolekcionārs. Interese par putniem radās jau pusaudža gados – jau no 1970. gada V. Roze piedalās putnu gredzenošanā. Viņš ir viens no reto putnu vērošanas kustības aktīvākajiem dalībniekiem Latvijā. Aktīvi darbojas arī Latvijas Ornitofaunistikas komisijā. Ir labākais putnu taksidermists un putnu olu speciālists (oologs) Latvijā! Ar taksidermiju viņš nodarbojās paralēli daudzu gadu darbam Ogres meža tehnikumā. Viņa darinātie putnu izbāžņi veido Latvijas Dabas muzeja un ZM kolekcijas (pēc mākslinieciskās kvalitātes) vērtīgāko daļu.

Sakarā ar Bioloģijas fakultātes (līdz ar to arī ZM) pārceļšanos (sākot ar 1982./83. akadēmisko gadu) uz ēku Kronvalda bulv. 4 radās nepieciešamība iecelt atbildīgo direktoru no muzeja darbinieku vidus. No 1983. gada ZM vadīja zin. kand. (tagad *Dr. habil. biol. asoc. prof.*) **Tatjana Zorenko** (*Татьяна Анатольевна Зоренко*), bet no 1987. līdz 1993. gadam – zin. kand. (tagad *asoc. prof.*, vēlākais Zooloģijas un dzīvnieku ekoloģijas katedras vadītājs) **Jānis Priednieks**. Sākot ar 1993. gadu, muzeja direktors ir *Mg. biol.* **Aivars Petriņš**.

Tatjana Zorenko dzimusi 1949. gada 14. februārī Simferopolē Ukrainā. 1971. gadā pabeidza LVU Bioloģijas fakultāti. Pēc tam strādāja ZM (1972–1999), no 1996. gada ir pasniedzēja LU Bioloģijas fakultātes Zooloģijas un dzīvnieku ekoloģijas katedrā (no 2002. gada – *asoc. prof.*). Viena no Latvijas Terioloģijas biedrības dibinātājiem 1996. gadā un tās prezidente. Zinātniskās darbības virzieni – grauzēju uzvedība, sistemātika un evolūcija, kā arī zīdītāju izpēte urbanizētās teritorijās. T. Zorenko ir zinātnisko, mācību un populārzinātnisko grāmatu autore un zinātnes propagandētāja. Populārzinātniskā izdevuma “Kā dzīvo strupastes” (1983) [70], grāmatu “Dzīvnieku uzvedība” (2001) [71] un “Latvijas zīdītāju noteicējs” (2008) [72] autore.

Jānis Priednieks [69, 72] dzimis 1956. gada 12. februārī Rīgā. Pēc 49. vidusskolas beigšanas (1974) studēja LVU Bioloģijas fakultātē (1974–1979). Pēc tam strādāja LU ZM (1979–1982, 1985–1993), bet no 1993. gada ir pasniedzējs (no 1999. gada – asociētais profesors) LU Bioloģijas fakultātes Zooloģijas un dzīvnieku ekoloģijas (līdz 2000. gadam – Zooloģijas un ģenētikas) katedrā, bija šīs katedras vadītājs (1993–2013). Viens no LOB dibinātājiem 1985. gadā un tās prezidents kopš 2012. gada. Latvijas Dabas fonda padomes loceklis. Viens no nozīmīgākajiem J. Priednieka veikumiem ir darbs pie pirmā Latvijas ligzdojošo putnu atlanta, kura rezultāts bija 1989. gadā izdotā (sadarbībā ar **Māri Strazdu** (dz. 1960), **Agri Strazdu** (dz. 1957) un **Aivaru Petriņu**) grāmata [74].

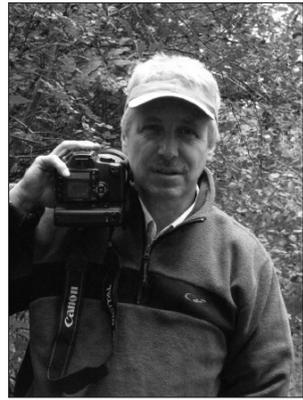
Aivars Petriņš [75, 76] dzimis 1951. gada 23. septembrī Rīgā. Pēc 41. vidusskolas beigšanas un dienesta Padomju armijā studēja LVU Bioloģijas fakultātē (1974–1979). Strādāja ZA (tagad LU) Bioloģijas institūta Ornitoloģijas laboratorijā (1973–1974, 1978–1983), bet no 1983. gada strādā LU ZM (no 1993. gada ir tā direktors). Zinātniskās darbības virzieni: nīrpīļu populāciju ekoloģija (1973–1983), ligzdojošo putnu sugu teritoriālā izvietojuma un skaita noteikšana Latvijas teritorijā (1983–1989), no 1985. gada – dienas plēsīgo putnu ligzdošanas bioloģijas un skaita svārstību pētījumi un reto un apdraudēto putnu sugu aizsardzība. Piedalījās pirmā Latvijas ligzdojošo putnu atlanta [74] izveidē.

Tatjana Zorenko
1983–1987

Jānis Priednieks
1987–1993

Aivars Petriņš
No 1993

3. attēls. Zooloģijas muzeja direktori no 1983. gada

Līdz 1990. gadam ZM bija Bioloģijas fakultātes Zooloģijas un ģenētikas katedras struktūrvienība. Bet 1990. g. 23. janvārī tika izdota LU rektora pavēle Nr. 11v par Latvijas Universitātes muzeja izveidošanu [77]. 1998. gada 26. janvārī to pārdēvēja par Latvijas Universitātes Zinātņu un tehnikas vēstures muzeju (LU ZTVM) [78]. Kopš LU muzeja izveidošanas ZM kā mācību un zinātniski pētnieciskais muzejs ietilpst šī muzeja tagad jau 8 atsevišķu zinātņu nozaru muzeju apvienībā ar oficiālu muzeja direktoru un sākotnēji 6 štata darbinieku (fondu (tagad

muzeja krājumu) glabātāju vietām. Tagad gan palikušas vairs tikai 6 nepilnas slozdes štata vietas (direktoru ieskaitot).

Melna diena muzeja vēsturē bija 1993. gada Zaļā Ceturtdiena (8. aprīlis), kad agrā rīta stundā muzejā izcēlās **ugunsgrēks**. Rezultātā ievērojami cieta viena ekspozīciju zāle (pārējās stipri piekvēpa). Atjaunošanas darbi ievilkās vairāku gadu garumā, un tikai 1996. gadā muzejs pilnībā atkal bija pieejams apmeklētājiem.

Atgriežoties pie patīkamākām lietām, īpaši jāpiemin izdotie rakstu krājumi. Kā pirmais minams E. Stranda nodibinātais SZI izdevums *Folia Zoologica et Hydrobiologica* [79]. No 1929. līdz 1942. gadam iznāca 11 sējumi, pa 2 laidieniem katrs. 1943. gadā paspēja iznākt tikai 12. sējuma 1. laidiens. Nozīmīgs ir arī izdevums *Festschrift zum 60. Geburtstag von Professor Embrik Strand*, kurš veltīts E. Stranda 60 gadu jubilejai un kura 5 sējumi iznāca laika posmā no 1936. līdz 1939. gadam [80]. Šajā izdevumā par godu jubilāram savus rakstus ievietoja 126 zoologi no 5 kontinentu 25 valstīm. Savukārt 1967. gadā, pateicoties prof. J. Lūša iniciatīvai, sāka iznākt **“Zooloģijas muzeja raksti”** [52] (pirmā laidiena nosaukums – “Zooloģijas muzeja biļetens”). Desmit gadu laikā iznāca 15 numuri, bet, sākot ar 1979. gadu, tie iznāca kā atsevišķi rakstu krājumi (iznākuši 8).

2009. gadā sākās muzeja pārvākšanās uz jaunām telpām (turpat Kronvalda bulv. 4). Tā tika pabeigta 2013. gadā. Šī paša gada decembrī ilggadējais muzeja darbinieks **Andris Piterāns** kļuva par “Zilītes” (žurnāls ģimenei par dabu) galveno redaktoru un viņa vietā darba gaitas muzejā sāka viņa dēls **Uģis Piterāns** (arī entomologs).

Uģis Piterāns [59, 81, 82] dzimis 1988. gada 16. aprīlī Rīgā. Pēc 25. vidusskolas beigšanas studēja LU Bioloģijas fakultātē (2007–2012). Pēc studijām sāka darbu Tropu tauriņu mājā (atrodas LU Botāniskā dārza teritorijā) un no 2014. gada arī ZM. Plašas zināšanas entomoloģijā un ornitoloģijā. Profesionāls dabas fotogrāfs (specializējas makrofoto).

Sakarā ar Bioloģijas fakultātes pārcelšanos uz Dabaszinātņu akadēmisko centru Jelgavas ielā 1 Zooloģijas muzeja (palika Kronvalda bulv. 4) nākotnes perspektīvas pašlaik ir neskaidras.

VĒRES

1. Dāle F. *Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas dibināšanu un viņas darbību pirmā (1919/1920) mācību gadā*. Rīga: LU, 1929. 76 lpp.
2. Bērziņš B., Ozols E. Dabaszinātnes Latvijas 20 gados. Sistemātiskā zooloģija. *Daba un Zinātne*, 1939, Nr. 1, 36.–42. lpp.
3. Redlichs A. Dabaszinātnes Latvijas 20 gados. Salīdzināmā anatomija un eksperimentālā zooloģija. *Daba un Zinātne*, 1939, Nr. 1, 43.–46. lpp.
4. Piterāns A. Zoologam Naumam Lebedinskim – 110. No: *Dabas un vēstures kalendārs 1998*. Rīga, 1997, 262.–265. lpp.
5. Lebedinskis N. *Vispārējā zooloģija un eksperimentālā bioloģija*. Rīga: A. Gulbis, 1924. 116 lpp.
6. Lebedinskis N. *Mugurkaulnieku salīdzināmā anatomija*. Rīga: A. Gulbis, 1934–1938, Nr. 1–2, 578 lpp.

7. Bērziņš B. Dabaszinātnes Latvijas 20 gados. Hidrobioloģija. *Daba un Zinātne*, 1939, Nr. 1, 42.–43. lpp.
8. Anonīms. Profesors dr. Embriks Strands (1876–1947). *Zooloģijas muzeja raksti*, 1976, Nr. 14, 6.–10. lpp.
9. Spaček K. Prof. Dr. Embrik Strand 60 Jahre. *Festschrift für Prof. Dr. Embrik Strand*, 1939, 5, S. 1–55.
10. Daija G., Piterāns A. Godinot latviešu zinātniekus. *Dabas un vēstures kalendārs 2000*. Rīga, 1999, 163.–165. lpp.
11. Matrozis R. Nozīmīgas jubilejas un notikumi 2009. gadā. *Putni dabā*, 2009, Nr. 1, 27.–30. lpp.
12. Matrozis R. Dabas pētniekam Bruno Bērziņam – 100. *Putni dabā*, 2009, Nr. 4, 22.–25. lpp.
13. Spuris Z. Zoologist, hydrobiologist and ornithologist Bruno Berzins (1909–1985) and his contribution to the study of Latvia'n nature. *Proc. Acad. Sci., Section A*, 1998, Vol. 52, pp. 118–121.
14. Lasmane V. *Pāri jūrai 1944./45*. Rīga: Memento Latvija, 1993. 184 lpp.
15. Spuris Z. Jānis Rācenis (1915–1980) kā odonatologs. *Acta Hydroentomol. Latvica*, 1991, 1. sēj., 86.–91. lpp.
16. Varzinska R., Spuris Z. Arturs Neboiss – latviešu entomologs Austrālijā. *Acta Hydroentomol. Latvica*, 1992, 2. sēj., 3.–17. lpp.
17. Matrozis R. Latvijas ornitoloģijas nozīmīgi notikumi un jubilejas 2015. gadā. *Putni dabā*, 2014, Nr. 4, 27.–32. lpp.
18. Matrozis R. Ornitologam Nikolajam Tranzē – 120. *Putni dabā*, 2006, Nr. 16.2, 24.–30. lpp.
19. Matrozis R. Nikolaja Tranzē biogrāfija. *Putni dabā*, 2006, Nr. 16.2, 30.–32. lpp.
20. Matrozis R. Putnu pētniekam Nikolajam fon Tranzē – 130. *Vides Vēstis*, 2016, Nr. 4(161), 28.–33. lpp.
21. Матрозис Р. 130 лет со дня рождения выдающегося латвийского орнитолога и основателя Латвийской орнитологической централи Николая фон Транзе. *Русский орнитологический журнал*, 2016, Т. 25, Экспресс-выпуск № 1331, 3203–3220.
22. Matrozis R. Latvijas ornitoloģijas nozīmīgi notikumi un jubilejas 2010. gadā. *Putni dabā*, 2010, Nr. 1–2, 52.–56. lpp.
23. Tranzehe N., Sināts R. *Latvijas putni*. Rīga: Mežu departements, 1936. 341 lpp.
24. Transehe N. *Die Vogelwelt Lettlands – mit Berücksichtigung der Nachbargebiete*. Hannover, Harro v. Hirschheydt, 1965. 229 S.
25. Vīksne J. Latvijas Ornitoloģijas centrālā dibināta pirms 70 gadiem. *Putni dabā*, 1995, Nr. 5.2, 108.–111. lpp.
26. Mihelsons H. *Putnu ceļošana*. Rīga: LPSR ZA izd-ba, 1958, 30.–37. lpp.
27. Grosvalds I., Rudzītis M., Zabele A. Ģeoloģija Latvijas Universitātē (1919–1944). *LU Raksti*, 2015, Nr. 809, 14.–41. lpp.
28. Rudzīte M. Latvijas malakofaunas vēsturiskie materiāli vietējos un citvalstu muzejos. *LU Raksti*, 2001, Nr. 639, 268.–276. lpp.
29. Lūsis O. Zinātnieka piemiņai. Miris profesors dr. Leons Āboliņš. *Londonas Avīze*, 1974, Nr. 1413 (08.02.74.), 3. lpp.
30. Raipulis J. Latvijas Universitātes pasniedzēji un studējošie no Malēnijas. *LU Raksti*, 2014, Nr. 800, 162.–174. lpp.
31. Āboliņš L. *Vispārīgā zooloģija. Lekciju kurss*. Rīga, 1930. 196 lpp.
32. Āboliņš L. Kārlis Princis. *Akadēmiskā Dzīve*, 1963, Nr. 6, 91. lpp.
33. Lūsis O. Dr. h. c. Kārlis Princis. *Akadēmiskā Dzīve*, 1965, Nr. 8, 98.–99. lpp.
34. Melders A. Zinātnieka Kārļa Prinča 70 gadi. *Londonas Avīze*, 1963, Nr. 902 (01.11.63.), 4. lpp.
35. Spuris Z. Kārlis Princis – “Orthopterorum catalogus” līdzautors. *Latvijas Entomoloģijas Arhīvs*, 1995, Nr. 2, 3.–6. lpp.
36. Ozoliņa-Moll L., Vimba E. Latvijas Universitātes Bioloģijas fakultāte laikmetu griežos. *Latvijas Daba*, 2001, Nr. 15, 12.–18. lpp.

37. Trauberga O. *Praktiskie darbi zooloģijā: studentiem un pašmācībai*. Rīga: Liepājas Burtnieks, 1933. 116 lpp.
38. Traubergs J., Trauberga O. *Zooloģija vidusskolām un pašizglītībai*. Rīga: Valters un Rapa, 1927. 307 lpp.
39. Dālmāne A., Kalniņa M., Koroļeva O. Profesora Konstantina Bogojavlenska darbība LVU Medicīnas fakultātes un RMI Histoloģijas katedrā (1947–1965). *LU Raksti*, 2006, Nr. 693, 132.–136. lpp.
40. Daija G. Ģenētīķim un zooloģam Jānim Lūsim – 100. No: *Dabas un vēstures kalendārs '97*, Rīga, 1996, 243.–246. lpp.
41. Raipulis J. *Jānis Lūsis ģenētikas atklājumu un pretrunu virpulī*. Rīga: Vērtmaņparks, 2001. 264 lpp.
42. Redliha A. Profesors Jānis Lūsis. No: *Dabas un vēstures kalendārs 1972*, Rīga, 1971, 180.–183. lpp.
43. Раипулис Е. Я. *Я. Лусис: жизнь и научная деятельность*. Рига: Зинатне, 1985. 235 с.
44. Matrozis R. Latvijas ornitoloģijas nozīmīgi notikumi un jubilejas 2012. gadā. *Putni dabā*, 2012, Nr. 3–4, 59.–62. lpp.
45. Spuris Z. Zoologa Viktora Šmita (1912–1989) atcerei. *Latvijas Entomoloģijas Arhīvs*, 1997, Nr. 4, 29.–33. lpp.
46. Šmits V. *Mizgrauži*. Rīga: LVI, 1960. 207 lpp.
47. Matrozis R. Latvijas ornitoloģijas nozīmīgi notikumi un jubilejas 2013. gadā. *Putni dabā*, 2013, Nr. 1, 27.–31. lpp.
48. Spuris Z., Šmits V. *Putnu rezervāts*. Rīga: LVI, 1962. 167 lpp.
49. Matrozis R. Nozīmīgi notikumi un jubilejas 2008. gadā. *Putni dabā*, 2008, Nr. 1, 28.–30. lpp.
50. Baumanis J., Blūms P. *Latvijas putni*. Rīga: Liesma, 1966. 177 lpp.
51. Vīksne J. Jānis Baumanis. (In Memoriam.) *Putni dabā*, 2006, Nr. 16.4, 30.–32. lpp.
52. Matrozis R. Nozīmīgi notikumi un jubilejas 2007. gadā. *Putni dabā*, 2007, Nr. 1, 31.–32. lpp.
53. Baumanis J., Klimpiņš V. *Putni Latvijā: palīgs putnu novērošanai dabā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997. 298 lpp.
54. Kokoreviča E. LOB goda biedrs – Juris Lipsbergs. *Putni dabā*, 2016, Nr. 2, 5. lpp.
55. Matrozis R. Jurim Lipsbergam – 70. *Putni dabā*, 2009, Nr. 3, 10. lpp.
56. Lipsbergs J. *Klaidonīga putnu pētnieka piedzīvojumi*. Rīga: Jumava, 2016. 416 lpp.
57. Matrozis R. Putnu vērotājam Uldim Lipsbergam – 90. *Putni dabā*, 2016, Nr. 3, 28.–32. lpp.
58. Poikāns M. Vilhelms Tūmšs (1907–1981). *Latvijas Entomologs*, 1982, Nr. 25, 81.–83. lpp.
59. Tooma A., Liepa I. Biologu dinastija – Piterānu trio. *Vides Vēstis*, 2011, Nr. 4(135), 6.–11. lpp.
60. Vuguls J. Alfons un Andris Piterāni. *Nakts*, 1993, 18. marts, 23. lpp.
61. Zariņš G. Mūsdienu Paganels. *Jaunā Avīze*, 1998, Nr. 260, 13. lpp.
62. Piterāns A., Tjarve D. *Zooloģija 8. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998. 159 lpp.
63. Piterāns A., Sausiņa L., Tjarve D. *Bioloģija. Zooloģija 8. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2006. 240 lpp.
64. Mičulis A. *Dvēseles Dziesma*. Rīga: Saules Koks, 2001. 127 lpp.
65. Kipere Z. Sikspārņu noslēpumu pētnieks. No: *Daba un vēsture 2008*. Rīga, 2007, 257.–264. lpp.
66. Buša I. *Mūsu sikspārņi*. Rīga: Zinātne, 1980. 82 lpp.
67. Rudzīte M. *Latvijas zemesgliemeži*. Rīga: Gandrs, 2000. 148 lpp.
68. Rudzīte M. *Latvijas gliemji*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. 252 lpp.
69. Matrozis R. Latvijas ornitoloģijas nozīmīgi notikumi un jubilejas 2016. gadā. *Putni dabā*, 2016, Nr. 1, 32.–37. lpp.
70. Zorenko T. *Kā dzīvo strupastes*. Rīga: Zinātne, 1983. 92 lpp.
71. Zorenko T. *Dzīvnieku uzvedība*. Rīga: (b. i.), 2001. 286 lpp.
72. Zorenko T. *Latvijas zīdītāju noteicējs*. Rīga: Gandrs, 2008. 95 lpp.

73. Janaus M. LOB prezidentam Jānim Priedniekam – 60. *Putni dabā*, 2016, Nr. 1, 27. lpp.
74. Priednieks J., Strazds M., Strazds A., Petriņš A. *Latvijas ligzdojošo putnu atlants. 1980–1984*. Rīga: Zinātne, 1989. 352 lpp.
75. Matrozis R. Latvijas ornitoloģijas nozīmīgi notikumi un jubilejas 2011. gadā. *Putni dabā*, 2012, Nr. 1–2, 59.–62. lpp.
76. Tooma A. Aivars Petriņš bildēja jau fotofilmīņu laikā. *Vides Vēstis*, 2016, Nr. 3(160), 2. vāks – 3. vāks.
77. 23.01.90. LU pavēle Nr. 11v par Latvijas universitātes muzeja izveidošanu. *LU Arhīvs*, 1990.
78. LU ZTVM Nolikums. Apstiprināts ar LU Senāta lēmumu Nr. 186, 26.01.1998.
79. Daija G. Trīs dabaszinātniskiem turpinājumiem – 70. No: *Dabas un vēstures kalendārs '99*. Rīga, 1998, 231.–235. lpp.
80. *Festschrift zum 60 Geburtstag von Prof. Dr. Embrik Strand, 5 vol.* Rīga: LU, 1936–1939. 3438 lpp.
81. Daniele L. Kukaiņķērājs un mikroshēma. *Diena*, 2007, 23. okt., 4. lpp.
82. Tooma A. Sugu mednieks Uģis Piterāns. *Vides Vēstis*, 2015, Nr. 4(155), 2. vāks – 3. vāks.

Citas noderīgas vēres

- Grosvalds I. Latvijas Universitātes dabaszinātnieku devums trimdā. *Latvijas Vēsture*, 1996, Nr. 2, 76.–86. lpp.
- Grosvalds I., Berga I. Bioloģija Latvijas Universitātē (1919–1944). *LU Raksti. 800. sēj.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 60.–75. lpp.
- Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919–1939. Vēsturiskas un statistiskas ziņas par Universitāti un tās fakultātēm.* Rīga: LU, 1939. 920 lpp.
- Misiņa M. Zooloģiskie pētījumi P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Zooloģijas un ģenētikas katedrā. *LPSR ZA Vēstis*, 1978, Nr. 9, 90.–95. lpp.
- Piterāns A. Zooloģijas muzejs. No: *Latvijas Universitāte*, 1994, Nr. 75, 349.–351. lpp.
- Piterāns A., Pētersons N. Latvijas Universitātes Zooloģijas muzejs. No: *Zooloģijas aktuālās problēmas*. Rīga: LVU, 1989, 5.–16. lpp.

Summary

On September 28, 1919, the University of Latvia (named Higher School of Latvia at the time) was founded, and the Faculty of Mathematics and Natural Sciences established. Systematic Zoology Institute and Comparative Anatomy and Experimental Zoology Institute were established as a part of faculty's Natural Science Department in 1920. The collections and exhibits gathered in these Institutes formed the basis of the subsequently established University of Latvia Museum of Zoology (the Museum of Zoology was officially founded in 1961). Even though many of the museum exhibits are even older (they were brought in from other museums that had ceased to function) the year 1920 should be regarded as the actual founding year of the Museum.

The article for the first time summarizes the information on the history of the UL Museum of Zoology from its early days to the present, the information on its collaborators and those associated with the formation of museum. In pre-war years, world-famous scientists like Embrik Strand, Naum Lebedinsky, Nikolai Transehe, Bruno Bērziņš un Kārlis Princis worked in the aforementioned institutes. During the later years and also today, the Museum employs remarkable zoologists – ornithologists Jānis Baumanis, Pēteris Blūms, Juris Lipsbergs, Jānis Priednieks and Aivars Petriņš, entomologists Viktors Šmits and Vilhelms Tumšs, ethologist Tatjana Zorenko and many others.

Keywords: *University of Latvia, Naum Lebedinsky, Embrik Strand, Nikolai Transehe, zoology.*

Ģenētikas studijas un pētījumi Latvijas Universitātē *Studies and Investigations of Genetics at the University of Latvia*

Jēkabs Raipulis

Vējavas 10/1–16, Rīga, LV-1035
E-pasts: jekabs.raipulis@rpiva.lv

20. gadsimts zinātnes attīstības vēsturē iezīmējas ar ievērojamiem sasniegumiem ģenētikā. Kad 1919. gadā tika nodibināta Latvijas Universitāte, kopš ģenētikas kā zinātnes aizsākšanās bija pagājuši tikai nepilni 20 gadi. Tomēr jau drīz pēc Universitātes darba sākšanas LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes vairākās katedrās docētāji lekcijās iekļāva tolaik noskaidrotās pazīmju pārmantošanas sakarības un arī hipotēzes par to, kur tad ir un kas ir gēni. Ģenētiku lekcijās iekļāva arī Lauksaimniecības, Veterinārmedicīnas un Medicīnas fakultātes docētāji. Grūts periods ģenētikai bija pēc Otrā pasaules kara, kad vadošie LU docētāji bija emigrējuši no Latvijas un ģenētika kā ideoloģiski kaitīga bija aizliegta, to aizstāja ar pseidozinātnisko lisenkovismu. Sākot ar 1964. gadu, kad ģenētika tika “reabilitēta”, atjaunojās gan klasiskās ģenētikas pasniegšana un pētījumi, gan molekulārās ģenētikas pētījumi un praktiskais lietojums. Šobrīd ģenētikas nodarbības un pētījumi notiek LU Bioloģijas fakultātē un Medicīnas fakultātē.

Atslēgvārdi: eigēnika, ģenētika, molekulārā bioloģija, lisenkovisms, padomju okupācija.

Ģenētikas pirmais periods Latvijas Universitātē (1920–1949) – klasiskā ģenētika, selekcija, medicīna

Pirms Latvijas Universitātes nodibināšanas Latvijā nebija nevienas mācību iestādes vai zinātniskas laboratorijas, kurā mācītu ģenētiku vai arī veiktu ģenētiskos pētījumus. Presē gan dažkārt parādījās atsevišķas publikācijas par iedzimtības sakarībām, kā, piemēram, “Mendeļa likumi kā pazīmju iedzimšanas pamats” literatūras un zinātnes žurnālā “Atpūta” 1911. gadā (autors ar pseidonīmu Edžus) [1] un H. Simsona raksts “Mendeļa likumu pētīšana Anglijā” mēnešrakstā “Zemkopis” 1914. gadā [2], botāniķa J. Bicka raksts, kas veltīts G. Mendeļa likumu atklāšanas piecdesmitgadei, “Gregors Mendelis” Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrības laikrakstā “Baltijas lauksaimnieks” 1914. gadā [3]. Selekcijas stacijās selekcionāri centās izmantot šķirņu veidošanā ģenētikas atziņas. Protams, Pirmā pasaules kara laikā Latvijā veikt aktīvu mācību un zinātnisko darbu nebija iespējams. Daļa latviešu zinātnieku un studentu, kas bija sākuši studijas un ģenētiskos pētījumus Krievijā, tur palika arī pēc Latvijas valsts nodibināšanas, tomēr daudzi pēc Latvijas Universitātes nodibināšanas atgriezās un strādāja par pasniedzējiem vai turpināja studijas [4].

20. gs. 20. gados Latvijas Universitātē Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē ģenētikas lekcijas lasa augu citologs privātdocents **Kārlis Ābele** (1896–1961).

K. Abele lekcijas lasa šūnu un audu anatomijā, augu seksuālorgānu (vairošanās orgānu) anatomijā un par iedzimtības citoloģiskajiem pamatiem. 1926. gadā iznāk pirmā ģenētikas mācību grāmata latviešu valodā – K. Ābeles “Ievads iedzimtības mācībā” [5]. Grāmatas ievadā viņš raksta: “Novērojot dzīvus organismus, augus un dzīvniekus, ka vienas un tās pašas sugas indivīdi nav pilnīgi līdzīgi savā starpā, bet gan uzrāda zināmas novirzes. Šādas novirzes sauc par variācijām. Ja variācija ceļas no tēva un mātes pazīmēm pie dzimuma akta savienojoties, tad viņa tiek apzīmēta par kombināciju un viņa ir iedzimta. Variācija, kura rodas pēkšņi pazīmēm bez dzimuma akta pārkārtojoties, ir mutācijas. Mutācijas ir iedzimtas. Modifikācija ir variācija, kuru izsauc ārējie apstākļi (barība, klimats) iedarbojoties uz organismu. Viņa nav iedzimstoša.” Kopā ar tautsaimnieku prof. Kārli Balodi K. Ābele publicēja Čarlza Darvina biogrāfiju un arī viņa teorijas saistību ar socioloģiju [6]. K. Ābele popularizēja ģenētikas idejas un atziņas zinātniski populāros izdevumos. 1925. gadā viņš žurnālā “Daba” publicē rakstu “Iedzimtības īpašību nesēju lokalizācija” [7], 1928. gadā “Nemirstīga dzīvība” [8], “Sugu rašanās, hromosomām daudzkartojoties” [9] u. c. Līdzās zinātniskajam un pedagoģijas darbam K. Ābele rakstīja arī dzeju, lugas un stāstus [10].

Kārlis Ābele Jēkaba d. dzimis 1896. gadā Bauņu Kinkās. Mācījies Rīgas pilsētas ģimnāzijā, Petrogradas un Tērbatas Universitātē. Beidzis Latvijas Universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultāti un papildinājis Marburgas Universitātē, kur ieguvis filozofijas doktora grādu (1923). Piedalījies Brīvības cīņās. No 1920. gada LU subasistents, vēlāk privātdocents un docents. 1934. gadā Tērbatas Universitātē aizstāv dabaszinātņu doktora disertāciju (*Dr. rer. nat.*), 1939. gadā kļūst par ārkārtas profesoru, profesoru (1941–1944). 1944. gadā emigrē. Baltijas Universitātes profesors (1946–1949), docents Adelaidas Universitātē Austrālijā (1949–1961). Miris Adelaidā 1961. gadā [11, 12, 13].

20. gs. 20. un 30. gados botāniķis un ģenētiķis **Aleksandrs Zāmelis** (1897–1943) ir vadošais LU ģenētikas pasniedzējs un arī popularizētājs. Viņš LU Augu morfoloģijas un sistemātikas institūtā lasa lekcijas “Augu iedzimtība”, “Iedzimtības mācība” un vada kandidātu darbus iedzimtības mācībā, LU Farmācijas un Veterinārās medicīnas fakultātes studentiem lasa salīdzināmās ģenētikas un iedzimtības pētīšanas metožu mācību kursu, Izglītības ministrijas rīkotajosursos vidusskolu skolotājiem pasniedz iedzimtības mācību, Rīgas radiofonā viņš lasa lekciju ciklu “Ievads iedzimtības mācībā un mājkustoņu iedzimtība”. Viņš veic arī plašu ģenētikas popularizēšanas darbu, publicējot zinātniski populārus rakstus Latviešu konversācijas vārdnīcā, žurnālos “Brīvais Zemnieks” [14], “Daba un Zinātne” [15, 16] u. c. A. Zāmelis veica intensīvu un daudzpusīgu pētniecisko darbu par dekoratīvo augu, kultūraugu un savvaļas augu ģenētiku. Krustojot dažādas filadelfu (jasmīnu) sugas un šķirnes, analizēja dažādu šo augu pazīmju pārmantošanas sakarības un ieguva interesantus dekoratīvos hibrīdus. Šie pētījumi apkopoti rakstā “Ģenētikas studijas ģintī *Philadelphus Tourn*” [17]. Viņa vadībā veikti pirmie pētījumi par radiācijas ietekmi uz augu mainību [18]. Viņš šajā darbā iesaistīja arī studentus un Botāniskā dārza darbiniekus. 1927. gadā LU Botāniskajā dārzā A. Zāmelis uzsāka pētījumus par krustziežu iedzimtību.

Aleksandrs Zāmelis Eduarda d. dzimis 1897. gadā Jaunvāles Norveļos veterinārsta ģimenē. Beidzis Viļņas ģimnāziju un LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultāti. Bijis Valmieras reālskolas un meiteņu ģimnāzijas skolotājs. Piedalījies Brīvības cīņās. LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes Dabaszinātņu nodaļas asistents (1922), privātdocents (1925). Darbojies Tautas dzīvā spēka pētniecības institūtā. 1942. gadā aizstāvēja disertāciju dabaszinātņu doktora grāda (*Dr. rer. nat.*) iegūšanai par tematu “Ģinšu un sugu krustošanas mēģinājumi krustziežu dzimtā”. Bijis aizrautīgs mūzikas cienītājs, spēlējis klavieres un komponējis. Miris 1943. gadā [19, 20].

Aleksandrs Melderis (1909–1986), strādājis LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē, kopā ar A. Zāmeli izveidoja vairākas dekoratīvo augu šķirnes, veicis krustojumus ar *Ribes* ģints augu sugām. Pēc A. Zāmeļa nāves A. Melderim uzticēja augu iedzimtības kursa lekcijas. Savā darbības laikā Latvijā A. Melderis pētījis Latvijas floru, Lubānas klāņu veģetāciju un iedzimtību augstīņos (*Centaurium*), spulgotnēs (*Melandrium*) un graudzālēs, īpaši kviešu un vārpatas krustojumos. Publicēja darbus par citoplazmatisko iedzimtību un *Erythraea* un *Lathyrus* ģinšu sugu hromosomu komplektiem. 1940. gadā iznāk trīs autoru – N. Maltas, K. Ābeles, N. Meldera – mācību grāmatas “Botānika” I daļa, kuras nodaļās “Variācijas” un “Iedzimtība” aprakstītas pazīmju iedzimšanas pamatlikumības un mutaģenēze [21, 22].

Aleksandrs Melderis Pētera d. dzimis Jelgavā 1909. gadā. 1927. gadā beidzis Jelgavas Valsts 2. ģimnāziju, 1936. gadā LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultāti ar dabaszinātņu maģistra grādu. Jau studiju laikā A. Melderis sāka strādāt par palīgasistentu Universitātes Botāniskajā dārzā un vēlāk arī Augu morfoloģijas un sistematikas institūtā. 1940. gadā kļuva par asistentu, bet 1941. gadā – par docenta vietas izpildītāju. Šajā laikā studentiem lasīja lekcijas par augu filoģenēzi un vispārējo botāniku Veterinārās fakultātes studentiem. 1943. gadā viņš habilitējās un kļuva par privātdocentu. Publicējis vairākus zinātniskos darbus iedzimtībā, floristikā, citoloģijā. 1944. gadā emigrē, 1945. gadā A. Melderis sāk darbu kā zinātniskais līdzstrādnieks Upsālas Universitātes Augu sistematikas institūtā. 1951. gadā viņu aicina darbā uz Britu muzeju, kur viņš ir Eiropas un Britu salu herbārija vadītājs. A. Melderis publicējis vairāk nekā 70 zinātnisku darbu, darbojies zinātniskajās biedrībās. Miris 1986. gadā Lielbritānijā [23, 24].

Ievērojama personība, kas Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē strādājusi pirms Otrā pasaules kara, bija **Naums Lebedinskis** (1888–1941). Viņu uzaicināja uz Latviju no Šveices, un viņš veicis daudz pētījumu par dzīvnieku fizioloģijas jautājumiem, it īpaši par vecu dzīvnieku dzimumspējas atjaunošanas izredzēm, kam nozīme šķirnes lopkopībā [25]. Viņa eksperimentālie darbi bija ļoti interesanti. Diemžēl tiem nebija turpinājuma. Lasīja lekcijas salīdzināmajā anatomijā bezmugurkaulnieku un mugurkaulnieku embrioloģijā, salīdzināmajā fizioloģijā, evolūcijas teorijā un iedzimtības mācībā [26]. Par evolūcijas un ģenētikas jautājumiem publicēja vairākus zinātniski populārus rakstus: “Jauni bioloģiski pētījumi par cilvēka sugas izcelšanos” [27], “Faktoru teorija – moderna iedzimtības mācība” [28] u. c. Publicēja vairākas mācību grāmatas latviešu valodā: “Vispārējā zooloģija un eksperimentālā bioloģija” (1924) [29], “Zooloģijas un salīdzināmās anatomijas pamati” (I un II daļa 1934 un 1938) [30, 31], vairākas desmit eksperimentos iegūtu rezultātu publikācijas.

Naums Lebedinskis Georģa d. dzimis Odesā 1888. gada 2. martā. 1907. gadā beidza Kijevas komercskolu, studēja Cīrihes Universitātes Filozofijas fakultātes Bioloģijas nodaļā (1907–1912), *Dr. phil.* (1913), strādāja Hallē Zooloģijas institūtā, Bāzeles Zooloģijas institūtā. 1920. gadā ieradās Latvijā jaunizveidotajā LU Matemātikas un dabaszinību fakultātē (zooloģijas pasniedzējs). Docents (1920), profesors (1921). 1920. gadā nodibina Eksperimentālās zooloģijas un zooanatomijas institūtu, ko 1923. gadā pārdēvē par Salīdzināmās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūtu. Līdz 1923. gadam bija arī Sistemātiskās zooloģijas institūta direktors. N. Lebedinska dzīve beidzās traģiski. Viņš pēc tautības bija ebrejs un labi izprata bezcerīgo stāvokli, kāds izveidojās pēc vāciešu okupācijas Latvijā. Kad viņam bija pienācis rīkojums 1941. gadā ar ģimeni pārcelties uz geto, viņš ar ģimenes locekļiem izdarīja pašnāvību. Iespējams gan, ka viņš varēja arī netikt pakļauts represijām, jo bija neitrālas valsts Šveices pilsonis, ko hitlerieši respektēja. Taču šī iespēja palika neizmantota, jo nebija pienācis no Šveices viņa pavalstniecības apstiprinājums [32].

LU Lauksaimniecības fakultātē strādāja vairāki docētāji – agronomi Jānis Apsītis, Pēteris Rizga un Jānis Lielmanis –, kas bija studējuši ārpus Latvijas un praktizējušies selekcijas un ģenētikas jautājumos. **J. Apsītis** – LU docētājs no 1920. gada; 1923. gadā ievēlēts Lauksaimniecības fakultātē par docentu. 1933. gadā viņš aizstāvēja disertāciju un ieguva agronomijas zinātņu doktora grādu. Vadīja Laukkopības katedru (1923–1934). Strādājis arī par Lauksaimniecības tautas augstskolas pārzini (1933–1936), LA profesors (1939) [33]. **P. Rizga** no 1922. gada strādāja LU Lauksaimniecības fakultātes Rūgšanas tehnoloģijas laboratorijā par asistentu. 1922. gadā palīdzēja Vecbebru muižā iekārtot biškopības un dārzkopības skolu un 1924. gadā Vecauces muižā izveidoja mācību dravu studentu prakses vajadzībām. 1929. gada sākumā P. Rizga aizstāvēja savu habilitācijas darbu “Stropa svara maiņa atkarībā no dažādiem apstākļiem”, tika apstiprināts par privātdocentu. 1930. gadā ar visu ģimeni pārcēlās darbā uz Vecauces saimniecību, atbrīvojās no asistenta pienākumiem laboratorijā un sāka veidot vistu paraugfermu. 1938. gadā viņu ievēlēja par LU docentu, bet 1939. gadā jaunizveidotajā Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā P. Rizga organizēja un vadīja Biškopības un putnkopības katedru [34, 35]. Ģenētiķis un graudaugu un āboliņa selekcionārs **J. Lielmanis** (1895–1970) no 1933. līdz 1940. gadam lasīja ģenētikas un selekcijas lekcijas Latvijas Universitātē, no 1940. līdz 1944. gadam – Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā, no 1945. līdz 1948. gadam – Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā.

1940. gadā Lauksaimniecības un Veterinārmedicīnas fakultāte, kurās arī tika lasīti atsevišķi kursi ar ģenētisku ievirzi, nodalījās no LU jaunizveidotajā Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā (JLA).

Jānis Apsītis Gusta d. dz. 1886. gadā Vecates Strazdiņos. Mācījies Mazsalacas draudzes skolā, Gorku lauksaimniecības skolā, Cīrihes Politehniskajā institūtā. Piedalījies 1905. gada nemieros, emigrējis. Atgriezies Latvijā 1920. gadā. LU Lauksaimniecības fakultātes docētājs (1920–1923), Mācību un pētījumu saimniecības “Vecauce” vadītājs (1926–1928). Latvijas Agronomu biedrības valdes loceklis un tās priekšsēdētājs (1935–1937). Profesors J. Apsītis trimdā nedodas. Turpina darbu JLA un LLA līdz viņa atbrīvošanai no darba 1948. gadā. Miris 1952. gadā [36, 37].

Pēteris Rizga Brenča d. dzimis 1883. gadā Sēlpils Rizgās. Profesors mācījis ASV Valparaiso Universitātes skolotājuursos (1910), beidzis Bostonas Universitāti (1918). Papildinājis Masačūsetsas Tehnoloģiskajā institūtā (1921–1922). Pēc atgriešanās Latvijā 1922. gadā iekļāvās LU Lauksaimniecības fakultātē, laboratorijas asistents. Viņa darbības virzieni ir biškopība un putnkopība (abos publicējis arī grāmatas). No 1931. gada lielāko laika daļu pavadījis “Vecaucē”, vadot un veicot pētījumus biškopībā un putnkopībā. P. Rizga ir biškopības zinātnes pamatlicējs Latvijā. Veicis daudzveidīgus pētījumus, izstrādājot jaunu konstrukciju bišu stropus. Pēc Otrā pasaules kara 1945. gadā P. Rizgam piešķīra profesora nosaukumu un apstiprināja lauksaimniecības zinātņu doktora grādu. Pēc Latvijas PSR ZA nodibināšanas 1946. gadā profesoru Rizgu apstiprināja par korespondētājlocekli biškopības un putnkopības nozarē. Miris 1955. gada 29. oktobrī, apglabāts Rīgas Meža kapos [38, 39].

Jānis Lielmanis Dāvida d. dzimis 1895. gadā 16. oktobrī Trikātas pagastā, beidzis Rīgas pilsētas reālskolu. 1915. gadā iestājies Rīgas Politehniskajā institūtā Lauksaimniecības fakultātē, Maskavas Lauksaimniecības akadēmijā. 1920. gadā atgriezās Latvijā un 1922. gadā pabeidz Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultāti. 1922. gadā praksē Dānijā un Zviedrijā. 1926. gadā Zviedrijā papildināja zināšanas ģenētikā un selekcijā. Strādā par docentu LU un Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā. Stendes muižā organizē selekcijas staciju, kas kļuva par ievērojamāko lauksaimniecības zinātnisko iestādi Latvijā. Par Stendes selekcijas stacijas direktoru Jānis Lielmanis strādā līdz 1940. gadam. Apbalvots ar IV šķiras Triju Zvaigžņu ordeni (1933), saņēmis Latvijas PSR Valsts prēmiju (1959), Nopelniem bagātais agronoms (1957), Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks (1965), zinātņu doktora grāds (1969). Viņa vadībā un tiešā līdzdalībā Stendes selekcijas stacijā izaudzētas augstvērtīgas auzu šķirnes. Publicējis daudz zinātnisku darbu par selekciju u. c. jautājumiem, sarakstījis grāmatas: “Augļkopība” (1945); “Sarkanais āboliņš” (1960) (kopā ar R. Eidemani), “Pētījumi par Latvijas PSR sarkanā āboliņa vietējo šķirņu bioloģiju” (1963), “Augsne un raža” (1963), “Sarkanā āboliņa audzēšana” (1970) (līdzautors). Miris 1970. gada 4. martā Rīgā, apglabāts Rīgā Lāčupes kapos [40].

Medicīnas ģenētikas problēmas

LU Medicīnas fakultātē ģenētikas aizsākumi saistās ar eigēniku. Sākumā eigēnikas docēšanu realizēja higiēnas lekciju kursā, ko lasīja profesors Ernsts Fērmanis (1872–1947). 1921. gadā viņu ievēlēja par LU Medicīnas fakultātes docentu, vēlāk par higiēnas profesoru (1927) un mikrobioloģijas profesoru (1930). 1929.–1939. gadā profesors E. Fērmanis docēja mikrobioloģiju Higiēnas institūta Higiēnas un mikrobioloģijas katedras Mikrobioloģijas nodaļā [41].

1935./36. mācību gadā Latvijas Universitātē visu fakultāšu studentiem eigēnikas lekcijas lasa acu slimību speciālists, ievērojams sabiedriskais darbinieks privātdocents **Gustavs Reinhards** (1868–1937). Šis lekciju kurss 1940. gadā iznāca atsevišķā grāmatā “Eugenika” [42], un tās autors vērta uzmanību uz nelabvēlīgo demogrāfisko situāciju Latvijā. Tajā bija arī norādīts, ka nācijas fiziskās un garīgās veselības saglabāšanai ir svarīgi zināt tos kaitīgos ieradumus un faktoros, no kuriem

jāizvairās. Viņš populāros rakstos “Kā pasargāt tautu no bojāejas?” (1934) [43], “Latvijas tautas nākotne bioloģiskā apgaismojumā” (1934) [44] propagandēja veselīgu dzīvesveidu un nepieciešamību izskaust kaitīgos ieradumus [45].

Viens no pirmajiem par medicīnas ģenētikas jautājumiem Latvijā sāka runāt **Verners Kraulis** (1904–1944), pētot psihisko slimību cēloņus un pārmantošanu. 1932. gadā V. Kraulis bija aizstāvējis medicīnas doktora disertāciju histērijas iedzimtības jautājumos. Disertācijas tapšanas procesā, kā arī savā turpmākā darbībā V. Kraulis guva pamatīgu sagatavotību medicīnas ģenētikas un ar to saistītās eigēnikas jomā. 30. gadu beigās pasniedza eigēnikas kursu Latvijas Universitātē [46]. 1937. gadā Latvijas Universitātē tika izveidota Eigēnikas katedra. 1938. gadā V. Krauļa lasītās lekcijas eigēnikā medicīnas studentiem bija obligātas. No 1938. gada V. Kraulis kopā ar citiem izciliem Latvijas zinātnes darbiniekiem (LU profesoriem Paulu Stradiņu, Pēteri Sniķeru, Jēkabu Prīmani) piedalījās Tautas dzīvā spēka pētīšanas institūta dibināšanā un darbībā [47]. V. Krauļa ierosinātie eigēniskie pasākumi bija ļoti mēreni, salīdzinot ar daudzām citām valstīm. Tas izklāstīts rakstā “Eigēnikas ceļi Latvijā” [48].

Latviešu antropometriskos pētījumus veica un cilvēka ģenētiku popularizēja **Jēkabs Prīmanis** (1892–1971). J. Prīmanis un viņa asistente **Lūcija Jēruma-Krastiņa** (1899–1968), meklējot Latvijas etnosa izcelsmi un tā bioloģiskās identitātes avotus, kā arī veicot latviešu antropometriskos pētījumus, popularizēja eigēniku kā nācijas atdzimšanas līdzekli. Izveidojušos demogrāfisko krīzi novērtēja kā daļu no pēckara problēmas, kas pastāvēja visā Eiropā [49]. 1928. gadā publicētajā zinātniski populārā rakstā “Vīrieša un sievietes izcelšanās citoloģijas apgaismojumā” J. Prīmanis izskaidro cilvēka dzimuma veidošanās citoģenētisko mehānismu [50].

Atklājot Tautas dzīvā spēka pētīšanas institūtu, J. Prīmanis jaunajai institūcijai izvīrēja šādus uzdevumus: “Tautas dzīvā spēka pētīšanas institūta uzdevums būs pētīt un praktiski strādāt pie tautas dzīvā spēka pacelšanas un kvalitātes uzlabošanas. Iedzīvotāju skaitam jāvairojas, lai valsts būtu spēcīga un piepildītu savu sūtību. Institūts noskaidros apstākļus, kas veicinātu mūsu valstī miesīgi un garīgi veselu indivīdu skaita pieaugumu.” Latviešu psihiatrs, medicīnas organizators Hermanis Buduls (1882–1954), runādams par Tautas dzīvā spēka pētīšanas institūta eigēnisko programmu, aizrādīja: “Mums pie ārkārtīgi mazas dzimstības diezin vai būtu ieteicams ķerties plašākos apmēros pie eugeniskiem eksperimentiem ar sterilizācijas palīdzību.” [51] Tautas dzīvā spēka pētīšanas institūtā V. Krauļa vadītajā eigēnikas nodaļā tika izstrādāti un daļēji realizēti daudzi zinātniski pētnieciskie projekti, tai skaitā par iedzimtu plānprātību Latvijā, tautību un garīgām slimībām, iedzimto garīgo slimību klīniskām attiecībām, šizofrēnijas iedzimtību, daudz bērnu ģimeņu eigēniskām vērtībām, iedzimto slimību un oligofrēnijas (garīgas atpalicības) attiecībām. 1941. gadā vācu okupanti viņu padzina no Universitātes eigēnikas pasniegšanas un pētījumiem [52, 53]. Viņa vietā no 1941. līdz 1944. gadam eigēnikas lekcijas Rīgas Universitātē jeb Universitātē Rīgā (vācu: *Universität in Riga*) lasīja privātdocents **Teodors Upners** (1898–1992). Viņš 1943. gadā izdeva grāmatu “Eugenikas nozīme tautas un valsts dzīvē” [54]. 1948. gadā šī grāmata kalpoja par svarīgāko argumentu viņa notiesāšanai uz desmit gadiem.

Lūcija Jēruma-Krastiņa dzimusi 1899. gada 12. novembrī, 1925. gadā absolvējusi LU Medicīnas fakultāti. Pēc tam līdz 1944. gadam docējusi

Universitātes Anatomijas katedrā. Latviešu anatome un antropoloģe. Pirmā sieviete, kurai LU piešķīra doktora grādu medicīnā. Precējusies ar psihiatru Nikolaju Jērumu. 1944. gadā emigrējusi uz Vāciju, 1948. gadā pārcēlusies uz dzīvi Venecuēlā. Izpētījusi latvietes antropoloģisko tipu. Venecuēlā sākusī arī gleznot. Mirusi 1968. gada 23. septembrī [55].

Verners Kraulis. Dzimis 1904. gada 10. martā Vārves pagastā zemnieku ģimenē. Tēvs Vilis, māte Eda, sieva Irene (dz. Alksne). Ārsts, psihiatrs un eigēniķis, Hermaņa Budula skolnieks. Beidzis Rīgas pilsētas ģimnāziju. No 1924. līdz 1944. gadam bija Rīgas Sarkankalna slimnīcas ārsts. 1927. gadā beidza Latvijas Universitāti. 1929. gadā Minhenē papildinājās pie Ernsta Rīdina (*Ernst Rüdin*). 1931. gadā aizstāvēja doktora disertāciju "Par histerisko reakciju un viņas konstitucionāliem pamatiem". 1940. gadā Ārstu biedrības priekšnieks. 1941. gadā vācieši padzina no darba LU. 1944. gadā Liepājas slimnīcas nervu un psihiatrisko nodaļu vadītājs. 1944. gadā Liepājas māsu skolas lektors. Miris Liepājā 1944. gada 15. februārī, apbedīts 24. februārī Vārves pagasta Bēku kapos [56, 57].

Jēkabs Prīmanis Jēkaba d. dzimis 1892. gada 12. martā Ādažu pagasta Sautiņos. Mācījies Rīgā Nikolaja ģimnāzijā. 1911. gadā iestājās Tērbatas Universitātes Medicīnas fakultātē, 1913. gadā – Pēterburgas Kara medicīnas akadēmijā, 1918. gadā to pabeidz. 1920. gadā sāk darbu LU Medicīnas fakultātē, aizstāv disertāciju. 1926. gadā kā Rokfelleras stipendiāts strādā histoloģijas un embrioloģijas jomā Mičigana Universitātē, arī Vācijā un Zviedrijā. 1929. gadā medicīnas fakultātes Anatomijas katedras vadītājs, 1932. gadā profesors. Galvenie pētījumu virzieni ir anatomija un latviešu antropoloģija. 1944. gadā emigrēja uz Vāciju. 1948. gadā pārcēlas uz ASV, kur Pitsburgas Universitātē strādāja par anatomijas profesoru. Miris 1971. gadā 22. novembrī [58, 59].

Gustavs Reinhardts (1868 – 1937) – ārsts, sabiedriska darbinieks. 1895. gadā beidz Tērbatas Universitātes Medicīnas fakultāti. 1899. gadā aizstāvēja disertāciju par infekciozo acu slimību trahomu. Strādāja par ārstu. 1919 – 1920. gadā Veselības departamenta direktors, 1. 2. un 3. Saeimas deputāts, no 1921. gada līdz 1934. gadam vairākkārt Rīgas domes deputāts. Piedalījies LU dibināšanā un Medicīnas fakultātes darbā. No 1923. gada oftalmoloģijas privātdocents. Plaši propagandēja vispārīgās un redzes higiēnas jautājumus, cīnījās par žūpības apkaršanu [60, 61].

Teodors Upners Kārļa d. dzimis 1898. gadā 23. aprīlī Dundagas pagastā. Beidzis Mazirbes pagasta skolu, LU studējis nervu slimības (1927–1933). No 1933. gada 1. novembra LU nervu slimību klīnikā strādājis par jaunāko asistentu, no 1935. gada 1. jūlija par asistentu, 1939. gada 19. maijā ieguva *Dr. med.* grādu. 1945. gadā viņš organizē nervu slimību nodaļu P. Stradiņa Klīniskajā slimnīcā. 1948. gadā viņu arestē, un eigēnikas grāmata bija svarīgākais arguments viņa notiesāšanai uz desmit gadiem. Miris 1992. gadā [62, 63].

Vairums mediķu, kas bija iesaistījušies eigēnikas pētījumos, Otrā pasaules kara beigu posmā emigrēja no Latvijas uz Rietumeiropu. Tie, kas palika Latvijā, cieta no padomju varas represijām. 1944. gadā LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultāti reorganizēja, izveidojot patstāvīgu Bioloģijas fakultāti. Līdz 1950. gadam LU sastāvā, kura tika pārdēvēta par Latvijas Valsts universitāti, bija Medicīnas fakultāte.

Ģenētikas otrais periods (1948–1964) – pagrāve (lisenkovisms)

Pēc V. I. Leņina Vissavienības Lauksaimniecības zinātņu akadēmijas sesijas, kas notika 1948. gadā no 31. jūlija līdz 7. augustam Maskavā, un 24.–26. augustā notikušās PSRS ZA Prezidija paplašinātās sēdes “Par stāvokli bioloģijā” Padomju Savienībā tika aizliegta ģenētikas mācīšana, zinātniskie pētījumi un ģenētikas literatūras izdošana. Vārds “mendelisms” tika lietots nievājošā nozīmē kā analogs vārdam “reakcionārs”. Ģenētikas vietā izvirzīja tā saucamo “mičurinisko ģenētiku”, kuras ideologs bija Trofims Lisenko, trīskāršs Staļina prēmijas laureāts, apbalvots ar I. Mečņikova un Darba Sarkanā Karoga ordeni, astoņiem Leņina ordeņiem, viņam bija piešķirts Sociālistiskā Darba Varoņa nosaukums. “Ap mičurinisko bioloģiju,” raksta bioloģijas zinātņu doktors Vladimirs Aļeksejevs, “drūzmējās vesels spiets filozofu ar akadēmiķi M. Mitinu priekšgalā. Viņu funkcijas bija divējādas: pirmkārt, vajadzēja pierādīt, ka Lisenko un Lepešinskas dogmās radoši iemiesojušās Marksa-Engelsa-Leņina-Staļina idejas; otrkārt, visu, kas nesaskanēja ar mičuriniskās bioloģijas secinājumiem, vajadzēja šautīt kā metafiziku, ideālismu, melnsvārcību. Ne ar kādām bioloģijas zināšanām sevi te nevajadzēja apgrūtināt, un “filozofi” rakstīja simtiem rakstu. Politisko un zinātnisko atziņu izplatīšanas biedrībā, kuras vadītāju vidū bija arī Mitins, milzu metienos publicēja desmitiem brošūru.” [64]

Latvijā notika divas LZA prezidija sanāksmes: 26. augustā un 2. septembrī, kurās apsprieda Maskavas sesijas rezolūciju. 3. septembrī LLA un 4. septembrī LVU notika sapulce par bioloģijas pārveidošanu. 7. un 8. septembrī notika LPSR ZA Prezidija, Lauksaimniecības ministrijas, izmēģinājumu staciju paplašinātā pilnsapulce, piedaloties arī LK(b)P CK sekretāram Arvīdam Pelšem. Pilnsapulcē pieņēma rezolūciju par pilnīgu atbalstu Maskavā pieņemtajiem lēmumiem “Par stāvokli bioloģijā” un LLA Mājlopu katedras vadītājs Jānis (Ivans) Bērziņš (1892–1966) formulēja galvenos uzdevumus: “1) atbrīvoties no Veismaņa-Morgana-Mendeļa ģenētikas mantojuma rakstos un zinātniskajos darbos; 2) atbrīvoties no aktīviem Veismaņa-Morgana-Mendeļa ģenētikas paudžiem; 3) visu zinātnisko pētniecības darbu veikt tikai Mičurina-Lisenko bioloģijas virzienā un izpratnē”. “Mums jābūt modriem,” saka J. Bērziņš, “lai turpmāk reakcionārās teorijas netiktu sludinātas jaunatnei. No bibliotēkām un skolām jāiztīra reakcionāra satura grāmatas.” Noliegta tika gēnu reālā pastāvēšana. LZA Fizikas un matemātikas institūta direktors Igors Kirko apgalvoja, ka gēni no fiziķa viedokļa neesot iespējami, ka tie esot ideālistu – mendelīstu-morganīstu – izgudrojums. Padomju fiziķu uzdevums esot cīnīties pret ideālismu fizikā un ideālismu bioloģijā. Latvijā tika pārtraukta ģenētikas mācīšana, aizliegti ģenētiskie pētījumi un atlaisti no darba ģenētiķi un selekcionāri. Piemēram, prof. Pēteris Rizga (1883–1955) tika atbrīvots no Lauksaimniecības akadēmijas Biškopības un putnkopības katedras vadītāja amata, Jānim Lielmanim (1895–1970) aizliedza lasīt ģenētikas lekcijas Universitātē un Lauksaimniecības akadēmijā, no darba atlaida agronomu Jāni Apsīti [65]. Uz 10 gadiem notiesāja Teodoru Uperu par eģēnikas pasniegšanu un popularizēšanu. No Krievijas bija iebraukuši un iesūtīti “pareizi” politiski orientēti, bet vāji zinoši konkrēto priekšmetu “speciālisti”.

LU Bioloģijas fakultātē studentiem lisenkovisko ģenētiku lasīja Indriķis Zaķis (1896–1970). Viņš bija vecs boļševiks un no Krievijas Latvijā atgriezās kā komunistiskās ideoloģijas nesējs. Pirms Otrā pasaules kara viņš strādāja Maskavā

Vissavienības Lauksaimniecības zinātņu akadēmijas Lopkopības institūtā par direktora vietnieku, bet Latvijā kādu laiku (1945–1949) par LVU mācību prorektoru. Viņam nebija nekāda priekšstata par ģenētiku, tādēļ viņš bez īpašām šaubām varēja lasīt ideologu pasūtītās lisenkoviskās muļķības, kā, piemēram, par dzīves laikā iegūto derīgo īpašību iedzimšanu, vienas sugas indivīdu pārveidošanos par citas sugas indivīdiem lēcienveidīgi u. c.

1950. gadā no Latvijas Valsts universitātes nodalīja Medicīnas fakultāti, izveidojot patstāvīgu Rīgas Medicīnas institūtu. “Iebraucējiem pārņemot fakultātes vadību un sekojot 1930. gadā iedibinātajai padomju kārtībai, uz Medicīnas fakultātes bāzes ar PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja Staļina 1950. gada 10. jūnija parakstītu rīkojumu tika izveidota patstāvīga augstskola – Rīgas Medicīnas institūts.” [66]

1958. gadā LVU Bioloģijas fakultātē ģenētikas kursu sāka lasīt Arturs Mauriņš (1924–2012). Līdz tam Mauriņš strādāja Salaspils Botāniskajā darbā, bet ar LVU viņš bija saistīts jau no 40. gadu beigām. Mauriņš LVU partijas birojā tika ievēlēts 1949. gadā. Šajā gadā viņš kā komjaunatnes biroja sekretārs un Augusts Voss kā LVU kompartijas sekretārs parakstīja apsveikuma vēstuli mīļajam Josifam Staļinam viņa 70. dzimšanas dienā [67]. Arturs Mauriņš aktīvi propagandēja tā saucamās mičurinskās ģenētikas idejas, kas faktiski bija T. Lisenko izdomājums, lai paustu savas antizinātniskās idejas. Mauriņš brošūrā par Mičurinu raksta, ka Lisenko uzskatu cīņā ar Rietumu ģenētiķu uzskatiem ir ideoloģiskā cīņā par komunistisko uzskatu uzvaru. Vēlāk gan viņš noliedza, ka propagandējis lisenkovismu, taču viņa publikācijās mēs redzam ko citu. A. Mauriņš brošūrā “Liela dabas pārveidotājs Ivans Vladimirovičs”, ko izdeva centrālais lekciju birojs, 1948. gadā raksta: “Mičurina mācība ar partijas un valdības un personīgi biedra Staļina gādību tika tālāk attīstīta viņa lietas turpinātāju darbos. Akadēmiķis T. D. Lisenko atklāja Mičurina darbu milzīgo teorētisko nozīmi, nosargāja to cīņā ar formālās ģenētikas mendelisma-morganisma pārstāvjiem un attīstīja tālāk viņa mācību.

Pamatojoties uz Mičurina mācību, akadēmiķis Lisenko ir guvis ļoti lielus sasniegumus. Redzot lielos mičuriniešu panākumus visās lauksaimniecības nozarēs, reakcionārie “zinātnieki” – mendelīsti-veismanīsti-morganīsti – uzsāka sīvu cīņu pret progresīvo zinātni, kuras priekšgalā stāv padomju zinātnieki, tādi kā Lisenko. Ar visiem spēkiem šie reakcionāri cenšas atgūt zaudētās pozīcijas. Šo cīņu nevar uzskatīt par vienkāršu bioloģisko diskusiju. Tā ir visas mirstošās kapitālistiskās pasaules cīņa pret jauno, topošo sociālisma pasauli.

Arī mūsu zinātnieku vidū bija dzirdamas balsis, aizstāvošas šo mirstošo, reakcionāro, nezinātnisko virzienu. Bija nepieciešams dot iznīcinošu triecienu šādiem uzskatiem, parādīt padomju tautai un visai progresīvajai cilvēcei mendelīstu-veismanīstu-morganīstu aplamos un nezinātniskos uzskatus.” [68]

Ekonomists, LPSR ZA korespondētājloceklis Jānis Bumbieris (1890–1968), kas bija beidzis Sarkanās profesūras institūtu Maskavā, kritizējot P. Galenieku, raksta: “Ilggadējais mendelīsta-morganīsta propagandētājs Latvijā ir LVU Bioloģijas fakultātes tagadējais dekāns profesors P. Galenieks. LPSR ZA Prezidijs tomēr neturēja par vajadzīgu 7. un 8. septembra kopsapulces rezolūcijā novērtēt mendelīša P. Galenieka darbus un deklarēt savu nostāju pret viņu. LPSR ZA 7. un 8. septembra kopsapulces rezolūcijā jautājumā par stāvokli bioloģijas zinātnē nav minēts ne vārds par

mendelieti P. Galenieku un viņa grāmatu “Botānika”, kura cildina mendelismu-morganismu. Laika, šķiet, bija diezgan, lai rezumētu pagātni un godīgi atzītu savas kļūdas, ja viņš tiešām beidzot pārliecinājies, ka mendelisms-morganisms ir buržuāziska pseidozinātne. Nē, Bioloģijas fakultātes dekāns P. Galenieks nav to darījis.” [69]

Pauls Galenieks dzimis 1891. gada 23. februārī Kurzemē Rubas pagasta Birzēs mežsarga ģimenē. Mācījies Pampāļu 2-gadīgajā ministrijas skolā un Rīgas A. Ķeņiņa reālskolā. Studējis Rīgas Politehniskajā institūtā Lauksaimniecības fakultātē (1911–1917). Bēgļu gaitās Sibīrijā, agronoms Barnaulā, skolotājs Ustjamenogorskā, vada ārstniecības augu pētīšanas ekspedīciju Altajā 1920. un 1921. gada vasarā. Kopš 1921. gada LU Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes Dabaszinātņu nodaļas Sistemātiskās botānikas katedrā docētājs, doktors (1936), profesors (1939). Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas Botānikas katedras vadītājs un profesors (1939), rektors (1940–1941). 1940. gadā ievēl tautas Saeimā un Latvijas PSR Augstākajā Padomē. 1941. gadā ieslodzījums Rīgas Centrālcietumā, 1942. gadā – Salaspils koncentrācijas nometnē. LVU Bioloģijas fakultātes dekāns (1944–1950), Botānikas katedras vadītājs un vienlaikus arī LLA Botānikas katedras vadītājs (1944–1960). Izcils pedagogs un zinātnes popularizētājs. 1950. gadā iznāk “Botāniskā vārdnīca” četros sējumos, no 1953. līdz 1959. gadam viņa vadībā iznāk grāmatas “Latvijas PSR flora”, 1953. gadā izdod P. Galenieka tulkoto Č. Darvina “Sugu izcelšanos”. Latvijas PSR Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks (1959). Miris 1962. gadā [70].

Laikraksta “Cīņa” 1952. gada 18. aprīļa numurā filozofs profesors V. Miške, iztirzādams profesora J. Lūša lekciju par dzīvnieku ķermeņa uzbūvi, raksta: “pārāk lielu vērību velta senatnes domātājiem, neparādīdams, kas viņu mācībās bija racionāls un ko no viņu mācības kritiski varētu izmantot progresīvā zinātne. Lai gan profesors J. Lūsis atsaucās uz F. Engelsu, taču viņš nezina kāpēc nenorādīja, ka par visiem panākumiem bioloģijas zinātnei vispirms jāpateicas tam, ka vadās no dialektiskā materiālisma metodes [...] profesors J. Lūsis paziņoja, ka viņš protot marksisma ļeņinisma klasiķu darbos sameklēt vietas, kas viņam nepieciešamas lekcijām. Taču profesors, droši vien pietiekami nesaprot, ka atrast tās vai citas vietas marksisma ļeņinisma klasiķu darbos un tās citēt lekcijās vēl nenozīmē lasīt lekcijas dialektiskā materiālisma garā. Jāapgūst marksisma būtība” [71].

A. Mauriņš. vairs nebija tik aizrautīgs lisenkovisma sludinātājs kā 40. gadu beigās, bet T. Lisenko darbus nenoliedza. Viņš aprakstīja Mendeļa likumus un pazīmju pārmantošanās sakarības, tomēr neaizmirs atgādināt, ka tās ir formālas un ka veģetatīvā hibridizācija, tāpat kā ģeneratīvā hibridizācija, nodrošina jaunu formu veidošanos. Vēlāk, kad atjaunoja klasiskās ģenētikas pasniegšanu, Mauriņš par uzņemšanos lasīt lisenkoviskās ģenētikas lekcijas rakstīja: “Uz manu atrunāšanos par vājajām zināšanām ģenētikā profesors (J. Lūsis – J. R.) atteica, ka tieši zināšanas un pārlicība viņam traucējot pasniegt šo priekšmetu pēc pašreizējās programmas [...] Priekšlikumu pieņēmu, attiecīgi vīzēto iesniegumu līdz ar programmai atbilstošu lekciju plānu iesniedzu LVU mācību daļā, kura turpmāk kontrolēja, vai lekcijās nenovirzās no šā plāna un priekšmeta programmas.” [72] Šis Mauriņa stāstījums arī parāda, cik uzmanīgi tika sekots, lai nenovirzītos no “pareizās” ģenētikas programmas, kas bija obligāta visām augstskolām.

Kaut gan ideoloģiskie darbinieki un paklausīgie līdzskrējēji rūpīgi sekoja, lai pasniedzēji mācītu tikai lisenkovisko ģenētiku, īstie zinātnieki neatteicās no savas

pārlicības un to nodeva saviem audzēkņiem. Professore Aina Dālmāne studiju gadu atmiņās raksta, ka profesors Konstantīns Sergejevičs Bogojavlenskis histoloģijas lekcijās pratis iepazīstināt arī ar aizliegtās ģenētikas pamatiem:

“Ateros, cik virtuozī Konstantīns Sergejevičs izgrozījās, lasīdams lekcijas, cenšoties iepazīstināt mūs ar “viltus zinātņi”, bez kuras nav iespējams izprast histoloģiju. Viņš sāka lekciju, lasot īsu ievadu par Rietumu zinātnieku maldīgajiem uzskatiem, bet pēc tam gari un plaši izskaidroja ģenētikas būtību, gala rezultātā pierādot, ka šī zinātne ir visa uz Zemes esošā pamats. Studenti ātri apguva viņa lekciju Ēzopa valodu, rezultātā kļūdami par tiem nedaudzajiem, kas pielietoja ģenētikas sasniegumus savos pētījumos. Uzņemdamas vīstāntīgākos studentus aspirantūrā, Bogojavlenskis deva viņiem iespēju strādāt patstāvīgi un droši. Konstantīns Sergejevičs pētīja nukleīnskābes īpašības, kas saistītas ar ģenētiku. Viņš gatavoja jaunas paaudzes zinātniekus, kurus nebija maldinājušas Lisenko idejas un kuriem nebūtu jāšak no nulles pēc tam, kad ģenētika tiks rehabilitēta. Bet par to, ka agri vai vēlū tas notiks, viņš nešaubījās.” [73]

LU Bioloģijas fakultātē arī profesors **Jānis Lūsis**, kuram bija aizliegts nodarboties ar ģenētiskajiem pētījumiem un lasīt ģenētikas lekcijas, turpināja jau 20. gados aizsāktos divpunktu mārīšu krāsu polimorfisma populāciju ģenētikas pētījumus dabā un veica to krustojumus dzīvoklī iekārtotajā laboratorijā, lai noskaidrotu pētāmo pazīmju pārmantošanas sakarības un gēnu struktūras īpatnības. Pētījumu materiāla ievākšanā dabā viņš iesaistīja arī studentus. Lopkopības lekcijās un īpaši semināros viņš stāstīja par hibridizācijas ceļā iegūtajām mājdzīvnieku šķirnēm un arī paša vadībā izveidoto unikālo un augstkalnu apstākļiem piemēroto arhara merino šķirni, krustojot savvaļas arharus ar smalkvilnas merīnaitām. Šķirnes izveidošanā izmantotas ģenētikas atziņas par pazīmju pārmantošanas likumībām un izlasi. Šo metožu izmantošanas rezultāti neatbilda Lisenko teorijām par jaunu šķirņu iegūšanu, asimilējot vides apstākļus, un arī J. Lūša neatteikšanās no ģenētiskajiem uzskatiem bija pamats, lai viņu neatzītu par šīs šķirnes autoru [74]. Lai gan padomju ideologi pūlējās nepieļaut ģenētikas pētījumus un ģenētikas mācīšanu, tomēr vairākos lielos Maskavas un Ļeņingradas institūtos, kur veica atomfizikas pētījumus, antibiotisko vielu sintezējošo mikroorganismu selekciju, bioķīmiskos pētījumus u. c., bija arī iekārtotas ģenētikas laboratorijas. J. Lūsis, apejot nepieciešamos oficiālos nosūtījumus, nokārtoja, ka J. Raipulis jau 1961. gadā varēja izstrādāt Ļeņingradas Valsts universitātē diplomdarbu par ģenētikas tēmu “Radiācijas inducēto recesīvo letālu procentu X hromosomā un II autosomā *Drosophila melanogaster* spermatogonijās un spermatozijos” [75].

Ģenētikas trešais periods (1964–1991) – atjaunotne (klasiskā ģenētika, molekulārā ģenētika)

1964. gadā bijušajā Padomju Savienībā atkal oficiāli tika atļauts mācīt ģenētiku un veikt ģenētiskos pētījumus. Pēc šī pavērsiena prof. Jānis Lūsis (1897–1989) organizēja ģenētikas pasniegšanu Latvijas Valsts universitātes Bioloģijas fakultātē un Zooloģijas katedra ieguva Zooloģijas un ģenētikas katedras nosaukumu. Latvijā, atšķirībā no vairākām kaimiņu republikām, 60. gados nebija ģenētisku pētījumu institūciju, lai arī ar lisenkovisku ievirzi. Tādēļ nebija struktūru, kuru darbu pārkārtot

zinātniskiem ģenētiskiem pētījumiem un ģenētikas apgūšanai. Pārrāvums, kurš bija radies ģenētikas izglītībā un pētījumos Padomju Savienībā un arī Latvijā, radīja lielas grūtības ģenētikas pasniegšanā un pētījumos, kuri pa šiem lisenkovisma gadiem pasaulē bija pavirzījušies tālu uz priekšu. Tas arī izpaudās ģenētikas izglītībā, jo vesela paaudze bija izaugusi bez sekošanas līdz ģenētikas attīstībai.

Profesors Jānis Lūsis, kurš vadīja Zooloģijas katedru, tās zinātniskajās tēmās iekļāva arī ģenētiskos pētījumus. Viņš sāka lasīt vispārīgās ģenētikas kursu visiem fakultātes latviešu un krievu plūsmas studentiem, organizēja ģenētikas mazo praktikumus un vadīja arī spekkursus atsevišķu specialitāšu studentiem. Šajā katedrā strādājošie pasniedzēji un laboranti, kuri atbalstīja neatļautos J. Lūša ģenētikas pētījumus, aktīvi darbojās, lai tiktu atjaunota ģenētikas pasniegšana, pirms tas tika atļauts. J. Lūsis turpināja mārišu populāciju ģenētikas pētījumus jau kā oficiālu zinātnisko tēmu. No Zooloģijas katedras ģenētikas pasniegšanā iesaistījās asistente Mārīte Kudule (Misiņa), kura par zinātnisko tēmu izvēlējās knišļu ģenētiskā polimorfisma noskaidrošanu, pētot šo insektu kāpuru siekalu dziedzeru gigantiskās hromosomas. Viņš izcīnīja arī atļauju Zooloģijas katedru nosaukt par Zooloģijas un ģenētikas katedru [76, 77].

Lai aptvertu plašāku ģenētikas jautājumu loku, J. Lūsis uzaicināja no LZA Bioloģijas institūta Valdi Dišleru (1928–1985) lasīt radiācijas ģenētikas, augu ģenētikas un selekcijas lekcijas. V. Dišlers bija beidzis ģenētikas aspirantūru Maskavā. Viņš ZA Bioloģijas institūta radiobioloģijas laboratorijā vadīja ģenētiķu grupu, no kuras izveidoja Ģenētikas laboratoriju. Mājdzīvnieku ģenētikas un selekcijas lekcijas lasīja profesors Fjodors Garkāvījs (1922–1990) no Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas. No Eksperimentālās un klīniskās medicīnas zinātniskās pētniecības institūta uzaicināja zinātņu doktoru Jāni Ērenpreisu (1929–1996), kurš lasīja lekcijas par šūnu kodola molekulāro un supramolekulāro organizāciju un vēža veidošanās teoriju. Studenti ar lielu interesi un aizrautību piedalījās ģenētikas nodarbībās un praktiskajos darbos, veidojās pirmās studentu grupas, kas specializējās ģenētikā. Studentes Laima Tihomirova un Skaidrīte Pāvulsone no Bioloģijas fakultātes aizbrauca uz Maskavu studēt ģenētiku, kur gan pēc beigšanas palika strādāt un kļuva par ievērojamām zinātniecēm. Tika noorganizēts Studentu zinātniskās biedrības ģenētiķu pulciņš. No ģenētikas centriem Krievijā un citām padomju republikām brauca pasauleslaveni ģenētiķi vieslektori, kuri studentiem lasīja lekcijas par aktuāliem ģenētikas jautājumiem un vadīja seminārus [78].

Jēkabs Raipulis 1966. gadā no Ļeņingradas Valsts universitātes Ģenētikas un selekcijas katedras, kur viņš mācījās aspirantūrā, atgriezās Latvijā un lasīja mikroorganismu ģenētikas un selekcijas un cilvēka ģenētikas lekcijas, kā arī noorganizēja Mikroorganismu ģenētikas un selekcijas laboratoriju. Lai gan ģenētika nebija “kaitīgo” zinātņu sarakstā, valsts drošības dienesti modri sekoja pasniedzēju politiskajam noskaņojumam. Šo aktivitāšu rezultātā J. Raipulis bija spiests pamest darbu universitātē ar aizliegumu strādāt ar jaunatni. Par šo gadījumu rakstīts izdevumā “LU vēsture” (1999): “1973. gada 12. aprīlī LPSR VDK priekšsēdētāja L. Avdjukēviča ziņojums LKP CK sekretāram A. Vosam liecināja, ka VDK “pārtraukusi inteliģences naidīgas grupas darbību, kas vērsta uz nacionālisma un pretkrievu noskaņojuma attīstīšanu, kadru sagatavošanu pretpadomju opozīcijai”. Šajā grupā bijuši iesaistīti ap 40 cilvēku, galvenokārt zinātniskie darbinieki un pasniedzēji,

viņu vidū trīs LVU Bioloģijas fakultātes darbinieki – mācību spēks Jēkabs Raipulis, inženiere Māra Cera un LPSR ZA aspirante Karina Geikina. Vairākus no viņiem atlauda no darba pēc “pašu vēlēšanās”, čeka veica “profilaktisko darbu” un atskaitījās, ka veikts “attīrīšanas darbs.” [79, 80]

Pēc J. Lūša pedagogiskā darba pārtraukšanas no 1987. gada “Ģenētikas un selekcijas pamatu” pamatkursu bioloģiem lasīja Mārīte Misiņa. Viņa lasīja arī speckursus ģenētikas specializācijas studentiem, piemēram, “Augu selekcijas un ģenētikas pamati”, “Citoģenētika”, “Ģenētiskā analīze”, vadīja arodprakses ģenētikā [81]. Pēc Valda Dišlera priekšlaicīgās nāves augu ģenētikas un selekcijas lekcijas lasīja Īzaks Rašals.

70. gados bija noskaidrots iedzimtības informācijas kods, gēnu aktivitātes regulācijas mehānismi un ģenētiskās informācijas realizēšanās ceļš no gēna līdz pazīmei. Bija noslēdzies viens svarīgs posms molekulārajā bioloģijā, t. s. tīrās molekulārās bioloģijas ēra. 80. gadi nāca ar jaunām grandiozām iespējām un izaicinājumiem – sākās gēnu inženierijas un modernās biotehnoloģijas laikmets. Elmārs Grēns, profesors Bioloģijas fakultātē no 1978. līdz 2001. gadam, lasīja molekulārās ģenētikas lekcijas. 1984./85. mācību gadā Bioķīmijas katedra ieguva jaunu nosaukumu “Bioķīmijas un molekulārās bioloģijas katedra”, kurā atspoguļotas jaunas tendences – virzīt mācību procesu molekulārās bioloģijas jomā [82].

Latviešu valodā tika izdotas vairākas tulkotas un arī oriģinālas ģenētikas mācību grāmatas un mācību līdzekļi, monogrāfijas, kā arī rakstu krājumi. Valda Dišlera tulkojumā 1969. gadā iznāk M. Lobašova “**Ģenētika**” [83], 1979. gadā G. Mendeļa “**Pētījumi par augu hibrīdiem**” [84], 1969. gadā V. Dišlera, G. Kavaca, A. Millera, K. Rozes “**Ģenētikas pamati**” [85], 1977. gadā J. Raipuļa “**Cilvēka ģenētika**” [86], 1981. gadā V. Dišlera, J. Raipuļa, Ē. Nagles “**Ģenētikas terminu skaidrojošā vārdnīca**” [87], 1983. gadā F. Garkāvija “**Ģenētika**” [88], 1987. gadā M. Beķera, G. Liepiņa, J. Raipuļa “**Biotehnoloģijas horizonti**” [89], 1991. gadā M. Misiņas, V. Ložas “**Ģenētika ar selekcijas pamatiem**” [90].

Par ģenētikas sasniegumiem plašāka sabiedrība informēta zinātniski populāros izdevumos: “**Cilvēka veidošanās ģenētika skatījumā**” (J. Raipulis, 1979) [91], “**Ik suga, ik gēns – saudzējami**” (J. Raipulis, 1986) [92], “**Kur dzīvības informācija rakstīta?**” (E. Cielēns, 1984) [93], “**Molekulārā hronika ... mūsos**” (E. Cielēns, 1986) [94], “**Gēni un imunitāte**” (I. Muižnieks, 1986) [95] u. c.

Pēc 1990. gada, samazinoties zinātnes finansējumam, samazinās arī ģenētikas pētījumu apjoms, tomēr pamatnozāres saglabājās.

Valdis Dišlers (1928–1985) – ģenētiķis. 1956. gadā beidzis Latvijas Lauksaimniecības akadēmiju. No 1962. gada strādāja Latvijas PSR ZA Bioloģijas institūtā, no 1979. gada vadīja paša organizēto Augu ģenētikas laboratoriju. Pētīja augstāko augu mutāģenēzes un rekombinoģenēzes problēmas [96, 97].

Jānis Ērenpreiss (1929–1996) – histoloģiķis. 1955. gadā pabeidz Rīgas Medicīnas institūtu. Strādā Latvijas Eksperimentālās un klīniskās medicīnas institūtā un LZA Mikrobioloģijas institūtā. *Dr. med.*, LZA akadēmiķis. Darbi eksperimentālajā onkoloģijā, citoloģijā, citokīmijā un molekulārajā bioloģijā [98, 99].

Fjodors Garkāvījs (1922–1990) – zootehniķis. 1948. gadā beidz Maskavas Lauksaimniecības akadēmiju, docētājs no 1952. gada, Zootehnikas fakultātes dekāns (1967–1973), Lauksaimniecības dzīvnieku audzēšanas katedras vadītājs.

Lauksaimniecības zinātņu doktors (1970), profesors (1972), LPSR Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks (1982). Pētījis govju ganāmpulka ataudzēšanu un selekciju, mehanizēto slaukšanu [100, 101].

Jānis Lūsis (1897–1979) – ģenētiķis. 1923. gadā beidzi Petrogradas Valsts universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes Bioloģijas nodaļu. Strādājis PSRS ZA Ģenētikas institūtā (1921–1940), Lauksaimniecības ZA Lopkopības institūtā (1929–1932), Ļeņingradas Zootehnikas institūtā (1932–1936), docējis Ļeņingradas Valsts universitātē (1925–1936), strādājis A. Severcova Evolucionārās morfoloģijas institūtā (1942–1948), Latvijas Valsts universitātes docētājs no 1949. gada, katedras vadītājs (1955–1971). Profesors (1935), LPSR ZA korespondētājloceklis (1958), LPSR Nopelniem bagātais zinātnes darbinieks (1965), Latvijas Ģenētiķu un selekcionāru biedrības dibinātājs un pirmais prezidents (1967). Pētījis mājdzīvnieku ģenētiku, evolūciju un izcelšanos, vadījis starpsugu arhara merino šķirnes izveidošanu, veicis mārīšu dzimtas sugu ģenētikas un evolūcijas pētījumus [102].

Valts Loža (1926–2014) – bioķīmiķis, *Dr. h. c. biol.*, no 1956. gada strādāja A. Kirhenšteina Mikrobioloģijas institūtā. 1993. gadā pārgāja uz Biomedicīnas centru, kur strādāja līdz 2002. gadam [103].

Ģenētikas ceturtais periods (no 1990) – molekulāras bioloģijas dominante

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas notika zinātnes un augstākās izglītības sistēmas reorganizācija, cenšoties to veidot pēc Rietumvalstu parauga. Zinātņu akadēmijas institūti integrējās augstākajās mācību iestādēs. Institūti, kuros bija ģenētikas laboratorijas, integrējās Latvijas Universitātes sastāvā. 1998. gadā LU sastāvā atkal atsāk darboties Medicīnas fakultāte. Molekulārās bioloģijas pētniecības pamatlicējs Latvijā bija prof. Elmārs Grēns. 1993. gadā viņa vadībā Latvijas Zinātņu akadēmijas un LU Molekulārās bioloģijas institūts apvienojās ar vairākām LZA Mikrobioloģijas institūta zinātnieku grupām. Viņi savus pētījumus veica biomedicīnas jomā, radot LU Biomedicīnas pētījumu un studiju centru (BCM) [104]. No 2006. gada BMC ir neatkarīga valsts pētniecības iestāde un turpina ciešu sadarbību ar LU un citām augstskolām kā zinātniskajā, tā arī studiju darbā. LZA Mikrobioloģijas institūts (vēlāk Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas institūts) sāka integrēšanās procesu LU Bioloģijas fakultātes sastāvā 1993. gadā [105]. LU Bioloģijas fakultātes sastāvā 1995. gadā integrējās arī LZA Bioloģijas institūts ar Vides ģenētikas laboratoriju [106].

Šajā laikā dzirdamas arī atskaņas no iepriekšējām pārestībām. Kad 1992. gada “Zinātnes Vēstneša” 4. numurā tika publicēts Latvijas Zinātnes padomes apstiprināts LU padomes sastāvs (ar promocijas un habilitācijas tiesībām bioloģijas nozarēs), kurā bija arī profesors A. Mauriņš [107], parādījās Ilgas Lapiņas (ZA Bioloģijas inst. vec zin. līdzstr.) raksts “Neatbildēti jautājumi” [108] ar jautājumu, vai vajadzētu bijušo lisenkovieti un partorgu iekļaut minētajā atbildīgajā padomē. Mauriņa dēļ bijusi ierobežota profesora J. Lūša iespēja pilnvērtīgi strādāt un Bioloģijas fakultāte bijusi jāpamet J. Lūša tuvākajam palīgam J. Raipulim, kā arī topošajam dzejniekam J. Baltvilkam (par sveicīšu likšanu pie Čakstes pieminekļa). Sekojošajā A. Mauriņa vēstulē “Zinātnes Vēstu” redakcijai [109], pieminot dažas nelielas neprecizitātes

I. Lapiņas vēstulē, viņš cenšas pierādīt, ka ir nepatiesi apvainots. J. Baltvilks, atbildot uz šo vēstuli, raksta: “Šajā sarunā iesaistos ar lielu nepatiku. Ne es tīkoju pēc atbilstības, ne arī vēlos sevi iztēlot par varoni. Taču apstākļi iegrozījušies tā, ka pavisam klusēt vairs nedrīkstu.” Tālāk J. Baltvilks raksta: “Viņa aktīvā lielnieciski lisenkoviskā darbība taču nav pagaisusi bez pēdām. Bibliotēkās glabājas publikācijas. Visu nav aizmirsuši ne viņa kādreizējie darba biedri, ne to gadu studenti. Par sirdsapziņu nerunāsim, ar to jātiek galā katram pašam. Bet A. Mauriņam noteikti būtu labāk, ja viņš spētu drusku pierauties malā – netēlotu nepatiesi apvainoto un necenstos pēc jauniem amatiem.” [110]

Ģenētikas pasniegšana un pētījumi notiek trijās LU fakultātēs – LU Bioloģijas fakultātē, LU Medicīnas fakultātē, LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes Pedagoģijas un psiholoģijas katedrā – un no 1993. līdz 2006. gadam LU Biomedicīnas pētījumu un studiju centrā, kas šobrīd ir neatkarīga valsts pētniecības iestāde, kurā visaugstākajā līmenī tiek veikti cilvēka genoma, iedzimtības slimību izpēte un molekulāri ģenētisku diagnostikas un ārstniecības līdzekļu iegūšanas metožu izstrāde.

2001. gadā notiek nozīmīgs pavērsiens molekulārās ģenētikas pētījumos Latvijā. Ievadot LZA pilnsapulci, 2001. gadā 23. martā akadēmiķis Jānis Stradiņš saka: “runa šodien būs par gēnu medicīnas pamatu likšanu Latvijā, par visu Latvijas iedzīvotāju vai pagaidām tās riska grupu pasportizāciju, par individuālo gēnu kartēšanu pēc DNS analīzēm, par informācijas bāzu radīšanu medicīnai”. Šajā pilnsapulcē tika prezentēts projekts **“Latvijas iedzīvotāju genoma programma”** [111]. Programmas veidotājs akadēmiķis Elmārs Grēns referātā **“Cilvēka genoma programma – 21. gs. izaicinājums pasaulei un Latvijai”** izklāstīja svarīgākās projekta ieceres: “Latvijas zinātnieki izstrādājuši un izvirza plašu ilgtermiņa valsts projektu “Latvijas iedzīvotāju genoma datu bāze”. Projekta mērķis ir radīt efektīvu Latvijas iedzīvotāju ģenētiskās informācijas apzināšanas sistēmu, ar kuras palīdzību varētu pēc iespējas ātrāk ieviest jaunākos ģenētikas atklājumus Latvijas iedzīvotāju veselības un dzīves kvalitātes uzlabošanai un nodrošināt valstij labu starta pozīciju gaidāmās biotehnoloģijas revolūcijas apstākļos.” [112] Dr. Astrīda Krūmiņa pamatoja šī projekta pētījumu nozīmību medicīnas attīstībā [113].

LU Bioloģijas fakultātes ģenētikas un molekulārās bioloģijas pētījumi tiek veikti pamatā divās katedrās: Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas un Molekulārās bioloģijas katedrā, kā arī LU Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas institūtā un LU Bioloģijas institūta Vides ģenētikas laboratorijā [114]. Arī citās Bioloģijas fakultātes katedrās zinātniskajā darbā tiek izmantotas molekulārās bioloģijas metodes, jo bez tām mūsdienās vairs nevar veikt nopietnus pētījumus.

Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas katedrā prof. Indriķa Muižnieka vadībā tiek veikti ģenētiskie pētījumi: molekulārajā mikrobioloģijā – plazmīdu gēnu ekspresijas regulācija; DNS un DNS-proteīna kompleksu izmantošana jaunu materiālu izveidei nanotehnoloģijām. Sēņu biotehnoloģijā – Latvijā perspektīvi audzējamo ēdamo un medicīnisko sēņu celmu selekcija un raksturojums. Augu biotehnoloģijā tiek raksturota savvaļas un kultūraugu ģenētiskā daudzveidība, veikti miežu šķirņu slimību rezistences ģenētikas pētījumi. Katedrā strādā arī prof. Uldis Kalnenieks, vad. pētnieks, *Dr. biol.* Nils Rostoks, kurš vada augu molekulārās ģenētikas pētnieku grupu. Sēņu ģenētiku un selekciju veica *Dr. biol.* Natālija Matjuškova (1941–2016).

Katedras zinātniekiem ir sadarbība ar LU Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas institūtu, Biomedicīnas pētījumu un studiju centru, Bioloģijas institūtu, ārzemju partneriem Vācijā, Zviedrijā u. c. [115, 116].

Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas institūtā akad. Mārtiņa Beķera (1928–2014), vēlāk *Dr. biol.* Ulda Kalnenieka vadībā notika mikroorganismu ģenētikas un selekcijas pētījumi un arī dažādo vides un pārtikas vielu genotoksicitātes pētījumi [117].

Molekulārās bioloģijas katedra izveidota, reorganizējot Bioķīmijas un molekulārās bioloģijas katedru 1989. gadā. To vadīja prof. E. Grēns, un tajā strādāja prof. Viesturs Baumanis (1942–2013), kurš katedru vadīja no 2001. līdz 2013. gadam, lekcijas lasīja prof. Pauls Pumpēns un prof. Īzaks Rašals un doc. Mārīte Misiņa, pēdējie divi pievienojās no reorganizētās Zooloģijas un ģenētikas katedras. Šobrīd Molekulārās bioloģijas katedru vada *Dr. biol.* asoc. prof. Kaspars Tārs. Pētniecības virzieni, kuros piedalās katedras mācību spēki un specializācijas studenti, ir šādi: cilvēka genoms – populāciju ģenētika; multifaktoriālo ģenētiski pārmantoto slimību molekulārie pamati; strukturālā bioloģija – vīrusu un farmakoloģiski nozīmīgu proteīnu pētījumi ar rentgenstruktūranalīzes palīdzību; vīrusveidīgo daļiņu lietojums jaunu vakcīnu izstrādē; vēža izpēte; augu ģenētiskā daudzveidība molekulārā līmenī; augu selekcijas materiāla iegūšana un izvērtēšana. Katedrā atrodas Augu šūnu bioloģijas (vad. *Dr. biol.* T. Selga) laboratorija. Katedras docētāji: prof. Īzaks Rašals, prof. Jānis Kloviņš, asoc. prof. p. i. Aija Linē, asoc. prof. Tūrs Selga, doc. p. i. Normunds Līcis, doc. p. i. Dace Grauda, doc. p. i. Vita Rovīte. Molekulārās bioloģijas katedrā turpina cilvēka genoma pētījumus 1998. gadā izveidotajā zinātnieku grupā. Ciešā sadarbībā ar vadošajām ārzemju laboratorijām viņi veic cilvēka mitohondriālās DNS polimorfisma un Y hromosomas gēnu izpēti latviešu un pasaules etnoģenēzes pētījumu kontekstā. Etnoģenēzes pētījumi notiek, plaši sastrādājoties starptautiskā mērogā. Katedras darbinieki, realizējot zinātniskās pētniecības darbu, sadarbojas ar LU Medicīnas fakultāti, LU Bioloģijas institūtu, Biomedicīnas pētījumu un studiju centru, ārzemju zinātniskajiem centriem u. c. [118, 119].

LU Bioloģijas institūta Vides ģenētikas laboratorijā veic šādus pētījumus: kultūraugu ģenētisko resursu saglabāšana un izpēte; laukaugu kultūru selekcijas izejmateriāla veidošana, izmantojot tradicionālās un biotehnoloģijas metodes; DH līniju izveidošana miežiem, līnēm un citām kultūrām, izmantojot un pilnveidojot mikrosporu kultūru *in vitro*; Latvijas miežu adaptīvo gēnu kompleksa noteikšana un molekulārā kartēšana; Latvijas populācijas miežu miltrasas *Blumeria graminis f. sp. hordei* monitorings; jaunu miežu miltrasas rezistences donoru identifikācija un izmantošana [120].

LU lekciju sarakstos ir iekļauti šādi ģenētikas un molekulārās bioloģijas lekciju kursi, kuri tiek lasīti dažādu specialitāšu bakalauru, maģistru un doktorantūras studentiem:

- Cilvēka ģenētika LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes bakalauriem (3 KP).
- Ģenētikas pamati LU Bioloģijas fakultātes un LU Medicīnas fakultātes Ārstniecības nodaļas bakalauriem (4 KP).
- Ģenētikas analīze LU Bioloģija fakultātes bakalauriem (4 KP).
- Ģenētika un evolūcija LU Bioloģijas fakultātes bakalauriem (3 KP).

- Ievads molekulārajā un šūnu bioloģijā LU Fizikas un matemātikas fakultātes bakalauriem (3 KP).
- Mikroorganismu ģenētika LU Bioloģijas fakultātes bakalauriem (4 KP).
- Mikroorganismu gēnu inženierija LU Bioloģijas fakultātes bakalauriem (4 KP).
- Molekulārā ģenētika LU Medicīnas fakultātes Ārstniecības profesionālās studijas studentiem (3 KP).
- Iedzimtas slimības LU Medicīnas fakultātes Zobārstniecības nodaļas bakalauriem (2 KP).
- Ģenētika LU Medicīnas fakultātes Farmācijas nodaļas bakalauriem (2 KP).
- Cilvēka genomika LU Bioloģijas fakultātes maģistriem (3 KP).
- Cilvēka genoms. Ģenētikas pielietojamie aspekti LU Bioloģijas fakultātes maģistriem (6 KP).
- Ģenētikas pielietojamie aspekti LU Bioloģijas fakultātes maģistriem (6 KP).
- Ģenētikas pielietojamie aspekti II LU Bioloģijas fakultātes maģistriem (3 KP).
- Ģenētikas eksperimenti LU Bioloģijas fakultātes maģistriem (4 KP).
- Molekulārā bioloģija un ģenētika LU Bioloģijas fakultātes maģistriem (4 KP).
- Molekulārās metodes mikrobioloģijā LU Bioloģijas fakultātes maģistriem (4 KP).
- Augu molekulārā ģenētika LU Bioloģijas fakultātes maģistriem (4 KP).
- Ģenētika LU Bioloģijas fakultātes doktorantiem (4 KP).

Lai arī Latvijas Universitāte piedāvā plašu lekciju klāstu dažādos ģenētikas jautājumos, tomēr to iekļaušana tikai nedaudzu specialitāšu izglītošanā atstāj lielu sabiedrības daļu un specialitāšu pārstāvjus bez pietiekamas izpratnes par ģenētikas sakarībām, īpaši tas attiecas uz sociālo zinātņu pārstāvjiem. Tāpēc rodas nepamatoti, cilvēka dabai neatbilstoši pieņēmumi un pasākumi, kas nelabvēlīgi ietekmē sabiedrības veselību. Tāpat augstajā līmenī veiktie pētījumi un to rezultāti, un iespējamais lietojums (ģenētiski modificētie organismi, prenatalā iedzimtības slimību diagnostika, gēnu terapija, gēnu karšu veidošana u. c.), trūkstot pienācīgai izpratnei par ģenētiskajām norisēm, rada skepsi un dažādus mītus sabiedrībā par ģenētikas iespēju lietošanu un neļauj pietiekami kritiski izvērtēt to lietderību vai bīstamību.

Viesturs Baumanis ir dzimis 1942. gada 19. septembrī Rīgā. Pēc Rīgas Medicīnas institūta absolvēšanas 1966. gadā un aspirantūras studijām viņš 1971. gadā aizstāvēja kandidāta disertāciju medicīniskajā bioķīmijā. 1969. gadā V. Baumanis sāka strādāt LZA Organiskās sintēzes institūtā pie nukleīnskābju grupas vadītāja Elmāra Grēna un iesaistījās jaunrades darbā molekulārās bioloģijas virziena izveidošanā Rīgā t. s. Rīga molekulārbioloģijas skolas darbības pašos pirmajos gados. Viesturs Baumanis organizēja un vadīja Grēna laboratorijas mikrobioloģijas grupas darbu līdz 1977. gadam. Strādā Rīgas Medicīnas institūtā par mācībspēku (1977–1987), kad atgriezās Grēna izveidotajā institūtā, vēlākajā Latvijas Biomedicīnas pētījumu un studiju centrā. 1999. gadā viņš sāk profesora karjeru LU Bioloģijas fakultātes Molekulārās bioloģijas un bioķīmijas katedrā, kļūstot par tās vadītāju no 2001. līdz 2013. gadam. Mirst 2013. gada 18. jūnijā [121].

Mārtiņš Beķers dzimis 1928. gada 31. augustā Ļaudonas pagastā zemnieku ģimenē. Beidzis Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Pārtikas rūpniecības tehnoloģijas fakultāti. No 1953. līdz 1959. gadam strādāja Rīgas Rauga rūpnīcā un TSP Pārtikas preču rūpniecības pārvaldes konstrukciju-tehnoloģijas birojā. No

1959. līdz 1962. gadam bija galvenais inženieris Pārtikas rūpniecības tehnoloģijas un konstruktoru birojā. No 1962. līdz 1993. gadam – LZA Mikrobioloģijas institūta direktora vietnieks un Tehniskās mikrobioloģijas laboratorijas vadītājs. No 1972. līdz 1995. gadam strādājis RTU Ķīmijas tehnoloģijas fakultātē par biotehnoloģijas profesoru. Tad no 1993. līdz 1997. gadam bijis LU Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas institūta direktors. No 1993. gada ir LU Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas institūta profesors un Tehniskās mikrobioloģijas un pārtikas biotehnoloģijas laboratorijas vadītājs. Latvijas valsts emeritētais zinātnieks, habilitētais bioloģijas zinātņu doktors. Triju Zvaigžņu ordeņa virsnieks (2000). Miris 2014. gada 26. jūnijā Rīgā [122, 123].

Kopsavilkums

Latvijas Universitātē ģenētikas pasniegšana un pētījumi izgāja tos pašus spožo panākumu un maldu ceļus, ko ģenētikas attīstība pasaulē un pie tām varām, kuras valdīja Latvijā. Entuziasms, kurš valdīja 20. gadsimta sākumā, sakarā ar ģenētikas iespējām arī sabiedrības veselības jomā, izvērtās par eigēnisko kustību ar selektīvu atsevišķu cilvēku un sabiedrības grupu pēcteču radīšanas ierobežošanu un piespiedu sterilizāciju, kas lielā mērā diskreditēja ģenētiku un cilvēku attieksmi pret to. Arī Latvijā un Latvijas Universitātē 30. gados tika paustas eigēniskas idejas, bet to realizācija bija ļoti ierobežota. 40. gadu beigās un 50. gados Padomju Savienībā valdošās ideoloģizētās pseidoģenētikas – lisenkovisma – uzspiešana arī LU apturēja ģenētikas mācīšanu un pētījumus līdz pat 1964. gadam, kad atkal tika atļauts atjaunot ģenētikas pasniegšanu un pētījumus. Pārrāvums ģenētikas izglītībā un pētījumos Padomju Savienībā un arī Latvijā radīja lielas grūtības to atjaunošanai, jo pētījumi pa šiem lisenkovisma gadiem pasaulē bija pavirzījušies tālu uz priekšu. Tas arī izpaudās ģenētikas izglītībā, jo vesela paaudze bija izaugusi bez sekošanas līdz ģenētikas attīstībai. Lielie panākumi ģenētisko mehānismu – iedzimtības informācijas glabātāju molekulu un informācijas realizēšanās procesu – izpētē noteica to, ka molekulārās bioloģijas virziens kļuva par dominējošo arī LU, vispārīgās ģenētikas pamatu apgūšanai nepievēršot pienācīgu uzmanību. Vispārīgās ģenētikas pamatu nepietiekama pasniegšana īpaši negatīvu iespaidu atstāj uz pedagogu, psihologu, mediķu sagatavošanu, kas tālāk reflektējas uz skolēnu un sabiedrības ģenētikas zināšanām un spēju orientēties tajā neorganizētajā informācijas plūsmā, kurā ļoti daudz ir pseidozinātniskā.

VĒRES

1. Edžus. Mendēļa likumi kā pazīmju iedzimšanas pamats. *Atpūta*, 1911, Nr. 1.
2. Simsons H. Mendēļa likumu pētīšana Anglijā. *Zemkopis*, 1914, Nr. 16.
3. Bicka J. Gregors Mendelis. *Baltijas lauksaimnieks*, 1914, Nr. 2.
4. Raipulis J. Mendelisms Latvijā. *LU Raksti. 653. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2003, 222.–232. lpp.
5. Ābele K. *Ievads iedzimtības mācībā*. Rīga: Lauksaimniecības pārvaldes izdevums, 1926. 59 lpp.
6. Ābele K., & Balodis, K. *Čarlzs Darvins – dzīve un mācība*. Rīga: A. Riņķa apgāds, 1930. 190 lpp.
7. Ābele K. Iedzimtības īpašību nesēju lokalizācija. *Daba*, 1925, Nr. 7.

8. Ābele K. Nemirstīgā dzīvība. *Daugava*, 1928, Nr. 4.
9. Ābele K. Sugu rašanās chromosomām daudzkārtoties. *Daba*, 1928, Nr. 5/6.
10. Daija G. Kārlis Ābele trimdas krustcelēs. *Brīvā Latvija*, 1994, Nr. 18.–21.
11. Grosvalds I. Latvijas Universitātes dabaszinātnieku devums trimdā. *Latvijas Vēsture*, 1996, Nr. 2(21), 76.–85. lpp.
12. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 15. lpp.
13. Daija G. Kārlis Ābele trimdas krustcelēs. *Brīvā Latvija*, 1994, Nr. 18.–21.
14. Zāmelis A. Mendelisma 70 gadu jubileja. *Brīvais Zemnieks*, 1935, Nr. 33.
15. Zāmelis A. Mārītes. *Daba un Zinātne*, 1935, Nr. 2, 46.–47. lpp.
16. Raipulis J. Botāniķim Aleksandram Zāmelim – 100. *Dabas un Vēstures kalendārs 1997*. Rīga: Zinātne, 1996, 150.–153. lpp.
17. Zāmelis A. Ģenētikas studijas ģintī *Philadelphus Tourn. Lauksaimniecības akadēmijas raksti, I.2. sēj.* 1942, Nr. 4, 303.–356. lpp.
18. Villerts A. Pētījumi par X-staru ietekmi uz sēklām. *Acta Societatis Biologicae*, VII, 1937, 131.–146. lpp.
19. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 511. lpp.
20. Skuja H. Prof. Dr. rer. nat. A. Zāmeļa piemiņai. *Tēvija*, 1943, 16. sept., Nr. 217, 4. lpp.
21. Malta, N., Ābele, K., Melderis N. *Botānika. I daļa*. Rīga: Valters un Rapa, 1940. 368 lpp.
22. Grosvalds I. & Berga I. Bioloģija Latvijas Universitātē (1919–1944). *LU Raksti. 800. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*, 2014, 60.–75. lpp.
23. Turpat, 64. lpp.
24. Grosvalds I. Latvijas Universitātes dabaszinātnieku devums trimdā. *Latvijas Vēsture*, 1996, Nr. 2(21), 76.–85. lpp.
25. Lebedinsky N. G. Bekämpfung der Altersercheinungen durch teilweises Zerreißen und Zerdrückens des Hodengewebes. *Latvijas Bioloģijas biedrības raksti. III sēj.* 1933, 133.–143. lpp.
26. Ābele K. Dabas zinātnes. *Zinātne tēvzemei divdesmit gados 1918–1938*. Rīga: LU, 1938, 19.–46. lpp.
27. Lebedinskis N. Jauni bioloģiski pētījumi par cilvēka sugas izcelšanos. *Daba*, 1924, Nr. 4, 1.–3. lpp.
28. Lebedinskis N. Faktoru teorija – moderna iedzimtības mācība. *Daba*, 1925, Nr. 2, 81.–89. lpp.
29. Lebedinskis N. *Vispārējā zooloģija un eksperimentālā bioloģija*. Rīga: A. Gulbis, 1924.
30. Lebedinskis N. *Zooloģijas un salīdzināmās anatomijas pamati. I daļa*. Rīga: A. Gulbis, 1934.
31. Lebedinskis N. *Zooloģijas un salīdzināmās anatomijas pamati. II daļa*. Rīga: A. Gulbis, 1938.
32. Raipulis J. LU profesors Naums Lebedinskis (1888–1942). *LU Raksti. 763. sēj. Zinātnes vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2011, 109.–114. lpp.
33. Rivža B., Timšāns S. Rīgā dzima arī mūsu “alma mater”. *Zinātnes Vēstnesis*, 2001, Nr. 55(2442). Pieejams: <http://www.vestnesis.lv/ta/id/6567>.
34. Turpat.
35. Rivža B., Timšāns S. Rīgā dzima arī mūsu “alma mater”. *Zinātnes Vēstnesis*, 2001, Nr. 55(2442). Pieejams: <http://www.vestnesis.lv/ta/id/6567>.
36. Turpat.
37. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 35. lpp.
38. Rivža B., Timšāns S. Rīgā dzima arī mūsu “alma mater”. *Zinātnes Vēstnesis*, 2001, Nr. 55(2442). Pieejams: <http://www.vestnesis.lv/ta/id/6567>.

39. Upītis V., Āboliņš J. *Pēteris Rizga dzīvē un darbā*. Rīga: Zinātne, 1985.
40. Jansons F. *Jānis Lielmanis dzīvē un darbā*. Rīga: Latvijas Valsts zemkopības zinātniskās pētniecības institūts "Agra", 1994. 164 lpp.
41. Kuzņecovs V., Vīksna A. *Eigēnika Latvijas Univrsitātē. LU Raksti. 780. sēj. Zinātnes vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2012, 166.–174. lpp.
42. Reinhards G. *Eugenika*. Rīga: Valters un Rapa, 1940, 87. lpp.
43. Reinhards G. *Kā pasargāt tautu no bojāejas? Zemn. Universitātes*, Nr. 9. Rīga: Valters un Rapa, 1934.
44. Reinhards G. *Latvijas tautas nākotne bioloģiskā apgaismojumā. Jaunais Zemgaliētis*, 1934, Nr. 255–257.
45. Raipulis J. *Gustavs Reinhards. Veselība*, 1993, Nr. 10.
46. Kuzņecovs V., Vīksna A. *Eigēnika Latvijas Univrsitātē. LU Raksti. 780. sēj. Zinātnes vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2012, 166.–174. lpp.
47. Lībiete I. *Verners Karulis (1904.–1944.) – spilgta personība Latvijas psihiatrijas vēsturē. LU Raksti. 780. sēj. Zinātnes vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2012, 182.–195. lpp.
48. Kraulis V. *Eigēnikas ceļi Latvijā. Tautas Labklājības Ministrijas Mēnešraksts*, 1939, Nr. 3, 161. lpp.
49. Treide G. *LU profesoram Jēkabam Prīmanim – 110. Univesitātes Avīze*, 2002, Nr. 14, 3. lpp.
50. Prīmanis J. *Vīrieša un sievietes izcelšanās citoloģijas skatījumā. Latvijas Ārstu Žurnāls*, 1928, Nr. 1/2.
51. Lipšāne I. *100 Latvijas personības: zinātnieks Jēkabs Prīmanis. Latvijas Avīze*, 2005, 20. apr. Pieejams: <http://apollo.tvnet.lv/zinas/100-latvijas-personibas-zinatnieks-jekabs-primanis/306017>.
52. Kuzņecovs V., Vīksna A. *Eigēnika Latvijas Univrsitātē. LU Raksti. 780. sēj. Zinātnes vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2012, 166.–174. lpp.
53. Lībiete I. *Verners Karulis (1904–1944) – spilgta personība Latvijas psihiatrijas vēsturē. LU Raksti. 780. sēj. Zinātnes vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2012, 182.–195. lpp.
54. Upners T. *Eugenikas nozīme tautas un valsts dzīvē*. Rīga: Latvijas grāmata, 1943.
55. Vīksna A. *Pirmās latviešu medicīnas zinātnieces. LU Raksti. 780. sēj. Zinātnes vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2012, 262.–269. lpp.
56. Lībiete I. *Verners Karulis (1904–1944) – spilgta personība Latvijas psihiatrijas vēsturē. LU Raksti. 780. sēj. Zinātnes vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2012, 182.–195. lpp.
57. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 262. lpp.
58. Turpat, 392. lpp.
59. Treide G. *LU profesoram Jēkabam Prīmanim – 110. Univesitātes Avīze*, 2002, Nr. 14, 3. lpp.
60. Raipulis J. *Gustavs Reinhards. Veselība*, 1993, Nr. 10.
61. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 406. lpp.
62. Turpat, 504. lpp.
63. Pieejams: <https://nekropole.info/lv/Teodors-Upners-23.04.1898>.
64. Aļeksandrovs V. *Padomju bioloģijas grūtītie laiki. Ģēns. Populāri zinātnisks almanahs*, 1989, Nr. 2, 108. lpp.
65. Raipulis J. *1948. gada bioloģijas "revolūcija" Latvijā. LPSR ZA Vēstis*, 1989, Nr. 5, 122.–131. lpp.
66. *Medicīnas fakultāte. Latvijas Universitātei – 80*. Rīga: LU, 1999, 65.–64. lpp.
67. *Latvijas Valsts Universitātes vēsture 1940–1990*. Rīga: LU, 1999, 407. lpp.
68. Mauriņš A. *Lielais dabas pārveidotājs Ivans Vladimirovičs Mičurins*. Rīga: Centrālais lekciju birojs, 1948, 17.–18. lpp.

69. Bumbiers J. Enerģiskāk izskaust buržuāzisko pseidozinātni. *Padomju Latvijas Boļševiks*, 1948, 22. nov., 55.–59. lpp.
70. Vimba E. RPI kā botāniķu kalve. *RTU zinātniskie raksti. 8. sēr. Humanitārās un sociālās zinātnes. 2. sēj. Zinātņu un augstskolu vēsture*. Rīga: RTU, 2002, 42.–49. lpp.
71. Miške V. Par lekciju audzinošo nozīmi LVU Bioloģijas un Ģeogrāfijas fakultātē. *Cīņa*, 1952, 18. apr.
72. Mauriņš A. Cienījamā redakcija! *Zinātnes Vēstnesis*, 1992, Nr. 13(41).
73. Dālmane A. *Kad ģenētika bija viltus zinātne*. Pieejams: <http://www.russkije.lv/lv/lib/read/k-bogoyavlensky.html>.
74. Raipulis J. Jānis Lūsis ģenētikas atklājumu un pretrunu virpulī. Rīga: Vērmaņparks, 2001.
75. Raipulis J. *Radiācijas inducēto recesīvo letālu procents X-hromosomā un II autosomā Drosophila melanogaster spermatogonijās un spermatozojos*. Diplomdarbs. 1962.
76. Raipulis J. *Jānis Lūsis ģenētikas atklājumu un pretrunu virpulī*. Rīga: Vērmaņparks, 2001.
77. Misiņa M. Zooloģiskie pētījumi P. Stučkas LVU Zooloģijas un ģenētikas katedrā. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1987, Nr. 9, 50.–95. lpp.
78. Bioloģijas fakultāte. *Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātei 50 gadi*. Rīga: Zinātne, 1969, 29.–44. lpp.
79. *Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940–1990*. Rīga: LU, 1999, 449. lpp.
80. L. Audjukēviča 1973. gada 12. aprīļa slepens ziņojums A. Vosam. Par dažiem nacionālisma izpausmes faktoriem republikā. *Latvijas Vēsture*, 1996, Nr. 1(20), 60.–64. lpp.
81. Aivars J., Egle V., Mauriņa H., Vimba E., Volkova A. Bioloģijas fakultāte. *Latvijas Universitāte 75*. Rīga: LU, 1994, 125. lpp.
82. Turpat, 118. lpp
83. Lobašovs M. *Ģenētika*. Rīga: Zvaigzne, 1969. 776 lpp.
84. Mendelis G. *Pētījumi par augu hibrīdiem*. Rīga: Zvaigzne, 1979.
85. Dišlers V., Kavacs G., Millers A., Roze K. *Ģenētikas pamati*. Rīga: Liesma, 1969.
86. Raipulis J. *Cilvēka ģenētika*. Mācību līdzeklis studentiem. Rīga: Zvaigzne, 1977.
87. Dišlers V., Raipulis J., Nagle Ē. *Ģenētikas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: GER, 1981.
88. Garkāvijs F. *Ģenētika*. Rīga: Zvaigzne, 1983.
89. Beķers M., Liepiņš G., Raipulis J. *Biotehnoloģijas horizonti*. Rīga: Avots, 1987.
90. Misiņa M., Loža V. *Ģenētika ar selekcijas pamatiem*. Rīga: Zvaigzne, 1991.
91. Raipulis J. *Cilvēka veidošanās ģenētika skatījumā*. Rīga: Zinātne, 1979.
92. Raipulis J. Ik suga, ik gēns – saudzējami. *Daba un mēs*. Rīga: Zinātne, 1986.
93. Cielēns E. *Kur dzīvības informācija rakstīta?* Rīga: Zinātne, 1984.
94. Cielēns E. *Molekulārā hronika ... mūsos*. Rīga: Zinātne, 1986.
95. Muižnieks I. Gēni un imunitāte. *Zinātne un Tehnika*, 1986, Nr. 3, 4. lpp.
96. Raipulis J. Mendelisms Latvijā. *LU Raksti. 653. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2003, 227.–228. lpp.
97. *Latvijas padomju enciklopēdija. 2. sēj.* Rīga: GER, 1982, 608. lpp.
98. *Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj.* Rīga: GER, 1983, 203. lpp.
99. Raipulis J. Mendelisms Latvijā. *LU Raksti. 653. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2003, 229. lpp.
100. Turpat.
101. *Latvijas padomju enciklopēdija. 3. sēj.* Rīga: GER, 1983, 492. lpp.
102. Raipulis J. Mendelisms Latvijā. *LU Raksti. 653. sēj. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2003, 229. lpp.
103. Loža V. Pieejams: <http://bmc.biomed.lu.lv/lv/par-mums/vesture/in-memoriām/>.
104. Biomedicīnas pētījumu un studiju centrs. *Latvijas Universitātei – 80*. Rīga: LU, 1999, 79.–80. lpp.

105. Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas institūts. *Latvijas Universitātei – 80.* Rīga: LU, 1999, 106.–108. lpp.
106. Bioloģijas institūts. *Latvijas Universitātei – 80.* Rīga: LU, 1999, 78.–79. lpp.
107. *Zinātnes Vēstis*, 1992, Nr. 4.
108. Lapiņa I. Neatbildēti jautājumi. *Zinātnes Vēstnesis*, 1992, Nr. 10(38).
109. Mauriņš A. Cienījamā redakcija! *Zinātnes Vēstnesis*, 1992, Nr. 13(41).
110. Baltvilks J. Padoms profesoram Mauriņam. *Zinātnes Vēstnesis*, 1993, Nr. 3(46).
111. Stradiņš J. Latvijas iedzīvotāju genoma programma. *Zinātnes Vēstnesis*, 2001, Nr. 7(215), 1.–2. lpp.
112. Grēns E. Cilvēka genoma programma – 21. gs. izaicinājums pasaulei un Latvijai. *Zinātnes Vēstnesis*, 2001, Nr. 7(215), 2. lpp.
113. Krūmiņa A. Genoma pētījumi un medicīna. *Zinātnes Vēstnesis*, 2001, Nr. 7(215), 2. lpp.
114. Vides ģenētikas laboratorija. Pieejams: <http://lubi.lu.lv/laboratorijas/videsgenetikaslaboratorija>.
115. Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas katedra. Pieejams: http://priede.bf.lu.lv/parbf/struktura/mikro_biotek/.
116. Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas katedra. *Latvijas Universitātei – 80.* Rīga: LU, 1999, 50. lpp.
117. Mikrobioloģijas un biotehnoloģijas institūts. *Latvijas Universitātei – 80.* Rīga: LU, 1999, 106.–108. lpp.
118. Molekulārās bioloģijas katedra. *Latvijas Universitātei – 80.* Rīga: LU, 1999, 50.–51. lpp.
119. Molekulārās bioloģijas katedra. Pieejams: http://priede.bf.lu.lv/parbf/struktura/molekulara_bio/.
120. Vides ģenētikas laboratorija. Pieejams: <http://lubi.lu.lv/laboratorijas/videsgenetikaslaboratorija/>.
121. Viesturs Baumanis. Pieejams: <http://bmc.biomed.lu.lv/par-mums/vesture/in-memoriam/>.
122. Beķers M. *Piezīmes no zinātnieka dzīves.* Rīga: LU Akadēmiskā bibliotēka, 2006. 76 lpp.
123. Mārtiņš Beķers. Pieejams: <http://inventions.lza.lv/izg.php?id=3>.

Summary

The development of the history of science in the 20th century is known for a significant progress in genetics. After founding the University of Latvia in almost 20 years' time genetics as a field of science was established under its roof. However, very soon after opening of the University lecturers of several departments of Mathematics and Natural Sciences Faculties in their lectures included the current knowledge characterising the process how traits were inherited from generation to generation and hypothesis about what were genes and where to find them. Lecturers from the departments of Agriculture, Veterinary and Medicine also incorporated genetics in their lectures. Genetics as a scientific sphere faced a difficult period after World War II, when the leading lecturers of the University of Latvia had emigrated from the country, and genetics was forbidden as a field of science harmful to ideology. Genetics was replaced by pseudoscientific "Lysenkoism". In 1964, genetics was rehabilitated and studies and research of classical genetics, research of molecular genetics and its practical usage were renewed. Nowadays, studies and research of genetics are conducted at the University of Latvia Faculties of Biology and Medicine.

Keywords: *genetic, eugenics, molecular biology, Lysenkoism, Soviet occupation.*

Vācu dabaspētnieku akadēmija *Leopoldina* un LU Medicīnas fakultāte

Academy of Sciences Leopoldina and the University of Latvia Faculty of Medicine

Arnis Vīksna

Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs
E-pasts: arnis.viksna@mvm.lv

Vācu dabaspētnieku akadēmijas *Leopoldina* (dib. 1652) locekļi ir 13 ar Latviju saistīti zinātnieki, starp viņiem trīs LU Medicīnas fakultātes mācībspēki: farmakologs Cēzars Amslers (1881–1965), tiesu mediķis Ferdinands Neireiters (1893–1945) un patologanatoms Romans Adelheims (1881–1938).

Atslēgvārdi: akadēmija *Leopoldina*, LU Medicīnas fakultāte.

Leopoldina ir vecākā no eksistējošām dabaszinātņu akadēmijām pasaulē. To 1652. gada 1. janvārī Šverinā dibinājuši četri ārsti kā *Academia Naturae Curiosorum*, kas pēcāk nosaukta Sv. Romas Impērijas ķeizara Leopolda I (1640–1705) vārdā. Sākotnēji akadēmijas locekļa uzdevums bija aprakstīt kādu augu, dzīvnieku vai minerālu un noteikt tā izmantošanu ārstniecībā. Pakāpeniski *Leopoldina* izveidojās un nostiprinājās par dabaspētnieciskas un medicīniskas ievirzes zinātnieku biedrību vācvalodīgā teritorijā un telpā jeb tagadējā Vācijā, Austrijā, Šveicē un citur.

1. attēls. Akadēmijas *Leopoldina* emblēma ar devīzi, kas aicina neslinkot

Leopoldina gaita liecina, ka akadēmijas pirmie statūti pieņemti 1662. gadā, 1670. gadā tā sākusī izdot pasaulē pirmo dabaszinātņu un medicīnas žurnālu un 1671. gadā – enciklopēdijas pirmo no iecerētajiem 50 sējumiem. Ar 1686. gadu sākās akadēmijas klejojuma gadi, kad tā mainīja mājvietu uz Nirnbergu, tālāk uz Augsburgu, Erfurti, Jēnu, Drēzdeni, Bonnu utt. 1731. gadā tika nodibināta akadēmijas bibliotēka, bet 1872. gadā, darbībai paplašinoties, *Leopoldina* sadalījās sekcijās. Kopš 1878. gada akadēmijas pastāvīgā mītne atrodas Hallē. Kad 1952. gadā *Leopoldina* atzīmēja 300 gadu jubileju, tā guva oficiālu VDR atzinību. Savukārt VFR zinātnieku *Leopoldina* grupa no 1955. gada darbojās Šveinfurtē. Pēc abu Vācijas valstu apvienošanās 1990. gadā norisa arī *Leopoldina* atkalapvienošanās. 2008. gadā tai piešķirts Nacionālās akadēmijas statuss, veidojot trio kopā ar Berlīnes jeb Brandenburgas ZA un Vācu tehnisko ZA.

Akadēmijas *Leopoldina* struktūru veido četras klases, kas tālāk sadalās 28 sekcijās.

- I. Matemātika, dabas un tehniskās zinātnes, 6 sekcijas.
- II. Dzīvības zinātnes, 7 sekcijas, tostarp Ģenētika, Mikrobioloģija, Bioķīmija.
- III. Medicīna, 9 sekcijas:
 1. Anatomija. Antropoloģija.
 2. Patoloģija. Tiesu medicīna.
 3. Internā medicīna. Dermatoloģija.
 4. Ķirurģija. Ortopēdija. Anestezioloģija.
 5. Ginekoloģija. Pediatrija.
 6. Neurozinātnes.
 7. Oftalmoloģija. Otorinolaringoloģija. Stomatoloģija.
 8. Radioloģija.
 9. Veterinārmedicīna.
- IV. Gara un sociālās zinātnes, etoloģija, 6 sekcijas, tostarp Zinātņu un medicīnas vēsture.

Leopoldina (pēc 2016. gada datiem) aptver 1563 locekļus, bet pavisam kopš 1652. gada – 7628, tostarp 178 Nobela prēmijas laureātus [1].

Latviju un tagadējās Latvijas teritoriju (te dzimuši vai strādājuši) akadēmijā *Leopoldina* pārstāv trīspadsmit zinātnieki (tab.).

Latvijas pārstāvniecībā akadēmijā *Leopoldina* dominē mediķi, kuru ir seši. Pirmais ir Johans Bernhards fon Fišers (*Fischer*) no savulaik ietekmīgās zinātnieku un literātu Fišeru dzimtas, kas Rīgā ienākusi no Lībekas. Viņš izglītojies četrās universitātēs, doktora darbu par māniju aizstāvējis Leidenē, kas tolaik bija Eiropas medicīnas centrs, zināšanas papildinājis Anglijā un Francijā. Atgriezies Rīgā, viņš veidoja sekmīgu karjeru, ieņēma pilsētas fiziķa (ārsta administratora) amatu, konsultēja Kurzemes hercogieni Annu, kas, kļuvusi par Krievijas ķeizarieni, aicināja Fišeru sev līdzī uz Pēterburgu, kur viņš kļuva par valsts arhiatru jeb mūsdienu izpratnē par veselības ministru, reformēja medicīnas dienestu, īpašu vērību veltot sistemātiskai kara ārstu sagatavošanai, izvērta un uzlaboja hospitāļu un aptieku darbu, publicēja pētījumus par gerontoloģiju, drudzi, cingu, melanholiju u. c. Atgriezies Rīgā, Fišers savā muižā Purvciemā racionalizēja lauksaimniecību (t. s. krievu lauki), dzejoja un tulkoja [2].

Tabula

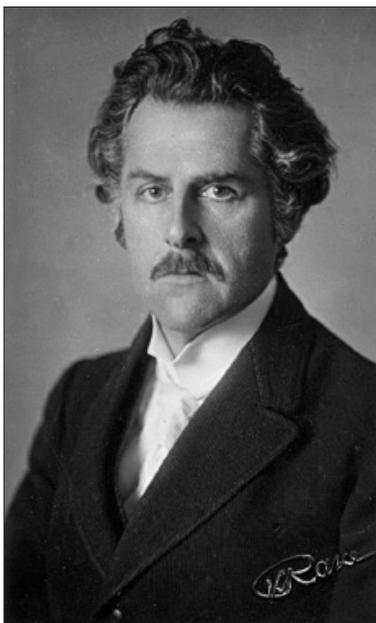
Leopoldina akadēmiķi, kas saistīti ar Latviju, ievēlēšanas gadu secībā

Nr.	Gads	Vārds, uzvārds, dzīves laiks	Specialitāte, piezīmes
1.	1736	Johans Bernhards fon Fišers (1685–1772)	Ārsts Rīgā, Krievijas Impērijas arhiatrs
2.	1781	Johans Jakobs Ferbers (1743–1790)	Zviedru ģeologs, <i>Academia Petrina</i> profesors
3.	1818	Kristiāns Heinrihs Panders (1794–1865)	Paleontologs Carnikavā, Pēterburgas ZA loceklis
4.	1908	Oto Vilhelms Tilo (1848–1917)	Ortopēds un biomehāniķis Rīgā
5.	1924	Embriks Strands (1876–1947)	Norvēģu zoologs, LU profesors
6.	1932	Vilhelms Ostvalds (1853–1932)	Ķīmiķis, RPI profesors, Nobela prēmijas laureāts
7.	1933	Cēzars Amslers (1881–1965)	Farmakologs, LU profesors
8.	1933	Ernsts Krauss (1889–1970)	Vācu ģeologs, LU profesors
9.	1933	Ferdinands Neireiters (1893–1945)	Tiesu mediķis, LU vecākais docents
10.	1938	Romans Adelheims (1881–1938)	Patologanatoms, LU profesors
11.	1940	Valters Kikuts (1896–1968)	Farmakologs, ķīmijterapeits, dzimis Rīgā
12.	1972	Solomons Hillers (1915–1975)	Ķīmiķis, LZA akadēmiķis (ievēlēts VDR zonā)
13.	1994	Jānis Stradiņš (*1933)	Zinātņu un medicīnas vēsturnieks, LZA akadēmiķis

Oto Vilhelms Tilo (*Thilo*), kas dzimis un miris Rīgā, nodzīvoja ārēji necilu mūžu, pēc Tērbatas universitātes pabeigšanas laimīgas sakritības pēc, pavadot kādu slimnieku, apceļoja Eiropu un Tuvos Austrumus, atgriezies Tērbatā, aizstāvēja disertāciju par Nīlas zivju spuru darbības mehānismu. Turpmāk viņš bija privāti praktizējošs ārsts un ortopēdijas iestādes vadītājs (Rīgā), kas savas intereses realizēja vietējā dabaspētnieku biedrībā. Tilo pētīja dažādu dzīvnieku uzbūvi, īpaši zivis, skaidrojot to locekļu un orgānu darbības mehāniku (piemēram, gaisa maisi putniem un peldpūšļi zivīm), konstruēja asprātīgus modeļus dzīvnieku valsts kinematikā, interesējās par salīdzināmo anatomiju. Lai arī laikabiedru mazievēroti, šo pētījumu nozīmīgums tika apjausts 20. gadsimtā, kad biomehānika izveidojās par patstāvīgu zinātnes nozari, kuras pamatlicēju pulkā nu bija ārēji klusais un nemamāmais Rīgas ārsts Tilo [3].

Savukārt Valters Kikuts (*Kikuth*), kas dzimis Rīgā ārsta ģimenē, doktora disertāciju aizstāvēja Hamburgā un visu mūžu strādāja Vācijā vairākās universitātēs un pētniecības iestādēs par ķīmijterapijas, tropu medicīnas un higiēnas, malārijas, izsitumtīfa, silikozes, virusoloģijas, infekciju slimību vēstures u. c. jautājumiem, bija medikamentu atēbrīna un rezohīna līdzatklājējs. Par sasniegumiem zinātnē Kikuts apbalvots ar Paula Ērliha zelta medaļu u. c., tika ievēlēts vairākās akadēmijās [4].

No sešiem Latvijas mediķiem puse jeb trīs ir saistīti ar LU Medicīnas fakultāti, turklāt šie trīs ir arī no pieciem LU mācībspēkiem, kas reprezentēti *Leopoldina*, tātad augsts mediķu īpatsvars.

2. attēls. Cēzars Amslers. K. Rakes foto

Visievērojamākais no viņiem ir tagad pie mums pilnīgi un galīgi nepiedodami aizmirstais **Cēzars Amslers** (*Amsler*). Viņš dzimis 1881. gada 15. aprīlī viesnīcnieka ģimenē Šincnahā, Ārgavas kantonā, Šveicē. Pēc Ārgavas ģimnāzijas beigšanas no 1902. līdz 1904. gadam sākumā studējis tieslietas Cīrihē un Minhenē, pēc tam medicīnu Bāzelē, 1906. gadā Ženēvā, tad atkal Bāzelē, tās pabeidzot 1910. gadā, bet 1911. gada 23. jūlijā turpat aizstāvējis *Dr. med.* disertāciju *Klinische, bakteriologische und experimentelle Studie über die Conjunctivitis cruposa* (Bāzelē iegūtais grāds 1923. gada 25. aprīlī tika pielīdzināts LU *Dr. med.* grādam).

Akadēmiskā karjera C. Amsleram veidojās Bāzeles universitātes Patoloģijas institūta asistenta statusā no 1910. līdz 1912. gadam, vienu gadu viņš strādāja pie Nobela prēmijas laureāta Paula Ērliha (1854–1915) Frankfurtē pie Mainas, 1913. un 1914. gadā bija pētnieks Minhenē, pēc tam Jēnas universitātes asistents patoloģiskajā anatomijā 1914. un 1915. gadā. Stabilāks posms iestājās pēc 1915. gada, kad C. Amslers kļuva par Vīnes universitātes Farmakoloģijas institūta pētnieku, asistentu 1918. gadā un privātdocentu 1921. gadā. Tātad jaunībā viņam laimējās apgūt plašākus Eiropas zinātnes apvāršņus, bet viņa šefs Vīnē profesors Hanss Horsts Meiers (1853–1929) bija piepulcināts Eiropas ievērojamākajiem farmakologiem. Te vērts piezīmēt, ka H. H. Meiers savukārt bija Latvijā dzimušā un par latvieti uzskatītā viena no eksperimentālās farmakoloģijas pamatlicējiem un ļoti plašas zinātniskās skolas izveidotāja (120 profesoru Eiropā un Amerikā!) Osvalda Šmīdeberga (1838–1921) audzēknis. Tātad C. Amslers būtu uzskatāms par O. Šmīdeberga *zinātnisko mazdēlu*, un it kā tēlaina kļūst atgriešanās senča dzimtenē, bet gluži saprotama LU *Dr. honoris causa* grāda piešķiršana H. H. Meieram 1924. gadā starp pirmajiem ar šo grādu pie mums pagodinātajiem.

Bet pa to laiku 1919. gadā bija nodibināta LU Medicīnas fakultāte, kurai darbības sekmīgai izvēšanai sākumā ļoti trūka teorētisko priekšmetu docētāju, un viņus lielākoties nācās pieaicināt no ārvalstīm. Pagaidu risinājuma variantā farmakoloģijas kā blakuspriekšmeta docēšana no 1920. gada 5. septembra līdz 1922. gada 1. jūlijam tika uzticēta Vispārīgās patoloģijas institūta vadītājam profesoram Ernestam Paukulim (1872–1941), kas bija Tērbatas Veterinārā institūta audzēknis un profesors.

Par Farmakoloģijas institūta vadītāju un profesoru 1921. gada 5. novembrī, atzīstot viņa akadēmiskā darba pieredzi, tika ievēlēts Vīnes universitātes privātdocents Hanss Cēzars Amslers, kas Rīgā ieradās 1922. gada 28. aprīlī, iestājkciju nolasīja 17. septembrī un pirmo lekciju studentiem 22. septembrī [5]. Profesora C. Amslera rīcībā sākumā Fizioloģijas institūtā anatomikumā Kronvalda bulvārī 9 tika nodota “viena vienīga maza istabiņa, kur knapi ievietojas galds un pāris krēslu”, bet 1926. gadā Farmakoloģijas institūts pārcēlās uz Veterinārmedicīnas fakultātes brīvajām blakus telpām turpat anatomikuma pagalma ēkā. Institūta rīcībā nu bija sešas istabas, kas tika apgādātas ar nepieciešamo inventāru un ierīcēm praktiskiem un eksperimentāliem darbiem. Studentiem tika sagādāts hektografēts lekciju izdevums vācu, pēc tam latviešu valodā [6].

Tādējādi profesors C. Amslers kļuva par farmakoloģijas kā patstāvīgas zinātniskas disciplīnas un augstskolas mācību priekšmeta pamatlicēju Latvijā. Viņam bija divi spējīgi audzēkņi, kas viens pēc otra aizstāvēja doktora disertāciju: 1930. gadā Eduards Rencis (1898–1962) un 1934. gadā Pēteris Vegers (1904–1991). C. Amslera vadītais Farmakoloģijas institūts bija zinātniski neparasti ražīgs un līdz 1939. gadam publicēja 120 darbus par sāpju farmakoloģiju un fizioloģiju, to vidū par iekaisuma farmakoloģiju un patoģenēzi, morfija farmakoloģiju un morfīnismu, kokaīna grupas lokālanestētisko darbību, Latvijas uzpirkstūtes preparātiem un papardes ekstraktiem, fiziskām farmakoloģiskām darbībām un to mehānismu, ķīmisko kaujas vielu patoģisko fizioloģiju un klīnisko ainu, racionālu un ekonomisku ārstniecības līdzekļu parakstīšanu, kombināciju farmakoloģiju, johimbīna darbības sakaru ar veģetatīvo nervu sistēmu, skābju un sārmu darbību, eksperimentālo toksisko encefalītu [7].

Profesors C. Amslers pats līdz 1939. gadam bija publicējis 37 darbus, galvenokārt vācu zinātniskos žurnālos. Viņš bija Eiropā pazīstams, bet pie mums nepietiekami novērtēts zinātnieks, ar ko Latvija patiešām varētu lepoties. C. Amslers bija Vācu dabaspētnieku akadēmijas *Leopoldina* loceklis un šās akadēmijas Senāta loceklis, starptautiski atzīta žurnāla *Naunyn-Schmiedebergs Archiv für experimentelle Pathologie und Pharmakologie* līdzizdevējs no 1930. gada. Padomju varas laikā 1940. gadā viņš tika atlaists no darba LVU un bija spiests atgriezties dzimtajā Šveicē, bet vācu laikā vairākkārt nesekmīgi centās tikt atpakaļ Rīgā, kur 1940. gadā bija apprecējies ar Helēni Mihelsoni [8].

Maz zināms par viņa darbību pēc atgriešanās Šveicē. Cēzars Amslers miris 1965. gada 19. janvārī Harlibergā, apbedīts dzimtajā Šincnahā. Tā kā bija emigrējuši arī abi viņa spējīgākie skolnieki E. Rencis un P. Vegers, kas akadēmisko darbību turpināja VFR un ASV, pēc Otrā pasaules kara farmakoloģiju Latvijā nācās sākt atkal veidot no jauna, šoreiz palīgus meklējot Austrumos, un varbūt arī tāpēc aizmirstības putekļi pamazām pārklāja pirmskara darītāju spožo veikumu.

3. attēls. **Ferdinands Neireiters**. K. Rakes foto

Tiesu medicīnā Latvijā gan jau bija izveidojušās noteiktas tradīcijas, sākot ar 19. gs. (un attālināti pat ar 17. gs.), taču tās izpaudās galvenokārt praktiskā darbībā, veicot ekspertīzes, taču disciplīnu bija nepieciešams pacelt akadēmiskā līmenī. Starp latviešiem šādu speciālistu pagaidām trūka, bet vietējos vācbaltiešus LU Medicīnas fakultātes veidotāji lāga nevēlējās pieaicināt līdzdarboties, tāpēc atkal kandidātu nācās meklēt no ārienes, tas izrādījās gadu ziņā pavisam jauns, toties ļoti spējīgs zinātnieks.

Ferdinands Jozefs Neireiters (*Neureiter*) dzimis 1893. gada 23. jūlijā Budapeštā inženiera ģimenē. Ģimnāziju beidzis Vīnē 1912. gadā un turpat arī studējis ar Pirmā pasaules kara izraisītu pārtraukumu, kad ticis iesaukts karadienestā, bet Vīnes universitātes Medicīnas fakultāti absolvējis, kā tas tolaik pie viņiem bija pieņemts, ar *Dr. med.* grādu 1920. gada 26. jūlijā. Jau studiju pēdējā gadā F. Neireiters bija subasistents, bet no 1920. līdz 1922. gadam – asistents un prozektors profesora Albīna Haberdas (1868–1933) vadītajā Vīnes universitātes Tiesu medicīnas institūtā, tātad akadēmiskā gaisotnē jau kaut cik iejuties.

Par LU Tiesu medicīnas institūta vadītāju un vecāko docentu F. Neireiters tika ievēlēts 1922. gada 9. oktobrī un abus šos amatus saglabāja turpmākos 15 gadus līdz pat aiziešanai no darba LU. Par profesoru, lai arī godam to bija pelnījis, viņu nebija iespējams ievēlēt, jo F. Neireiteram trūka oficiāli apstiprināta LU *Dr. med.* grāda, bet centieni izlīdzināties, piešķirot viņam līdzvērtīgu LU *Dr. med. honoris causa* grādu, nāca pārāk vēlu, 1938. gadā, kad viņš jau bija pārcēlies uz darbu Vācijā.

LU Tiesu medicīnas institūts 1923. gadā ieguva mājvietu 1884. gadā atklātajā Rīgas pilsētas morgā jeb miroņu sekcijas iestādē Maskavas ielā. Institūta kanceleja

pagaidām atradās Rīgas pilsētas 1. slimnīcā, bet sekciju nodaļa un laboratorija jau minētajā pilsētas morgā, iekams tiesu psihiatrijas un kriminālantropoloģijas nodaļa – Aleksandra Augstumu slimnīcā. Tiesu medicīnas institūta kriminālbioloģijas nodaļa tika ierīkota Rīgas Centrālcietumā; tur vienreiz nedēļā institūta darbinieki izmeklēja kriminālnoziedzniekus.

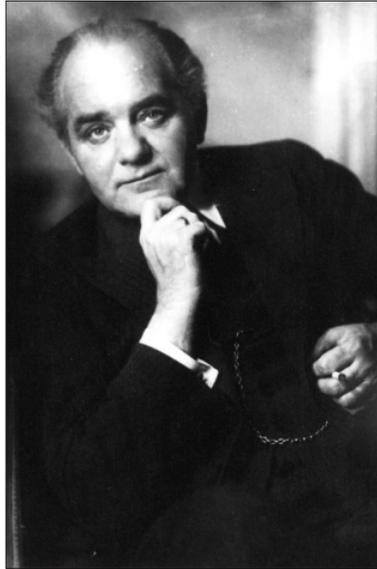
Uzceļot jaunu morga ēku līdzās iepriekšējai, Tiesu medicīnas institūts 1930. gada 15. februārī ievācās labākās telpās un pakāpeniski izveidojās par Latvijas valsts zinātniski pedagoģisko, kā arī praktiskās tiesu medicīnas metodisko centru, kas ietvēra piecas struktūrvienības: tanatoloģijas, kriminālbioloģijas un tiesu psihiatrijas nodaļa, alkoholiķu labošanas ambulatoriskais punkts un asins grupu pētīšanas laboratorija. Vecākā docenta F. Neireitera tuvākie līdzstrādnieki bija Miķelis Kārlis Veidemanis (1895–1945) un Jānis Kocers (1901–1952), kas medicīnas doktora disertāciju aizstāvēja attiecīgi 1929. un 1939. gadā patologa Makša Branta (1890–1972) vadībā, bet pats F. Neireiters vadīja psihiatra Vernera Krauļa (1904–1944) disertāciju 1932. gadā.

Tiesu medicīnas institūtā tika pētīta saindēšanās diagnostika, nāve no elektrotraumas, kritiens ūdenī no liela augstuma, cīņa ar alkoholismu, pūšļošanas kaitīgums, ārstniecības likumdošana, tiesu medicīnas vēsture un dienesta organizācija, asins grupas, kapilārmikroskopija, kriminālbioloģija. Uz institūtu F. Neireiters pārcēla arī tiesu medicīnas muzeju, ko studentu apmācībai sākotnēji 1923. gadā bija izveidojis Rīgas pilsētas 1. slimnīcā [9].

Vecākais docents F. Neireiters kā Eiropā atzīts zinātnieks tika ievēlēts Vācu dabaspētnieku akadēmijā *Leopoldina*. Rīgā viņš publicēja kādus 40 darbus, to vidū rokasgrāmatu “Tiesmedicīna un ārstu deontoloģija” ar likumu citātiem un skaidrojumiem 1931. gadā, kam bija svarīga nozīme ikdienas praktiskā darbā, kā arī instrukciju “Norādījumi par tiesas, resp., policijas obdukcijām” 1925. gadā. Citi darbi galvenokārt bija tiesu medicīnas specifiskās nozarēs, īpaši kriminālbioloģijā, bet arī par latviešu tautas medicīnu, pūšļošanu, medicīnas vēsturi. Ātri iemācījies latviešu valodu, F. Neireiters lieliski iejutās latviskā vidē, tulkoja vācu valodā latviešu rakstnieku darbus (īpaši Rūdolfu Blaumani), analizēja latvju dainas no savas specialitātes viedokļa, bet jautrā rakstura dēļ bija ļoti iemīļots studentu vidū [10].

Pārcēlies uz darbu Vācijā, no 1937. līdz 1939. gadam F. Neireiters veica administratīvus pienākumus Berlīnē, pēc tam bija Hamburgas un no 1941. gada Strasburgas universitātes Tiesu medicīnas katedras vadītājs (līdz 1944. gadam). 1940. gadā Berlīnē viņš kopā ar līdzautoriem publicēja kapitālu rokasgrāmatu *Handwörterbuch der gerichtlichen Medizin und naturwissenschaftlichen Kriminalistik*. Miris 1946. gada 7. jūnijā Pēterstāles kūrortā Švarevaldē, Vācijā.

Līdzīgi farmakoloģijai, arī šai gadījumā LU bija noslēdzies noteikts cikls, jo F. Neireitera mantinieks Tiesu medicīnas institūta vadībā profesors M. K. Veidemanis nomira kara beigās Kurzemē, savukārt J. Kocers – drīz pēc kara ASV. Un atkal nācās sākt no jauna, turklāt pēckara posms Latvijas tiesu medicīnai bija īpaši nelabvēlīgs sakarā ar profesores Elizabetes Jakovļevas (1892–1955) arestu, biežām vadītāju maiņām vai pat to trūkumu.

4. attēls. Romans Adelheims

Trešais no LU Medicīnas fakultātes mācībspēkiem **Romans Augusts Adelheims** (*Adelheim*) par akadēmijas *Leopoldina* locekli tika ievēlēts neilgi pirms pēkšņās nāves, turklāt, atšķirā no diviem iepriekšējiem, bija vietējas izcelsmes vācbaltietis, kas labi iejutās latviskā vidē. Viņš dzimis 1881. gada 2.(14.) augustā Rēvelē (Tallinā) advokāta ģimenē un pēc vietējās Nikolaja ģimnāzijas beigšanas no 1901. gada studēja medicīnu Tērbatas universitātē, jau trešajā studiju gadā saņemot zelta medaļu par pirmo pētījumu. Kad 1905. gada nekārtību laikā universitāti slēdza, R. Adelheims studijas turpināja Bāzelē, pēc tam atgriezās Tērbatā un ārsta diplomu saņēma 1907. gadā. Zinātnisko karjeru viņš sāka 1908. gadā kā Tērbatas universitātes Patoloģijas institūta prozektora ārstata palīgs profesora Vjačeslava Afanasjeva (1859–1942) vadībā, bet zināšanas pilnīgoja Minhenē, Greifsvaldē, Berlīnē un Pēterburgā. Sasniedzis noteiktu brieduma pakāpi, 1913. gadā viņš devās uz Rīgu un sāka patstāvīga darba gaitas.

Rīgas pilsētas 1. slimnīcā prozektūra bija izveidota 1883. gadā [11] un Rīgas pilsētas 2. slimnīcā – 1913. gadā [12]. Abas laika gaitā kļuva par apmācības bāzi medicīnas studentiem un ārstiem. Patoloģiskās anatomijas dienestu Rīgā izveidoja Hanss Kranhalss (1853–1910), bet par tās kā akadēmiska mācību priekšmeta pamatlicēju Latvijā kļuva R. Adelheims, kura darbība bija saistīta ar abām lielākajām slimnīcām. 1913. gadā viņš tika iecelts par Rīgas pilsētas 2. slimnīcas prozektūras vadītāju un 1914. gadā turpat izveidoja pirmo Pastēra staciju (institūtu) Baltijā. Pēc 2. slimnīcas slēgšanas, izcietis trīs mēnešus lielinieku cietumā 1919. gadā [13], viņš pārcēlās darbā uz Rīgas pilsētas 1. slimnīcu. Līdztekus viņš bija Rīgas pilsētas bērnu slimnīcas un vairāku citu ārstniecības iestāžu prozektors.

Atzīts par piemērotu un uzaicināts darbā LU Medicīnas fakultātē, R. Adelheims pirmo parauglekciju nolasīja 1920. gada 27. septembrī un iestājklekciju 5. decembrī,

pēc tam tika ievēlēts par docenta v. i. un viņam uzticēta Patoloģiskās anatomijas institūta vadība. R. Adelheims bija fakultātē pirmais, kas 1923. gada 30. septembrī aizstāvēja *Dr. med.* disertāciju, tās temats: *Beiträge zur pathologischen Anatomie und Pathogenese der Kampfgasvergiftung*. Pēc tam 1923. gadā viņš tika ievēlēts par vecāko docentu un 1925. gadā par profesoru.

Patoloģiskās anatomijas institūta darbības sākums bija vairāk nekā pieticīgs, jo R. Adelheima rīcībā tika nodota “veca maza mājiņa ar trim istabām”. 1921. gadā institūtam viņš bija ieguvis pusi barakas 1. slimnīcā: lielāku istabu auditorijai un praktiskiem darbiem, mazākas istabas laboratorijai, patoloģijas muzejam un bibliotēkai, iegādājies studentu apmācībai 20 mikroskopus, mikrotomu, 200 grāmatu. Tuvākie profesora R. Adelheima līdzstrādnieki institūtā bija Maksis Brants un Jānis Alfrēds Kaktiņš (1892–1955). Vairumam fakultātes klīniku pārceļoties uz Rīgas pilsētas 2. slimnīcu 1928. gadā, tām sekoja Patoloģiskās anatomijas institūts, iemitinoties prozektūras ēkā, kas pirms tam bija pārbūvēta un pielāgota studentu apmācībai, ierīkojot nelielu auditoriju, kā arī laboratorijas un citas nepieciešamās telpas [14].

Profesora R. Adelheima zinātniskā darbība aptvēra trīs pamatvirzienus: infekcijas slimību, encefālīta un vēža patoloģijas pētniecība. Savā doktora darbā viņš aplūkoja Pirmā pasaules karā lietot sāktu indīgo kaujasgāzu izraisīto organisma pārmaiņu patoloģisko anatomiju un patoģenēzi, bet 1938. gadā kopā ar Eduardu Renci publicēja monogrāfiju “Ķīmiskās kaujas vielas un aizsardzība pret tām”. No aptuveni simt R. Adelheima publikācijām liela daļa ir par infekcijas slimību izraisītu patoloģiju, aplūkojot difteriju, vēdertīfu, izsitumu tīfu, trakumsērgu, gripu, bakas un holeru. Kopā ar Farmakoloģijas institūta direktoru profesoru Cēzaru Amsleru viņš analizēja eksperimentālo toksisko encefālītu. R. Adelheims pētīja primāro aknu vēzi un aknu cirozi, kā arī ādas sarkomu, prostatas un dzemdes karcinomu. Pirmais Latvijā R. Adelheims pievērsās ģeogrāfiskajai patoloģijai, aplūkojot kākšļa, žultsakmeņu un aknu cirozes teritoriālo izplatību. Daži viņa darbi ir par sanitāro statistiku un demogrāfiju, kur Pirmā pasaules karš izraisīja lielas pārmaiņas. Profesora vadībā doktora disertācijas sagatavoja M. Brants un Vladimirs Nikolajevs (1903–1975), kuru interesēja aknu un smadzeņu attiecības [15].

Starptautisku atzinību R. Adelheimam atnesa ievēlēšana par Vācu dabaspētnieku akadēmijas *Leopoldina* locekli 1938. gadā. Drīz pēc tam viņš gāja bojā kā zinātnes upuris ar zibenīgu sepsi pēc nejaušas inficēšanās darbā. Miris 1938. gada 7. novembrī Rīgā, apbedīts Lielajos kapos (apbedījuma vieta nav saglabājusies) [16].

Profesora R. Adelheima vietā 1938. gadā stājās viņa tuvākais skolnieks docents M. Brants, taču jau nākamā gadā aizbrauca uz Vāciju un pēc kara bija Berlīnes (Rietumberlīnes) Brīvās universitātes profesors un atzīts eksperts padomju medicīnas jautājumos. Pēc tam nāca otrs R. Adelheima audzēknis ārkārtas profesors J. A. Kaktiņš, kas savukārt pēc kara strādāja ASV. Līdzī devās arī abi viņa asistenti Jānis Sīka (1914–1982), kas vēlāk bija profesors Ņujorkā, un Monika Zirne (1909–1997).

Un atkal bija jāsāk no jauna. Tā sagruva iecere veidot trīs lieliskas zinātniskās skolas Latvijā, kuras vadītu Eiropā atzīti zinātnieki, bet tāda jau ir laika gaita – atdzimt un vēlreiz atdzimt no jauna, neraugoties uz laikmeta vējiem, šķēršļiem un pretestību.

VĒRES

1. Pieejams: <https://www.leopoldina.org/de>.
2. Brennsohn I. *Die Aerzte Livlands*. Mitau, 1905, S. 160–161; Stradiņš J., Vīksna A. Ārsts un lauksaimnieks Johans Bernhards Fišers trīssimt gadu jubilejā. *Veselība*, 1985, Nr. 12, 25.–27. lpp.; Stradiņš J. *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. Rīga, 2009, 193.–195. lpp.
3. Brennsohn I. *Die Aerzte Livlands*. Mitau, 1905, S. 395, 396; Taube E. Dr. med. Otto Thilo. *Korrespondenzblatt des Natur-Forscher-Vereins zu Riga*. Rīga, 1924, Bd. 58, S. 1, 2; Vīksna A. *Pa ārstu takām*. Rīga, 1990, 26.–27. lpp.; Янсон Х. А. Становление биомеханики в Латвии. *Становление науки и научных коллективов Прибалтики*. Рига, 1985, с. 244–247.
4. *Deutschbaltisches biographisches Lexikon. 1710–1960*. Köln, Wien, 1970, S. 381, 382.
5. Rencis E. LU Farmakoloģijas institūta pirmie 10 gadi. *Latvijas Ārstu Žurnāls*, 1932, Nr. 7, 408.–428. lpp.
6. Amslers C. *Farmakoloģija. Farmakodinamika, toksikoloģija un medicīniskā receptūra*. Pēc C. Amslera lekcijām sastādījis E. Rencis. Rīga, 1924. 348 lpp. Rokraksta kserokopija.
7. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939*. Rīga, 1939, 1. d., 635. lpp.
8. Latvijas Valsts vēstures arhīvs [LVVA], 7427. f., 13. apr., 48. l.; *Latvijas Universitāte. 1919–1929*. Rīga, 1929, 453.–456. lpp.; *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939*. Rīga, 1939, 2. d., 404.–406. lpp.
9. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939*. Rīga, 1939, 1. d., 644. lpp.; Bērziņš U., Volksons V. Ferdinands Neireiters. *Acta medico-historica Rigensia*. Rīga, 1997, 3. sēj., 233.–236. lpp.; Vīksna A. Medicīnas muzeji Latvijas Universitātē. *LU Raksti. 639. sēj.* Rīga, 2001, 277.–284. lpp.
10. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1211. l.; *Latvijas Universitāte. 1919–1929*. Rīga, 1929, 478.–479. lpp.; *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939*. Rīga, 1939, 2. d., 430. lpp.
11. Kranhals H. Bericht über die im Leichenhause des Rigaschen Stadt-Krankenhauses von 1886–1896 ausgeführten Sectionen. *Ärztliche Bericht des Rigaschen Stadt-Krankenhauses für die 10 Jahre von 1886 bis 1896*. Riga, 1897, S. 329–335; Апсе Э. М. 70 лет патолого-анатомического отделения 1-й рижской городской клинической больницы. *Труды Первой рижской городской клинической больницы*. Рига, 1957, с. 377–385.
12. LVVA, 2781. f., 1. apr., 135. l., 2. lр.; *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914 г.* Рига, 1915, с. 139–154.
13. Ferber G. *Die Geschichte der deutsch-lettischen Beziehungen im Fachgebiet der Pathologie*. Bochum, 1997, S. 68.
14. Feldmane L., Skudra M. Patologanatomijas attīstība. *Stradiņa slimnīca. Rakstu vainags deviņdesmitgadē*. Rīga, 2000, 159.–167. lpp.
15. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939*. Rīga, 1939, 1. d., 636.–637. lpp.
16. LVVA, 2782. f., 4. apr., 34. l.; 7427. f., 13. apr., 24. l.; *Latvijas Universitāte. 1919–1929*. Rīga, 1929, 448.–449. lpp.; Brennsohn I. *Die Aerzte Estlands* .. Riga, 1922, S. 413, 414; *Album Estonorum*. Tallinn, 1939, Nr. 1082; Gordjušina V., Skudra M., Vīksna A. Profesors Romāns Adelheims un patoloģiskās anatomijas attīstība Latvijas Universitātē. *LU Raksti. 661. sēj.* Rīga, 2004, 162.–167. lpp.; Ильинский С. П. Р. Адельгейм. *Вопросы частной патологии и истории прозектуры*. Рига, 1970, т. 2, с. 410–418; Вīксна А. А. Воспитанник Тартуского университета профессор Роман Адельгейм (1881–1938) – основоположник патологической анатомии в Латвии. *Вопросы истории Тартуского университета*. Тарту, 1983, т. 15, с. 121–129.

Summary

The members of the German nature research Academy of Science Leopoldina (est. 1652) were 13 scientists connected to Latvia, including three representatives of the University of Latvia Faculty of Medicine teaching staff: pharmacologist Caesar Amsler (1881–1965), court physician Ferdinand Neureiter (1893–1945), and anatomical pathologist Roman Adelheim (1881–1938).

Keywords: *Academy Leopoldina, UL Faculty of Medicine.*

Laika skaitīšana Latvijas teritorijā: 1899–1923

Counting of Time in the Territory of Latvia: 1899–1923

Ilgonis Vilks

LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzejs
Raiņa bulv. 19, Rīga, LV-1586
E-pasts: ilgonis.vilks@lu.lv

Šī raksta mērķis ir sniegt plašāku informāciju par laika skaitīšanu Latvijas teritorijā 1899.–1923. gadā. Informācija var būt noderīga vēsturniekiem, jo laika skaitīšanas izmaiņas attiecīgajā teritorijā un laika posmā ir maz pētītas, zinātniskajā literatūrā izdevās atrast tikai divas īsas publikācijas [1, 7], kas tieši attiecas uz aplūkoto tematu. Galvenā pētījuma metode bija periodikas caurskatīšana, jo aktuālās laika skaitīšanas izmaiņas pirmkārt atspoguļojas tālaika avīzēs, žurnālos un kalendāros. Speciālajā literatūrā bieži var sastapt apgalvojumu, ka pāreja uz kalendāra jauno stilu un joslu laiku Latvijā noslēdzās 1919. gadā [2, 3]. Kā redzēsīm tālāk, attiecībā uz jaunā stila ieviešanu tas nav pilnīgi precīzi.

Atslēgvārdi: laika skaitīšana, kalendārs, jaunais stils, joslu laiks, vasaras laiks, Pēterburgas laiks.

Jaunā stila ieviešana

Laika skaitīšanā jānošķir divas lietas – kā tiek skaitīti datumi (kalendārs) un kā tiek skaitītas stundas (pulksteņa laiks). Pirmkārt aplūkosim kalendāra izmaiņas. Kopš 1795. gadā Kurzemi un Latgali pievienoja Krievijas Impērijai, visā Latvijas teritorijā bija spēkā Jūlija kalendārs jeb vecais stils. No 1900. gada 1. marta starpība ar Gregora kalendāru jeb jauno stilu, ko lietoja Rietumeiropā, sasniedza 13 dienas. Kalendāra lietošanas atšķirībām ir vēsturiski iemesli, kas saistīti ar reliģiju. Krievijas Impērijas vadošā reliģija bija pareizticība, bet jauno stilu vispirms pieņēma katoļu, pēc tam protestantu zemēs.

Jautājums par jaunā stila ieviešanu Krievijā cilāts vairākkārt, jau 1910. gadā Krievijas Valsts padome apsprieda likumprojektu par jaunā stila ieviešanu. Bija paredzēts, ka 13 dienu starpību pakāpeniski likvidētu viena gada laikā [4]. Tas gan būtu ļoti neērti vēsturniekiem, kam nepieciešams pārrēķināt datumus no vecā uz jauno stilu. Taču likumprojekts netika pieņemts, jo Krievijas Pareizticīgo baznīcas Sinode krasī izteicās pret jaunā stila ieviešanu [5]. 1913. gada nogalē laikraksts “Dzimtenes Vēstnesis” rakstīja: “Kamēr mums šovakar zvani iezvana Ziemassvētkus, citur, pēc jaunākā laika rēķina, nosvinēta jau Jaungada diena un pat Zvaigznes diena. Viņi tos pārlaiduši, mēs tikai iesākam.” [6] Daudzos tajā laikā Latvijā izdotajos kalendāros datumi doti pēc abiem stiliem, pirmkārt vecais, tad jaunais stils.

Pāreja uz jauno stilu Latvijas teritorijā sākās Pirmā pasaules kara laikā līdz ar Vācijas armijas ienākšanu Kurzemē un Zemgalē. Vācu okupētajā teritorijā jaunais

stils tika ieviests ar Oberosta virspavēlnieka ģenerāļa Paula Hindenburga (*Paul von Hindenburg*) pavēli 1915. gada 21. maijā (jaunais stils) [7]. No 1915. gada beigām līdz 1917. gada septembrim frontes līnija bija relatīvi nemainīga. Krievijas armijas kontrolētājā pusē Vidzemē un Latgalē saglabājās vecais stils. Kad 1917. gadā vācu armija ienāca Rīgā, ar ģenerāļa Oskara fon Hutjē (*Oskar von Hutier*) pavēli no 5. septembra ieviesa jauno stilu [7], “22. augusts kļuva par 4. septembri”. Viens no veidiem, kā izziņoja pāreju, bija sludinājumi uz ielu stūriem. Pēc tam jaunais stils Rīgā palika spēkā arī pie nākamajām valdībām [8].

1917. gada beigās Latvijas teritorijas neokupētā daļa Vidzemē (Cēsu, Valkas un Valmieras apriņķis) un Latgalē (Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķis), kā arī daļa Ilūkstes apriņķa nonāca Iskolata pārraudzībā. KPFSR Tautas Komisāru Padome 1918. gada 26. janvārī izdeva dekrētu par pāreju uz jauno stilu, 1. februāra vietā pēc vecā stila skaitīja 14. februāri pēc jaunā stila. Atbilstoši dekrētam Vidzemes apriņķos Iskolats izdeva rīkojumus pēc jaunā stila [9, 10]. Par minētajiem Latgales apriņķiem autoram nav konkrētu ziņu, taču arī uz to kā KPFSR teritoriju attiecās minētais dekrēts. 1918. gada februāra beigās Vācijas armija ieņēma atlikušo Latvijas teritoriju, nostiprinot jaunā stila lietošanu. Pāreja notika salīdzinoši veikli: “Uztraukuma pilnajās dienās pāreja no vecā uz jauno stilu un 13 kalendāra dienu zaudēšana nekādus sarežģījumus neradīja.” [7]

Formāli pāreja uz jauno stilu Latvijas teritorijā sākās 1915. gada 21. maijā un noslēdzās 1918. gada 14. februārī (datumi pēc jaunā stila). Taču praksē pāreja vēl turpinājās. Piemēram, 1918. gada vasarā Latviešu izglītības biedrība Jāņus Rīgā svinēja pēc vecā stila 7. jūlijā [11]. Aplūkojot nejaušu Latvijā izdotu 1916.–1923. gada kalendāru izlasi (17 kalendāri), redzams, ka pāreja uz jauno stilu notika pakāpeniski. 1916. un 1917. gada kalendāros vēl lietots vecais stils. 1918.–1923. gada kalendāros datumi doti paralēli pēc jaunā stila un vecā stila, dažos 1922., 1923. gada kalendāros – tikai pēc jaunā stila. Jāņem vērā, ka kalendārus sagatavoja izdošanai iepriekšējā gadā.

Saimnieciskajā dzīvē svarīgas bija tirgus dienas (gadatirgi), kas notika vairākus desmitus reižu gadā pēc noteikta saraksta. Kalendāra maiņa radīja ilgstošu jucekli, kas turpinājās līdz pat 1920. gadam. 1918. gadā izdotajā “Latvju tautas kalendārā 1919. gadam” Vidzemes tirgus dienu datumi doti vēl pēc vecā stila, “jo lauciniekiem parocīgāks līdzšinējais dalījums” [12]. 1919. gadā “Baltijas Vēstnesis” raksta, ka “lauku tirgi jānotur pēc jaunā kalendāra, kur svētku diena krīt svarā, bet pēc vecā kalendāra, kur saimnieciskie apstākļi to prasa” [13]. Tajā pašā gadā “Latvijas Sargs” sūdzas, ka “ar jaunā kalendāra ieviešanu Vidzemē pilnīgi sajukuši gadatirgi. Lielāko daļu lauku gadatirgu notur pēc vecā kalendāra, bet dažos apvidos pēc abiem” [14]. Kārtību ieviesa 1920. gadā “Valdības Vēstnesī” publicētie paziņojumi. Viens no tiem noteica, ka “paredzētos gadatirgus uz muižu zemes noturēs tikai pēc jaunā stila, un tos nepieļaus noturēt pēc vecajiem datumiem” [15].

1919. gada oktobrī “Baltijas Vēstnesis” rakstīja: “Sakarā ar laika skaitīšanu pēc vecā un pēc jaunā stila dažkārt norisinājas, sevišķi uz laukiem, pārpratumi. Līdz ar to paceļas jautājums, kāds īsteni ir mūsu obligatoriskais likumīgais laiks? [...] Formāli Latvijas Pagaidu valdība ģenerāļa Hutjē pavēli nav apstiprinājusi, kaut gan citādi, ja ne visus, tad ļoti daudzus okupācijas laikmeta rīkojumus atcēlusi.” [16] Autors izskatīja Latvijas Pagaidu valdības rīkojumus par laika posmu no 1918. gada

18. novembra līdz 1920. gada 31. martam. Starp tiem rīkojuma par pāreju uz jauno stilu nav. Ir likums par Krievijas līdz 1917. gada 24. oktobrim izdoto likumu atstāšanu spēkā, ja tie nav atcelti vai nav pretrunā ar politikas nostādņēm. Taču tas neattiecas uz šo gadījumu, jo pāreja uz jauno stilu Krievijā notika nākamajā – 1918. – gadā. Tāpat vienkārši ir akceptēta situācija *de facto* bez *de jure*. Vienīgais likums, kas netieši attiecas uz jauno stilu, ir 1920. gada 21. janvārī Latvijas Tautas padomes pieņemtais likums par valdības un pašvaldības iestādēs svinamām dienām. Tajā teikts, ka tradicionālās svinamās dienas, piemēram, Jāņi un Ziemassvētki, ir noteiktas pēc jaunā kalendāra [17].

Svarīgs datums bija Jurģu diena, ar kuru sākās jauns saimniecības gads. 1920. gada pavasarī Iekšlietu ministrija “Valdības Vēstnesī” skaidroja, ka Latvijā ieviests jaunais stils un Jurģu diena ir 23. aprīlis pēc jaunā kalendāra [18]. Taču jau 1922. gadā par to nācās atgādināt: “lai novērstu pārpratumus par Jurģu dienas noturēšanu, Iekšlietu ministrijas Pašvaldības departaments atgādina par rīkojumu, kas publicēts “Valdības Vēstnesī” 1920. gadā” [19]. Var secināt, ka praktiskā pāreja uz jauno stilu notika 1919. gadā, pakāpeniski beidzoties karadarbībai Latvijas teritorijā. Taču tā turpinājās 1920. gadā un vecā stila lietošanas precedenti laicīgajā dzīvē bija sastopami vēl arī 1922. gadā.

Noslēdzot apskatu par kalendāra izmaiņām, vērts pieminēt, ka 20. gs. 30. gados tika apsvērta jauna kalendāra reforma. 1923. gadā Tautu Savienība kā labāko kalendāra reformas variantu izvēlējās Kotsvorta 13 mēnešu kalendāru [20]. Šajā kalendārā bija 13 mēneši pa 28 dienām. Katrs mēnesis sākās ar to pašu nedēļas dienu. Gada vidū starp jūniju un jūliju bija paredzēts ievietot papildu mēnesi “sol”. Reformas atbalstītāji apmeklēja dažādas valstis, arī Latviju. 1926. gadā vietējās avīzes rakstīja par jauno ideju: “Vairākas valsts iestādes atzinušas par vispieņemamāko ieviest 13 mēnešus, turpretī dažas privātas organizācijas (Tirgotāju savienība un citas) cēlušas pret to iebildumus.” [21] Par reformu vēl rakstīts Latvijas avīzēs 1929. gadā, bet, kā zinām, tā nav realizēta.

Pāreja uz joslu laiku

Turpmāk aplūkosim pulksteņa laika skaitīšanas izmaiņas Latvijas teritorijā 1899.–1923. gadā. 19. gadsimta nogalē Latvijas apdzīvotajās vietās tika lietots vietējais (saules) laiks, pēc kura pusdienlaiks iestājās tieši plkst. 12.00.00. Šo laiku rādīja publiskie un privātie pulksteņi. Latvijas teritorijas galējos austrumu–rietumu punktos pulksteņu rādījums atšķīrās par pusstundu. Saimnieciskajai darbībai kļūstot aktīvākai, radās vajadzība pēc vienota laika, īpaši dzelzceļa satiksmē, pasta un telegrāfa sakaros. Par šādu laiku Krievijas Impērijas rietumu daļā kļuva Pēterburgas jeb precīzāk – Pulkovas observatorijas laiks, kas bija priekšā Griničas jeb pasaules laikam (UT) par 2 stundām 1 minūti un 19 sekundēm [1]. Tas gandrīz sakrīt ar otrās joslas (Austrumeiropas) laiku, to apsteidzot tikai par 1 minūti un 19 sekundēm. Latviešu valodā izdotajās avīzēs no 1889. gada vai pat agrāk vilcienu saraksts dots pēc Pēterburgas laika, kas bija priekšā Rīgas vietējam laikam par nepilnām 25 minūtēm. Pasāzieriem tas bija jāņem vērā, lai nenokavētu vilcienu.

1898. gadā latviešu valodā izdotajās avīzēs parādījās ziņas, ka pilsētas Igaunijas teritorijā pāriet uz Pēterburgas laiku. Jurjevā (Tartu) un Veisenšteinā (Paidē) tas

notika 3. janvārī [22], Pērnāvā – 23. augustā [23], Vīlandē – septembrī [24], Tallinā 1899. gada 1. janvārī [25].

Līdz 1899. gadam dzīve Rīgā ritēja pēc vietējā (Rīgas meridiāna) laika. Galvenais laika rādītājs bija Rīgas Politehnikuma *F. Dencker* firmas pulkstenis, pēc kura vajadzēja līdzināties citiem Rīgas pulksteņiem [1]. Šo pulksteni kā galveno laikrādi min arī ģeogrāfs un ģeofiziķis Leonids Slaucītājs savā 1932. gada rakstā [26]. Turpat atrodama arī Politehnikuma pulksteņu fotogrāfija, kas uzņemta ne vēlāk par 1914. gadu. Attēlā redzami pulksteņi Latvijas Universitātes Astronomijas institūtā saglabājušies līdz mūsdienām.

*Attēls. “Rīgas Politehnikas laika dienesta ierīce” (L. Slaucītājs).
Plāksnītē uz lielākā pulksteņa rakstīts: *Peterburger Zeit* (Pēterburgas laiks).
Denckera pulkstenis atrodas pa labi*

Igaunijas piemēram sekoja apdzīvotās vietas Latvijas teritorijā, kā pirmā – Rīga, kur Pēterburgas laiku ieviesa 1899. gada 1. janvārī. Turklāt tas nenotika centralizēti pēc gubernas vadības rīkojuma, bet pēc pilsētas valdes iniciatīvas. “Baltijas Vēstnesis” 1898. gada 29. decembrī raksta: “Rīgas pilsētas valde mūsu avīzes šās dienas numurā izsludina, ka valdības iestādes, gubernatora kungs un mācību apgabala kuratora kungs Pēterburgas laika ieviešanai piekrituši un tādēļ atklātie pilsētas pulksteņi jaungada naktī pēc pulksten 11 [vakarā – aut. piez.] tapšot nokārtoti pēc Pēterburgas laika, t. i., viņu rādītāji 24 minūtes 48 sekundes tapšot bīdīti uz priekšu, tā ka torņu pulksteņi jauna gada sākumu pavēstīs pēc Pēterburgas laika. Saprotams, ka arī Rīgas iedzīvotāji savus pulksteņus nokārtos pēc Pēterburgas laika. Arī šejienes valdības iestādes, skolas un privātveikali turpmāki turēsies pie Pēterburgas laika.” [27]

Pāreja citās Latvijas teritorijas pilsētās notika pakāpeniski (1. tab.). Ne visi iedzīvotāji bija apmierināti ar izmaiņām, radās arī jukas, dažviet kalpi neticēja, ka

tāda laika skaitīšanas maiņa notikusi. Vai arī – mācītājs baznīcā iesāka sprediķi pēc jaunā laika, bet baznīcēni nokavēja, jo ieradās parastajā laikā [28].

I. tabula

Pāreja uz Pēterburgas laiku Latvijas teritorijā

Vieta	Datums, vecais stils	Avots
Jelgava	01.01.1899.	“Balss”, 1899, 13. janv.
Mazsalaca	15.01.1899.	“Baltijas Vēstnesis”, 1899, 8. febr.
Grobiņa	18.01.1899.	“Latviešu Avīzes”, 1899, 3. febr.
Valka	08.02.1899.	“Baltijas Vēstnesis”, 1899, 8. febr.
Liepāja	21.03.1899.	“Balss”, 1899, 21. apr.
Jaunjelgava	06.05.1899.	“Balss”, 1899, 19. maijs
Kuldīga	01.02.1900.	“Latviešu Avīzes”, 1900, 16. febr.
Ventspils	15.07.1903.	“Balss”, 1903, 16. jūl.

Kā redzams, Latvijas rietumu daļā uz Pēterburgas laiku pārgāja vēlāk, jo šeit starpība ar vietējo laiku bija lielāka, piemēram, Liepājā tā sasniedza 37 minūtes, un vietējai varai bija grūtāk izšķirties par pulksteņa grozīšanu. Arī citās valstīs notika pakāpeniska pāreja uz vienotu valsts laiku vai joslas laiku. Piemēram, Nīderlandē 1909. gadā ieviesa Amsterdamas laiku. Francijā 20. gadsimta sākumā laiku skaitīja pēc Parīzes meridiāna, atšķirība ar Griničas laiku bija 9 minūtes un 21 sekunde. Tas radīja neērtības abu valstu savstarpējā satiksmē. 1911. gadā Francija piekāpās un pārgāja uz Griničas laiku. Griničas meridiāns jau agrāk bija starptautiski pieņemts par nulles meridiānu. Vācijā un Austroungārijā šajā periodā bija spēkā Viduseiropas (pirmās joslas) laiks [29], kas bija stundu priekšā Griničas laikam.

Tātad 20. gadsimta sākumā Latvijas teritorijā lietoja Pēterburgas laiku, bet drošības pēc reizēm norādīja arī vietējo laiku. Piemēram, 1914. gada pilnā Saules aptumsuma laika momenti dažos avotos doti gan pēc Pēterburgas, gan pēc vietējā laika. No 1914. gada šis laiks saucams par Petrogradas laiku, jo Pēterburgu pārdēvēja par Petrogradu. Lauku iedzīvotāji vēl tikai nesen bija pieraduši pie jaunās laika skaitīšanas, kad bija klāt kārtējā pulksteņa grozīšana. Pirmā pasaules kara laikā 1915. gada maijā vācu karaspēks sāka ieņemt Kurzemi un Zemgali. Šajā teritorijā pulksteņi bija jāgriež par 1 stundu 1 minūti un 19 sekundēm atpakaļ uz Viduseiropas laiku. “Dzimtenes Vēstnesis” 6. maijā ziņoja no Liepājas: “Vācu plakātos paziņots, ka tiek ieviests vācu kalendārs un Viduseiropas laiks, un ka par krievu kareivju slēpšanu iedzīvotājus sodīs ar nāvi, bet namus, kuros atradīs munīciju, nodedzinās.” [30]

Kara apstākļos bija svarīgi taupīt dažādus kara materiālus, tai skaitā enerģiju apgaismošanai, tāpēc 1916. gadā Vācija un Austroungārija pirmās pasaulē ieviesa vasaras laiku, kas bija par vienu stundu priekšā joslas laikam. Vācijā vasaras laiks 1916. gadā bija spēkā no 1. maija līdz 30. septembrim, 1917. gadā no 16. aprīļa līdz 16. septembrim, 1918. gadā no 15. aprīļa līdz 15. septembrim [31]. Vasaras laiku lietoja arī vācu armijas okupētajās teritorijās. Tā 1916. gadā Kurzemē un daļā Zemgales no 1. maija līdz 30. septembrim bija spēkā vasaras laiks, kad pulkstenis bija

jāgriež stundu uz priekšu attiecībā pret Viduseiropas laiku. Šādu rīkojumu 13. aprīlī izdeva Kurzemes vācu valde [32].

No 1915. gada beigām līdz 1917. gada septembrim frontes līnija bija relatīvi nemainīga, bet 1917. gada septembra sākumā vācu armija ieņēma Rīgu. Vācu okupācijas laikā līdz 1919. gada janvārim Rīgā bija Viduseiropas laiks [1] un attiecīgi vasarās – Viduseiropas vasaras laiks. 1918. gada februāra beigās visu Latvijas teritoriju ieņēma vācu karaspēks, tāpēc jāsecina, ka arī Vidzemē un Latgalē pārgāja uz Viduseiropas laiku un attiecīgi – Viduseiropas vasaras laiku. 1918. gada 16. septembrī Rīgā beidzās vasaras laiks un notika atgriešanās uz ziemas jeb Viduseiropas laiku, pulksteni pagriežot par vienu stundu atpakaļ [33]. Arī 1918. gadā Valkā izdotajā kalendārā minēts, ka “pie mums” ieviests Viduseiropas laiks [34].

Krievijas kontrolētajā pusē Vidzemē un Latgalē līdz 1917. gada 30. jūnijam saglabājās Petrogradas laiks, piemēram, “Kristīgās ģimenes kalendārs 1917. gadam” sastādīts pēc Petrogradas laika. Pēc tam Krievijā vasarās izmantoja vasaras laiku (2. tab.), apkopojums sastādīts, balstoties uz avotiem [35, 36]. No 1918. gada datumi tabulā doti pēc jaunā stila. Domājams, ka arī Vidzemē un Latgalē 1917. gadā no 1. jūlija līdz 28. decembrim bija spēkā Petrogradas vasaras laiks. 1918. gada februāra beigās Vidzemē un Latgalē vācu okupācijas rezultātā pārgāja uz Viduseiropas laiku, pulksteņus pagriežot par 1 stundu 1 minūti un 19 sekundēm atpakaļ. 1919. gada 8. februārī KPFSR Tautas Komisāru Padome izdeva dekrētu par pāreju uz joslas laiku. Tehnisku grūtību un Pilsoņu kara apstākļu dēļ dekrēta ieviešanu atlika līdz 1919. gada 1. jūlijam [37]. Krievijas rietumu daļā ar šo pāreju nekas daudz nemainījās, pulkstenis 1. jūlijā bija jāpagriež atpakaļ par 1 minūti un 19 sekundēm, bet lielākajā daļā Latvijas tad jau bija sava laika skaitīšana.

2. tabula

Laika skaitīšana Krievijā (1917–1919)

Datums	Laiks	Starpība ar pasaules laiku
01.07.1917.	Ieviests vasaras laiks	+ 3 h 1 min 19 s
28.12.1917.	Atcelts vasaras laiks	+ 2 h 1 min 19 s
31.05.1918.	Dubults vasaras laiks	+ 4 h 1 min 19 s
16.09.1918.	Atpakaļ tikai vienu stundu	+ 3 h 1 min 19 s
31.05.1919.	Ieviests vasaras laiks	+ 4 h 1 min 19 s
01.07.1919.	Pāreja uz joslas vasaras laiku	+ 4 h 0 min
16.08.1919.	Atcelts vasaras laiks	+ 3 h 0 min

1919. gada janvārī gandrīz visa Latvijas teritorija, atskaitot Liepājas apkaimi, nonāca boļševiku varā. Rīgā [1] un acīmredzot arī pārējā boļševiku kontrolētajā teritorijā atjaunoja Petrogradas laiku, kam bija pieskaitīta viena stunda (pasaules laiks + 3 stundas 1 minūte 19 sekundes). Pavasarī pulksteņus pagrieza vēl stundu uz priekšu [1], no 31. maija līdz 30. jūnijam Latvijas SPR bija spēkā vasaras laiks. Šajā laikā Latvijas teritorija tika pakāpeniski atbrīvota, līdz jūnija beigās boļševiku rokās palika tikai Latgale. Tā kā Krievijā ar 1. jūliju ieviesa joslas laiku, acīmredzot arī Latgalē Latvijas Padomju valdības teritorijā no 1. jūlija līdz 15. augustam bija spēkā trešās joslas vasaras laiks, kas ir priekšā Griničas laikam par četrām

stundām. Tādā gadījumā no 16. augusta līdz 1920. gada janvārim, kad Latvijas armija atbrīvoja Latgali, te izmantoja trešās joslas laiku, kas ir priekšā Griničas laikam par trim stundām.

1919. gada 13. aprīlī Liepājā Latvijas Pagaidu valdība izdeva paziņojumu par vasaras laika ieviešanu [38]. Par laika joslu tajā nekas nav teikts, bet no konteksta izriet, ka saglabājās Viduseiropas laiks. Autors izskatīja Latvijas Pagaidu valdības rīkojumus par laika posmu no 1818. gada 18. novembra līdz 1920. gada 31. martam. Šis paziņojums ir vienīgais, kas attiecas uz pulksteņa laika skaitīšanu. Tātad vismaz formāli no 13. aprīļa Kurzemē bija spēkā Viduseiropas vasaras laiks. 16. aprīlī vācieši Liepājā veica pret Latvijas Pagaidu valdību vērstu apvērsumu, nodibinot savu valdību ar Andrievu Niedru priekšgalā. Vācijas armijā lietoja Viduseiropas laiku, bet 1919. gadā vasaras laiku neieviesa. Tāpēc, kad 22. maijā Niedras armija atbrīvoja Rīgu no boļševikiem, uz vasaras laiku Rīgā nepārgāja. To apstiprina ziņa laikrakstā “Līdums”, ka Rīgā “Vidus-Eiropas laika paziņošanu ar tvaika sirēnu atjaunos 4. jūnijā. Sirēnas apklusana dos Vidus-Eiropas pusdienas laiku 12 dienā pēc Rīgas politehnikas astronomiskā pulksteņa” [39].

Jūlija sākumā vācu karaspēks atstāja Rīgu, bet 7. jūlijā Rīgā ieradās Latvijas Pagaidu valdība. 19. jūlijā “Baltijas Vēstnesī” publicēta ziņa, ka “sakarā ar agrāk doto rīkojumu par vasaras laika ieviešanu [13. aprīlī – aut. piez.], šis laiks ieviešams Latvijā visur, kur tas līdz šim nebija noticis, sākot ar 20. jūliju” [40]. Pāreja 20. jūlijā notika arī Rīgā un pilsētniekiem bija diezgan negaidīta, jo 22. jūlijā “Latvijas Sargs” raksta, ka sakarā ar pulksteņa pagriešanu daudzi rīdzinieki nokavējuši pēdējo vilcienu no Jūrmalas uz Rīgu [41]. 26. augustā “Valdības Vēstnesī” publicēts paziņojums par laika signāliem, kas tiek doti pēc “tagad Latvijā pieņemtā Rīteiropas pilsoņu laika” jeb Austrumeiropas joslas laika, kas ir par divām stundām priekšā Griničas laikam [42]. Tas nozīmē, ka bez speciāla rīkojuma notikusi pāreja uz Austrumeiropas joslas laiku, kas ir vienāds ar Viduseiropas vasaras laiku. To apstiprina arī fakts, ka periodikā nav atrodams ziņas par vasaras laika atcelšanu 1919. gada rudenī. Nav izslēgts, ka 1919. gada rudenī Bermonta armijas kontrolētajā teritorijā notika vēl kādas pulksteņa laika maiņas, taču autors tās nav pētījis.

Astronoms Leonids Roze raksta, ka no 1920. līdz 1940. gadam Latvijā lietots Austrumeiropas laiks [1]. Tas ir pareizi, bet ar nelielu precizējumu par vasaras laika lietošanu. 1920. gadā no 1. maija līdz 15. oktobrim Latvijā bija spēkā Austrumeiropas vasaras laiks, kas ir priekšā Griničas laikam par trim stundām [43, 44]. Neskaidrāks ir jautājums par vasaras laika lietošanu 1921. un 1922. gadā. Krievijā šajos gados vasaras laiku lietoja. Periodikā ziņas par pāreju uz vasaras laiku un atpakaļ nav atrodamas. Sešos caurskatītajos 1922. un 1923. gada latviešu kalendāros lietots Austrumeiropas joslas laiks bez vasaras laika. Vēl pāris avotos [45, 46] rakstītais kopumā ļauj secināt, ka 1921. un 1922. gadā Latvijā vasaras laiku nelietoja.

1923. gada pavasarī Ministru kabinets noraidīja Finanšu ministrijas priekšlikumu no maija vidus ieviest vasaras laiku: “Tagadējos normālajos apstākļos “vasaras laiks” nav vairs vajadzīgs, bez tam pret to ceļ iebildumus laucinieki, kuriem sakarā ar to rodas dažādi nepatīkami pārsteigumi, sevišķi ar vilcieniem.” [47] Arī Krievijā no 1923. gada vairs nelietoja vasaras laiku. Turpmāk līdz 1940. gadam Latvijā bija spēkā Austrumeiropas joslas laiks. Nobeigumā sniedzam kopsavilkumu par stundu skaitīšanu Latvijas teritorijā.

3. tabula

Stundu skaitīšana vācu, vēlāk Latvijas valdības kontrolētajā teritorijā (1915–1920)

Periods	Laiks	Pasaules laiks +
Līdz 05.1915.	Petrogradas laiks	2 h 1 min 19 s
05.1915.–30.04.1916.	Viduseiropas laiks	1 h
01.05.1916.–30.09.1916.	Viduseiropas vasaras laiks	2 h
01.10.1916.–15.04.1917.	Viduseiropas laiks	1 h
16.04.1917.–16.09.1917.	Viduseiropas vasaras laiks	2 h
17.09.1917.–14.04.1918.	Viduseiropas laiks	1 h
15.04.1918.*–15.09.1918.*	Viduseiropas vasaras laiks	2 h
16.09.1918.*–12.04.1919.	Viduseiropas laiks	1 h
13.04.1919.–19.07.1919.	Viduseiropas vasaras laiks	2 h
20.07.1919.**–30.04.1920.	Austrumeiropas laiks	2 h
01.05.1920.–15.10.1920.	Austrumeiropas vasaras laiks	3 h
No 16.10.1920.***	Austrumeiropas laiks	2 h

* 1918. gadā vācu armija ieņēma visu Latvijas teritoriju, tātad visur bija spēkā Viduseiropas un attiecīgi Viduseiropas vasaras laiks.

** 1919. gada 13. aprīlī vasaras laiku ieviesa tikai Liepājas apkārtnē, ko kontrolēja Latvijas Pagaidu valdība. No 1919. gada 20. jūlija vasaras laiks bija spēkā lielākajā daļā Latvijas teritorijas, atskaitot boļševiku kontrolēto Latgali. Iespējams, ka tad pat vai vēlāk augustā Viduseiropas vasaras laiks tika pārdēvēts par Austrumeiropas laiku.

*** 1920. gada janvārī tika atbrīvota Latgale, kopš tā laika Austrumeiropas laiks bija spēkā visā Latvijas teritorijā.

4. tabula

Stundu skaitīšana Krievijas, vēlāk Latvijas Padomju valdības kontrolētajā teritorijā (1915–1919)*

Periods	Laiks	Pasaules laiks +
Līdz 30.06.1917.	Petrogradas laiks	2 h 1 min 19 s
01.07.1917.–27.12.1917.	Petrogradas vasaras laiks	3 h 1 min 19 s
28.12.1917.–01.1918.	Petrogradas laiks	2 h 1 min 19 s
01.1918.–14.04.1918.	Viduseiropas laiks	1 h
15.04.1918.–15.09.1918.	Viduseiropas vasaras laiks	2 h
16.09.1918.–01.1919.	Viduseiropas laiks	1 h
01.1919.–30.05.1919.	Petrogradas laiks + 1 h	3 h 1 min 19 s
31.05.1919.–30.06.1919.	Petrogradas vasaras laiks + 1 h	4 h 1 min 19 s
01.07.1919.–15.08.1919.	3. joslas vasaras laiks	4 h
16.08.1919.–01.1920.	3. joslas laiks	3 h

* Tabula sastādīta, balstoties uz Krievijā pieņemto laika skaitīšanu, atskaitot 1918. gadu, kad vācu armija ieņēma visu Latvijas teritoriju un bija spēkā Viduseiropas un attiecīgi Viduseiropas vasaras laiks. No 1918. gada datumi tabulā pēc jaunā stila.

VĒRES

1. Roze Leonids. Laika skaitīšana Latvijā. *Zvaigžņotā Debess*, 1978/79, Ziema, 43. lpp.
2. Tildes datorenciklopēdija “Latvijas Vēsture”. Tilde, 1998–2012. Pieejams: <http://www.letonika.lv/groups/?title=Kalend%C4%81ra%20izmai%C5%86as%20Latvijas%20teritorij%C4%81/32385>.
3. *Zinātnes un tehnoloģijas vārdnīca*. Rīga: Norden AB, 2001. 754 lpp.
4. *Zemkopis*, 1910, 5. maijs.
5. *Tēvija*, 1913, 22. okt.
6. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1913, 24. dec.
7. *Daugavas Vēstnesis*, 1943, 17. febr.
8. *Baltijas Vēstnesis*, 1919, 9. okt.
9. *Brīvais Strēlnieks*, 1918, 20. febr.
10. *Latvijas Kareivis*, 1933, 14. febr.
11. *Baltijas Ziņas*, 1918, 6. jūl.
12. *Latvju tautas kalendārs 1919. gadam*. Rīga: J. Roze, 1918. 32 lpp.
13. *Baltijas Vēstnesis*, 1919, 30. aug.
14. *Latvijas Sargs*, 1919, 8. okt.
15. *Valdības Vēstnesis*, 1920, 24. marts.
16. *Baltijas Vēstnesis*, 1919, 9. okt.
17. *Latvijas Tautas Padomes septītās sesijas otrās sēdes stenogramma*. 1920, 21. janv.
18. *Valdības Vēstnesis*, 1920, 15. apr.
19. *Valdības Vēstnesis*, 1922, 12. apr.
20. Starptautiskais fiksētais kalendārs. Pieejams: https://en.wikipedia.org/wiki/International_Fixed_Calendar.
21. *Rīgas Ziņas Apvienotas ar Latvijas Vēstnesi*, 1926, 25. sept.
22. *Balss*, 1898, 7. janv.
23. *Baltijas Vēstnesis*, 1898, 25. aug.
24. *Baltijas Vēstnesis*, 1898, 7. sept.
25. *Baltijas Vēstnesis*, 1898, 1. dec.
26. Slaucītājs L. Īss vēsturisks pārskats par Latvijas teritorijā izpildītiem astronomiskiem mērījumu darbiem un novērojumiem, sākot ar XVIII. gs. līdz Latvijas valsts nodibināšanai. *Latvijas Universitātes Astronomiskās observātorijas raksti*, 1932, Nr. 1, 50. lpp.
27. *Baltijas Vēstnesis*, 1898, 29. dec.
28. *Latviešu Avīzes*, 1899, 10. marts.
29. *Avots*, 1911, 16. febr.
30. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1915, 6. maijs.
31. Zimmer Y. Sommerzeiten und Hochsommerzeiten in Deutschland bis 1979. *Physikalisch-Technische Bundesanstalt, Arbeitsgruppe Zeitnormale*, 2003.
32. *Dzimtenes Ziņas*, 1916, 19. apr.
33. *Rīgas Latviešu Avīze*, 1918, 14. sept.
34. *Jaunais un vecais kalendārs 1919. gadam*. Valka: J. Rauska, 1918. 48 lpp.
35. Diskusija par vasaras laiku. Pieejams: http://novosti-kosmonavtiki.ru/forum/forum14/topic11677/?PAGEN_1=2.
36. Dokumentu apkopojums par laika skaitīšanu. Pieejams: astro-crimea.ru/sbornik-pozimeneiy-vremeni.doc.
37. Vārdnīcu un enciklopēdiju apkopojums “Akademik”. Pieejams: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruviki/160111>.
38. *Valdības Vēstnesis*, 1919, 3. sept.
39. *Līdums*, 1919, 4. jūn.
40. *Baltijas Vēstnesis*, 1919, 19. jūl.
41. *Latvijas Sargs*, 1919, 22. jūl.

42. *Valdības Vēstnesis*, 1919, 26. aug.
43. *Valdības Vēstnesis*, 1920, 28. apr.
44. *Strādnieku Avīze*, 1920, 17. okt.
45. *Kultūras Vēstnesis*, 1922, 1. sept.
46. *Sfinkss (Noslēpumu Avots)*, 1927, 1. febr.
47. *Latvijas Vēstnesis*, 1923, 18. maijs.

Summary

This article gives an overview of time counting in the territory of Latvia during the years 1899–1923, when many political changes and corresponding changes in time counting occurred. This topic is very poorly covered by publications, therefore the current article can be useful for those historians who need an exact dating of events. The main information was acquired by review of the periodicals of that time. Gregorian calendar in the territory of Latvia was introduced gradually in years 1915–1919 during the 1st World War and after that. Prior to that, Julian calendar was used, while in the territories occupied by German army Gregorian calendar was in use. The territories governed by Soviet Russia switched to Gregorian calendar in 1918. Nevertheless, a consistent use of Gregorian calendar in the territory of Latvia was established only in 1919. Even after the period from 1920 to 1922 there were some occasions, when Julian calendar was used in local life.

At 1899–1903, cities in the territory of Latvia gradually switched from the mean solar time to Petersburg time, connected to the meridian of Pulkovo observatory in Russia. Central European Time was introduced in 1915, when German army occupied a part of the territory of Latvia. At the rest of the territory, Petersburg time was still in use. Soviet Russia started to use time zones in mid-1919, but then the main part of the territory of Latvia was liberated and governed by independent government that introduced Eastern European Time. During the 1916 to 1920, the daylight saving time was used in the territory of Latvia.

Keywords: *counting of time, Julian calendar, Gregorian calendar, time zones, daylight saving time, Petersburg time.*

**Oto Ūdentiņš (1892–1988) –
LVU Kara katedras vadītājs (1946–1956)**
*Head of the War Department
of the Latvian State University,
1946–1956* **Oto Ūdentiņš (1892–1988)**

Indulis Zvirgzdiņš

E-pasts: i.zvirgzdins@madona.lv

Liezerē dzimušais Oto Ūdentiņš beidza Baltijas skolotāju semināru un gatavojās mūžu veltīt citu mācīšanai. Pirmā pasaules kara laikā skolotājs kļuva par virsnieku. Pēc Brīvības cīņām viņš palika Latvijas armijā, saistīts ar virsnieku apmācību, vēlāk štāba darbu. Pēc Latvijas okupācijas Ūdentiņš turpināja dienestu sarkanarmijā, bija 24. teritoriālā korpusa štāba priekšnieks ģenerālmajora pakāpē. Kara laikā, kad liela daļa agrāko Latvijas armijas virsnieku atradās padomju apcietinājumā, ģenerālis bija pasniedzējs kara akadēmijā Maskavā. Pēc kara civilajās augstskolās pastāvēja militārā apmācība studējošo sagatavošanai par rezerves virsniekiem. Desmit gadus Ūdentiņš vadīja Kara katedru Latvijas Valsts universitātē. Tajā par pasniedzējiem strādāja atsevišķi agrākās Latvijas armijas virsnieki, vairums tomēr bija Padomju armijā dienējušie, daļa gan – latviešu tautības cilvēki, kas kopš 20. gadiem dzīvoja PSRS.

Atslēgvārdi: Latvijas Valsts universitāte, Kara katedra, virsnieku apmācība, ģenerālis, Ūdentiņš.

Latvijas Valsts universitāte pēc Padomju armijas ienākšanas Rīgā 1944. gada oktobrī darbu atsāka atbilstoši padomju augstskolu vispārējiem principiem. PSRS Tautas Komisāru Padomes (TKP) 1944. gada 13. aprīļa lēmums Nr 413 “Par augstāko mācības iestāžu studentu militāro sagatavošanu” noteica, ka augstskolās jāveido militārās katedras vai nodaļas, kurās studentos ieaudzinās mīlestību pret padomju dzimteni un uzticību padomju varai, kā arī sagatavos disciplinētus, fiziski attīstītus un kara lietās apmācītus rezerves virsniekus un seržantus Sarkanajai armijai, bet ierindas dienestam nepiemērotos studentus, tāpat studentes-sievietes gatavos aizmugures dienestam [1]. Lēmumam pievienotajā nolikumā paredzēts, ka augstskolās ar 5 mācību gadiem militārajai mācībai jāatvēl 450 stundas, augstskolās ar 4 mācību gadiem – 360 stundas, bet divgadīgajos skolotāju institūtos – 150 stundas. Vasaras brīvlaikos augstskolu studentiem 2 reizes pa 20 dienām jāaizvada apmācību nometnēs karaspēka daļās. Kara katedru vadītājus ieceļ, pārvieto un atlaiž ar PSRS TKP Augstskolu lietu komitejas un Aizsardzības tautas komisariāta kopīgu pavēli.

Latvijas Valsts universitātes Kara katedras pirmais vadītājs bija ģenerālis (PSRS ģenerālmajors) Oto Grosbarts (1895. Kuldīga – 16.06.1945. Rīga) [2]. Pulkvedis Grosbarts Latvijas armijā komandēja autotanku pulku, 1940. gadā tika

pārskaitīts sarkanarmijā un decembrī saņēma ģenerālmajora dienesta pakāpi [3]. 1941. gada jūnijā viņš neatkāpās ar sarkanarmiešiem, pēc vācu armijas ienākšanas 23. jūlijā arestēts, atradās Centrālcietumā līdz 1942. gada 16. aprīlim, tad izsūtīts uz Valkas apriņķa Ērgemes pagasta Pliedieriem, kur pavadīja laiku līdz sarkanarmijas ienākšanai. Ar Latvijas Valsts universitātes rektora 1944. gada 23. novembra pavēli Nr. 3 atvaļinātais ģenerālmajors Oto Henriha d. Grosbarts iecelts par Kara un fizikultūras sagatavošanas katedras vadītāju no 1944. gada 22. novembra. Grosbarta komandējuma laikā uz Maskavu 1945. gada februārī katedras priekšnieka pienākumus pildīja leitnants Arons Cemahs. Pēc Grosbarta nāves 1945. gada 18. jūnijā par katedras vadītāja pienākumu pildītāju tika iecelts majors Jānis Geikins, kas pirms tam bija katedras apmācības nodaļas vadītājs, pie algas viņam piemaksāja 20%. Komisijā, kas atvēra mirušā katedras vadītāja rakstāmgaldū, bija majors Geikins, majors Vanags, majors Krūskops un kapteinis Dimants.

Jānis Augusta d. Geikins dzimis 1906. gadā Viļānos [4]. 1925. gadā viņš beidzis Varakļānu vidusskolu, 1929. gadā – Latvijas karaskolu, sākumā virsnieks 9. Rēzeknes kājnieku pulkā, 1931.–1935. gadā – 8. Daugavpils kājnieku pulkā, 1939. gadā bijis pasniedzējs karaskolā, pēc tam arī Padomju Latvijas karaskolā. Sākoties karadarbībai Latvijā 1941. gada vasarā, evakuējies uz Krieviju, strādājis karaskolā Sterļitamakā, bijis arī aktīvajā armijā (355. latviešu strēlnieku pulkā). No 1945. gada marta mācību daļas vadītājs katedrā. 1948. gada augustā Geikins no karadienesta atvaļinājies, palika darbā par pasniedzēju Fiziskās audzināšanas un sporta katedrā ar algu 1200 rbļ. 1950./51. gadā universitātes saimniecības daļas priekšnieks. Viltojis izziņu lielākas pensijas saņemšanai, par to no darba atlaists, izslēgts no Komunistiskās partijas.

1946. gada 11. martā par LVU Kara katedras vadītāju rektors iecēla ģenerālmajoru Oto Ūdentiņu [5]. Viņš dzimis Cēsu apriņķa Liezēres pagastā 1892. gada 19. decembrī kā vecākais dēls muižas kalpa, vēlāk pusgraudnieka ģimenē [6]. Mācījies Liezēres pagastskolā, pēc tam Liezēres luterāņu draudzes skolā, atmiņās pēc vairāk nekā 70 gadiem vērtējis un salīdzinājis savu skolotāju darba metodes. Atmiņās 70. gados rakstījis pēc Madonas muzeja direktores Elzas Rudenājas aicinājuma. Autors gan noteica, ka tās muzejā nonāks pēc viņa nāves. Rokraksts izmantots Ūdentiņa dzīvesstāstam. 1908. gadā liezērietis nokārtoja iestājpārbaudījumus Valmieras skolotāju seminārā, taču tur netika solīta stipendija, tāpēc mācības viņš neuzsāka. Gadu vēlāk jauneklis kopā ar klasesbiedru Pēteri Jēkabsonu iestājās Baltijas (Kuldīgas) skolotāju seminārā kā valsts stipendiāts. Pirmā darbavieta pēc beigšanas – Liezēres draudzes skolas skolotāja J. Veispāla (pie kura iepriekš pats mācījies) palīgs 1913.–1914. gadā. Jaunietis plānoja pastrādāt un tad stāties skolotāju institūtā, taču 1914. gada vasarā iesaukts karadienestā kā pirmās šķiras zemessargs. Sekoja apmācības Cēsīs, pēc tam Petrogradas apkārtnē. 1915. gada februārī–maijā viņš mācījās Nikolaja karaskolā Kijevā, to beidza kā otrs sekmīgākais kursā. Pirmā dienesta vieta Kazanā kara apgabalā. Augusta beigās Ūdentiņš atsaucās aicinājumam latviešu tautības virsniekiem pieteikties jaunformējam strēlnieku bataljonos. Oktobra sākumā viņš ieradās Daugavgrīvā un tika iedalīts Rezerves bataljonā. Tas sākumā izvietots Vecmīlgrāvī, pēc tam Tērbatā, kur bijusi jūtama turienes vāciešu slēpta pretestība karaspēka latviešu vienībai. Ūdentiņš saistīts ar jauno kareivju apmācīšanu pirms nosūtīšanas uz fronti. Atlicis laiks

arī Tērbatas Universitātē noklausīties profesora Jevgeņija Tarles lekciju ciklu par Napoleona laikmetu. 1916. gada oktobrī virsnieks ar marša rotu nonāca 6. Tukuma latviešu strēlnieku bataljonā, kas tolaik tika pārformēts par pulku. Pulka komandieris apakšpulkvedis Ansis Lielgalvis norīkoja Ūdentiņu par jaunveidojamās tranšeju lielgabalu komandas priekšnieku. Komanda piedalījās Ziemassvētku kaujās. 1917. gada februāra revolūcija pazeminājusi disciplīnu pulkos. 12.–17. maijā Oto Ūdentiņš bijis 6. pulka virsnieku delegāts latviešu strēlnieku kongresā [7]. “Mans uzdevums bija ne uzstāties ar runu, aktīvi aizstādot pulka virsnieku viedokli, kurš, starp citu, bija visai šaurs – karaspēkā pastāvošās kārtības saglabāšana, bet sekot debatēm un balsot saskaņā ar pulka virsnieku noskaņojumu.” [8] Virsnieks piedalījās arī rudens kaujās pret vācu pārspēku pie Tīnūziem un pēdējās pulka cīņās Mālpils virzienā, tad nonāca rezervē Limbažos. Kopā ar pulku Ūdentiņš pēc Oktobra apvērsuma nokļuva Valmierā, tad Valkā, novembra beigās – Petrogradā. 6. pulks janvāra sākumā sūtīts izklīdināt Satversmes sapulci, kura nebija mierā ar lielinieku varu. Drīz pēc tam liezērietis kā agrākais skolotājs izmantoja iespēju demobilizēties un atgriezās dzimtenē. Viņš atsāka darbu skolā, strādāja vācu okupācijas gadā un arī Padomju Latvijas sākumposmā, bet 1919. gada pavasarī, vairoties no iesaukuma sarkanarmijā, slēpās mežā. Jādomā, viņš līdzdarbojās tā sauktajā Veckalniņa zaļo partizānu grupā.

Veckalniņa vienībā piedalījās brālis Kārlis Ūdentiņš (23.05.1897. Liezēre – 03.03.1942. Novosibirska), kam par 1919. gada marta kauju pie Kraukļu Silsētām piešķirts Lāčplēša Kara ordenis Nr. 2044 [9]. K. Ūdentiņš no 1919. gada rudens dienēja 9. Rēzeknes kājnieku pulkā, pēc tam 2. robežsargu pulkā, atvaļināts 1921. gada aprīlī. Pēc tam saņēma jaunsaimniecību Liezērē, bija arī pagasta vecākais. Arestēts 1941. gada 3. aprīlī, pusgadu pēc sava kādreizējā komandiera Artura Veckalniņa apcietināšanas, bet vienlaikus ar vēl citiem bijušajiem partizāniem, arī Lāčplēša Kara ordeņa kavalieriem Kārli Cerbuku, Teodoru Ludri un Antonu Trapiņu [10]. Apcietināšanas pamatojums Kārlim Ūdentiņam – bijis zaļo bandas loceklis, naidīgi noskaņots pret padomju varu, piedalījies uzbrukumā vietējiem miličiem, vēlāk kā pagasta vecākais vērsies pret komunistisko kustību. Par darbošanos partizānu vienībā pratināja ne tikai pašus apsūdzētos, bet arī vairākus lieciniekus. Liezēres pagasta tālaika izpildu komitejas priekšsēdētājs Pēteris Krelle 1941. gada 21. februārī līdz ar citiem kādreizējiem zaļajiem partizāniem nosauca arī Oto Ūdentiņu, tobrīd ģenerāli Rīgā [11]. Toreiz tomēr bez jau nosauktajiem cilvēkiem citiem apsūdzības izvirzītas netika. Apcietinātos piecus vīrus pēc kara sākuma izveda uz Novosibirsku Krievijā, tiesāja 1942. gada februārī. Par cīņu pret revolucionāro kustību 1919. gada pavasarī visiem piespriests nāves sods, kas izpildīts 3. martā (T. Ludris nomira pāris nedēļu iepriekš 19. februārī cietuma slimnīcā). 1947. gada 7. decembrī Kārļa Ūdentiņa dzīvesbiedre Milda Ūdentiņa rakstīja vēstuli PSRS Valsts drošības ministrijas Nometņu pārvaldes priekšniekam, lūdzot ziņas par vīra likteni – tas apcietināts 1941. gada aprīlī, turēts Madonas cietumā, līdz jūnija vidum nekāda noteikta apsūdzība neesot tikusi izvirzīta. 1948. gada janvārī Mildai Ūdentiņai ziņoja, ka vīrs ticis notiesāts uz 10 gadiem labošanas darbu nometnē bez sarakstīšanās tiesībām, citu ziņu par viņu neesot [12]. Līdzīgu atbildi uz savu vēstuli saņēma arī Kārļa Cerbuka sieva Elza Cerbuka.

Oto Ūdentiņš Latvijas armijā iestājies 1919. gada 28. jūnijā [13]. Jūlijā komandēts uz Liepāju angļu pulkveža Grova rīcībā. Bijis domāts, ka angļu virsnieki apmācīs latviešus, taču savās atmiņās Ūdentiņš par šīm mācībām nav augstās domās. Tad viņš pats kļuva par instruktoru Liepājas kara skolā līdz oktobrim, kad bermontiešu uzbrukuma laikā pārcelts uz 6. Rīgas kājnieku pulku. Lāčplēša Kara ordeni Nr. 1012 viņam piešķīra par instruktoru rotas komandēšanu 15. oktobra cīņās Katlakalnā, kad pārspēkā esošs pretinieks padzīts no tā pozīcijām, tādējādi atvieglot citu Latvijas armijas vienību stāvokli [14]. Turpmākās gaitas, arī pēc Brīvības cīņām, tāpat norisa instruktoru bataljonā, virsnieku vietnieku apmācībā. “Mans tālākais dienests nacionālajā armijā cieši saistīts ar pasniedzēja darbu, kas man iepatikās arvien vairāk un vairāk un palīdzēja izšķirt jautājumu – vai palikt armijā un tapt par kadra virsnieku, vai arī vēl trešo reizi mēģināt stāties savā agrākajā darbā Liezeres draudzes skolā, kur vairākus gadus pēc kara beigām tika man rezervēta skolotāja vieta. Pēc ilgām pārdomām es izšķīros par armiju, jo biju pārliecinājies, ka skolotāja un virsnieka-pasniedzēja darbā ir daudz kopēja, kaut gan pasniedzamie priekšmeti ir visai atšķirīgi.” [15] 1924.–1925. gadā kapteinis pats mācījās virsniekuursos, pēc tam 1928. gadā beidza Kara akadēmiskos kursus. Šai laikā viņš strādāja virsniekuursos, bija arī komandējumā uz Poliju, lai tur iepazītos ar virsnieku apmācības pieredzi. 1930. gada martā pārcelts uz Armijas štāba Operatīvo daļu. Uzteicoša ir 1933. gada atestācija, ko sagatavojis Operatīvās daļas priekšnieks pulkvedis Rozenšteins:

“Pulkvedis leitnants Ūdentiņš ir fiziski labi attīstīts, kādēļ spējīgs viegli panest kara dienesta grūtības kā miera, tā kara apstākļos.

Apdāvināts un ar teicamu militāro izglītību. Labs patriots un teicamas ētiskās īpašības. Enerģisks, akurāts, ļoti centīgs un strādīgs.

Reibinošus dzērienus lieto ļoti reti, kam nav nekāda negatīva iespaids ne uz dienesta izpildīšanu, nedz izturēšanos sabiedrībā. Savus dienesta pienākumus pārziņ ļoti labi un izpilda ar lielu darba mīlestību, būdams par cēlu paraugu saviem pakļautiem. Darbā patstāvīgs un neatlaidīgs.

Disciplinēts, korekts un taisnīgs pret visiem. Spējīgs vadīt savu pakļauto karavīru audzināšanu un apmācību.

Teicami sagatavots taktikā un ļoti labi arī operatīvā vadībā. Ļoti labs paidagogs.

Ļoti labs. Nozīmējams uz bataljona komandiera amatu, kā arī izbīdāms uz virsnieku kursu, apmācības un operatīvās daļas priekšnieka amatam.” [16]

Līdzīgas ir arī turpmākās atestācijas. 1935. gada rudenī pulkvedis Ūdentiņš kā Armijas štāba Operatīvās daļas priekšnieks kopā ar Bruņošanās pārvaldes un apmācības daļas virsniekiem apmeklēja Austriju, Vāciju, Zviedriju un Somiju, kur interesējās par iespējām Latvijai iegādāties militāro tehniku – lielgabalus, mīnmetējus. Par piemērotākajiem atzīti un Latvijai iepirkti austriešu *BÖHLER* firmas prettanku lielgabali. Savukārt 1936. gada pavasarī Ūdentiņš Latvijas delegācijas sastāvā ieradās uz 1. maija svinībām PSRS galvaspilsētā Maskavā. Štāba Operatīvā daļa organizēja un vadīja arī armijas manevrus. 30. gadu beigās pulkvedim bijusi saistība ar Latvijas Universitāti. 1938. gada rudenī ar Universitātes Padomes lēmumu augstskolā pieņēma militārās apmācības lektoros [17]. Tie bija jūras kapteinis Teodors Spāde, pulkveži Arvīds Krīpens un Oto Ūdentiņš, pulkvežleitnanti Rūdolfs Kandis, Arvīds Ronis, Jūlijs Rozentāls, Roberts Skritulis, Jānis Upītis un

Jānis Zivtiņš, kapteiņi Arnolds Balodis, Kārlis Deksnis, Nikolajs Kalns un Kārlis Mangulis. I šķiras lektors LU militārajā apmācībā Oto Ūdentiņš lasīja lekcijas par Pirmo pasaules karu Austrumu frontē.

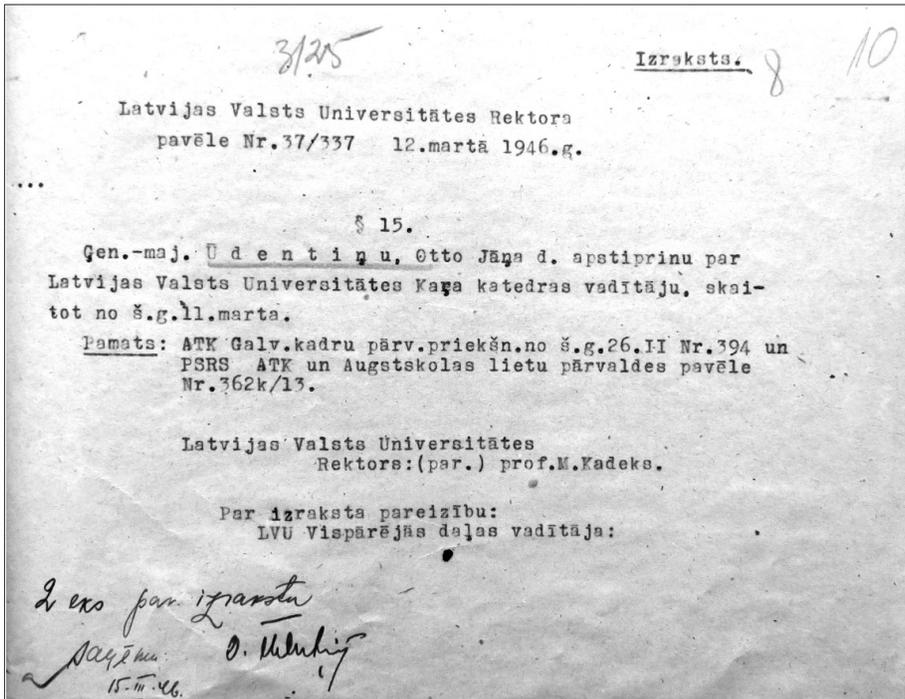
1940. gada sākumā pulkvedi iecēla par štāba priekšnieka vietnieku. 16. jūnija vakarā viņam zvanījās ārlietu ministrs Vilhelms Munters, pēc tam arī štāba priekšnieks ģenerālis Hugo Rozenšteins, abi uzdevuši sagaidīt Latvijā ienākošās sarkanarmijas papilddaļas. Biežāk pieminētu sīkāku aprakstu par to atstājis kapteinis Alfrēds Krimuldēns, taču arī Ūdentiņa atmiņās tas īsi atgādināts. Minēšu dažus teikumus: “Sarunas beigās krievu ģenerālis man jautāja, ko es domājos, kas pašreiz notiekot Latvijā. Biju pārsteigts par šādu jautājumu, jo tas, likās, neattiecās uz lietu. Atbildēju, ka ņemot vērā Vācijas pēdējā laika militāros panākumus Rietumu Eiropā, proti – Dānijas, Norvēģijas, Holandes, Beļģijas okupāciju un Francijas sagrāvi, Padomju Savienība steidzīgi pastiprina savus spēkus Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, lai nodrošinātu 1939. gadā noslēgtā savstarpējās palīdzības līguma izpildi, ja Vācija vērstos pret Austrumiem. “Ne gluži tā,” noteica ģenerālis: “Latvijā pašreiz notiek revolūcija.” Viņš tomēr tuvāk nepaskaidroja, kāds sakars ir revolūcijai Latvijā ar Padomju karaspēka pastiprināšanu mūsu zemē. Ar to arī mūsu saruna izbeidzās. Katram no mums bija daļa taisnības, jo mēs spriedām katrs no sava viedokļa: viņš no tīri politiskā, es – no tīri militārā.” [18] Pēc Latvijas okupācijas pulkvedis turpināja dienestu Tautas armijā kā štāba priekšnieka Mārtiņa Jeskes (1883–1941) vietnieks, tika paaugstināts par ģenerāli. Atgādināšu bieži citētos Kārļa Ulmaņa vārdus “Es palieku savā vietā un jūs paliekat savās” [19]. Ar tiem viņš nobeidza radio uzrunu Latvijas iedzīvotājiem 1940. gada 17. jūnijā plkst 22.15. Kad Latvijas armiju pārformēja par sarkanarmijas 24. teritoriālo strēlnieku korpusu, Jeski demobilizēja, bet Ūdentiņu iecēla par korpusa štāba priekšnieku. “Mana pāreja no Latvijas armijas uz Latvijas Tautas armiju un no tās uz 24. teritoriālo strēlnieku korpusu notika, varētu teikt, automātiski, iepriekšējā dienesta turpinājuma kārtībā, un tāpēc tā neprasīja no manis grūti pieņemamu lēmumu.” [20] Korpusa virsnieku amatus pamatā ieņēma bijušie Latvijas armijas karavīri, taču viņu vietnieki parasti iecelti no agrākās PSRS armijas. Ik pa laikam kādus latviešu virsniekus apcietināja, tas darīts, galīgi nesazinoties ar korpusa komandieri ģenerālleitnantu Robertu Kļaviņu (1885–1941). Ap 10. jūniju saņemts kara apgabala pavēlnieka rīkojums, ka korpusa komandierim, štāba priekšniekam, korpusā ietilpstošo 181. un 183. strēlnieku divīzijas komandieriem, to štābu priekšniekiem, arī atsevišķiem pulku komandieriem un vēl citiem virsniekiem jānododas 14. jūnijā uz mācībām Maskavā (*Курсы усовершенствования высшего начальствующего состава при Академии Генерального Штаба им. К. Е. Ворошилова*). Ūdentiņš brauca kopā ar R. Kļaviņu un 181. strēlnieku divīzijas komandieri ģenerālmajoru Jāni Liepiņu (1894–1942). Maskavā viņi ieradās 15. jūnijā, dienu vēlāk atbrauca 183. divīzijas štāba priekšnieks pulkvedis Kārlis Lejiņš (1891–1941). Šīs divīzijas komandieris ģenerālmajors Andrejs Krustiņš (1884–1941) un 181. divīzijas štāba priekšnieks pulkvedis Jūlijs Rozentāls Rīgā arestēti kādu laiku pirms izbraukšanas. Mācības sākušās 16. jūnijā, drīz pēc tam apcietināts pulkvedis Lejiņš. Ģenerāļa Kļaviņa arestu Ūdentiņš piemin atmiņās, līdzīgi, bet mazliet plašāk arī 1977. gada 27. decembra vēstulē Madonas žurnālistam Valdim Stiprajam, kurš lūdzis uzrakstīt par Grašos dzimušo virsnieku. 1941. gada 22. jūnijā, svētdienā, kursos bijusi brīvdiena, latvieši pastaigājušies pa Maskavu, tad

atgriezušies viesnīcā, atradušies Ūdentiņa istabā. “Mūsu sarunas laikā istabā ienāca kāds virsnieks un paziņoja, ka akadēmijas priekšnieks aicinot ģenerāli Kļaviņu pie telefona. Šis aicinājums nevienam no mums nekādas aizdomas nerādīja: bija sācies karš un akadēmijas priekšnieks gribēja dot kādus norādījumus ģenerālim kā latviešu grupas vecākajam. Ģenerālis tūlīt piecēlās un ātri izgāja. No tā brīža es viņu vairs netiku redzējis ne arī par viņu ko dzirdējis. [...]”

Tikai daudz vēlāk, 1942. gada ziemā, kad Kara akadēmija jau bija atgriezusies Maskavā no evakuācijas uz Ufu, b. A. Kirhenšteins man pastāstīja, ka kompetenta kara iestāde, pie kuras viņš griezies ar jautājumu, kur atrodas un kas noticis ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija locekli ģenerālleitnantu R. Kļaviņu, viņam atbildējusi, ka operatīvu apsvērumu dēļ to nevarot izpaust. Cik man zināms, arī pēc kara uz šo b. Kirhenšteina jautājumu tieša atbilde nav dota.

Varbūtēju pārpratumu novēršanai paskaidroju, ka šeit dotās ziņas nav domātas publicēšanai presē. Varbūt tās varētu nodot vietējam muzejam.” [21]

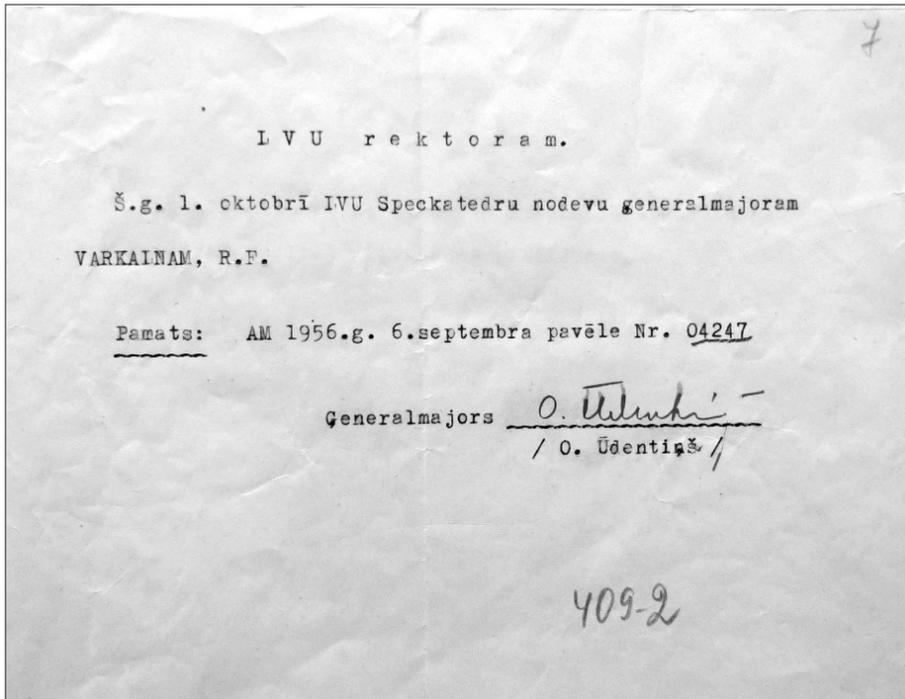
Reizē ar latviešu virsniekiem uz kursiem atbraukuši ģenerāļi no igauņu un lietuviešu teritoriālajiem korpusiem. No igauņiem nearestēts palicis ģenerālmajors Rihards Tombergs (1897–1982), visi 6 lietuvieši gan turpinājuši mācības. Oktobrī akadēmija evakuēta uz Ufu. 18. decembrī mācības beigušās, Ūdentiņu, kā arī lietuviešus ģenerālleitnantu Vincu Vitkauskū (1890–1965) un ģenerālmajoru Albinu Čapu-Čipausku (1898–1963) atstāja par vecākajiem pasniedzējiem augstāko vienību taktikas katedrā Vorosiļova v. n. akadēmijā, pārējos (neapcietinātos) pārcēla uz citām kara mācību iestādēm. 1942. gada aprīlī Ģenerālštāba akadēmiju pārsauca par Augstāko kara akadēmiju – tur galvenokārt mācījās ne štāba virsnieki, bet augstākie un vecākie komandieri. Akadēmijas priekšnieks tobrīd bija ģenerālpulkvedis Fjodors Kuzņecovs, kas 1940.–1941. gadā komandēja Baltijas kara apgabalu un kopš tā laika bija pazīstams Ūdentiņam. 1942. gada novembrī Augstākā kara akadēmija atgriezās Maskavā. 1944. gada oktobra beigās beidzās viens mācību posms akadēmijā. Pasniedzējs Ūdentiņš saņēma atļauju atbraukt uz Rīgu. Izrādījās, ka dzīvesbiedre Milda Marija Timmermane-Ūdentiņa (1890–1954) devusies bēgļu gaitās uz Vāciju, viņa Rīgā atgriezās pēc gada. Ģenerālmajoram izdevās nokārtot sava iepriekšējā dzīvokļa Ausekļa ielā 6a–5 rezervēšanu. Šeit liezērietis bijis pie rakstīts, sākot ar 1920. gada 5. janvāri [22], pa laikam 20.–30. gados tur dzīvojuši arī viņa brāļi virsnieks Jānis Ūdentiņš, grāmatvedis Osvalds Ūdentiņš un arī māsa Otilija Ūdentiņa. Ar nama sētnieku panākta vienošanās, ka dzīvoklis tiks remontēts, pēc tam ģenerālmajors atgriezās Maskavā un turpināja pasniedzēja darbu. Kad 1945. gada maijā beidzās karš ar Vāciju, pakāpeniski galvaspilsētā pārradās augstākie virsnieki ar tiešu neseno kauju pieredzi, daļa no viņiem pretendēja uz darbu akadēmijā. Tā nu 1946. gada martā ģenerālmajors Ūdentiņš ieradās Rīgā un uz 10 gadiem pārņēma Latvijas Valsts universitātes Kara katedras vadību. Atmiņās par šo laiku Ūdentiņš ir samērā lakonisks: “Kara katedra Latvijas valsts universitātē tika nodibināta 1944. gada rudenī tūlīt pēc Rīgas atbrīvošanas. Pēc pirmā katedras vadītāja ģenerāļa O. Grosbarta traģiskās nāves 1945. gadā katedru pagaidām vadīja mācību daļas priekšnieks majors Geikins. 1946. gada martā es tiku iecelts par šīs katedras vadītāju. Vēlāk kara katedra kādu laiku saucās par speciālās apmācības katedru un tās darbs vienmēr ir bijis neizpaužams, bet kādu laiku pat slepens. Tāpēc es šeit pie tā arī vēl tagad nevaru sīkāk apstāties. Es pieskaršos tikai vienam

1. attēls. LVU rektora pavēle par O. Ūdentiņa iecelšanu LVU Kara katedras vadītāja amatā. LU arhīvs, 7. apr., 2932. l. 10. lp.

jautājumam, kurš pirmajos gados sagādāja ievērojamas grūtības katedras darbā. Tas bija valodas jautājums. No vienas puses, studentu vairākums tai laikā krievu valodu neprata vai prata ļoti vāji, un tāpēc vēlējās, lai mācības notiktu latviešu valodā, bet no otras puses visi reglamenti un citas militāro mācību grāmatas bija krievu valodā. Pāriet uz latviešu valodu nevarēja arī tādēļ, ka katedras pasniedzēju vairākums bija krievu tautības virsnieki. Bez tam nebija arī attiecīgas atļaujas. Tāpēc gribot negribot nācās lietot krievu valodu kā mācības valodu. Taču daļa studentu to neizprata vai arī negribēja izprast un atbildību par visu uzvēla man, it kā tas atkarātos no manis. Valodas grūtības pazemināja mācību sekmes un mazināja studentu interesi uz militāro apmācību. Tāpēc šo mācību apmeklētība un līdz ar to arī sekmes tai laikā bija ļoti viduvējas. Sekmes jūkami uzlabojās tikai pēc tam, kad studenti pietiekamā mērā iemācījās krievu valodu, bet sevišķi pēc tam, kad militārās apmācības kursu beigušajiem studentiem 1950. gadā pirmo reizi tika piešķirtas rezerves jaunāko leitnantu dienesta pakāpes. No tā laika katedras darbs iegāja normālās slīdēs un varēja turpināties bez traucējumiem.” [23]

1956. gada septembrī LVU Kara katedras vadību no O. Ūdentiņa pārņēma ģenerālmajors Roberts Varkalns (1899–1959), kas pēc 1920. gada dzīvoja Padomju Krievijā, dienēja sarkanarmijā, 1952.–1956. gadā līdz izformēšanai bija Latvijas PSR izvietotās 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas komandieris [24]. Pēc viņa nāves 1959. gada novembrī par katedras vadītāju iecelts 1920. gadā Baškīrijā dzimušais pulkvedis Hugo Ābols [25].

2. attēls. O. Ūdentiņa iesniegums LVU rektoram par LVU Kara katedras vadības nodošanu ģenerālmajoram Robertam Varkalnam. LU arhīvs, 7. apr., 2991. l. 7. lp.

Savas dzīves kopsavilkumu Ūdentiņš aprakstīja šādi: “Pārlaižot skatu pār visiem 43 dienesta gadiem, skaitot skolotāja un karavīra gaitas, kuri nostrādāti dažādās armijās un dažādos laikos, kas sekoja viens otram dažkārt asu cīņu iznākumā, jānāk pie atzinuma, ka manas darba dzīves labākais gala rezultāts ir tas, ka neraugoties uz pārdzīvoto laiku krasām maiņām, esmu palicis dzimtenē kopā ar savu tautu, bet ar darbu Padomju Armijas Augstākajā kara akadēmijā Lielā Tēvijas kara laikā, ceļot kopā ar pārējiem pasniedzējiem frontes vecāko virsnieku kvalifikāciju, esmu ziedojis savu artavu Padomju Armijas uzvarai pār Hitlera Vāciju.” [26] Ģenerālmajors Ūdentiņš LVU Kara katedras vadītāja amatā tika iecelts ar PSRS Tautas Komisāru Padomes Augstskolu lietu Vissavienības komitejas un PSRS Aizsardzības tautas komisariāta Galvenās kadru pārvaldes kopīgu pavēli [27]. Rīgā viņš bija pakļauts universitātes vadībai un arī Baltijas kara apgabalam. Gadskārtējo darbinieka raksturojumu parasti parakstīja universitātes rektors (Matīss Kadeks, pēc tam Jānis Jurgens) un kompartijas organizācijas sekretārs (Kārlis Pugo, J. Āboliņš). Daļa teksta tajā atkārtojās, piemēram izmantots 1949. gada 13. jūnijā rakstītais: “.. O. Ūdentiņš kā militārs speciālists ir teorētiski sagatavots. Ir militāro priekšmetu pasniegšanas pieredze. Piemīt organizatora spējas. Pievērš vajadzīgo uzmanību mācību procesa organizēšanai un studentu militārās sagatavošanas uzlabošanai. Pēdējā laikā veic pasākumus Kara katedras virsnieku sastāva teorētiskās sagatavotības uzlabošanai. Universitātes vadības rīkojumus cenšas izpildīt kārtīgi un laikā.

Tabula

LVU Kara katedras darbinieku saraksts 1947. gada pavasarī [33]

Amats	Dienesta pakāpe	Uzvārds, vārds	Dzīves gadi	Izglītība, dienests sarkanarmijā (SA)	PSKP
Kat. vad.	ģenerālmajors	Ūdentiņš Oto	1892–1988		
Māc. d. v.	majors	Geikins Jānis	1906–?	Latvijas kara skola 1929	1943
Vec. pasn.	pulkvedis	Eglītis Alberts	1899–?	Krievijas kara inž. skola 1922	1919
Vec. pasn.	pulkvedis	Milts Jānis	1901–?	Frunzes kara akadēmija 1932	1925
Vec. pasn.	pulkvedis	Šponbergs Ansis	1896–1982	Frunzes kara akadēmija 1934	1925
Vec. pasn.	pulkvedis	Kronbergs Mārtiņš	1896–?	Ļeņingradas kara artiljēr. skola	1931
Vec. pasn.	pulkvedis	Priedītis Kārlis	1896–1975	Pavlovas kara skola	
Pasniedz.	apakšpulkv.	Afanasjevičs Josifs	1916–?	Rīgas kara skola 1941	
Vec. pasn.	rez. apakšpulkv.	Grāvelis Augusts	1895–1954	Gatcīnas kara skola, SA 1940	
Vec. pasn.	majors	Vanags Ludvigs	1916–?	SA no 1941	1943
Vec. pasn.	rez. majors	Krūskops Hugo	1899–1979	Ļeņingradas tanku kara skola 1923	kand
Pasn.	majors	Tkačenko Andrejs	1908–?	SA no 1929	1932
Pasn.	rez. majors	Žukovs Boriss	1921–?	SA no 1941	1945
Vec. pasn.	kapteinis	Grants Jāzeps	1908–?	Latvijas kara skola 1940, SA no 1940	1940
Vec. pasn.	kapteinis	Leināts Kristaps	1900–?	Tambovas kara skola 1923	
Pasn.	kapteinis	Burkevics Ģirts	1903–1962		1944
Pasn.	kapteinis	Alsters Voldemārs	1900–1957	SA 1917–1921, tad Latvijā	
Pasn.	kapteinis	Jemeljanovs Feodosijs	1917–?	SA no 1941	1942
Pasn.		Ļevašenko Georgs	1906–?	SA 1937–1946, demob.	
Pasn.	rez. kapteinis	Cinmans Semjons	1908–?	Ļeņingradas fizkult. inst.	1930
Pasn.	vec. leitnants	Ģirgensons Rūdolfs	1911–?	Ļeņingradas Hercena Valsts pedag. inst. 1938	1939
Pasn.	vec. leitnants	Abiks Roberts	1913–1990		1944
Pasn.		Andriksone Aleksandrs	1921–?	SA no 1941	1945
Pasn.	leitnants	Vītols Jānis	1923–?	Maskavas Valsts fizkult. inst. Kara fakult.	1946
Vec. pasn.	med. majors	Leitis Jānis	1902–?	Smolenskas Medic. inst. 1928	1943
Vec. pasn.	med. majors	Kusmans Hermanis	1906–?	LU Medic. fakult. 1941, SA 1942	
Vec. pasn.	med. majors	Levins Boriss	1899–?	Kazaņas Medic. inst. 1929, SA no 1941	
Pasn.	med. majors	Davidovičs Ābels	1902–?	LU Medic. fakult. 1928, SA no 1941	

Kopš 1948./49. mācību gada sākuma O. Ūdentiņš mācās Marksisma-ļeņinisma vakara universitātē, nodarbības apmeklē kārtīgi. Latvijas Valsts universitātes sabiedriski politiskajā dzīvē iesaistās tikai pēc pamudinājuma.

Attiecībā pret partijas politiku indiferents. Par politikas aktuālajiem jautājumiem savus uzskatus neizsaka.

Universitātes vadība uzskata, ka Kara katedras vadītājam vēlams būt partijas biedram ar augstāko militāri pedagoģisko izglītību un vadoša darba pieredzi padomju augstskolā.” [28] (I. Zvirgzdiņa tulkojums.)

Īsa norāde uz O. Ūdentiņa atrodama arī katedras otra bijušā Latvijas armijas augstākas pakāpes virsnieka Kārļa Priedīša (1896–1975) materiālos [29]. Pulkvedis leitnants Priedītis, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris, bija bataljona komandieris 7. Siguldas kājnieku pulkā, 24. teritoriālajā korpusā jau kā pulkvedis norīkots par 285. strēlnieku pulka komandieri. Līdzīgi O. Ūdentiņam 1941. gada jūnijā komandēts uz M. Frunzes Kara akadēmiju Maskavā, pēc kursu beigšanas arī pats tur strādāja par pasniedzēju. Uz LVU Kara katedru viņu pārcēla 1947. gada martā, pirms tam līdzīgi pienākumi Rīgas Pedagoģiskajā institūtā. 1948. gada februārī sagatavots K. Priedīša raksturojums, ko parakstījis Kara katedras partijas pirmorganizācijas sekretārs pulkvedis Ansis Šponbergs [30]. Tajā ir arī šādi teikumi: “Mierīgs, izturēts, disciplinēts. Politiskā ziņā maz izglītots. Atsaucoties uz vecumu, apgalvo, ka politiskās zināšanas nelien galvā. Cenšamies iesaistīt sabiedriskajā darbā. Ir sienas avīzes redkolēģijā, kad piespiež – strādā. Ģenerālis pret viņu labvēlīgs, taču nav novērots, ka Priedītis to izmantotu.” (I. Zvirgzdiņa tulkojums.)

Kā katedras vadītājs O. Ūdentiņš ik gadu iesniedza atskaites par darbu. Atsevišķos gadījumos tajās parādījās ziņas arī par Kara katedru darbu citās augstskolās.

1947. gada 2. jūlijā sagatavots pārskats par LVU Kara un fizikultūras katedras darba rezultātiem 1946./47. mācību gadā. Tas adresēts PSRS Universitāšu galvenās pārvaldes priekšniekam Nikolajam Figurovskim (1901–1985) un Baltijas kara apgabala Kara apmācības nodaļas priekšniekam pulkvedim Debašenko [31]. Visu universitātes fakultāšu puišus gatavoja par kājnieku rezerves virsniekiem. Studentes no ķīmijas, inženieru, ģeoloģijas, ģeogrāfijas, arhitektūras, mehānikas fakultātēm gatavoja par medmāsām, savukārt filoloģijas, bioloģijas, fizikas un matemātikas, vēstures fakultāšu studentes apmācīja par fizikultūras skolotājām vidusskolās. Šeit gan nav minēta Medicīnas fakultāte (LVU sastāvā līdz 1950. gada vasarai), kurā darbojās atsevišķa Kara medicīnas katedra medicīnas dienesta pulkveža Alekseja Čukalovska vadībā. Apmācība notiek 1.–3. kursa studentiem. Mācībspēki katedrā – 87% kadru virsnieki un 13% rezerves virsnieki. Katedra atrodas Marijas ielā 32, tur ir 9 auditoriju telpas, mācību līdzekļu noliktava, pagrabstāvā 50 metru šautuve. Katedrā 120 slēpju pāru, bibliotēkā 3600 grāmatu. Sporta zāli izmanto Latvijas Valsts konservatorijas telpās, notiek sporta laukuma iekārtošana Kirova ielā 2a. Rudens pusē nodarbību apmeklētība katedrā vājāka, līdz oktobra vidum tā svārstās ap 60–65%.

Kara katedru priekšnieki 1947. gada pavasarī Latvijas PSR augstskolās: LVU – ģenerālmajors Oto Ūdentiņš, LLA – pulkvedis Kārlis Žīgurs, Rīgas Pedagoģijas institūtā – pulkvedis Roberts Lielbiksis (1894–1982), Latvijas Valsts fiziskās kultūras institūtā – pulkvedis Bērziņš, Latvijas Mākslas akadēmijā – apakšpulkvedis

Karnītis, Latvijas Valsts konservatorijā – pulkvedis Priede, Cēsu skolotāju institūtā – apakšpulkvedis Štrauss [32].

Atskaitē par 1947./48. mācību gadu norādīts, ka daļai studentu mācības Kara katedrā noturētas latviešu un krievu valodā, jo krievu valodu ne visi pietiekoši saprata. Terminoloģija gan visa krieviski. Septembrī nodarbību apmeklētība 57,5%, oktobrī 70%. Programmu katedrā labāk apgūst ekonomikas, arhitektūras, inženieru, mehānikas, ģeogrāfijas fakultātēs, sliktāk bioloģijas un ķīmijas fakultātēs [34]. No 1948. gada 1. aprīļa katedrā sagatavo vairs tikai kājnieku virsniekus, ne meitenes par medmāsām un fizikultūras skolotājām. Maijā Kara katedras nodarbības apmeklējuši 96,15% studentu – tur pašas katedras un rektorāta veiktā audzināšanas darba nopelns, bet arī tas, ka apmeklējumu kavējumus vairs neuzskaitot studentēm. 1948. gada pavasarī Kara katedrā mācās pa kursiem [35]:

1. kursā 418 studenti, no tiem pārbaudījumus izturējuši 397;
2. kursā 288 studenti, no tiem pārbaudījumus izturējuši 266;
3. kursā 231 studenti, no tiem pārbaudījumus izturējuši 220;
4. kursā 102 studenti, no tiem pārbaudījumus izturējuši 99.

1949. gadā no 8. līdz 17. jūnijam (O. Ūdentiņš atmiņās min gadu vēlāk) notika gala pārbaudījums rezerves jaunākā leitnanta pakāpes piešķiršanai LVU studentiem. Komisiju vadīja Baltijas kara apgabala augstskolu nodaļas priekšnieks pulkvedis P. Zaicevs. Pārbaudījumā pēc saraksta bija jāpiedalās 207 vīriem, ieradās 203 [36]. No tiem teicami eksāmenu nokārtoja 17, labi – 91, apmierinoši – 89, eksāmenā izkrita 6 cilvēki. Gados vecākais no eksaminētajiem dzimis 1907. gadā, jaunākais – 1929. gadā dzimušais Ķīmijas fakultātes students Staņislavs Ruskulis. Šie studenti tika sagatavoti kā kājnieku (motorizēto strēlnieku) rezerves virsnieki. 50. gadu sākumā uzsākta arī autoceļu būves un ekspluatācijas rezerves virsnieku un ķīmisko spēku rezerves virsnieku apmācīšana, taču šiem jaunajiem profiliem katedrā dažkārt trūka mācībspēku. 1950. gada pavasarī kājnieku virsnieka kursu apguva 576 studenti, autoceļu virsnieka – 297 un ķīmiķa – 43 studenti [37]. Kopumā Kara katedras apmācības apmeklējuši daudzi studenti. LVU Mehānikas fakultātes students (1947–1952) Harijs Jaunzems atceras nodarbības katedrā un arī lauku noietnē [38]. Viņš raksta, ka ģenerālmajors Ūdentiņš padoto virsnieku rājis studentu klātbūtnē. Līdzīgu notikumu atcerējās arī Ķīmijas fakultātes students Ilgars Grosvalds.

Pēdējais katedras mācību daļas vadītājs Ūdentiņa laikā bija majors Georgijs Portnovs. Viņš dzimis 1914. gadā Rīgā. Portnovs 1936.–1938. gadā dienēja Latvijas armijā, bet pirms un pēc tam strādājis tipogrāfijās par kartogrāfu. 1941. gada vasarā Portnovs no Latvijas atkāpās, iekļāvās 201. latviešu strēlnieku divīzijā, uzdienēja līdz bataljona komandiera vietniekam. 1945.–1950. gadā virsnieks bija Baltijas kara apgabala cenzors (pieņemu – kartogrāfijas specialitātē). Šai laikā mācījās neklātienē LVU Filoloģijas fakultātē, bet 1948. gadā pārgāja uz Svešvalodu militāro institūtu Maskavā (arī neklātienē). 1950. gada pavasarī viņu norīkoja darbā Kara katedrā un 1953. gadā iecēla par mācību daļas vadītāju. 1959. gada rudenī apakšpulkvedis Portnovs pēc ģenerālmajora Varkalna nāves neilgi pildīja katedras priekšnieka pienākumus [39].

Saskaņā ar Baltijas kara apgabala komandiera 1961. gada 13. februāra pavēli [40] no šā gada sākuma pārtraukta militārā apmācība augstskolās Baltijas kara

apgabala zonā, atskaitot Kauņas Politehnisko institūtu, Tallinas Politehnisko institūtu, Rīgas Civilās aviācijas institūtu un Rīgas aviācijas skolu. LVU Kara katedras darbinieki – priekšnieks pulkvedis H. Ābols, pulkveži K. Braivo, G. Burgonskis un majors B. Švecovs – pārgāja uz citām karaspēka daļām, atvaļināti tika pulkveži A. Starčenko, A. Staričevs, majori N. Basta, N. Kuplais un R. Nikšics [41]. 1965. gada rudenī militārā apmācība Latvijas Valsts universitātē tika atjaunota, attiecīgo katedru vadīja pulkvedis Roberts Jukna.

1950. gada sākumā Oto Ūdentiņa mēnešalga universitātē bija 4500 rubļi, no rudens tā palielinājās, jo stāžs Padomju Armijā pārsniedza 15 gadus. Martā universitāte izdeva izziņu, ka ģenerāļa alga pārsniedz 600 rubļus mēnesī, tāpēc viņam atļauts pieņemt mājkalpotāju. Dzīvesbiedre slimoja, pēc viņas nāves kalpotāja vairs nebija nepieciešama, jo piecistabu dzīvoklī Ausekļa ielā pārnāca sievasmāsas meitas ģimene, kas palīdzēja saimniecisko lietu kārtīšanā.

1947.–1949. gadā Rīgā izdotas 3 brošūras ar vienādu nosaukumu “Dzimtene sauc”. To nolūks – aicināt atgriezties uz PSRS tautiešus, kas atraduši patvērumu Rietumos. Daži teksti tajās ar oficiālu amatpersonu (Augusts Kirhenšteins, Vilis Lācis) parakstiem, citi rakstīti tādu personu vārdā, kas atgriezušās Latvijā. Pirmajā grāmatā iespiests viens šāds aicinājums “Tautieši! Latvijas pilsoņi!” [42]. To ievada teikumi “Ilgs laiks jau pagājis, kopš esat atstājuši dzimteni. Mājās rit rosīgs darbs, jau sadziedētas daudzas kara rētas”, bet nobeidz “Nāciet un pielieciet roku pie darba, lai stipra un daiļa aug mūsu dzimtene!”. Grāmata izdota divos atšķirīgos veidos – Latvijas Nacionālajā bibliotēkā glabājas eksemplārs ar tā saukto pasīti beigās. Izdevums nodots salikšanai 1947. gada 24. aprīlī, parakstīts iespiešanai 6. jūnijā, iespiests 3. tipogrāfijā 10 000 eksemplāros. Taču ir otrs eksemplārs bez šīs pasītes. Daļai grāmatu 18. lappusē zem aicinājuma iespiesti faksimilparaksti. Parakstītāji: Andrejs Balodis, J. Alb. Jansons, O. Ūdentiņš, P. Dindonis, J. Palkavnieks, Jūlijs Vanags un Valdis Lukss. Jāatceras, ka aizbraukšana no Latvijas ģenerāļa ģimeni skāra jo tieši. Jau minēts, ka dzīvesbiedre Milda pēc kara beigām atgriezās no Vācijas. Citādāk bija ar brāli. Jānis Ūdentiņš (1899–1988) Brīvības cīņu laikā dienēja 1. Liepājas kājnieku pulkā, tad mācījās Latvijas kara skolā, vēlāk kļuva par kara lidotāju, 1939. gadā paaugstināts par kapteini [43]. 1940. gada rudenī viņu atvaļināja no armijas, taču vācu okupācijas laikā nācās dienēt Latviešu leģionā un Latviju kara beigās atstāt. J. Ūdentiņš dzīvoja Vācijā, pēc tam nonāca Anglijā. Domājams, Oto Ūdentiņa kā aicinājuma parakstītāja minēšana notika zināmā mērā piespiedu kārtā. Vēl viena reize, kad Ūdentiņa vārds izmantots emigrācijas tautiešu iespaidošanai, ir T. Vaivara sagatavotā publikācija “Ģenerālis Otis Ūdentiņš” laikraksta “Dzimtenes Balss” sadaļā “Viesos pie prominentām personām” [44]. Minēts, ka pensionētais virsnieks turpinot rosīgi darboties valodniecības laukā militārās terminoloģijas jautājumos. Ir teikums, kas attiecas uz universitātes periodu: “1946. gadā atgriezies Rīgā, kur kopā ar pulkvežiem Priedīti, Karnīti, Kaktiņu un citiem vecākajiem militārspeciālistiem līdz pensionēšanās brīdim audzināju latviešu virsnieku jauno paaudzi.” Te gan augstskola minēta nav, nezinātājs varētu pieņemt, ka runa ir par karaskolu. Intervijā minēti kādreizējie Latvijas armijas augstākie virsnieki, par kuriem Ūdentiņš zina, ka tie dzīvo dzimtenē: Nikolajs Ābeltiņš, Jānis Balodis, Kristaps Frickauss, Kārlis Kauke-Dauge, Roberts Lielbiksis, Kazimirs Olekšs, Marks Palejs, Mārtiņš Peniķis, Kārlis Priedītis, Purmalis, Felikss Tarto, arī nesen

mirušie Valters Bruņinieks un Jānis Žīds. Lielākā daļa no tiem bijuši padomju apcietinājumā kopš 1940.–1941. gada, Latvijā varējuši atgriezties pēc gadiem 15, tas, protams, pieminēts netiek.

Ģenerāļa sievasmāsas meitas vīrs Imants Egberts, kas kopš 50. gadu vidus dzīvoja Ausekļa ielā 6a–5, atceras, ka pēc pensionēšanās Oto Ūdentiņš no mājas izgājis retāk, sabiedriskus pasākumus apmeklējis nelabprāt. Vasaras parasti pavadījis Liezērē. Par to, ka viņš sekojis notikumiem, liecina pieraksti T. Kaufelda atmiņu grāmatā “Sēkla nedeg” [45]. Mētrienā dzimušais Teodors Kaufelds (1894–1975) mācījies P. Dzeņa mērniekuursos, Pirmā pasaules kara laikā beidza karaskolu Gatčinā un dienēja 6. Tukuma latviešu strēlnieku pulkā. Pulka sastāvā abi virsnieki 1917. gada beigās nonāca Petrogradā. Ūdentiņš drīz atgriezās Latvijā, bet Kaufelds tā arī palika sarkanarmijā. Viņa atmiņu grāmata aptver laiku no bērnības līdz Krievijas pilsoņu kara beigām. Tā pēdējā posmā T. Kaufelds kā 10. strēlnieku divīzijas komandieris piedalījās Tambovas zemnieku sacelšanās apspiešanā 1921. gadā. Viņš turpināja dienestu sarkanarmijā, 1935. gadā saņēma divīzijas komandiera pakāpi. 1938.–1940. gadā apcietinājumā, 1941. gada rudenī piedalījās aizstāvēšanās kaujās Ļeņingradas virzienā, decembrī atkal arestēts un 5 gadus pavadīja labošanas darbu nometnē. Pēc atbrīvošanas viņam neatļāva apmesties lielās pilsētās, līdz mūža beigām mētrienietis dzīvoja Madonā. Ūdentiņš kādreizējā dienesta biedra rakstīto vērtējis kritiski. Viņš pieņem, ka Kaufelds par saviem Pirmā pasaules kara uzskatiem uzdod citos apstākļos veidotos: “Tīri lielnieciskas domas. Vai tās nav radušās daudz vēlāk?” [46], “Izdomājums no sākuma līdz beigām.” [47] Kaufelds atstāta kādu 1918. gada septembra sarunu ar Austrumu frontes virspavēlnieku Jukumu Vācieti. Viņš Kaufeldam izteicis pārlicību par atgriešanos Latvijā. Te Ūdentiņš pierakstījis “Viņš nevarēja atgriezties, jo Staļins viņu nogalināja” [48].

Redzams, ka Ūdentiņš lielā mērā saglabājis savus Latvijas armijā veidotos virsnieka uzskatus, kaut skaļi tos nepauda.

VĒRES

1. Interneta resurss bdsa.ru/npukazy-nko-za-1944-zod/820-668, skatīts 16.12.2016.
2. LU arhīvs, 7. apr., 956. l.
3. *Latvijas armijas augstākie virsnieki 1918–1940*. Rīga: 1998, 186. lpp.
4. LU arhīvs, 7. apr., 844. l.
5. LU arhīvs, 7. apr., 2932. l., 10. lp.
6. O. Ūdentiņš. *Manas biogrāfiskās atmiņas*, rokraksts, Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs, 1978, MNM22366.
7. LVVA, 5601. f., 1. apr., 6633. l., 9. lp.
8. MNM22366, 20. lpp.
9. LVVA, 1304. f., 1. apr., 1592. l.
10. LVA, 1986. f., 2. apr., P8070. l.
11. Turpat, 27. lp.
12. Turpat, 65. lp.
13. LVVA, 5601. f., 1. apr., 6633. l., 6. lp.
14. LVVA, 1304. f., 1. apr., 1593. l.
15. MNM22366, 27. lpp.
16. LVVA, 5601. f., 1. apr., 6633. l., 39. lp.
17. LU arhīvs, 7. apr., 2932. l., 57. lp.

18. MNM22366, 35. lpp.
19. *Brīvā Zeme*, 1940, 18. jūnijs.
20. MNM22366, 36. lpp.
21. O. Ūdentiņa vēstule, MNM12910.
22. LVVA, 2942. f., 1. apr., 913. l., 33. lp.
23. MNM22366, 44. lpp.
24. LU arhīvs, 7. apr., 2991. l., 2. lp.
25. LU arhīvs, 7. apr., 3269. l., 2. lp.
26. MNM22366, 45. lpp.
27. LU arhīvs, 7. apr., 2932. l., 7. lp.
28. LU arhīvs, 7. apr., 2932. l., 31. lp., tulkojums no krievu valodas.
29. LU arhīvs, 7. apr., 2225. l.
30. Turpat, 17. lp.
31. LVA, 1340.f., 1a. apr., 5. l., 2. lp.
32. Turpat, 16. lp.
33. Turpat, 19. lp.
34. Turpat, 6. l., 8. lp.
35. Turpat, 9. lp.
36. Turpat, 7. l., 32. lp.
37. LVA, 1340. f., 1a. apr., 8. l., 2. lp.
38. Harijs Jaunzems. *Daugava un mēs*. Rīga: Sprīdītis, 1996, 36.–38. lpp.
39. LU arhīvs, 7. apr., 22194. l.
40. LVA, 1340. f., 1a. apr., 13. l., 1. lp.
41. Turpat, 109. lp.
42. *Dzimtene sauc*. Rīga: LVI, 1947, 12.–18. lpp.
43. LVVA, 5601. f., 1. apr., 6632. l.
44. Dzimtenes Balss, 1962, 23. marts.
45. Tedors Kaufelds. *Sēkla nedeg*. Rīga: Liesma, 1973. O. Ūdentiņa grāmatas eksemplārs Latvijas Kara muzejā LKM 4-7611.
46. Turpat, 96. lpp.
47. Turpat, 127.–128. lpp.
48. Turpat, 252. lpp.

Summary

Liezēre-born Oto Ūdentiņš had graduated from the Baltic Teachers' College in Kuldīga and was going to devote his life to teaching. During the First World War, the teacher became an officer. After the fight for Freedom, he remained in the Latvian army and was involved with officer training, later on with staff work. After the occupation of Latvia, Mr. Ūdentiņš continued his service in the Red Army, was chief of staff of the 24th territorial corps with the rank of major-general. During the war, when a large number of former Latvian army officers were under Soviet arrest, the eneral was a lecturer at the War Academy in Moscow. After the war, students at civilian universities underwent military training to prepare them for service as officers. Mr. Ūdentiņš managed the War Department of the Latvian State University for ten years. The teaching staff did include individual former officers of the Latvian army, but most were those who had served in the Soviet Army, and some were Latvians who had lived in the USSR since the 1920s.

Keywords: *Latvian State University, War Department, officers' training, general, Ūdentiņš.*

LU konferenču sekcijas “Zinātņu vēsture un muzejniecība” pārskats: 2001–2017

University of Latvia Conference Section “History of Sciences and Museology”: An Overview: 2001–2017

Arnis Vīksna

LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzejs
E-pasts: arnis.viksna@lu.lv

No 2011. līdz 2017. gadam LU konferenču Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijā nolasīti 604 referāti, no kuriem 77,5% veltīti LU vēsturei, 12,2% – zinātņu vēsturei Latvijā līdz 1919. gadam, bet 10,3% – muzejniecībai. Starp 239 referentiem aptuveni 60% ir LU darbinieki, pārējie – no citām Latvijas augstskolām, muzejiem un 6 ārvalstīm. Aptuveni puse referātu uzlabotā un papildinātā veidā publicēti LU Rakstu sērijas “Zinātņu vēsture un muzejniecība” 13 laidienos no 2001. līdz 2016. gadam, tādējādi sekmējot LU vēstures un Latvijas zinātņu vēstures apguvi.

Atslēgvārdi: Latvija, LU, muzejniecība, vēsture, zinātne.

Dažādu zinātņu vēstures izpēte ir tradicionāls objekts LU mācībspēku darbībā, kam ierasti lielāka uzmanība tiek pievērsta jubileju laikā, kad nepieciešams atskatīties un veikt apkopojumus. Par stimulu un ierosi plašākam izvērsumam kalpoja LU 80 gadu jubilejas svinībām veltīta zinātniskā konference. Tās ietvaros 1999. gada 23. un 24. septembrī tika sasauktas Augstskolu vēstures sekcijas desmit nozaru sēdes un viena plenārsēde ar kopumā 129 referātiem. Tika izdots konferences referātu tēžu krājums [1].

Atzīmējot konferences sekmīgo norisi, zinātņu vēsturnieki nolēma, ka vērts regulāri kopā sanākt arī turpmāk, veidojot īpašu sekciju ikgadējās LU zinātniskajās konferencēs, bet nolasītos referātus pēc papildināšanas un uzlabošanas publicēt LU Rakstu krājumos to īpašā sērijā. Tas tika realizēts, sākot ar LU 59. konferenci 2001. gadā. Organizatorisko funkciju uzņēmās LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzejs, savās telpās LU galvenā ēkā sasaucot zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijas sēdes. Tika izvēlēta janvāra pēdējā pirmdienā un otrdienā, un atkarā no referātu skaita norisa divas līdz četras sēdes (1. tab.).

Konferences sekcija tika nosaukta “Zinātņu vēsture un muzejniecība”, gan muzejniecību atstājot pabērna lomā ar nelielu referātu skaitu, toties zinātņu vēsturi nosacīti dalot pirms un pēc 1919. gada, kad tika nodibināta LU. Pirms 1919. gada tiek aplūkota zinātņu vēsture Latvijā visplašākā veidā, bet pēc 1919. gada – tikai LU ietvaros, gan vērā ņemot, ka daudzas nozares un disciplīnas laika gaitā no LU ir atdalījušās, veidojoties jaunām augstskolām, piemēram, tagadējās LLU, RTU, RSU.

1. tabula

**LU zinātniskās konferences Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcija
no 2001. līdz 2017. gadam**

Saiets	LU konference	Gads	Datums
I	59.	2001.	22., 23. janvāris
II	60.	2002.	28., 29. janvāris
III	61.	2003.	27., 28. janvāris
IV	62.	2004.	26., 27. janvāris
V	63.	2005.	24., 25. janvāris
VI	64.	2006.	23., 24. janvāris
VII	65.	2007.	29., 30. janvāris
VIII	66.	2008.	28., 29. janvāris
IX	67.	2009.	26. janvāris
X	68.	2010.	25., 26. janvāris
XI	69.	2011.	24., 25. janvāris
XII	70.	2012.	30., 31. janvāris
XIII	71.	2013.	28. janvāris
XIV	72.	2014.	27. janvāris
XV	73.	2015.	26. janvāris
XVI	74.	2016.	25. janvāris
XVII	75.	2017.	30. janvāris

Tātad referātu pamatmatematika šo gadu laikā ir palikusi nemainīga un ietver trīs svarīgākos virzienus (2. tab.):

- 1) LU vēstures izpēte: zinātnes nozares un disciplīnas, augstskolas virzība, institūtu, katedru, zinātnisko skolu darbība, ievērojami zinātnieki un mācībspēki, citas LU dzīves norises;
- 2) zinātņu vēsture Latvijā līdz LU nodibināšanai 1919. gadā;
- 3) muzejniecība: metodika, darbības principi, kolekcijas, konkrētu zinātņu vēstures muzeju darbība.

Zinātnei Latvijā līdz 1919. gadam veltīti 74 referāti jeb 12,2% no referātu kopskaita. Iepriekšējos gadsimtos atkāpies Artūrs Eižens Zalsters – par kuģubūvi Kurzemes hercogistē un viltotiem hercoga arhīva dokumentiem, Ilgonis Vilks – par latviešu priekšstatiem par Visumu, Pauls Daija un Viesturs Zanders – par zinību popularizēšanu 18. un 19. gadsimtā, Tālis Pumpuriņš – par latviešu nacionālā karoga tapšanu, kas vēlāk guva izpausmi monogrāfijā [2], Māris Baltiņš un Arnis Viksna – par latviešu medicīnas literatūras pieminekļiem, Dace Ceperište – par Cēsu mediķiem un ārstniecības iestādēm, Vladimirs Kuzņecovs – par Aleksandra Augstumu iestādi Rīgā, Artūrs Mauriņš – par Frīdriha Maksimiliāna Sīversa (pēc Mauriņa – Frīdriha Maksimiliāna Sīversa) mantojumu dendroloģijā, Mudīte un Māris Rudzīši – par saldūdens pērļu ieguvu u. c.

Savukārt autoritatīvākais Latvijas zinātņu vēsturnieks, LZA bijušais prezidents un pēcāk Senāta priekšsēdētājs Jānis Stradiņš dalījās atziņās par Etjēna Gaspāra Robertsona lidojumu gaisa balonā 1804. gadā, par zinātni un augstskolu Baltijā

2. tabula

Referātu pamattematika

Gads	Konference	Zinātņu vēsture līdz 1919	LU vēsture	Muzejniecība	Kopā
2001.	59.	2	31	7	40
2002.	60.	4	45	2	51
2003.	61.	5	49	4	58
2004.	62.	4	40	1	45
2005.	63.	6	35	6	47
2006.	64.	5	25	1	31
2007.	65.	7	31	2	40
2008.	66.	4	27	4	35
2009.	67.	1	19	3	23
2010.	68.	6	26	2	34
2011.	69.	6	21	12	39
2012.	70.	4	23	6	33
2013.	71.	4	26	3	33
2014.	72.	3	20	1	24
2015.	73.	5	19	2	26
2016.	74.	5	15	3	23
2017.	75.	3	16	3	22
Kopā		74	468	62	604

Zviedrijas sakaru iespaidā, kā arī par nacionālās augstskolas agrīnām iecerēm. Toties jaunais pētnieks no Cēsaines Bruno Podiņš, interesējoties par vietējās draudzes vēsturi, izvirzīja saistošu hipotēzi par otru iespējamu latvieti Zahariju Pīlu vecajā Tērbatas universitātē 17. gadsimtā (pirmais un līdz šim vienīgais zināmais latvietis te ir Jānis Reiters).

Vairākiem LU priekšteča RPI (RTU) darbības aspektiem pievērsās Alīda Zigmunde, Ilgars Grosvalds, Angelina Zabele, Māris Rudzītis u. c. Aplūkoti arī ar zinātņi mazāk, bet ar augstskolas dzīvi saistīti jautājumi, piemēram, Rita Apine – par RPI studentu Haraldu Blauu, kas bijis pirmais latviešu olimpiskais medaļnieks. Valdis Segliņš uzmanību pievērsis līdz šim neapzinātiem dekoratīviem rakstiem uz akmens blokiem LU (bij. RPI) galvenās ēkas cokola apdarē.

Nolasīto referātu plašākā sadaļa – 468 jeb 77,5% no visiem – ir par LU vēsturi, turklāt ne tikai par zinātņi, bet arī citām augstskolas dzīves norisēm. Uzskatāmības labad to aplūkojums sadalīts pa nozarēm un disciplīnām (alfabētiskā secībā), bet sākumā tiek aplūkots 41 vispārīga satura referāts (3. tab.)

Bijušais rektors Juris Zaķis† plašākā skatījumā aplūkojis tēmu par LU un Latvijas valsti. Šaurākiem jautājumiem pievērsušies Jānis Ozols – par LU Goda tiesu pirmos 20 darbības gadus, Indulis Ronis† – par izglītības ministru Raini un LU, Irēna Ondzule – par LU zinātniskajām konferencēm pēc 1945. gada. Visvairāk te pētījis Māris Baltiņš, apkopojot datus par zinātnisko grādu nostrifikāciju LU, par privātdocenta statusu, kritiski aplūkojis publicētos LU darbības pārskatus, LU Rakstus no 1921. līdz 1943. gadam, LU teiktās akadēmiskās runas un nolasītās iestājelekcijas, kā

3. tabula

LU vēsturei veltīto referātu dalījums pa nozarēm un disciplīnām

Gads, LU konference	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	Kopā
	59.	60.	61.	62.	63.	64.	65.	66.	67.	68.	69.	70.	71.	72.	73.	74.	75.	
Vispārēji jautājumi	5	3	3	4	2	5	1	4	1	4	-	2	2	2	2	1	-	41
Arhitektūra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Astronomija	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	-	1	1	1	-	-	1	16
Bioloģija	-	4	3	2	3	1	1	3	3	-	1	3	4	1	-	1	1	31
Farmācija	-	2	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	8
Filoloģija	4	4	5	5	2	1	2	-	2	1	1	1	-	1	3	3	1	36
Filozofija	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	-	-	-	-	5
Fizika	-	5	5	2	4	-	3	-	1	-	1	1	1	1	-	1	-	25
Ģeoloģija, ģeogrāfija	3	1	-	1	1	-	2	2	-	2	1	1	1	2	-	-	1	18
Ķīmija	5	4	6	2	4	2	1	3	2	1	1	2	1	-	1	-	-	35
Lauksaimniecība	1	1	1	4	1	4	-	3	1	-	-	-	2	2	1	-	-	21
Matemātika	3	2	2	2	2	1	2	1	-	2	2	-	-	-	-	-	-	19
Medicīna	1	4	7	6	3	3	9	2	5	7	7	5	6	5	5	4	4	83
Mežzinātne	2	1	1	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	7
Militārzinātne	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Pedagoģija, psiholoģija	-	-	1	1	-	2	1	-	1	2	1	3	3	3	3	-	-	21
Tautsaimniecība	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	-	3
Tehniskās zinātnes	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	1	5
Teoloģija	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	5
Tiesībzinātne	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Vēstures pētniecība	-	5	2	1	1	1	1	2	-	2	1	1	2	-	-	-	1	20
Veterinārmedicīna	2	2	2	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10
Citas sfēras	2	4	7	5	5	3	5	4	-	3	3	2	2	1	3	2	2	53
Kopā	31	45	49	40	35	25	31	27	19	26	21	23	26	20	19	15	16	468

arī LU darbības atainojumu Saeimas protokolos. Viņa sagatavotais bibliogrāfiskais rādītājs par Latvijā aizstāvētajām doktora disertācijām līdz 1944. gadam, kas publicēts 2004. gadā, kļuvis par neaizstājamu avotu attiecīgā laikposma zinātņu vēstures pētniekiem [3].

Vēl Valda Ozoliņa referējusi par sievietēm LU mācībspēku sastāvā, igauņu zinātņu vēsturnieki Hains Tanklers un Algo Rēmers – par Tartu universitātes un LU sakariem, kas vēlāk, 2004. gadā, apkopoti monogrāfiski [4], Kārlis Dambītis – par studentiem Latvijas Atbrīvošanas karā, Jānis Priedkalns – par LAMZA kā LU mācībspēku vienotāju trimdā, Jānis Liepiņš – par studentu nacionālās apziņas gandrāšanu Latvijas PSR, Jēkabs Raipulis – par Latvijas augstskolu "Inteliģences grupas" likvidēšanu 1973. gadā, Artūrs Puga – par Latvijas valsts zinātnes politiku 90. gados u. c.

Arhitektūras vēstures pagaidām trūcīgajā apakšsadaļā (divi referāti) uzmanību piesaistīja Karīnas Horstas rūpīgi sagatavotais ziņojums par Ernesta Štālberga projektētajām sanatoriju ēkām.

Astronomijas vēstures apakšsadaļā (kopā 16 referāti) Jānis Klētnieks sniedzis pārskatu par LU observatorijas Laika dienestu, Ilgonis Vilks kopā Arni Vīksnu atzīmējuši Heides teleskopa simtgadi, kas ilgu laiku izmantots LU veiktos novērojumos, vēl Ilgonis Vilks par laika skaitīšanas izmaiņām Latvijā u. c.

Bioloģijas vēsturē (31 referāts) Edgars Vimba aplūkojis botāniku LU un vairāku tās docētāju darbību, Ilgars Grosvalds un Irēna Berga – bioloģiju LU no 1919. līdz 1944. gadam, Ritma Gaumiga un Māris Vītiņš – vietējo ihtiofaunu, Jēkabs Raipulis – mendelismu Latvijā, Nauma Lebedinska darbību, kā arī ģenētiku LU, Artūrs Mauriņš – augstāko augu sistemātiku, Gunārs Daija – helmintoloģijas vēsturi u. tml.

Farmācijas vēsturē (astoņi referāti) Baiba Mauriņa un Venta Šidlovska pētījušas LU Ķīmijas fakultātes Farmācijas nodaļas izveidi, Jūlija Rumenta un Kārļa Kazzerovska darbību, Inguna Cīrule un Inta Vegnere – Jāni Maizīti kā farmaceitu un farmācijas vēsturnieku, Konstantins Vasiļjevs un Arnis Vīksna – farmaceitu un kriminologu Artūru Kangeru.

Filoloģijas vēsturē (36 referāti) Andrejs Bankavs aplūkojis romānistikas leksikogrāfiju, Paulu Aristi saistībā ar latviešu valodniecību un valodniekus – LU goda biedrus un goda doktorus, Ilga Jansone – Latviešu valodas krātuves izveidi, Solveiga Ozoliņa – svešvalodu skolotāju sagatavošanu. Ievērojamākā latviešu valodnieka Jāņa Endzelīna dzīves un darbības izpētei vairākos referātos pievērsusies Sarma Kļaviņa; Viesturs Zanders pētījis Ernesta Bleses, Alekseja Apiņa u. c. darbību, Māris Strads – klasisko filoloģiju LU.

Fizikas vēsturē (25 referāti) Valdis Gavars un vairāki citi autori vērtību vērtējuši kodolfizikai un kodolfiziķiem Latvijā, bet Juris Zaķis – cietvielu fizikai. Savukārt Jāņa Jansona nolasīto referātu sērija apkopotā veidā kļuvusi par pamatu trim viņa publicētām monogrāfijām [5].

Ģeogrāfijas vēsturē dominē viens autors Jānis Štrauhmanis – par kartogrāfiju, tās vietu zinātnē un cenzēšanu, kā arī par Matveju Kadeku, bet ģeoloģijas vēsturē (17 referāti) Angelīna Zabele un līdzautori – par ģeoloģisko kartēšanu, Bruno Dosu un Oto Melli, Arturs Eižens Zalsters – par hidroloģiju u. c. tml.

Plaša ir ķīmijas vēstures apakšsadaļa (35 referāti), turklāt galvenokārt par posmu pirms RPI atdalīšanas no LU 1958. gadā. Te visvairāk veicis Ilgars Grosvalds, pieaicinot līdzautorus – gan par ķīmiķu gatavošanu augstskolās, gan izcilu ķīmiķu darbību, gan ķīmiskās rūpniecības attīstību Latvijā, pēcāk šos datus ietverot vairākās grāmatās [6]. Kristis Gūtmanis sniedzis vairākus referātus par bioķīmijas vēsturi un bioķīmiķu ieguldījumu.

Lauksaimniecības vēsturē (21 referāts) Kaspars Vārtukapteinis pievērsies LU Lauksaimniecības fakultātes pārtapšanai par Jelgavas Lauksaimniecības akadēmiju, bet Jānis Ozols, Brigita Balode, Sigizmunds Timšāns, Indulis Zvirgzdiņš u. c. – vairākiem lauksaimniekiem pētniekiem.

Matemātikas vēsturi (19 referāti) galvenokārt prezentē divi autori: Jānis Dambītis – par LU Matemātikas nodaļu, Emanuelu Grīnbergu, Jāni Daubi un Eiženu Āriņu, bet Ingrida Henriņa – par Arvīdu Lūsi un Georgu Eņģeli.

Visvairāk referātu (83) ir par medicīnas vēsturi, kas līdz RMI/RSU atdalīšanai 1950. gadā ieņēma nozīmīgu vietu LU ne tikai studentu, bet īpaši profesūras ziņā. Ieva Lībiete un Vladimirs Kuzņecovs savus pētījumus veltījuši psihiatrijas vēsturei, Arnis Vīksna – vairākiem LU Medicīnas fakultātes vēstures jautājumiem no 1919. līdz 1950. gadam, kas vēlāk ietverti atbilstošā monogrāfijā [7], Konstantīns Vasiļjevs no Odesas – Latvijas mediķu sakariem ar Ukrainu, Ingūna Ebela u. c. – pediatrijai, Aina Dāļmane, ar līdzautoriem – histoloģijai, Tāļivaldis Apinis – neiroķirurģijai, Valentīna Gordjušina ar līdzautoriem – patoloģijai, Andrejs Skaģers – mutes, sejas un žokļa ķirurģijai, Haralds Voskis – topogrāfiskai anatomijai un operatīvai ķirurģijai, Ziedonis Andersons – trakumsērgai, savukārt Dzintars Mozgis ar līdzautoriem pētījis bērnu ķirurgu Paula Klemma un Reinholda Ģirgensona ieguldījumu specialitātē, Māris Pļaviņš – Ilmāra Lazovska veikumu nefroloģijā, bet jaunā pētniece Līga Patmalniece Rokfelleras fonda arhīvā ASV atradusi dokumentus par latviešu stipendiātiem u. tml.

Mežzinātnes vēsturē autors pieciem no septiņiem referātiem ir Antons Vasiļevskis, kas uz to pamata veidojis monogrāfiju par Latvijas valsts mežu apsaimniekošana starpkaru laikā [8].

Militārzinībām veltīts tikai viens referāts – Indulis Zvirgzdiņš apcerējis ģenerāļa Oto Ūdentīna darbību LVU Kara katedrā un ar to saistītos notikumus.

Pedagoģijas un psiholoģijas vēstures jomā (21 referāts) čakli ziņojušas Aīda Krūze un Iveta Ķestere ar savām līdzstrādniecēm par pedagoģijas docēšanu LU un vairāku pedagoģijas zinātnieku darbību.

Pieticīgāk pārstāvētas ir filozofijas (pieci referāti), tautsaimniecības (trīs), tehnisko zinātņu (pieci), teoloģijas (pieci) un tiesībzinātņu vēsture (trīs referāti).

Vēstures pētniecībā (20 referāti) Indulis Ronis aplūkojis Latvijas vēstures rakstniecības sākumu LU, Jānis Klētnieks – ēģiptoloģiju LU, Viesturs Zanders – Arnolda Spekkas, Arveda Švābes un Jāņa Strauberga darbību, Indulis Zvirgzdiņš – Frīdi Zālīti un Jāni Bērziņu, Jānis Stradiņš – Baltijas zinātņu vēstures pētniecību u. tml.

Veterinārmedicīnas (desmit referāti) vēsturnieki Gunārs Preinbergs, Igors Afanasjevs, Pēteris Keidāns un Oļģerts Parčinskis analizējuši LU Veterinārmedicīnas fakultātes darbības dažādus aspektus, bet viņu igauņu kolēģis Enns Ernitss aplūkojis Tartu un Latvijas veterinārmedicīnas sakarus.

Apakšsadaļā, kurā apskatītas citas LU darbības sfēras (ārpus zinātnes un pedagogijas), Irēna Ondzule referējusi par diriģentu Artūru Bobkovicu, LU kori un Itu Kozakeviču, Dzintra Grundmane un Rita Apine – par studentu sportu; citi pētnieki aplūkojuši LU Bibliotēkas un studentu organizāciju darbību.

Pēdējā lielākā sadaļa veltīta muzejniecībai, jo LU konferences Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcija ir LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzeja aprūpē un aptver 62 referātus jeb 10,3% no kopskaita. Tie veltīti vairāku zinātņu vēstures muzeju un kolekciju apskatam, kā arī muzeju darba metodisko jautājumu risinājumam.

Aplūkojot referātu autoru un līdzautoru piederību, aptuveni 60% no viņiem ir LU darbinieki, pārējie – no LU atdalījušos vai ar to saistītu augstskolu darbinieki (RTU, LLU, RSU, DU, RPIVA), kā arī muzeju darbinieki (lielākoties LU absolventi vēsturnieki, kas darbojas novadpētniecībā), sešu ārvalstu (Francija, Igaunija, Itālija, Kanāda, Ukraina, Vācija) pārstāvji un vairāki citi. Starp referentiem ir desmit akadēmiķi un septiņi studenti, bet akadēmiski izglītotu vēsturnieku ir pamaz, jo lielākoties prezentējušies dažādu zinātņu nozaru pārstāvji, kam pievēršanās pagātnei nepieciešama konkrētās disciplīnas padziļinātai izpētei un izpratnei vai arī gluži vienkārši – kā vaļasprieks. Protams, diletantisms netiek izslēgts, lai arī augstu mērķu attaisnots. Vairums zinātņu vēstures pētnieku ir jau gados, ar krietnu dzīves pieredzi, kas laika gaitu ļauj aplūkot, izjust un saprast reljefāk, bet starp referentiem netrūkst arī jaunu cilvēku, kas, pievēršoties zinātņu vēsturei, aizstāvējuši doktora disertāciju, piemēram, Pauls Daija, Ieva Lībiete, Baiba Mauriņa, Maija Pozemkovska, Tālis Pumpuriņš, Viesturs Zanders.

1. attēls. Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijas dalībnieki 2009. gada 26. janvārī. S. Livdānes foto

2. attēls. Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijas dalībnieki 2015. gada 26. janvārī.
S. Livdānes foto

Laika gaitā izveidojies diezgan stabils referentu loks, un desmit un vairāk referātu autori vai līdzautori ir Uldis Alksnis, Māris Baltiņš, Valdis Gavars, Ilgars Grosvalds, Jānis Jansons, Jānis Klētnieks, Vladimirs Kuzņecovs, Jēkabs Raipulis, Māris Rudzītis, Augusts Ruplis, Jānis Stradiņš, Arnis Vīksna, Ilgonis Vilks, Edgars Vimba, Angelīna Zabele, Viesturs Zanders un Indulis Zvirgzdiņš, piecu līdz deviņu referātu – vēl 37 pētnieki. Kā visu septiņpadsmit gadu laikā notikušo zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijas sēžu koordinators uzskatu par savu godpilnu pienākumu ar pateicību nosaukt visus 239 referātu autorus vai līdzautorus (vārds, uzvārds, referāti).

Mirdza Ābeltiņa 1, Aija Abens 1, Igors Afanasjevs† 1, Astra Aivare-Strade 1, Ojārs Uldis Alekssis 1, Jānis Alksnis 1, Uldis Alksnis 15, Rita Alkšbirze 1, Ināra Ančupāne 1, Ziedonis Andersons 9, Rita Apine 3, Tāļivaldis Apinis 3, Vija Apinīte 4, Oļģerts Tāļivaldis Auns 1, Anžela Avdeikina 1, Brigita Balode 1, Jurgis Baltiņš 4, Māris Baltiņš 19, Andrejs Bankavs† 5, Viesturs Baumanis† 1, Regīna Beldava 1, Irēna Berga 4, Edīte Bērziņa 1, Una Bērziņa 1, Jānis Bērziņš 3, Jānis Bicāns 1, Georgs Briēžkalns 1, Rita Burceva 1, Dzintra Cēbere 3, Andrejs Cēbers 1, Dace Cepurīte 6, Aija Ceriņa 1, Astrīda Cīrule 1, Inguna Cīrule 2, Sergejs Coja 1, Ilze Čakare 1, Gunārs Daija 2, Pauls Daija 3, Aina Dālmane† 9, Jānis Dambītis 9, Kārlis Dambītis 2, Maija Dambrova 1, Renārs Deksnis 1, Bruno Delāns (Francija) 1, Māra Dirba 1, Maija Dreimane 1, Ivars Druvietis 1, Ilva Duļevska 2, Teodors Dumpis† 2, Santa Dzene 2, Inguna Ebela 2, Māra Eipure 3, Spodra Ergarde 1, Enns Ernits (Igaunija) 2, Aija Fedorova 4, Erna Gailīte-Karule 1, Rasma Garleja 1, Ritma Gaumiga† 4, Daina Gavare 1, Valdis Gavars 10, Valentīna Gordjušina 4,

Mihails Gorskis 1, Rita Grāvere 9, Ivans Griņevičs 7, Imants Groskaufmanis 1, Ilgars Grosvalds 26, Dzintra Grundmane 3, Iveta Gudakovska 1, Emīlija Gudriniece† 2, Lauma Gūtmane 1, Kristis Gūtmanis 7, Ingrīda Heniņa 7, Vija Hodireva 6, Karīna Horsta 1, Maksims Ivanovs 4, Jūlijs Jākobsons† 7, Ilga Jansone 5, Jānis Jansons 11, Ieva Jeļisejeva 1, Jana Jēruma-Grīnberga 1, Jirgens Heincs Jungblūts (Vācija) 1, Elvīgs Kabucis 1, Laimdota Kalniņa 1, Māra Kalniņa 8, Baiba Kaļķe 1, Ilga Kapeniece† 2, Mētra Karitāne 1, Pēteris Keidāns† 4, Tatjana Kiričenko 2, Jānis Klētnieks 10, Vēsma Klūga 1, Sarma Kļaviņa 8, Gundega Knipše 1, Ilze Knoka 1, Inese Kolontaja 1, Olga Koroļova 6, Andris Krēslīņš 1, Māris Krusts 1, Džanna Krūmiņa 1, Aīda Krūze 6, Laila Kundziņa-Zvejniece 2, Vladimirs Kuzņecovs 13, Iveta Ķestere 7, Ina Lastovecka 1, Verners Lediņš 2, Māra Lēruma 1, Ieva Lībiete 5, Oļģerts Lielausis 1, Jānis Lielmežs (Kanāda) 1, Ilga Lienāne 1, Jānis Liepiņš 6, Valija Liepkalne 1, Marina Loseviča 4, Ilga Mantiniece 2, Elena Mareskoti (Itālija) 1, Gunta Marihina 6, Baiba Mauriņa 3, Arturs Mauriņš† 5, Imants Meirovics† 4, Jūlija Melkoņane 1, Helga Ingeborga Melnbārde 1, Ilona Miezīte 1, Zīgurds Mikainis 1, Arnolds Millers 2, Alfrēds Miltiņš 1, Vents Miltiņš 1, Zīgfrīds Mozgirs 1, Dzintars Mozgis 3, Aleksandrs Frīdrihs Neilands† 1, Irēna Ondzule 8, Valentīna Opalais 2, Edgars Ošiņš 1, Agrita Ozola 1, Iveta Ozola 2, Olga Ozoliņa 1, Solveīga Ozoliņa 9, Valda Ozoliņa† 2, Andris Ozols 1, Jānis Ozols 6, Oļģerts Parčinskis 4, Līga Patmalniece 1, Svetlana Pavličeva (Ukraina) 2, Inta Pelčere 1, Inta Pētersone 1, Rihards Pētersons 1, Alfons Piterāns 2, Andris Piterāns 2, Uģis Piterāns 1, Gunta Plūksne 4, Māris Pļaviņš 3, Bruno Podiņš 1, Maija Pozemkovska (Anže) 7, Anda Požarnova 1, Gunārs Preinbergs† 5, Jānis Priedkalns 1, Artūrs Puga 1, Tālis Pumpuriņš 5, Valda Pundure 2, Jēkabs Raipulis 10, Īzaks Rašals 1, Danute Ražuka-Ebela 2, Romualds Ražuks 1, Algo Rēmers (Igaunija) 3, Daina Riekstiņa 1, Indulis Ronis† 5, Gunārs Rotbergs 3, Leonids Roze† 1, Mudīte Rudzīte 8, Māris Rudzītis 15, Ilze Rūmniece 2, Augusts Ruplis 12, Sigurds Rusmanis 1, Zīgurds Saliņš 1, Antonijs Salītis 3, Anita Saulīte 1, Valdis Segliņš 1, Andrejs Skaģers 2, Andrejs Skuja 1, Henriks Soms 1, Jeļena Staburova 1, Arturs Stalažs 5, Elita Stikute 5, Laima Stradiņa 1, Jānis Stradiņš 10, Māris Strads 2, Arnis Strazdiņš 1, Inese Sviestiņa 2, Venta Šidlovska 4, Viesturs Šiliņš 1, Edvīns Šilters 1, Inese Šinta 1, Jānis Štrauhmanis 4, Dace Šturme 1, Leons Gabriēls Taivans 2, Juris Tambergs† 1, Hains Tanklers† (Igaunija) 3, Imants Taure 3, Sigizmunds Timšāns† 1, Juris Tīliks† 1, Elmārs Tomsons 2, Uldis Ulmanis† 8, Aldis Upmalis 1, Eižens Upmanis† 1, Olga Vaļkova 1, Alberts Varslavāns† 1, Kaspars Vārtukapteinis 1, Antons Vasiļevskis† 5, Konstantīns Vasiļjevs (Ukraina) 6, Mārtiņš Vēdikis 1, Jeļena Vēdiščeva 1, Inta Vegnere 3, Terēze Veinberga 1, Mārtiņš Vesperis 6, Oļģerts Vēveris 1, Ruta Viģestāne 1, Uldis Vikmanis 1, Arnis Vīksna 20, Gunta Vilka 1, Ilgonis Vilks 13, Edgars Vimba 11, Māris Vītiņš 2, Egils Vītols 2, Haralds Voskis† 1, Ērika Vugule 2, Angelīna Zabele 14, Anita Zaķe 1, Juris Zaķis 5, Arturs Eižens Zalsters† 6, Viesturs Zanders 16, Boriss Zapols 1, Maira Zariņa 1, Ginta Zālīte 1, Juris Zimmers 1, Alīda Zigmunde 7, Lilīta Znotiņa 2, Jānis Zvejnieks 1, Indulis Zvirgzdiņš 13, Andris Zvirgzds 1, Anna Žeiviniece 1.

Referentiem tika piedāvāta iespēja nolasīt tekstus noformēt akadēmiskas publikācijas veidā ar avotu atsaucēm u. tml. atbilstoši LU Rakstu noteikumiem un iesniegt krājuma “Zinātņu vēsture un muzejniecība” redakcijas kolēģijai

izvērtēšanai un publicēšanai kārtējā laidienā. Parasti tas notika gada laikā, lai uz nākamo konferenci varētu saņemt kārtējo krājumu ar iepriekšējās konferences rezultātiem. No referātiem rakstu veidā tika iesniegti un publicēti aptuveni puse jeb 52,3%.

Krājuma galvenais (dažkārt saukts arī atbildīgais, zinātniskais) redaktors pirmajiem pieciem laidieniem bija Māris Baltiņš, turpmāk – Ilgonis Vilks. Redakcijas kolēģijā līdzdarbojās profesori Andrejs Bankavsč (LU), Aīda Krūze (LU), Jānis Langins (Torontas universitāte, Kanāda), Jānis Lielmežs (Britu Kolumbijas universitāte, Kanāda), Imants Meirovicsč (RTU), Jānis Ozols (LLU), Jānis Štrauhmanis (RTU), Leons Gabriēls Taivans (LU), Kaspars Vārtukapteinis (LLU), Arnis Vīksna (LU; no 2001. līdz 2016. gadam izdoto 13 krājumu sastādītājs), Juris Zaķisč (Sociālo tehnoloģiju augstskola) un Juris Žagars (Ventspils Augstskola). Redakcijas kolēģija līdzās citam uzņēmās arī iesniegto rakstu recenzēšanu, nepieciešamības gadījumā pieaicinot šaurāku nozaru lietpratējus, turklāt dažādu iemeslu pēc tika noraidīti 14,3% rakstu. Krājuma publicēšanu laipni uzņēmās LU Akadēmiskais apgāds, ik gadu vai pārgados nodrošinot kārtējā laidiena iznākšanu [9]. Līdz 2014. gadam publicēto rakstu satura sistematizēts rādītājs publicēts 2015. gada krājumā [10.]

Vērtējot LU konferenču Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijas sēdēs nolasīto referātu sagatavošanā ieguldīto darbu un pēc tam krājumos publicētos rakstus kopumā, tos tēlaini varētu salīdzināt ar ķieģeļiem, kas pamazām sanesti Latvijas Universitātes pilnvērtīgas vēstures būvniecībai un it īpaši būtu svarīgi tuvojošās augstskolas simtgades sakarā, lai ar to vien šī tēma, kas ir pietiekami mūžīga un allaž pilnveidojama, netiktu izsmelta. Tie paši ķieģeļi noderētu arī Latvijas zinātņu vēstures būvei.

VĒRES

1. *Latvijas Universitātei – 80. Konferences referātu tēzes*. Rīga, 1999. 243 lpp.
2. Pumpuriņš T. *Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas*. Cēsis, 2000. 303 lpp.
3. *Latvijā aizstāvētās doktora disertācijas (1923–1944). Bibliogrāfisks rādītājs*. Sast. M. Baltiņš. Rīga, 2004. 91 lpp.
4. Tankler H., Rāmer A. *Tartu University and Latvia with an emphasis on relations in the 1920s and 1930s*. Tartu, 2004. 240 + 24 p.
5. Jansons J. *Fizikas profesors Fricis Gulbis*. Rīga, 20016. 127 lpp.; Jansons J. *Latvijas Universitātes Fizikas institūts (1919–1944) un tā sagatavotie fiziķi*. Rīga, 2008. 219 lpp.; Jansons J. *No Latvijas Universitātes Fizikas institūta (1919) līdz Cietvielu fizikas institūtam*. Rīga, 2016. 196 lpp.
6. Grosvalds I. u. c. *Ķīmija Latvijas Universitātē (1919–1944)*. Rīga, 2005. 165 lpp.; Grosvalds I. u. c. *Ķīmiskās ražošanas attīstība Latvijā (1918–1944)*. Rīga, 2011. 113 lpp.; Grosvalds I. u. c. *Latvijas Ķīmijas vēstures muzejs (1975–2012)*. Rīga, 2014. 111 lpp.
7. Vīksna A. *Latvijas Universitātes Medicīnas fakultāte: 1919–1950*. Rīga, 2011. 499 lpp.
8. Vasiļevskis A. *Latvijas valsts mežu apsaimniekošana, 1918–1940*. Rīga, 2007. 430 lpp.
9. *Latvijas Universitātes Raksti. Zinātņu vēsture un muzejniecība*.
639. sēj. Rīga, 2001. 306 lpp.
653. sēj. Rīga, 2003. 287 lpp.
661. sēj. Rīga, 2004. 194 lpp.
684. sēj. Rīga, 2005. 190 lpp.
693. sēj. Rīga, 2006. 267 lpp.

704. sēj. Rīga, 2007. 185 lpp.
 716. sēj. Rīga, 2007. 211 lpp.
 738. sēj. Rīga, 2008. 230 lpp.
 763. sēj. Rīga, 2011. 231 lpp.
 780. sēj. Rīga, 2012. 340 lpp.
 800. sēj. Rīga, 2014. 204 lpp.
 809. sēj. Rīga, 2015. 199 lpp.
 814. sēj. Rīga, 2016. 175 lpp.
10. Vīksna A. LU Rakstu sērijas “Zinātņu vēsture un muzejniecība” saturs rādītājs. No: *LU Raksti*. Rīga, 2015, 809. sēj., 186.–199. lpp.

Summary

Within the period from 2011 to 2017, 604 reports were read at the University of Latvia conference faculty “History of Sciences and Museology”, of which 77.5% were devoted to the history of the University of Latvia, 12.2% – to history of sciences in Latvia until year 1919, and 10.3% – to museology. Among the 239 speakers, approximately 60% were the University of Latvia employees, the rest represented other Latvian universities, museums, and 6 other countries. Approximately a half of the reports, in improved and appended form, were published in the 13 releases of the University of Latvia article series “History of Sciences and Museology” between years 2001–2016, thus furthering the studies of the history of the University of Latvia and Latvian history of sciences.

Keywords: *Latvia, University of Latvia, museology, history, science.*

LATVIJAS UNIVERSITĀTES RAKSTI
815. sējums. Zinātņu vēsture un muzejniecība, 2017

Izdevējs LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
Tālrunis: 67034635

ISBN 978-9934-18-271-6

9 789934 182716 >

Uldis Alksnis, Ilgars Grosvalds. Profesors Aleksandrs Janeks

Raivis Bičevskis. Filozofija starp izglītību un pētniecību. Filozofiskie pētījumi LU Rakstu izdevumos

Astrīda Cīrule, Valdis Gavars. Raiņa vasarnīca Jaundubultos

Līga Āboltiņa, Emīlija Černova. Pētījumi pirmsskolas pedagogijā un to atspoguļojums Latvijas Universitātes Rakstos

Ilgars Grosvalds, Irēna Berga. Profesors Eduards Svirlovskis – farmakognozijas pamatlicējs Latvijā

Ilgars Grosvalds, Māris Rudzītis, Angelīna Zabele. Profesors Boriss Popovs un viņa mineraloģijas un petrogrāfijas skola Latvijas Universitātē

Vija Hodireva. Mineraloģiskās sistemātikas atainojums no LLU atgūtajā LU ZTVM Ģeoloģijas muzeja kolekcijā

Karīna Horsta. LU mācībspēka, arhitekta Ernesta Štālberga (1883–1958) projektētās sanatoriju ēkas

Elvijs Kabucis, Inta Vegnere, Inguna Cīrule, Ieva Pīgozne. Farmācijas maģistra Viktora Šķiltera dzīve un darbs

Vēsma Klūga. Inženierzinātņu profesora Artura Tramda (1884–1970) intelektuālais un kultūrvēsturiskais mantojums Latvijas Universitātes Bibliotēkā

Sarma Kļaviņa. Baltu valodas 19. gadsimta Eiropas valodnieku redzeslokā

Ilga Mantiniece. LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēkas krājuma veidošanās pirmskara periodā

Gunta Marihina. Latvijas Universitāte un Lidijas Krastiņas (dz. Dzene, 1902–1958) dzimta

Dzintars Mozgjis, Inese Sviestiņa. Dr. Leo Bornhaupts un viņa mūžs laikmetu griežos 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā

Andris Pīterāns, Uģis Pīterāns. Latvijas Universitātes Zooloģijas muzejs

Jēkabs Raipulis. Ģenētikas studijas un pētījumi Latvijas Universitātē

Arnīs Viksna. Vācu dabaspētnieku akadēmija *Leopoldina* un LU Medicīnas fakultāte

Ilgonis Vilks. Laika skaitīšana Latvijas teritorijā: 1899–1923

Indulis Zvirgzdiņš. Oto Ūdentiņš (1892–1988) – LVU Kara katedras vadītājs (1946–1956)

Arnīs Viksna. LU konferenču sekcijas “Zinātņu vēsture un muzejniecība” pārskats: 2001–2017